בן איש חי, הלכות שנה ראשונה

בן איש חי

geulaquiz.com

בראשית · פתיחה

א ויעש ה׳ אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם, הנה ידוע מה שכתב רבינו האר״י ז״ל בענין הלבושים דאדם הראשון קודם החטא היו כתנות אור מן ה״חשמל״ וכשחטא הפסיד אותם הלבושים ד״חשמל״ שהם שע״ח נהורין כמנין ״חשמל״, ועשה לו מלבוש אחר מקליפת נגה והם כתנת עור וכנזכר בעץ חיים שער ק״ן פרק ד׳ יעוין שם, גם כתב האר׳ז״ל בשער הכונות בכונת מלביש ערומים, דמלבוש האדם הוא מן הקדושה ועל ידי עבירות שעושה גורם שיתאחזו הקליפות במלבושיו, והנה המלבושים יש בהם אור המקיף מחוץ להם כנודע כי יש אור פנימי בפנים ונכלל בתוך הגוף, והמלבוש סובב את הגוף ועל המלבוש הם האורות המקיפים ועומדים מחוץ המלבושים, ולכל לבוש ולבוש יש בחינת אור מקיף כפי ערכו, ואין לך דבר שדוחה את הקליפות כמו אור מקיף, לפי שאין יכולת בקליפות לינק ולהתאחז באור המקיף, ולכן הוא עומד בחוץ ואין לו פחד מהקליפות וכו׳ יעוין שם:

ב והנה בזה מובן קנאת הנחש שנתקנא באדם הראשון קודם החטא ונתגרה בו להחטיאו, כי נתקנא מכתונת אור שלו שראה שיש עליו אור מקיף גדול כפי ערך הכתונת אור, והוא אין לו אחיזה באור מקיף בסוד והנחש היה ערום כנודע, ולכן נתגרה בו והחטיאו וגרם להעביר מעליו כתונת אור והיה עור במקום אור, כמו שכתוב ״ויעש ה׳ אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם״, ואמרו בזוהר הקדוש שדבק בו משכא דחווייא, ובזה פרשתי רמז הכתוב בתיבת וילבשם קרי בה וי לבשם, הוא משכא דחווייא וי היה שדבק בם שכל זה היה מחמת החטא, ונראה לי בסיעתא דשמיא ההפרש בין אור לעור הוא מספר ס״ט כמנין יגון, וידוע כי יגון הוא מצד סטרא אחרא כידוע בכונת והסר ממנו יגון ואנחה שהוא יגון פלוני, אנחה פלונית, כנזכר בסידור רבינו הרש״ש ז״ל, ולכן תמצא כי אביון ויגון מספר אחד כי הנעשה אביון מן המצות דבק בו יגון דשני אותיות א״ב יהיו ג׳ ואז אותיות אביון נעשו אותיות יגון, אבל לעתיד בשלימות התיקון יוסר היגון לגמרי ואז יחסר מספר יגון מן אות ע׳ דעור וישאר אות א׳ ואז יהיה צירוף אור שתחזור עטרה ליושנה: ולפי האמור דאין אחיזה לחיצונים באור המקיף, דלכך נתקנא הנחש באדם הראשון בעבור אור המקיף שהוא היה ערום ממנו שאין לו אחיזה בו, הנה בזה מובן בסיעתא דשמיא הטעם שמצות ציצית מסוגלת לזכור את מצות ה׳ כדכתיב וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה׳ והוא כי הציצית הוא בחינת אור מקיף כמו שכתב רבינו האר״י ז״ל, ולכך יש בו כח לדחות את הקליפות וכיון דדוחה את הקליפות לכך מועיל לזכירה, דידוע מה שכתב רבנו ז״ל בשער הכונות בסוד המלבושים שלובש האדם שצריך להזהר שלא ילבש ב׳ מלבושים בבת אחת והעושה כן קשה לשכחה, וסוד הדבר כי לכל לבוש יש בחינת אור מקיף, ואין דבר שדוחה הקליפות כמו אור המקיף, לפי שאין להם יכולת לינק ולהתאחז בו, ונמצא כי המחבר שני לבושיו ולובשם ביחד אינו מניח מקום לאור המקיף ליכנס תוך שני המלבושים ולהקיף בין כל לבוש ולבוש ועל ידי כן אין הקליפות נדחות משם, ונודע שאין השכחה מצויה אלא מחמת הקליפות כי הזכירה היא מצד הקדושה בסוד ואין שכחה לפני כסא כבודך עד כאן לשונו יעוין שם, ובזה מובן הטעם שפיר דהציצית כיון דהוא בחי׳ אור מקיף יש בו כח לדחות הקליפות וממילא תדחה השכחה ותתגבר הזכירה, בראייתו לזכור מצות ה׳ כי בראייתו על ידי הכונות השייכים לזה תתעורר הארת אור המקיף שהוא סוד הציצית: ולכן תמצא ציצית מספר בית יעקב, ולזה אמר בית יעקב לכו ונלכה באור ה׳ כי אחיזה באור המקיף שהוא סוד הציצית אינו אלא לישראל שהם בית יעקב, ולזה אמר ואשא אתכם על כנפי נשרים והוא כי נשרים מספר ציצית, וכל זה לעת עתה שאין לנו השגה בטלית עצמו אלא רק בציציות שהם הכנפים, אבל בגמר התיקון אביא אתכם אלי שתשיגו הכל גם בבחינת הטלית, גם אלי אל יו״ד שהוא סוד חכמה:

בראשית

א קודם שיברך ויתעטף יכוין לקיים מצוות עשה ללבוש ציצית מצויצת כהלכתו שנאמר ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם והיא מצוות עשה שהזמן גרמא, ועל ידי כונת הכנה זו אז יהיה כח בהכנתו בברכה להעלות מיין נוקבין ולהמשיך המוחין כמו שכתב רבינו הרש״ש בנהר שלום, ולכן טוב לומר בפיו קודם הברכה: ״לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתה וכו׳ הריני מוכן ללבוש ציצית מצויצת כהלכה כמו שצונו ה׳ אלהינו ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם כדי לעשות נחת רוח ליוצרינו וכו׳״, וגם צריך לכוין בעת שמתעטף בו שצונו הקדוש-ברוך-הוא להתעטף בו כדי שנזכור כל מצותיו לעשותם, וכתבו האחרונים ז״ל מי שאינו עושה כך עליו נאמר ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה:

ב יברך להתעטף בציצית בשב״א תחת בי״ת ולא בפת״ח, וצריך לכוין בברכת הטלית גדול לפטור טלית קטן שעליו שלא פשטו בלילה, משום דאיכא דסבירא להו שצריך לברך על טלית קטן בבוקר, ומשום ספק ברכות להקל אין מברכים, וכתבתי בספרי הק׳ מקבציאל דאם יכוין בכך סגי בהכי ואין

צריך למשמש בטלית קטן בשעת ברכה גם לדעת מרן ז״ל, ועל כן כיון שהשכחה מצויה באדם ומשתלי ולא מכוין לפעמים, לכך נכון שירגיל עצמו להוסיף בנוסח לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתה הנזכר לעיל עוד דברים אלו והריני מוכן לברך על עטיפת הטלית כתיקון חכמינו זכרונם לברכה, והריני מכוין לפטור בברכה זו גם הטלית קטן שעלי׃

ג קודם שיברך יעיין ויבדוק בחוטי הציצית שלא יהיה בהם חסרון הפוסל, וגם יפריד הציציות בידיו שלא יהיו החוטין מסובכין זב״ז, ורק בשבת לא יפריד אלא יבדקם בלבד, וגם עוד יזהר בכל יום לבדוק ולעיין החוטים למעלה בקרן במקום הנקב, שאם נפסק שם אפילו חוט אחד פסול, ובשעת הדחק שאיחר לבא או שהציבור ממתינין עליו לעשות פתיחת ההיכל או לקרא בתורה יוכל לסמוך אחזקה ולא יבדוק באותה הפעם, וכן מי שהולך בדרך ואין בידו לתקן, כתבו האחרונים שיש לסמוך על החזקה ולא יבדוק׃

ד גם טלית קטן יזהר לבדקו קודם, ובזה תהיה גם אשתו מסייעת במצוה שתהיה זהירה לבדוק טלית קטן בעת שמזמנת הבגדים לבעלה להחליפם, ותזהר גם כן להפריד החוטין כי מחמת כבוס ודאי יהיו מסובכים זה בזה, ואז תטול שכר בזו המצוה להציל בעלה מן האיסור, שלפעמים האיש בהול ללבוש בגדיו ואינו בודק, אך עם כל זה הוא לא יסמוך על אשתו אלא יבדוק ואחר כך יברך׃

ה סדר עטיפת הטלית גדול הוא כך, אחר סיום הברכה תעטף בו ראשך בלבד, ולא כאותם המתחכמים לעטף בו כל גופם מתחלה דאין לנו אלא דברי רבינו האר״י ז״ל, ואחר שעטפת בו ראשך יהיו הארבע כנפות יורדין על הכתפיים לצד פנים, שנים על צד ימין, ושנים על צד שמאל, אז תאחז תחלה בשנים שלצד ימין ותשליכם לאחוריך לצד שמאל, שיהיו כרוכים סביב צואריך על כתף השמאלי לאחור ושתיים השמאליים ישארו תלויים נגד פניך, ותמתין מעט שעור מהלך ארבע אומות או פחות מעט, ותחזור ותשליך אותם השנים השמאליים גם כן לאחוריך לצד שמאל, באופן שעתה נעשו כל הארבע כנפות תלויים לאחוריך ביחד בצד שמאל, ותמתין שיעור מהלך ארבע אמות ואז תוריד הטלית הכרוך בצוארך על כל גופך, ועתה תהיה מעוטף בו ראשך וגופך ביחד, כן מפורש בספר הכוונות דרוש הציצית פרק א׳ וכמו שדקדק יפה הרב ״אמת ליעקב״ ז״ל דף ק״ז עמוד ד׳ וכן מפורש להדיא בסידור רבינו הרש״ש ז״ל, ומה שכתבתי שישהה בין השלכת שתים הימניים להשלכת שתיים השמאליים שיעור הלוך ארבע אמות, זה לא נתפרש להדיא בדברי רבנו ז״ל ובדבר הרש״ש ז״ל, אך הואיל ונתפרש שם שצריך לכוין בזה כוונות בפני עצמן, ובזה כוונות בפני עצמן דהשלכת השתים תחלה בעוד שהשתים השמאלים עודם תלוים לצד פנים יש בזה ענין בפני עצמו, ואנחנו אין אנחנו מכוונים בכוונות האלו, לכך די לנו שנשהה הילוך ארבע אמות, כדי לקיים ההוראה של מעשה זו, וכמו שכתוב׃ ״עדר עדר לבדו וריוח תשימו בין עדר ובין עדר״׃

ו בין בטלית גדול ובין בטלית קטן יברך מעומד, ומנהג רבינו האר״י ז״ל שגם טלית קטן היה תחלה מעטף בו ראשו, ואח״כ מוריד אותו על גופו, ולפיכך היה מברך על טלית קטן להתעטף, וכל אדם אם יעשה כן הנה מה טוב, אך מי שאינו מעטף בו ראשו אלא תכף מורידו על גופו ולובשו, יברך על מצות ציצית ולא יברך להתעטף׃

ז הלובש טלית חדש יברך שהחיינו אחר ברכת להתעטף, וטלית קטן אין מברכין שהחיינו דאין דרך לעשותו מדבר חשוב שיהיה שמח בו, ואם עשאו מדבר חשוב שהוא שמח בו יברך שהחיינו׃

ח אין להקפיד להניח סימן בטלית לשים תמיד צד אחד של הטלית על הראש ולא יהפך, כמו שיש נוהגים להקפיד בכך ולעשות סימן, כי מפורש בדברי רבינו האר״י ז״ל דאין להקפיד על כך וילבוש כאשר יזדמן לו׃

ט יזהר שלא יסיר הטלית קטן מעליו בשום זמן, הן בעת שינה. הן בעת תשמיש המטה, ורק כשיכנס למרחץ יסירנו. ואם נכנס לבית הכסא ואין עליו בגד עליון המכסה את טלית קטן, אז יכסה ויצניע הציציות שבו שלא יהיו תלויים להדיא בגילוי׃

י אם פשט טלית גדול כדי ליכנס לבית הכסא, או בשביל עסק אחר על דעת לחזור וללבשו מיד, אין צריך לברך עליו שנית ואף על גב דמרן ז״ל סבירא לה לברך, קי״ל ספק ברכות להקל ואפילו נגד סברת מרן ז״ל, וכן הוא הדין בטלית קטן אם פושטו להכנס לטבילה לא יברך כשלובשו בעת שיצא, משום ספק ברכות ואף על גב דמפורש בספר הכוונות דרבינו האר״י ז״ל היה מנהגו לברך על טלית קטן אחר טבילה, ואין אומרים ספק ברכות כנגד רבינו האר״י ז״ל, מכל מקום יש לומר שאני רבינו האר״י ז״ל שהיה מתעכב בטבילה ועושה בה כוונות הרבה, ונעשה הסח דעת טפי, מיהו אם פושטו כדי ליכנס למרחץ דשוהה שם הרבה יש לברך על פי מנהג האר״י ז״ל. כך העלתי בספרי הק׳ מקבצאל, מיהו אם החליף בגדיו ולובש טלית קטן אחר, אפילו שהוא לובשו תיכף ומיד אחר שפשט הראשון יברך על זה החדש, וכן הוא הדין בטלית גדול אם פושט זה שעליו ולובש טלית גדול אחר יברך על השני׃ ובספרי הק׳ רב פעלים כתבתי בתשובה בסיעתא דשמיא, במי שדרכו ללבוש ציצית ותפילין בכל יום בביתו, כדי שיכנס לבית הכנסת בציצית

ותפילין, אך מחמת שהולך במבואות ששם עוברים ושבים בני אדם הרבה בני ברית ואינם בני ברית, אינו לובש טלית גדול שיש לו בבית הכנסת כי ניכר לעיני בני אדם, אלא יש לו טלית דק מאד שיש בו שיעור טלית גדול אך אינו גדול הרבה ולובשו בבית תחת הגלימא שלו, ולרוב דקותו וגם אינו ארוך הרבה אינו ניכר לעיני בני אדם העוברים ושבים, וכשיבא לבית הכנסת ישאר זה עליו תחת גלימתו, ולובש טלית הגדול שיש לו, והעלתי בסיעתא דשמיא דיכול לברך בבית הכנסת על טלית השני, אף על פי שעדיין הראשון עליו שבירך עליו בביתו, כיון דאיכא הפסק מביתו לבית הכנסת, וגם איכא הסח הדעת שהוא אומר פסוקים על המזוזה, ועוד שוהה הרבה בדרך הילוכו, ושם בבית הכנסת לובש טלית אחר גדול כראוי בעטיפת הראש והגוף, והטלית שעליו הוא מונח על כתפיו תחת רגליו, ועוד צדדתי טעמים אחרים בדבר זה לברך, ואין לחוש בזה משום ספק ברכות:

נח · פתיחה

א ואתם פרו ורבו שרצו בארץ ורבו בה, יש להקשות מאחר שאמר פרו ורבו למה הוצרך לומר עוד שרצו ורבו, ועוד למה נקיט לשון שרצו שהוא לשון האמור בשרצים, ועוד תיבת "בה" לשון יתר דודאי הוא בה ולא בשמים,

ב ונראה לי בסיעתא דשמיא דידוע שכל עולם יש לו שם משמות הקודש המאיר בו, וזה השם הוא נקרא שר לאותו עולם, והיינו שם א"ל אדנ"י מאיר בעשיה, ושם אל הוי"ה מאיר ביצירה, ושם אל שד"י מאיר בבריאה. נמצא שר העשיה הוא שם אל אדנ"י שעולה מספר צ"ו. והכתוב אמר עולם חסד יבנה דקיום העולם הוא על חסד אל, וכמ"ש חסד אל כל היום, אך העולם צריך לשמירה מחסד אל בשש קצוות שלו, שהם ארבע רוחות ומעלה ומטה, שצריך להיות חסד יסובבנו בשש קצוותיו, וגם בזמן שנות העולם שהם ששה אלפים שנה, ג"כ מתפשט ששה פעמים חסד אל, וז"ש ואתם פרו ורבו, ובשכר פריה ורביה שלכם אז שרצו בארץ, חלק תיבת שרצו לשתים וקרי בה שר צ"ו, הוא שם א"ל אדנ"י המאיר בעשיה שעולה מספר צ"ו שנקרא שר העשיה הנה הארתו תתפשט עד הארץ הלזו התחתונה שהיא בכלל העשיה, יען כי היא סיום העשיה ושיורין שלה כנודע, וז"ש שר צ"ו -- תהיה הארתו נמשכת בארץ הלזו, וגם עוד ורבו בה, כלומר ורב וא"ו בה -- שתתפשט הארת וא"ו פעמים חסד אל בששה קצוות שלה, וגם בזמן השנים שלה:

ג והנה ו' פעמים חסד אל המאירים בששה קצוות העולם, עולים מספר תרי"ח, לכן הטלית שהוא מגין על האדם כמ"ש בצל כנפיך תסתירנו, מצותו מן התורה הוא שיהיה מצמר רחלים, שעולה מספר תרי"ח, לרמוז שבזכות מצות הטלית הנעשה מן צמר רחלים, נזכה לשמירה ששה פעמים חסד אל בשש קצוות שלנו.

ד ועוד נרמז מספר צמר רחלים במספר הציצית, דאותיות ציצית עולים ת"ר, ועם ב' נקודות שבו שהם ב' חיר"ק נעשה מספרו תר"ך כמנין צמר רחלים עם כולל ב' תיבות, ולכן בציצית שהוא מספר כתר יהיה זכירה לתר"ך מצות שהם תרי"ג דאורייתא ושבע דרבנן:

נח

א שלשה מיני טלית הם, האחד של צמר רחלים ואלים, ובטלית זה יעשה גם הציציות שלו מצמר הנזכר וזה הוא החיוב מן התורה לכולי עלמא, והלובשו מקיים מצוות עשה מן התורה אליבא דכולי עלמא:

והשני טלית של צמר גפן או טלית של משי, ובזה יש פלוגתא דיש אומרים חייב מן התורה, ויש אומרים חייב מדרבנן, וגם למאן דאמר חיובו מדרבנן יוכל לברך עליו כמו דמברכין על מצוה דרבנן, ובענין הציציות אף-על-גב דלדעת מרן ז"ל ודעמיה יוכל להניח ציציות של צמר רחלים גם בבגדים של שאר מינים, עם כל זה אם הטלית הוא של צמר גפן טוב שיניח בו ציציות ממין שלו שהוא צמר גפן, יען דלדעת מהר"מ מרוטנבורג ז"ל ודעמיה אין פוטרים ציצית של צמר בבגדים של שאר מינים, לכך לצאת ידי חובת פלוגתא הנזכרת, יניח הציציות ממין הבגד עצמו, מיהו כל זה דוקא בהיכא דהטלית הוא צמר גפן דאז יניח הציציות צמר גפן, אבל אם הטלית של משי קשה למצוא ציציות של משי מתוקנים לשמה כהלכתם אליבא דכולי עלמא, יען דסבירא לה לגדול אחד שהביאו "ברכי-יוסף" ז"ל סימן ק"ב דבמשי צריך שתהיה זריקתו ומשיכתו לשמה כי הזריקה וההמשכה במשי היא כטוויה בצמר עיין שם ולפי זה קשה הדבר למצוא ציציות של משי מתוקנים לסברא זו, ואף-על-גב ד"תרומת הדשן" ז"ל נראה דלא סבר בזה כאותו גדול הנזכר, עם כל זה הא נמצא פלוגתא ואולי גם מרן ז"ל סבירא לה כאותו גדול, לכך טלית של משי אם לא מצא לו ציציות של משי מתוקנים כהלכה על פי סברת אותו גדול הנזכר, אז יניח בזה הטלית של משי חוטין של צמר רחלים, נמצאת אתה למד טלית של משי מלבד שהוא מדרבנן, הנה הוא גרוע יותר מטלית צמר גפן מכח החוטין שצריך לתלות בו, ובכל הני איכא עוד גרעות מטלית של צמר רחלים דהתם הוא אליבא דכולי עלמא, אבל

באלו הא איכא סברת בעל העטור והב״ח ז״ל דסבירא להו דאין לברך אלא על טלית צמר רחלים וחוטיו צמר, אבל על טלית של שאר מינים אין לברך אך לא קימא לן להלכה כוותייהו בזה:

והשלישי הוא טלית ששתי שלו צמר רחלים, והערב של מין אחר או להפך, וזה גרוע ביותר דלדעת מהרמ״מ ודעמיה אין תקנה לטלית זה מצד החוטין, ורק לדעת מרן ז״ל יש לו תקנה לתלות בו חוטין של צמר רחלים וכן צריך לעשות: ולכן ראוי לכל ירא שמים להזהר בין בטלית גדול בין בטלית קטן ללבוש של צמר רחלים, ויהיו החוטין גם כן מצמר רחלים, ובזה נמצא מקיים מצוות עשה מן התורה ויוצא ידי חובה בציציות אלבא דכולי עלמא בלי שום פקפוק:

ב יש מיני בגדים שקורין אותם כרמא״ן, ועוד מה שקורין אותם שא״ל כשמי״ר, והם נעשים מצמר עזים הנקרא בלשון הקודש נוצה של עזים, הנה אלו דינם כמו שאר מינים שהם צמר גפן או משי או קנבוס, כי בכל התורה אינו נקרא צמר בסתם אלא רק צמר רחלים שהם הנקבות, או צמר אלים שהם הזכרים, אבל של עזים נקרא נוצה של עזים ולכן ירא שמים יעשה חקירה בטליתות שקונה שיש נראין של צמר רחלים ואלים, אך באמת הם צמר גמלים או של עזים, ויש שהשתי צמר והערב מין אחר, דאלו גרועים טפי כאמור לעיל:

ג בגד של עור פטור לכולי עלמא, דלא מקרי בגד להתחייב בציצית אלא דבר שנארג:

ד חוטין של פשתים אף על גב דפוטרין בבגד של שאר מינים, אסור לתלותן בבגד צמר משום כלאים, דלא התירה תורה כלאים בציצית אלא היכא דאיכא תכלת, ובזה הזמן לית לן תכלת, מיהו יש אומרים דאין לתלות חוטי פשתים אפילו בבגד של שאר מינים שאינם צמר, מפני שיש צמר שנראה כעין משי ויבואו להטיל ציצית פשתים בבגד של צמר, שיסברו שהוא משי, והכי נהוג שלא להטיל חוטין של פשתים בשאר מינים שאינם צמר:

ה אין ללבוש טלית פשתן אף על פי שהוא מטל בו חוטין של פשתן משום גזרה, ורק בשעת הדחק דאין לו בגד אחר כי אם של פשתן יטיל בו חוטין של פשתן דוקא, ולא מין אחר, והתירהו לו בזה בשעת הדחק דוקא דאין לו טלית אחר:

ו טלית שאין לה ארבע כנפות פטורה מן הציצית, ואם היא בעלת חמש כנפות או יותר חייבת, אך לא יטיל ציצית לכל כנפותיה כי אם יטיל לארבע כנפות בלבד, ויזהר להניח החוטין בארבע כנפות המרוחקות זו מזו, כי המרוחקים נופל עליהם שם כנפות טפי, ואם עבר והטיל יותר מן ארבע כנפות עבר על בל תוסיף כשילבשם, ומכל מקום יזהר להתרחק מטלית כזו ולא ילבש טלית שיש לה יותר מארבע כנפות, אף על פי שמטיל חוטין בארבע בלבד מפני שיש חולקין ופוטרין טלית כזו מן הציצית וכנזכר בפוסקים:

ז כנפות הטלית שהם הקרנות שמטילין בהם ציצית, צריך להיות מרובעים דוקא ולא עגולים, שאין עיגול נקרא כנף, וצריך לדקדק בזה בטלית קטן מכח שעושין בהם תפירה ובנקל יהיו נראין עגולין מכח התפירה:

ח אם נקרע טליתו יזהר לתפרו תכף שלא יהא בת ששה כנפות, דאיכא מאן דאמר פטורה מן הציצית כמו שכתבתי לעיל, ואם נקרע רובה ובא לתפרה, צריך להתיר הציציות ויחזור ויתלם אחר התפירה, כך העלו האחרונים ז״ל, והטעם משום תעשה ולא מן העשוי אליבא דמאן דאמר פטרוה, ואף על גב דלא קימא לן כסברה זו כי מרן ז״ל פסק דחייבת, עם כל זה יש ליזהר בזה לכתחילה, ודבר זה ימצא הרבה בטלית גדול שעושין אותו משתי חתיכות שתופרים אותם ביחד, ולפעמים יבלו חוטי התפירה ויהיו נחלקים זה מזה:

ט סודר שנותנין על הצואר אף על פי שיש לו ארבע כנפות ויש בו שיעור ציצית פטור, וכן הוא הדין המלבושים כגון גלימא וכיוצא שיש להם שתי כנפות למעלה סמוך לצואר, ושתי כנפות למטה פטורים ומכל מקום ירא שמים יזהר לעשות קרן אחת מהם עגולה דאז בזה יהיה פטור לכולי עלמא, ואף על פי שלא נהגו העולם לחוש על זה המחמיר תבוא עליו ברכה ועיין אחרונים יעוין שם:

י מצוה מן המובחר לעשות חוטי הציצית שזורין משמונה חוטין, שיהיו כל חוט משמונה כפול לשמונה, שאז בזה יהיו כל חוטין של ד׳ כנפות רנ״ו חוטין, רמז לכנפי החיות וכשר הדבר לעשות כן, כמו שכתב ה״שיורי ברכה״ ז״ל בשם אחד קדוש יין שם, ובספר לב חיים סי׳ פ״ו הביא כמה ספרים דכתבו כן, ולכך כל אדם יזהר לכתחילה בזה,

יא וראה לי בסיעתא דשמיא לעשות רמז בזה במספר ״מובחר״ שעולה רנ״ו, כלומר דבר זהו הוא מצוה מן המובחר, וזה שכתוב ״רנו ליעקב שמחה״. וידוע שצריך להעביר ארבע כנפות אלו שהם רנ״ו על גבי עיניו בשעת קריאת שמע, ואותיות עין מלאים עולים רנ״ו רמז -- חוטין אלו (שהם רנ״ו)

יועילו לעין (שהוא מספר רנ״ו). ונמצא כל כנף הוא ס״ד חוטין כמנין נוגה -- שבזכות זה אנחנו מתקנין קליפת נוגה, ונעביר כתונת עור ויהיה כתונת אור מארבע עולמות שהם כנגד ארבע כנפות:

יב יזהר לעשות גוף הטלית וחוטין של הציציות הכל לבן בין בטלית גדול בין בטלית קטן, רמז לדבר ״והיו העטפים ללבן״, וטליתות שיש בהן צבע מצדדין לנוי לא איכפת, כי הצבע הוא מעט מן המעט בגוף הטלית דרובו לבן:

יג ארבע חוטין של הציצית יתנם בכף הטלית תוך הנקב, כדי שיהיו שם שמונה חוטין תלויים מכאן ומכאן, וצריך שיהיה כל חוט משמונה אלו ארכו י״ב גודלים ומודדים במקום הרחב שבגודל, ומתחילין למדוד אותם משפת הכנף אחר הקשר, אבל כל מה שמונח על הכנף, אין למדוד בכלל החשבון של י״ב גודלים הנזכרים ואם ירצה לעשותם יותר מן י״ב גודלים הרשות בידו, ובדיעבד אם הם פחות מי״ב גודלים כשרים, וכל שכן אם היה בהם תחלה שיעור י״ב אלא דנתמעטו על ידי רחיצה שנתכווצו דכשרים בדיעבד:

יד אלו הי״ב גודלים יזהר לעשותם ארבעה גודלים גדיל, ושמונה גודלים ענף, ואם מוסיף על הגדיל יוסיף ג״כ בענף, באופן שידקדק שיהיו הציציות שליש גדיל, ושני שלישין ענף, כי יש טעם בזה ע״פ הסוד:

טו יקשור ראשי כל חוט וחוט של הציציות כדי שלא יתפרדו משזירתן, כן העיד מורנו הרב חיים ויטל ז״ל על רבינו האר״י ז״ל שהיה עושה כן, וכן העיד מורנו הרב שמואל ויטל ז״ל על רבינו מורנו הרב חיים ויטל אביו ז״ל:

טז העיד רבינו מורנו הרב חיים ויטל ז״ל על רבינו האר״י ז״ל שהיה נוהג לעשות בטלית קטן דוקא שני נקבים סמוכים זה לזה כעין נקודת צר״י בכל כנף מארבע כנפות, והיה מוציא חוטי הציצית דרך שני הנקבים ההם, באופן שיהיו שני קצוות חוטי הציצית מתגלים בצד אחר החיצון, וסברה זו הביאה בספר האגור אך רבינו האר״י ז״ל לא היה עושה כן בטלית גדול רק בטלית קטן, ומורנו הרב שמואל ויטל ז״ל העיד על אביו מורנו הרב חיים ויטל שלא היה עושה כן אפילו בטלית קטן, ובודאי רבינו מורנו הרב חיים ויטל ז״ל הבין מרבינו האר״י ז״ל שאין דבר זה מעכב, ורק רבינו האר״י ז״ל אחר שנהג בכך בילדותו כמנהג האשכנזים לא שינה, ולכך גם רבינו מורנו הרב חיים ויטל לא שינה מנהגו, ואנחנו מנהגינו לעשות נקב אחד אפילו בטלית קטן, ושמעתי שגם אצל החסידים בירושלים תבנה ותכונן המנהג פשוט לעשות נקב אחד בין בטלית גדול בין בטלית קטן ומסתמא כך היה מנהגו של רבינו הרש״ש ז״ל:

יז אין נכון להניח הטלית בלא קפול בלילה, ואם שכח ולא קפלו ועבר עליו הלילה אז כשילבשנו למחר ינערינו תחלה וכנזכר באחרונים, גם כתוב באחרונים שכל אדם יקפל טליתו כל יום אחר תפלה בידו ולא יתננו לשמש לקפלו דקשה למזל, גם יזהר כשיחלוץ הטלית וכן התפילין יחלוץ ביד שמאל שהיא יד כהה, להראות שקשה עליו פרידתו:

יח נכון להסתכל בציצית, ויכוין ויצייר במחשבתו כאלו יש בהם חוט מראה תכלת שהוא דומה לרקיע, מפני דאותה הארה לא נפסקה וכמו שכתב מורנו הרב חיים ויטל ז״ל וימצא טוב בכונה זו:

לך לך · פתיחה

א ״אני אל שדי התהלך לפני והיה תמים״, נראה לי בסיעתא דשמיא דידוע שם ״אל שדי״ מאיר בעולם הבריאה, והטעם כי עולם הבריאה הוא עולם השלישי ששם קדושה משולשת, ולכן מאיר שם אל שדי דחשבונו משולש, כל שליש הוא קט״ו כמנין ״חסד גדול״, ולכן משה רבנו עליו השלום שזכה אל הנשמות דבינה דבריאה כמו שכתוב בשער הפסוקים בפרשת בראשית, נקרא משה שהוא מספר ״אל שדי״, שכל שליש הוא מספר ״חסד גדול״ שהוא היה בסוד החסדים בנפש רוח ונשמה שלו, כמו שכתוב ״ותרא אותו כי טוב הוא״, ולכן נתנה תורה על ידו דהתורה נתנה לנו מעולם הבריאה.

ב והנה ידוע שישראל נשמתם חצובה מתחת כסא הכבוד שהוא עולם הבריאה, בסוד ברוך אלהינו שבראנו לכבודו, ששם מאיר שם ״אל שדי״ שהוא משולש, כל שליש מספר ״חסד גדול״, ולכן אם ישראל יהיו שלמים בעבודה באהבה משולשת, שיהיה להם בעבודת השם יתברך אהבה בכונה, אהבה בדבור, אהבה במעשה -- אז יאיר בהם שם ״אל שדי״ שהוא חשבון משולש, כל שליש מספר ״חסד גדול״, כי האהבה היא מצד החסד בסוד ״זרע אברהם אוהבי״, וגם שם הוא סוד הגדולה, לכך יאיר בהם ״אל שדי״ שהוא ג׳ פעמים ״חסד גדול״ בנפש רוח נשמה שלהם, ועל שילוש זה רמז להם במה שאמר ״והייתם לי סגולה״, דוגמת הסגו״ל שהוא נקודת החסד והוא משולש בשלש נקודות.

ג וידוע הוא דשלימות העבודה בשלשה פעמים אהבה הנזכרים, רמוזה באותיות שאחרי שם הוי״ה שהם כוז״ו שמספרם ג׳ פעמים ״אהבה״, ובזה פרשתי הפסוק ״אחרי ה׳ אלהיכם תלכו״, כי כוז״ו שהם מספר שלש פעמים ״אהבה״, אחרי אותיות שם הוי״ה באלפ״א בית״א.

ד ובזה יובן בסיעתא דשמיא הרמז כאן ״אני אל שדי״, שהוא שם המאיר בבריאה שהוא משולש בשלש פעמים ״חסד גדול״, לכן ״התהלך לפני״ כלומר באותיות שהם לפני שמי שהם מספר שלש פעמים אהבה, שהוא בסוד החסד הגדול, ובזה תהיה תמים בהארת ״אל שדי״.

ה ומאחר שאנחנו צריכין לעבוד את השם יתברך ולקיים מצותיו בשלשה פעמים אהבה שהם בכונה ובדבור ובמעשה, לכן הציצית שהוא זכר לכל מצות ה׳ עושין בו ט״ל כריכות, לרמוז שאנחנו צריכין לראותו לזכור בו מצות ה׳ באהבה משולשת בכונה ובדבור ובמעשה, ולכך נקרא ״טלית״ שהוא ט״ל ת״י, והיינו ט״ל רמז לט״ל הנזכר, ות״י הוא מספר קדוש -- שימשך לנו קדושה ממצוה זו של ט״ל כריכות הציציות, כי אין לנו השגה אלא בציציות שבטלית ולא בגוף הטלית עצמו:

לך לך

א הגדיל יעשהו חוליות חוליות, כל חוליה משלשה כריכות, ובתחלה יקשור שני קשרים סמוך לכנף, ויכרוך שבע כריכות, ויקשור שני קשרים אחרים, ויכרוך שמונה כריכות, ויקשור שני קשרים אחרים, ויכרוך אחת עשרה כריכות, ויקשור שני קשרים, ויכרוך שלש עשרה כריכות, ואחר כך יקשור עוד שני קשרים, והרי סך הכל ט״ל כריכות כמנין ״הוי״ה אחד״, וכמו שכתב רבנו ז״ל בספר הכונות, ועשיתי סימן לדבר זה ״תן חלק לשבעה, וגם לשמונה״, נמצא תחלה שבעה כריכות, ואחר כך שמונה כריכות, ואחר כך תעשה אחת עשרה כמנין אותיות ״לשבעה לשמונה״ שהם אחת עשרה אותיות, ואחר כך תעשה שלש עשרה כמנין אותיות ״תן חלק לשבעה וגם״ שהם שלש עשרה אותיות:

ב גוי שתלה החוטין של ציצית בטלית, או שעשה החליות והקשרים פסולה, אבל האשה כשרה להטיל הציצית בטלית ולעשות החוליות והקשרים, ויש מחמירין שלא לעשות על ידי נשים, ולכן לכתחלה צריך להזהר שלא לעשות תלית החוטין וכריכתן וקשירתן על ידי נשים אלא על ידי אנשים, אבל טויה ושזירה עושין גם לכתחלה על ידי הנשים, והקטן דינו כאשה לענין זה, ולכן לכתחלה אין לעשות תליית החוטין והכריכות והקשרים על ידי קטן אלא על ידי גדול, ומיהו כל שהוא בן שלש עשרה שנה ויום אחד יעשה לכתחלה, ואין צריך לבדוק אם יש לו שתי שערות:

ג אם הטיל ישראל ציצית בבגד שלא בכונה, כלומר שלא נתכוון לשם מצות ציצית יש פוסלין ויש מכשירין והלכה כסברת הפוסלין, ולכן צריך להתירם ויחזור ויתלם לשם מצות ציצית, ואם הוא שבת שאי אפשר לו להתירם ולקשרם, ואין לו טלית אחרת כשרה יש לסמוך על המתירים באותו היום דוקא, ואחר שבת יתקננה אך לא יברך דספק ברכות להקל וברכות אינם מעכבות, ולכן כל אדם יזהר שלא לסמוך בתליית החוטין ותיקונם אלא על אדם ירא שמים ומוחזק בכשרות ובקי ויודע לכוין לשם מצוה ולעשות כל הדברים כתיקונם, ועל כן יזהר לומר בפיו מקודם ״הריני מטיל ציציות אלו לשם מצות ציצית״, יען דיש אומרים כל דבר הצריך כונה לשמה צריך להוציא הכונה בשפתיו. וכמו שכתבו האחרונים בדין הטווייה ושזירה, וטוב לומר: לשם יחוד קדשא בריך הוא ושכינתה וכו׳ הריני מוכן להטיל ציציות בארבע כנפות הבגד הזה כמו שצונו ה׳ אלהינו בתורתו ״ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם״, ונאמר ״גדילים תעשה לך על ארבע כנפות כסותך אשר תכסה בה״, ויהי רצון מלפניך ה׳ אלוהנו ואלוהי אבותינו כשם שאנחנו מקיימים מצוה זו בחוטי לבן כך תזכינו לקיים אותה כתקנה בחוטי תכלת ככתוב בתורה ״ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת״ ויהי נועם וכו׳:

ד טוב להזהר שלא לחתוך חוטי הציצית בסכין, על דרך שנאמר ״לא תניף עליהם ברזל״ אלא יחתכם בשיניו כשצריך לחתכם:

ה אם שאל טלית מצויצת אם שאל אותה ללבשה כדי לעלות לדוכן או לעלות לספר תורה וכיוצא הרי זה לא יברך עליו, אבל אם שאל בעבור לקיים מצות עיטוף בציצית, הנה אם שאלו מן השמש שלא מדעת בעלים לא יברך עליו דברכות אינם מעכבות וכיון דאיכא פלוגתא ספק ברכות להקל, אבל אם שאלו מדעת בעלים להתעטף בו לקיים מצות ציצית יוכל לברך, דאמרינן מסתמא נתנו לו במתנה על מנת להחזיר והרי הוא שלו, ואף על גב דגם בזה יש אומרים דאין לברך על טלית שאולה כלל, מכל מקום בכהאי גונא יש לסמוך על המנהג ואין למחות ביד המברך, ומיהו ירא שמים יתרחק מטלית שאולה היכא דאפשר לו, וטליתות של הקדש שמונחים בבית הכנסת בתורת צדקה ללבשם אותם שאין להם טליתות לכלי עלמא יברך עליהם, ואפילו אם לובשן כדי לעלות לספר תורה וכמו שכתבו האחרונים ז״ל בזה:

ו בזמן הזה חזינן רובא דעלמא קפדי שלא ילבשו אחרים ציצית ותפילין שלהם, ולכן אין ליקח מן השמש ציצית ותפילין של אחרים שלא מדעת בעלים, אלא אם כן יודע השמש בבירור שהבעלים לא קפדי, ואין כל הדעות שוות בדברים אלו הלא גם אנכי מכיר בעצמי דאנא מאינשי דקפדי בזה והטעמים

שונים:

ז מותר להתיר הציציות מן הטלית בין גדול בין קטן בשביל הידור מצוה לשום במקומן ציציות חדשים ונאים יותר, אף על פי דאלו הציציות שנוטלם הוא משליכם וגונזם ואין מניחם בטלית אחרת שרי משום נוי מצוה, וכן אם נפסק כנף אחד ורוצה לחדש ארבעתם בשביל נוי שיהיו שווים ודומין זה לזה, מותר להסיר כל השלשה אחרות ולעשות הארבע כנפות חדשים שיהיו שוים יחד בשביל נוי מצוה:

ח אף על פי שהכריכות של הציצית עשאם כמספר שם הוי״ה, כי יש שמנהגם בכך ואין נוהגין בכריכות של ט״ל הרי זה מותר להתירם, ואין בזה חשש מוחק את השם כמו שכתבו האחרונים ז״ל:

ט כשרוצה להתיר הציצית כדי להניח יותר יפים וקשה עליו הטרחא להתירן מותר לחתכם אף על פי שהם נפסדים בזה לגמרי, מיהו יש מחמירין בזה ואוסרים לחתכם וצריך לחוש לדבריהם, ורק בשעת הדחק וצורך גדול יש לסמוך על המתירים כך העלו האחרונים ז״ל:

י טלית מצויצת שנחלקה לשני חלקים אסור לחזור לתפרה עם הציציות שבה משום תעשה ולא מן העשוי, כיצד יעשה יתיר הציציות של חלק אחד מהם דוקא, ואחר כך יתפור החלקים יחד ונמצא הוי זה החלק שאין בו ציצית כמו תוספת על חלק הראשון, ואחר כך יעשה ציצית מחדש בחלק הזה שהוא תוספת לראשון, כן העלתי בספרי הק׳ ״מקבצאל״ מספרי האחרונים ז״ל:

יא שיעור הטלית גדול הוא כדי שיקיף כל ראשו וכל גופו עד החזה פנים ואחור כמו שכתב רבינו האר״י ז״ל בספר הכונות, וחכמינו זכרונם לברכה אמרו כדי שיכסה ראשו ורובו של קטן, ובספרי הק׳ ״מקבצאל״ הבאתי דברי רבינו האר״י ז״ל מה שכתב בספר הכונות ומה שכתוב ב״עולת תמיד״ ומה שכתוב ב״נהר שלום״ לרבינו הרש״ש ז״ל, והשויתי דברי רבינו האר״י ז״ל עם דברי חכמינו זכרונם לברכה כי שיעור זה דנקטי חכמינו זכרונם לברכה בקטן דבעי רוב גופו הוא שוה עם שיעור דנקיט רבינו האר״י ז״ל בגדול עד החזה ולא נקיט רוב גופו, ושם נסתפקתי אם זה השיעור דבעינן בגדול עד החזה אם אדם ארוך הרבה יוכל ללבוש טלית המגיע באדם בינוני עד החזה, אף על פי שאיליו אינו מגיע עד החזה, והעלתי דאזלינן לחומרא ובענין שיגיע לזה הערוך עד החזה, כי מסתימות דברי רבינו האר״י ז״ל נראה יותר שצריך לשער כל אחד כפי מידתו, מיהו לקולא לא עבדינן שאם יש קצר קומה הרבה שהוא גדול בשנים ורק קומתו קצרה כמדת קטן בן ט׳ שנים אינו יכול ללבוש טלית שיגיע אליו עד החזה כיון שזה הטלית אינו מגיע בגדול עד החזה:

יב בשיעור טלית קטן שלובשין תחת הבגדים, בספרי הק׳ ״מקבצאל״ הבאתי דברי האחרונים ז״ל בזה ושם הבאתי מה שהעלה הרב הגאון רבי חיים פלאג׳י ז״ל בלב חיים סימן צ״ט דהנכון לצאת ידי חובתו לכלי עלמא לשער בטלית קטן שיהיה אמה וחצי שהם ל״ו גודלים באורך, ואמה וחצי ברוחב. ומה גם לסברת רבינו האר״י ז״ל דצריך לכסות גופו פנים ואחור עד כאן דבריו עין שם, והרואה יראה בדברי רבינו האר״י ז״ל שלא אמר על טלית קטן שיכסה פנים ואחור, אלא אמר שיעור שיעטף את הגוף מלבד הזרועות, ובזה נראה דאין צריך שיהיה הרוחב אמה וחצי שהוא ל״ו גודלים, אך באורך מודינא ליה דשפיר הורה כן לסברת הטור ודעימיה דצריך לעשות אורכו אמה וחצי שהוא ל״ו גודלים, והנה פה עירנו בגדאד יע״א מנהגם לעשות הטלית קטן ארכו אמה ורביע באמת המדינה, שעולה האורך בזה יותר מארבעים גודלים, אך הרוחב עושים אותו שלשה רביעי אמה שעולה יותר מכ״ד גודלים ובתשובה לעיר אחרת הוריתי לשואל לעשות הרוחב כ״ד גודלים והאורך ל״ו גודלים:

יג נשים ועבדים פטורים ממצות ציצית דאפילו אם לובשים טלית בת ארבע כנפות אין צריכים להטיל בה ציצית מפני דמצות עשה שהזמן גרמא היא וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים ועבדים פטורים, ואף על גב דקימא לן בשופר וסוכה וכיוצא אם רצו לקיים הרשות בידם ויש להם שכר כמי שאינו מצוה ועושה, וליכא משום כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט מכל מקום במצוה זו מחזי כיוהרא, ועוד יש חשש נמי משום ״לא תלבש אשה כלי גבר״, על כן בציצית צריך למנוע אותם וכנזכר בפוסקים, ובספר הכונות מפורש טעם פרטי במצוה זו על פי הסוד דלא שייכה מצוה זו בנשים:

יד קטן היודע להתעטף צריך אביו ליקח לו ציצית לחנכו, והאי קטן יש אומרים בן תשעה שנים, ויש אומרים הפקח בן שש ואינו פקח בן שבע צריך אביו ליקח לו ציצית לחנכו:

טו לילה לאו זמן ציצית הוא שנאמר וראיתם אותו פרט לכסות לילה, אבל כסות סומא חייב בציצית מפני שישנו בראיה אצל אחרים, ולכן אפילו אם ילבשנו הסומא חייב להטיל בו ציצית, ובספרי הק׳ ״רב פעלים״ הבאתי בתשובתי שם דברי הרב הגאון רבי חיים פלאג׳י ז״ל ב״לב חיים״ סימן ק׳ שכתב אף על גב דקימא לן סומא חייב ציצית מכל מקום מאחר דאיכא מאן דאמר הסומא פטור יקיים מצות ציצית בלא ברכה משום ספק ברכות להקל, ושם העלתי בראיות מאחר דפשט המנהג שהסומא מברך יש לו לברך ואין לחוש לספק ברכות להקל, וגם הרב חיים פלאג׳י ז״ל עצמו כתב כן בספר

״מועד לכל חי״ סימן יו״ד אות מ״ח במקום שיש מנהג לא אמרינן ספק ברכות להקל, וזהו מנהג פשוט שהסומא מברך על הטלית, ואם יבא להתחסד לשמוע ברכה מאחרים דבר זה קשה לעשותו בכל יום, ועוד נפק מזה פקפוק מצד אחר:

טז מחמת דאיכא פלוגתא בין הרמב״ם והרא״ש בכסות המיוחד ליום ולילה, ומרן ז״ל לא גילה דעתו בכסות המיוחד ללילה ולובשו ביום. לכך צריך להחמיר באסור תורה כחמרות שני הסברות הנזכרות להטיל ציצית בכסות המיוחד ליום ולילה אף אם לובשו בלילה, וכן יטיל לכסות המיוחד ללילה אם לובשו ביום, אבל לענין הברכה כיון דספק ברכות להקל לא יברך אלא עם לובש ביום כסות המיוחד ליום, או כשלובש ביום כסות המיוחד ליום ולילה וכנזכר באחרונים ז״ל:

יז סדינים וכרים אף על פי שאדם ישן בהם לפעמים ביום, נקראים כסות לילה דעקרם נעשו בשביל לילה, ולמאן דאמר כסות לילה חייב בציצית אם לובשו ביום, צריך להטיל בהם ציצית שההרי ישן בהם בבוקר, ואף על פי כן המנהג פשוט שלא להטיל בהם ציצית אפילו שהם של צמר, מפני דיש אומרים לא חייבה תורה אלא בגדים שאדם מתכסה בהם דרך לבישה, אבל דרך הצעה כגון סדינים וכרים לא מקרי כסות, ומכל מקום כיון דיש חולקין יעשה קרן אחת מן ארבע קרנות עגולה כדי לפטרם לכלי עלמא, במה דברים אמורים בסדינים של צמר אבל צמר גפן או משי וכיוצא אין צריך לעשות בהם קרן אחת עגולה, דיש בזה ספק ספקא שמא פטורים מן התורה, ושמא הלכה כמאן דאמר כסות המיוחד ללילה פטור ביום, וכל שיש שני ספיקות מן התורה אף על פי שמדרבנן הוא ספק אחד שפיר דמי כן כתב הגאון ״אשל אברהם״ סימן י״ח סעיף קטן ג, ונראה לי דיש בזה שלשה ספיקות והוא שמא הלכה כמאן דאמר כל שהיא דרך הצעה ואינו דרך לבישה אין נקרא כסות ופטור, ועל כן אין להקפיד בסדינים של שאר מינים, אבל בשל צמר אף על גב דיש בזה גם כן ספק ספקא כיון דאפשר לתקן בנקל בקרן אחת עגולה לא סמכינן באיסור תורה על ספק ספקא זה:

יח מותר להטיל הציציות בטלית ולקשרם בלילה בטלית המיוחד ליום, אף על גב דלהרמב״ם ודעמיה כסות יום בלילה פטורה ליכא בזה משום תעשה ולא מן העשוי, משום דזמן ממילא קאתי, ולא דמי לבעלת שלש דאינה חייבת ואין ראוי לציצית כלל וכנזכר ב״משבצות זהב״ סימן י״ח סעיף קטן א:

יט הציציות תשמישי מצוה הם ואין בגופן קדושה, לפיכך בזמן שקבועין בטלית אסור להשתמש בהם תשמיש של חול כגון לקשור בהם איזה דבר וכיוצא, גם יזהר שלא יהיו נגררין על גבי קרקע משום בזיון מצוה, ואחר שנפסקו מן הטלית יכול לזרקן ורק לא יזרקם לאשפה או למקום מגונה, ויש מחמירין לגנזן ותבא עליהם ברכה:

כ טליתות של מצוה שבלו אסור לקנח בהם או להשתמש בהם תשמיש מגונה אלא זורקן והם כלים מאליהם, ואותם שנוהגין לזרקן בבית הכנסת והשמשים מקנחין בהם נרות בית הכנסת, וגם ידיהם המלוכלכים בשמן זה נקרא תשמיש מגונה ואסור:

כא מותר לעשות מטלית גדול טלית קטן, כן העלה הרב ״בית יהודה״ סימן כ״ט, אבל הרב ״לב חיים״ ז״ל סימן צ״ב פקפק בזה, משום דעל פי הסוד טלית גדול יש בו מעלה רבה על טלית קטן והאמת אתו בזה, מיהו אם נתבלה מקצתו ואין ראוי ללבשו יוכל לעשות מחלק החזק שבו טלית קטן ואין חשש בזה לכלי עלמא:

וירא · פתיחה

א ״ויקומו וילכו יחדיו אל באר שבע וישב אברהם בבאר שבע״, יש לדעת למאי אצטריך למימר ״וישב אברהם בבאר שבע״ כיון דאמר דהלך לשם מסתמא ישב שם? ועוד למה פרט בזה שם אברהם בלבד והוה ליה למימר ״וישבו״ לשון רבים כדנקיט ״ויקומו וילכו״.

ב ונראה לי בסיעתא דשמיא דאמרו רבותינו ז״ל שמים וארץ קיימים על ידי מצות המילה, ואמרתי בסיעתא דשמיא לכך ניתנה בשמיני דקודם מספר שמונה יש מספר שבעה, ושמים וארץ הם שבעה רקיעים ושבעה ארצות, לרמוז השמים והארץ שהם מספר שבעה ושבעה הם קיימים על מצות המילה שהיא במספר השמונה הבא אחריהם. ולזה אמר ״ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ״ שהקנה לו הקדוש ברוך הוא השמים והארץ, מטעם כי הוא הראשון שנתנה לו מצות המילה אשר בעבורה מתקיימים השמים והארץ.

ג ולפי זה המילה נקראת באר שבע, כי היא הבאר המשקה ומחיה בזכותה את השבע שהם שבעה רקיעים ושבעה ארצות, כי מזכותה שותים חיות שלהם. וזה שאמר ״וישב אברהם אל נעריו ויקומו וילכו יחדיו אל באר שבע״, ומה שזכה לשוב בשלום שלא נשחט יצחק ונתרצה להיות האיל תמורתו, בזכות מצות המילה וזהו ״וישב אברהם בבאר שבע״ היא מצות המילה בה היה מושבו ואחיזתו, ולכך הצליח וישב עם יצחק בנו ועם נעריו לשלום אל באר שבע:

ד נמצא במצות המילה שהיא בשמיני מתקיימים שמים וארץ, וידוע כי מצות התפילין היא דומה למצות המילה, לפי ששניהם נקראים ׳אות׳ שהם שני עדים של ישראל שהם חלק ונחלת ה׳ ומשועבדים אליו, לכך גם במצות תפילין יש מספר שמונה כמו שאמרו במנחות דף מ״ד (מנחות מד, א) ״כל שאינו מניח תפילין עובר בשמונה עשה, והמקיים הרי זה קיים שמונה עשה״. וגם בה יש קיום שמים וארץ דכתב בספר ״אספקלריה המאירה״ דארבע פרשיות שבתפילין הם כנגד ארבע אותיות שם הוי״ה, וארבע בתים כנגד ארבע אותיות שם אדנ״י, וידוע כי מן אותיות שם הוי״ה נמשך חיות וקיום לשמים, ומאותיות שם אדנ״י נמשך חיות וקיום לארץ, ולזה אמר ״עזרנו בשם ה׳ עושה שמים וארץ״, דהיינו ככתיבתו שהוא שם הוי״ה, וכקריאתו שהוא שם אדנ״י עושה רוצה לומר מתקן:

ה ובזה יובן ״אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי״, והוא דידוע דהתפילין נקראו חוק, דדריש רבי יוסי הגלילי בעירובין דף צ״ו (עירובין צו, א) ״ושמרת את החוקה הזאת״ על מצות התפילין, ולזה אמר ״אם לא בריתי יומם ולילה״ זו המילה שקבועה באדם בימים ובלילות, וגם חוקות הם תפלין של ראש ותפלין של יד שנקראו חוק אז ״שמים וארץ לא שמתי״:

וירא

א מצות תפילין חמורה מאד, ומי שאינו מניח תפילין מחמת שהמצוה אינה חשובה בעיניו, נקרא עם פושעי ישראל בגופן דאתמר עלייהו בגמרא דבר קשה ומר מאד, ועוד אמר רב ששת כל שאינו מניח תפילין עובר בשמונה עשה, והמה אות לישראל, וצריך שיכוין האדם בהנחתם שצונו הקדוש ברוך הוא בארבע פרשיות אלו שיש בהם יחוד שמו ויציאת מצרים, להניחם על הזרוע כנגד הלב ועל הראש כנגד המוח, כדי שנזכור נסים ונפלאות שעשה עמנו שהם מורים על יחודו ואשר לו הכח והממשלה בעליונים ובתחתונים לעשות בהם כרצונו, וישעבד להקדוש ברוך הוא הנשמה שהיא במוח, וגם את הלב שהוא עיקר התאוות והמחשבות, ובזה יזכור את הבורא וימעיט הנאותיו:

ב אחר שלבש הטלית יניח תפילין מיד, קודם פרשת עקידה כדי שיהיו עליו בשעת קריאת שמע דקרבנות שהיא חיוב, ואמרו רבותינו ז״ל כל הקורא קריאת שמע בלא תפילין כאלו מעיד עדות שקר על עצמו:

ג כפי סדר הבחינות העליונות שרומזים להם הציצית והתפילין, צריך להניח הציצית קודם התפילין, והמניח תפילין קודם טועה, ועליו נאמר בתר דקשישנא לדרדקי, והפוסקים עשו סימן לסדר זה ״והיו העטופים ללבן והקשורים ליעקב״, עוד אמרו סוף ציצית- ת שהוא ראש תבת תפילין, ועל כן ״ציצית״ ראשי תבות צוה ה׳ ציצית יניחו תחלה, ובספרי הק׳ ״רב פעלים״ כתבתי בתשובה דאם היה לובש תפילין בלי טלית גדול דלא היה לו, ואחר כך הביאו לו את הטלית, צריך שיחלוץ התפילין, וילבש ציצית, ויניח התפילין אחריו בלא ברכה:

ד המניחין הטלית וכיס התפילין לתוך כיס אחד, יזהר להניח כיס התפילין מן הצד של הטלית דאם יניחנו למעלה מן הטלית, נמצא פוגע בתפילין תחלה קודם הטלית, ואם יניחנו למטה מן הטלית אין זה כבוד לתפילין דקדושתו חמורה מן הטלית, דאף על גב שהוא מונח תוך הכיס ואינו בגלוי, עם כל זה יש להקפיד שלא להניחו תחת הטלית, לכך יניחנו מן הצד כדי שלא יפגע בו תחלה, ואם נזדמן שפגע בתפילין תחלה, לא מפני כך יצטרך להניח התפילין קודם שיתעטף בציצית, אלא גם בכהאי גונא שפגע בתפילין תחלה יזהר ללבוש הטלית קודם התפילין:

ה בזוהר הקדוש הפליג מאד בשבח המגיע ליוצא מביתו מעוטף בציצית ומוכתר בתפילין והולך לבית הכנסת ואומר בפתח פסוק ״ואני ברוב חסדך וכו׳״, ומצוה זו קודמת למצות עשרה ראשונים כמו שכתוב בשער הכונות לרבינו האר״י ז״ל, ובעיר שמצויים עוברים ושבים גוים במבאות, וקשה לעשות דבר זה בגלוי, יש חכמים מתחכמים ללבוש טלית דק ותפילין קטן הרבה כדי שיתכסה בכובע ואינו ניכר לעיני הרואין, ומורידין הטלית על כתפיהן ולובשים עליו הגלימא, ובבואם לבית הכנסת מסירין התפילין הקטן הנזכר ולובשים תפילין רש״י ורבנו תם שיש להם שם ומתפללין בהם, וראיתי להרב ״חיי אדם״ כלל י״ג אות יו״ד שעשה אופן אחר בדבר זה שילבש תפילין הגדולים בביתו ויברך כו׳ יעוין שם, ובספרי הק׳ ״רב פעלים״ כתבתי בסיעתא דשמיא בתשובה לפקפק בדבריו בזה, וסוף דבר העליתי שם שילבש בביתו תפילין של רבנו תם שיעשהו קטן, וזה התפילין בלאו הכי אינו מברך עליו דאין מברכין על תפילין דרבנו תם כאשר נבאר לקמן, וכתבתי שם דאין לפקפק בזה ממה שכתב רבנו ז״ל בשער הכונות שצריך להניח של רש״י קודם רבנו תם, משום דבתחילה קודמין ליכנס מוחין דתפילין דרש״י ואח״כ מוחין דרבנו תם, דיש לומר דלא קפיד רבינו ז״ל אלא בהיכא שבא להניחם לקיים עיקר מצותן בקריאת שמע ותפלה, דאז צריך להקדים של רש״י, ועוד דהוא איירי כאשר בא להניח שתיהם ביחד דתפילין של רש״י גם כן מונח לפניו, דאז צריך להקדים של רש״י, מה שאין כן הכא דלובש רבנו תם לבדו, ועוד שאינו מניחו בשביל עיקר מצותו אלא רק כדי ליכנס בו

בפתח בית הכנסת ולומר פסוק "ואני וכו'" לית לן בה. וכאשר כתבתי דבר זה שם בתשובה בסיעתא דשמיא וכתבנו דאחר שיכנס לבית הכנסת יסיר של רבנו תם ויניח שם תפילין רש"י ורבנו תם העיקרים שיש לו שם כסדרו ויברך עליהם וזה יותר נכון:

ו על ידי עטיפת הטלית נתקן חיצוניות דעולם היצירה, ועל ידי הברכה של הטלית נעשה אור מקיף דעולם היצירה, ועל ידי התפילין של יד נתקן עולם הבריאה, ועל ידי הברכה נעשה אור מקיף דעולם הבריאה, ועל ידי תפלין של ראש נתקן עולם האצילות, והנה בתפלין של ראש יש אומרים שצריך לברך ברכה בפני עצמה כדי לעשות אור מקיף דעולם האצילות, ויש אומרים דאור מקיף דעולם האצילות אין בנו כח לעשותו על ידינו אלא נעשה מאיליו, ולכן סבירא להו דאין לברך על תפלין של ראש, והאשכנזים מברכים על תפלין של ראש כסברת הגאונים, ואנחנו בני הספרדים מברכים אחת על תפלין של יד דוקא כסברת הרי"ף ז"ל, אך נכוין בברכה זו על תפלין של ראש גם כן, שהוא לפנינו בשעת הברכה על תפלין של יד, מיהו אם הפסיק בין תפלין של יד לתפלין של ראש בדבר דחשיב הפסק, אז יברך על תפלין של ראש "אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות תפילין", וכן אם אין לאדם תפלין של יד כי אם רק תפלין של ראש יברך עליו "על מצות תפילין", וידוע הוא כי מן השמים השיבו לרבינו יעקב מטרויש ז"ל "ואת בריתי אקים את יצחק" הוא הרי"ף ז"ל וגם לרבינו האר"י ז"ל לא מצינו שהכריע בפירוש על הסברות הנזכרות של הרי"ף ז"ל והגאונים ז"ל, ורק זכר שתי הסברות ופירש טעמם ונימקם, מיהו בספר "פרי עץ חיים" וגם ב"עולת תמיד" מצינו סתם דבריו בברכה אחת, וממרוצת לשונו משמע דנוטה אחר שיטת הספרדים לברך אחת:

ז אסור להפסיק בדבור בין תפלין של יד לתפלין של ראש, לפיכך לדידן בני הספרדים דאזלינן בתר מאן דאמר דאין לברך על תפלין של ראש ברכה בפני עצמה, אם טעה ובא לברך על תפלין של ראש, וכיון שהתחיל לומר "ברוך אתה ה'" נזכר לא יסיים "למדני חוקיך" כדי שנראה כקורא פסוק, דאם כן הוי לה הפסק בדיבור בין תפלין של יד לתפלין של ראש, אלא יסיים הברכה לברך על מצות תפילין כמאן דאמר דמברכין על תפלין של ראש בפני עצמה, וכאשר העלתי בספרי הק' "מקבצאל":

ח רוב הפוסקים הפשטנים סבירא להו יברך על תפלין של יד מעומד, ומעוטא דסבירא להו מיושב והמקובלים ז"ל סבירא להו לברך מיושב, ובספרי רבינו האר"י ז"ל לא נמצא גילוי לדבר זה, ואנחנו פה עירינו בגדאד נוהגים לברך מיושב כסברת המקובלים ז"ל וכן עיקר:

ט יברך להניח בקמץ תחת הה"א, והוא מלשון "להניח ברכה", דפירושו התפלה נחה ומונחת במקום הקשר שלא תנוד כה וכה, כמו שכתב הרב משה זכותא ז"ל והביא דבריו ב"מחזיק ברכה" סימן כ"ה יעוין שם, והברכה יברך אחר שהניח התפלין של יד על הקיבורת, ואז תכף אחר הברכה יעשה הקשירה וההידוק, יען כי הקשירה היא התחלת המצוה, ולא יברך קודם ההנחה על הקיבורת:

י אסור להפסיק בדיבור בין תפלין של יד לתפלין של ראש, ואם הפסיק אין הברכה שבירך על תפלין של יד עולה לתפלין של ראש, וצריך לברך אז על תפלין של ראש "אשר קדשנו במצותיו על מצות תפילין", במה דברים אמורים כשהפסיק בדברים חיצונים שאינם לצורך הנחת תפילין, אבל הפסיק בדברים השייכים להנחת תפילין אין צריך לחזור ולברך על תפלין של ראש, ומכל מקום לכתחילה יזהר שלא יפסיק כלל אפילו לרמוז ולקרוץ בעיניו ולרמוז באצבעותיו אסור בין תפלין של יד לתפלין של ראש, ואפילו אם שמע קדיש וברכו וקדושה לא יפסיק לענות אלא שותק ושומע ומכוין למה שהציבור אומרים, ואם שכח וענה אפילו הכי לא יברך על תפלין של ראש:

יא זמן הנחתם בבוקר משיראה את חבירו הרגיל עמו קצת ברחוק ארבע אמות ויכירנו, וטוב לאחר ולא להקדים, ואם טעה והניח תפילין בעוד לילה ובירך עליהם אין צריך לחזור ולברך כשיאיר היום כנזכר באחרונים ז"ל:

יב בשבת ויום טוב אסור להניחם, מפני שימים אלו הם עצמן אות, ואם מניח בהם אות אחר נמצא מזלזל בהם, וגם בחול המועד אסור לנו בני הספרדים להניחם. משום דקימא לן גם ימי חול המועד הם אות, אבל האשכנזים מנהגם להניח בחול המועד:

יג מי שחלץ תפליו על דעת לחזור להניחם מיד לא יחזור לברך ואם חלצן להכנס לבית הכסא אפילו דעתו ללבשן מיד צריך לחזור ולברך, משום דאסור לכנוס בהם לבית הכסא, ויש חולקין בזה ומאחר דספק ברכות להקל גם בזה לא יברך, אלא יברך בלי שם ומלכות ויהרהר שם ומלכות במחשבה, ואם נשמטו התפילין ממקום הנחתן שלא בכוונה וממשמש בהם להחזירם למקומן לא יברך:

יד מותר לברך על תפילין שאולין, מפני שאדם יוצא ידי חובתו בתפילין של חבירו, אבל אסור לברך על תפילין גזולין דהוי מצוה הבאה בעבירה, ועל זה אמור "ובוצע ברך נאץ ה'" (תהלים י, ג), על כן לא ילבש אדם תפילין של חבירו שלא מדעת בעלים דשואל שלא מדעת גזלן הוא, ובשעת הדחק

דלא אפשר לו ללבשם מדעת בעלים דאינם מצויים לפניו, ואם ימתין יעבור הזמן אז יש לסמוך על נדבת לבם של ישראל דניחא להו למעבד מצוה בממונם, וטוב שאחר כך יגיד לבעלים ויבקש מהם רצון על מה שעשה למפרע אם אפשר לו למצוא אותם:

טו סדר הנחת תפילין, בתחלה יקשור תפלין של יד בזרוע השמאלי על הקיבורת שהוא מקום בשר הגבוה התופח הנקרא קיבורת, ויכסה זרועו בטלית כדי שתהיה הנחת תפלין של יד בהצנע, ויש סוד בדבר על כן אפילו יושב לבדו ואפילו בבית אפל גם כן יכסה הזרוע בטלית, סימן לדבר "כי יד על כס" (שמות יז, טו), ומהר"י קשטרו ז"ל טעמא טעים "והיה לך לאות על ידך" (שמות יג, ט) לך לאות ולא לאחרים, ולא יעשה כריכה בקבורת, אלא אחר שיהדק היטב יקשור היו"ד ברצועה עם התפילין, ואע"פ שבלא"ה היו"ד קשורה בחוט של גיד עם הבית משום דאין להפריד התיתורא לעולם, כנזכר בזוהר פינחס דף קל"ו, עכ"ז יש סוד בדבר לקשור היו"ד ברצועה לכוין להמשיך להיו"ד ש"ע נהורין כמנין "רצועה" שהיא מספר ש"ע עם הכולל, ומה שכתב הרב "שלמי ציבור" ז"ל דף מ' הלכה י"א, כבר הבאתי דבריו בספרי ק' "מקבצאל" והקשתי על דבריו יעוין שם, ואחר שקשר היו"ד ימשוך הרצועה לזרוע ויכרוך אותה סביב הזרוע שבעה כריכות שלימות, ומה שנמשכת הרצועה בתחלת הזרוע מצד אחד של הזרוע אין זה נחשב כריכה ואין זה בכלל הכריכות, ודלא כמו שכתב "שם חדש" דף קכ"ו לכך יכרוך ז' כריכות ממש שלימות, ואחר שיכרוך השבע כריכות, יעמוד ויניח תפלין של ראש מעומד, דאין להניח תפלין של ראש אלא רק אחר שבע הכריכות:

טז אחר שהניח תפלין של ראש, אז תכף ומיד יגמור הנחת תפלין של יד בשלש כריכות שכורך באצבע האמצעי הנקרא אמה, ויעשה כריכה אחת בפרק האמצעי של האצבע ושתי כריכות בפרק התחתון, ולפי דברי הרב "מצת שמורים" ז"ל יאמר בעת שעושה הכריכות הנזכרות פסוק "וארשתיך לי לעולם, וארשתי לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים וארשתיך לי באמונה וידעת את ה'" (הושע ב, כא-כב):

יז אחר שעשה שלשה כריכות הנזכרות על האצבע וגמר תפלין של יד, אז יכניס הרצועות של תפלין של ראש באבנטו, בסדר זה דהיינו רצועה של שמאל יכניסנה בקצה העליון של האבנט כנגד החזה שלו, ורצועת הימין יכניסנה באבנט למטה בקצה התחתון של האבנט כדי שתהיה כנגד הטבור שלו, בסוד "והאחת גבוהה מחברתה" (דניאל ח, ג), וידוע דחסד נקרא אריך וגבורה קצר וכמו שכתוב בפתח אליהו חד אריך וחד קצר, וכל זה יעשה כולם שלא יהיו משולשלים לארץ וכנזכר ב"מצת שמורים" וב"משנת חסידים", ומה שכתבתי לעשות הכנסת הרצועות באבנט אחר שלשה כריכות של אצבע, כן נראה מלשון מורנו הרב חיים ויטל ז"ל ב"עולת תמיד" דף מ"ד יעוין שם, וכן מפורש בספר "משנת חסידים" וכן העלתי בספרי הק' "מקבציאל" אף על גב דדבר זה אינו מפורש בספר הכונות לרבינו האר"י ז"ל:

יח קודם הנחת תפלין של ראש בראשו, יסתכל בשבעה זייני"ן שיש בשני שיני"ן דאית בהו רזין סתימין עמיקין כמו שכתוב בזוהר הקדוש, והובא זה בדברי האחרונים ז"ל, ודע כי אע"ג דמרן ז"ל בסוף סעיף כ"ז כתב "תפלין של ראש טוב להניחם גלויים", הנה המקובלים ז"ל סבירא להו לכסות בטלית שיוריד הטלית עד סוף המצח. וטעמם ונימוקם עמם על פי הסוד וזה עיקר:

יט יזהר שלא יוציא תפלין של ראש מן הכיס אלא עד שיניח תפלין של יד ויקשרנו במקום הקיבורת, ואם יש שמש לפניו ורוצה להכין לו את תפלין של ראש ולהוציאו מן כיס קודם שכרך שבעה כריכות על הזרוע לית לן בה, ורק יזהר שלא יוציאנו מן הכיס אלא עד שיקשור התפלין של יד במקום הקיבורת, ויש בני אדם נכבדים שהשמש מכין להם במקומם בבית הכנסת הציצית והתפילין שיוציאם מן הכיסים קודם שיבואו וצריך למחות בידם שלא יעשו כן:

כ מי שלא היה לובש אלא רק תפילין של ראש מפני שלא היה לו תפלין של יד, ואחר שלבש תפלין של ראש הביאו לו תפלין של יד העלתי בתשובה בסיעתא דשמיא בספרי הק' "רב פעלים" שצריך להסיר תפלין של ראש מעליו כדי שילבש תפלין של יד תחלה, ואחר כך יניח תפלין של ראש, ועוד העלתי שם בסיעתא דשמיא שאם היה לובש תפילין בלא טלית גדול, מפני שלא היה לו טלית גדול, ואחר כך הביאו לו טלית גדול שצריך להסיר התפילין וילבש הטלית ואחר כך ילבש התפילין בלא ברכה דכן מוכרח להיות על פי דברי רבינו האר"י ז"ל:

כא ארבע פרשיות יש בתפילין "קדש" "והיה כי יביאך" "שמע" "והיה אם שמוע", וזה סדר הנחתן לסברת רש"י ז"ל, אך לסברת רבנו תם ז"ל סדרן "קדש" "והיה כי יביאך" "והיה אם שמוע" "שמע", והמנהג כסברת רש"י ז"ל, וכתב הלבוש ז"ל דפעם אחת נפלה בימה שעל קבר יחזקאל הנביא עליו השלום ומצאו שם תפילין ישנים מאד והיו כסדר רש"י, והנה בתחלה היו חושבין מחלוקת זו כשאר מחלוקת שסברה אחת בטלה, אך בא רבינו האר"י ז"ל והגיד בקבלה מפי אליהו זכור לטוב ששני הסברות אמת, וצריך למעבד תרווייהו, ומימות משה רבנו עליו השלום ועד הגאונים היו מניחים שני זוגות, וכן איתא בגמרא מקום יש בראש להניח בו שני זוגות, ובזוהר חדש איתא על קצת בני אדם דמניחים שני זוגות מספק "דלא ידעין ברזא דא דתרוויהו אצטריכו" על כן ירא שמים יעשה שני זוגות תפילין אחד כסברת רש"י ואחד כסברת רבנו תם ויאחז שתיהם בידו ויכניסם בזרועו ויקשרם זה

למעלה מזה, דצריך שיניח שניהם יחד ולא כאותם שמניחין של רש״י לחוד ושל רבנו תם לחוד, גם צריך שיניח תפילין של רבנו תם למעלה משל רש״י, בין בראש בין ביד כי מעלת בחינת תפילין של ר״ת גדולה מבחינת תפילין של רש״י, ולכן המנהג לעשות בית תפלין דרבנו תם קטן משל רש״י. והצד המחובר בזרוע הוא העליון, לכך יכניס תחלה של רש״י ויברך עליו אחר שיקשור אותו על הקבורת, ואחר כך יכניס של רבנו תם ונמצא בזה של רבנו תם מונחין למעלה משל רש״י, וכל זה בבתים אבל הרצועות יניח רצועה של תפילין דרבנו תם תחת רצועה של רש״י, לכך יעשה רוחב רצועה של רבנו תם קצר משל רש״י כדי שתתכסה בה, וכן בשל ראש יניח של רבנו תם למעלה משל רש״י וגם הקשר דתפלין דרבנו תם יהיה בעורף גבוה מעט משל רש״י, ורק הרצועות היורדים מן הקשר שבעורף ולמטה, תעביר רצועת רבנו תם תחת רצועת של רש״י שתתכסה בה, רמז לדבר ״שמור ת״ם וראה יש״ר״ (תהלים לז, לז), ולכל דברים אלו יש טעם על פי הסוד ואין לשנות מה, גם יזהר שלא יתן הקציצה של האחד על המעברתא של האחר אלא יהיו סמוכים זה תחת זה ומונחים כולם על הבשר, וכאשר כתבתי בסיעתא דשמיא בספרי הק׳ מ״קבציאל״:

כב אין לברך על תפילין דרבנו תם אפילו אם לובשו לבדו, והטעם משום דמדרגת תפילין דרבנו תם גבוה משל רש״י על דרך הסוד, וידוע כי רבינו האר״י ז״ל נתן טעם שלא יברך על של ראש, מפני שאין בכוחינו להמשיך האור הנשפע ממדרגה שרומזת לה תפלין של ראש דרש״י, וכל שכן של רבנו תם, וכן כתב הרמ״ע שלא לברך, וכן נהגו רבנן קשישי דארץ ישראל, אלו הן דברי הרב משה זכות ז״ל שהביאם הגאון חיד״א ב״מחזיק ברכה״ סימן ל״ד אות ג׳:

כג רבינו האר״י ז״ל בתחלה היה מנהגו ללבוש בשחרית של רש״י ושל רבנו תם, ובמנחה של רבנו תם לבדו, ואחר כך עשה תפילין דרש״י כסברת שמושא רבא שהם אצבעים על אצבעים, והיה לובש בשחרית של רש״י ורבנו תם, ובמנחה היה לובש של שמושא רבא הנזכר, והיה אומר תפילין זה דשמושא רבא עולה במקום שני הסברות ההנזכרות, וזהו טעם היותם אצבעיים כנגד שתי הבחינות הנזכרות וכמפורש כל זה בשער הכונות יעוין שם, ומה שאמר ״עולה במקום שני הסברות״ היינו לצורך זמן תפלת המנחה, אבל לא לצורך זמן תפלת שחרית דאם כן היה לובשו גם בשחרית, ואשרי הזוכה ונזהר להתפלל מנחה בתפילין שמושא ועטרת ראשי הרב אדוני אבי זכרונו לברכה לחיי העלום הבא היה נזהר בזה בחודש אלול ועשרת ימי תשובה, ודע כי הנוהגין להתפלל מנחה בתפילין לא יניחום במנחת ערב שבת כי כבר נתנוצץ קדושת שבת שהוא עצמו אות וכמו שכתב רבינו חיד״א ב״מחזיק ברכה״ סימן כ״ה בשם המקובל מהר״ם פאפיר״ש ז״ל ושומר אמונים עיין שם:

כד מי שדרכו ללבוש של רש״י ורבנו תם ביחד, וטעה ולקח תחלה של רבנו תם והניחו ובירך עליו, וכשבא ליטול השני הרגיש שטעה וברך על של רבנו תם יקשור תפילין של רש״י בלא ברכה על סמך הברכה שבירך על רבנו תם, מפני שההוא דרכו כל יום ללבוש שניהם יחד ודעתו בברכה על שניהם, שהיה גם של רש״י מונח לפניו בשעת הברכה ודעתו ללבשו, כן כתב בשו״ת ״דברי חיים״ ב״יורה דעה״ בסוף תשובתו בסימן פ״ב יעוין שם ונכון הוא, מיהו אם זה דרכו ללבוש תפילין של רש״י בלבד, ולקח תפילין של רבנו תם בטעות בחשבו שהוא של רש״י ובירך עליו, ואחר כך נודע לו שלקח רבנו תם ובירך עליו, הנה זה צריך לברך עוד הפעם כשלובש של רש״י, וזה הענין יזדמן כשאדם שואל תפלין מחבירו שיש לו שני זוגות רש״י ורבנו תם, והוא אינו רוצה ללבוש אלא של רש״י, ובטעות לקח של רבנו תם ובירך עליו והגיד לו חבירו ורוצה ללבוש של רש״י אחר אותה הברכה:

כה אחר שיניח התפילין יאמר פרשת ״קדש״ ״והיה כי יביאך״ כדי להשלים ארבעת פרשיות בכל יום כמו שכתבו הרמב״ן ומורנו הרב חיים ויטל ז״ל, ואם אינו יכול לאומרם קודם תפלה יאמר אותם אחר תפלה וכנזכר ב״מחזיק ברכה״:

כו אחר שהניח תפלין של יד קודם שהניח תפילין של ראש לא יפסיק אפילו לקדיש וקדושה, ובתשובתי בסיעתא דשמיא בספרי הק׳ ״רב פעלים״ העלתי במי שלובש רבנו תם לבדו ונזדמן לו קדיש וקדושה בין של יד ובין של ראש, אף על גב דבזה לא יש ברכה ואין כאן הפסק, עם כל זה לפי טעם הר״ן וה״לבוש״ דסבירא להו הא דאין פוסקין בין של יד לשל ראש, משום דכתיב ״והיו״ (דברים ו, ח) שצריך להית הוויה אחת לשתיהם ועיין ב״מנחת אהרן״ דף ל״ז שכתב בזה טעם על פי הסוד, ועל כן צריך לזהר גם בשל רבנו תם אף על גב דליכא ברכה בזה. מיהו עשיתי תיקון לזה שלא לאבד קדיש וקדושה: כיוון דאין כאן ברכה יענה קדיש וקדושה ואחר שיענה יפשוט תפלין של יד ויחזור ויניחנו מחדש ואחריו תפלין של ראש בלי הפסק, לקיים מה שאמר הכתוב ״והיו״ (דברים ו, ח) הוייה אחת לשתיהם, וגם על פי הסוד דרך זה יבא נכון:

חיי שרה · פתיחה

א ״אחותינו את היי לאלפי רבבה״ (בראשית כד, ס), נראה לי בסיעתא דשמיא דידוע שיש ארבע עולמות שהם אצילות בריאה יצירה עשיה, וכנגדן ארבע מדרגות המספר שהם אחדים עשיה, עשרות יצירה, מאות בריאה, אלפים אצילות, וידוע דבאצילות אין רע ועליו נאמר ״לא יגורך רע״ (תהלים ה,

ה), וכתוב גם כן ב״עץ חיים״ על אצילות נאמר ״אני ה׳ הוא שמי וכבודי לאחר לא אתן״ (ישעיה מב, ח), ולזה אמר ״אחותינו את״ דוקא ״היי לאלפי רבבה״ שתניקי גם מן האצילות שהוא סוד אלפים וגם מן בחי׳ הרבבה שהוא למעלה יותר שהוא סוד ספירת הכתר, ונרמזה בקוצו של יו״ד, יען דאת מסטרא דקדושה. מה שאין כן הם מסטרא אחרא אין להם מגע ויניקה מבחינת האלפים, וכל שכן מבחינת הרבבות, דעל אצילות נאמר ״וכבודי לאחר לא אתן״ (ישעיה מב, ח): ובזה יובן בסיעתא דשמיא מה שאמרו רבותינו ז״ל ״וראו כל עמי הארץ כי שם ה׳ נקרא עליך ויראו ממך״ (דברים כח, י), תנא דבי רבי אליעזר הגדול אלו תפילין שבראש, והיינו כי תפילין של ראש הוא סוד האצילות, דעלה אתמר ״וכבודי לאחר לא אתן״ (ישעיה מב, ח) שאין מגע לקליפה שם, ולכך הם נכנעים יותר, מתפלין של ראש שלובשים ישראל, ועל כן מקום תפלין של ראש הוא מקום שער ששם סוף הגלגולת שהוא עיקר חלק הראש הנגלה:

חיי שרה

א איתא במדרש פליאה אין מניחין תפילין אלא בשבת, והוא פלא והרב מהרש״ם ז״ל פירש בזה ב״לקוטי שושנים״ שלו שבסוף ספר ״קרנים״ יעוין שם, אך שמעתי בשם הגאון רבי עקיבא איגר ז״ל שפירש בשב״ת ראשי תיבות במקום שער במקום תפוח כי תפלין של ראש דינו להניחו במקום שער ותפלין של יד צריך להניחו בפרק התחתון הסמוך לכתף בבשר הגבוה והתפוח הנקרא קיבורת לשון ״קבורי דאהיני״ דפירושו קבוצת התמרים, וכן רוצה לומר קבוצת הבשר והיינו בשר התופח. על כן צריך להזהיר את העם בזה, בפרט בתפלין של ראש יש הרבה נכשלים ואין מדקדקים בכך, וצריכין להזהר שתהא הקצה התחתון של התיתורא מונח על מקום התחלת עיקרי השער שגם התיתורא היא מכלל התפילין, ואדם שיש לו שערות ארוכות ושוכבות עד חצי המצח אף על פי שמניח התפילין על השער לא מהני דבעינן מהתחלת עקרי השער ולמעלה, ושיעור מקום זה הוא עד שמוחו של התינוק רופס, ואם הניחו למטה במקום שכלו עיקרי השער הרי זה מדרך הקראים ולא קיים המצוה וגם נענש על כך, ומיהו איש זקן שנשרו שערות ראשו וכן הקרח אף על פי שאין להם עתה שער ראשם יניחו התפילין במקום שהיה בו מקודם שער וזה ניכר בחוש הראות שיש הפרש בין עור הקרחה לעור שאין צומח שם שער אצל כל אדם ודע כי בספרי הק׳ ״מקבציאל״ הבאתי דברי הרב ״חיי אדם״ שכתב אם רובו של בית מונח במקום שער ורק מיעוטו על המצח במקום שכלו עיקרי השערות לא יצא ידי חובתו דבעינן כולו ממש במקום שער, והבאתי דברי הרב ״נחל אשכול״ בספר ״האשכול״ סוף הלכות תפלין שהביא דברי הרב ״חיי אדם״ הנזכר והעלה כן, גם זכרתי שם מה שכתבתי בסיעתא דשמיא בספרי הק׳ ״רב ברכות״ דף קפ״ז בדין הפרשיות היוצאות חוץ לבית, ופלפלתי בדברים אלו וסוף דבר העליתי כסברת הרב ״חיי אדם״ ז״ל דבעינן כל הבית כולו במקום שער:

ב גם הקשר של הראש יהיה מונח במקום שער, בגובה העורף שהוא סוף עצם הגולגולת והוא כנגד הפנים, ואם מניח הקשר על הצואר לא עשה כלום שאין זה נקרא עורף:

ג צריך לכוין התפילין של ראש שתהא הקציצה באמצע רוחב הראש כדי שתהא בין העינים, וכן צריך שיהא הקשר גם כן באמצע העורף לא יטה לכאן או לכאן, גם המקום שבקשר שנראה כעין דל״ת יהיה לצד חוץ, ולא כלפי העורף, והוא הדין בקשר תפלין של יד יזהר שלא יתהפך, ואם נתהפך נכון להתענות, ואם קשה עליו התענית יפדהו בצדקה:

ד הבתים והרצועות תפלין של ראש ותפלין של יד צריך שיהיו שחורות הלכה למשה מסיני, ולכן אם נתלבנו מחמת ישנן צריך להשחירם, ואם השחירם גוי פסולים, וצריך שיהיה צד השחור שברצועות לצד חוץ ואם נתהפכה הרצועה שסביב הראש, וכן הרצועה שקושר בה הקציצה, יתענה יום אחד והא דרב הונא התענה בעבור זה ארבעים יום זו מדת חסידות יתירה הוית ביה, וטוב ליזהר גם ברצועות תפלין של ראש המשולשלות עד החזה והטבור, וכן רצועה של תפלין של יד שכורך על הזרוע שלא יתהפכו, ואף על גב דעל פי הסוד משחירין הרצועות פנים ואחור שחורות כעורב כנזכר בשער הכונות לרבינו האר״י ז״ל, לא נהגנו בכך ושאלתי על מנהג החסידים בעיר הקודש תבנה ותכונן במהרה בימינו ואמרו לי שיש נזהרין להשחיר פנים ואחור, ויש שאין מדקדקין בזה:

ה לא יהיה דבר חוצץ בין תפילין לבשרו הן בבתים הן ברצועות, ואם יש לכלוך צריך לרחצו, והלובש בתי עינים יזהר שלא יתחוב אותם בין הרצועה ובין בשרו, אלא יתחבם בין הרצועה ובין הכובע, ואם אי אפשר לו בלאו הכי צריך שיזהר בזה לפחות בקריאת שמע וברכותיה ובתפלת העמידה, והאחרונים ז״ל פקפקו במגדלי שער הרבה בראשם דכיון דגדלים הרבה ליכא למימר היינו רבותייהו לדעת הרא״ש ז״ל, וגם לדעת הרשב״א ז״ל הני שערות מרובים הוי כתחבשת מכה וחייצי כשלובש התפילין עליהם, וכן פקפקו בשער הראש היורד למטה דלאו מקום רביתיה הוא וחוצץ, וצריך להזהיר המון העם בדברים כאלו בכל מה דאפשר במצוה רבה ויקרה זו:

ו כבר אמרנו לעיל דהנחת תפלין של יד בזרוע בפרק התחתון הסמוך לכתף בבשר הגבוה הנקרא קיבורת, ולא יניחנו למטה מהקיבורת דבעינן שימה כנגד הלב והקיבורת מכוון כנגד הלב, ולכן צריך שיטה התפלין של יד לצד הגוף מעט, בענין דכאשר יכוף הזרוע למטה יהא התפלין של יד מכוון כנגד לבו ממש, ואפילו בפרק התחתון הנזכר יזהר שלא יניחנו בחצי העליון של הפרק הנזכר סמוך לבית השחי, אף על פי שנמשך שם בשר הגבוה, אלא יניחו בחצי הסמוך לפרק האמצעי במקום בשר הגבוה שבו, ולדעת הגאון רבינו אליהו מווילנא ז״ל כל מקום בשר הגבוה כשר גם אותו החלק הנמשך בחצי הסמוך לבית השחי, ועיין ״חיי אדם״ כלל י״ד אות י, ושאר אחרונים ז״ל, ובספרי הק׳ ״מקבציאל״ העלתי בסיעתא דשמיא דלכתחלה צריך לחוש לסברת הפוסקים דסבירא להו בחצי השני לא יניח תפילין אפילו על בשר הגבוה המגיע שם, ולכן הלובש רש״י ורבנו תם ביחד יזהר לעשותם קטנים כדי שיוכל להניחם על בשר תפוח שבחצי הראשון של הפרק, והיכא דלא אפשר בהכי יש לסמוך על סברת הגאון רבי אליהו מווילנא ז״ל הנזכר דסבירא ליה כל בשר הקיבורת ראוי להניח בו תפילין:

ז הנחת תפלין של יד בשמאל, שהיא יד כהה ותש כחה, ואיטר יד ימינו אם עושה כל מלאכתו בשמאלו יניח תפלין של יד בשמאלו שהוא ימין כל אדם, ואם שולט בשתי ידיו יניח בשמאל כל אדם, ואם כותב בימינו ושאר כל מעשיו עושה בשמאלו, או כותב בשמאל ושאר מעשיו עושה בימין, יש אומרים שיניח ביד שתש כחה דבעינן יד כהה, ויש אומרים שהיד שכותב בה היא חשיבה ימין לענין זה, ומניח תפילין ביד שכנגדה, משום דסמך הכתוב ״וקשרתם״ ל״וכתבתם״ מה כתיבה בימין אף קשירה בימין, ומדקשירה בימין מכלל דהנחה על השמאל, דביד שהוא כותב בה צריך לקשור התפילין על יד שכנגדה וכל זה כתוב ומפורש בדברי מרן ז״ל סימן כ״ז סעיף ו יעוין שם, אך הרב ״שלמי ציבור״ דף מ׳ עמוד ג כתב שהרב המקובל מהר״י צמח ז״ל בספר ״זר זהב״ האריך והרבה בראיות דאיטר יד ימינו אינו רשאי לשנות משאר כל אדם שלא לשנות הסדר העליון עיין שם, והביא דבריו ב״פתחי תשובה״ וגם בספר ״מאיר לארץ״ ובאמת דברי הרב מהר״י צמח ז״ל נכונים בטעמים על פי הסוד וגברא רבא אמר מילתא דמיסתבר טעמיה, על כן העלתי בסיעתא דשמיא בספרי הק׳ ״מקבציאל״ דלעולם איטר יד יעשה כסברת מרן ז״ל וכל הפוסקים הפשטנים דסבירא להו אם עושה כל מלאכתו בשמאל יניח תפלין של יד בשמאלו שהוא ימין כל אדם, ויתפלל בתפילין זה אך אחר התפלה ילבש תפילין בשמאל כל אדם ולא יברך עליהם בשם ומלכות אלא יהרהר שם ומלכות בלבו ויקרא ק״ש בלא ברכות ויכוין לצאת י״ח סברת מהרי״ץ ז״ל, אך זה צריך לעשות שתי תש״י אחד כפי הנחת יד ימין ואחד כפי הנחת יד שמאל דא״א להשתמש באחד לשתי ידים מפני הקשר של היו״ד שלא יצא לחוץ אם יתהפך, ואע״פ ששאלתי על מנהג עה״ק תוב״ב וא״ל שאין מנהגם לחוש לסברת מהרי״ץ ז״ל הנז׳, עכ״ז אני אומר יר״ש יצא י״ח מצוה זו אליבא דכ״ע כי היא מצוה יקרה, ומה גם דסברה זו מסתבר טעמה ע״פ הסוד, ושם הבאתי דברי הרב חס״ל ז״ל באופן שכתב בסי׳ כ״ז אות ה׳ ופקפקתי בדבריו והוא פשוט: ברם אם זה כתוב בימין כל אדם, יש להורות לו בפשיטות שיסמוך בזה על סברת האומר שהיד הכותב בה היא חשיבה ימין, אע״פ שכל מעשיו עושה באותה שכנגדה ויניח תפילין בשמאל שהוא שמאל כל אדם, ולה אין צריך להטריחו להניח פעם שנית כפי סברת מאן דפליג, מפני כי בכהאי גוונא שהוא כותב בימין כל אדם גם הפוסקים הפשטנים איכא דס״ל דמהני בהכי דאזלינן בתר הכתיבה, דהיד שכותב בה חשיבה ימין אע״פ שכל מעשיו עושה באותה שכנגדה, ואם גם בזה ירצה להניח פעם שנית לעשות אליבא דכ״ע תבא עליו ברכה:

ח זמן הנחת תפילין בבוקר משיראה את חבירו הרגיל עמו קצת ברחוק ארבע אמות ויכירנו, וטוב לאחר ולא להקדים, ואם טעה והניח תפילין בעוד לילה וברך עליהם אין צריך לחזור ולברך כשיאיר היום, וכנזכר ב״אליה רבא״ סעיף קטן ג׳ ושאר אחרונים ז״ל:

ט לא יחלוץ של יד לגמרי עד שיחלוץ של ראש, דקימא לן כל זמן שבין עיניך יהיו שתים וזה הוא סדר חליצתם, תחלה יסיר הכריכות של האצבע, ויסיר גם כן שתים ושלוש כריכות מעל זרועו, כדי לעשות החליצה כמו ההנחה שהניח את תפלין של יד תחלה רמז לדבר כאשר ״יחנו כן יסעו״ (במדבר ב, יז), אך לא יסיר את תפלין של יד לגמרי מפני שצריך לקיים מה שאמר ״ולטוטפות בין עיניך״ (שמות יג, טז), שהוא רוצה לומר כל זמן שבין עיניך יהיו שתים, לכך אחר שהסיר שתים ושלושה כריכות דתפלין של יד מעל הזרוע, אז יסיר את תפלין של ראש מעומד ואחר כך ישב ומסיר את תפלין של יד לגמרי מיושב וכאשר הניחו מיושב, ואף על גב דהסרת הכריכות קודם הסרת תפלין של ראש ולא נתפרשה להדיא בדברי רבינו האר״י ז״ל, עם כל זה מורנו הרב שמואל ויטל ז״ל הכריח כן כדי להשוות דברי רבינו האר״י ז״ל עם דברי הגמרא, וכתב כמדומה שכן ראה את אביו רבינו מורנו הרב חיים ויטל ז״ל שכך נוהג וכמו שכתב בהגהתו בשער הכונות וגם בספרו ״חמדת ישראל״ יעוין שם, ואני אומר שיש הכרח לזה מדברי רבינו ז״ל עצמו בשער הכונות בסוף נוסח התפלה דף נ״א עמוד ד שכתב שהיה מורי ז״ל מסיר תפלין של ראש מעל ראשו וכו׳ ואחר כך מסיר תפלין של יד וכו׳ יעוין שם: אמנם הסברה מחייבת כפי סודן של דברים שצריך שתהיה ההסרה כמו ההנחה שצריך להסיר הכריכות שעל האצבע מעומד, וישב ויסיר השלשה כריכות מן כריכות הזרוע מיושב כאשר כרכם מיושב, ואחר כך יעמוד ויסיר תפלין של ראש מעומד, ובספר ״חסד לאלפים״ סימן כ״ח אות ג׳ משמע

שיסיר גם השלש הכריכות של הזרוע מעומד יעוין שם, ורבינו חיד״א ז״ל ב״צפורן שמיר״ כתב ״יסיר כריכות האצבע מעומד ולא זכר כריכות הזרוע״ עיין שם, ונראה דצריך לדקדק להסיר השלש כריכות של הזרוע מיושב כאשר הניחם מיושב וכאשר כתבנו:

י נכון לחלוץ תפלין של ראש והטלית בשמאלו שהיא יד כהה להראות דקשה פרידתם וכמו שכתבו האחרונים ז״ל, ואין לחלוץ התפילין אלא עד אחר עלינו לשבח ועל כן נקוה לך, ומנהג החכמים לנשק התפילין בשעת הנחתן, ובשעת חליצתן, ובשעה שיניחם תוך הכיס, לחיבוב מצוה:

יא אין לחלוץ התפילין עד שילמוד בהם תחלה, אחד המרבה ואחד הממעיט, כי לא יזכה האדם לקנות שלשה חלקי נפש רוח נשמה אלא אם כן לומד בתפילין, וביותר אם לומד בתפילין דרבנו תם, וכמו שכתב ״מחזיק ברכה״ בשם מהר״ם פירש ז״ל עיין שם:

יב אבל ביום ראשון אסור להניח תפילין, אבל ביום שני חייב אחר הנץ החמה מיד, ואם מת לו מת ביום אחד ונקבר ביום אחר אסור להניח תפילין ביום קבורה, וכן אסור להניח תפילין ביום שמועה קרובה אמנם אם מת לו מת ברגל דמתחיל למנות שבעה אחר הרגל הרי זה חייב להניח תפילין ביום ראשון, ונתפשט המנהג בעיר הקודש ירושלים תבנה ותכונן וגם פה עיר בגדאד להניח האבל תפילין דרבנו תם כהוראת רבינו הרש״ש, ודלא כרבינו חיד״א ז״ל שכתב ״שב ואל תעשה עדיף״:

יג אסור לתלות תפילין בין הבתים בין הרצועות, ואפילו בשעת הנחתם יש להחמיר שלא לאחוז בקשר בלבד ויהיה הבית תלוי עד שמניחו בראשו, אלא יקח בידו הקשר עם הבית ביחד ויניח הבית במקומו ואחר כך הקשר במקומו:

יד כשמניח התפילין בתוך הכיס שלהם, או כשכורך החוט שבפי הכיס לא יגלול הכיס שבו התפילין סביב החוט, אלא יגלול החוט סביב הכיס וכנזכר באחרונים ויש מדקדקין גם בכיס החיצון שבו מונח הטלית גדול וכיס התפילין, גם יזהר בכיס החיצון שבו מונח הטלית גדול וכיס התפילין שלא יניח הטלית גדול והסידור למעלה מן התפילין, אלא יניח התפילין מן הצד גם יזהר בהיכא דתפלין של ראש ותפלין של יד שניהם מונחים בכיס אחד למשמש בהם בעודם בתוך הכיס כדי שידע את תפלין של יד להוציאו תחלה, ולא יטעה להוציא תפלין של ראש תחלה, ואם הוא לובש רש״י ורבנו תם ביחד דאז מוכרח שיעשה כיס לתפלין של יד וכיס לתפלין של ראש יזהר לעשות להם סימן בכיסים כדי שיוציא של תפלין של יד תחלה:

טו מי שמנהגו ללבוש רש״י ורבנו תם ביחד, והוא כורכן יחד להניחם בכיס יזהר שלא ישים הקציצה על מעברתא של השני אלא יניח הקציצות כולם על הרצועות זה אצל זה:

טז צריך להזהר שלא יפיח בהם ומי שיש לו מיחוש שמסבב לו הפחה יניח תפילין בקריאת שמע וברכותיה ותפלת העמידה בלבד, וישתדל להעמיד עצמו בזמן מועט זה שלא יפיח וכנזכר באחרונים ז״ל:

יז לא יסיח דעתו מהתפלין, ורק בשעת עסק התורה ושעת תפלת העמידה פטור, ויש מתחכמים לכתוב בגליון הסידור בכל דף למעלה ומן הצד אותיות ״תפילין״ גדולות להיות להם סיוע להסח הדעת, ואלו אין צריכין לכתוב בתוך הסידור עצמו אלא יכתבו על נייר בפני עצמו בראש ובצדדין, ויהיה מידת הנייר גדול מעט מדף הסידור באופן שאם יניח הנייר בתוך הסידור בין הדפים יהיו נראין לעיניו תיבות ״תפילין״ ותהיה לו למזכרת:

יח מי שנפלו לו תפיליו מידו, נכון שיתענה יום אחד באותו היום, ואם אי אפשר לו להתענות יפדה התענית בצדקה, ואם נפלו בהיותם תוך כיסם אין צריך להתענות אלא די לתת פרוטה אחת לצדקה ובספרי הק׳ ״רב פעלים״ כתבתי בסיעתא דשמיא בתשובה דאפילו אם נפלו בגובה פחות מעשרה טפחים יתענה יום אחד, ולא כמו שחושבים העולם דבעינן גובה עשרה טפחים:

יט כשחולץ תפליו טוב שהוא בעצמו יקפלם ויניחם בכיס לחבוב מצוה, ולא כאותם שנותנים התפילין לשמש שלהם לקפלו, ודוגמא לזה מצינו דאמרו רבותינו ז״ל גבי ספר תורה הגולל נוטל שכר כנגד כולן, גם יזהר לקפלו ולהניחו בכיס תכף ומיד אחר שיחלוץ אותו, ולא כאותם שחולצים ומניחים אותו מצידם, ואחר איזה רגעים מקפלים אותו, כי אין זה כבוד לתפילין שיהא מונח כך, ובזמן שיש לו הכרח לכך כגון שחולצן קודם תפלת מוסף בראש חודש דאינו יכול לקפלו תכף מפני שרוצה להתפלל מוסף עם הציבור, יזהר שלא יניח הקציצה בהיפוך דהיינו צד המעברתא למעלה וגופו של בית למטה, אלא יניחנו ביושר ותכף יקפלו אחר תפלת מוסף:

תולדות · פתיחה

א ״ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך״ (בראשית כח, ד), נראה לי בסיעתא דשמיא דידוע אברהם הוא סוד החסדים ויצחק סוד הגבורות, וידוע כי אומות העולם אין להם יניקה והשפעה מן החסדים אלא רק מן הגבורות מפני כי החיצונים שהם שורש האומות אין להם אחיזה בחסדים, נמצא אין יניקה ושפע מן החסדים שהם סוד אברהם אלא רק לישראל דוקא, ולזה אמר ״ויתן לך את ברכת אברם״ סוד החסדים, ״לך ולזרעך אתך״ ולא עשה כן לכל גוי: ונראה לי בסיעתא דשמיא דלכן תמצא בזה חשבון מכוון ביעקב וזרעו כנגד מספר אברהם שהוא סוד החסדים, כיצד שם העקרי של יעקב אבינו עליו השלום הוא שם יעקב, אבל ישראל וישורון באו לו בתוספת וכמו שכתוב שמאהבתך שאהבת אותו ומשמחתך ששמחת בו קראת את שמו ישראל וישורון, והנה שם יעקוב מלא בוא״ו עולה קפ״ח צרף עם זה י״א אותיות של ישראל ישורון שהם תוספת הרי קצ״ט, צרף עם זה מ״ט אותיות של השבטים שהם זרעו, הרי רמ״ח מספר אברהם שהוא סוד החסדים, ולזה אמר ״ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך״, לך ולזרעך דייקא שיש בכם חשבון מכוון למספר אברהם: ומאחר שאין לחיצונים אחיזה בחסדים לכן תמצא שכל העברת הטומאה היא על ידי המים שהאדם טובל במים ונטהר מטומאתו, ולא עוד אלא שיש כח ברביעית מים בלבד להעביר ולדחות את רוח רעה מעל הידים הבאה לו ע״י השינה בלילה, כי מי החסד דוחים את הטומאה בכל מקום, ולכן צריך תחלה תתן הימין את הכלי של המים ליד שמאל כאדון הגוזר על עבדו לשמשו, כדי להגביר החסד על הדין, שאז יכנעו החיצונים ותיעקר רוח רעה לגמרי על ידי מי החסד:

תולדות

א סדר נטילת ידים דשחרית בתחילה יטול כלי המים בידו הימנית ותמסרנו לידו השמאלית, ואחר כך שופך מים מכלי שבידו השמאלית על ידו הימנית, ואחרי זה יאחז הכלי בידו הימנית וישפוך על ידו השמאלית, הרי פעם אחת, וחוזר כסדר הזה פעם שנית ופעם שלישית באופן שתרחוץ על כל יד ויד שלוש פעמים, ולא תרחצם לכל יד בפעם אחת שלוש פעמים בזה אחר זה כי לא תיעקר רוח רעה אלא דוקא ברחיצה של סירוגין כאשר כתבנו, וכאשר מפורש כל זה בשער הכונות לרבינו האר״י ז״ל, ויש מדקדקים שלא תקבל יד הימנית את הכלי מיד השמאלית בשום פעם אלא יד השמאלית אחר שתשפוך על הימנית תניח את הכלי בארץ ואז הימנית תקחהו מן הארץ ותשפוך על השמאלית, אבל הימנית בכל פעם היא תתן את הכלי לשמאלית כדי שתשפוך בו עליה להראות הכנעה לשמאלית כנגד הימנית שהוא כאדון הגוזר על עבדו לשמשו: והטעם שהנטילה היא רק על הידים מפני כי הידים והרגלים הם סוף וסיום הגוף, ובאדם מתפשטין חמשה גבורות מנצפ״ך שהם אותיות כפולות חמש וחמש, וכנגדן הם חמש אצבעות בימין וחמש בשמאל, וזהו בין בידים בין ברגלים, וידוע כי אין אחיזה לחיצונים אלא בסיומי הגבורות והדינין ובקצותיהן, כי אין להם כח לינק מן הקדושה מלמעלה אלא רק בסיום שלה למטה, ולכן בלילה בעת שינה שורה רוח רעה על הידים ששם הוא הסיום, ויש יכולת לחיצונים להתאחז שם, ולכן צריך שיטול ידיו במים שהם בחינת החסד הכולל חמשה חסדים, ועל ידם מתמתקים חמשה גבורות מנצפ״ך הכפולות שהם בחמש אצבעות ימין וחמש אצבעות שמאל ואז הקליפות שהיו נאחזים שם המה נדחים ומסתלקים משם על ידי החסדים, כי לעולם החסד דוחה את הקליפות, ודע כי לולא הצפורנים שהושמו בראשי האצבעות היו הידים טמאות אפילו ביום ואפילו בלא שינה אך עתה על ידי הצפרנים אין רוח רעה שורה אלא בלילה בעת שינה או בכל עת שנכנס לבית הכסא: ואם תאמר אם כן למה אין עושין נטילה לרגלים כיון דחד טעמא להם, על זה תירץ הרב ״יפה שעה״ ז״ל דברגלים נאחזים יותר מן הידים ולכן לתוקף אחיזתם אין לנו כח לדחותם משם בנטילה, ורק הכהנים בזכות המקדש והעבודה היה להם כח לדחותם גם מן הרגלים ולכך כתיב בהו ״ורחצו אהרן ובניו ממנו את ידיהם ואת רגליהם״ (שמות ל, כ), ובזה תבין טעם חיוב רחיצת ערב שבת פניו ידיו ורגליו, כי זכות שבת יכולה היא שתגין עד כאן דבריו:

ב צריך ליטול כל האצבעות והכף עד פרק הזרוע, והא דמועיל ביום הכיפורים וביום תשעה באב עד קשרי אצבעות, כתב מהר״י צמח ז״ל ביום כפור אינה שולטת כל כך, וביום תשעה באב אינה מקפדת על דבר מועט כזה כי כל היום הוא שלה בעוונותינו הרבים עד כאן דבריו:

ג אחר הנטילה שלוש פעמים בסירוגין כאמור, תעשה שפשוף לשפשף הידים זו בזו וכמפורש בדברי רבינו האר״י ז״ל, ואף על גב כי מסתמות דבריו נראה דסגי בשפשוף פעם אחת בלבד, הנה מצינו לרבינו הרש״ש ז״ל דמצריך שפשוף שלוש פעמים, וסידר כוונות לכל פעם מן השלשה פעמים ולכן צריך להזהר לעשות שפשוף שלוש פעמים, ונראה לי דבעת השפשוף יזהר שיהיו האצבעות זקופים לצד מעלה ולא יהיו כפופים:

ד אחר השפשוף לא תניח אצבעותיך כפופים למטה אלא תכף ומיד תזקיף ידיך ואצבעותיך למעלה ותגביהם עד הראש, ולפחות תגביהם עד כנגד הפנים, כי הפנים גם הם מכלל הראש, ותברך על נטילת ידים תכף ומיד כאשר תרים ותזקיף ידיך כדי שלא תהיה הגבהת ידיך לבטלה, כנזכר בזוהר הק׳

שאסור להגביה ידיו ברקניא, ותהיינה ידיך גבוהות וזקופות עד שתסיים הברכה, דלכך מברכים על נטילת ידים שהוא לשון התנשאות כמו "וינטלם וינשאם" (ישעיה סג, ט) ואין מברכין על רחיצת ידים, ותזהר כשתגביה שתי ידיך כנגד הראש שתכניס קשרי הזרועות שהם אצילי הזרועות הנקראים בלע"ז קובד"ו ובלשון ערבי עיכ"ס לפנים מן הגוף בסוד "וכל אחוריהם ביתה" (מלכים-א ז, כה), גם צריך לפשוט שתי כפות הידים בעת הברכה כמי שרוצה לקבל בהם איזה דבר והוא לרמוז על קבלת הטהרה בהם, וכמו שכתב רבינו ז"ל בשער הכונות ו"עולת תמיד":

ה לפי דעת רבינו האר"י ז"ל אחר הנטילה כהלכתה שלוש פעמים בסירוגין נעקרת רוח רעה לגמרי, לכך צריך לברך תכף קודם הניגוב, ודלא כאחרונים ז"ל דכתבו דאינה נעקרת אלא עד אחר ניגוב דלכך סבירא להו לברך אחר ניגוב, וכן מפורש בסידור רבינו הרש"ש ז"ל לברך קודם ניגוב:

ו כתב רבינו ז"ל ב"עולת תמיד" דף טו"ב כאשר מתעורר האדם משנתו תכף צריך ליטול ידיו קודם שיגע במלבושיו כלל, וגם אסור לילך ארבע אמות בלא נטילה זו של שחרית, כמו שכתוב בזוהר על פסוק "לאשר הביא אלוה בידו" (איוב יב, ו), לכן יזהר כל אדם להכין הכלים סמוך למטתו באופן שלא יצטרך לילך ארבע אמות, ויש בני אדם אשר בזמן הקור לובשים האנפלאות ברגליהם בעודם על מטתם קודם שיקומו לעשות נטילת ידים ולא יפה עושים וצריך להזהירם על זאת:

ז אם קם משנתו ולא מצא כלי הנטילה סמוך לו, אלא מונח רחוק הרבה ואין יכול לומר לאדם אחר שיביאנו אליו, אז ילך פחות פחות מארבע אמות, ואם קם ממטתו והלך אצל כלי הנטילה הקרוב לו ולא מצא בכלי שיעור הראוי ליטול שלוש פעמים על כל ידיו דהיינו עם הכף, ומוכרח לילך רחוק להביא מים, אז יראה אם יש במים מועטין אלו כדי ספוק נטילה עד קשרי אצבעותיו כמו נטילה דיום הכיפורים, יטול עד קשרי אצבעותיו, ואחר כך יוליך הכלי וימלאנו מים ויטול כראוי, ועם כל זה ילך פחות פחות מארבע אמות:

ח נטילת ידים של שחרית אין נוטלין על גבי קרקע אלא בכלי, ואסור לשפוך מי הנטילה במקום שעוברין בני אדם כי רוח רעה שורה עליהן, ולכן ישפכם בנקב של בית הכסא או בנקב שעושין בחצירות בקרקע שקורין בלוע"א. גם צריך להזהירם דלפעמים יתמלא הכלי שנוטלין לתוכו על גדותיו מחמת ריבוי בני הבית, ואז כשנוטלין בו עוד מוכרח שישפך ממנו על הקרקע ואם נזדמן שנשפכו מי הנטילה בקרקע אז ישפוך על הקרקע ההיא מים טהורים הרבה כדי לבטל מי הנטילה שנשפך שם:

ט לא יברך ולא ילמוד כנגד כלי הנטילה שבו מי הנטילה עד יוציאנו או יכסנו כדין מי רגלים מפני שהם טמאים יותר מן מי רגלים:

י יזהר כל אדם לצוות את אשתו שתעשה כל יום נטילת ידים לילדים הקטנים אפילו שהם יונקי שדים, מפני שלפעמים פושטים ידם ונוגעים במאכלים ויטמאום שתשרה סטרא אחרא על המאכל ההוא, וגם מנהג זה הוא סגולה טובה לקטנים כדי שיגדלו בטהרה ויהיו גדולי הקדש כנזכר ב"חסד לאלפים":

יא יזהר לרחוץ פניו בכל יום, וגם ידיח פיו להעביר הרירין שבפיו, דמלבד דדבר זה הוא טוב בשביל רפואת הגוף, יש בזה מצוה לכבוד קונו:

יב לא יטול ממי שלא נטל ידיו עדיין, דכתיב "והזה הטהור על הטמא" (במדבר יט, יט), וכן לא יטול ממשרתת נדה, ולא ממשרת גוי או גויה וכנזכר באחרונים, וכתב ב"לב חיים" סימן ס"ה מי שנטל ידיו ואחר כך נגע בידיו של אחר שלא נטל ידיו, צריך לחזור ליטול פעם שנית, ועיין כף החיים (פלאג'י) סימן ח' אות ד':

יג אם ישן האדם ביום וכן אם ישן אחר חצות לילה צריך נטילת ידים לשפוך שלוש פעמים בסירוגין, אך אין צריך ליטול לתוך כלי, אלא יכול ליטול על הקרקע אם אין כלי לפניו, וגם נמי דאין צריך לברך "על נטילת ידים", ואף על גב דהרב מהר"א שרעבי ז"ל ב"דברי שלום" כתב בזה דאין צריך נטילת ידים וכן הביא מן "מקדש מלך", כבר כתב הרב "אמת ליעקב" ז"ל דלא נאמר כן אלא בשעת הדחק, אך הטוב והישר הוא דצריך נטילת ידים שלוש פעמים בסירוגין אבל בלא ברכה: ואם ישן בחצות הראשון של הלילה שינת קבע שלו על מטתו, והקיץ קודם חצות יעשה נטילת ידים גמורה כדת וכהלכה ויברך "על נטילת ידים", ואם הוא היה ניעור עד אחר חצות לילה הן במשתה הן במלאכה ולא ישן אלא עד שעבר חצות, גם זה כשנעור יעשה נטילת ידים גמורה כהלכתה ויברך "על נטילת ידים". ואף על גב דרבינו הרש"ש ז"ל כתב ב"נהר שלום" אם ישן אחר חצות לא שליט עליה רוח מסאבא ואין צריך נטילת ידים, הנה הוא סמך דבריו בזה על סניף אחר שכתב מפני שנתעורר בחצות והמשיך המוחין על ידי הברכות, וכן נכדו מהר"א שרעבי ז"ל סמך גם כן על הברכות ועסק התורה, על כן זה שהיה ניעור עד אחר חצות ולא בירך הברכות וישן אז גם לפי דעת רבינו הרש"ש ז"ל צריך נטילת ידים בברכה, ורק אם אחר חצות קודם שישן בירך ברכות השחר ולמד תיקון חצות ועסק בתורה אז כשיקיץ משנתו בבוקר יעשה נטילת ידים

שלוש פעמים, אבל לא יברך ״על נטילת ידים״ ומיהו אם לא ברך ברכות השחר ורק עסק בתורה אני מסתפק בזה אם יברך ״על נטילת ידים״ או לאו ומנהג העולם לברך:

יד אם לא ישן אלא עד אחר חצות, אף על גב דלפי דעת רבינו הרש״ש ז״ל יכול הוא לברך ברכות השחר אחר חצות מכל מקום כיון שדעתו לישן אחר חצות מנהגנו הוא שלא לברך ברכות השחר אלא רק בזמן שאנו נעורים כל הלילה כמו ליל הושענא רבה וליל חג שבועות וכיוצא דאז אנו מברכין ברכות השחר וכן ראוי לנהוג כאשר כתבתי בספרי הק׳ ״מקבציאל״:

טו לא יגע בידיו קודם נטילה לא לפה ולא לחוטם ולא לאזנים ולא לעינים אפילו שהם סגורות ונוגע מבחוץ, ואם בא לו חכוך בכל הנזכרים לעיל בתוך שינה יחכך על ידי בגד, וגם לא ישאף אבק נחיריים קודם נטילה, ואם התאוה מאד יקום ויטול ידיו ואחר כך ישאף האבק, אבל בשינה של היום או שינה אחר חצות לילה אין צריך להזהר בכל הנזכר לעיל, אף על גב דכתבנו דיטול ידיו שלוש פעמים:

טז אלו דברים שצריכין נטילה שלוש פעמים בסירוגין משום רוח רעה, הקם מן המטה מן השינה, והיוצא מבית הכסא אף על פי שלא עשה צרכיו, אלא שנכנס שם בשביל עסק אחר, מיהו אם לא נכנס שם כולו אלא רק הושיט ידיו שם כדי ליתן כלי של מים להיושב שם לרחוץ בו, כיון דלא נכנס גופו אלא במקצת שהם ידיו בלבד אין שורה עליו רוח רעה כאשר נכנס כל גופו, אלא רק קצת מן הקצת ולכך סגי ליה בפעם אחת, והמחמיר לרחוץ גם בכהאי גונא שלוש פעמים תבא עליו ברכה וכמו שכתבתי בספרי הק׳ ״מקבציאל״, וכן המשמש מטתו יטול אחר כך שלוש פעמים, וכן האשה תטול אחר כך שלוש פעמים, וכן ההולך בבית הקברות, וההולך בתוך ארבע אמות של מת, וכל שכן הנוגע במת עצמו גם כן יטול שלוש פעמים, ומה שנוהגין העולם כשיטלו ידיהם משום מת, ובחזרתם מבית הקברות, לבלתי יקנחו ידיהם במפה אלא יניחום עד שיתנגבו ברוח מאליהם, אין זה משורת הדין אלא עושין כן כדי שלא יסיחו דעתם מן זכרון המות, ולכן אם הוא בחורף שיש קור גדול וקשה עליו הדבר מאד שיניח ידו בלי ניגוב במטפחת ומצטער הרבה מחמת צינה אז ינגבם במטפחת ולית לן בה:

ודע כי אפילו בנכנס לבית הכסא, אין שורה עליו רוח רעה כמו כח רוח רעה ששורה עליו בשינה דטעים טעמא דמותא, לכך אין צריך להזהר בכל הנך לבלתי ילך ארבע אמות בלא נטילת ידים דאין צורך להזהר בזה אלא רק בשינה, וכן נמי אין צריך להזהר בכל הנך ליטול לתוך כלי דוקא כמו שכתבתי בנטילת ידים דשינה, אבל צריך להזהר שיטול שלוש פעמים בסירוגין, וגם שיטול שיעור רביעית:

יז ואלו דברים שצריכין נטילה מפני נדנוד רוח רעה, דהי להם בפעם אחת ואין צריך שלוש פעמים בסירוגין, ואלו הן היוצא מבית המרחץ, והנוטל צפרניו ואפילו לא נטלן כולן, ויש מחמירין בנוטל צפרניו ליטול שלוש פעמים בסירוגין היכא דצפרניו עודפין על הבשר ומסתבר טעמייהו על פי הסוד והמחמיר גם במרחץ ליטול שלוש פעמים תבא עליו ברכה:

ואלו דברים שאין צריכין נטילה כי אם רחיצה כל דהו, דהיינו שיטול ידיו פעם אחת משום נקיות, ואלו הן: החולץ או נועל מנעליו בידיו שנגע בהם, והוא הדין אם נוגע בהם אחר שלבשם, או אחר שחלץ אותם, מיהו אם נגע במנעלים שעדיין לא לבשם אדם מעולם אפילו פעם אחת לית לן בה ואין צריך רחיצה כלל, וכן עוד נמי צריך רחיצה פעם אחת משום נקיות אם נגע ברגליו או בשאר מקומות המכוסים שבגופו, אבל במקומות המגולים כגון פנים ועורף וצואר וכן הידים עד סוף הזרוע אין צריך רחיצה, ויד שמאל אפילו אם נוגע בפרק הסמוך לזרוע שמניח שם תפילין עד אחר שני שלישי הפרק ההוא חשיב בכלל מקומות המגולים, ואין צריך רחיצה כלל, אבל יד ימין שאין מניחין בה תפילין של יד, אם נגע באותו פרק שאחר פרק הזרוע צריך רחיצה דחשיב ממקומות המכוסין כיון דאין דרך למשמש שם, וכן האשה גם כן חשיב הפרק ההוא בשתי ידיה בכלל המכוסים, ואם נגעה צריכה רחיצה. ובמקום שדרך הנשים לכסות פרקי זרועותיהם הסמוכים לכף שדרכם להניח לולאות סמוך לכף בראש הכתונות שתהיה הכתונת מכסה כל הזרוע, אז גם אם נגעה בזרוע צריכה רחיצה משום נקיות, וכן הדדין בזמן שמנקת את בנה שדרכן להיות מגולין תמיד אם נגעה בהם אין צריכה רחיצה, אבל אם אינה מנקת שדרכן להיות מכסות אותם לגמרי אז הם בכלל מקומות המכוסים, וצריכה רחיצה אם נגעה בהם, וכן החופף בראשו והמפלא כליו אפילו לא מצא בהם כינה וכן הנוגע בכינה צריך רחיצה פעם אחת משום נקיות:

ויצא · פתיחה

א ״ועתה לכה נכרתה ברית אני ואתה והיה לעד ביני וביניך״ (בראשית לא, מד), הנה הרואה יראה דמשונה ברית זה מכל הבריתות שבעולם, דכל ברית שכורת האדם עם חבירו הוא כענין התקשרות ודבקות ואחוה וריעות זה עם זה, מה שאין כן ברית זה הוא מיוסד על הפירוד להפרד זה מזה, שלא

יתגלה אחד לחבירו ולא ידבק בו אלא יסתרו איש מרעהו, וצריך להבין מה זה ועל מה זה עשו את הברית באופן זה שיסתרו איש מרעהו, והענין יובן בסיעתא דשמיא דידוע כל תחתון צריך להתדמות לשרשו העליון, והנה יעקב אבינו עליו השלום שורשו בקדושה, ולבן שורשו בקליפה, וידוע שהקליפה אין לה יכולת להתאחז בצד הפנים של אור הקדושה אלא רק עומדת באחורי האור ועל כן הפנים של אור הקדושה אינו רואה את הקליפה, וכן נמי הקליפה אינה רואה את הפנים של אור הקדושה, ודוגמת זאת ממש נעשה למטה שכרתו ברית בזה שאמר "יצף ה' ביני וביניך כי נסתר איש מרעהו" (שם פסוק מט), והטעם מובן שכל אחד צריך להתדמות לשרשו, לכן אמרו רבותינו ז"ל (מובא בתוס' סוטה יד, א ד"ה מפני) על פסוק "ויקבור אותו בגי מול בית פעור" (דברים לד, ו), דכל זמן שפעור עולה ומקטרג רואה את משה קבור שם ונרתע ושב לאחוריו מפני שהסטרא אחרא מוכרח שתתעלם ולא תתראה לפני הקדושה: וזהו הטעם שהאדם פי הטבעת שלו באחוריו ולא בצד הפנים, דמפורש בדברי רבינו האר"י ז"ל בשער מאמרי רשב"י פרשת תצוה וזה לשונו: עתה נבאר ענין נקודת האחור מה עניינה, ואמנם הוא סוד גדול וראוי להעלימו, הנה ידעת כי הקליפות נקראים "צואה בלי מקום" (ישעיה כח, ח), דמזונם והשפעתם מן המותרות היוצאים דרך נקודת האחור, ולכן הושם נקודה זו באחור לפי שאינם יכולים לקבל מצד הפנים. כי אינם רואים אור פני שכינה דכתיב "לא יתייצבו הוללים לנגד עיניך" (תהלים ה, ו), והנה זה הנקב של האחור נקראה בתורה בית פעור, וזה סוד עבודה זרה של פעור שעבודתה בכך לפעור עצמו על פניה כנודע, כי זו היא קבלת השפע שלה והבן זה עכ"ל, נמצא מקום שיוצא ממנו הפסולת ושמרי המאכל שבאדם, הנה הוא דוגמה למקום יניקת הקליפות, ולכך הושם מקום זה באחורי האדם כי עמידת הקליפה באחור: ובזה יובן הטעם ששורה על האדם רוח רעה בכניסתו לבית הכסא, ששם נאחזים כוחות הסטרא אחרא אשר הזוהמה הוא מזונם, ולכן צריך להיות האדם נזהר מאד שלא ישהה נקביו וישקץ עצמו, אלא כל עת אשר ירגיש שהגיע זמן הפסולת לצאת, יוציאנה תכף בלי איחור ועיכוב כלל, ואזהרה זו צריכה מאד על פי הסוד, ובפרט קודם תפלה וברכה ועסק התורה, וכמו שכתוב בספר חסידים סימן תתי"ח וזה לשונו אדם צריך להיות נקי מבפנים כבחוץ, שנאמר "וכל קרבי את שם קדשו" (תהלים קג, א) שלא יהיה בקרביו טנופת, לכן קודם שיתפלל וקודם אכילה ושתיה שהוא צריך לברך יעשה צרכיו וכו' עיין שם, ובגמרא אמרו הרוצה שיקבל עליו עול מלכות שמים שלימה יפנה ויטול ידיו, ויניח תפילין ויקרא קריאת שמע ויתפלל: וכתב רבינו ז"ל בשער המצות פרשת שמיני, וזה לשונו שקוץ הנפש כתיב "אל תשקצו את נפשותיכם" (ויקרא יא מג), ואמרו רבותינו ז"ל מכאן שהמשהה נקביו עובר על לא תשקצו, והטעם יובן כי ענין אכילה הוא לברר האוכל מתוך הפסולת והאוכל שהוא המזון נבלע באיברים, והפסולת נעשה מותר ונדחה למטה, ומזה נעשו הקליפות וכתיב "וטמאתם את צפוי פסילי כספך וכו' תזרם כמו דוה צא תאמר לו" (ישעיה ל, כב), כי הם בחינת היציאה של נקב האחור וכמו שכתבנו בענין פעור, ולכן המשהה נקביו שמשהה המותר והקליפה ההיא מלדחותה אחר שנגמר בירורה ועיכולה. הנה הוא משקץ נפשו ממש יותר ממה שמשקץ גופו ונודע "בכל דרכיך דעהו" (משלי ג, ו) ולכן צריך שיכוין האדם כונה זו בלכתו לבית הכסא קודם הכנסו שם כי אסור להרהר שם עד כאן לשונו:

ויצא

א משהה נקביו עובר משום "בל תשקצו", בין בגדולים בין בקטנים, אך בקטנים יש בזה עוד חשש סכנה וגם עקרות, שיהיה עקר אם משהה. ויש בני אדם נכשלים בדבר זה, ואם יבא לו התעוררות והוא לומד או עוסק בענייניו, אינו קם במהירות, וחושב: עד שיגמור העסק עוד מעט, או עד שיגמור דף הזוהר או המזמור, וזו שטות גדולה, דהרי זו מצוה הבאה בעבירה, לכך צריך להזהר מאד. וכתב "חסד לאלפים" ז"ל בשם המקובלים, דהמיקל בזה, מונע ממנו טהרת המחשבה. ומי שהוא בעל נפש ורוצה להדבק בקונו, צריך להזהר שיהא גופו נקי בכל שעה, וזה מועיל גם כן לבריאות הגוף ונעשה בריה חדשה.

ב גם בהיותו שוכב על מטתו בלילה, אם הרגיש שצריך לעשות צרכיו יתאזר לקום ולא יתעצל ולא יתרשל הן מחמת קור הן מחמת גשם הן מחמת חושך וכיוצא, אך צריך לעשות תחלה נטילת ידים כהלכה, כי אי אפשר לו לילך ארבע אמות ולשפשף או לקנח בעוד רוח רעה שורה על ידיו, אך מאחר שהוא עתה צריך לנקביו אי אפשר לברך "על נטילת ידים" אלא יעשה צרכיו תחלה, ואחר כך יברך "על נטילת ידים" ו"אשר יצר", ולכן צריך ליזהר שלא יפסיק בדברים מעת שנטל ידיו עד שיכנס לבית הכסא ויטול שנית ויברך, ועיין שולחן ערוך רבינו זלמן סימן ו' סעיף ג':

ג כל שיוכל להעמיד עצמו עד כדי שיעור הילוך פרסה אין בו משום בל תשקצו, ולא משום סכנה בין בגדולים בין בקטנים, ויש אומרים שאפילו אינו יכול להעמיד את עצמו כשיעור זה אם כח הדוחה אינו יכול להיות גובר על כח המחזיק, אלא רק על ידי סיוע שידחוק האדם את עצמו מעט כדי להוציא הפסולת, אין נקרא זה משהה נקביו בידים כדי שיעבור על בל תשקצו, כיון שכח הדוחה צריך לסיוע שלו שידחוק את עצמו מעט, וזה שאינו דוחה אינו אלא שב ואל תעשה הוא, אבל אם נתגבר תאותו מאד עד שכח הדוחה גובר על כח המחזיק להוציא הפסולת מבלתי שיצטרך לסיוע הדוחק

שידחוק האדם את עצמו אפילו מעט הרי זה עובר על בל תשקצו אם משהה נקביו וכמו שכתב בזה הגאון רבנו זלמן ז״ל בשולחן ערוך סימן ג׳ סעיף י״א:

ד יזהר לסגור הדלת של בית הכסא אפילו בלילה בחושך ואפילה משום צניעות, כי הסמ״ק ז״ל ועוד יש פוסקים ראשונים מנו את הצניעות מכלל המצות של תורה, ואף על גב דיש חולקים וסבירא להו דדבר זה הוא אזהרת חכמינו ז״ל במדה טובה שנשתבחו בה ישראל עם כל זה צריך להזהר בה טפי כיון דאיכא דסבירא להו דהוא מן התורה, ומכל מקום אם יש בבית הכסא ריח רע קשה לו מאד והוא פותח הדלת לאצולי פורתא, יש להקל בחושך לילה ואין רואהו: ודע כי אזהרת הצניעות בבית הכסא אין עיקרה משום הפירוע, דהא לא מצינו שהחמירו בפירוע הגוף כולו כשיורד לטבול או בבית המרחץ וכיוצא, אלא הטעם כאן הוא בנוי על פי הקדמה שכתבתי לעיל בשם רבינו האר״י ז״ל בשער מאמרי רשב״י פרשת תצוה בענין נקודת האחור וכנזכר לעיל, ועוד שים עיניך במה שכתבתי בשם רבינו ז״ל בשער המצות פרשת שמיני וכנזכר לעיל, ובין תבין דהני עכברי דשכיחי בבית הכסא הם דוגמא לקליפות, ובזה תבין הטעם שהקפידו על הצניעות בבית הכסא שבזה יהיו נכנעים רוחות הרעות:

ה לא יגלה עצמו עד שישב, והנכון שלא לגלות אלא מלפניו טפחיים ולאחריו טפח, אך אם המקום מטונף ויש חשש שיטנפו בגדיו אין צריך להזהר בזה אלא יגלה כפי הצורך לפי המקום, וכל מה שאפשר למעט בגלוי ימעט וכמו שכתב הרב ״חסד לאלפים״ ז״ל, וכן נמי כל דאיכא חשש טינוף יש להקל בבית הכסא שיש בו מחיצות ודלת סגור, ולכן בזמן הזה דעל הרוב כל בתי כסאות יש בהם מחיצות ודלת סגור אין מקפידין בענין הגילוי כל כך:

ו לא ילכו שנים ביחד לבית הכסא, ולא מבעיא שני אנשים אלא אפילו שתי נשים לא יכנסו ביחד, אלא יכנס אחד לבדו ויסגור הדלת בעדו. וכתב ״חסד לאלפים״ ז״ל שיש להזהיר בזה גם על הקטנים, אי משום שירגילו במילי דצניעותא, ואי משום שלא ירגילו במילי דפריצותא ואפילו בקטנים שאין יודעים עשות רע, דהא אמרו בגמרא דאתתא לא תיקום להשתין בפני תינוק יונק, וכל שכן בגדולים קצת:

ז כשנפנה בשדה במקום מגולה יתרחק עד שלא יוכל חבירו לראות פירועו מה שמגלה מבשרו מלפניו ומאחריו, ואין צריך להתרחק הרבה עד כדי שלא יראה את גופו כלל, אלא הוא רק שלא יראה פירועו אבל אחורי הגדר נפנה אפילו שהוא קרוב ששומע חברו קול עטושו של מטה, דשמיעת קול עטוש של מטה אין בזה איסור משום צניעות, אלא שהוא ענין חרפה ובושה לרוב בני אדם, ומי שאינו מקפיד אינו מקפיד, וכן בימי חכמי התלמוד לא היו מקפידין על זה וכמו שכתב הגאון רבנו זלמן בשולחן ערוך:

ח וכל זה הצניעות לא נאמר אלא בעושה צרכיו בגדולים, אבל להטיל מים התירו אפילו בפני רבים וביום משום חשש סכנה שלא יהא עקר, ולכן אסור לנהוג צניעות ולהמתין אם צריך לכך, ומכל מקום יש לו להסתלק לצדדין, ואפילו אשה מבנה הקטן ועיין בשולחן ערוך רבנו זלמן:

ט במקום שאין מוקף מחיצות אסור לפנות גדולים בין מזרח למערב, אלא יפנה בין צפון לדרום, ובמקום שיש מחיצות שרי אפילו שהוא חצר גדול, ואפילו אין שם אלא מחיצה אחת במערב, יושב בצד המחיצה בסמוך לה ונפנה ואחוריו למערב כלפי המחיצה, ואם היא במזרח יושב בצידה ואחוריו למזרח ושיעור המחיצה בזה אין צריך שתהיה גובה עשרה אלא כל שאין פירועו מגולה שרי, ולכן אם היא קטנה יפנה סמוך לה ממש באופן שתגין שלא יתגלה פירועו, ויש אומרים דאפילו במקום מחיצות צריך לדקדק בזה שלא לפנות בין מזרח למערב אלא בין צפון לדרום, ונכון לחוש לדבריהם, ופה עירינו בגדאד יע״א המנהג פשוט שלא לבנות בית הכסא בבית ובחצר שיש מחיצות אלא רק באופן שיפנו בו בין צפון לדרום:

י לא ידבר שום דיבור בבית הכסא אפילו דברי חול ואפילו תיבה אחת כי יתאחזו החיצונים באותיות הדיבור שלו שמדבר שם אך מותר לנחור דאינו מוציא אותיות מפיו:

יא יזהר לקנח היטב, דצואה בפי הטבעת מעכבת התפלה, ועיקר הרחיצה במים, כמו שכתוב ״ומצואתו לא רוחץ״ (משלי ל, יב), ומנהג ערי אדום לקנח בנייר או מטלית אין נקי בזה:

יב אם הטיל מים או עשה צרכיו ושכח ולא בירך, אם עבר יותר מחצי שעה לא יברך אשר יצר בשם ומלכות, אבל תוך חצי שעה יברך, ואם נסתפק אם בירך או לאו לא יברך בשם ומלכות, ויהרהר שם ומלכות בלבו, ואם הטיל מים או עשה צרכיו שתי פעמים בזו אחר זו לא יברך אלא רק פעם אחת:

יג מי שאכל דבר שיש לו ברכה אחרונה, וקודם שבירך הטיל מים או עשה צרכיו יברך אשר יצר תחלה, ואחר כך ברכה אחרונה דברכת אשר יצר תדיר טפי:

יד אף על פי דמותר להרוג כינה באצבעות ימין, וכן מותר לשפשף בהם ניצוצות של מי רגלים, עם כל זה אסור לקנח באצבעות ימין מפני שקושר בהם תפילין אלא יקנח באצבעות שמאל כי שם אינו כורך התפילין על אצבעותיו אלא על זרועו ולכן יזהר שלא יקנח באצבע שכורך עליה שלש הכריכות והיא נקראת אמה, אלא ישמיט אצבע זו ויקנח בשתים האחרונות, ואם אי אפשר לו בכך מחמת רוב הלכלוך שאינו מתקנח בשתים לבדם היטב, אז יקנח גם בכל אצבעותיו גם בזו, וגם הנשים שאין להם תפילין ירגילו עצמן לקנח בשמאל ולא בימין כי יש עוד טעמים לדבר זה דשייכי גם בהם:

טו גם הנשים צריכין לברך אשר יצר ויתאזרו ללמוד אותה בעל פה, כי היא צריכה מאד ונעשה בה תיקון גדול, ויש בה מ״ה תיבות כמנין ״אדם״ ורבו סודותיה, וכל אדם צריך להבין פירוש הפשטי של נוסח הברכה שידע מה הוא אומר:

טז אסור להרהר בדברי תורה בבית הכסא, ומבואות המטונפות, וכן בבית המרחץ הפנימי, והוא הדין דאסור להרהר בצרכי מצוה, הן בענין צדקה, הן בצרכי שבת, הן בצרכי סוכה ולולב ומצה וכיוצא, ויזהר במרחץ שלא יזכיר שם אדם הנקרא שלום או אדם הנקרא עבד-אלה שהוא שם שמים בלשון ערבי, וכן לא יזכיר שם שבת, דאיתא בזוהר הקדוש ״שבת שמא דקודשא בריך הוא״ וכן נקרא שלום:

וישלח · פתיחה

א ״ויאמר לו אלהים שמך יעקב, לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך, ויקרא את שמו ישראל״ (בראשית לה, י), נראה לי בסיעתא דשמיא טעם ליתרון שם ישראל אשר נתן לו, והוא כי ישראל הוא מספר ״יעקב, משה, דוד״, דשלשה צדיקים אלו צריכין להיות בחיבור אחד, כי הם בחינת ו״ה שבשם ברוך הוא, והיינו יעקב באות וא״ו וכן משה רבנו עליו השלום, אלא שיעקב מלבר ומשה מלגאו כנזכר בזוהר הקדוש ובדברי רבינו האר״י ז״ל, ודוד הוא בחינת ה״א אחרונה. ולכן אמר לו השם יתברך ״ומלכים מחלציך יצאו״ (שם פסוק יא) רמז לו על משה רבנו עליו השלום דכתיב ביה ״ויהי בישורון מלך״ (דברים לג ה), ועל דוד המלך עליו השלום שהוא ראש המלכים שזכה ונטל המלכות. ונרמזו שלשתם בשם ישראל כי צריך לחבר אותיות ו״ה תמיד ביחד שלא יתפרדו חס ושלום. ולכן ישראל שיצאו נשמותיהם מן חיבור בחינת ו״ה גם כן זכו לשם זה של ישראל שנקראו בו.

ב וגם להורות כי צריכין תמיד לעסוק בתורה לחבר אותיות ו״ה, ולכן צריך לעסוק בתורה ביום ובלילה וכמו שכתוב ״והגית בו יומם ולילה״ (יהושע א, ח), כי היום הוא סוד וא״ו והלילה היא סוד ה״א, ולכך צריך להשתדל גם כן לחבר היום והלילה בעסק התורה. על כן מלבד שצריך לקום באשמורת כדי לעסוק בתורה בלילה, עוד צריך להזהר שיחבר סוף הלילה עם תחלת היום בעסק התורה כדי לעשות בזה חיבור ו״ה בשלימות.

ג ולכן אמרו רבותינו ז״ל הבא להרגך השכם להרגו, וכתבו חכמי המוסר דקאי על יצר הרע שצריך האדם לקום באשמורת להרגו בעסק התורה שבחצות הנקרא ׳לילה׳, שהוא מעולה יותר מעסק התורה בחצות הראשון הנקרא ׳ליל׳. ואמרתי בזה לי״ה למפרע הוא ר״ת ה׳בא ל׳הרוג י׳שכימו ל׳הרגו. ואשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה שיהיה ניעור באשמורת בכל לילה בחצות השני לעסוק בתורה, כי מועיל לימוד תורה בעת זה לכמה דברים, צא ולמד בזוהר הקדוש כמה הפליג בשבח ותועלת לימוד זה:

וישלח

א אל יחשוב האדם על השינה כל מה שתהיה ברבוי יותר יש בה תועלת לגוף, דהא הסכימו כל הרופאים המובהקים דאל ישן האדם בלילה פחות משש שעות, ולא יותר על שמונה שעות שתזיק לו רבוי השינה, נמצא דבר זה מוסכם אצל כל הרופאים דשינה יותר משמונה תזיק לגוף, והישן שש שעות הרי זה יצא ידי חובתו בבריאות גופו. על כן איש יהודי שהוא מחויב להשתדל גם כן בבריאות נפשו הקדושה אין לו לישון יותר משש שעות, מאחר כי הוא יוצא ידי חובתו בבריאות גופו בכך, ושאר שעות הלילה יעסוק בהם בבריאות נפשו על ידי עסק התורה. מיהו אם יזדמן באיזה לילה שהוא פוחת משיעור זה של שש שהוא בריאות גופו ומוסיף על שעות של בריאות נפשו בטוח שלא יגיע לו נזק וחסרון מצד בריאות גופו, ולכן ליל שישי וליל ערב ראש חודש וכן לילות של חודש אלול ועשרת ימי תשובה וכיוצא, אם האדם פוחת משיעור שש בשינה נכון לבו בטוח שלא יחסר כלום בזה מבריאות גופו:

ואף על פי שכל הלילה הוא זמן השינה, מכל מקום יותר טוב שתהיה השינה בחצי הראשון של הלילה ולא בחצי השני, ויש בזה תועלת הן מצד הגשמיות בבריאות הגוף, והן מצד הרוחניות בתיקון הנפש ותיקון העולמות, ורופא אחד מובהק כתב משעה שביעית מן הלילה עד צהרים ידמה לימי העליה ומן הצהרים עד הערב ידמה לימי העמידה, ומן הערב עד סוף שעה ששית מן הלילה ידמה לימי הירידה, על כן הנעור בתחלת הלילה שהוא חצי

הראשון וישן בחצי השני דומה למי שעוסק בימי הירידה ונח בימי העליה ובספר "רוח חיים" דף צ' כתב בשם חכם אחד מפורסם קדימת השכיבה בערב והשכמת היקיצה בבוקר מסבבים לאדם בריאות חכמה ועוז, וגם הנשים העוסקים תמיד במלאכה איזה שעות בלילה, טוב שירגילו עצמן לישן בתחלת הלילה, ויקומו באשמורת למלאכתם, וכן כתיב "ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה" (משלי לא, טו):

ב הקם בחצות לילה ולמד תורה ולא היה יכול ללמוד עד אור הבוקר דמוכרח לישן, מכל מקום ישתדל לקום אחר שינתו מעט קודם עמוד השחר לעסוק בתורה, כדי לחבר הלילה עם היום בעסק התורה, וכאשר מפורש בדברי רבינו האר"י ז"ל בשער הכונות שצריך האדם להיות ניעור בחצות לילה ויקרא תיקון חצות ויעסוק בתורה, ואם אינו יכול להיות ניעור כל חצות אחרונה של הלילה אין הכי נמי יחזור לישון ובלבד שיחזור לקום כמו חצי שעה קודם עלות השחר לעסוק בתורה. וזה שכתוב "אעירה שחר" (תהלים כז, ט) אני מעורר השחר, דהעיקר הוא שיהא נעור בעת עמוד השחר. וחבור זה של לילה ויום יזהר בו גם בערב בסוף היום שיחבר היום עם הלילה בעסק התורה:

ג ירא שמים יהא זריז ונשכר שיקדים לבדוק נקביו קודם עלות השחר, באופן שלא יחבר לילה ויום בהיותו בבית הכסא. וצריך שישים עין השגחתו בדבר זה להזהר בו. ומי שהוא ניעור כל הלילה שעשה תיקון כרת או ליל שבועות והושענא רבה שכתבנו שיברך ברכות השחר אחר חצות לילה, ורק ברכת התורה יברך אחר עלות השחר ואם הוא מסופק בעליית השחר שאינו יודע אם עלה או לאו, יזהר באותם רגעים שהוא מסתפק בהם לומר בהם פיוטים שירות ותשבחות ולא יהיה יושב ושותק:

ד זמן תיקון חצות המוסכם על פי הקבלה האמיתית, הוא אחר שתים עשרה שעות מחצות היום כשהחמה בראש כל אדם שאז הוא חצות היום בודאי, וכמו שכתב רבינו הרש"ש ז"ל ב"נהר שלום". והנה נודע מה שכתב הרב "בית דוד" ז"ל בסימן ל"ו דהנץ החמה דאמרו רבותינו ז"ל בכמה דברים של מצוות קריאת שמע ותפלה אינו כשנראה לנו זריחת חמה בארץ, אלא הוא שעה אחת קודם שתעלה השמש על הארץ ותראה לנו, והביא ראיות על זה יעוין שם, והנה מקדם קדמתא היו נוהגים פה עירינו בגדאד לענין נטילת לולב שלא לברך אלא עד שתעלה השמש ותראה לנו. וכן הוא הדין לענין קריאת שמע ותפלה, אך משנת כת"ר נהגו בלולב על פי סברת "בית דוד" ז"ל מחמת דוחק ציבור, ומזה נתפשט המנהג גם לקריאת שמע ותפלה לעשות על פי סברת הרב "בית דוד" ז"ל, אמנם עם כל זה בענין תיקון חצות אין הולכים כאשר תתראה לנו זריחתה בארץ והמדקדק על עצמו להיות ניעור בנקודת חצות יזהר גם לפי סברת "בית דוד" ז"ל וכן המדקדק בעונה אחר חצות די לנו ללכת אחר סברת "בית דוד" ז"ל, ושמעתי שגם החסידים בעיר הקודש ירושלים תוב"ב אין הולכים בתיקון חצות אחר סברת "בית דוד", אלא חושבין מזריחת השמש על הארץ:

ה אין אומרים תיקון רחל בימי העומר, וכן בעשרת ימי תשובה בחול ומנהג החסידים בעיר הקודש תיבנה ותיכונן דאין אומרים תיקון חצות אחר המולד קודם ראש חודש ואף על פי שמתוודים בו ביום וכן עשינו המנהג פה עירינו יע"א. וכתוב ב"כף החיים" אות ל"ה דאין אומרים תיקון רחל בבית האבל ולא בבית החתן עיין שם, ובתשובתי בספרי הק' "רב פעלים" עשיתי בסיעתא דשמיא מטעמים לזה על פי הסוד, והעלתי דגם היחיד בינו לבין עצמו לא יאמר תיקון רחל בבית החתן, מיהו בליל המילה היחיד יאמר בצנעא ובלחש, אבל אבי הבן עצמו לא יאמר דיום טוב שלו הוא:

ו אין הנשים אומרים תיקון חצות, ובספרי הק' "רב פעלים" כתבתי בסיעתא דשמיא טעמים נכונים שלא יאמרו הנשים תיקון חצות, גם לא יאמרו התנ"ך בליל חג השבועות, ומנהג הנשים בביתנו שאין אומרים תיקון חצות, גם אין אומרים לימוד של ליל חג השבועות אבל לימוד של משנה תורה ותהלים בליל הושענא רבה מנהגם ללמוד, ושאלתי את ידידנו הרב הגאון החסיד מורנו הרב אליהו על מנהג הנשים בעיר הקודש תיבנה ותיכונן בענין תיקון חצות, והשיב לא ראינו ולא שמענו שאשה אומרת תיקון חצות:

ז תיקון לאה אין אומרים בליל שבת, וראש השנה, וכפור, ופסח, דשבועות, וסוכות, ושמיני עצרת, וכן אין אומרים בחול המועד של פסח, אבל בחול המועד של סוכות אומרים תיקון לאה:

ח כיון שעלה עמוד השחר לא יאמר תיקון חצות, בין תיקון רחל בין תיקון לאה כמו שכתבו בשם הרב משה זכות ז"ל, ומה שכתב ב"לב חיים" חלק א סימן ו דגם אחר עמוד השחר כיון דלא הגיע זמן ציצית ותפילין יכולים לומר תיקון חצות, אין לסמוך על זה כי דברים אלה לא נתנו לאמר אלא רק על פי הקבלה, ומסתמות דברי רבינו האר"י ז"ל נראה דאין מציאות לתיקון זה אלא רק בעוד לילה:

ט אם אין שהות קודם עלות השחר לומר תיקון חצות וגם לעסוק בתורה, התיקון חצות עדיף, וכן בחודש אלול שאומרים סליחות אמירת תיקון חצות קדים לסליחות:

י בעת שיאמר תיקון חצות ישנה מקומו מתחלת תיקון רחל עד אחר שיגמור רתיקון לאה, בין שהוא אומר בביתו בין שהוא אומר בבית הכנסת וקודם שיאמר פתיחת אליהו זכור לטוב אז ישב במקומו העקרי שרוצה ללמוד, מיהו בזמן שאין אומרים תיקון רחל אלא רק תיקון לאה בלבד אין צריך לשנות מקומו, ואותם הנוהגים ליתן עפר במקום הנחת תפילין כשאומרים תיקון רחל וכמו שכתב רבינו האר״י ז״ל מנהגם להניחו עד גמר תיקון לאה והכי מסתברא:

יא זהו סדר אמירת תיקון חצות על פי דברי רבינו האר״י ז״ל:

תשב בתחלת תיקון רחל אצל הפתח סמוך למזוזה, וטוב שיהיה הפתח של החדר שאתה אומר בו פתוח אם אין שם קרירות. וקודם שתאמר תיקון רחל, תפרוש מטפחת או בגד אחר קל על הקרקע כדי שיעור מושבך, דאין לישב על הקרקע ממש. ותסיר מנעליך ותשב שם יחף, ותכסה ראשך בגלימא או בגד אחר, ותקח אפר מקלה ותשים במקום הנחת תפילין של ראש, ותכוף ראשך ותחבק פניך בקרקע ממש, ותכוון בזה להצטער על שריפת התורה שנעשית אפר, גם תכוין להצטער שבעוונותינו הרבים משנחרב בית המקדש נמסרו סודות התורה ורזיה לחיצונים שזה נקרא גלות התורה בעוונותינו הרבים.

ואז תתחיל לומר ״על נהרות בבל״ (תהלים פרק קלז), ותכוון לבכות במזמור זה על חורבן בית המקדש. ואחר כך ״מזמור לאסף״ (תהלים פרק עט), ותכוון לבכות בזה על הריגת הצדיקים, ואחר כך ״זכור ה׳ מה היה״ (איכה פרק ה) עד הסוף, ותכפול פסוק ״השיבנו״. ואחר כך פסוקים ״הבט וכו׳״, ״אתה וכו׳״ ״למה וכו׳״, ״למצער וכו׳״ (ישעיה סג, טו-יח), ״ועתה וכו׳״ ״אל תקצוף וכו׳״ ״ערי וכו׳״ ״העל אלה וכו׳״ (ישעיה סד, ז-יא), ולא תאמר פסוקים יותר מזה, ואחר כך פסוקי נחמה ״על חומותיך וכו׳״, ״ואל תתנו דמי לו וכו׳״, ״נשבע ה׳ וכו׳״, ״כי מאספיו וכו׳״, ״אתה תקום תרחם ציון וכו׳״, ״כי רצו עבדיך וכו׳״ (תהלים קב, יד-טו), ״בונה ירושלים וכו׳״ (תהלים קמז, ב), הרי נשלם תיקון רחל:

יב ואחר כך תתחיל בתיקון לאה. ותאמר ״מזמור כאיל״, ומזמור ״שפטני״ (תהלים פרקים מב-מג), ומזמור ״יענך״ (תהלים פרק כ), ומזמור ״לה׳ הארץ״ (תהלים פרק כד), ומזמור ״יחננו ויברכנו״ (תהלים פרק סז), ומזמור ״אודה ה׳ בכל לבב״ (תהלים פרק קיא), ומזמור ״בבוא אליו נתן הנביא״ (תהלים פרק נא), ותאמר מזמור זה בקול בכיה ותחינה ובקשה שתבקש מחילה מלפניו יתברך על עונותיך, ואחר כך תאמר ״עד אנה בכיה בציון ומספד בירושלים, תקום תרחם ציון ותבנה חומות ירושלים״, ותכוין ציון כנגד רחל וירושלים כנגד לאה, ואחר כך תשב במקומך העיקרי ותעסוק בתורה.

ויש נוהגים לומר אחר תיקון לאה הנזכר ״מזמור בשוב ה׳ את שיבת ציון״ (תהלים פרק קכו) ובקשת מלך רחמן רחם עלינו וכו׳ ויהא רעוא וכו׳, ואף על פי שלא נזכרו בדברי רבינו האר״י ז״ל אין חשש לאומרם, מאחר דאומרם בסוף תיקון לאה המסודר מרבינו האר״י ז״ל לית לן בה, וכן אנחנו נוהגים לאומרם. מיהו יש מקומות שאומרים אחר תיקון רחל נוסח ״אוי לי על גלות השכינה״ וכו׳ ככתוב בסידורים, ודבר זה לא נזכר בדברי רבינו האר״י ז״ל, ואף על פי דמן הסברה נראה דאין חשש לאומרו, עם כל זה לא נהגנו לאומרו, ושאלתי על מנהג החסידים בעיר הקודש תבנה ותכונן במהרה בימינו והשיבו לי דאין מנהגם לומר ״אוי לי״ הנזכר, אבל מנהגם לומר אחר סיום תיקון לאה מלך רחמן וכו׳ ומזמור בשוב וכו׳ כדי לפסוק בנחמה. ואומרים קדיש יהא שלמא:

גם שאלתי לידידנו הרב הגאון החסיד מורנו הרב אליהו מני נטריה רחמנא ופרקיה על מנהג החסידים בעיר הקודש תבנה ותכונן במהרה בימינו אם אומרים מזמור ״בבא אליו נתן הנביא״ (תהלים פרק נא), ופסוק ״עד אנה בכיה בציון״, גם בימים שאין אומרים בהם ודוי, והשיב דהמנהג פשוט לומר מזמור בבא אליו אפילו בזמן שאין אומרים ודוי. וכתב עוד: בשנת השמיטה בארץ ישראל תבנה ותכונן במהרה בימינו דאין אומרים תיקון רחל, לפי קוצר דעתי גם פסוק ״עד אנה בכיה בציון״ אין לאומרו, כי בפסוק זה נרמזה רחל, וכן אין לאומרו כל הימים שאין אומרים תיקון רחל. ושמעתי שגם בקהל חסידים בבית אל יכוננה בצדק אין אומרים אותו. ואחר כך ראיתי במנחת אהרן כלל ו׳ סימן ג׳ דביום שאין אומרים תחנונים לא יאמר פסוק זה, ולפי קוצר דעתי דאין תלוי בתחנונים, אלא תלוי באמירת תיקון רחל, עד כאן לשונו, נַטְרִיהּ רַחֲמָנָא וּפַרְקֵיהּ:

ואחר המזמורים של תיקון לאה המנהג לומר פתיחת אליהו זכור לטוב, בשביל שצריך לסמוך עסק תורה לשמה לתיקון לאה ששם הוא סוד תורה לשמה שההוא לשם ה״א כנודע. ומצאתי כתוב דאחר פתיחת אליהו זכור לטוב יאמרו מאמר רבי שמעון בר יוחאי הכתוב בזוהר הקדוש פרשת נח דף ס״ה ופקודי דף רס״ה: ״אמר רבי שמעון ארימית ידאי בצלותין לעילא דכד רעותא עלאה לעילא וכו׳ עד זכאה חולקהון דצדיקיא בעלמא דין ובעלמא דאתי״ וכאשר אכתוב זה לקמן בפרשת מקץ יעוין שם:

ודע, כי כתוב בשער המצות לרבינו האר״י ז״ל בענין איסור להגות את השם ככתבו, שגם אם יקראנו במילוי כזה יו״ד ה״א וא״ו ה״א, ליזהר האדם בפתיחת אליהו זכור לטוב הנזכר, לומר כך ״מלגאו איהו אות יו״ד ואות ה״א ואות וא״ו ואות ה״א״, דמאחר שאומר תיבת ״אות״ עם כולם אין זה בכלל הוגה את השם, וכן נמי יזהר באומרו אחרי זה ״קם רבי שמעון וכו׳״ לומר ״ודא איהו אות יו״ד ואות ה״א ואות וא״ו, אבל אות ה״א איהי שכינתא דלא מחושבן ט״ל, אלא אות יו״ד ואות ה״א ואות וא״ו דסליקו אתוון לחושבן ט״ל וכו׳״ וכן יעשה בשאר לשונות בזוהר הקדוש ותיקונים:

יג מנהג עירינו יע״א לומר מזמור ״על נהרות בבל״ , ופסוקי איכה ד״זכור ה׳ מה היה לנו״, ופסוקי ישעיה, הכל בניגון קינה דמעורר הבכיה ומשבר הלב, ואין אומרים אותם בטעמים שלהם, ושאלתי על מנהג החסידים בעיר הקודש תבנה ותכונן במהרה בימינו והשיבו דמנהגם לומר פסוקים הנזכרים בניגון קינות, ואין אומרים אותם בטעמים שלהם:

יד בכמה מקומות נוהגים לומר ודוי קודם אמידת תיקון חצות, וכן מנהג עירינו, על כן בחודש אלול ועשרת ימי תשובה שאומרים בהם סליחות שאז אומרים ודוי בתוך הסליחות, לא יאמרו הודוי קודם תיקון חצות:

טו מנהג החסידים בעיר הקודש ירושלים לומר קדיש יהא שלמא אחר תיקון לאה מפני שהם אומרים הקדיש אחר המקרא, אבל מנהג עירינו לומר פתיחת אליהו זכור לטוב אחר המקרא, ואז אומרים קדיש על ישראל ואין בה קפידא, וכל אחד יעשה כמנהגו:

טז מה שכתב דוד המלך עליו השלום ״שויתי ה׳ לנגדי תמיד״ (תהלים טז, ח), זה כלל גדול בתורה שלא יסיח האדם דעתו מפחד השם יתברך ומהדר גאונו, שישים אל לבו תמיד שהוא יתברך מלא כל הארץ כבודו, לכך חייב להתנהג בדרכי הצניעות אפילו בחדר לבדו והדלת סגור שלא יעמוד ערום לגמרי, אלא בעת הצורך במרחץ וכיוצא, אבל כשמחליף שמלותיו לא יפשוט המכנסיים אלא עד שילבש החלוק, או יחליף המכנסיים בעוד שהחלוק הישן עלו, ואחר כך יחליף החלוק וזה האופן יותר נכון להקדים המכנסיים, ואל יאמר מי רואני ערום, כי יזכור שהשם יתברך מלא כל הארץ כבודו והוא נזהר לכבוד השם יתברך:

יז יזהר שלא ילבוש שני מלבושים בהיותם זה בתוך זה ביחד דקשה לשכחה, גם ידקדק בחלוקו ללבשו כדרכו, ואם לבש חלוקו הפוך יפשטנו וילבשנו כראוי, ולא ילך בקומה זקופה ואל ילך בגילוי הראש ויזהר שלא ישב גם כן בגילוי הראש אפילו רגע אם לא לעת הצורך ואילו במרחץ בבית החיצון יכסה ראשו עד שיכנס לבית הפנימי ואסור להזכיר את השם בגילוי הראש, וכסוי בידו לא מהני אלא רק ביד חבירו מהני:

יח כשרוחץ ידיו ירחץ ימין תחלה, וכשרוחץ כל גופו ירחץ בראשו תחלה, וכשלובש מלבושיו ילבש על ראשו תחלה, אך סגי בכובע הקטן הדק שלובש בראשו תחת כובע הגדול או המצנפת, ובני אדם שאין להם כובע תחתון כי אם כובע אחד האדום שקורין פי״ס ילבש תחלה קודם החלוק:

יט לא ילך יחף, דאמרו רבותינו ז״ל לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו ויקנה מנעלים לרגליו, כי המונע מנעלים מרגליו הוא מנודה מקום, ויזהר שלא ילך בלי אנפילאות שקורין ערבי ג׳ורא״ב (גרביים) בין בקיץ בין בחורף, ובפרט בעת התפלה נאמר על זה ״הכון לקראת אלהיך ישראל״ (עמוס ד, יב):

וישב · פתיחה

א ״ויהי ה׳ את יוסף ויט אליו חסד״ (בראשית לט, כא), נראה לי בסיעתא דשמיא דידוע שיש לאדם ארבעה כחות קדושה שהם נפש, רוח, נשמה, ונשמה-לנשמה (שהיא הנקראת חיה). [ואף על פי שיש עוד בחינה חמישית הנקראת יחידה, הנה מחמת ההעלם שלה לפעמים אין מזכירים אותה בחשבון וכמו שכתב רבינו ז״ל בשער הכונות דרוש קריאת שמע דף ל״ג וזה לשונו ״ודע כי יש לאדם התחתון ארבע בחינות והם: נשמה-לנשמה מצד חכמה, ונשמה מצד בינה, ורוח מצד תפארת, ונפש מצד מלכות״ עיין שם.] וידוע כי ארבע בחינות הנזכרות רמוזים בארבע אותיות שם הוי״ה ברוך הוא, והיינו: נשמה לנשמה ביו״ד, ונשמה בה״א ראשונה, ורוח בוא״ו, ונפש בה״א אחרונה.

ב ולכן הצדיק ממשיך על ידי מעשיו הטובים חיות והארה לארבע בחינות הנזכרות מן ארבע אותיות שם הוי״ה, והרשע להפך פוסק חיותם מאותיות השם. ולזה אמר ״ואתם הדבקים ביהו-ה אלוהיכם״ (דברים ד, ד), ״דבקים ביהו-ה״ דייקא, רוצה לומר באותיות השם. ובזה ״חיים כולכם״ דייקא ״היום״ שימשך חיות לכל ארבע בחינות שבכם, שכל בחינה יונקת חיות מאות אחד ונקרא חי על ידי כך, וכמו שאמרו רבותינו ז״ל ״חי דבק בחי״ ואם כן נמצא ארבע בחינות הנזכרות שכל אחת חי מאות אחד, הרי ד׳ פעמים חי שהוא מספר חסד. וזה שאמר ״ויהי יהו-ה את יוסף״, שדבק בו ארבע אותיות שם, ובזה ״ויט אליו חסד״, שנמשך לו ארבע פעמים חי לארבע בחינות שבו שהוא מספר חסד:

ג והנה ידוע דאין כל אדם זוכה לארבע בחינות הנזכרות שהם נפש רוח נשמה ונשמה-לנשמה; דיש אינו זוכה אלא לנפש, ויש רק לרוח, ועל הזוכין לנשמה-דנשמה אתמר "ראיתי בני עליה והם מועטים", ומפורש בדברי רבינו האר"י ז"ל דאף על פי שאין כל אדם זוכה לנשמה וכל שכן לנשמה-דנשמה, עם כל זה כל אדם יש לו חלק באדם הראשון שהיה כולל כל נשמות הנבראים, ולכן אם עושה האדם עבודת הבורא כראוי שזוכה לקשר נפשו עם שרשה העליון, הרי זה נחשב לו כאילו זכה לכל הבחינות הנזכרות כולם.

ד ואמרתי דמיון לזה לחבל גדול תלוי בלב השמים שהוא כמה אלפים ורבבות אמות, ויש לאדם חבל קטן ואם קשרו בסוף החבל ההוא היורד לארץ ותופס הוא בחבל הקטן הרי זה נחשב כאילו תופס בראש החבל הגדול אשר ראשו מגיע השמימה מאחר שזה קטן קשור הוא בחבל הגדול. ובה פרשתי מאמר התנא באבות איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם, רוצה לומר שלימה במעשה ודבור וכונה ומחשבה שהם כנגד נפש רוח נשמה ונשמה-לנשמה שזהו תפארת לעושיה, ואז ותפארת לו מן האדם הוא אדם הראשון דנחשב שכל בחינות שהשיגם אדם הראשון ישנם בו גם כן:

ה ולכן אנחנו מודים להשם יתברך בכל יום על ארבע בחינות קדושה הנזכרות בברכת השחר באומרינו "אלהי נשמה שנתת בי [טהורה היא], אתה בראתה אתה יצרתה אתה נפחתה בי" כמו שכתב רבינו האר"י ז"ל בשער הכונות דף ב' עמוד ד' וזה לשונו: אף על פי שלא כל אדם זוכה לחלק הנקרא נשמה, עם כל זה יש לו חלק בנשמת אדם הראשון שהיה כולל כל הנבראים אף על פי שהאדם הזה עדיין לא זכה אליה הוא בעצמו, ואומרו טהורה היא כנגד עולם האצילות אשר משם נשמה לנשמה, אתה בראתה כנגד חלק הנשמה הבאה מן הבריאה אתה יצרתה הוא סוד הרוח הבא מן היצירה, אתה נפחתה בי הוא נפש שבעשיה. ונמצא כי באומרו נשמה שנתת בי כולל כל הארבעה חלקים הנזכרים וקראם כולם בשם נשמה עד כאן לשונו עיין שם. ומה שכתב ואתה משמרה בקרבי הכונה כי מלך בשר ודם שנותן מרגלית יקרה במתנה לעבדו אינו נעשה עליה שומר אפילו שעה אחת, אך אנחנו נתן לנו חלקים יקרים של קדושה אלו במתנה והוא השומר אותם בקרבינו בתוך חומר עכור:

וישב

א מה שאומרים ואתה עתיד ליטלה וכו' הכונה הוא כמו שכתב רבינו ז"ל בספר "פרי עץ חיים" דף ט' כי מדת המלכות נוטלת נשמות ישראל בלילה בעת השינה ומחזרת אותם בבוקר בסוד "חודשים לבקרים" (איוב ג, כג) ודבר זה הוא טובה גדולה לנשמה כנודע ולכן כאשר מקיץ האדם מודה ומשבח על הטובה הזאת אשר ישיג בלילה הבאה, והוא מודה על העתיד ואומר ואתה עתיד ליטלה ממני בלילה דהיינו שתעלה הנשמה בסוד מיין נוקבין אל מלכות, ולהחזירה בי בבוקר בסוד "חדשים לבקרים", וכמו שכתב בספר הכונות עוד בדבר זה בדרושי הלילה דף ע"ז עמוד ד', בסוד הפסוק הזה של "חדשים לבקרים" דנשמות התחתונים עולים בכל לילה להיכל ולהתעבר בתוך המלכות ואחר כך בבוקר יוצאות משם מחודשות עיין שם, וכן מפורש גם כן בדברי רבינו האר"י ז"ל בשער מאמרי רשב"י בביאור אדרא זוטא דף נ"א שכתב שם וזה לשונו בכל לילה ולילה עולין נשמות התחתונים בסוד "בידך אפקיד רוחי" (תהלים לא, ו) בעת השכיבה ומתעברת מהם המלכות העליונה בסוד "חדשים לבקרים רבה אמונתך", ותועלת עליה ההיא עניינה הוא כדי לחדש את הנשמות ההם ולתת כח בהם ולהאיר בהם וכענין החידוש הזה הוא מה שמחדש ומתקן המוחין של האדם שהוא בחינת הנשמה של היושבת במוח כנודע עד כאן לשונו הרי נתבאר לך ענין זה היטב: ודע דאף על פי שכתב רבינו זכרונו לברכה לחיי העולם הבא שם דנשמות התחתונים אין יכולין לעלות בסוד מיין נוקבין בלילה כנזכר לעיל אלא עד שיהיה בן י"ג שנה ויום אחד אבל בפחות מכך אין שום נשמה יכולה לעלות בסוד מין נוקבין כלל ואם כן לפי זה יש להקשות איך הקטנים מן י"ג שנה אומרים הודאה זו דברכת השחר הנזכרות דלא שייכה בהם, הנה על זה יש לומר דקטנים כיון דנכללים בגדולים יכולים לברך ברכה זו, וקרוב לזה איתא בדברי רבותינו ז"ל שיוכל אדם לברך ברכת השחר אף על פי שלא נתחייב בהם דעל מנהגו של עולם נתקנו, ואף על גב דבברכה זו הוא מודה על עצמו ואינו אומר בלשון נסתר, הא איכא ברכות דמברך על עצמו ואף על גב דלא הוה ביה כגון ברכות המעביר אף על גב דלא ישן כלל, וכן ברכת שעשה לי כל צרכי באבל, והוא הדין גבי ברכה של הקטנים: ונחזור לענין ראשון לבאר עוד מה שאומרי הודאה ובלשון עתיד ואין אומרים בלשון עבר, דמן הראוי שיתן האדם הודאה על העבר מה עשה הקב"ה חסד עמו בלילה הזו של אותו היום שעומד בו עתה בעומדו משינתו שהחזיר אליו נשמתו וחידש אותה במוח שלו, הנה באמת נתקנה הודאה זו בלשון עתיד כדי לכלול בה עוד כונה אחרת והוא כי לעתיד לבא גם כן יהיה כזאת שתקח המלכות את נשמות הצדיקים בסוד מיין נוקבין ויחזרו להתחדש בשלימות המעולה מאד שאין כמוהו, ולכן נוסף בהודאה זו מילות אלו של לעתיד לבא דהיה די לומר ליטלה ממני ולהחזירה בי, אך הוסיף מילות לעתיד לבא כדי לכלול בה הכונה השנית הנזכרת שאנחנו מכוונים בהודאתינו זו להודות להשם יתברך גם על הטובה הנשגבה אשר יעשה לנו לעתיד לבוא היא

דוגמת הטובה הזאת שעושה אתנו בזמן הזה בכל לילה ויום, ועיין בספר "פרי עץ חיים" שכתב בביאור ברכה זו וזה לשונו וגם לעתיד יהיה כן עיין שם, וכן בסידור רבינו הרש"ש ז"ל כתוב כך עתיד ליטלה ממני למיין נוקבין ולהחזירה בי בכל בוקר וגם לעתיד לבוא עד כאן עיין שם:

ב יסמוך ברכה זו של אלהי וכו' לברכת אשר יצר, כי ברכה זו צריכה להיות סמוכה לחברתה ויש סוד בדבר נזכר בשער הכונות, וצריך להפסיק מעט בין תיבת אלהי לתיבת נשמה כדי שלא יובן שהנשמה היא אלהיו חס ושלום, ואין לומר טהורה היא אלא יאמר טהורה, אתה בראתה וכנזכר כל זה באחרונים, ומה שחותם לפגרים מתים כך נקראים הגופים הבטלים ממלאכתם ושובתין מתנועתם, דפגר לשון ביטול הוא כמו "אשר פגרו מעבור" (שמואל-א ל, י), וכן בלשון חכמינו ז"ל דפגרי רבנן, ומה שאומרים מתים דהשינה אחד משישים ממיתה והוא סימן לתחיית המתים לעתיד וכנזכר בסידור רב יעבץ ז"ל: ודע כי בברכה זו יש שבעה וארבעים תיבות כמנין הוי"ה אהי"ה כמו שכתב רבינו הרש"ש ז"ל, ולכן לא יאמר שתי תיבות שאתה הוא קודם רבון כל המעשים, ככתוב בסידורים אלא יאמר ואלהי אבותי רבון כל המעשים:

ג יזהר לכוין בברכה בהזכרת שם הוי"ה שמזכירו בשם אדני שיצייר בחשבתו אותיות שם הוי"ה ובתוך אות ה"א אחרונה יצייר שם אדנ"י, וגם יצייר בשם השילוב של הוי"ה אדנ"י, ומה טוב ומה נעים להזהר בזה בכל פעם שמזכיר השם הן בפסוקים הן בתפלה, וגם צריך להזהר כשיזכיר שם הוי"ה יצייר במחשבתו אותיות השם בנקודות, ובסידורים וחומשים נהגו לנקדו בנקוד "לעולם", וכל המתפלל ולומד מקראות מתוך הספר אז יהיה זה אצלו בנקל בלא טורח, ויזהר שלא יתחיל לומר ברוך עד שיחשבו בלבו וידע על מה מברך וכנזכר באחרונים ז"ל:

ד ברכת הנותן לשכוי בינה לפי פשוטה שכוי הוא התרנגול היודע בינה זו להבחין בין יום ובין לילה, רוצה לומר בין אמצע היום לאמצע הלילה דאם לא כן מאי אולמיה על שאר בעלי חיים וכנזכר ב"שלמי ציבור", אך כפי דברי רבינו האר"י ז"ל בשער הכונות שכוי הוא סוד הגבורה שנקרא שכוי ובחצי הלילה נמשכת הארת הבינה על הגבורה ואז היא מתמתקת וידוע כי ליל נקרא קודם חצות ולילה אחר חצות, על כן מברכין ברכה זו אחר חצות לילה ואילך עיין שם, ובכונות רבינו הרש"ש ז"ל סיים להבחין בין מדת יום שהוא סוד הדכורא הנקרא מדת יום, שעתה מתחיל זמן תקונם שהוא מחצות הלילה עד חצי היום, ובין מדת לילה שהיא הנוקבא הנקראת מדת לילה שכבר נשלם תיקונם שהוא מחצות היום עד חצי הלילה עד כן עיין שם. והדבר ברור דגם החרש שאינו שומע כלל מברך ברכה זו ועיין "מנחת אהרן" כלל ה' אות י"ב:

ה ברכת פוקח עורים הודאה לחסדו יתברך דעיני האדם היו סגורות וסתומות בשינה וכשניעור נפקחו עיניו, והנה בסומא איכא פלוגתא בפוסקים אם יברך ברכה זו או לאו, והגאון חיד"א ב"שיורי ברכה" הסכים דנקטינן לברך, וכן כתב הרב המגיה ב"שלמי ציבור" עיין שם, ובאמת אף על גב דקימא לן ספק ברכות להקל, בהא נקטינן לברך, משום דלפי דעת רבינו האר"י ז"ל בשער הכונות דכל ברכות אלו על מנהגו של עולם נתקנו ואף על פי שלא נתחייב בהם האדם צריך לברך, אם כן הוא הדין בסומא דצריך לברך, וכנגד סברת רבינו האר"י ז"ל אין לומר ספק ברכות להקל, ועיין מה שכתבנו לקמן בברכת שעשה לי כל צרכי:

ו אם בירך זוקף כפופים קודם מתיר אסורים לא יברך מתיר אסורים, משום דכפות קשה מאסור, וכיון דבירך זוקף הרי בכלל מאתים מנה, מיהו טוב לברך מתיר אסורים בלי שם ומלכות אלא יהרהר שם ומלכות בלבבו כדי שלא יחסר לו מספר האורות הרומזים ברכות אלו עליהם, ועוד הא איכא רש"ל וב"ח דפסקו לברך, לכן לצאת ידי חובת כולי עלמא יברך בלא שם ומלכות ורק יהרהר שם ומלכות בתוך הברכה, ואפילו אדם כפות בלאו הכי מחמת חולי שאינו יכול לזוז ממטתו, גם כן מברך ברכה זו דעל מנהגו של עולם נתקנו ברכות אלו ועיין מנחת אהרן כלל ה' אות י"ד:

ז אם בשעה שאמר ברוך אתה ה' היתה כונתו לברך זוקף כפופים יסיים זוקף כפופים, אף על גב דאז לא יוכל לברך מתיר אסורים כן כתב הרב "חיי אדם" כלל ח' אות ה' יעוין שם, ובספרי הק' "מקבציאל" העלתי דאין לסמוך עליו בזה לאבד הברכה השנית ורק לכתחילה ודאי צריך להזהר שלא יאמר ברוך אתה ה' אלא על סיום הברכה העקרית שצריך לברך אותה בדעתו בהזכרת השם:

ח אחר מלביש ערומים יברך הנותן ליעף כח ושתי ברכות אלו נתקנו על מלבושי הנפש שיש אדם מאבד לבוש נפשו לגמרי והקדוש ברוך הוא בחסדו נותן לה לבוש חדש כי ערומה היא ויש אינו חוטא כל כך לאבד הלבוש לגמרי אלא רק מחלישו והקדוש ברוך הוא בחסדו נותן לו כח לחזקו בכל יום כאשר מחזיר לו נשמתו בבקר:

ט ברכת שעשה לי כל צרכי תקנוה על נעילת מנעלים דהיחף אינו יכול לעשות צרכיו וצרכי ביתו וכיון דלבש מנעליו כאלו נעשו לו כל צרכיו דאז הוא מוכן ללכת לכל אשר ירצה וכנזכר ב"שלמי ציבור" וכתב רבינו ז"ל בשער הכונות דף ב' עמוד ד "כל הח"י ברכות שיש מן על נטילת ידים עד סוף ברכת התורה חייב אדם לסדרם ולברכם בכל יום אף על פי שלא נתחייב הוא בהם לפי שכולם הם רמזים נפלאים על אורות עליונים ואין לבטלם אפילו

אם האדם לא ישן בלילה או אם לא הסיר מצנפתו או בגדיו או סודרו או מנעליו וכיוצא בזה צריך לברכן בכל יום כולן אף על פי שלא נתחייב בהם לפי שעל מנהגו של עולם נתקנו חוץ מברכת שעשה לי כל צרכי ביום תשעה באב וביום הכיפורים שאז כל העולם יחפים וגם חוץ מברכת על נטילת ידים ואשר יצר דשתים אלו אם לא נתחייב בהן אין לברך עליהם" עד כאן לשונו, מוכח להדיא מדבריו דהאבל יברך שעשה לי כל צרכי מאחר דכל העולם לובשים מנעלים ורק בתשעה באב ויום הכיפורים אף על פי דחולה וחיה לובשים בטלי במעוטייהו ואין כל העולם יכולים למשוך אורות בברכה זו בעבור דאלו המעוטים לובשים מנעלים וכן ב"שלמי ציבור" הכריח מדברי רבינו ז"ל דאבל מברך יעוין שם אמנם הרב החסיד מהר"א שרעב"י ז"ל בספר "דברי שלום" דף ס"ד פירש כונות רבינו ז"ל דבעי שיהיה אותו אדם נהנה על כל פנים באותו דבר שהוא מברך עליו ולכן פסיק ותני דאבל לא יברך כיון דאינו נהנה ובספרי ה' "מקבציאל" הבאתי דבריו וישבתי דקדוק דברי רבינו ז"ל על נכון ופקפקתי בדברי הרב "דברי שלום" הנזכר וטענתי עליו דגם לפי הבנתו הנה האבל גם כן נהנה מזה דאחרים לובשין מנעלים ועושין לו צרכיו מה שאין כן אם יהיו יחפים וכן הסומא מברך פוקח עורים מפני שנהנה מפתיחת עינים של אחרים והעלתי עיקר דהאבל מברך וכן עמא דבר:

י אף על גב דהעלו האחרונים אם בירך שלא עשני אשה לא יברך על גוי ועבד, וכן אם בירך על עבד לא יברך על גוי עם כל זה יברך בלי שם ומלכות ויהרהר שם ומלכות בתוך הברכה, והנשים יברכו שעשני כרצונו בלי שם ומלכות דאיכא פלוגתא בזה וספק ברכות להקל וטוב להרהר שם ומלכות בתוך הברכה:

יא ברכת המעביר מסתיימת בברוך גומל חסדים טובים וכו' ולכן אין עונין אמן אחר ותנומה מעפעפי וצריך לומר ויהי רצון בוא"ו גם יאמר המעביר וכו' בלשון יחיד שאומר מעיני ומעפעפי וכן תרגילני תדביקני וכן השאר בנוסח ויהי רצון וכו' דכן הוא נוסחת רבותינו ז"ל בש"ס וכן הוא בסידור רבינו הרש"ש ז"ל ועיין "דברי שלום" דף ס"ה מה שכתב בזה יעוין שם:

יב אף על פי דצריך לומר והערב בוא"ו עם כל זה שתי ברכות הן ועונים אמן אחר ברכה הראשונה וקודם והערב לא ילמוד לא בתורה שבכתב ולא בתורה שבעל פה בלתי ברכת התורה ולפסוק דין בלא טעם שרי אבל אם יאמר טעם אסור וכן לכתוב דברי תורה או לשמוע נמי אסור בלא ברכת התורה אבל הרהור מותר ויש אומרים הא דהרהור מותר היינו אם יהרהר בלבו בלבד בלתי עיון בספר. ונשים נמי מברכים ברכת התורה ואם ישן ביום על מטתו שינת קבע איכא פלוגתא אי חשיבה הפסק וצריך לברך או לאו ומשום דספק ברכות להקל יברך בלי שם ומלכות ויהרהר שם ומלכות בלבו ומי שחטפתו שינה בתוך ברכות השחר אז כל ברכה שהוא מסופק בה אם בירך או לאו לא יברך מספק, ואפילו אם הוא מסופק בברכת התורה ועל כל פנים יברך בלי שם ומלכות ויהרהר שם ומלכות בתוך הברכה, ואם שכח ולא בירך ברכות השחר קודם תפלה יברך אחר התפלה חוץ מברכת המחזיר נשמות דנפטר בברכת מחיה המתים, וחוץ מברכת התורה שנפטר באהבת עולם:

יג מי שישן בלילה על מטתו שינת קבע וניעור קודם חצות לא יברך ברכות השחר, כן נראה מסתימות דברי המקובלים וכן נראה מדברי זוהר הקדוש בראשית דף יו"ד עמוד ב' ועיין "מקדש מלך" שם. אך ברכת התורה יוכל לברך קודם חצות מאחר שכבר ישן שינת קבע וכנראה מזוהר הקדוש שם ועיין אחרונים ז"ל, מיהו אם הוא ניעור קרוב לחצות נכון להמתין עד אחר חצות כדי לברך ברכות השחר עם ברכות התורה כסדר התקון בכל יום ויהיו קשר אחד, ואם ירצה בזמן מועט זה דביני וביני יאמר פסוקים של שירות ותשבחות, ושאלתי לידידנו הרב הגאון החסיד מורנו הרב אליהו מני נטריה רחמנא ופרקיה על מנהג החסידים בעיר הקודש תבנה ותכונן במהרה בימינו והשיב וזה לשונו בין הפשטנים בין המקובלים כולי עלמא מודו שאם ישן שינת קבע חייב לברך ויכול לברך וכנראה מלשון זוהר הקדוש חלק א' דף יו"ד עמוד ב' ועיין "מקדש מלך", אמנם יש שתי כונות בברכת התורה אחת פרטית והיא הנזכרת ב"נהר שלם" דף צ"ב עמוד א' וזו שייכה גם קודם חצות, ואחת כללית בכלל הי"ח ברכות והיא הנזכרת בשער הכונות דפוס ירושלים דף א' עמוד ג'. ועיין "נהר שלום" דף ט"ל עמוד ב' ודף פ"ז עמוד ב' ביאורם, ובודאי המברך קודם חצות לא יתקן זה התיקון, כיון שהעליונים לא נתקנו היאך יתוקנו התחתונים, ומכל מקום המנהג בבית אל יכב"ץ בזמן שהוא קרוב לחצות יש מברכין ברכת התורה ולומדים, ובחצות יברכו שאר הברכות, ויש חסידים שאף על פי כן ממתינים עד חצות בעבור תיקון סדר הי"ח ברכות עד כאן לשונו נטריה רחמנא ופרקיה:

יד חייב האדם לברך מאה ברכות בכל יום, ובשבת ויום טוב יחסרון מחמת ברכות העמידה ואז ישים אותם במיני פירות וריח טוב, והנה מפורש בדברי רבינו ז"ל בשער רוח הקודש דף ד' עמוד א' וזה לשונו "דע כי כ"ב אותיות אלפ"א בית"א הם תלויות במאה ברכות שהאדם מברך בכל יום, וכאשר אין האדם מברך כלל איזו ברכה מהם תחסר ממנו אותה האות שאותה ברכה תלויה בה, ואם בירך אות אלא שטעה בה אז תהיה האות ההיא מצויה אמנם תהיה חסירה בעצמה, ואם בירך אותה כתקונה אלא שלא נתכוון בה אז תהיה האות ההיא חשוכה ובלתי מאירה" עד כאן לשונו, ומזה תבין כמה צריך האדם להשתדל במאה ברכות:

טו מצאתי כתוב טוב שהאדם ירגיל עצמו לומר בכל יום שלוש פסוקים אלו כתובים בדברי הימים א׳ סימן כ״ט ״ויברך דוד את ה׳ לעיני כל הקהל, ויאמר דוד ברוך אתה ה׳ וכו׳, לך ה׳ הגדולה והגבורה וכו׳ והעושר והכבוד מלפניך וכו׳״ וכאשר תיקנום חכמינו ז״ל בזמירות בכל יום, והאדם יאמר אותם בפני עצמם בכל יום עשר או שבע פעמים, ובכל פעם יאמר אחריהם פסוק ״ברוך אתה ה׳ למדני חוקיך״ ומלבד תועלת סודית שיש באמירתם עוד תועיל לו להשלים לו מספר מאה ברכות בשעת הדחק עד כאן מצאתי, ונראה לי שהוא מנהג יפה ונכון ועיין ״פתחי תשובה״ יורה דעה סימן שכ״ח סעיף קטן א׳ מה שכתב בשם הרב ״פרי תבואה״ מה שקיבל מרבותיו יעוין שם עוד מצאתי כתוב ב״כתר מלכות״ כתיבת יד מנהג יפה לומר האדם בכל יום פסוק ״ברוך ה׳ לעולם אמן ואמן״ (תהלים פט, נג) חמשה וארבעים פעמים, ובאומרו אמן ואמן יכוין בשם השלוב של הוי״ה אדנ״י, וזה הפסוק יועיל לו במקום תשעים אמנים שחייב אדם לומר בכל יום בעת שהוא אנוס ואינו יכול לענות כגון שהוא יושב בבית לבדו ואין הולך לבית הכנסת מחמת אונס עד כאן. ונראה לי דמנהג יפה הוא זה, וכן אני נהגתי לומר פסוק זה כמספר הנזכר בכל יום אחר פרשה של ברכת כהנים שאנחנו אומרים אחר ברכת השחר בכל יום, ועשיתי כן כדי שלא תשכח אמירתם ממני מאחר שעשיתי לה זמן קבוע, ואחר פסוק זה אני אומר טו״ב פעמים פסוק ״אור זרוע לצדיק״ (תהלים צד, יא) כמו שכתב הרב הגאון רבנו חיים פלאג׳י ז״ל דנכון לאומרו טו״ב פעמים בכל יום:

הלכות חנוכה · פתיחה

א אמר המחבר יצ״ו אזכיר עוד בפרשה זו הלכות חנוכה אשר רוב השנים אני דורש אותם בעזרת השם יתברך בפרשת וישב: ״ובגפן שלשה שריגים והיא כפורחת עלתה נצה הבשילו אשכלותיה ענבים״, נראה לפרש בסיעתא דשמיא - ״גפן״ אלו ישראל שנמשלו לגפן, שהוא עץ חלש ורך אך פירותיו טובים מאד שיש בהם אכילה ושתיה, כן ישראל אע״פ שהם רכים וחלשים עושים פירות טובים בתורה ומצות, גם הגפן אינה מקבלת נטיעה אחרת שלא תתערב בשאר אילנות, כן ישראל כתוב בהם ״הן עם לבדד ישכן״ ואי אפשר שיטמע איש ישראל בסטרא אחרא ויתערב בה לגמרי, אלא סופו לצאת ממנה ויתוקן ע״י כמה גלגולים כי השי״ת חושב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח, ואמר שלשה שריגים כנגד נר״ן (נפש רוח נשמה) שנמצאים בישראל דוקא, דאומות העולם אין להם אלא נפש מן קליפה דעשיה. ותיקון של ישראל הוא שלשה מדרגות, ותחלה היא ״כפורחת״ - בתשובה שבהרהור הלב, ואח״כ ״עלתה נצה״ - תשובה במעשה, אך היא מיראה ואח״כ ״הבשילו אשכלותיה ענבים״ - תשובה מאהבה, שהזדונות יתהפכו לזכיות, ואפקה בלשון ״בישול״ לרמוז על הצניעות של התשובה כמו שנאמר: ״והצנע לכת עם אלהיך״ שאם יעשה תשובה בצניעות יצליח בה יותר, וידוע שכל דבר המתבשל בקדרה - אם יכסו הקדרה יתבשל בטוב וגם במהרה. או יובן אומרו: ״שלשה שריגים״ - כנגד מחשבה ודבור ומעשה, שצריך שיהיו התורה והמצוות בשלשתם וישראל לא יהיו שלמים אלא בשלשה אלו ביחד:

ב נמצא שלימות התורה והמצות הוא רק בשלשה אלו, לכן התורה נקראת אור והמצוה נר דכתיב: ״כי נר מצוה ותורה אור״, והיינו כי הנר כולל שלשה דברים ביחד: הוא עצמו, והפתילה, והשמן שבתוך הנר. ואם יחסר אחד מהם לא יעשה הנר פעולתו, וכן נמי האור יש בו שלשה גוונים כנגד שלשה הנזכרים, ולכן בחנוכה נעשה להם הנס באור המנורה, שהיא משולשת: בכלי, ושמן, ופתילה. וגם האור שלה משולש בשלש גוונים. לרמוז שזכו לנס זה על אשר היתה עבודת הקודש אצלם שלימה במחשבה ודיבור ומעשה, ולכן גם יוסף הצדיק עליו השלום מפני שעבד את השם יתברך עבודה תמה בשלשה הנזכרים, נעשה לו נס בדיבת אשת פוטיפר מחמת האש שרמוז בו שלשה הנזכרים, דידוע ממה שכתוב בתרגום יונתן בן עוזיאל שהיא הביאה חלבון ביצה והניחה על המטה לחזק הדיבה, וכמו שכתב יונתן בפסוק: ״ראו הביא לנו איש עברי לצחק בנו״, ראו דייקא. ואח״כ נבדק זה ע״י האור ונתבררו שקרים שלה ולא נהרג, וזה שנאמר: ״אור זרוע לצדיק״. ״זרוע״ - עוזר. ״לצדיק״ - הוא יוסף שנקרא צדיק בסתם. ולכן נקראת חנו כ״ה - היא תיבת אור, שהיא תיבה של חמש ועשרים שבתורה, כי מן ״בראשית״ עד ״יהי אור. תמצא תיבת אור היא תיבה של כ״ה, ולכן הנס התחיל בכ״ה לחודש, לז״א: ״יהי אור - ויהי אור״, ״יהי״ - עולה כ״ה. יהי בו נס של אור. ולכן בזכות שלימות העבודה בשלשה הנזכרים ניצולו מן שלשה גזירות שגזרו היונים: לבטל שבת, וחדש, ומילה. וגם זכות התורה שהיא חמש ספרים, הגן לבטל שלשה גזירות דראשי תיבות שלהם: ״חמש״ שהוא ראשי תיבות חדש מילה שבת. גם הנס היה בשמן, שתרגומו מש״ח ראשי תיבות הנזכרים. ולכן הנס נעשה בסוף החדש ונמשך שמונה ימים, כדי שיזדמן באלו הימין שבת וגם ר״ח, ולכן בלילה הראשונה נתקן שלשה ברכות:

הלכות חנוכה

א בליל ראשון מברכים שלשה ברכות להדליק ושעשה נסים ושהחיינו, ונתנו הפוסקים ז״ל סימן עשה לך שרף ושים אותו על נס וראה אותו וחי (במדבר כא, ח), גם נרמזו באותיות מספרם שהוא אותיות שלשה שגם בם סימנם שלש״ה ר״ת שעשה להדליק שהחיינו הנרות הללו וכו׳, ואחר שהדליק נר ראשון יאמר הנרות הללו וכו׳, בנוסח המתוקן יפה שיש בו ל״ו תיבות כמנין הנרות של כל שמונת הימים, ויעמדו אשתו ובניו בשעת הברכה ובשעת הדלקת כל הנרות:

ב אע״ג דבנרות שבת נוסח הברכה הוא להדליק נר של שבת, בנרות של חנוכה מברכין להדליק נר חנוכה ואין אומרים של כדי שיכוין המברך בראשי תבות נח״ל שהוא שם קדוש הרמוז בראשי תבות נוצר חסד לאלפים ובראשי תבות פסוק נפשינו חכתה לה׳, שגם הם ניצלו בשביל שבטחו בהשם יתברך וציפו לישועתו, ואמרתי בס״ד דלכן היה הנס בחודש כסליו דראשו וסופו כ״ו מספר שם הוי״ה, ואותיות הנשארים באמצע הם ראשי תבות לפורקנך סברית יהו״ה, שהוא תרגום של פסוק לישועתך קויתי ה׳:

ג אם לא בירך שהחיינו בליל ראשון יברך בליל שני, וגם האבל יברך שהחיינו, אבל אונן ידליק בלא ברכה ואם אפשר בשליח נכון ועדיף יותר:

ד מצוה להניחה בטפח הסמוך לפתח אפילו בזמן הזה שמדליקין בפנים, ואם אין מזוזה בימין יניחה בימין, ואם יש מזוזה יניחנה בשמאל הנכנס, והרי שלשה מצוות ביחד כי האדם הנכנס ולובש ציצית שהוא טלית קטן שעליו וראשי תבות שלהם צמ״ח ציצית מזוזה חנוכה, ובזכות זה יבא משיח צדקינו צמ״ח שמו (זכריה ו, יב), ויתקיים פתחו שערים ויבא גוי צדיק (ישעיה כו, ב) כי ימין ושמאל תפרוצי(ישעיה נד, ג), וכשיניח החנוכה על מזוזת הפתח בשמאל יניח בלילה הראשונה את הנר בקצה השני של מנורת החנוכה שהוא הרחוק מן הפתח, ובליל שני יניח נר השני בצידו שיהיה קרוב לפתח יותר מן הראשון, ובו מתחיל להדליק עד שנמצא בליל שמיני אותו נר הנוסף יהיה סמוך לפתח ממש, ובו מתחיל להדליק כדי שיפנה לצד ימין בהדלקה בכל לילה, אבל אם אין מזוזה בימין דאז מניח החנוכה בימין יעשה להפך דמניח בליל ראשון הנר קרוב לפתח, ובליל שני מניחו בצידו וכן על זה הדרך כדי שיהיה בכל לילה פונה לצד ימין כשהוא מתחיל להדליק נר הנוסף:

ה מניחה למעלה משלשה טפחים, ומצוה להניחה למטה מעשרה טפחים, ובדיעבד אם הניחה למעלה מעשרה יצא, וע״פ הסוד טוב להניחה מעט למעלה משבעה, ואם הניחה למעלה מעשרים אמה לא יצא י״ח:

ו צריך להדליקה במקום ההנחתה, ואפילו אם בעל הבית חולה ושוכב על מטתו אין מביאין לו נרות חנוכה להדליקה אצל מטתו ויניחו אותה אח״כ במקומה, כי צריך להדליקה במקום הנחתה, ולכן אם אינו יכול לקום להדליק במקום הנחתה יעשה שליח להדליקה במקום הנחתה, ויכול החולה לברך והשליח ידליק בחדר ההוא לפניו תכף ומיד וכאשר העלתי בס״ד בתשובה בסה״ק רב פעלים:

ז זמן ההדלקה הוא בצאת הכוכבים, וכשהגיע הזמן לא יאכל ולא ילמוד עד שידליק, ואם התחיל לאכול או ללמוד פוסק ומדליק אם לא הדליק בצאת הכוכבים ידליק ויברך כל זמן שבני הבית נעורים, אבל אם ישנים ידליק בלא ברכה, מיהו די בשנים נעורים:

ח צריך שיתן בה שמן שידליק לפחות חצי שעה, ואם לא היה בה שמן שיעור הדלקה חצי שעה בשעה שהדליקה, אפילו אם הוסיף בה שמן אחר ההדלקה לא יצא ידי חובתו, ואם בירך והדליק ואח״כ הרגיש שלא היה בה שמן יכבנה ויוסיף בה שמן ויחזור וידליקנה אך לא יברך פעם שנית, על כן כל אדם יתן עיניו קודם ברכה לראות אם יש בה שמן כשיעור, כי יזדמן שאשה הניחה שמן כשיעור ונשפך מן הנר ע״י איזה מקרה לכך יראה תחלה ואח״כ יברך וידליק:

ט אם הדליקה וכיבה הרוח אם הניחה במקום שליטת הרוח שאינה יכולה לעמוד בו לא יצא ידי חובתו, וצריך שיניחנה במקום הראוי וידליקנה בלא ברכה, אבל אם הניחה במקום שאינו שולט הרוח וקרה לה מקרה וכבתה אינו זקוק מן הדין להדליקה, ואם החמיר להדליקה ברוך יהיה:

י הדליק נר חנוכה ושכח ולא בירך אם עדיין לא גמר הנרות יברך ברכת להדליק וידליק הנשארים, אע״פ דאלו הנשארים הן מן ההידור אבל אם גמר הדלקת כל הנרות ואח״כ נזכר אפילו שנזכר תוך כדי דיבור לא יברך ברכת להדליק, משום דאיכא פלוגתא בזה וספק ברכות להקל, אבל ברכת שעשה נסים וכן ברכת שהחיינו יברך אותם אפילו שלא נזכר אלא עד שגמר הדלקת כולם כן העליתי בס״ד בתשובה בסה״ק רב פעלים: ואם הדליק נר אחד וקודם שהדליק השאר נשפכו, או אם טעו ולא הזמינו נרות הצריכים לאותה לילה ששכחו מהם נר אחד ולא הרגיש בזה אלא עד שבירך, לא ישיח אלא ימתין עד שיביאו לו האחד המשלים המנין וידליקנו, ואם שח לא יברך:

יא מדליקין בבית הכנסת ומברכים, אך צריך זה המדליק להדליק בביתו גם כן, אם הוא אכסנאי אינו מברך בביתו שהחיינו מפני שכבר בירך בבית הכנסת דקימא לן ספק ברכות להקל, וכן אם חל ליל ראשון של חנוכה בליל שבת דמברכין בו שהחיינו וכבר הדליק בביתו ובירך שהחיינו, ובא להדליק בבית הכנסת וכל הקהל שהיו בבית הכנסת כדי להתפלל ערבית כבר הדליקו בביתם ובירכו שהחיינו בביתם, לא יברך שהחיינו בהדלקת בית הכנסת מפני שכבר הוא וכל הקהל בירכו שהחינו בביתם, דמספקא לן בדבר זה בסה״ק מקבציאל ולא איפשיט לן וספק ברכות להקל ועיין להרב זרע אמת סימן צ״ו והביאו הרב מחזיק ברכה ז״ל:

יב שמן זית מצוה מן המובחר, ואם הניח השמן תחת המטה לא ידליקו בו נר חנוכה ולא נר שבת, משום דכל מידי דאכילה שורה עליו רוח רעה תחת המטה, וכיון דנמאס לאכילה נמאס למצוה, משום הקריבוהו נא לפחתיך, אבל אם השמן הוא מר דאינו בר אכילה אינה שורה עליו רוח רעה ושרי:

יג אין להדליק קצת נרות משמן וקצת משעוה, כדי שלא יאמרו שני אנשים הדליקו ועוד אין בזה הידור מצוה, ולכן טוב שגם גוף הנרות יהיו שוין בגודלן ומראיהם ומינם משום הידור מצוה, וטוב שזה נר הנוסף שקורין שמש יעשהו משונה מנרות חנוכה, כדי שיהא ניכר שאין זה בכלל נר חנוכה וכן אני נוהג:

יד אסור להשתמש לאורה בין תשמיש קדושה בין תשמיש חול, אבל לנר הנוסף מותר ויש מחמירין גם בנר הנוסף, וכפי הסוד אם נהנה מאורה עושה פגם גדול שיתאחזו החיצונים באור העליון וכנזכר בדברי רבינו האר״י ז״ל, וכל זה הוא רק בזמן שיעור המצוה:

טו סומא אשתו מדלקת, ואם אין לו אשה ישתתף בפריטי, ואם יש לו בית בפני עצמו ידליק ע״י סיוע של אדם אחר אך לא יברך:

טז המנהג פה עירינו יע״א הבן אף על פי שהוא גדול, לא ידליק בעודו בחור אלא יסמוך על אביו, ואם נשא אשה ידליק בחדר שלו שהוא ישן שם, אך לא יברך אלא יעמוד אצל אביו כשהוא מברך ויכוין לברכות של אביו ואח״כ הולך ומדליק בחדרו:

יז שנים או שלשה בעלי בתים שאוכלין כל אחד בפני עצמו ודרים יחד ישתתפו בפריטי כדין אכסנאי, וידליקו כל אחד לילה אחת בידיו:

יח טוב ליתן לאחד מבניו הקטנים להדליק בידם נר הנוסף כדי לחנכם במצות, שגם בזה הנר הנוסף יש קצת מצוה, וכן אני נוהג וראוי לעשות כך, אבל לא יתן להם להדליק מנרות של חיוב ודלא כמאן דהתיר בזה:

יט קטן שהגיע לחינוך לא ידליק בשביל אחרים, ואין מדליקין נר חנוכה מנר חנוכה על ידי אמצעי:

כ נר חנוכה מדליק קודם נר שבת, ואע״פ שהאיש הוא המדליק נר חנוכה והאשה מדלקת נר שבת, תמתין אשתו שלא תדליק נר שבת עד שידליק הבעל נר חנוכה, ויש בדבר זה טעם ע״פ הסוד כנזכר בדברי רבינו האר״י ז״ל שאם ידליקו נר שבת קודם, עושה פגם חס ושלום, מיהו אם השבת הוא בליל שביעי או שמיני שיש נרות הרבה והאשה רוצה למהר מחמת הזמן שלא נשאר עת מרווח, אז תוכל להדליק נר שבת אחר שהדליק הבעל נר אחד בלבד ולא תמתין עד שידליק הכל, וצריכין להזהר בערב שבת שיתפלל מנחה ואח״כ מדליקין, ולא יעשה מנהג בורים שמדליקין נר חנוכה ואח״כ מתפללים דהוי תרתי דסתרי:

כא במוצאי שבת בבית הכנסת מדליקין נר חנוכה ואח״כ מבדילין, אבל בבית מבדיל ואח״כ מדליק נר חנוכה וזו הדרך הנכונה יותר:

כב בחנוכה אין הולכים לבית הקברות ביום יארצייט כנהוג, ומי שיש לו יארצייט בתוך ימי חנוכה ילך קודם חנוכה, אבל הולכין להשתטח על קברות הצדיקים זיע״א, וכן המנהג פה עירינו שהולכין על מצבת אדונינו יהושע כהן גדול בתוך ימי חנוכה בערב ראש חודש:

כג ביום כ״ד כסליו ילמדו בספר חגי סימן ב׳ בעשרים וארבע וכו׳ עד סוף הספר, ויש סגולה לשמירה לומר כל לילה אחר הדלקת נר חנוכה שבעה פעמים ויהי נועם וכו׳, ומזמור יושב בסתר וכנזכר בספר מועד לכל חי יעוין שם:

כד אוכלין מאכלי חלב בחנוכה זכר לנס שנעשה בחלב שהאכילה יהודית את האויב שהיה ממלכי יון והמעשה הובא בספר חמדת הימים, ונס זה נעשה קודם נס העקרי של חנוכה בכמה שנים, אך הואיל ואותו אויב היה ממלכי יון וגם הוא היה רוצה להעבירם על דת לכך עושין לנס זה גם כן זכר בימי חנוכה, על דרך שאמרו לאכול זרעונים בפורים זכר לנס של דניאל עליו השלום וחבריו עליהם השלום (דניאל א). ונראה לי בס״ד לרמוז טעם בחלב לשלשה מצות שגזרו לבטלם שהם חודש שבית מילה ומסרו ישראל עצמן עליהם, דאות ח׳ דחלב הוא אות ראשונה של חודש, ואות ב׳ דחלב הוא אות שנית של שבת, ואות ל׳ דחלב הוא אות שלישי של מילה:

כה במזמור ארוממך ה׳ כי דליתני שאומרים קודם ה׳ מלך בשחרית אין צריך להתחיל לומר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד ככתוב בסידורים, ובנוסח על הנסים יאמר חשמונאי בחיריק כמן שכתב הפרי חדש ז״ל, גם יאמר לשכחם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך, גם יאמר וקבעו שמונת ימי חנוכה אלו:

כו בכל שמונת ימי חנוכה יאמרו בית יעקב ומזמור היום, ואחריו מזמור שיר חנוכת הבית, וקודם מזמור היום יאמר היום יום פלוני בשבת, ולא יסיים לומר שיר שהיו הלוים אומרים על הדוכן כדרכו בשאר ימים, ופה עירינו בגדאד יע״א היה מנהגם שלא לומר בחנוכה בית יעקב ולא מזמור של היום אלא אומרים מזמור חנוכה דוקא, ומזה כמה שנים תהילות לאל עשיתי המנהג לומר בית יעקב ומזמור היום גם כן כנזכר לעיל ונתיישב זה המנהג בעזרת השם יתברך:

כז צריכין הנשים להזהר שלא יעשו מלאכה בעוד שהנרות של חנוכה דולקות כי כן קבלו עליהם מזמן קדמון ומפורש ב״בית יוסף״ וב״לבוש״ טעמים על מנהג זה, ואנא עבדא אמרתי טעם ע״פ הסוד כי מצינו מפורש בדברי רבינו האר״י ז״ל בשער הכוונות שיש תוספת קדושה אל המלכות העליונה בחנוכה כמו ענין ראש חודש, דבחנוכה מקבלת הארותיה מן ההוד ע״י עצמה שלא ע״י בחינת התפארת, שאינה טפילה אל בחינת התפארת כמו בימי החול, ולכן מאחר שהנשים מושרשים הם במלכות שיש לה תוספת בחנוכה, על כן עשו תוספת לעצמן באיסור עשיית מלאכה להתקדש בכך בשעת הדלקת הנרות דוקא והוא טעם נכון בעזרת השם יתברך: וכתב בשולחן גבוה ראוי שיזהרו הנשים שלא לעשות כבוס ומעשה מחט וכן שאר מלאכות ביום ראשון וביום אחרון של חנוכה וכמו שכתוב בראש חודש יעוין שם, ועיין מועד לכל חי סימן ז״ך אות ס״ה יעוין שם וכך אני דורש בציבור שטוב להזהר בזה, ורק לאותם הנשים שפרנסתם ע״י מלאכה אין להחמיר בזה, ושאלתי להרב הגאון החסיד מהר״א מני נר״ו להודיעני מנהג עיר הקודש תוב״ב בדבר זה וכתב לי שמנהגם לעשות מלאכה בכל ימי חנוכה, אמנם יש להם קבלה שאם אשה נפלה בסכנה תדור נדר לא לעשות מלאכה בחנוכה ותנצל, ויש נודרים יום אחד ויש נודרים שני ימים כפי מה שירצו אך הנשים הבאים מחוץ לארץ כל אשה אינה משנה מנהג שהיה לה בחוץ לארץ עד כאן דבריו נר״ו:

כח ירבה בסעודת שבת של חנוכה יותר משאר שבתות, וכל שכן אם חל בו ראש חודש גם כן, וכן ירבה בראש חודש טבת שהוא בתוך ימי חנוכה בשביל פרסום הנס, ומנהגינו להדליק שמן למאור לכבוד נשמת רבי מאיר בעל הנס זיע״א ביום ראש חודש טבת, ויזהר בהלל של חנוכה כי אפילו בחג המצות אין אומרים הלל גמור וכאן אומרים הלל גמור שמונה ימים, על כן יאמר אותו בכונה ובשמחה רבה:

מקץ · פתיחה

א ״ויאמר אליהם ישראל אביהם אם כן אפוא זאת עשו קחו מזמרת הארץ בכליכם והורידו לאיש מנחה וכו״ (בראשית מג, יא), נראה לי בסיעתא דשמיא דידוע ה״א ראשונה דשם הוי״ה נקראת אם העליונה, וגם ה״א אחרונה נקראת אם, שהיא אימא תתאה, אלא שזו נקראת בשם כן דהיא כן ומושב לכל העולמות שהיא סופא דכל דרגין כידוע, וזה שאמר ״אם כן״ קרי בה אם בצר״י רוצה לומר אם שהיא כן, ״אפוא זאת עשו״ זאת ז׳ אות רמז לאותיות השם והכסא, או רמז לאותיות שדי ואותיות אדני שנפגמו בחטא אדם וחוה, ״עשו״ רוצה לומר תקנו כמו ״ובן הבקר אשר עשה״ (בראשית יח, יח), או זאת כינוי לתורה כמו שאמרו רבותינו ז״ל במדרש רבא פרשת אחרי זאת כינוי לתורה כמה דאת אמר ״וזאת התורה״ (דברים ד, מד), עוד אמרו רבותינו ז״ל ״זאת״ כינוי לתפלה כמו שכתוב ״ויהי ככלות שלמה להתפלל אל ה׳ את כל התפלה והתחנה הזאת״ (מלכים-א ח, נד), וכן בדוד הוא אומר ״על כן מצא עבדך להתפלל לפניך את התפלה הזאת״ (שמואל-ב ז, כז), והיינו רוצה לומר על ידי עסק התורה והתפלה תתקנו את ה״א אחרונה הנקראת אם ונקראת כן, ופירש הדבר קחו מזמרת הארץ הם התפילות שיש בהם שבח וזמרה גם בהם יהיה זמר עריצים על ידי הברור של ניצוצות קדושה הנעשה על ידם, בכליכם רמז לניצוצות הקדושה שנקראים כלים כנודע סוד שבירת הכלים שאנחנו צריכין לבררם ולתקנם דבר יום ביומו על ידי התפילות עד גמירה, כי הקדוש ברוך הוא עשה זאת לזכותינו בשכל טוב לעולם הבא במה שמסר בירורם ותיקונם בידינו, וכמו שכתבתי בסיעתא דשמיא על מאמר רבי יוסי בסוף מסכת כלים אשריך כלים שנכנסת בטומאה ויצאת בטהרה, ולכן אמר בכליכם שייחס אותם להם, והורידו לאיש מנחה, לאיש רמז לאות וא״ו דשם הוי״ה שנקראת בשם איש, מנחה מן הבירורים האלה, או מנחה -- ח״ן מ״ה, שיתמלא בשם הוי״ה דאלפין דהוא מספר מ״ה וידוע כי תשלום מספר שם מ״ה על ידי אות אלף דמלוי וא״ו כמו שכתב רבינו האר״י ז״ל בדרוש יציאת מצרים, והתחיל להזכיר ששה מינים ״מעט צרי וכו״, כנגד ששת ימי החול שבהם תהיה מלאכת הבירור, ולכן ראשי תבות ששה מינים אלו הוא שם קדוש צדנלב״ש, והיינו צד״ן לשון צידה שהבירור נקרא בשם צידה, שניצוצות קדושה נצודין ויוצאין מתוך הסיגים והקליפות, ואותיות לב״ש שיהיו לבושין לאות וא״ו דשם הוי״ה ולאות ה״א אחרונה ולכן קראו רבותינוז״ל את התפילות דברים העומדין ברומו של עולם: ומאחר שהתפילות עניינם נורא ונשגב שנעשה בהם בירורים גדולים אשר

העולמות העליונים תלויים בהם, וגם הגאולה העתידה להיות במהרה בימינו אמן תלויה בהם, לכך נכון להשתדל ולהזהר להתפלל בבית הכנסת שהיא דוגמת בית המקדש ונקראת מקדש מעט ששם השראת שכינה, ויצליח האדם בתיקון התפילות שם עשר ידות על מה שהיה מתפלל בביתו, ששם בבית הכנסת ימצא תרתי לטיבותא הן מצד קדושת המקום והן מצד ברוב עם הנמצאים שם:

מקץ

א מצוה על האדם להיות מעשרה ראשונים בבית הכנסת, ועיקר המצוה שישאר שם להתפלל שם, ולא כאותם שיהיו מעשרה ראשונים בבית הכנסת ואחר כך הולכים להתפלל בבית כנסת אחרת ששם אינם מעשרה הראשונים וכנזכר בשער הכונות לרבנו ז״ל, וכשם שמצוה להיות מעשרה ראשונים בשחרית כן מצוה גם כן במנחה ומעריב, וכל המקדים יותר הוא קרוב אל הקדושה יותר ושכרו יותר, וכשם שמצוה להיות מעשרה ראשונים כך מצוה להתעכב עד שלא ישארו עשרה בבית הכנסת, ומכל שכן שצריך להזהר שלא יצא ראשון מעשרה האחרונים שהראשון לעשרה האחרונים כשיצא מבית הכנסת הוא העיקר הגורם סילוק אור השכינה מבית הכנסת, ועיין ״אליהו רבא״ סימן צ״ג אות א׳ ו״חסד לאלפים״ שם ועוד אחרונים:

ב מצוה לרוץ כשהולך לבית הכנסת, וכן לכל דבר מצוה, אך יעשה באופן שלא ילעיגו הרואין עליו, אלא ילך כאיש מהיר במלאכתו, ואמרו רבותינו ז״ל על פסוק ״מלך אסור ברהטים״ (שיר השירים ז, ו) שהשכינה קשורה עם ישראל בגלות בשביל שני ריצות שרץ אברהם אבינו עליו השלום בשביל מצוה דכתיב ״וימהר אברהם האהלה אל שרה״ ״ואל הבקר רץ אברהם״ (בראשית יח, ו-ז), ואמרו גם כן בזוהר הקדוש כשישראל רצים לדבר מצוה, כנגד זה רצים מלאכי סנגורייא ומקדימין ללמד זכות על ישראל, ומיהו לא ירוץ אלא עד פתח בית הכנסת, אבל בבית הכנסת עצמה אסור לרוץ אלא ילך באימה ויראה, כי היכל מלך הכבוד היא וכנזכר ב״חסד לאלפים״:

ג הנכנס לבית הכנסת יזהר להתעכב מעט בפתח קודם שיכנס, ולהראות עצמו ירא וחרד ומזדעזע ליכנס בהיכל מלכו של עולם, וענין זה מועיל מאד אל השלימות של האדם ואל ההשגה, וזה סוד הפסוק ״ומקדשי תיראו״ (ויקרא יט, ל), גם זה מה שאמרו בגמרא בענין אחיתופל שלימדו לדוד המלך עליו השלום פסוק ״בבית אלהים נהלך ברגש״ (תהלים נה, טו), שרמזו גם כן ענין ברגש שיתרגש האדם ויזדעזע בעת כניסתו בבית אלהים שהוא בית הכנסת עד כאן לשון רבינו ז״ל בשער הכונות יעוין שם: ובספר ״כתר מלכות״ כתיבת יד כתוב בכל יום כשיכנס לבית הכנסת יעמוד בפתח ויאמר פסוק ״ואני ברוב חסדך וכו׳״ (תהלים ה, ח) ויכנס, וכשהוא נכנס והולך שם יאמר אחר הפסוק הנזכר ״ה׳ צבאות עמנו משגב לנו אלהי יעקב סלה״ (שם מו, ח) והוא פסוק של אברהם אבינו עליו השלום, ואחריו פסוק ״ה׳ צבאות אשרי אדם בוטח בך״ (שם פד, יג) והוא של יצחק אבינו עליו השלום, ואחריו פסוק ״ה׳ הושיעה המלך יעננו ביום קראנו״ והוא של יעקב אבינו עליו השלום, ואם אפשר לאומרם כולם בעמדו בפתח הנה מה טוב, ואם לא אפשר יאמר שלשה פסוקים אלו כשהוא נכנס והולך ובחול לא יאמר פסוק ״ואני ברוב חסדך״ אלא אם כן לובש תפילין, אבל בשבת ויום טוב דאין מניחין תפילין יאמר פסוק ״ואני ברוב חסדך״, ולא בענין שיהיה מעוטף בציצית דדי בזה בטלית קטן שעליו:

ד יקבע מקום לתפלתו שלא ישנהו, ולאו דוקא בקבע של בית הכנסת, אלא גם בבית הכנסת שקבוע בה יקבע שם מקום, וכן כשיתפלל בביתו לפרקים גם כן יקבע מקום להתפלל בו בכל פעם, ועיקר קביעות מקום הוא בתפילת העמידה:

ה אסור להתפלל בעצבון, דאם יתפלל בעצבון אין נפשו יכולה לקבל אור העליון הנמשך עליו בעת התפילה, ורק בשעת וידוי יתעצב על עונותיו, וקודם תפלה יקבל מצות ואהבת לרעך כמוך, ולכן אם יש אדם מישראל בצרה יתפלל עליו כל יום בפירוש, ועל ידי זה תכלל תפלתו בכלל תפלות כל ישראל ותעשה פרי למעלה:

ו אפילו הזמירות לא היה אומר רבינו האר״י ז״ל בקול רם, כדי להראות הכנעה, ורק ביום שבת היה מרים קולו בנעימה מעט יותר ממנהגו בחול לכבוד שבת, וכשהיה קורא איזה פסוק מתנ״ך בתוך התפילות דמיושב היה קוראו בטעמים שלו, והיה מזהיר את רבינו מורנו הרב חיים ויטל ז״ל שלא יכניס האצבע תוך אזניו כדי לנקותם מזוהמא מתחלת התפלה דמיושב עד גמר עלינו לשבח, ועל ידי מטפחת לית לן בה, כתוב בספר ״כתר מלכות״ כתיבת יד כשאומר שלשה פסוקים ״מי אל כמוך וגו׳״ שהם, י״ג מכילן דרחמי ימנה את הי״ג הנזכרות באצבעות הימין כדרך שעושין באמירת אחד עשר סמני הקטורת עד כאן, ויפה כתב חדא כי המנין ירוה על חשיבות ומעלה של אותו דבר וכיון דהם דבר שבמנין ודאי טוב למנותם באצבעות לפרסם מניינם, ועוד יועיל זה לעורר הכונה בלב וכן אני נוהג:

ז כשיגיע לקריאת שמע קודם פרשת התמיד יזהר לומר פסוקים שמע ישראל וברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בכונה גדולה כמו קריאת שמע דיוצר, הן בסגירות עיניו, וכן במסירת נפשו בתיבת אחד, כי זו היא חיוב מדרבנן, ויכוין לקיים מצות קריאת שמע מדרבנן ויש בה צורך גדול בתיקון התפלה דאין אנחנו יכולים להשלים תיקון הנעשה בקריאת שמע דיוצר אלא בצירוף קריאת שמע זו, אך סגי לומר פסוק שמע ישראל וברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, ואין אומרים "ואהבת וגו'" וכנזכר בספר הכונות: והנה בסידורים כתוב קודם קריאת שמע זו אשרינו שאנחנו משכימים ומעריבים בבתי כנסיות בבתי מדרשות ומיחדים שמך בכל יום וכו', ואין זו נוסחה אמיתית דמחזי כמשקר דרוב אין משכימים ומעריבים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, אך נוסחה העקרית הוא להוסיף אות כ"ף בתיבת שאנחנו ולומר כשאנחנו משכימין ומעריבין, ולי אנא עבדא נראה דעדיף טפי לבלתי נאמר משכימים ומעריבים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות דקמי שמיא גלייא ומה הכרח יש לנו בדברים אלו, אלא יאמר אשרינו שאנחנו מיחדים שמך בכל יום וכו' כן נראה לי והבוחר יבחר:

ח פרשת התמיד והקטורת יאמר בכונה גדולה דרבו מספר מעלותיה, והקריאה במקום הקרבה וימנה באצבעותיו הסממנין של הצרי והצפורן וכו', וכתבתי בספרי הק' "מקבציאל" בסיעתא דשמיא דהמנין מורה על חשיבות ומעלה, דלהכי קימא לן כל דבר שבמנין אפילו באלף לא בטיל ועוד בזה תתעורר הכונה יותר, ועוד איכא טעמא במנין האצבעות דאף על גב דקריאתינו היא העולה במקום הקטרה, עם כל זה לרוב יקר תפארת המצוה הזאת נצרף עם שיח שפתותינו איזה תנועה של מעשה, ולכן נמנה באצבעות כדי לעשות קצת פעולה בידינו בדבר זה ואז יצטרפו הדיבור והמעשה כאלו הקטרנו ממש, ולכן נראה לי דטוב למנות באצבעות הימין דוקא ודלא כמו שכתבו דימנה בשתיהן כדי לזכות שתי ידות כאחד, חדא דמעשה הימין מסוגלת יותר בכל מקום, ועוד כי הכהן המקטיר בבית המקדש היה מקטיר בימין, ועוד כתבתי שם טעם למנות האצבעות כי האחד עשר סמנים הם בירורים של שבעה מלכים שהם שבע ספירות: חסד גבורה תפארת נצח הוד יסוד מלכות, וידוע דחמש אצבעות הם חסד גבורה תפארת ונצח והוד כמו שכתוב בשער הכונות בדרוש הציצית, ונמצא רוב שבע ספירות נרמזים באצבעות היד לכן מונה בהם: ובספר "כתר מלכות" כתיבת יד איתא דגם אחד עשר סמנים שנרמזו במקרא של "קח לך סמים וגו'" גם כן ימנה אותם באצבעות, דהיינו "קח לך סמים" ימנה שתים, וב"נטף ושחלת וחלבנה" ימנה עוד שלש, וב"סמים" השנית ימנה עוד חמש, וב"לבונה זכה" ימנה עוד אחת, ויפה כתב בזה ומסתבר טעמיה וכן אני נוהג:

ט יש מדקדקין לומר אביי הוא הוה מסדר, כדי שלא תדבק יו"ד של אביי עם הוה דאז נראה כקורא השם ככתבו וכן ראוי לעשות, ופסוקי אנא בכח יאמר כל שתי תיבות ביחד אנא בכח ויפסיק, ואחר כך גדולת ימינך ויפסיק, וכן על זה הדרך ויכוין בראשי התבות בשמות הקודש כנזכר בסידורים, וכתב "מנחת אהרן" כלל י' אות ק' וזה לשונו: וה"שיורי כנסת הגדולה" כתב לעמוד בעת אומרו אנא בכח, וכבר כתבתי לעיל דאין חיוב לעמוד על רגליו אלא במקום שאנחנו עסוקים בשלשה ראשונות ואם כן אין לעמוד כשאומר אנא בכח דענין זה אינו לא בכתר ולא באבא ואמא עד כאן לשונו ויפה כתב, ושאלתי על מנהג החסידים בבית אל יכב"ץ ואמרו שאין מנהגם לעמוד:

י ברייתא דרבי ישמעאל יש בה סודות גדולים ובסידור רבינו הרש"ש מסודרים לנכון, על כן צריך לאומרה בנחת ומתון, ובספר "כתר מלכות" כתיבת יד גם על ברייתא זו כתב: טוב למנות שלוש עשרה מידות שבה באצבעות וטעמו ונימוקו עמו, וכתוב בשער הכונות לומר "וכן" בפת"ח יעוין שם, ויש מקשים והלא מצינו "כן" בצר"י במלכים א' סימן ז' (פסוק כט) "ועל השלבים כן ממעל", ועוד שם (פסוק לא) "עגול מעשה כן" כל זה הוא מלשון "אותי השיב על כני" (בראשית מא יג), ואין זו קושיא כלל דאין הכי נמי יש "כן" בצר"י שהוא ממשמעות זו אך "כן" בפת"ח הוא לשון מבורר יותר במשמעות זו, ועוד נראה ודאי שיש על פי הסוד טעם אצל רבינו האר"י ז"ל שצריך לומר כן בפת"ח:

יא טוב לסמוך אמירת פסוקים של הודו לפרשת התמיד ואיזהו מקומן בכל מה דאפשר יען כי בתמיד של שחר היו אומרים מ"הודו לה'" עד "ובנביאי אל תרעו", ובתמיד של בין הערבים היו אומרים מ"שירו לה' כל הארץ" עד "והלל לה'", ועל פי הסוד יש טעם בפסוקים אלו כדי להפריד הקליפות מעל הקדושה, ומי שיש לו איזה סיבה שלא יוכל להקדים לבא לבית הכנסת להתחיל התפלה מפרשת העקידה עם הציבור שהוא מוכרח להתחיל בביתו לבדו עד "ה' מלך", יחזור ויאמר פעם שנית פסוקים של הודו כדי להסמיכם לזמירות על פי הסוד, ובביתו גם כן מוכרח היה לאומרם כדי לסומכם עם פרשת התמיד, ושאר קרבנות, והנה נודע מנהג האשכנזים לומר פסוקים של הודו אחר ברוך שאמר, ומנהג הספרדים קודם ושני מנהגים אלו יש בהם טעם על פי הסוד, וידוע מה שכתוב בספר הכונות דרבינו האר"י ז"ל היה עושה בדבר זה כמנהג הספרדים ופסוק "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו" אשר בתוך פסוקי הודו הנזכרים אין כופלין אותו, אלא אומרים אותו פעם אחת, וגם החסידים בבית אל יכב"ץ אין מנהגם לכפול:

יב יזהר כל אדם לומר קודם פרשת העקידה נוסח זה, רבון עלמא יהא רעוא קמך למיהב לן חילא לאתערא ביקרך, ולמעבד רעותך, ולסדרא כולא כדקא יאות, ואף על גב דלי אנן ידעין לשוואה רעותא ולבא לתקנא כולא, יהא רעוא קמך דתתרעי במילין וצלותא דילן, לתקנא תיקונא דלעילא דקא יאות,

ולהוו היכלין עלאין, ורוחין עלאין עיילי היכלא בהיכלא, ורוחא ברוחא, כד דמחברן בדוכתייהו כדקא חזי, שייפא בשייפפא, ואשתלימו דא בדא, ואתייחדו דא בדא עד אינון חד, ונהרין דא בדא, וכדין נשמתא עלאה דכלא אתייא מלעילא ונהיר לון, ולהוי נהירין כולהו בוצינין בשלימו כדקא חזי, עד דההוא נהורא עלאה אתער, וכלא אעיל לגבי קודש קודשים, ואתברכא ואתמלייא כבירא דמיין נבעין ולא פסקין, וכלהו מתברכאן לעילא ותתא, וההוא דלא אתיידע ולא אעיל בחושבנא רעותא דלא אתפס לעלמין בסים לגו לגו בגווייהו ולא אתידע ההוא רעותא ולא אתפס למנדע, וכדין כלא רעותא חדא עד אין סוף וכלא יהו בשלימו מלתתא ומגו לגו עד דאתעביד כלא חד, ואתמליאת כלא ואשתלים כלא ואתנהיר ואתבסם כלא כדקא יאות: רבון עלמא יהא רעותך עם עמך ישראל לעלם, ופורקן ימינך אחזי לעמך בבית מקדשך, ולאמטויי לנא מטוב נהורך, ולקבל צלותנא ברחמי, יהא רעוא קמך דתהוי סעיד וסמיך לן, דנימא מילין באורח מישור, בתיקונא דלעילא, בתיקונין דמלכא קדישא ומטרוניתא קדישא, ולמעבד יחודא שלים, לאשלפא להיא נשמה דכל חיי מדרגא לדרגא עד סופא דכל דרגין, בגין דיהוי ההיא נשמתא משתכחא בכלא ומתפשט בכלא, דהא עילא ותתא תליין בהאי נשמתא ומתקיימי בה עד כאן, ובזה הנוסח שאומר האדם בכל יום קודם תפלה יהיה מוצל מלטותא דרבי שמעון בר יוחאי דלייט באדרא רבא דף קמ״א עמוד ב (ח״ג קמא, ב), וה׳ לא ימנע טוב להולכים בתמים.

יג עוד מצאתי כתוב מה טוב ומה נעים שיאמר האדם בכל יום אחר תיקון חצות דהיינו אחר שיאמר פתיחת אליהו זכור לטוב, לשון רבי שמעון בר יוחאי בזוהר הקדוש פרשת נח דף ס״ה עמוד א ובפרשת פקודי דף רס״ח עמוד ב אמר רבי שמעון ארימית ידאי בצלותין לעילא, דכד רעותא עלאה לעילא וכו׳ וכו׳, עד ועל דא כולם קאים זכאה חולקיהון דצדיקיא בעלמא דין ובעלמא דאתי, ואם לא היה יכול לאומרם אחר חצות לילה יאמר אותם בשחרית קודם תפלה, וכן יעשה גם בשבתות וימים טובים כי דברים אלו הם עמוקים מאד מאד, והמבין סודן של דברים אלו ידע כמה תועלת נעשה באמירתם לתיקון אותו היום בין בפרצוף הימים בין בפרצוף הזמנים:

יד ענין גדול ונורא ועצה טובה ויקרה, גילה לנו רבינו האר״י ז״ל בשער רוח הקודש יחוד כ״א, והוא: ראוי לאדם תמיד לכוין ולהעריך את עצמו כאלו הוא מדור וכסא אל האצילות הקדוש, ובפרט בזמן שהאדם מתפלל הוא יותר ראוי ומוכרח שיכוין בכך, ועד ידי כן תשרה ותחול עליו קדושה עליונה.

וזהו מה שיכוין: תחלה יחשוב שהוא מכין גולגולת ראשו (שהוא סוד כתר) להיות כסא אל שם הוי״ה בנקוד קמ״ץ כולה, ועוד מכין מוח חכמה שבו להיות כסא לשם הוי״ה בנקוד פת״ח, ומכין מוח בינה שבו להיות כסא לשם הוי״ה בנקוד צירי, ומכין עין ימין שבו להיות כסא אל חמשה הויו״ת בנקוד צירי, ומכין עין ימין שבו להיות כסא אל חמשה הויו״ת שהם מספר עי״ן ומכין עין שמאל שבו להיות כסא לחמשה הויו״ת שהם מספר עי״ן, ויכין אוזן ימין שבו להיות כסא לשם הוי״ה במילואה כזה יו״ד ה״י וא״ו ה״ה שהוא מספר ״אזן״, ויכין אוזן שמאל שבו להיות כסא לשם הוי״ה במלוי זה יו״ד ה״י וא״ו ה״ה שהוא מספר ״אזן״, ויכין נחיר ימין דחוטם שבו להיות כסא לשם הוי״ה במלוי זה יו״ד ה״י וא״ו ה״י שעולה מספר ״חוטם״, ויכין נחיר שמאל דחוטם שבו להיות כסא לשם הוי״ה במלוי זה יו״ד ה״י וא״ו ה״י שעולה מספר ״חוטם״, ויכין פה שבו להיות כסא לשם הוי״ה במלוי זה יו״ד ה״י וא״ו ה״י, וכ״ב אותיות של חמשה מוצאות הפה (שהם אחה״ע גיכ״ק דטלנ״ת זסשר״ץ בומ״ף) שעולה סך הכל פה, ויכין זרוע ימין שבו כסא לשם הוי״ה בנקוד סגו״ל, ויכין זרוע שמאל שבו כסא לשם הוי״ה בנקוד שב״א, ויכין גופו כסא לשם הוי״ה בנקוד חול״ם, ויכין ירך ימין שבו כסא לשם הוי״ה בנקוד חיר״ק, ויכין ירך שמאל שבו כסא לשם הוי״ה בנקוד קיבוץ, ויכין הברית שהוא יסוד שבו כסא לשם הוי״ה בנקוד שור״ק בוא״ו, ויכין העטרה שבו להיות כסא לשם הוי״ה בלתי נקוד עד כאן דבריו. ומצאתי כתוב כשיכוין בהוי״ה זו בלתי נקוד צריך לצייר בתוך אות ה׳ אחרונה שם אדנ״י עד כאן דבריו והוא כפתור ופרח:

טו ודע כי בסידור רבינו הרש״ש ז״ל הוסיף עוד כוונות בסדר המרכבה הנזכר לכוין בדעת עליון ובדעת תחתון, ועוד בהכנת הפה הוסיף לכוין בשם אהיה, ואני לא זכרתי פה אלא מה שמפורש להדיא בדברי רבינו האר״י ז״ל בשער רוח הקודש. וזה שכתבנו כל אדם יכול לכוון בזה. ותחלה ירשום השמות עם נקודיהם בספר, ואחר שירגיל בהם אז יוכל לכוין הכל בעל פה ולא יצטרך לראות את הרשום בכתב. ועל כן טוב שירגיל לעשות כוונות הנזכר כל לילה על מטתו קודם שיקרא קריאת שמע על המטה. גם נכון לומר אחר כך טו״ב פעמים פסוק ״עיני תמיד אל ה׳ כי הוא יוציא מרשת רגלי״ (תהלים כה, טו), ובכל פעם יכוין בשם הוי״ה כונה אחת משבע עשרה כוונות הנזכרות כי הכוונות של הכוונות הנזכרות הם מספר טוב, ומשכיל על דבר ימצא טוב:

ויגש · פתיחה

א ״ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב ויאמר הנני״ (בראשית מו, ב). יש לדעת: מאחר שהזכירו בשם ״ישראל״, למה לא קראו עתה בשם ״ישראל״, אלא קראו בשם ״יעקב״? גם, למה כפל שמו? ונראה לי בסייעתא דשמיא, דמפורש בכתוב שהיו דברים אלו אליו במראות הלילה. וידוע שהלילה הוא בחינת שם ב״ן, והוא סוד בת שבע, ושתי פעמים יעקב עולה שס״ד, כמניין שבע פעמים ב״ן. לכן, כיוון שאמר לו ״במראות הלילה״, שהוא בחינת שם ב״ן, לכך ״ויאמר יעקב יעקב״, שהוא מספר שבע פעמים ב״ן בסוד בת שבע.

ב או יובן בסייעתא דשמיא, קראו ״יעקב יעקב״, כי בכל שם יש מספר שני שילובים, הוי״ה אדנ״י, ואדנ״י הוי״ה, ומספר הכל עולה שס״ד, כדי לשמור אותו בארבעה שילובים אלו – שבשם יעקב יעקב – מן השטן, שהוא מספר שס״ד, כי דרך השטן לקטרג בשעת סכנה ביציאת האדם לדרך, ובפרט בירידתו למצרים.

ג ועוד נראה לי בסייעתא דשמיא, מה שבחר עתה לקראו בשם יעקב, דידוע מה שכתבו המקובלים בפסוק ״ויפגע במקום״ (בראשית כח, יא), ד״יעקב״ עם האותיות קפ״ו, כמנין מקום, עד כאן דבריהם. והנה ישראל משולשים בשלושה מדרגות של קדושה, שהם כהנים לויים ישראלים. ושילוש זה הוא שלימות שלהם, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה, ״בריך רחמנא דיהב אוריין תליתאי לעם תליתאי״ (שבת פח א). וידוע שישראל נקראו גוי גדול, כמו שאמר השם יתברך לאברהם אבינו: ״ואעשך לגוי גדול״ (בראשית יב ב, וכתיב: ״ויהי שם לגוי גדול״ (דברים כו, ה), וכתיב: ״כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו״ וגו׳. (שם ד, ז) והנה ג׳ פעמים גוי גדול, כנגד כהנים לויים ישראלים, עולה מספר קפ״ו, כמנין יעקב, שהוא סוד קפ״ו, מספר מקום, כמו שכתבו המקובלים ז״ל. ולכן, אף על פי שקראו בשם ישראל, לא נתבטל שם יעקב, דחביב הוא, שבו נרמז שלימות ישראל בשלושה מדרגות של כהנים לוים ישראלים, שהם ג׳ פעמים גוי גדול. ועל כן, עתה שבא לבשרו: ״אל תירא מרדה מצרימה כי לגוי גדול אשימך שם״(בראשית מו, ג), לכך קראו בשם יעקב, שהוא מספר ג׳ פעמים גוי גדול שיש לזרעו, שהם מספר שמו של הקדוש ברוך הוא הנקרא מקום, כמניין ג׳ פעמים גוי גדול. לכן ישראל הם עם תליתאי, שמשולשים בג׳ פעמים גוי גדול, שהם כנגד כהנים לוים ישראלים.

ד וגם התורה היא אוריין תליתאי, שמשולשת בתורה נביאים וכתובים, ולכן התורה נקראת אמת, שהם אותיות משולשים, אל״ף בראש ומ״ם באמצע ותי״ו בסוף. וגם ישראל נקראו בשם אמת, בעבור שילוש הקדושה הנמצא בם. ועוד גם הקדוש ברוך הוא נקרא אמת, דכתיב: ״וה׳ אלהים אמת״ (ירמיה י, י), דמלכותו משולשת בהיה הוה ויהיה, דקודשא בריך הוא ואורייתא וישראל כולא חד. ולכך אנחנו מזכירים בכל יום מלכותו בשילוש, כי נאמר: ״ה׳ מֶלֶךְ״, ״ה׳ מָלָךְ״, ״ה׳ ימלוך״. וידוע דשבח זה הוא נורא ונשגב, דהוא כולל כל תיקון העשר ספירות מחסד עד מלכות, וכנזכר בשער הכוונות:

ויגש

א פסוק ה׳ מלך וכו׳, צריך לכפול אותו על דרך שכפלו ישראל לומר ״ה׳ הוא האלהים, ה׳ הוא האלהים״ (מלכים-א יח, לט), והטעם הוא להמליכו בגופים ובנשמות, ומפורש גם כן בתיקונים בסוד זה הפסוק שאמר בגין דא כפל לון תרין זמנין, וצריך לאומרו מעומד, עם פסוק ״והיה ה׳ למלך וכו׳״, ואפילו אם היחיד אינו מתפלל עם הציבור, אלא קורא קריאת שמע וברכותיה, כשאומרים הציבור ״ה׳ מלך וכו׳״, צריך לעמוד, ואין צריך להפסיק לענות עמהם, אפילו שהוא עומד בקרבנות שמותר להפסיק בהם, וכמפורש בדברי רבינו ז״ל בשער הכונות, מיהו ודאי אם אינו עוסק בתיקון התפילות, אלא שותק, או עוסק בתורה, נכון שגם הוא יתערב עם הציבור, ויענה עמהם, ופסוק ״ה׳ מלך״ אשר בתוך פסוקים של ״יהי כבוד״, אין צריך לאומרו מעומד, וגם אין צריך לכופלו:

ב פסוקי ה׳ מלך וכו׳ שאומרים בסליחות, העליתי בסייעתא דשמיא בספרי הק׳ ״מקבציאל״, דצריך לאומרם מעומד, וגם השומע צריך לעמוד, כדין האמור לעיל בפסוק ״ה׳ מלך״ אשר אומרים קודם ברוך שאמר, משום דהאר״י ז״ל בשער הכונות נתן טעם לעמידה בפסוק זה, משום דפסוק זה הוא סוד העשר ספירות של עולם העשיה הכוללת אריך אנפין ואבא ואמא וזכר ונקבה, עיין שם, ובסידור הרש״ש ז״ל של הסליחות, סידר כונות אלו בסליחות בפסוק זה, נמצא שוים הם במקומותם למושבותם, מיהו נסתפקתי שם בפסוק ״ה׳ מלך וכו׳״, שאומרים בהקפות הושענא רבא, ושמחת תורה, אם צריך לעמוד, והציבור בלאו הכי הם עומדין, אך הספק הוא אם יש אדם יושב בבית הכנסת, ואינו מקיף עם הציבור, אם צריך לעמוד כשאומרים ״ה׳ מלך״, ונטה דעתי דאין חייב לעמוד, משום דבהקפות אומרים זה מתורת מנהג בעלמא, ואין שם כונות השייכים בפסוק, וכיון דאין כאן כונה זו, גם עמידה לא צריך לעמוד אדם אחר היושב בבית הכנסת:

ג בשבת ויום טוב, מנהג כמה מקומות שיעמדו ילדים על התיבה, והם יאמרו הזמירות בקול רם, מתחילת הודו, עד סוף השירה, מכל מקום צריכין להזהר, דאמירת ״ה׳ מלך וכו׳״, יאמר השליח ציבור בקול רם, כמו ברוך שאמר, ועונים הציבור אחריו, וכן המנהג בעירנו בגדאד, ועיין ״מנחת אהרן״ דף טז עמוד ב, ולכך אותם שנהגו לאומרו הקטנים, צריך לשנות מנהגם לאומרו השליח ציבור, ואם עדיין לא בא השליח ציבור, יאמר אותו אחר שהוא גדול.

ד טוב לומר מזמור אלהים יחננו ויברכנו בצורת המנורה. ובציור השכל בלבד סגי, אם אין ציור מונח לפניו. ובשבת ויום טוב אומרים מזמור השמים מספרים, ויש סוד בדבר. והחסידים בעיר הקודש תוב״ב, במדרש בית אל יכב״ץ, נוהגים לומר גם בחול המועד מזמור השמים, וכנזכר בריש ספר ״דברי שלום״ במנהגים שלהם. ופה עירנו בגדאד אומרים בחול המועד יחננו, ואין אומרים מזמור השמים. ואנא עבדא לא הצרכתי אותם לשנות מנהגם בזה, מפני כי לא מצאתי דבר זה מפורש בדברי רבינו האר״י ז״ל על חול המועד, רק על שבת ויום טוב. והגם דמסתברא מילתא כמנהג החסידים הנזכרים, עם כל זה הנחתי אותם במנהגם. אך אני בעצמי אומר עמהם מזמור יחננו, וגם אומר מזמור השמים, כמנהג החסידים הנזכרים, וכן ראוי לכל משכיל לעשות כן:

ה מזמורים אלו של רננו שמוסיפים בשבת ויום טוב, יש בהם סודות גדולים, וצריך להזהר באמירתם, כי נשגבה מעלתם. ושני מזמורים ראשונים ״רננו״, ו״בשנותו״, כל אחד מהם יש בו עשרים ושתים פסוקים, כנגד עשרים ושתים אותיות התורה, וקס״א תיבות, כמנין אהי״ה במילוי יודי״ן, וגם ב״רננו״ יש שלש עשרה הויו״ת כנגד שלש עשרה מידות, וכנזכר בסידור הרש״ש ז״ל, ואם כן פקח עיניך וראה, לדקדק באמירתם, שאם חסר תיבה אחת, אובד טובה הרבה חס ושלום, והא דנחסר מן ״לדוד בשנותו״ אות וא״ו, חזר והשלימו דוד המלך עליו השלום, ״בפסוק פודה ה׳״, מפני כי וא״ו בא״ת ב״ש, יתחלף בפ״ה, ובתשובתי בספרי הק׳ ״רב פעלים״, ביארתי טעמים לזה על פי הזוהר הקדוש תרומה דף קל״ז, ודברי רבינו ז״ל בספר פרי עץ חיים:

ו פסוק ״ויהי נועם״, יש בו כונות עמוקות ונשגבות, וצריך שתכוין לפחות בפשוטן של דברים, דכונתו על פי הזוהר הוא: אף על פי שאין אנחנו יודעים לכוין בסוד המצוות והתפילות, השם יתברך הוא ישלים כונתינו, ויעלה עלינו כאילו כונו בכל הכונות הראויות לכוין, ועל ידי כן מעשינו במצוות ועקימת שפתינו בתפילות, תהיה כוננה לעלות למעלה לעשות פעולתה, ובסידור רבינו הרש״ש ז״ל מבואר, שצריך לכוין בפסוק זה, שאם חטאנו וגרמנו לסלק אור הקדושה שנמשכה עלינו על ידי מעשים טובים, הנה אתה האל ברחמיך תכונן ותתקן לאותם מעשים טובים, ותחזור להמשיך עלינו אור אותה הקדושה, שתי כונות פשוטות אלו יכוין האדם בכל פעם שיאמר פסוק זה קודם כל מצוה ועסק התורה, ויש מדקדקים לכפול בכל פעם פסוק זה, כדי לכוין כונה אחת באמירה ראשונה, וכונה אחת באמירה שניה, והוא מנהג יפה, משום דבלאו הכי יש טעם בפעמיים, ובכל קהילות ישראל נוהגים להוסיף ביום טוב מזמור של אותו יום טוב, אך החסידים בבית אל לא נהגו לאומרו:

ז יאמר ברוך שאמר נוסח של פ״ז תיבות, מעומד, והוא שבח רם ונשא, ותקנוהו אנשי כנסת הגדולה, על פי פתקא דנפל מרקיעא, וכיון שהתחיל לומר ברוך שאמר, יאחוז הציציות של שתי כנפות שכנגד פניו, וישארו בידו עד סוף ברוך שאמר, ואז ינשקם ויניחם, וצריך לומר על הבריות, הבי״ת בשב״א, והרי״ש בחירי״ק, והיו״ד בחול״ם, גם יאמר בפה עמו, ולא בפי, כנזכר בספר הכונות:

ח אם סיים האדם ברוך שאמר קודם שסיים החזן, יזדרז לומר תיכף מזמור לתודה, ויענה אמן על ברכת החזן, אבל אם סיים עם החזן עצמו, לא יענה אמן, דהוי כעונה אמן אחר ברכותיו, וכנזכר באחרונים ז״ל:

ט אם אומר ברוך שאמר, והתחיל גם כן לומר הברכה, ברוך אתה ה׳ אלוהינו מלך העולם, ושמע קדיש וקדושה וברכו, יפסיק לענות הקדיש כולו מן אמן יהא שמיה רבא, עד בעלמא, ואף על גב דמרן ז״ל פסק לענות עד יתברך, הנה בספרי הק׳ ״מקבציאל״ הוכחתי מדברי רבינו האר״י ז״ל בשער הכונות, שיענה כולו עד בעלמא, וזה עיקר, וכן יענה חמשה אמנים ראשונים של קדיש, אבל אמנים של על ישראל ויהא שלמא, ואמנים דברכות, לא יפסיק לענות בפיו, אלא יהרהר בלבו, וכן יענה קדושה שתי פסוקים של קדוש ושל ברוך בלבד, אבל פסוק ימלוך, לא יענה, אלא יהרהר בלבו, וכן יענה ״ברוך ה׳ וכו׳״, בקדיש ברכו, וכן במודים ישחה ויענה שלש תיבות ״מודים אנחנו לך״ בלבד, ויש אומרים תיבת מודים בלבד, ואנא עבדא הסכמתי בספרי הק׳ לענות שלש תיבות אלו, ״מודים אנחנו לך״, ועיין לקמן פרשת שמות אות וא״ו. וכל זה הוא אם התחיל בברכה אשר באמצע ברוך שאמר, וכמו שכתב להדיא ב״כף החיים״ סימן ח״י אות ה, אבל אם עדיין לא התחיל בברכה, אלא עודנו בי״ב ״ברוך״ הראשונים, אף על פי שכבר התחיל בהם, פוסק לענות לכל דבר שבקדושה, מיהו חוזר ואומר ברוך שאמר מתחילתו עד סופו, כדי שיאמר פ״ז תיבות אלו בלתי יתרון תיבה אחרת עמהם,

מפני שיש במנין זה סוד, וכן הוא הדין אם בשבת ויום טוב טעה והתחיל ברוך שאמר קודם רננו, אם עדיין לא אמר הברכות שבאמצע, יאמר רננו, ואז יאמר אחריהם ברוך שאמר על הסדר כראוי:

י בתוך פסוקי דזמרה יענה אפילו אמנים דברכות, כי כן העיד רבנו מורנו הרב חיים ויטל ז״ל על רבינו האר״י ז״ל, דהיה עונה אמן דברכות אפילו היה באמצע הזמירות, אך לא פירש לנו על אמנים של תתקבל ועל ישראל ויהא שלמא, ובספרי הק׳ ״מקבציאל״ נסתפקתי בזה, ומדברי הרב ״שלמי ציבור״ דף פ״ה עמוד א, משמע דגריעי אמנים אלו מן אמנים דברכות, אך לא פורש שם על דבר זה, ומדברי ספר הכוונות יש לדקדק קצת דדוקא באמנים דברכות קאמר, וסוף דבר העליתי מחמת ספק, שב ואל תעשה עדיף, דאמנים אלו יהרהר בלבו, וכל שכן על ברוך הוא וברוך שמו דיהרהר ולא יענה:

יא שמונה עשרה פסוקים של יהי כבוד, כנגד שמונה עשרה אותיות של ששה צרופי שד״י, ויש בפסוקים אלו שמונה עשרה אזכרות הרומזים לח״י עלמין, ואחר שיאמר ח״י פסוקים אלו, יאמר תכף שתי פסוקים ״אשרי יושבי״, ״אשרי העם״, ואחריהם יאמר תכף ומיד, ״תהלה לדוד ארוממך וגו׳״, ויזהר מאד שלא יפסיק בין פסוקים אלו, לבין ״תהלה לדוד ארוממך״, בשום פסוק אחר כלל, כי פוגם בכתר הנעשה על ידם, לבחינת המלכות, על כן אם רואה שמתחילים לומר קדיש או קדושה וכיוצא, ישתוק קודם סיום י״ח פסוקים, כדי שיענה, ואם נזדמן לו עניית דבר שבקדושה פתאום, שמוכרח להפסיק, כתבתי בספרי הק׳ ״מקבציאל״, דיענה הקדיש וקדושה וכיוצא, אפילו בין ״אשרי״ ל״תהלה לדוד״, אלא שיזהר אחר שיענה יחזור שלשה פסוקים אחרונים של ״יהי כבוד״, ואז יסמוך כל הפסוקים אחריהם בלי הפסק:

יב פסוק פותח את ידך, יכוין האדם לפי פשוטו, שהוא יתברך המשגיח וזן ומפרנס לכל. וגם יכוין שמות הקודש הנרמזים בו, כאשר נרשמו בסידורים. ואם לא כיון בפסוק זה אפילו לפי פשוטן של דברים, לא יצא ידי חובה, וצריך לחזור ולאומרו פעם אחרת במקום שנזכר שם בתוך פסוקי דזמרה, קודם ברכת ישתבח. ואם לא נזכר אלא עד שאמר ברכת ישתבח, אז יאמר אותו אחר סיום העמידה, ויתחיל מן פסוק ״סומך ה׳״ וגו׳, ובזה מעוות יוכל לתקון, וכנזכר ב״חסד לאלפים״ יעויין שם. והמנהג פה עירנו יע״א, כשאומרים פסוק פותח הנזכר, פורשים כפיהם לעיני השמים, והוא מנהג יפה לעשות בזה פועל דמיוני לקבלת מזלם את השפע מלמעלה. וכיוצא בזה כתב ב״חומת אנך״ בדברי הימים, בפסוק ״ויפרוש כפיו השמים״ (דברי הימים-ב ו, יג) גבי שלמה המלך עליו השלום, יעויין שם. ומה שכתב מהר״י צרפתי ז״ל, ב״יד יוסף״ דף טו, בשם המקובלים, כשאומר פסוק ״פותח וכו׳״, צריך להרים ידיו למעלה וכו׳, פקפקתי בזה בספרי הק׳ ״מקבציאל״ על פי הזוהר הקדוש, דאין להגביה ידיו אלא בנטילת ידים, ונשיאות כפים, והיכא דאתמר אתמר, אך פתיחת כפיו בלתי הגבהה זה הנכון, ובספר ״כתר מלכות״ כתב יד כתוב, יזהר מאד בשני מזמורים של ״הללו את ה׳ מן השמים״, ו״הלל־ויה הללו אל בקדשו״, לאומרם במתון וכונה, דעליהם אמרו רבותינו זכרונם לברכה בגמרא, יהא חלקי מגומרי הלל בכל יום, ועיין רש״י ז״ל:

יג כשיגיע לפסוקים ד״ויברך דוד״, ואומר ״ואתה מושל בכל״, יתן צדקה שלש פרוטות, וימסור השתים בבת אחת, ואחריהם השלישית, ויש סוד בדבר, ויש נוהגים ליתן עוד שלש פרוטות על דרך זה כשאומר ״כי כל בשמים ובארץ״, כדי לצאת ידי חובת שתי השמועות שכתב רבינו מורנו הרב חיים ויטל ז״ל, ותבוא עליו ברכה, ותמיד ישתדל האדם לתת את הצדקה שלו בדרך זה שתהיה שני שלישים ושליש, וגם יזהר בכל פעם שיתן צדקה, יתן מעומד, ויש סוד בדבר, להקים סוכת דוד הנופלת, וצדקה המעולה ביותר הוא שיתן הצדקה ליד הגבאי, והגבאי יתן לעני, שבזה תהיה דומה לענין של מעלה, שהתפארת נותן ליסוד והיסוד למלכות, יען שהאדם הוא דוגמת התפארת, והגבאי דוגמת היסוד, והעני דוגמת המלכות, לכן כשיבא עני לביתו לקבל צדקה, יתן אותה ליד אחד מבני ביתו, והוא ימסרנה לעני, כדי שתהיה מכוונת כדוגמא של מעלה, גם יכוון שיהיה בה יחוד שם הוי״ה הפרוטה היא כנגד יו״ד וחמש אצבעותיו וזרועו כנגד ה״א ו״ו וחמש אצבעות הגבאי או העני כנגד ה״א אחרונה שבשם, וכשאומר ״ואתה מושל בכל״, אם אין גבאי או עני מזומן לפניו, ככה יעשה, יזמין בחיקו כיס אחד שהוא כיס של צדקה, ויאחוז בו בשמאלו, ויתן הפרוטות ביד ימין לתוך כיס זה של צדקה, כשאוחז ביד שמאל שהוא במקום הגבאי או העני, וזכור לטוב עטרת ראשי הרב אבא מארי זלה״ה, שהיה מונח תמיד בחיקו כיס אחד שבו מפריש צדקה, כמה פעמים ביום, במטבעות של כסף גדולים לקיים דברי הרמב״ם ז״ל, מה שכתב בביאור המשנה דאבות, והכל לפי רוב המעשה, ואחר כך מחלק לעניים ולשאר מצוות מן המעות אלו שהוא מפריש בכל יום תמיד כמה פעמים, לקיים מה שכתב רבינו מהר״ם אלשיך ז״ל, בריש פרשת תרומה, והיה קורא על כל הפרשה לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתה וכו׳, ליחד השם ולעשות נחת רוח ליוצרו, והכל בשמחה וברצון לב זכותו יגן עלינו אמן:

יד שירת הים, יאמר בשמחה ובנעימה, כאילו עומד בתוך הים בשעת הנס, ובזה תהיה מסוגלת לכפרת עונותיו, ויאמר ״מי כמכה״ הראשון הכ״ף רפויה, ״ומי כמכה״ השני הכ״ף דגושה, וכן ״ידמו כאבן״ הכ״ף דגושה, שלא יהיה נראה כאומר ידמוך אבן חס שלום, גם יפסיק בין ״במים״ ובין ״אדירים״, דתיבת ״אדירים״ קאי על המצריים, גם ״עם זו גאלת״ הגימ״ל דגושה, ואף על פי שאין כן משפט הדקדוק לפי שהרפויה משתמש לשון צואה, כמו

״לחם מגואל״ (מלאכי א, ז), וכן יזהר גם כן באומרו כי ״גאה גאה״, דהגימ״ל תהיה דגושה, וכנזכר ב״שלמי ציבור״, ופסוק ״ה׳ ימלוך״ יאמר שתי פעמים מקרא, ואחד תרגום, כנזכר בספר הכונות:

טו שבח ברכת ישתבח הוא עצום ונורא, ויש אומרים דתקן אותו אברהם אבינו עליו השלום, ויש אומרים תחלתו תקנו שלמה המלך עליו השלום, והברכה עצמה תיקן אברהם אבינו עליו השלום, ואלו שלשה עשר שבחים של ״שיר ושבחה״, הם כנגד שלש עשרה מידות ״אל רחום״, וצריך לאומרם בנעימה כמסדר שבחו של מלך, לכך לא יאמר אותם בנשימה אחת כמנהג קצת בני אדם, ומצאתי כתוב, שימנה אותם באצבעותיו, והוא דבר נכון ויציב, וכך אני נוהג, ולענין עניית קדיש וקדושה וכיוצא, באמצע ברכת ישתבח, דינו כאשר כתבתי לעיל בברכה של ברוך שאמר, מיהו צריך ליזהר שלא יביא עצמו לידי הפסק בקדיש וקדושה וכיוצא, בתוך שלשה עשר שבחים של ״שיר ושבחה״, אלא אם רואה שהצבור מגיעים לומר כך, ימתין עד שיענה עמהם, ואחר כך יתחיל בי״ג שבחים, ואם בא לו הדבר פתאום בתוך י״ג שבחים, שמוכרח להפסיק, אז אחר שיענה הקדיש וכיוצא, יחזור ויתחיל מתחילתם, שיחזור לומר ״כי לך נאה ה׳ אלוהינו ואלהי אבותינו שיר ושבחה וכו׳״, כדי שיאמר הי״ג שבחים בלי הפסק בינתיים:

טז פה עירנו יע״א, מנהגם לומר כל הקדישים שבתפילה, וגם קדיש ברכו שאחר ישתבח, האנשים שאומרים קדיש בעד המתים שלהם. וכמה צער יש בזה על קלקולים המתהווים מדבר זה, כי יש בהם בורים ועמי ארצות הרבה אשר אין מבינים להוציא ידי חובה את הציבור. ועוד ממהרים הרבה בקריאת הקדיש, ומדלגים תיבות ממש. מה אענה ומה אומר על קלקולים המתהווים מדבר זה, שלא ניתנו להיכתב. ותהילות לאל, קודם כמה שנים עשיתי מנהג חדש פה עירנו, שבשבת ויום טוב אומר החזן את קדיש ברכו, כי מקדמת דנא המנהג היה לומר החזן את הקדיש הזה רק בראש השנה וביום הכיפורים. ותהילות לאל נתיישב המנהג הזה בשבתות וימים טובים, ואף על פי שהקהל היה קשה עליהם הדבר הזה בלבבם, כי חושבים שבאמירתם הקדיש הזה מחיים את המתים, עם כל זה שתקו וקיבלו הדבר הזה בעזרת השם יתברך, והוייא הצלה פורתא. אבל בקדיש ברכו שבחול לא שיניתי כלום, ונשארו עד עתה אומרים זה הקדיש אותם שאומרים הקדישים על המתים שלהם בתוך שנתם ושבוע יארצייט.

והנה מזדמן שאלו האומרים קדיש זה, עודם בתוך הזמירות, והשליח ציבור סיים ברכת ישתבח, הוא והציבור, ואלו עומדים לומר קדיש ברכו, ובדבר זה הארכתי הרבה בספרי הק׳ ״רב פעלים״, ושם העליתי בסיעתא דשמיא כיון דקדיש זה הוא נתקן לצורך תפילת הציבור, שצריך להם הקדיש אחר שגמרו תפלת היצירה, שהם הזמירות, וזה האומר קדיש כבר הוא עומד בתוך הזמירות, והוא אומר בעד הציבור במקום השליח ציבור, אין לנו למחות ביד אלו האומרים קדיש זה, בהיותם בתוך הזמירות שעדיין לא גמרו, ומשום הפסק גם כן העליתי שם דאין חשש, ואף על פי שכתבתי שלא למחות, מכל מקום ודאי המדקדקים לא נכון להם לעשות כן, ולא יאמרו קדיש זה אלא אם כן גמרו ישתבח:

יז זה האומר קדיש ברכו, גם הוא יאמר ברוך ה׳ המבורך לעולם ועד, ולא יהפוך פניו עד שיסיים לומר ברוך ה׳ וכו׳. ואם האדם לא שמע ברכו שאומר בעל הקדיש, ורק שמע הקהל עונים ברוך ה׳ וכו׳, יש אומרים דעונה אחריהם אמן; ויש אומרים דעונה הוא גם כן עמהם ברוך ה׳ וכו׳. ובספרי הק׳ ״מקבציאל״ הסכמתי בסיעתא דשמיא שיענה עמהם, ברוך ה׳ וכו׳.

יח כתבו האחרונים: כשמתפלל ביחיד, יאמר ברייתא זו אחר ישתבח: אמר רבי עקיבא: חיה אחת עומדת ברקיע, ושמה ישראל, וחקוק על מצחה ישראל, עומדת באמצע הרקיע ואומרת: ברכו את ה׳ המבורך; וכל גדודי מעלה עונים ואומרים: ברוך ה׳ המבורך לעולם ועד.

ובספרי הק׳ ״מקבציאל״ כתבתי, דאין להפסיק באגדה זו בין ישתבח ליוצר, אפילו באונס גדול, ודלא כמו שכתב ב״חסד לאברהם״, אלא יאמר אגדה זו קודם עלינו לשבח, וכן בריש תפילת ערבית קודם הברכה:

ויחי · פתיחה

א ״בנימין זאב יטרף בבוקר יאכל עד ולערב יחלק שלל״ (בראשית מט, כז), נראה לי בסיעתא דשמיא ידוע כל מגמתינו הוא להשלים השם והכסא בשלשה אותיות שתים בהשם ואחד בכסא דכתיב ״כי יד על כס יה״ (שמות יז, טז) ושלימותם ותיקונם תלוי בגמר בירור נצוצי הקדושה וכל מה שאנו מבררים ניצוצי קדושה מן הקליפות עושים בהם עילוי ומעלה ותיקון וידוע כי הצדיק יתייחס לימין וזה שאמר ״בן ימין״ הוא הצדיק ״זאב יטרף״ ז׳ אב כי שלשה אותיות שהם א״ב הנזכרות שצריך לתקנם הנה הם שבעה כנגד שבעת ימי הבנין כי לכן כל תיקון מורכב ועשוי במספר שבעה, וזהו ז׳ פעמים אב בעבורם יטרף ניצוצי קדושה, ואז בגמר התיקון שכבר טרף הכל אז ״בבקר״ הוא זמן הגאולה הנקרא בשם ״בקר״ ״יאכל עד״, ״ולערב״ קרי ביה ״ערב״ הוא מלך המשיח ״יחלק שלל״, או יובן ״בבוקר יאכל עד״ ד׳ עי״ן שעולה מספרם פ״ר, רמז לחמשה חסדים שהם פר כמנין ״ורב חסד״ כמו

שכתב רבינו ז״ל בשער מאמרי רשב״י בביאור האדרא רבה דף ט״ל, ״ולערב״ ולעי״ן ר״ב רמז לעי״ן רבתי דשמע ישראל שהוא סוד שבע תחתונות דבינה, והיא מאותיות גדולות שהוא סוד ע׳ שמהן עלאין דאילנא דחיי שהיא בינה, כמו שכתוב בשער הכונות דף כ״א עמוד ד׳. ״תחלק שלל״ מיין נוקבין מניצוצי קדושה: ומאחר דכל מגמתינו לתקן השם והכסא לכן אומרים בקדיש יתגדל ויתקדש שמיה רבה, ופירש רבינו האר״י ז״ל הכונה שבעוונותינו הרבים אין השם שלם וכמו שאמר הכתוב ״כי יד על כס יה״, והטעם לפי שאין אחיזה לקליפות בשני אותיות י״ה אלא רק בשני אותיות ו״ה, ועל כן יש להם אותו הרוחניות שהוא סוד י״א סמני הקטורת שנמשך להם משם וכונתינו בקדיש להסיר ולסלק מהם אותו הרוחניות שהוא סוד י״א סימנים, וזהו על ידי העלאת ו״ה לבחינת י״ה וכשיתחברו יתבטלו הקליפות, ולז אומרים יתגדל ויתקדש שמיה רבה פירוש שם י״ה יהיה רבה בהתחברותו עם ו״ה, לכן יש י״א אותיות בשני תיבות אלו יתגדל ויתקדש וכנזכר בשער הכונות:

ויחי

א מה שתיקנו חכמינו ז״ל קדישים בשחרית עניינם הוא כך דהתפלה היא לצורך תיקון ועילוי עולמות אצילות, בריאה, יצירה, עשייה, והוא כי מן התחלת התפלה עד ברוך שאמר הוא בעולם העשיה, ומשם עד יוצר אור בעולם היצירה, ומשם עד תפילת שמונה עשרה בעולם הבריאה, ותפלת שמונה עשרה היא באצילות, ואחר כך יורדים מעילא לתתא, לפי שבימי החול אין בנו כח להעמידם בעילוי הנעשה להם אלא רק לפי שעה ותכף חוזרים למקומן, והנה מן אשרי עד תפלה לדוד בבריאה, ומשם עד אין קדוש כה׳ ביצירה, ומשם עד עלינו לשבח בעשיה, ולכן תיקנו קדיש בין כל עולם ועולם דעל ידי הקדיש המתוקן על פי הסוד במספר התיבות והאותיות שבו תהיה שלימות עליית העולמות למעלה ממדרגתם ולזה באו כל תיבותיו וכן החמשה אמנים הראשונים שבו כמספר ידוע ומכוון לצורך עליית העולמות ולכך נתקן הקדיש בלשון תרגום כדי שלא יעלו הקליפות גם כן בעליית העולמות להתאחז בהם ולינק שפע מהם לעת עתה והוא כי הם מכירים ומבינים לשון התרגום וכאשר שומעין השבח הגדול והנורא והקדוש הזה של הקדיש הם נכנעים ואין עולים וגם עוד על ידי כונתינו בקדיש יסתלק הניצוץ של הקדושה שהוא החיות שבתוך הקליפות ויעלה למעלה ויתחבר עם הקדושה ובזה יהיה הכנעה גדולה מאד להקליפות ויתפרדו כל פועלי און ולכן אמרו בזוהר הקדוש על הקדיש דאיהו מתבר שלשלאין דפרזלא וכנזכר כל זה בספר הכונות לרבינו האר״י ז״ל ובספר ״פרדס״ לרש״י ז״ל סימן ו׳ נתן טעם אחר מה שנתקן בתרגום והעיקר טעם האר״י ז״ל ומה שלא אומרים קדיש קודם תפילת שמונה עשרה נבאר לקמן בעזרת השם:

ב מן יהא שמיה רבא מברך עד בעלמא צריך להיות כ״ח תיבות על פי הסוד ואם נאמר מכל ברכתא אין כאן אלא כ״ז תיבות ולכך כתב רבינו הרש״ש ז״ל שצריך לומר מן כל להשלים כ״ח ואשר פקפק רבינו מורנו הרב שמואל ויטל ז״ל בהגהתו בשער הכונות על אמירת מן כל הנה בספרי הק׳ רב פעלים טענתי טענות גדולות על דבריו ושם הבאתי פסוק ״ויברכו שם כבודיך ומרומם על כל ברכה ותהלה״ (נחמיה ט, ה) ולפי דברי רבינו מורנו הרב שמואל ויטל ז״ל היה צריך לומר כאן מכל גם שם הבאתי דמיון לאמירת מן כל במקרא בדניאל א׳ ״ובריאי בשר מן כל הילדים״ (פסוק טו), וגם בלשו תרגום נמצא שם בסימן ב׳ ״בחכמה די איתי בי מן כל חייא״ (פסוק ל), וכן בסימן ז׳ ״די תשנא מן כל מלכיותא״ (פסוק כג):

ג מצות עניית הקדיש של ״יהא שמיה רבא מברך״ הוא שישמע העונה תחלת הקדיש שהוא ב׳ תיבות ״יתגדל ויתקדש״, כי ״יהא שמיה רבא מברך״ הוא עניה על ״יתגדל״, לכך לכתחלה ישימו כל הציבור לבם לשמוע כל הקדיש מן תיבת יתגדל כדי לכוין על מה הם עונין, מיהו יחיד שנכנס לבית הכנסת, או, שסיים תפילת שמונה עשרה ומצא הציבור עונין קדיש יענה עמהם, ורק באמירת אמן דקודם ״יהא שמיה רבא״ איכא פלוגתא דיש אומרים שיתחיל לענות מן ״יהא שמיה רבא מברך״ ולא יאמר אמן דחשיב אמן יתומה, ויש אומרים שיוכל לענות אמן גם כן ולא הוי אמן יתומה ובספרי הק׳ ״מקבציאל״ העלתי מאן דעבד כמר עבד ומאן דעבד כמר עבד, דהעונין אמן יש להם סמיכה לסמוך וכן ראוי להורות:

ד אם התחיל לומר קדיש בעשרה ויצאו מקצתן גומרין אותו הקדיש, והוא שנשתייר רובן אבל אם לא נשתייר רובן לא, ובין הכי ובין הכי אותם שיצאו עליהם נאמר ״ועוזבי ה׳ יכלו״ (ישעיה א, כח), ואם נשאר עשרה לית לן בה, ואם היו עשרה באמירת פרשת התמיד והקרבנות ובברייתא דרבי ישמעאל ויצאו מהם לא יוכל לומר קדיש אם לא יש עשרה, וכן הוא הדין אם היו עשרה בזמירות ושירת הים ויצאו מהם קודם שיתחיל הקדיש לא יאמר קדיש בפחות מעשרה, וכן הוא הדין אם היו עשרה באמירת אשרי דקודם מנחה ויצאו מקצתן קודם שהתחיל הקדיש לא יאמר בפחות מעשרה אף על פי דקדישים אלו חובה הן, וכנזכר הטעם בשולחן ערוך לרבנו זלמן ז״ל סימן נ״ח סעיף ד׳:

ה אם הם עשרה בצמצום ואחד מהם מתפלל תפלת שמונה עשרה שאינו יכול לענות עמהם קדיש אף על פי כן מצטרף עמהם, והוא הדין אפילו אם היו שנים או שלושה או ארבעה מתפללין כל שנשאר רוב שעונין קדיש ואמנים מותר לומר קדיש, דכל שיש שם עשרה שכינה שורה עליהם ויכולים לומר

דבר שבקדושה, מה שאין כן בחזרה שאני וכאשר נבאר קמן בעזרת השם, מיהו אם היה אחד מהעשרה ישן יש אומרים דבאחד בלבד שוא ישן יכולים לומר קדיש אבל בשנים לא דאין כבוד שמים לצרף שנים ישנים, ויש אומרים שאין לדמות ישן למתפלל לפי שהישן יש בו הסתלקות נשמה קצת ואין קדושה שורה עליו אלא אדרבא קצת טומאה שורה עליו אפילו ישן ביום, לכן אין לצרף אפילו באחד וכן ראוי להורות דאפילו באחד ישן לא יאמרו קדיש אלא עד שיקיצו אותו, ואם אי אפשר להקיצו לא יאמרו:

ו חרש המדבר ואינו שומע, או שומע ואינו מדבר הרי כן כפקחים ומצטרפים לכל דבר שבקדושה אף על פי שאין עונין עמהם, ואפילו אם יש שלש וארבע מאלו כל שיש רוב עונים מצטרפים, חוץ מן החזרה של תפלת שמונה עשרה דבעינן תשעה שומעין חזרת ש״ץ ועונין אמן וכאשר יתבאר לקמן, אבל מי שאינו שומע ולא מדבר הרי הוא כשוטה וקטן דאינו מצטרף וזה חרש שדברו בו חכמים בכל מקום, וכן מנודה ואונן אין מצטרפים לכל דבר שבקדושה, אבל עבריין שעבר על גזרת ציבור שגזרו בחרם מאחר שלא נידוהו בפירוש מצרף, והשיכור אם אינו יכול לדבר בפני המלך אינו מצטרף:

ז צריך שיהיו כל העשרה במקום אחד ושליח ציבור שהוא מכללם גם כן הוא עמהם, אבל מקצתם בחדר זה ומקצתם בחדר זה אינם מצטרפים אף על פי שפתח פתוח ביניהם, ותיבה או בימה שבבית הכנסת שעומד עליה השליח ציבור אף על פי שהיא גבוה עשרה טפחים ורחבה הרבה ויש לה מחיצות גבוהים עשרה, והשליח ציבור מצטרף עמהם ומוציאם ידי חובה, מפני כי התיבה הזאת בטלה לגבי בית הכנסת דעשויה לצורך בית הכנסת היא, והא דבעינן שיהיו כל העשרה במקום אחד כל זה לענין צירוף, אבל אם יש עשרה במקום אחד שאומרים קדיש או קדושה כל השומע קולם אפילו עומד בבית אחר ואפילו יש בינו לבינם כמה בתים הרי זה עונה עמהם קדיש, ורק שלא יהיה מפסיק בינו לבינם טינוף או עכו״ם, והא דאמרנו דטינוף או עכו״ם מפסיק ואינו עונה היינו אם זה עומד בבית אחר שדינו הוא שאינו מצטרף עמהם, אבל אם עומד במקום אחד אפילו שיש באותו מקום עכו״ם אחד עומד שם הרי זה עונה עם הציבור קדיש וקדושה וכל דבר שבקדושה, וצריך להזהיר העם בזה הדבר שתמיד ימצא עכו״ם עומדים בפתח בית הכנסת למכור שם איזה דבר ובני אדם הולכים במבוי חוץ לפתח אחר העכו״ם ושומעים קדיש וכיוצא דאין לענות, ורק אם נכנס העכו״ם בתוך בית הכנסת לא אכפת לן בזה וכל הציבור שהם בתוך בית הכנסת עונים כל דבר שבקדושה אפילו אותם העומדים אחרי העכו״ם:

ח קדיש שתפסו מעומד כגון קדיש שאחר העמידה, ואחר ההלל, שהיה עומד בתחילתו ישאר עומד עד אחר עניית ״אמן יהא שמיה רבא״ כולה, וכן יש ליזהר בכל הקדישים שמזדמן שהוא היה יושב כשהתחילו בקדיש ועבר זקן או תלמיד חכם וקם מפניהם שישאר עומד עד אחר עניית ״אמן יהא שמיה רבא״, מאחר שכבר עמד חשיב תפסו מעומד:

ט כשם שצריך להזהר מברכה שאינה צריכה כך יזהר שלא להרבות בקדישים, מיהו אם למד תורה שבכתב ורוצה לומר קדיש יהא שלמא, ואחר כך למד תורה שבעל פה ואומר קדיש על ישראל או להפך לית לן בה שאין בזה מרבה בקדישים, ולכך נוהגים פה עירינו לומר כל יום אחר קביעות תורה שבעל פה קדיש על ישראל ואחר כך לומדים תהלים ואומרים קדיש יהא שלמא, וכן עושים בליל חג השבועות והושענא רבא, ושמעתי שגם בעיר הקודש מנהגם לומר בשתי לילות הנזכרים קדיש אחר תורה שבכתב, וקדיש אחר תורה שבעל פה:

י כשם שאסור לעבור לפני המתפלל כך אסור לעבור לפני האומר קדיש כמו שכתב ב״ברכי יוסף״ ועיין ״מנחת אהרן״ דף ס״א עמוד ג, מיהו נראה אם הגיע האומר קדיש ל״על ישראל״ ויש לזה צורך לעבור לפניו שרי, וכן אנחנו נוהגים:

יא ״יהא שמיה רבא מברך״ הוא תרגום של ״יהי שמו הגדול מבורך״, לכן ימשוך מלת ״מברך״ עם מלת ״רבה״ ויאמר ״מברך״ הבי״ת בקמ״ץ והרי״ש בפתח, שאז פירושו כאלו מבורך וכנזכר באחרונים, ויאמר תי״ו ראשונה של תשבחתא בחיר״ק, גם כשיאמר ״לעלם לעלמי עלמיא״ ימשוך מלת ״יתברך״ עם מלת ״עלמיא״ שלא יפסיק בין ״עלמיא״ למלת ״יתברך״, ועיין מגן אברהם סימן ס״ו סעיף קטן ו״מאמר מרדכי״ סימן נ״ו סעיף קטן ו ו״שלמי ציבור״ דף פ״ד עמוד ד. גם יזהר העונה קדיש להפסיק מעט בין ״אמן״ ובין ״יהא שמיה רבא״ כי ״אמן״ זה קאי אדלעיל, ומתחיל השבח מן ״יהא שמיה״, ויזהר העונה קדיש לענות בכל כוחו רוצה לומר בכל כונתו, וגם ירים קולו מעט, אבל לא ירים יותר מקול האומר קדיש, כדין העונה אמן שאינו רשאי להגביה קולו יותר מן המברך וכנזכר ב״חסד לאלפים״, ועניית קדיש קודמת לעניית קדושה אם באים לשומע ביחד, אבל אם כבר התחיל לענות קדושה לא יפסיק לענות קדיש, וכן אם כבר שמע קדיש אחד ועונה, אבל קדושה עדיין לא שמע באותו היום דבזה עניית קדושה קדים כדי שיצא ידי חובת קדיש וקדושה וכנזכר ב״חסד לאלפים״, ואם שנים אומרים קדיש וזה מקדים וזה מאחר יענה אחר המקדים:

יב כפי דברי רבינו האר״י ז״ל קדיש דקודם הודו וקודם יוצר, ושל אחר העמידה קודם אשרי, ושל קודם תפלה לדוד, ושל קודם פטום הקטורת, וכל חמשה אלו חובה הם ואין הקטן יוכל לאומרם לבדו אלא צריך גדול להוציא הציבור ידי חובתם, וקדיש שקודם ״עלינו לשבח״ שאומרים אחר ״תנא דבי אליהו״ זה נקרא קדיש ״יתום״ שחכמינו ז״ל תקנו זה לאומרו היתומים, ואינו מכלל חמשה קדישים הנזכרים שנתקנו לצורך העולמות, אלא זה

הקדיש הוא בעולם העשיה שיש תועלת לנפטר אם יאמר אותו בנו תוך שנים עשר חודש, וגם בכל יום יארציט, ויש בו שתי תועליות האחת להצילו מדין גיהנם, והשנייה להכניסו לגן עדן ולהעלותו ממדרגה למדרגה, לכך אומרים אותו היתומים תוך שנים עשר חודש, וגם ביום יארצייט בכל שנה ושנה, וכך היה נוהג רבינו האר״י זיע״א לומר קדיש בתרא זה בכל שנה שנפטר בו אביו בין בשחרית בין בערבית וכנזכר בספר הכונות עיין שם, ומצאתי כתוב בספר ״כתר מלכות״ כתיבת יד שיאמר היתום בלחש הן בתוך שנים עשר חודש הן ביום יארצייט בכל שנה קודם קדיש זה פסוקים מאלפ״א בית״א המתחילים באותיות שם אביו או אמו שאומר קדיש זה בעדם, וכנגד כל אות משמותם יאמר פסוק אחד דוקא בלחש וערב לי טעמו, וכן ראוי לעשות דמסתברא מלתא ואין בזה הפסד:

יג פה עירנו יע״א נהגו לומר בקדיש בתרא זה הן בשחרית הן בערבית ״רבנן ברכו את ה׳ המבורך״, אך בעיר הקודש תבנה ותכונן במהרה בימינו לא נהגו לומר רבנן, והקהילות כל אחת יעשה כמנהגו בזה, ובספרי הק׳ ״רב פעלים״ עשיתי בסיעתא דשמיא טעם לאמירת ״רבנן״ הן כאן, הן קודם ברכת התורה בעליית ספר תורה:

יד כתב הגאון חיד״א ב״שיורי ברכה״ סימן שע״ו סעיף קטן ח לפי מה שכתב רבינו האר״י זצ״ל דהקדיש מועיל גם כן להעלות נשמתו נראה שיאמר קדיש כל שנים עשר חודש, אלא מפני ההמון יפחית שבוע אחרון כמו שכתב הרב ״כנסת הגדולה״ סימן ת״ג דכיון דחשו שלא יאמרו משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חודש כל שמחסר מן שנים עשר חודש סגי עד כאן לשונו, ופה עירינו בגדאד נהגו בכך ובסיום אחד עשר חודש עושים לימוד יותר והולכים על הקבר וקורין יום זה שנה החסרה ופוסקין אחר זה שבוע אחד בתחלת חודש השנים עשר והגם דהרב ז״ל כתב דפוסקין בשבוע אחרון של חודש אחד עשר, לא אכפת שזה הכל שוה, וכל זה הוא לפסוק מן הקדישים שאומרים היתומים, אבל קדיש שאחר הלימוד שאומר כל אדם גם הם יאמרו: גם יש מנהג פה עינינו שאם חל יום יארצייט באמצע השבוע, מתחילין היתומים לומר הקדישים מליל שבת הקודם דהיינו מתפילת ערבית של שבת עד סוף מנחה של יום יארצייט ואם חל יום יארצייט ביום שבת מתחילין מערבית של שבת הקודם, ואומרים כל השבוע עד סוף שבת שניה שהוא יום יארצייט, ומנהג זה הובא ב״שלמי ציבור״ דף ק״ץ עמוד ב אבל מספר הכונות נראה להדיא שלא היה רבינו האר״י ז״ל אומר קדיש על אביו אלא רק ביום אחד של יארצייט בלילה וביום, ודע כי משמעות יארצייט הוא יום הפטירה בלשון אשכנז, וגם הספרדים הורגלו לקרוא אותו בשם זה בספריהם, ואין בזה ראשי תבות או רמז אחר כמו שחושבין העולם:

טו בענין הנפטר בלא זרע או שבנו קטן ושוכרים אחד שיאמר בעבורו קדיש נשאלתי בספרי הק׳ ״רב פעלים״ אי מהני בכהאי גונא וכתבתי בסיעתא דשמיא שם כי כן מצאתי כתוב שהובא ב״בית יוסף״ בסוף חלק ״יורה דעה״ משמע שהיה להם מנהג קדמון לשכור אדם לומר קדיש בשביל נפש הנפטר, וכן מוכח נמי מתשובת מהר״י קולון ז״ל שורש מ״ד יעוי שם, ועיין ספר ״חיים ביד״ סימן קי״ד מה שכתב טעם למנהג עיר ואם בישראל אזמיר יע״א ליתן קדיש בתרא שאומרים קודם עלינו לשבח להרב המורה שבעיר עיין שם, ובספר ״כסא אליהו״ דפוס קרתא קדישא ירושלים תבנה ותכונן כתב בתיקון של תענית יביא אחרים להתענות עמו עיין שם, וכתבתי שעל כל פנים זה האומר קדיש בעד מתים זרים ממנו, יאמר כל יום בסוף היום בקשה זו ״יהי רצון מלפניך וכו׳ שתחוס ותחמול ותרחם ברוב רחמיך וחסדיך על נפש רוח ונשמה של פלוני בן פלונית, ולמען הקדישים שאמרתי אני עבדך היום הזה תבטל כל המקטרגים והמשטינים, ויעמדו מליצי יושר להמליץ טוב על נפשו רוחו ונשמתו, ותלוה אליהם השלום וישבו במנוחת שלום השקט ובטח ותגביר חסדיך על מדת הדין ויתמתקו הגבורות הקשות על ידי פלא העליון שהוא חסדים גדולים ורחמים גמורים יהיו לרצון וגו׳״:

טז בספרי הק׳ ״רב פעלים״ נשאלתי בארבעה או חמשה שאומרים קדיש ביחד ואחד מהם קולו נמוך ששום אחד מן הציבור אינו שומע קולו אי צריך למימר קדיש עם אותם האומרים קדיש שהציבור שומעין קולם בלבד והבאתי שם דברי הרב ״אמת ליעקב״ במשפט הברכות לעולין לספר תורה דף כ״ד אות ס גם הבאתי דברי הרב ״בנין ציון״ סימן קכ״ב שפקפק בזה והבאתי עוד עדות הרב הגאון חסיד מהר״א מני נר״ו במנהג החסידים בבית אל יכב״ץ שהחזן הוא האומר את הקדיש בכונות ואם יש אחד מן הציבור שיש לו יארצייט ורוצה לומר קדיש יאמר בלחש כדי שלא יערבב הכונה של החזן גם העיד שבספר ״פתח הדביר״ סימן קכ״ה [אינו מצוי אצלינו] גם כן כתב דלא אכפת בכך ועם כל זה העלתי דלכתחלה לא יעשו כן ומנהג החסידים הנזכר שאני משום דלא אפשר בלאו הכי: עוד נשאלתי שם בעשרה שלמדו תהלים ורוצים כלם לומר קדיש שאין שום אחד עונה והבאתי דברי הרב ״בני יאודה״ עייאש ז״ל סימן ג׳ והארכתי קצת בזה והעלתי דלכתחילה יזהרו להיות אחד עונה להם הקדיש:

שמות · פתיחה

א "והיה אם לא יאמינו לך ולא ישמעו לקול האות הראשון והאמינו לקול האות האחרון והיה אם לא יאמינו גם לשני האותות האלה ולא ישמעון לקולך ולקחת ממימי היאור וכו'" (שמות ד, ח-ט) והנה הדקדוקים רבו בפסוקים האלה ובדרשותי על התורה ביארתים לנכון בעזרת השם יתברך וכדי להקל בהוצאת הדפוס לעת עתה לא הבאתי הדברים כאן. גם הרב "בינה לעתים" ז"ל הביא הדקדוקים בפסוק זה ובאר אותם לנכון והיינו דהיתה הכונה בה כדי להשריש האמונה הישרה שראוי להאמין שהוא יתברך סיבה כוללת ברצונו הפשוט לכל דברים הן לטוב הן להופכו וכל השינויים הבאים מרע לטוב ומטוב לרע כפי היותם מסודרים ומוגבלים מחפצו יתברך ולא כאותם החושבים שפועל הטוב לחוד ופועל הרע לחוד חס ושלום והודיעו בה על השינוי שאפשר להיות מאת שלשה הצדדין עיין שם בדברי קודשו כי נעמו וכדי להקל בהוצאה לא העתקתי דבריו שבאו בהרחבה כמדתו הטובה: והנה לפי האמור כל האותות אלו היו כדי להודיע דפועל הטוב הוא פועל הרע ולא שיש חס ושלום שתי רשויות כדעת האפיקורסים ולכן תקנו אנשי כנסת הגדולה לומר בכל יום ברכת קריאת שמע "יוצר אור ובורא חושך" וכן בערבית "גולל אור מפני חושך וחושך מפני אור" להזכיר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום כדי להוציא מלב התועין ומתעים שאומרים שתי רשויות ומי ברא אור לא ברא חשך לפיכך תקנו להזכיר מדת לילה ביום ומדת יום בלילה להורות על האחדות השלם אל אחד ברא שניהם באחדותו הפשוט וכמו שכתב מרן "בית יוסף" ז"ל וכנזכר ב"שלמי ציבור" ונראה לי בסיעתא דשמיא טעם אחר במה שתיקנו להזכיר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום והוא כי באמת אין לך שעה ביום שאין בה לילה, ואין לך שעה בלילה שאין בה יום וכמו שכתוב בספר הברית ז"ל שהארץ היא כדורי, ותלוי על מרכזו באמצע אויר השמים על בלי מה בגזרת האל יתברך, ובני אדם יושבים על שטח הכדור מסביב וכדור הארץ הלזו בכללו תמיד חציו האחת יום, וחצי שכנגדו לילה, דכמו שהשמש מקיף ובא להאיר תמיד חצי הכדור מהארץ, כמו כן הצל בא אחריו מקיף להחשיך תמיד החצי אשר כנגדו ונכחו, באופן כשהוא יום במדינה זו אז הוא לילה במדינה שכנגדו על הארץ ממולו בעבר השני, וזה חצי הכדור השני שהוא לנוכח חצי הכדור שאנחנו עומדים בו ולא נגלה לעיני העמים וחכמיהם בזמן הראשונים, ורק נמצא ונגלה בשנת חמשת אלפים ורנ"ב ליצירה לאחד מחכמי הגוים חלק גדול בארץ בחצי הכדור השני ששלחו מלך ספרד עם גבור חיל שמו אמריק"א באניות רבות עם אנשי חיל וכבש הארץ החדשה ההיא ונקראת על שמו אמריק"א אך עם כל זה תמצא כי רבותינו ז"ל בזוהר הקדוש הכירו בזה ברוח קדשם ורמזו על הארץ הזאת בזוהר פרשת ויקרא דף י"ד וזה לשונו: אית אתר בישובא כד נהיר לאילין חשיך לאילין, לאילין יממא ולאילין לילייא, עיין שם והאריך בזה הרב בנועם לשונו עיין שם, ולכן בזה מצינו טוב טעם למה שאנחנו מזכירים מדת לילה ביום ומדת יום בלילה, כי באמת בעת אשר אצלינו יום הנה הוא לילה בעבר השני שכנגדינו והוא מאמר הכתוב ממש "יום ולילה לא ישבותו" (בראשית ח, כב): ובאופן אחר נראה לי בסיעתא דשמיא הטעם דמזכירין מדת לילה ביום וכו', דהאור רמז למדת הרחמים שממנה ימשך הטוב, והחשך רמז למדת הדין שממנה ימשך היסורין והצרות, ורמזו אנשי כנסת הגדולה לאדם בתיקון השבח הזה בכל יום שאם יראה [עצמו] עומד בטובה ושלוה שהוא האור לא יבעט כמו שכתוב "וישמן ישורון ויבעט" (דברים לב, טו), אלא יחשוב ויעלה על לבו את החשך שממנו יבואו צרות ויסורין, ואם יראה עצמו עומד בחשך בצרות ויסורין אל יתייאש מן הרחמים, אלא יעלה על לבו את האור שיזרח עליו בטובה ומנוחה לכך תקנו להזכיר מדת לילה ביום ומדת יום בלילה, ועוד אמרתי בסיעתא דשמיא טעמים אחרים בזה ולא הזכרתים פה:

שמות

א כשיתחיל יוצר אור ימשמש בתפלין של יד לבדו כי תפלת יוצר בעולם הבריאה ותפלין של יד הוא בעולם הבריאה, ולא יעשה כמנהג בורים למשמש גם בתפלין של ראש, כי משמוש תפלין של ראש אין כאן מקומו אלא הוא קודם תפלת העמידה וכאשר נבאר. ומצאתי כתוב בספר כתב יד: טוב שיניח ידיו על תפלין של יד למעלה מבגדיו כל משך זמן ברכות קריאת שמע דיוצר כדי לצאת ידי חובה מצד הסח הדעת לפחות בעת זו כי יש סוברים דסגי בהכי עד כאן, ובאמת היא עצה נכונה ותקנה חשובה, אך הנוהג כך יזהר לנשק כמה פעמים באמצע דהיינו שישים אצבעותיו על שפתיו ויחזירם, דאם לא כן אפשר אחר אשר הורגל להניח ידיו על תפלין של יד גם בזה ירדם בהסח הדעת, כי יהיה ההרגל טבע ויסיח דעתו ונמצא שלא הועיל בתקנתו:

ב קדושת יוצר צריך לאמרה מיושב ואם היה עומד צריך שישב, והמנהג פה עירינו שימתינו הציבור להחזן כאן כדי שיאמרו כולם קדושת יוצר ביחד, וכשאומרים קדושת יוצר אז גם כן ינשקו תפלין של יד לבדו:

ג יפסיק בין "יוצר" ובין "אור" דלא לישתמע "יצרור" כנזכר באחרונים, וצריך לומר "ובטובו מחדש וכו'" כי על ידי החסד הנקרא טוב מחדש בסוד "חדשים לבקרים" (איכה ג, כג), גם צריך לומר "רצון קוניהם", גם צריך לומר "קדושה" בשור"ק, "כולם כאחד" עונים דקאי א"כולם כאחד" כלומר

קדושה כולם כאחד עונים ולכן יפסיק בין מלת "ובנעימה" למילת "קדושה", גם צריך לומר "לעומת השרפים לעומתם משבחים ואומרים" וכנזכר בספר הכונות, גם "לאל ברוך נעימות" יהיה הלמ"ד בקמ"ץ רוצה לומר לאל הידוע שהוא ברוך יתנו נעימות, וכן "למלך אל חי וקים" הלמ"ד של למלך בקמ"ץ, גם "ותשבחות ישמיעו" התי"ו נקודה בחיר"ק, וכמו שכתבתי לעיל בברוך שאמר וכנזכר בספר הכונות, "ומברכין ומשבחין וכו'" כולם וא"ו בריש תיבה ונו"ן בסופה וכשאומר "בעל גבורות" ידגיש העי"ן שלא יבולע ויהיה כאומר "בל גבורות" חס ושלום וכנזכר ב"חסד לאלפים", ולא יאמר "למען לא נבוש" אלא יאמר "ולא נבוש ולא נכלם" כנזכר באחרונים ז"ל:

ד מצא עצמו ב"הגדול והגבור" ונסתפק אי קאי ב"שם קדשך הגדול הגבור והנורא בטחנו" או קאי ב"הגבור והנורא קדוש הוא" שבברכת יוצר, לא יחזור לברכה ראשונה אלא יחזור לברכת אהבת עולם ויתחיל מראש "אהבת" משום ספק ברכות להקל:

ה כשיאמר "מהר והבא עלינו" ישים שני צדדי הטלית על כתפיו, וכשיאמר "ברכה ושלום מהרה מארבע כנפות כל הארץ" יקבץ כל ארבע כנפות הטלית ויאחזם בידו השמאלית כנגד הלב שהוא בשמאל, ותעשה כך עד שתאמר "ודבריו חיים וקיימים ונאמנים וכו'" דאחר "אמת ויציב" וכנזכר בספר הכונות, ובספר "קשר גודל" להגאון חיד"א ז"ל ושאר אחרונים כתבו שיניח הציציות בין קמיצה לזרת, אך לא נמצא דבר זה מפורש בספר הכונות, וכשאומר "ובנו בחרת מכל עם ולשון וקרבתנו מלכנו" יכוין לקיים מצות עשה לזכור מעמד הר סיני ונתינת התורה שקרבנו השם יתברך לשמו הגדול על ידי התורה וקבלנו מלכותו עלינו, וכשאומר "לשמך הגדול" יכוין לקיים מצות עשה לזכור מעשה עמלק שבעבורו אין השם שלם ואין הכסא שלם, ויכוין לצפות לה' שבקרוב ימחה שם עמלק ויהיה שמו יתברך גדול שישתלם השם והכסא וכשיאמר "באהבה להודות לך" יכוין לקיים מצות עשה לזכור מה שעשה הקדוש ברוך הוא למרים כי השם יתברך לא ברא את הפה לאדם אלא רק להודות לו בו ולא ישתמש בו באיסור, ובפסוק "אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים" יכוין לקיים זכירת יציאת מצרים וכנזכר בספר הכונות ו"פרי עץ חיים":

ו אם הוא בברכות קריאת שמע וקראוהו לספר תורה בשמו העליתי בסיעתא דשמיא בספרי הק' "רב פעלים" כיון דקראוהו בשמו יעלה ויקרא עם החזן בלחש ולא יפסיק לדבר עם החזן בנדבת הצדקה וכיוצא ואם קראוהו באמצע ברכת "לאל נעימות" או באמצע "אהבת עולם" אז כשירד יחזור לקרות מתחילת אותה הברכה, ורק בברכה ראשונה של יוצר אור לא יחזור לתחילת הברכה מפני שיש בה בהזכרת השם אלא יחזור לראש ענין, כדי שיהיו הדברים סדורים לנכון, גם בברכות קריאת שמע פוסק לענות קדיש או "ברוך ה' המבורך" הן לברכו דקדיש, הן לברכו דעליית ספר תורה וכן יענה בקדושה פסוק "קדוש קדוש קדוש" ופסוק "ברוך", וכן שלשה תיבות "מודים אנחנו לך" דוקא, וככן חמשה אמנים הראשונים של קדיש, אבל שאר אמנים של "תתקבל" ו"על ישראל" ו"יהא שלמא" לא יענה, וכן אמן דברכות אפילו אמן ד"האל הקדוש" ואמן ד"שומע תפלה" לא יענה, ואף על גב דלדעת מרן ז"ל בקדיש יענה עד "יתברך" כבר הוכחתי בספרי הק' "מקבציאל" לדעת רבינו האר"י זצ"ל דיענה עד "בעלמא" וזה עיקר וכמו שכתבתי לעיל (פרשת ויגש אות ט) בהלכות "ברוך שאמר": ואף על פי שאמרנו שפוסק בברכות קריאת שמע לקדיש וקדושה וכו', מכל מקום אם הוא בתחלת הברכה אחר שאמר "ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם" לא יפסיק לשום דבר קודם שיאמר יוצר אור ובורא חושך, כדין ברכות קצרות של הנהנין או של המצות דאינו פוסק בהם כלל, שאם יפסוק אז תתערבב הברכה בדברים שאין להם משמעות אחר הזכרת השם, וכן כאן איך יאמר "ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם" קדוש קדוש קדוש וכו'" או "ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם אמן יהא שמה רבא וכו'" וכן בשאר עניות של "ברוך" ושל "מודים" ואמן דקדיש וכמו שכתב הרב "נשמת כל חי", חלק א סימן ב, וכן הדין בברכת "ברוך שאמר" אחר שהתחיל הברכה כמו שכתבתי לעיל:

ז בט"ו וי"ן של "אמת ויציב וכו'" יזהר להוציאם בפיו הדק היטב מפני שיש בהם סוד, וצריך לחבר מלת "הדבר" עם ט"ו וי"ן הנזכרות שלא יפסיק ביניהם מפני כי אות ה"א של "הדבר" שייכה להם, ובספרי הק' "מקבציאל" העלתי בסיעתא דשמיא דאם נזדמן לו כאן לענות דבר מדברים שבקדושה שיענה בתוך ברכות דקריאת שמע יענה גם באמצע ט"ו וי"ן הנזכרות, אלא שצריך לחזור ולומר "ויציב וכו'" כדי לחבר ט"ו וי"ן הנזכרות עם ה"א של "הדבר" בלתי הפסק בדבר אחר בנתיים:

ח כשיאמר "ודבריו חיים וקיימים ונחמדים לעד", אז בתיבת "לעד" ינשק הציציות שהיה אוחז בהם ויעבירם על גבי עיניו ויסירם מידו שישתלשלו למטה ולא יאחזם עוד בידו וכנזכר בספר הכונות, וצריך לומר "יוצרינו צור ישועתינו" ולא יאמר "צורינו", וכן "למלך אל חי וקים" יאמר למ"ד הראשונה של "למלך" בקמ"ץ ולא בשב"א כנזכר לעיל (אות ג) גבי "לאל ברוך", גם יאמר "רם ונשא גדול ונורא" ולא יאמר "גבור ונורא וכנזכר בספר הכונות, וכשיאמר "עוזר דלים" יכוין לעשות עצמו עני עם השכינה הנקראת "דלה" בהיותה למטה בהיכל הרצון דבריאה, כדי שבעלותה יזכה שיהיה עלוי לנפשו גם כן עמה, וכונה זו נרמזה בזוהר הק' שאמרו: "וצריך למעבד גרמיה עני בהדי שכינתא" וכנזכר בספר הכונות, וכשיאמר "תהלות לאל

עליון גואלם" יקום לעמוד לפני המלך העליון ברוך הוא וישאר עומד עד סוף תפלת העמידה וכנזכר בספר הכונות, וכתבתי בספרי הק' "מקבציאל" דתכף בתחלת מלת "תהלות" יקום לעמוד ויסיים מלת "תהלות" מעומד ועיין בסידור רבינו הרש"ש ז"ל:

ט צריך לסמוך גאולה לתפלה ולא יפסיק לאחר שאמר "גאל ישראל" אפילו בשתיקה, אלא תכף ומיד יתחיל לומר "אדני שפתי תפתח", ואם הרגיש שרוצים לומר קדיש או קדושה אז ימתין קודם שיאמר שירה חדשה ויענה שם, אבל אחר שאמר גאל ישראל לא יפסיק לקדיש וקדושה ולכל דבר שבקדושה הנזכרים לעיל, ואם מגביהין ספר תורה להראותו לציבור לא ימתין להביט בספר התורה אפילו בשתיקה אחר שאמר גאל ישראל כי יש סוד בדבר זה לסמוך גאולה לתפלה, ומטעם זה לא תקנו חכמינו ז"ל לומר קדיש בין תפלת היוצר שהיא בעולם הבריאה ובין תפלת העמידה שהיא באצילות אף על פי שתקנו קדיש בין כל עולם ועולם כאשר ביארנו לעיל (פרשת ויחי אות א), ועוד יש טעם אחר בענין זה על פי הסוד מה שלא הוצרכו לתקן קדיש במקום זה משום דאין צריך לומר כאן קדיש כדי להעלות את הבריאה בעולם האצילות מפני כי בלאו הכי היא נקשרת עם המלכות דאצילות לגמרי וכנזכר בספר הכונות:

וארא · פתיחה

א "ושמתי פדות בין עמי ובין עמך למחר יהיה האות הזה" (שמות ח, יט), נראה לי בסיעתא דשמיא "מחר" אותיות רמ"ח ואותיות "רחם", והענין הוא כי ישראל כל אחד מהם צריך לקיים רמ"ח מצות, וזה אי אפשר שיעשה כל אחד רמ"ח מצוות עשה אך ע"י אהבה שיש בישראל בין זה לזה כל אחד יהיה נשלם ברמ"ח ממעשה חבירו, ולכן רמ"ח הם אותיות "רחם" כי "רחם" הוא תרגום של אהבה לרמוז רמ"ח מצות נשלמין אצל כל אחד ואחד על ידי "רחם" שהוא אהבה שיש בין זה לזה, וידוע כי שלימות קיום רמ"ח עשה מסוגלים לגאולה כי רמ"ח עשה הם בסוד החסדים, והם בסוד ו"ה שבשם, ושס"ה לא תעשה הם סוד הגבורות והם בסוד י"ה שבשם, והגאולה תהיה מתגבורת החסדים ועל ידי שלימות תיקון ו"ה שבשם, גם ידוע על ידי מדת האהבה שתהיה שלימה בישראל תהיה הגאולה, לזה אמר "ושמתי פדות בין עמי ובין עמך למחר" אותיות "לרמ"ח" ואותיות "לרחם" רוצה לומר על ידי זכות רמ"ח עשה שעתידין לקבל בסיני ועל ידי זכות רחם שיש בינהם יהיה האות הזה של הפדות: או יובן בסיעתא דשמיא ידוע דקריאת שמע יש בה רמ"ח תיבות מפני כי כוחה גדול להכרית את אויבי ישראל הקליפות והתחתונים שברשותם והיא תהיה להם כמו רומח לדקור וכמו חרב להרוג כמו שכתוב" רוממות אל בגרונם" (תהלים קמט, ו) זו קראית שמע ועל ידי כן יהיה "חרב פיפיות בידם" להרוג את אויביהם, ולכן גבי פנחס כתיב "ויקח רמ"ח בידו" ואמרו רבותינו ז"ל זכות רמ"ח תיבות דקריאת שמע וגבר בזה על הסטרא אחרא, וזהו דשאמר "ושמתי פדות בין עמי ובין עמך למחר יהיה האות הזה" לרמ"ח הלמד משמש במקום בעבור כלומר בעבור זכות רמ"ח תיבין דקריאת שמע יהיה האות הזה של פדות עמי מיד אויביהם וגבר ישראל, ולכן אנחנו אומרים בסוף הברכה של הקריאת שמע "הבוחר בעמו ישראל באהבה" דתרגום "אהבה" "רחם" ואז אנחנו מתחילין לומר רמ"ח תיבות דקריאת שמע דזכינו לרמ"ח תיבות דקריאת שמע שתהיה רומ"ח וחרב בידינו נגד אויבינו על ידי "רחם" שהוא אהבה שיש לנו זה על זה:

וארא

א מספר הרמ"ח תיבות דקריאת שמע הוא כך ששה ד"שמע ישראל" וששה ד"ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", ומ"ב ד"ואהבת", וע"ב של "והיה אם שמוע" עד "ושמתם", ונו"ן ד"ושמתם" עד "ויאמר", וס"ט ד"ויאמר" הרי סך הכל רמ"ה ועם ג' תיבות שכופל השליח ציבור נשלמים רמ"ח תיבות, וידוע כי במספר הרמ"ח הנזכר יש כונות עמוקות בכל הפרטים ואי אפשר להיות נחסר אצל כל אחד ואחד ממספר הרמ"ח כלום, ולכן גם היחיד הקורא קריאת שמע בין דשחרית בין דערבית בין קריאת שמע שעל ההמטה צריך לכפול שלוש תיבות "ה' אלהיכם אמת" כדי להשלים הרמ"ח, מיהו השליח ציבור מצד בחינתו יש לו כח יותר בהשלמה זו של כפל שלוש תיבות הנזכרות ולכן אם האדם מתפלל עם צבור שיש שם שליח ציבור עומד ישמע הכפל מן השליח ציבור והוא אינו צריך לכפול אלא רק יכוין להשלים רמ"ח שלו מן שמיעתו הכפל מהשליח ציבור ובספרי הק' "מקבציאל" העלתי בסיעתא דשמיא דאם המתפלל עם ההצבור עודנו באמצע קריאת שמע והשליח ציבור השלים הקריאת שמע וכפל שלוש תיבות הנזכרות לא מהני להשלים לעצמו מכח שמיעה מהשליח ציבור, כי סודן של דברים צריך להיות מספר זה של הכפל באחרונה בגמר הקריאת שמע ואם ישלימו באמצע הרי זה מערב הסדר להיות תחתונים למעלה, לכך בכהאי גוונא עדיף טפי שהוא עצמו יכפול וישלים החסרון ורק אם הוא גומר הקריאת שמע עם השליח ציבור עדיף טפי לשמוע הכפל משליח ציבור:

ב אף על פי דמן התורה חיוב קריאת שמע הוא שתים אחת בשחרית ואחת בערבית, תיקנו חז״ל ארבעה פעמים קריאת שמע וכולם הם לצורך היחוד והזווג הנעשה למעלה בבחינת ו״ה שבשם, ואלו הארבעה קריאת שמע אינם שוים במעלתם, וזה סדרן במעלתם ממטה למעלה והוא דהגרועה מכולם היא קריאת שמע שעל המטה, ולמעלה ממנה קריאת שמע דערבית, ולמעלה מזו קריאת שמע דקרבנות, ולמעלה מזו קריאת שמע ד״יוצר״ וזו היא המעולה שבכולם, ואל יחשוב האדם דקריאת שמע דעל המטה בעבור שמירה מן המזיקין הוא, אלא זו היא תקנת חז״ל כדי להמשיך בה אורות לצורך היחוד והזווג הנעשה למעלה בחצות השני של הלילה שהוא מתמיד ונמשך עד אור הבוקר, דהמשכת אורות אלו על ידי קריאת שמע זו יתקיימו עד אור הבוקר, ואחר היות היום ברור יסתלקו וצריך להחזיר אותם מחדש אחר הבוקר, ומאחר דחצי הראשון של היום הוא מעולה מאד, לכך היחוד והזווג הנעשה בו בתפלת שחרית הוא גם כן גדול ומעולה מאד, ולפי גודל ערכו צריך לו הכנה גדולה בקריאת שמע, ואף על גב דקריאת שמע ד״יוצר״ היא גדולה מאד והיחוד הנעשה בה הוא נעלם ומעולה מאד עם כל זה לא יספיק האדם להשלים התיקון הראוי לזמן תפלת שחרית בקריאת שמע ד״יוצר״ בלבד, מפני כי אין לנו יכולת להמשיך כל האורות הצריכים לזמן זה מכל המדרגות בפעם אחת כלומר בקריאה אחת ד״שמע״, ולכך תקנו חז״ל קודם קריאת שמע זו ד״יוצר״ עד קריאת שמע דקרבנות שאנחנו אומרים אותה קודם פרשת התמיד, כדי שנמשיך האורות בהדרגות דתחלה נמשך על ידי קריאת שמע דקרבנות אור בחינה אחת, ואחר כך על ידי קריאת שמע ד״יוצר״ נמשיך עוד אור בחינה אחת שהוא מקום יותר גבוה עליו, ואז על ידי זה אחר כך נעשה היחוד והזווג בתפלת שחרית: והנה חסידים הראשונים שנקראין ותיקין שהיו נזהרים לקרות קריאת שמע ד״יוצר״ קודם הנץ החמה וגומרין אותה עם הנץ החמה לא היו צריכין לקרות קריאת שמע דקרבנות מפני כי על ידי גודל ועוצם חסידותם היה להם כח גדול בכוונתם ומחשבתם, וגם עוד שהם מקדימים לקרותה קודם הנץ החמה שהוא סמוך ממש להסתלקות אותם האורות של חצות לילה, על כן אין צריך שימשיכו האורות העליונים לצורך תפלת שחרית בהדרגות כאשר אנחנו צריכין, אלא די להם למשוך אורות הצריכין לתפלת שחרית בקריאתם בפעם אחת, אבל בדורות האחרונים אין כל אדם ראוי לכך ולכן עתה אפילו חסידים המתפללין תפלת הותיקין שקורין קריאת שמע קודם הנץ החמה, צריך שיקראו קריאת שמע שתי פעמים אחת דקרבנות ואחת דיוצר: ואותה הקריאת שמע דערבית היא לצורך המשכת אורות הצריכין ליחוד וזווג הנעשה בתפילת ערבית, אבל לצורך היחוד והזווג הנעשה בתפילת המנחה אין אנחנו צריכין לקרא קריאת שמע, כי יספיקו לה אותם האורות שנמשכו בקריאת שמע דשחרית דאף על גב דנסתלקו אחר התפילה עם כל זה להיות כי היום הוא ״חסד״ ואין הדינים שולטים כל כך אין מסתלקים לגמרי ומשתייר מהם, וזה השיורין יספיקו לתפילת המנחה בלבד, ולכן מעולה היחוד והזווג הנעשה בתפילת שחרית על הנעשה בתפילת המנחה מאד מאד, יען כי מה שנעשה במנחה היא מן השירוין דאורות המוחין של שחרית, ולכך הדינין מתגברין בתפילת המנחה לפי שאורות המוחין הולכים ומתמעטין, והטעם דלא תספיק קריאת שמע דערבית לצורך גם מה שנעשה בחצות שליטת דינין גמורים, ולכך אחר תפילת ערבית יסתלקו אורות שנמשכו על ידי קריאת שמע לגמרי, ולכן צריכין אנחנו לקרא קריאת שמע על המטה בשביל צורך חצות השני של הלילה, ומה שמקדמין לקרא קריאת שמע זו בעת השכיבה ואין ממתינים עד שיגיע חצות השני של הלילה יתבאר ענין זה לקמן במקומו, וכל זה שכתבנו הוא ראשי דברים מה שיוכל אדם פשוט לסבול בדעתו, אך באמת דברים אלו יש בהם עוד סודות עמוקים ונתבארו ברחבה בשער הכוונות לרבינו האר״י ז״ל:

ג קריאתה קודם הנץ החמה דהיינו סמוך לו בכדי שיסיים קריאת שמע וברכותיה עם הנץ החמה, ויסמוך התפלה מיד בהנץ החמה, ומי שיוכל לעשות כן מצוה גדולה בידו ושכרו עצום גם בזמן הזה שאין לנו כח כחסידים הראשונים הנקראין ותיקין, ומכל מקום אם לא קראה קודם הנץ החמה יש לו להקדים לקרותה במהרה כל מה שיוכל, דזריזים מקדימין למצות: והנה זמן הנץ החמה העלה הרב ״בית דוד״ ז״ל סימן ל״ו דף י״א שהוא שעה אחת קודם שיעלה השמש על הארץ ויראה לנו עיין שם, ובתשובתי בסיעתא דשמיא בספרי הק׳ ״רב פעלים״ הבאתי דבריו וכתבתי דאין ראיות שלו מוכרחים דיש להשיב, גם הבאתי דברי ״מנחת כהן״ ו״עטרת ראש״ על ברכות דף ו דנראה דלית להו סברת ה״בית דוד״ ז״ל מחוש הריאות, דאמרו רבותינו ז״ל בחצות היום חמה בראש כל אדם ואנחנו רואין כי אחר חמש שעות וחצי מעת יציאת החמה לעינינו תהיה חמה בראש כל אדם, אך כתבתי דזה המבחן לא יעלה אלא בימות הקיץ מה שאין כן בימות החורף, ואם כן אין בזה כדי סמיכה, וכתבתי דגדולי האחרונים לא מצינו שהביאו דברי הרב ״בית דוד״ ז״ל לסמוך עליהם ורק מצינו להגאון חיד״א ב״מחזיק ברכה״ סימן נ״ח שציין והורה מקום על ספר ״בית דוד״ הנזכר גם בהגהותיו על זוהר הקדוש חלק ב דף קצ״ו ציין על דברי ״בית דוד״ הנזכר ולא גילה לנו הסכמת דעתו לענין הלכה, ומספרו ״יוסף אומץ״, סימן ע״ו אות ג׳ שכתב שם וזה לשונו״ ״אמנם שמעתי כי מעין דוגמא היה עושה מעשה הרב הגדול עיר וקדיש מורנו הרב רבי יוסף קובו לענין תפלת השחר״ עד כאן לשונו ודקדקתי מזה כי בזמן הגאון חיד״א ז״ל לא היו נוהגין בעיר הקודש ירושלים ת״ו ועיר הקודש חברון ת״ו לעשות מעשה כסברת הרב ״בית דוד״ ז״ל, ועל כן מה ששמענו אומרים דעתה מנהג החסידים בבית אל יכב״ץ בעיר הקודש ירושלים ת״ו לעשות כסברת הרב ״בית דוד״ בקריאת שמע ותפלה הנה זה הוא מנהג חדש שלא היה מקודם, והרב החסיד החסיד מהר״א מני נר״ו כתב דרוב הציבור בירושלים תוב״ב עושים כמו שכתב הרב ״בית דוד״ ז״ל, אמנם

יש מדקדקים שאינם מתפללים כי אם אחר יציאת החמה ממש וכמו שכתב בספר "דברי יוסף" שווארץ דף ע"ה וכו', לכן אני נוהג לגמרו קריאת שמע ששה דקים שהוא עישור שעה קודם יציאת השמש, ולפעמים ממהירות החזן יהיה יוד או י"ב דקים קודם יציאת השמש על הארץ ולא אכפת לי, וכן לפעמים יהיה עם השמש ולאל שדי אתחנן שיזכנו לבא על הנקודה שזה צריך סיעתא דשמייא עד כאן לשונו נר"ו, והנה פה עירנו יע"א פשט המנהג מקרוב לעשות בקריאת שמע ותפילה כסברת הרב "בית דוד" ז"ל, אך ודאי מנהג המדקדקים להתפלל עם יציאת השמש ממש שנראית לנו, והקריאת שמע יתחילו ששה דקים קודם יציאת השמש הוא מנהג נכון ומשובח לפי קוצר דעתי:

ד אם היה אנוס כל הלילה ולא קרא קריאת שמע ערבית עד שעלה עמוד השחר כיון שעדיין לא הנץ החמה קורא אותה ויוצא קצת ידי חובת קריאת שמע דערבית, אף על פי דלא מהניה ליה לענין התקונים הנעשים למעלה, מיהו לא יקרא אותו היום קריאת שמע של שחרית אלא עד אחר הנץ החמה דאם כן הוו להו תרתי דסתרי:

ה זמן קריאת שמע של שחרית נמשך עד רביע היום בשעות זמניות, וצריך להזהר בימות החרוף שהיום קצר שאז זמן קריאת שמע הוא קצר, ועד שעה אחת אחר רביע היום יכול לקרותה בברכותיה אבל אין לו שכר כקורא אותה בזמנה, ואם עבר שעה אחר רביע היום יקראנה בלא ברכותיה כקורא בתורה משום ספק ברכות להקל:

ו קודם שיקרא קריאת שמע יכוין לקיים מצוות עשה שנצטוינו לקרא קריאת שמע שתי פעמים ביום כמו שכתוב "ודברת בם וכו' בשכבך ובקומך" (דברים ו, ז), גם יכוין לקיים מצות עשה ליחד את השם, ויסגור עיניו ביד ימינו בפסוק ראשון עד שישלים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" ויש סוד בדבר, ואם לא כיון לבו בפסוק "שמע ישראל" בפשטן של דברים לא יצא ידי חובתו וצריך לחזור, ואם הרגיש בעצמו תכף אחר שאמר פסוק "שמע" לא יחזור לומר פסוק שמע פעם שנית דאומר "שמע שמע" משתקין אותו שלא יהיה נראה כמודה לשתי רשויות חס ושלום, אלא ישתוק שיעור אמירת פרשה ראשונה ואחר כך יחזור לומר פסוק "שמע" ויקרא משם ואילך על הסדר, ואם ירצה שלא ישתוק אלא גומר כל הפרשה הראשונה וחוזר וקורא שנית מן פסוק "שמע" אין הכי נמי יעשה כך, וה עדיף משתיקה, וגם פסוק "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" יש אומרים אם אלא אמרו בכונה חוזר לאומרו בכונה, מיהו כשחוזר בעבור "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" חוזר מן פסוק שמע כדי שיבא סוד תיקון פסוקים אלו על הסדר:

ז בפסוק "שמע ישראל" יעשה פסקי התיבות כל שתי תיבות ביחד, כדי לכוין בהם כפי המשמעות האחת, והוא כי שמע פירושו קבלה כמו "שמור ושמעת" (דברים יב, כח) תרגומו "טר ותקבל", וגם הוא לשון הבנה "שמע" כלומר "הבן", וכן הוא כאן אומר "שמע ישראל" כלומר קבל דברים אלו והבינם ותדעם שתאמין בם והוא כי ה' הוא אלהינו, ועוד הנה הוא ה' אחד, ונמצא בזה יש קבלה והודאה בשתי דברים האחד הוא קבלת מלכות שמים באומרו "ה' אלהינו" דמודה שקבלנו אלהותו להיות לנו לאלוה ואנחנו עבדים לו, והשני הוא ענין יחוד השם באומרו "ה' אחד" שהוא בלי שיתוף אחר שאין לו שני כמו שאמר אליהו זכור לטוב, אנת הוא חד ולא בחושבן:

ח אות ע"ן ד"שמע" ואות ד' ד"אחד" הם אותיות גדולות, וכתב בספר "כתר מלכות" כתיבת יד שגם הקורא צריך לכוין אותם במחשבתו באותיות גדולות, כי הקורא צריך לצייר כל אותיות הפסוק לנגד עיניו במחשבתו ושתי אותיות אלו יציירם באותיות גדולות והוא נכון:

ט בתיבת "אחד" יכוין בשילוב הוי"ה אדנ"י שהוא יאהדונה"י, ויכוין שיהיו שוים באחדות אחד ודבר זה יכוין בשטחיות פשט מלת "אחד", אך יאריך בדל"ת ד"אחד", ויכוין בעת שמאריך בו למסור עצמו בסקילה שריפה הרג חנק על קדוש השם, וגם יכוין שעל ידי קבלה זו יתכפרו פשעיו ויעלו נפש רוח ונשמה שלו מיין נוקבין לבחינת ו"ה שבשם, ומשם יעלו לבחינת י"ה, ומשם לבחינת קוצו של יו"ד עד רום המעלות, ואם יש לו ידיעה בסוד ה' ויוכל להרחיב הכונה שלו אז יוסיף לכוין עוד שימשך שפע מן אין סוף לעתיקא קדישא, ומעתיקא קדישא לאבא ואמא, ומן אבא ואמא לזכר ונקבה:

י תיבת "אחד" נקודה בסגול וקמץ, לכך ימהר בקריאת האל"ף דהסגול הוא תנועה קטנה ולא ימהר בקריאת החי"ת דקמץ שהיא תנועה גדולה, גם מלבד זה צריך שלא יאריך באל"ף כדי שלא יתראה כאומר "אי חד" רוצה לומר "אין חד, חס ושלום וכנזכר באחרונים, ואף על פי דאמרנו לעיל שיאריך בדל"ת ד"אחד" צריך להזהר שלא יתיז הדלת בחוזק שנראה כאומר "דא", אלא יאריך בה במבטא רפויה ולא דגושה:

יא יפסיק קצת בין פסוק "שמע" לפסוק "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", וכן יפסיק קצת בין פסוק "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" לפסוק "ואהבת", וכשאומר פסוק "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" ירכין ראשו קצת למטה בתיבת מלכותו, ויש סוד בדבר להוריד הארה אל השכינה מלכות עקרת הבית, ואף על גב דאומרים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" בלחש מכל מקום ישמיע לאזניו קצת:

יב הקורא קריאת שמע צריך להשמיע לאזניו מה שמוציא מפיו, ובדיעבד אם לא השמיע לאזניו יצא, ואותם הנוהגים לומר פסוק "השמרו" ופסוק "וחרה" בלחש צריכין להזהר שישמיעו לאזנם לכתחלה:

יג הקורא קריאת שמע בין דשחרית בין דערבית בין קריאת שמע דעל המטה הרי זה לא ירמוז בעיניו, ולא יקרוץ בשפתיו, ולא יראה באצבעותיו בפרשה ראשונה אפילו לצורך מצוה, אבל בפרשה שניה ואילך שרי לצורך מצוה דווקא, ושלא לצורך מצוה אסור, והמרמז לקטן בעיניו או בידיו כדי שיתפלל חשיב לצורך מצוה אפילו שזה קטן שעדיין לא נתחייב בתפלה, ואותם גבאים שתופסים בידם קופה ומחזרים על הקהל לגבות צדקה לא יעשו כן בעת שקורין קריאת שמע, ואפילו שהוא צורך מצוה דכיון דהוא מהלך וגובה בעודו קורא הוי לה קריאה של עראי, וכן פה עירנו דרך בני אדם להניף לעצמם במניפה קטנה בקיץ מפני החום, צריך להזהירם שלא יניפו בידם בשעת קריאת שמע, וב"חסד לאלפים" סימן ס"ד אות ה' כתב צריך להזהר משאיבת עפר הטבאק"ו וקנוח החוטם אפילו בשניה ובשלישית ואפילו אם ישתוק בעת שאיבה וקנוח גם כן אסור עיין שם, ונראה לי בקנוח החוטם לאו כל אפייא שוין דלפעמים הריר יורד מאליו ואם לא ימהר לקנח יורד על שפתיו וימאס בעצמו וגם אחרים ימאסו עמו, ואמרו רבותינו ז"ל גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה, ובפרט שגורם שיתמאסו אחרים וקשה להם מאד בפרט לאסטניס, לכן נראה לי כל כהאי גוונא יקנח ואפילו בפרשה ראשונה ורק ישתוק עת שיקנח:

יד היה מהלך בדרך ורצה לקרות קריאת שמע צריך לעמוד עד "לבבך" ויש אומרים די בפסוק ראשון ו"ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" והרוכב על גבי בהמה יעמיד הבהמה בפסוק ראשון ו"ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", אבל היושב בקרון אין צריך לעמוד:

טו מי שרוצה להחמיר על עצמו לעמוד כשהוא יושב כדי לקרות קריאת שמע מעומד נקרא עבריין אם עושה כן בשביל חומרא, אבל אם עושה כן כדי להעביר השינה מותר וכנזכר באחרונים ז"ל:

טז אף על גב דמשורת הדין הוא דאם היה עומד בלאו הכי ורוצה לקרוא קריאת שמע מעומד משום דנוח לו בעמידה בההיא שעתא דאינו מחוייב לישב כדי לקראה מיושב, מכל מקום כפי הסוד יושב עדיף מעומד, וכמו שכתבתי בספרי הק' "מקבציאל" מדברי רבינו האר"י ז"ל בשער הכוונות דרוש ו דצריך עתה לעורר סוד היחוד למעלה בהיותנו למטה בעולם הבריאה ולכן עדיף לישב, מפני שהישיבה מורה שאנחנו עודנו בעולם הבריאה דאין עמידה אלא באצילות וכנזכר שם:

יז ספק קרא קריאת שמע ספק לא קרא צריך לקרות, דקריאת שמע היא מן התורה וספק תורה לחומרא, ואפילו למאן דאמר פסוק אחד או פרשה אחת דדוקא הם מן התורה, חייב לקרות מספק כל שלוש פרשיות, שכך היתה התקנה כל זמן שיקרא קריאת שמע של תורה שיקרא השלוש פרשיות לפיכך המתנמנם באמצע אם יודע בבירור שסיים פרשה ראשונה חוזר מפרשה שנייה, ואם אינו יודע היכן הוא חוזר לראש, ואם הפסיק באמצע קריאת שמע מחמת אונס כגון שעשה התינוק צרכיו והוכרח לשתוק, אם שהה כדי לגמור את כולה דהיינו מראש קריאת שמע ועד סופה צריך לחזור לראש, אבל אם הפסיק שלא מחמת אונס כי אם ברצונו, שאם היה רוצה היה יכול לקרות, אז אפילו אם שהה זמן רב ואפילו אם הפסיק בדיבור אין צריך לחזור אלא למקום שפסק:

יח קרא קריאת שמע ונכנס לבית הכנסת ומצא ציבור שקורין קריאת שמע חייב לקרות עמהם פסוק ראשון ו"ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", ומכל מקום טוב שיקרא עמהם כל הקריאת שמע עד הסוף ויקבל שכר כקורא בתורה, ואם הציבור קורין קריאת שמע והוא עומד בזמירות אחר שאמר ברוך שאמר, אז ישתוק בעוד שקורין פסוק שמע ו"ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" ויסגור עיניו ויהרהר פסוק שמע ו"ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", אבל אם עומד בקרבנות או בתחנונים שרשאי להפסיק, הרי זה פוסק וקורא עמהם פסוק ראשון ו"ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד":

יט אם לא הניח תפילין ונזדמנו לו אחר שהתחיל "יוצר", מניחן בין הפרקים ומברך עליהם, ואלו הן בין הפרקים בין ברכה ראשונה לברכה שניה, ובין שניה ל"שמע", ובין "שמע" ל"והיה אם שמע", בין ו"היה אם שמוע" ל"ויאמר", אבל בין "ויאמר" ל"אמת ויציב" לא יפסיק דכאן נחשב אמצע הפרק, וכל זה הוא בתפילין מפני דחובה לקרא קריאת שמע בתפילין לכך יברך עליו, אבל אם לא הניח ציצית ונזדמן לו ציצית יניחנו בין הפרקים בלא ברכה, ואחר תפלת שמונה עשרה ימשמש בו ויברך:

כ לעניית קדיש וקדושה ו"ברכו" ו"מודים" וחמשה אמנים ראשונים דקדיש פוסק אפילו באמצע הפרק, ואפילו באמצע הפסוק. אך כשפוסק באמצע הפסוק ועונה. חוזר אחר כך לתחת אותו פסוק בכל אופן שיהיה מיהו באמצע פסוק "שמע ישראל" וכן באמצע פסוק "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", וכן בין פסוק "שמע" לבין פסוק "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" אל יפסיק כלל לכל דבר שבקדושה. ואם קראו אותו לספר תורה והוא

עומד באמצע קריאת שמע לא יעלה אפילו קראו אותו בשמו, מיהו אם יוכל לגמור את הקריאת שמע כולה עד שיגיע לבימה ויאמר גם כן "אמת ויציב וכו'", עד "הדבר הזה עלינו לעולם ועד" ואחר כך יברך על התורה ויקרא, יעשה כן:

כא כשיגיע ל"וקשרתם לאות על ידך" ימשמש בתפלין של יד, "והיו לטוטפות" ימשמש בתפלין של ראש, וכן יעשה בפסוק "וקשרתם אותם" וכנזכר בספר הכוונות, ואף על גב דכתבנו לעיל בשבת הקודם דיוצר הוא בעולם הבריאה ולא ינשק אלא רק בתפלין של יד, הכא שאני שהוא ממשמש ומנשק בשביל חבוב מצוה, לכך ימשמש בשניהם כאשר נזכרים שתיהם בכתוב:

כב כשיאמר "וראיתם אותו" יסתכל בציציות שבידו שני פעמים בזו אחר זו, ואחר כל פעם משתי הפעמים אלו יעבירם על גבי עיניו, ובעת שמסתכל בהם יכוין מספר עין הוא חמשה הויו"ת וינשקם אחר כך, וכן באומרו "ואחרי עיניכם" יעבירם על גבי עיניו וינשקם, ויש סוד בדבר הזה:

בא · פתיחה

א "והיה לך לאות על ידך ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך" (שמות יג, ט), נראה לי בסיעתא דשמיא דידוע שהשם יתברך צונו להניח תפלין של יד בשמאל כנגד הלב ותפלין של ראש כנגד המוח כדי לשעבד מוחינו וליבנו להשם יתברך, דהמוח הוא משכן החכמה והלב משכן הבינה, ואם אלו יתקדשו אז כל האברים נגררים אחריהם, ובפרט הפה ששם הדיבור שהוא נגרר אחר איברים של המחשבה ושל הכונה שהם המוח והלב, ולזה אמר "למען תהיה תורת ה' בפיך" כי השגת התורה על ידי חכמה ובינה שמשכנה באיברים אלו, ואם אלו יהיו פגומים אז יפגם גם אבר הדיבור שהוא הפה וכל שכן שאר איברים ובזה פרשתי בסיעתא דשמיא רמז הכתוב "חלבמו סגרו פימו דברו בגאות" (תהלים יז, י) "חלבמו" אותיות "מוח לב" "סגרו", שאינם פתוחים לקבל השפעת חכמה ובינה על ידי קדושתם מחמת כי טמאו אותם, ולכך גם "פימו דברו בגאות" שפגמו בפיהם, ולא נתקיים בהם "למען תהיה תורת ה' בפיך":

ב והנה ידוע דהמחשבה במוח והכונה בלב, אך המשכיל יבין כי שתיהן ענין אחד הם כחדא נפקין וכחדא שריין, כי מוחא חכמה ולבא בינה כנזכר בפתיחת אליהו זכור לטוב, וידוע דחכמה ובינה כחדא נפקין וכחדא שריין, ולכן כיון שנתקדש הלב בכונה קדושה ממילא מתקדש המוח במחשבה קדושה, אך ההתחלה היא מן הלב ולזה אמרו רבותינו ז"ל רחמנא לבא בעי, כי קדושת המוח הוא בכלל ואתי ממילא. והנה ידוע בפעולות איברי האדם העינים הם שניות ללב, כי הלב מתאוה וחומד ואז העינים בראייתם מקיצים את שאר האיברים לגמור הפועל, וזהו הן בטוב הן בהפך לכך אמרו רבותינו ז"ל ליבא ועינא תרי סרסורי דעבירה אינון, ולכך נצטווינו להניח תפלין של ראש שהוא אות וחותם קדוש מכוון בין שני העינים להשפיע קדושה בהם שלא יפגמו, וכן תפלין של יד כנגד הלב להשפיע בו קדושה שלא יפגם, ושניהם יתקדשו ממילא בקדושת התורה ולזה אמר "והיה לך לאות על ידך" שהוא מכוון כנגד הלב "ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך" ולכן "עינים לב" מספרם "רבי", כי על ידי קדושתם יזכה האדם להקרא "רבי" בתורת ה' ותבטל קליפת "ריב" שהיא משכחת התלמוד, כמו שכתב רבינו שמשון ז"ל במאמר רבי אלעזר בן ערך ששכח לימודו וקרא "החרש היה לבם" שהחליף אותיות "דזך" באותיות "ריב":

ג ומאחר דשני איברים אלו עין ולב בהם תלויה קדושה וטהרה של איברי הגוף, שאם שתים אלו יהיו קדושים וטהורים אז כולם נקדשים ונטהרים, לכך הזהירונו חז"ל דאם לבו ועיניו רואין את הערוה לא יקרא דבר שבקדושה, ולא הקפידו על שאר איברים, אלא רק על שתים אלה שהם עין ולב שהם העיקר של הגוף:

בא

א כתוב בתורה "כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחניך וגו', והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר", וקבלו חז"ל שהוא מצות עשה שבכל מקום שה' אלהינו מתהלך עמנו דהיינו כשאנחנו עוסקים בקריאת שמע ותפלה או בדברי תורה צריך להיות המחנה קדוש, שלא תהא צואה מגולה שם, ולא יהיה דבר ערוה כנגד פניו של אדם בעת שקורא בתורה או מברך ומתפלל, מפני שעיקר מחנהו של אדם הוא כנגד פניו וצריך שיהיה מחנה זה קדוש ואיסור זה הוא מן התורה, והחכמים הוסיפו שהמקומות אשר שוכן ה' בקרבינו שהם ראשו של אדם ששם המוח ששם המחשבה, ולבו של אדם שהו הכונה, צריך גם כן שלא יהיו רואין את הערוה בעת שקורא, אלא יהיה הפסק וחציצה בין ראשו ולבו ובין הערוה, לפיכך אם אינו לבוש מכנסיים או אזור נמצא לבו רואה את הערוה ואסור לקרות או לברך ויש מי שאוסר בכהאי גוונא גם באשה, ואפילו אם יש לו בגד מפסיק בין לבו ובין הערוה, עם כל זה אם הערוה מגולה לא יקרא דבעינן שתהיה הערוה מכוסה גם מעיני אחרים, דלא נאמר "לא תראה" אלא "לא יראה", לפיכך העומד בבית ערום והוציא

ראשו לחלון שלא יראה ערותו אף על פי שכסה לבו בבגד הרי זה אל יקרא מפני שערותו מגולה בבית, אבל אם יושב ערום בכילה שאין בה גובה עשרה טפחים והוציא ראשו חוץ לכילה, וגם כיסה בבגד על ליבו אף על פי שערותו מגולה בכילה הרי זה כמכוסה מפני שאין בה גובה עשרה טפחים ולא דמי לבית שהוא חלוק רשות לעצמו וכיון דנראית הערוה בתוכו אסור ועיין להגאון רבנו זלמן בשולחן ערוך:

ב מים אפילו הם צלולין חשיבי כסוי לערוה ובלבד שיוצא ראשו ולבו חוץ למים שלא יהיה לבו עם ערותו תחת מכסה אחד, ואם לבו תוך המים אסור משום לבו רואה את הערוה ואם המים עכורים אין איבריו נראין בהם מותר דחשיבי הפסק בין לבו לערוה ומותר לקרות או לברך בתוכם, והכסוי שמכסה בידו אינו חשוב כסוי דהלב והיד גוף אחד הם, על כן אם ראשו מגולה דאסור לו לברך בגילוי הראש, לא מהני ליה לכסות ראשו בידיו כדי לברך. מיהו אף על גב דידיו לא חשיבה כסוי חשיבה הפסק, לפיכך אם מחבק גופו בזרועותיו חשיב זה הפסק בין לב לערוה ועיין שולחן ערוך לרבינו זלמן:

ג אף על גב דשאר איבריו אם רואין את הערוה מותר לקרות מכל מקום אם איזה מאיבריו נוגע בערותו או בערות חבירו אסור לקרות או להתפלל, ולכן צריך להזהר שלא יהיה נוגע הגיד בירכותיו בלי הפסק בגד ביניהם, אבל על הכיס של הביצים אין לחוש אם נוגע בירכותיו אף על פי דגם כנגד הכיס אסור לקרות בלא כסוי משום ד"לא יראה בך וגו'":

ד אם היה לובש המכנסיים לבד דחצי התחתון שלו מכוסה, וגם יש הפסק בין לבו לערוה ורק חצי העליון מגולה שאינו לובש חלוק מותר לקרות קריאת שמע, אבל להתפלל אסור דבתפלה צריך לראות עצמו כעומד לפני המלך שצריך לעמוד באימה:

ה אסור לקרות כנגד ערות חבירו ואיסור זה הוא מן התורה, אבל ערות בהמה מותר לקרות כנגדה, וערות עכו"ם גם כן אסור לקרות כנגדה, ויש אוסרין לקרות כנגד ערות קטן אפילו בן יומו, דלא התירו אלא בשעת המילה, ואף על פי דיש מתירין, צריך לחוש לסברת האוסרין, ולא יקרא כנגד ערות קטן אפילו בן יומו וכנזכר באחרונים:

ו היתה ערוה כנגדו והחזיר פניו ממנה עם כל גופו עד שנעשית מאחוריו או מן הצד מותר לקרות ואף על פי שהוא סמוך לה, כי בערוה בראיה תלה הכתוב דלא אסור אלא ערוה הנראית, מיהו אם הערוה כנגדו ועצם עינו, או שהוא סומא, או בלילה בחשך ואפילה שאין רואה אותה אסור לקרות, דלא נאמר "לא תראה" אלא אמר "לא יראה", ואם רואה את הערוה דרך עששית שבחלון אפילו היא בבית אחר שהוא רשות אחר אסור לקרות, דבראיה תלה הכתוב והרי היא נראית לפניו:

ז מותר להרהר בדברי תורה כשהוא ערום, ואפילו כנגד ערוה אחרת גם כן מותר להרהר שנאמר "ערות דבר", דיבור אסור הרהור מותר, ומכל מקום אסור לשמוע ברכה מחבירו שהוא צריך לצאת בשמיעה זו ידי חובתו, דאיך נאמר שומע כעונה והרי הוא ערום דאינו יכול לענות וכנזכר בשולחן ערוך לרבנו זלמן, ולכן ההולכים לטבילה ומהרהרים איזה כונות בשעת טבילה מותר, ובלבד שלא יוציאו מפיהם איזה פסוק או דבר תורה מאחר שהם ערומים, אבל ודוי יוכל להתודות שם בעודו ערום במקוה אפילו דהמים צלולים ולבו הוא תוך המים שהוא עם ערותו במכסה אחד:

ח טפח מגולה באשה במקום שדרכה לכסות הרי זו ערוה, ואסור לקרות כנגדו קריאת שמע וכל דבר שבקדושה, ואפילו היא אשתו, אבל הפנים והידים שדרכן להיות מגולין מותר לקרות כנגדן אפילו באשה אחרת, ויש אומרים דלא אמרו טפח באשה ערוה אלא דווקא באשתו, אבל באשה אחרת אפילו פחות מטפח הוי ערוה בכל מקום שדרכה לכסות ויש לחוש לדבריהם, וב"חסד לאלפים" ז"ל נסתפק אם גם בקטנה יש לחוש לטפח מגולה במקום שדרך לכסות עיין שם, ובספרי הקטן "מקבציאל" כתבתי דיש להחמיר גם בקטנה היכא דאפשר, ונשי הערביים שדרכם לגלות זרועותיהם אף על פי שדרכם תמיד בכך לא יקרא כנגדם:

ט יש מי שאוסר גם לאשה לקרות או להתפלל כנגד אשה אחרת ערומה, מיהו כל זה דווקא בערומה, אבל כנגד טפח מגולה במקום שדרך לכסותו בפני האנשים, אין בזה איסור לאשה כנגד אשה אחרת:

י אשה שמניקה את בנה ומגלה דדיה, אסור לקרות או לברך כנגדה, אפילו היא אשתו וכל שכן באשה אחרת, ויש אומרים דכיון דהאשה דרכה לגלות דדיה בזמן היניקה הרי הדדים נחשבים אותו זמן כמו כפות הידים והפנים, ורק אם אינה מניקה שדרכה להצניע דדיה ומקפדת על זה אז אסור לקרות כנגדה, ויש לסמוך על סברה זו בשעת הדחק:

יא אף על גב דבאדרא רבא איתא וזה לשונו (זהר חלק ג קמב, א): קול באשה ערוה, שער באשה ערוה שוק באשה ערוה, רגל באשה ערוה, יד באשה ערוה, ואף על גב דתרין אלין לא שניוה חברנא, תרין אלין יתיר מערוה אינון עד כאן לשונו, הנה עיין לרבינו האר"י ז"ל בשער מאמרי רשב"י[1] מה

שכתב בביאור מאמר הנזכר, ובספרי הקטן ״מקבציאל״ כתבתי בסיעתא דשמיא דגם לדברי זוהר הקדוש הנזכרים החלק מן היד ומן הרגל שדרכו להיות מגולה כגון הכף והאצבעות מותר לקרות כנגדם דאין נקרא על זה שם ערוה:

יב שער של אשה שדרכה לכסותו ערוה היא, ואסור לקרות ולהתפלל ולברך כנגדו ואפילו בשער אשתו, ואין חלוק בזה בין אשה כעורה וזקנה וכיוצא, אבל בתולות שדרכן לילך פרועות ראש, וכן שערות של נשים שרגילין לצאת חוץ לצמתן בקצת ארצות מותר לקרות כנגדן כיון שדרכן בכך ורגילין בהם, וכן נשים שדרכן לעשות שער ראשם קליעות משתלשלין לאחוריהם כיון שדרכן בכך מותר לקרות כנגדן, ובספרי הקטן ״מקבציאל״ העלתי דהנשים בערי אירופא שדרכן לילך תמיד פרועי ראש מותר לקרות כנגדן, כיון דכל הנשים דרכן בכך, מיהו שם בערי אירופה דרכם של נשים לבוש אנפלאות תמיד ואין נראה אפילו כלל דהוא מכפות רגליהם, הנה אורח ההולך שם אף על פי שאשתו אינה נוהגת בכך כי במקומה דרכן של נשים לילך בכפות רגליהם בגילוי, הנה הוא צריך להזהר שם בזה לחשוב כפות הרגלים כולם ממקומות המכוסים כפי מנהג במקום ההוא ואסור לקרות כנגדן:

יג קול זמר של אשה בין פנויה בין אשת איש, ואפילו קול זמר של אשתו הוא ערוה ואסור לקרות בדברי תורה או להתפלל ולברך כששומעו, ואין חילוק בזה בין כעורה או זקנה, ופה עירנו דרך הנשים להיות פועות לתינוק הבוכה בקול ניגון באזניו כדי להשתיקו ולהביא לו השינה, וצריך ליזהר שלא ילמד בעת שהאשה פועה ומנגנת לתינוק ואפילו היא אשתו, מיהו בת קטנה פחות משש שנים אין לחוש אם פועה ומנגנת לתינוק, ועוד גם כן דרכם פה עירנו יע״א להביא אצל הכלה בלילה שקודם החופה נשים מנגנות, שאסור לאדם ללמוד בדברי תורה אם שומע קולם ואם אי אפשר לו שילך למקום אחר ילמד על ידי הרהור שמעיין בספר ולא יוציא בשפתיו כלום דמותר בכהאי גונא בשעת הדחק, ויש מחמירים אפילו במדברת אם היא מדבר דברים ארוכים של סיפורי מעשיות וכיוצא, אבל דברים קצרים ובפרט שהם לצורך עסק אין לחוש:

יד אסור לקרות מן התורה כל דבר קדושה כנגד הצואה של אדם, ואם היתה מאחוריו או מצידו ירחק ממנה ארבע אמות וקורא ואם לפניו יתרחק מלא עיניו שיתרחק באופן שלא יוכל לראותה, ובלילה ישער כשיעור היום והסומא משער כפי ראיית הפקח, וצדדים שלפניו הרי הם כלפניו, ושלאחריו הרי הם כלאחריו, ואם בצידו ורואה אותה בלא הטיית ראשו לצדדין הרי זה כלפניו, וצריך כמלא עיניו: והא דסגי בארבע אמות, היינו היכא דאין מגיע לו ריח ממנה, אבל אם מגיע לו ריח רע ממנה צריך שיתרחק ארבע אמות ממקום שכלה הריח, ואפילו אם זה הקורא יש לו חולי הזכמא (נזלת) שאינו מריח, צריך שיתרחק ארבע אמות ממקום שכלה הריח לשאר אדם שמריח והשיעור הוא באדם בינוני, כי יש בני אדם שחוש הריח שלהם חזק מאד שמריחים מרחוק יותר:

טו היתה הצואה במקום גבוה עשרה טפחים ורחב ארבעה טפחים על ארבעה טפחים, הרי זה רשות לעצמו, וכל שאינו מגיע לו ריח רע ממנה מותר לקרות אף על פי שרואה אותה, ויש אומרים אפילו הצואה ברשות אחר גבוה עשרה, או מקוף מחיצות, או בבית אחר כל שהוא רואה אותה אסור לקרות, ויש לחוש לדבריהם להחמיר בשל תורה, מיהו אם מעצים עיניו או שהוא בלילה, יש להקל אם היא ברשות אחר:

טז ריח רע אינו מועיל לו מחיצה ושינוי רשות, שאפילו הסרחון מונח אחר שלושה וארבעה בתים אם מגיע לו ריח אסור לקרות, ורק מי שיש לו חולי הזכמא (נזלת) שאינו מריח כיון דהסרחון אינו בבית שעומד בו מותר לקרות אף על פי דאחרים מריחים, ורק אם היא באותו הבית אז גם בעל חולי הזכמא אסור לקרות כל עוד דאחרים העומדים שם מריחים ריח רע, וכן אם היתה צואה בבית והסירו אותה משם, ועדיין יש ריח רע אסור לקרות עד שיכלה הריח, אבל אם הוא בעל חולי שאינו מריח שרי ליה לקרות אחר שהסירו והעבירו הצואה מן הבית:

יז נבילה מוסרחת וכל דבר המוסרח מחמת שנתעפש, וכן אשפה שריחה רע ומים סרוחין שברחובות, כל אלו אסור מן התורה לקרות כנגדם, ויתרחק מהם כדין צואת אדם:

יח צואת בהמה חיה ועוף אם יש בהם ריח רע הרי הם כצואת אדם, ואם אין בהם ריח רע מותר לקרות כנגדם, אך רוב צואת בהמה חיה ועוף אין בהם ריח רע, וצואת כלב או חזיר אם נתן בהם עורות מרחיקין מהם כצואת אדם אבל צואת חתול וצואה רכה של חמור הבא מן הדרך סתמן ריחן רע כצואת אדם, ולכן אפילו אם יזדמן פעם אחת שאין להם ריח רע אפילו הכי אסור לקרות כנגדם, ויתרחק מהם כדין צואת אדם, וכן צואת תרנגולים אדומים סתמן ריחן רע וצריך להתרחק מהם כצואת אדם, אבל צואת שאר תרנגולים דינם כצואת שאר עופות, והלול של תרנגולים יש בו סרחון ודינו כצואת אדם והוא הדין לדיר בהמות שריחו רע:

יט מי רגלים של אדם בשעה שמשתין אסור לקרות כנגדן מן התורה אבל לאחר שנפלו לארץ או בכלי אסור מדרבנן, ולכן כיון דאיסורם מדרבנן הקלו בהם ואמרו דאם אחר שהשתין כלי הטיל לתוכו רביעית מים הרי זה מותר לקרות כנגדם, וכן הוא הדין אם היה בכלי מעיקרא רביעית מים והשתין

בתוכו דמותר, ושיעור זה דרביעית בין אם השתין הרבה בין אם השתין מעט ואפילו טיפה אחת דלא פלוג רבנן, ולכך אם השתין בכלי והריקו ההשתנה במקום אחר, אסור לקרות כנגד אותו כלי אם לא יטיל לתוכו רביעית מים, דאפילו דהורק אי אפשר שלא ישאר בו לחלוח של מי רגלים מעט שהוא טופח על מנת להטפיח, מיהו רביעית זו לא מהני אלא להשתנה אחת, אבל שתי השתנות צריך להם שתי רביעיות, ולשלש צריך שלש וכן על זה הדרך לעולם ואם נבלעה ההשתנה בבגד או בקרקע, ואין בלחלוח טופח על מנת להטפיח מותר לקרות כנגדם:

כ עביט של מי רגלים שהוא הכלי שמשתינים בו תמיד, וכן גרף של רעי אם הם של חרס או עץ אפילו רחוצים יפה ואין בהם ריח רע, ואפילו כפאן על פיהם דינן כצואה, ולא מהני הטלת רביעית מים או יותר, אבל של מתכת או זכוכית או חרס מצופה אבר ורחוצים יפה יפה מבחוץ ומבפנים, ואין להם ריח רע מותר לקרות כנגדו ואין צריך להם כפיה על פיהם:

כא אם בשעה שהוא מברך או קורא הרגיש שנתלכלכו המכנסיים שלו בהשתנה שרי, אף על פי שהם טופח על מנת להטפיח מפני שהם מכוסים בבגד העליון:

כב כל מקום שראוי לסתפק בו אם יש בו צואה או לאו אסור לקרות קריאת שמע וכל דבר שבקדושה עד שיבדוק המקום ואם אינו יכול לבדוק מפני שהוא בלילה או סיבה אחרת הרי זה אסור לקרות דהוי ספק תורה במה דברים אמורים בצואה שאיסורה הוא מן התורה, אבל מי רגלים מותר, דאין איסורן מן התורה אלא כנגד עמוד של קלוח, לכן אם הם בתוך כלי ואינו יודע אם הם השתנה או שאר מים, כיון דאינו יכול לבדוק הרי זה קורא מספק, דזה הוי ספיקא דרבנן ולא אסרו אלא בודאן ולא בספקן, ואם מצא צואה באיזה מקום ואינו יודע אם היא של אדם או של כלבים, תולין במצוי דאם מצויין באותו מקום תינוקות יותר מכלבים תולין בתינוקות ואסור, ואם מצויים כלבים יותר תולין בכלבים: ואם קרא קריאת שמע או התפלל במקום שאין ראוי להסתפק בו שיש בו צואה, ואחר כך מצא בו אין צריך לחזור ולהתפלל, אבל חוזר וקורא קריאת שמע בלא ברכות, אבל אם קרא קריאת שמע או התפלל במקום שראוי להסתפק בו בצואה, והוא לא בדק מתחלה ואחר כך מצא שם צואה צריך לחזור ולהתפלל ועל זה נאמר "זבח רשעים תועבה" (משלי כא, כז), וכל שכן אם ידע שיש צואה וקרא והתפלל במזיד, במה דברים אמורים בצואה אבל במי רגלים אפילו קרא קריאת שמע והתפלל במקום שראוי להסתפק בהם ואחר כך נמצא שם, אין צריך לחזור לקרות הואיל ואין איסורן אלא מדברי סופרים וצריך להשגיח היטב בעניינים כאלה כל אדם בחצרותיו וטירותיו במקום שדרך הקטנים לטנף בו, גם פה עירנו על שפת הנהר חדקל הן תוך העיר הן חוץ לעיר, שכיח ומצוי שם צואת אדם מן עוברים ושבים ובפרט שפת הנהר שלפני הכרמים, דכל אותם בעלי הכרמים דרכם לפנות על שפת הנהר, דאין לאדם להתפלל על שפת הנהר עד שיבדוק, וכן צריך להשגיח כשהולך ברחובות ומבואות שבעיר שלא לדבר בדברי תורה עם חבירו עד שיראה אם המקום נקי, כי פה עירנו יש כמה בני אדם עוברים ושבים שעושם צרכיהם בלילה בתוך המבואות ורחובות של העיר, ולפעמים גם ביום עושים כי אין איש שם על לב לדבר זה פה עירנו, ומפורש בדברי רבינו האר"י ז"ל בזה הלשון: איסור הזכרת דברי תורה במבואות המטונפות גורם להכניס קודש בחול עד כאן לשונו, ועיין בשער מאמרי רשב"י דף סב עמוד ג:

כג קטן שיכול לאכול כזית דגן בכדי אכילת פרס, אפילו שאינו יכול לאכלו אלא על ידי בישול כגון דייסא וכיוצא, הרי בני מעים שלו בודאי מסרחין כל מיני מאכל שיאכל, וצריך להתרחק מצואתו ככמו צואת גדול, וכל זה מן דין אבל לכתחלה טוב להתרחק אפילו מצואת קטן בן יומו וכן נוהגים:

כד צואה אפילו יבשה ואין בה ריח אסור לקרות כנגדה אבל יבשה כל כך עד שתתפרך על ידי גלילה הויא כעפר, ומותר לקרות כנגדה אם הגיע יובש שלה לשיעור זה, ואם לא תתפרך על ידי גלילה אלא רק תשבר לשתים לא מהני לקרות כנגדה:

כה בית הכסא שמוקף מחיצות, ויש לו פתח, ועשוי בחפירה שהרעי יורד לתוך החפירה ונופל למטה בשפולי המדרון, אף על פי שעושים השתנה על קרקע בית הכסא מותר לקרות כנגד אותו בית הכסא אם הפתח סגור, ולכן צריך להזהר שלא להושיב הילדים על קרקע בית הכסא מפני הפחד שמפחדים לישב על פי החפירה, דאם כן הוי לה בית הכסא שאין בו חפירה, דאז אפילו יש בו מחיצות והפתח סגור אסור לקרות כנגדו, כי נידון כל הבית הכסא כדין גרף של רעי. ואם מפחדים הילדים יניחו להם גרף של רעי בתוך בית הכסא שיעשו צרכיהם בו, גם יש להזהר לפעמים שהגומא תתמלא צואה מחמת שנפל בה אבן גדולה ונסתמה, ואז הצואה מגעת עד שפת החפירה בשטח קרקע בית הכסא, דאין לקרות כנגד אותו בית הכסא עד שיתקנו אותה, גם לפעמים יש אבן מונחת בסוף שפת החפירה אחורי ישיבתו של אדם, וזו על הרוב מונח עליה צואה מחמת היושבים שאינם יושבים היטב, צריך שישימו לב על זאת שלא ינחו כך, דאם כן אין קורין כנגד אותו בית הכסא אפילו הפתח סגור ועיין "חסד לאלפים" סימן פג אות ב':

כו ריח רע דאין לו עיקר כגון שיצא ממנו רוח מלמטה, אף על פי דמותר מן התורה גזרו חז"ל עליו משום ריח שיש לו עיקר, ולכן אסור בדברי תורה ובקריאת שמע ותפלה וברכות עד שיכלה הריח ממנו, במה דברים אמורים אם הרוח יצא ממנו, אבל אם יצא מחבירו מותר בדברי תורה דלא גזרו

חכמים בה מפני ביטול בית המדרש דאי אפשר להם להזהר בכך, אבל בקריאת שמע ותפלה וברכות גזרו אפילו ברוח היוצא מחבירו, שימתין עד שיכלה הריח רע:

כז כל סרחון וריח רע שהוא מחמת עיפוש דינו כצואה, אבל דבר שריחו רע לבני אדם לאו מחמת עיפוש אלא ברייתו כך כגון נפט, וכן מה שקורין בערבי קי"ר (זפת), אף על גב דריחן קשה אין להם דין צואה ואין צריך להתרחק מהם, וכן הוא הדין בכל מיני עשבים שריחן רע מכח טבען וברייתם, לית לן בה:

כח אם בא להם ריח רע מבית הכסא או מבית אחר בעת לימודם בדברי תורה, או בעת שמתפללים, מותר להשליך בלויי סחבות שרופים כדי שיעלה עשנם ויתבטל הריח רע שלא ירגישו בו, או ישליכו מי ורדים שיש להם ריח טוב וכנזכר באחרונים ז"ל:

בשלח · פתיחה

א "עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה" (שמות טו, ב), נראה לי בסיעתא דשמיא דידוע על ידי קראית שמע ותפלה אנחנו ממשיכין לשכינה אורות המוחין שהם כתר חכמה בינה, הרמוזים באות למ"ד, שכל אחת כלולה מעשר שהם למ"ד של תיבת "לי", וגם ממשיכים לשכינה אורות חמשה חסדים וחמשה גבורות מן הדעת, הרמוזים באות יו"ד דתיבת "לי". וזה שאמר "עזי" -- זו קריאת שמע שהיא תורה שבכתב שנקראת "עז", "וזמרת יה" -- זו תפלת העמידה הבאה אחר קריאת שמע. ובזה "ויהי לי" סוד אותיות "לי" שהם אורות כתר חכמה בינה, ואורות החסדים והגבורות. "לישועה" מספר "להשכינה" כי "ישועה" מספר "השכינה" עם הכולל:

ב והנה ידוע כי ארבעה הם תיקוני השכינה שהם נקראים מטה ושלחן וכסא ומנורה, וזה סדרן:

ג בתפלת ערבית מתקנים סוד המטה,

ד ובפסוקי דזמרה בשחרית מתקנים סוד השלחן,

ה וביוצר וקריאת שמע מתקנים סוד הכסא,

ו ובתפלת העמידה מתקנים סוד המנורה.

ז וזו הכונה מכונים אותה אפילו בני אדם פשוטים, ויש עושים רשימה בסידור שלהם לכל ארבעה תיקונים הנזכרים לכל אחד במקומו כדי שלא יזוזו ממחשבתן. ונראה לי לרמוז תיקון המנורה בתחלת תפילת העמידה, כי ראשי תבות "א'דני ש'פתי" עולה מספר "מנורה" לרמז שבתפלה זו מתקן המנורה.

בשלח

א קודם שיתחיל בתפלת העמידה כשאומר "גאל ישראל" ימשמש בתפלין של ראש, כי תפלין של ראש הוא באצילות, ותפלת העמידה באצילות, ויש אומרים שגם בסיום "המברך את עמו ישראל בשלום" ימשמש בתפלין של ראש, ועיין בכף החיים סימן טו אות ב', ונראה לי דהנוהג כך לא ימשמש אלא אחר "יהיו לרצון אמרי פי", כי פסוק זה כולו מכלל התפלה, וצריך לעמוד ידיו כפותים זה על זה כעבדא קמי מאריה, ולכן לא ירים את ידו עד שיסיים פסוק זה:

ב כשעומד להתפלל יכוין רגליו להיות שוים ודבוקים זה עם זה ביושר כדי להדמות למלאכים דכתיב בהו "ורגליהם רגל ישרה" (יחזקאל א, ז), ועוד יש טעמים אחרים בזה, ומנהג הספרדים כשעומדים להתפלל תפלת העמידה קודם התפלה מהפכים פניהם קצת לאחוריהם ועושים תנועה בידיהם לאנשים העומדים באחוריהם או בצידיהם, והטעם בזה גם כן להדמות למלאכים שדרכם להיות מקבלים עול מלכות שמים זה מזה, ונותנים רשות זה לזה, להורות על אחדות ואחוה שביניהם כלומר כולנו כאחד אנחנו מסכימים במחשבה אחת ובדעת אחת לקבל עול מלכות שמים ובזה יתעלה ויתרומם קלוסו של הקב"ה כשהוא נעשה מתוך האחדות והאהבה, ולדוגמת זה הוא מנהג הספרדים הנזכר, והגאון מהר"ן שפירא עשה טעם למנהג זה על פי הסוד וקליסיה, ולפי הטעם שלו אפילו אם אין אדם אחר בצידו או אחריו גם כן יעשה כן:

ג אם עומד להתפלל במקום שהוא יושב בו, יזהר לחזור לאחוריו שיעור שלוש פסיעות, ויחזור לעמוד במקומו להתפלל, ואם הוא יושב רחוק ממקום שעומד בו להתפלל ילך תחלה למקום שעומד להתפלל בו, ויחזור לאחוריו שלוש פסיעות, ויחזור לאותו מקום שעומד בו בתפלה, דיש סוד בזה לחזור לאחוריו שלוש פסיעות קודם שיתחיל להתפלל, ועל פי הפשט הם זכר לאותם שלוש מילין שחזרו ישראל לאחוריהם במעמד הר סיני וחזרו ונתקרבו:

ד המתפלל צריך שיכוין בלבו פירוש המילות שמוציא מפיו ויחשוב שכינה כנגדו, ויסיר וידחה כל מחשבות הטורדות אותו עד שתשאר כונתו ומחשבתו זכה בתפלתו, דהתפלה היא במקום הקרבן ומחשבה זרה פוסלת בקדשים, ואם רואה עצמו מכוין יפה בתפלתו אל יחשוב שעבור זה ראוי שתעשה בקשתו, כי זה נקרא עיון תפלה ונזכרין עונותיו, אלא יחשבו אולי ישמע השם יתברך בקראו אליו בעבור עוצם רחמיו וגדול חסדיו ששומע תפלת כל פה במדת החסד והרחמים, ולפי דברי רבינו האר״י ז״ל צריך שיכוין כך, ידענו ה׳ שאין אנחנו ראויים והגונים להתפלל לפניך, אבל סמכנו על רחמיך הרבים וחסדיך הגדולים כי חפץ חסד ומרבה להיטיב אתה, וככתוב ״טוב ה׳ לכל ורחמיו על כל מעשיו״ (תהלים קמה, ט), ואתה צויתנו להתפלל אליך כי אתה אלהינו ואנחנו עבדיך ועינינו לך תלויות כעיני עבדים אל יד אדוניהם עד כאן דבריו, וצריך כל אדם להזהר לכוין בכך:

ה המתפלל צריך לכוין בכל הברכות, ואם אחר עמל וטורח והשתדלות רב אינו יכול לכוין בכולם, ישתדל ויתאמץ לפחות לכוין ב״אבות״ שהיא ברכה ראשונה ואף על גב דמן הדין אם לא כיון ב״אבות״ אינו יוצא ידי חובה וצריך לחזור, כתבו האחרונים דבזמן הזה אין חוזרין משום חסרון כונה, דשמא גם בחזרתו לא יכוין. והגאון מורנו הרב חיים מואלוז׳ן ז״ל נתן עצה לכל אדם שיצייר בדעתו צורת האותיות שמוציא מפיו, ועל ידי כך מוכרח שתהיה כונתו שלימה. וטעמו ונימוקו עמו דברי פי חכם חן, מיהו העושה כן אי אפשר לו להתפלל עם הציבור דמוכרח שיאריך הרבה בתפלתו, אך בברכה ראשונה בלבד אפשר לעשות כן, ולכן כל אדם יזהר להרגיל עצמו בכך בשלשה ראשונות או לפחות בברכה ראשונה:

ו צריך לעשות שתי כריעות ושתי זקיפות בשעת שמשתחוה בעמידה, כיצד כשאומר ״ברוך״ יכרע בתיבת ״ברוך״ כריעת הגוף בלבד, ובתיבת ״אתה״ יכרע את ראשו גם כן, הרי שתי כריעות, וכשאומר ״ה׳׳ יזקוף שם שתי זקיפות, ותחלה יזקוף גופו בלבד, ואחר כך יזקוף ראשו גם כן, רמז לדבר ״כאשר יחנו כן יסעו״ (במדבר ב, יז) ולכן אמר רב בגמרא כל הכורע כורע בברוך וכל הזוקף זוקף בשם, דנקיט בלשונו הטהור לשון כפול בכריעות וגם בזקיפות, דלא אמר יכרע בברוך וזוקף בשם, וכנזכר כל זה בדברי רבינו האר״י ז״ל בשער הכונות(א), והכריעה תהיה עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה, דהיינו שיהיו בולטין כל הקשרים שבפרקי חוליותיו, ואם הוא זקן או חולה שאינו יכול לשחות כל כך, כיון שהרכין ראשו דיו וכנזכר באחרונים ז״ל:

ז אות וא״ו הנוספת בתיבת ״ואלהי יעקב״, ואות ה״א יתירה שבתיבות ״האל הגדול הגבור והנורא״, וגם אות וא״ו של ״והנורא״, בכל אחד ואחד יש סוד גדול וכונות עמוקות, וצריך המתפלל להוציאם היטב בפיו שלא יבולע אחד מהם מחמת המהירות, ועל זה נאמר לאדם הוי זהיר באות אחת קלה כתיבה אחת חמורה, שאין אתה יודע הסוד של האותיות והתיבות הנזכרים בתפלה, ואם אל סודם תדרוש, לך נא ראה קצת מסודם בשער הכונות בדברי רבינו האר״י ז״ל וסידור הרש״ש ז״ל:

ח מה שאומרים ״קונה הכל״ לפי פירוש רש״י בפסוק ״קונה שמים וארץ״ (בראשית יד, יט) אומרו כאן ״קונה הכל״ רוצה לומר עושה הכל, ולפי דברי התרגום והרמב״ן שם ביאור ״קונה הכל״ רוצה לומר קניינו הכל דהכל שלו, וכמו שכתבנו על פסוק ״הלא הוא אביך קנך״ (דברים לב, ו):

ט מה שאומרים ״גומל חסדים טובים״ לפי פשוטו מובן שהוא לשון גומל, אך מה שנראה מספר הכונות דתיבת גומל הנזכר הוא ענין הוצאה וגילוי כענין ״ויגמול שקדים״ (במדבר יז, כג), פירוש מוציא וממציא ומגדל ומתקן את האורות הנקראים ״חסדים טובים״, ומגלה אותם להשפיע, וחסדים טובים אלו הם סוד מה שאמר הכתוב ״חסדי דוד הנאמנים״ (ישעיה נה, ג), ונקראים טובים לפי שהם ממשיכים שפע אל היסוד צדיק עולם הנקרא ״טוב״, בסוד אמרו ״צדיק כי טוב״ (ישעיה ג, י) וכנזכר בספר הכונות(א):

י מה שאומרים ״וזוכר חסדי אבות״ לפי פשוטן של דברים הוא שיזכור החסדים שהבטיח בהם את האבות להטיב להם ולזרעם, ודומה לזה יש בפסוק ״חסדי דוד הנאמנים״ (ישעיה נה, ג), או הכונה כאן על דרך מה שפירש המצודות בפסוק ״זכרה לחסדי דוד עבדך״ בדברי הימים ב׳ סימן ו׳ (פסוק מב), וכן כאן שיזכור החסדים שעשו האבות בעולם ובזכותם ירחם עלינו, ועל דרך הסוד הוא מה שאומרים ״וזוכר חסדי אבות״ הכונה על שלושה אורות חסד גבורה תפארת נמשכים מן שלשה ראשונות הנקראים אבות, ולכן חסד גבורה תפארת נקראים ״חסדי אבות״ רוצה לומר חסדים הנמשכים מן שלשה ראשונות הנקראים אבות, ויען דכולם נכללים בחסד נקראים כולם בשם חסדים וכנזכר בשער הכונות בדרוש ב׳ דף ל״ב עמוד ב :

יא מה שאומרים "ומביא גואל לבני בניהם" הכונה בפשוטן של דברים דהשבטים המה בניהם של האבות, וכל ישראל הם בני השבטים, ולכן ישראל נקראים בני בניהם של האבות, ואומרים כן כדי לעורר זכות השבטים גם כן, ולכן לא אמרו "ומביא גואל לבניהם", ועל דרך הסוד שלוש הראשונות הם אבות לשלשה אמצעיות חסד גבורה תפארת, כי חסד גבורה תפארת נחשבים בנים לשלשה ראשונות, והשלשה אחרונות נצח הוד יסוד נקראים בני בניהם של שלשה ראשונות, וכנזכר בספר הכונות(א):

יב כשיגיע למלת "באהבה" יכוין למסור נפשו על קדוש השם כנזכר בכונות רבינו האר"י ז"ל(א), ולכן מנהג החסידים שיאריך החזן בחזרה בתיבת "באהבה" כדי לעורר הכונה הנזכרת, וכל אדם יזהר בזה בכל תפלות בלחש למסור עצמו על קדוש השם בתיבת "באהבה", וכשאומר "ומושיע ומגן" יכוין בתיבת "מגן" שהוא מספר שלוש פעמים א"ל:

יג בברכה של "אתה גבור" יכוין בראשי תבות "אתה גבור לעולם אדני" השם אגל"א, וכתב הרב בית דוד ז"ל מה שאומרים "לעולם" רוצה לומר לא כבשר ודם שלא ישאר בגבורתו בעת זקנתו שמשתנה, אבל "אתה גבור לעולם" כי אין זקנה לפניך ולא יהיה בך שנוי עיין שם, ומה שאומרים בברכה זו ענין גשם וטל, מפני שבירידת גשם וטל יהיה בירור ניצוצות קדושה מן דומם לצומח, והבירור של ניצוצות קדושה הוא כמו תחיית המתים, דלכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה גדול יום הגשמים כיום תחיית המתים, וכן אמרו יום הגשמים ישועה פרה ורבה בו, ולכן אומרים "סומך נופלים" כנגד בירור ניצוצות קדושה שנפלו בחי מדבר בשבעים אומות, "ורופא חולים" כנגד ניצוצות קדושה שהם בחי בלתי מדבר, "ומתיר אסורים" כנגד ניצוצות קדושה שבצומח, "ומקיים אמונתו לישני עפר" כנגד הניצוצות קדושה שבדומם, ולכך לא הזכירו כאן אלא רק ארבעה לשונות של שבח אלו שהם כנגד דומם צומח חי מדבר מעילא לתתא, ולא אמרו שאר שבחים של "פוקח עורים" ו"זוקף כפופים" וכיוצא וכמו שכתבתי כל זה בספרי הק' "מקבציאל", ובאמרו "מכלכל חיים בחסד" יכוין לשם הוי"ה במלוי יודין שעולה מספר "חסד":

יד ביאור ברכת "אתה קדוש" הוא כמו שכתב רבינו מהר"ם אלשיך ז"ל כלומר אתה לבדך קדוש, ושמך המיוחד הוא הקדוש דאף על פי שנאמר תואר קדוש למלאכים אינו עצמי אלא בדרך השאלה, יען כי "וקדושים" הם המלאכים שנקראים קדושים, המה "יהללוך סלה" בשבח הזה של "קדוש קדוש קדוש", ואם אצלם קדוש תואר עצמי, איך יהללוך בתואר שנמצא אתם:

טו בימות החמה אם נסתפק שמא הזכיר גשם, הדין הוא עד שלשים יום אם הוא מסתפק אמרינן חזקה שהזכיר גשם, וצריך לחזור, ואחר שלושים יום אין צריך לחזור, ואם נזדמן דאחר שלושים יום טעה וברור לו שטעה פעם או פעמים וחזר התפלה, ואחר כך נזדמן בפעם אחרת שנסתפק כתבתי בספרי הק' "מקבציאל" כיון דכבר הוחזק שלושים יום שלא טעה בהם, אף על גב דאחר שלושים יום טעה לא איבד החזקה, וכל היכא דנסתפק אמרינן שהזכיר כהוגן כאשר הורגל באותם השלושים יום, מיהו אם לא הוחזק שלושים יום שהזכיר כהוגן, אלא ברור לו שטעה בתוך השלושים יום אין לזה חזקת שלשים, וכל שהוא מסתפק הרי זה חוזר ואם התפלל שלושים ולא נזדמן לו בהם שטעה בברור אלא נזדמן שנסתפק ולכך חזר בשביל הספק, פסקתי דאם אחר השלושים חזר ונסתפק הרי זה חוזר להתפלל ויתנה בדעתו קודם דאם לא טעה תהיה תפלתו בתורת נדבה, ואם טעה תהיה בתורת חובה, ועיין בית דוד סימן מז שהביאו "מחזיק ברכה" סימן קיז, ועיין "עקרי הד"ט" ו"חסד לאלפים" ו"אהל יצחק חסיד" סימן א:

טז בימות הגשמים ששכח לומר "מוריד הגשם" ואמר "מוריד הטל" אינו חוזר יען דאמר מוריד הטל, ועם כל זה אם נזכר קודם שהתחיל "אתה קדוש" יאמר "שם משיב הרוח ומוריד הגשם", דאף על פי שסיים הברכה של "מחיה המתים", כיון דלא התחיל בברכה שאחריה לא נקרא סיום ברכה לענין זה: ודע דשלשה ברכות ראשונות חשובות כאחת, וכן שלשה אחרונות נמי חשובות כאחת, לפיכך בכל מקום שטעה בשלשה ראשונות חוזר לראש התפלה, ובשלשה אחרונות חוזר לעבודה:

יז ביאור ברכת "השיבנו" כתבתי בספרי הק' "מקבציאל" על פי מה שכתב רבינו האר"י ז"ל שהאדם על ידי עונותיו גורם לסלק אור הקדושה הנמשך עלינו מן התורה ומן התפלה והמצות, עיין בסידור רבינו הרש"ש ז"ל בביאור "ויהי נועם וכו'", ולזה מתפללין "השיבנו אבינו לתורתך" הוא אור הקדושה הנמשך עלינו על ידי עסק התורה, "וקרבינו מלכנו לעבודתך" הוא אור הקדושה שנמשך עלינו מתפלה ומצות דהם נקראים עבודה, "והחזירנו בתשובה שלימה לפניך" היא תשובה עילאה המגעת עד כסא הכבוד, עד ועד בכלל שיהא בבינה שהוא סוד כסא, גם אומרם "תשובה שלימה" לומר שתזכנו לחזור בתשובה על ארבע מיני חטאות האמורים בארבע חלוקי כפרה בפרק בתרא דיומא במאמר רבי מתיא בן חרש, שהם פוגמים בארבע אותיות שם הוי"ה ברוך הוא כמפורש סודם בדברי רבינו האר"י ז"ל בשער הגלגולים יעוין שם. וחותמים "הרוצה בתשובה" שהוא רוצה בכך קודם שהחוטא יתעורר לשוב, וגם רוצה לומר שהוא גזר בכך לפי מידת הרחמים, מה שאין כן החכמה והנבואה לא רצו בכך אלא בדין (ירושלמי מכות ב, ו):

יח אם בימות החמה אמר "ברך עלינו" צריך לחזור לומר "ברכנו", אך כדי שלא יהיה נראה כנוסח ברכה אחת שהזכיר בה מטר ונמצא שלא תיקן כלום, לכן ישתוק כדי הילוך ארבע אמות או יותר ואחר כך יתחיל לומר "ברכינו" וכנזכר ב"חסד לאלפים" סימן קיב אות י: ואם בימות הגשמים אמר "ברכנו" ולא שאל מטר, אם נזכר אחר שסיים הברכה קודם שהתחיל "תקע בשופר" אומר שם "ותן טל ומטר לברכה" ודיו, ואם נזכר אחר שהתחיל ב"תקע" אין צריך לחזור, אלא יאמר ב"שומע תפלה" "ותן טל ומטר לברכה כי אתה שומע תפלת כל פה וכו'", ואם היה לו תענית באותו היום יאמר שאלת טל ומטר ב"שומע תפלה" קודם שיאמר "עננו", ואם לא נזכר אלא עד אחר שסיים "שומע תפלה", קודם שהתחיל "רצה" יאמר שם "ותן טל ומטר לברכה", ואם נזכר אחר שהתחיל "רצה" אז חוזר לברכת השנים ואומר על הסדר, ואם לא נזכר אלא עד לאחר שאמר "יהיו לרצון אמרי פי" האחרון הסמוך ל"עושה שלום", אז אפילו שעדיין לא עקר רגליו צריך לחזור להתחלת תפילת העמידה:

יט ארץ אחת כולה שצריכים למטר בימות החמה אין שואלין אותו בציבור אפילו ב"שומע תפלה" אלא יאמרו "ברכנו" כרוב העולם, אבל כל יחיד ויחיד רשאי לשאול מטר ב"שומע תפלה" באותה הארץ הצריכה למטר בימות החמה, דהיינו שאומר ב"שומע תפלה" "ותן טל ומטר לברכה" בתפלת לחש דוקא, אבל לומר "ברך עלינו" אפילו היחיד בלחש אינו רשאי, וכן שליח ציבור בחזרה אינו רשאי לשאול מטר אפילו ב"שומע תפלה", ואם היחיד טעה ואמר "ברך עלינו" יסיים תפלתו, ויחזור ויתפלל אחר כך בתורת נדבה ויאמר בה "ברכנו" ועיין "שלמי ציבור" דף קל:

כ כשאומר "וכל אויביך וכל שונאיך" יכוין "אויביך" על ס"מ "ושונאיך" על לילית, וכן יכוין גם כן בזאת בברכת "השיבה" כשאומר "והסר ממנו יגון" על ס"מ "ואנחה" על לילית וכנזכר בסידור רבינו הרש"ש ז"ל, ויזהר בברכה של המינים שלא יאמר אלא רק ארבעה לשונות אלו "תעקר תשבר תכלם ותכניעם" ועליהם אין להוסיף ומהם אין לגרוע כי הם כנגד קליפת נוגה דאצילות בריאה יצירה עשיה כמו שכתבו המקובלים ז"ל ועיין "מנחת אהרן" כלל טז אות כט וכשאומר בברכה ד"על הצדיקים" "ושים חלקינו עמהם", יכוין להתפלל להשם יתברך שאם גרמו עונותיו שיטל חלק עולם הבא שלו חס ושלום וינתן לצדיקים אחרים, שינתן ביד צדיק שאינו חפץ ליהנות משל אחרים כדי שיחזירהו לו כשישוב בתשובה וכמו שכתוב בספר הכונות, וכשאומר בברכת "תשכון וכו'" "וכסא דוד עבדך מהרה בתוכה תכין", יכוין להתפלל בזה על משיח בן יוסף שלא יהרג על ידי ארמילוס הרשע, דעל משיח בן יוסף אנחנו אומרים "כסא דוד עבדך וכו'" וכנזכר בספר הכונות, ובספר פרי עץ חיים" כתוב שיכוין גם כן על שלימות הכסא באות א' שיהיה הכסא שלם ויאיר הכתר שם. ואומרו "בנין עולם" שיהיה קיים לעולם, ולא כבנין הראשון שהיה על ידי אדם ונחרב, ובאומרו "כי לישועתך קוינו" יכוין לצפות לישועה באמת:

כא בברכת "מודים" יכרע ב"מודים" ויזקוף בשם, וגם כאן יעשה שתי כריעות ושתי זקיפות כמו שכתבתי לעיל בברכת אבות, ואף על פי שבספר הכונות(א) מפורש דדי באחת כי השניה משלים ב"מודים דרבנן", הנה כבר בא חכם הוא רבינו הרש"ש ז"ל ודקדק מדברי רבינו האר"י ז"ל במקום אחר שגם כאן צריך שתי כריעות ושתי זקיפות, ואף על גב דהרב "שמן זית זך" דף קל"ח כתב דאין לעשות הפך המפורש בספר הכונות עיין שם, הנה מאחר שדברי רבינו הרש"ש ז"ל הם מוכרחים, ומלשון ספר הכונות לא משמע דיש עיכוב בדבר לבלתי עשות שתי כריעות ושתי זקיפות אלא כתב דאינו צריך, על כן ודאי יש לעשות כדברי הרש"ש ז"ל שתי כריעות ושתי זקיפות:

כב אם יש לו רוק אל ישוח ב"מודים" אלא יבליענו בכסותו ואחר כך ישוח ב"מודים", ומה שאומרים "ערב ובוקר וצהרים" קאי על "נודה לך ונספר תהלתיך", וכאלו אמר כך "ערב ובקר וצהרים נודה לך ונספר תהלתך על חיינו המסורים בידיך וכו'", ובברכת "שים שלום" יאמר "וברכינו אבינו כולנו כאחד באור פניך", ואחר סיום ברכה זו יאמר מיד "יהיו לרצון אמרי פי", וקודם שאומר פסוק זה אין להפסיק אפילו לקדיש וקדושה וכיוצא, כי פסוק זה הוא מכלל תפילת העמידה, אבל אחר פסוק "יהיו לרצון" יפסיק לכל דבר קדושה ואפילו לאמנים דברכות:

כג קודם "אלהי נצור" יש נוהגים לומר מזמור "שיר למעלות אשא עיני אל ההרים", ומטו בה משם הרב משה זכותא ז"ל ובדברי רבינו האר"י ז"ל לא נזכר זה, אך בספר הכונות דף ק' עמוד ג כתוב לומר מזמור "אלהים יחננו" בצורת המנורה קודם "אלהי נצור" עיין שם, וכל אחד יעשה כפי מנהגו בזה, וכשיאמר "למען יחלצון ידידיך" יכוין ראשי תבות שם קדוש יל"י והוא המעלה נצוצות, ואחר שתאמר "הושיעה ימינך ועננו" יאמר תכף "יהיו לרצון אמרי פי" פעם שנית, ויש נוהגים לומר תפלת רב שהיא י"א פעמים "חיים" ומנהג יפה הוא, וב"חסד לאלפים" כתב: אחר שיאמר "ומלאך ה' דוחה", יאמר "קבל רנת עמך שגבנו טהרנו נורא", ויכוין בראשי תבות בשם "קרע שט"ן", ואחר כל התחנונים שנוהג להוסיף יחזור לומר פעם שלישית "יהיו לרצון":

כד אחר "יהיו לרצון" האחרון יפסע שלשה פסיעות לאחוריו, ולא ירחיק רגלו יותר משיעור עקב בצד גודל ממש, דיש סוד בדבר דאלו הם כנגד שלושה עולמות בריאה יצירה עשיה, דהאדם בעמידה חושב כאלו עומד באצילות, ואם המקום צר יקצר הפסיעות, אך לכתחלה לא יתפלל במקום צר שאינו

יכול לעשות בו שלשה פסיעות שכל פסיעה היא עקב בצד גודל, ויכרע מעט קודם הפסיעות, ובעודו כורע אחר השלש פסיעות יפנה לשמאלו ויאמר ״עושה שלום במרומיו״, ויזקוף, ויפנה לימינו ויכרע קצת ויאמר ״הוא יעשה שלום עלינו״, ויזקוף, ויכרע לפניו ויאמר ״ועל כל ישראל״ ויזקוף וכנזכר בסידור רבינו הרש״ש ז״ל, וכשעוקר רגליו עוקר רגל שמאל תחלה, ובמקום שכלו פסיעותיו ישהה שם עד שיגיע שליח ציבור לקדושה, ואז יחזור שלוש פסיעות לפניו ויגיע למקומו הראשון שהתפלל בו ולא יחזיר פניו לציבור, וטוב להקפיד שלא ילך אדם לפניו במקום שכלו פסיעותיו, ואם האריך בתפלתו וסיים אחר שאמרו קדושה, וכן אם מתפלל ביחיד לא יחזור למקום עמידתו תכף אחר שפסע, אלא ימתין מהלך ארבע אמות לעמוד במקום שכלו פסיעותיו ומשכיל על כל דבר ימצא טוב:

יתרו · פתיחה

א ״מזבח אדמה תעשה לי וכו״ (שמות כ, כ), נראה לי בסיעתא דשמיא אמרו רבותינו ז״ל: מחובר באדמה, שלא יבנהו על גבי עמודים, והטעם מפני שהקרבנות הם לצורך בירור ניצוצות קדושה שנתערבו בדומם, צומח, חי, מדבר, והדומם הוא התחתון שבו מתחיל הבירור, ולכך המזבח שבו נעשית מלאכת הבירור, צריך שיהיה מחובר באדמה שהוא חלק הדומם, ולזה אמר: ״וזבחת עליו את עולתיך ואת שלמיך ואת צאנך ואת בקריך״ , שזכר ארבעה דברים כנגד ארבע מיני בירור שהם מן הדומם, צומח, חי, מדבר, וכמו שכתב רבינו האר״י ז״ל ב״עץ חיים״ דבכללות ההקרבה יש ארבעה חלקים שהם דומם, צומח, חי, מדבר וכנזכר בשער קצור אצילות בריאה יצירה עשיה פרק ב עיין שם, ואמר עוד ״בכל המקום אשר אזכיר את שמי״, כלומר תעשה המצוה בשלימות המעשה והדבור והכונה והמחשבה ורעותא דליבא שהם כנגד ארבע אותיות שם הוי״ה וקוצו של יו״ד, וזהו ״אזכיר את שמי״, כלומר שראוי להזכיר עליו את שמי מכח שלימות החמשה הנזכרים שנעשו בו, אז ״אבא אליך וברכתיך״ שאשפיע לך שפע מן חמשה בחינות של ארבע אותיות הוי״ה וקוצו של יו״ד שהם סוד כתר, חכמה, בינה, תפארת, מלכות: ואמר עוד ״ואם מזבח אבנים תעשה לי״, רמז בזה על התפלה שבזמן שאין בית המקדש קיים יהיה פיו של אדם במקום מזבח, והתפילות במקום קרבנות וכמו שאמרו רבותינו ז״ל תפילות כנגד תמידין תקנום, וידוע כי האותיות נקראים בספר יצירה בשם ״אבנים״, כמו שכתוב שלשה אבנים בונים ששה בתים, ארבעה אבנים בונים כ״ד בתים וכו׳, והתפלות הם אותיות, ולכן הפה שבו בנין התפלות שהוא במקום המזבח קורא אותו ״מזבח אבנים״, ״לא תבנה אתהן גזית״ שתוציא האותיות והתיבות שלמים, ולא תבלע את האותיות שבזה אתה חותך האותיות והתיבות לחצאין מכח המהירות, ״כי חרבך״ זה הלשון ״הנפת עליה״ שמפיל אותיות מן התיבות, וגם תיבות מן הפסוקים כקמח הדק הנופל ויורד מן הנפה, ובזה ״ותחללֶהָ״ שיבאו הדברים לידי חילול וכפרנות, כמו שאמרו ידגיש העי״ן כשאומר ״בעל גבורות״ שלא יבולע ונראה אומר ״בל גבורות״ חס ושלום, וכן ידגיש האל״ף כשאומר ״מאת ה׳״ שלא יבולע ונשמע כפרנות חס ושלום, וכאלה רבות בדברים שבתפלה הן כשיבולעו האותיות או תיבות דאז באים הדברים לידי חלול:

יתרו

א מאחר שהתפלה היא במקום הקרבן, ופה האדם במקום המזבח שבו מקריב הקרבנות, לכן צריך לכוין בתפלתו כנגד בית המקדש ובית קודש הקדשים, ששם מזבח בנוי ועולה ריח הניחוח לה׳ דרך בית קדשי הקדשים ששם שער השמים, והיינו אם היה האדם עומד להתפלל בחוץ לארץ יחזיר פניו כנגד ארץ ישראל, שנאמר ״ויתפללו אליך דרך ארצם״ (מלכים א ח, מח), ויכוין גם כן כנגד ירושלים ובית המקדש ובית קודש הקדשים, ועומד בארץ ישראל יחזיר פניו כנגד ירושלים ובית המקדש ובית קודש הקדשים, היה עומד בירושלים יחזיר פניו למקדש, נמצאו כל ישראל מתפללים למקום אחד דהיינו בית המקדש ובית קודש הקדשים ששם שער השמים שכל הקרבנות היו עולים לריח ניחוח לה׳ משם. ולכך גם התפלות שהם דוגמת הקרבנות עולים דרך שם, ולכך נקרא בית המקדש ״תלפיות״- תל שכל פיות פונים בו, ומצאתי כתוב עצה טובה להיות לאדם למזכרת שירשום על דף הסידור שלו קודם תפלת העמידה מילות אלו ״ירושלים ובית המקדש ובית קודש הקדשים״ באותיות גדולות עד כאן, והוא מנהג טוב כי לרוב הטרדות צריך האדם לעשות מזכרת וכמו שאמר הכתוב ״הציבי לך ציונים״ (ירמיה לא, כ), ואפילו למי שדרכו להתפלל תפלת העמידה בעל פה תועיל לו כי אזהרה שמענו טוב לאדם להתפלל הזמירות וה״יוצר״ מתוך הסידור בשביל הכונה, רמז לדבר ״אמר עם הספר ישוב מחשבתו״ (אסתר ט, כה), ולכן מאחר שתופס הסידור בידו כשקם להתפלל רואה תיבות אלו ויזכור: ואם היה מתפלל בבית הכנסת ששם נודע הצד המכוון כנגד ארץ ישראל שצריך להתפלל כנגדו, אך זה האדם סומא שאינו רואה, או סיבה היה לו ועמד לצד אחר, אף על פי שכבר התחיל להתפלל צריך אדם הרואה אותו להעמידו כנגד צד הראוי, ואף על פי שבזה עוקר רגליו כי עקירת רגליו בלבד לא חשיב הפסק בתפילה, ולא מבעיא אם אותה שעה היו הציבור מתפללין לצד הראוי דאז נראה זה שעומד לצד אחר כאלו חס ושלום מודה לרשות אחר, דודאי צריך מן הדין להחזיר פניו לצד שהציבור מתפללין עליו, אלא אפילו

אם לא היו ציבור מתפללין אותה שעה, מכל מקום כיון דעומד בבית הכנסת ששם ניכר הצד הראוי להתפלל מכח עמידת ארון הקודש וההיכל והבימה צריך להחזיר פניו, אבל אם זה מתפלל לבדו בתוך בית שאין בו סימן והיכר ולא היו אחרים מתפללין אותה שעה אין צריך להפסיקו בתוך תפלתו כיון שכבר התחיל, כן העלתי בספרי הק׳ ״מקבציאל״ ועיין ,מנחת אהרן״ כלל טו אות ב׳ שהביא דברי ה״טורי זהב״ ותשובת ״יד אליהו״ ומה שכתב הוא על דבר זה:

ב אם הולך במדבר ואינו יכול לכוין הרוחות כדי שיחזיר פניו כנגד ארץ ישראל, או שהולך בספינה בים ובנהר מעוקם דפעם נהפכת לדרום פעם למזרח פעם לצפון, הנה זה יעמוד כפי מה שיזדמן לו ויכוין בלבבו דוקא לארץ ישראל וירושלים ובית המקדש ובית קודש הקדשים:

ג לא יעמוד על גב מקום גבוה שלושה טפחים אם אינו מוקף שלשה מחיצות, או שאין בו ארבע אמות על ארבע אמות, ומצוה מן המובחר אפילו בפחות משלשה, וצריך לחוש שלא לעמוד על דבר דאפשר שיחליק משום דמטריד שמא יפול, וכל כיוצא בזה ואפילו על לוח שמתנדנד באופן דמטריד ביה, וכן אם לובש קבקא״ב (קבקבי עץ) דמטריד למי שאינו רגיל בו, וכל כיוצא בזה ועיין ״חסד לאלפים״ ו״מנחת אהרן״ כלל טו אות ו ושאר אחרונים ז״ל, וצריך להזהיר את העם באצטבה שיש בבית הכנסת שאין בה ארבע אמות על ארבע אמות, ואין בה מחיצות שלא להתפלל עליה ודבר זה מצוי בבתי כנסיות פה עירנו:

ד כתב הלבוש ז״ל בסימן תרי״ט סעיף א׳ שלא יעמוד על כרים ויתפלל משום שנראה כמתגאה עיין שם, וראוי להזהר בזה:

ה לא יהיה דבר חוצץ בינו לבין הקיר אם אותו דבר גבוה עשרה טפחים ורחבו ארבעה טפחים, אבל דבר קבוע כתיבה וכיוצא אף על פי שאינם קבועים בבנין בקרקע אין חוצצים מפני שהם עשויים לקביעות שם תמיד, וכן אדם אינו חוצץ, ומכל מקום היכא דאפשר טוב שלא יתפלל אחורי שום אדם, ועיין ״חסד לאלפים״ סימן צ אות טו״ב:

ו אסור לישב בתוך ארבע אמות של מתפלל תפילת העמידה בין מלפניו בין מלאחוריו בין מן הצדדים, וחוץ לארבע אמות שרי, ויש אומרים לפניו אסור כמלא עיניו, והמנהג כסברה ראשונה, מיהו אם היושב עוסק בדברים שהם מתקוני התפלות הן בפרשת התמיד והקטורת ואפילו פרק ״איזהו מקומן״ הן בזמירות הן בקריאת שמע וברכותיה מותר לו לישב, ואף על פי שיש מחמירין בעוסק בקרבנות, ועוד יש מחמירין גם בעוסק בזמירות יש לסמוך בזה על המקילין ושרי גם בעוסק בקרבנות, אבל אם עוסק בתורה לאו, ובשעת הדחק וצרוך גדול יש לסמוך גם על המתירין בעוסק בדברי תורה, לכך אם אין לו מקום לישב חוץ לארבע אמות, או שהוא חולה ואינו יכול לעמוד להתרחק חוץ לארבע אמות מחמת חולשה או סיבה אחרת הכרחית, יש להתיר לעסוק בתורה שלא יהיה יושב ודומם אלא יעסוק בתורה או יקרא איזה מזמורים עד שיסיים זה תפלתו: ואפילו אם זה היושב כבר היה יושב והמתפלל בא בגבולו גם כן צריך לקום אבל אם היה יושב במקום שאינו מקום לתפלה ובא זה בגבולו להתפלל אין צריך לקום משורת הדין ורק איכא בזה מידת חסידות לקום. והנה פה עירנו מזדמן שבאים הקהל בשעת מנחה לבית הכלה כדי לעמוד בשבע ברכות שמברכים שם בשעת החופה ויש בני אדם שמתפללין בבית הכנסת ובאים שם ומוצאין הקהל שבאו לבית הכלה מתפללין תפילת העמידה שם, ולא יש מקום להתרחק ומוכרח שישב בצידם סמוך להם ממש ואם יעמוד ולא ישב חושש ליוהרא או סיבה אחרת שמוכרח לישב, הנה זה יש לו תקנה ללמוד בלחש פתיחת אליהו זכור לטוב או איזה מזמורים בעל פה, ולא יהיה יושב ודומם:

ז אסור לעבור בתוך ארבע אמות שלפני המתפלל, אבל לאחוריו ולצדדין מותר, ולפי דברי זוהר הקדוש לפניו אסור כמלא עיניו, ולצדדין ולאחוריו אסור תוך ארבע אמות דוקא, ובודאי שצריך להזהר כחומרת זוהר הקדוש, אך בשעת הדחק כגון העובר הולך להתפלל, או לדבר מצוה וצריך למהר, יש לסמוך על סברת מרן ז״ל דלא אסר אלא לפניו תוך ארבע אמות דוקא, ואפילו אם יש מחיצה לפני המתפלל, במקום גבוה עשרה טפחים ורחב ארבעה טפחים, גם כן אסור לעבור לפניו, והשליח ציבור אפילו אינו עומד בתפילת שמונה עשרה אלא עוסק בשאר תיקוני התפילה גם כן אסור לעבור לפניו: ומבואר בספרי האחרונים ז״ל דאפילו אם יש כנגד המתפלל כותל זכוכית, צריך להזהר שלא יעבור לפניו, דאף על גב דכותל הזכוכית מפסיק מכל מקום הוא רואהו ותבטל כונתו:

ח מי שהשלים תפילתו ואדם אחר עודנו מתפלל לאחריו בתוך ארבע אמות, לא יעשה שלש פסיעות עד שזה ישלים תפלתו, דאם פוסע נמצא הוא עובר כנגד המתפלל, וצריך להזהר אפילו אם זה המתפלל התחיל בתפלת העמידה בסוף התפלה שלו:

ט יכוין רגליו זה אצל זה כאלו אינם אלא אחד, ויכוף ראשו מעט שיהיו עיניו למטה, ולא יכוף הרבה. ולבו, יכוין למעלה לשמים, ואם מתפלל בעל פה יעצים עיניו ויניח ידיו על לבו כפותים הימנית על השמאלית, והגודלים יהיו לפנים ועומד כעבד לפני המלך באימה ופחד, ואמרו בזוהר הקדוש מאן

דפקח עיניו בצלותיה מקדים עליה מלאך המוות ואינו זוכה לראות אור שכינה בצאת נפשו בעת פטירתו, ואם הוכרח לפתוח עיניו בשביל איזה סיבה הכרחית ישתוק ויפתח עיניו ותכף יסגור עיניו ויחזור לתפלות, ואף על פי שיותר טוב להתפלל בעינים סגורות מכל מקום אם יודע בעצמו שיש לו כונת הלב יותר בהיותו מתפלל מתוך הסידור- מתפלל מתוך הספר ורק יזהר שלא יסתכל חוץ מן הספר שבידו אפילו כל דהו, וגם יזהר כשעושה השתחויה לסגור עיניו אף על פי שהספר בידו, אבל בתפלה של מיושב מתחיל פרשת העקידה עד תפלת העמידה ודאי עדיף טפי מתוך הספר בעבור הכונה, וגם כדי שלא יבלע וישמיט תיבות או אותיות, וגם בתפילות דמיושב יזהר שלא יסמוך לאחוריו ולא לצדדין ולא יפשוט רגליו ולא ירכיבם זה על גבי זה, אלא ישב באימה וכבוד וכנזכר באחרונים ז״ל:

י החולה אם אי אפשר לו להתפלל מעומד מותר להתפלל על ידי סמיכה, ואם גם זה לא אפשר לו יתפלל מיושב, ואפילו שוכב על צידו כדי שלא לבטל תפלה אפילו בחליו, וה׳ יסעדנו על ערש דוי:

יא כל אדם שהוא בריא אסור לסמוך עצמו בתפלת העמידה לכותל או לדבר אחר, והשליח ציבור ושאר בני אדם שדרכם להתפלל אצל התיבה, ישימו לבבם על עמידתם בעת תפלת העמידה שלא יהיו נסמכים בתיבה, כי יש נסמכים ולאו אדעתייהו:

יב כשהוא מתפלל תפלת העמידה לא יאחז בידו לא תפילין ולא ספר סתום שאינו מתפלל בו, ולא שום דבר שאם יפול מידו יקשה עליו, מפני שלבו יהיה טרוד בעבורם, וכן נמי לא יתפלל במקום שיש דבר שמבטל כונתו כגון קול, דברים וכדומה, ויש מחמירים שלא יתפלל בבתי עינים אם הם רפויים דלבו טרוד בהם שלא יפולו, ועיין ״פרי האדמה״ חלק א דף ט״ו עמוד ד. וצריך להזהר בזה:

יג המתפלל מתוך סידור ונפל מידו ואינו יכול לכוין בלעדו, מותר להגביהו אחר סיום הברכה, וכן אם עקצו פרעוש או כינה ואינו יכול לסבול שהוא מתבלבל בעבור זאת ימשמש בבגדיו כדי להסירם, אבל לא יסירם בידו, ואם יש תינוק מטרידו או בני אדם מדברים מטרידים אותו, מותר לעשות תנועה בקול דוקא בלתי דיבור כדי להשתיקם, ויעשנה אחר גמר הברכה:

יד אסור להתפלל נגד מראה, אפילו עיניו סגורות דמחזי כמשתחוה לבבואה שלו, ואם יש ציורים בכותל או בבגדים הפרושים כנגדו, אם הם בולטות אסור להתפלל כנגדן אפילו בעיניו סגורות ואם אין בולטות מותר להתפלל כנגדן בעיניו סגורות:

טו לא יעמוד להתפלל בלי בגד עליון שלובשין על החלוק, או בלא אזור, או בלא מכסה העליון של הראש שקורין ״פיס״ (מגבעת) אף על פי שלובש מכסה הדק שקורין ״ערקג׳ין״ (כיפה), זה הכלל כל שבאותו מקום מקפידים לבלתי יעמדו לפני גדולים בחסרון מלבושים אלו וכיוצא בהן, אסור לו לעמוד לפני מלך הכבוד בתפלה, וצריך להזהר בזה אנשי עירינו שיש רבים מתפללים ערבית ביחיד בביתם וגם בימות הקיץ פושטים בגדים עליונים מחמת החום כשבאים לביתם תיכף, שצריכין להזהר בזה בעת תפלה, ודרך החכמים שאין מתפללים אלא כשהם עטופים בגלימא הוא בגד העליון שהאדם לובש כשהולך בשוק וברחובות, משום ״הכון לקראת אלהיך ישראל״ (עמוס ד, יב), וראוי לכל אדם להתנהג בכך אפילו הוא הדיוט:

טז קודם שיתפלל יסיר כיחו וניעו וצואת החוטם על ידי בגד וכל דבר הטורדו, ואסור לרוק בהיותו מתפלל תפלת העמידה, ואם מוכרח לרוק משום דמטריד יבליע הרוק במטפחת שבחיקו או בכסותו, ולא יבליע הרוק אלא עד שישתוק כדי הילוך ארבע אמות וכל שכן כשהוא היה מזכיר את השם, ולא יגהק לרצונו והוא מה שקורין בערבי ״קחה״ (שיעול יבש) כי אם מתוך אונס דוקא, וכן לא יפהק לרצונו והוא מה שקורין בערבי ״תתאווב״ (פיהוק של תרדמה), ואם הוכרח לפהק שלא היה יכול למנוע עצמו, אז ישתוק ויניח ידיו על פיו שלא תתראה פתיחתו, ואף על פי שעומד לבדו ואין שם אדם רואהו:

יז אם מתפלל בסידור שאין תפלת העמידה שלימה בו במקום אחד אלא צריך להתפלל בו משתי מקומות, לא יהפך בדפים בתפילתו, אלא יציין מקום השני קודם התפילה בדבר אחר כדי שיתפלל מתוכו בלתי חיפוש, וטהור ידים יוסיף אומץ ליטול ידיו במים קודם תפלה ולא יעבור, ושמש בית הכנסת צריך להשגיח בדבר זה להכין אצל פתח בית הכנסת כלים מלאים מים כדי שהקהל יטלו ידיהם כשבאים לעת מנחה מן השוק לבית הכנסת, אבל בשחרית כל אדם נוטל בביתו ובא:

יח אסור לאכול ולשתות קודם תפלת שחרית, ואפילו במים בלבד יש להחמיר אם לא משום ישוב הדעת, וכן אם מוכרח לשתות משקה סמים של רפואה שרי, וכיון שהגיע זמן תפלה אסור לעסוק בצרכיו עד שיתפלל:

יט מי שהיה בשדה והגיע זמן תפלה דמוכרח להתפלל שם, ישתדל להתפלל במקום צנוע דהיינו בין האילנות היכא דאפשר, ואם יש שם מקום מוקף מחיצות יכנס להתפלל שם, ובלבד שיהיה המקום נקי דמאחר שהוא מוקף מחיצות אף על פי שאין שם תקרה חשיב מקום צנוע, ומה דאסור להתפלל

בבקתא הוא משום דאין שם מחיצות כלל, ועיין "ברכי יוסף" ז"ל מה שכתב בשם הרב "בתי כהונה" ז"ל ועיין "מנחת אהרן" כלל ט"ו אות ח עיין שם, ופה עירנו יע"א המנהג להתפלל בקיץ רוב הציבור במקום שאין בו תקרה, ויש בתי כנסיות מתפללים רוב ימות השנה על גג בית הכנסת כמה כיתות:

משפטים · פתיחה

א "ועבדתם את ה' אלהיכם וברך את לחמך ואת מימיך" (שמות כג, כה), נראה לי בסיעתא דשמיא דידוע דחכמינו ז"ל דרשו עבודה זו תפלה, כי היא עבודה שבלב, והיא שחרית מנחה ערבית בכל אחת יש י"ט בברכות בעמידה, הרי סך הכל ז"ן ברכות כמנין "דגן", כי על ידי שלש תפלות יהיה שפע פרנסה לישראל, כידוע שפרנסה תלויה בשלוש תפלות של ישראל, ולזה אמר "יחיו דגן ויפרחו כגפן" (הושע יד, ח), וידוע כי שם "אל הויה" עולה ז"ן, וכמו שכתוב "אל ה' ויאר לנו" (תהלים קיח כז) ושמות "אל הויה" נרמזים באותיות "אוכל" שהם אותיות "אל כ"ו" דמספר שם הוי"ה כ"ו והם חסדים גמורים שמהם נשפע פרנסה טובה, והיינו שבזכות ז"ן ברכות של שלש תפילות יתעורר השפע מן "אל הוי"ה" שעולה מספרם ז"ן, ובזה יובן בסיעתא דשמיא רמז הכתוב "מזוינו מלאים מפיקים מז"ן אל ז"ן" (שם קמד יג), שבכוח ז"ן ברכות נמשיך שפע משמות "אל הוי"ה" הם מספר ז"ן, ובזה יובן בסיעתא דשמיא "מן האוכל יצא מאכל" (שופטים יד, יד) אוכל "אל כ"ו" כלומר מן "אל הוי"ה" שמתעוררים על ידי ז"ן ברכות של שלש תפילות, "יצא מאכל" הם פרנסה לישראל ולזה אמר "ועבדתם את ה' אלהיכם" זו תפלה שיש בה ז"ן ברכות, ועל ידי כן "וברך את לחמך ואת מימיך:

משפטים

א מאחר שגדלה מעלת התפלה שנזונים העליונים והתחתונים על ידה דהיא עמודת ברומו של עולם שגם לעולמות העליונים ימשך שפע על ידה, לכך הזהירו בזוהר הקדוש להתפלל בלחש עד שאפילו אזניו לא תשמענה קולו, והטעם הוא כדי שלא יתקנאו בה החיצונים מחמת גודל מעלותיה, וכמו שכתב רבינו מורנו הרב חיים ויטל ז"ל ב"עולת תמיד" דף נ"ו עמוד ב וזה לשונו: "התפלה אינה נכנסת בשום רקיע כי אם אותה תפלה דלא אשתמעת לאודנין, ולכן בקריאת שמע תקנו שישמיע לאזניו, אבל הכא אם התפלה נשמעת לאזניו לא סלקא, כי שומעין החיצונים ומתערבין בהדה, וכשהיא בלחש דאינה נשמעת לאזניו אז היא רוחנית מאד מגדר טבע רוח אדם שהיא פנימית ורוחנית יותר מאד מן הסטרא אחרא ולכך אין רואין אותה, וזה הפך סברת מהרי"ק בבית יוסף שפסק שיותר טוב לשמיעה לאזניו, ועיין בברייתא ובירושלמי ותמצא כדברי הפך סברתו, וכן הקורא בספר תורה חד קארי וחד שתיק, ואי תרי קרן גרע מהימנותא, כי התפלה וקריאת ספר תורה כלהו הוו מעלמא עלאה, דלגביה אנחנו מצלין בלחש וכו'" עד כאן לשונו עיין שם:

ב ולהיות כי התפלה קדושתה גדולה מאד והיא דברים העומדים ברומו של עולם, לכך צריך להזהר בה לאומרה בגוף נקי וטהור, שאם היה צריך לנקביו אל יתפלל עד שיפנה, משום שנאמר "הכון לקראת אלהיך ישראל" (עמוס ד, יב), ואם התפלל תפלתו תועבה וצריך לחזור להתפלל, במה דברים אמורים בגדולים אבל לא בקטנים, ואין צריך לחזור אלא כשאינו יכול להעמיד עצמו שיעור פרסה שהוא שעה וחומש שעה, דקים להו לחכמינו ז"ל כל שלא יוכל לעצור שיעור זה כבר נהפך המאכל במעיו להיות צואה גמורה וכתיב "וכל קרבי את שם קדשו" (תהלים קג, א), ולפיכך תפלתו תועבה וצריך לחזור ולהתפלל, אבל אם יכול להעמיד עצמו שיעור פרסה יצא בדיעבד, ועיין "נשמת אדם" כלל ג' אות א' ומכל מקום לכתחלה צריך לחוש שלא יתפלל בגוף משוקץ, אפילו אם יעבור זמן תפלה אם ימתין עד שיפנה, והגם דיכול להעמיד עצמו יותר משיעור פרסה, והא דנקטי חז"ל שיעור הפרסה בהלוך היינו להחמיר, דהנצרך לנקביו אם יושב יוכל להעמיד עצמו יותר משיעור מהלך ועיין "ערך השלחן":

ג אם נתעורר לו באמצע תפילתו, בין לגדולים בין לקטנים, אם יוכל לעצור עצמו עד שיגמור תפלתו- יגמור תפלתו, ואם לאו מותר לו לצאת ולפנות ואחר כך יגמור תפלתו, כי הליכה בלבד בלא דיבור לא חשיבה הפסק, ורק דמפני הכבוד הוא אין ראוי שיפסיק באמצע תפלתו, ובהאי גוונא שהוא לצורך לית לן בה:

ד אם תינוק טינף בצואה באמצע תפלה ואין לו דבר אצלו לכסותו, או אפילו שיש לו דבר לכסותו הנה על כל פנים יש ריח רע, הרי זה מתרחק ארבע אמות ממקום שכלה הריח או יצא לבית אחר, ואם יש אחרים עומדים שם ומתפללים גם כן, ולא הרגישו בטינוף זה שטינף התינוק אצלם שם, אם אפשר להודיע להם כדי שיתרחקו שלא על ידי הפסק בדיבור יודיעם, ואם אי אפשר להודיע להם אלא רק על ידי הפסק בדיבור, מותר לו להפסיק בדיבור כדי להצילם מאיסור דאורייתא ומוטב שיעשה הוא איסור דרבנן להפסיק בדיבור בתוך התפלה, משיעשו אחרים איסור דאורייתא להתפלל במקום מטונף ועיין "חיי אדם" כלל כ"ה אות ז' וב"נשמת אדם" שם אות א', וכל זה הוא בטינוף דאיכא איסור תורה, אבל אם התינוק השתין דליכא

בזה אלא איסור דרבנן, אסור להפסיק בדיבור אלא הוא יתרחק ארבע אמות ויגמור תפלתו ולאחרים שהם מתפללים שם שלא הרגישו לא יטפל בהם להרחיקם אפילו על ידי רמז בתנועת ידיו, דלגבי דידם יש לסמוך על מה שכתב ה״מגן אברהם״ סימן ע״ח דלהרשב״א אין צריך להרחיק במי רגלים, ועיין ״חיי אדם״ כלל כ״ה אות ו׃

ה בתפלה אינו פוסק לא לקדיש ולא לקדושה וכיוצא, אלא ישתוק ויכוין למה שאומר השליח ציבור ונחשב כעונה לעניין שיצא ידי חובתו בקדיש וקדושה, ואף על גב דנחשב כעונה אין זה נחשב לו הפסק ובספרי הק׳ ״מקבציאל״ כתבתי דאם הוא רחוק משליח ציבור ואינו שומע ממנו הקדיש או הקדושה אין צריך לשתוק אלא יתפלל כדרכו׃

ו אין להפסיק בדיבור באמצע תפלת העמידה אלא דוקא במקום סכנה, אבל אי ליכא סכנה אפילו בשביל מצוה, כגון לומר לתוקע בראש השנה בתפלת לחש דמוסף שטעה בסימני התקיעות, אין להפסיק באמצע התפלה בדיבור להחזיר לתוקע שיתקע כהוגן, ועיין ״כנסת הגדולה״ ועוד אחרונים, והא דשרי להפסיק בדיבור במקום סכנה היינו היכא דאי אפשר להמלט בלתי דיבור, אבל אם יוכל להמלט על ידי הלוך שילך ממקומו למקום אחר, לא יפסיק בדיבור, ואף על פי דשרי להפסיק בדיבור מפני הסכנה, מכל מקום אם אפשר לו לקצר דהיינו שיאמר תחלת כל ברכה וסופה, באופן שיגמור תפלתו וימלט מן הסכנה ולא יצטרך להפסיק בדיבור באמצע- שפיר דמי׃

ז אסור לגעור בפיו בעודו מתפלל בתינוק השוחק אף על גב דמטרידו בתפלתו, אלא בגמר הברכה יעשה תנועה בקול דוקא, או ירמוז בידיו כדי שישתוק, ואם עשה כן ועודנו משחק ומטרידו ירחיק עצמו ממנו ולא ידבר כלום, דהליכה בלבד אינו הפסק, וכל שהוא לצורך כהאי גוונא שרי׃

ח אם הפסיק תפלתו מחמת אונס ושהה כדי לגמור את כל התפלה מראשה לסופה, הרי זה חוזר לראש ומשערין לפי המתפלל׃

ט טעה או נאנס ולא התפלל יש לו תשלומין, אך לא תקנו תשלומין אלא לתפלה הסמוכה לאותה התפלה, אבל תפלות אחרות שהפסיד אין להם תשלומין, לפיכך טעה או נאנס ולא התפלל שחרית מתפלל מנחה שתים, וכל טעות שצריך לחזור בעבורו חייב להשלים בתפלה הסמוכה כגון שהזכיר גשם וברך עלינו בזמן הקיץ, וכן טעות דראש חודש וכיוצא בזה. ואפילו בשבת שיש תפלת מוסף עם כל זה תפלת המנחה מקרי תפלה הסמוכה לשחרית, מפני ששניהם במקום התמידין, אבל מוסף הוא קרבן אחר לכן תשלומין של שחרית הוא במנחה תמיד אפילו בשבת ויום טוב, וכשעושה תשלומין לשחרית במנחה, יתפלל הראשונה מנחה, והשנית לתשלומין, ואם היפך בכוונתו לא יצא ידי תפלה שהיא תשלומין, וצריך לחזור להתפלל אותה, וכן הדין בכל מקום שצריך להתפלל תשלומין, סימן לדבר בעל הבית ואורח נכנסים לבית, מי נכנס תחלה? בעל הבית נכנס תחלה׃ טעה ולא התפלל מנחה מתפלל ערבית שתים, טעה ולא התפלל ערבית מתפלל שחרית שתים, דהיינו לאחר שאמר קריאת שמע ותפלת שמונה עשרה, יאמר ״אשרי״ ואחר כך יתפלל תשלומי ערבית, אבל אחר מנחה אין לומר ״אשרי״ על פי הסוד בתורת חיוב בתקוני התפלות, לכך אם משלים שחרית אחר מנחה, או מנחה אחר ערבית לא יאמר ״אשרי״ בינתיים, רק ישהה כדי הלוך ארבע אמות וכנזכר באחרונים׃

י צריך שבהיותו עסוק בתפלה, יתפלל תפלה האחרת להשלים, ולא יעשה הפסקה בינתיים, שאם שהה הרבה אחר שהתפלל תפלה שהיא חובת אותה שעה, אינו יכול להתפלל תשלומין תפלה שהפסיד, לפי שלא תקנו תשלומין לתפלה שהפסיד אלא בזמן שעוסק בתפלה שהיא חובת אותה שעה, שאז כיון שהוא עוסק בתפלה חוזר ומשלים מה שפשע בתפלתו׃

יא שכח ולא התפלל שחרית ומוסף, ונזכר במנחה יתפלל מנחה תחלה, ואחריה מוסף ואחר כך תשלומין דשחרית, ואם התפלל מוסף קודם מנחה יצא, ואם עבר כל היום ולא התפלל מוסף אין לה תשלומין, אפילו בתורת נדבה דעבר זמנו בטל קרבנו׃

יב מי שטעה ולא התפלל מנחה בערב שבת, מתפלל ערבית שתים של שבת, הראשונה לערבית ושניה לתשלומין, ואם טעה ולא התפלל מנחה בשבת, מתפלל במוצאי שבת ערבית שתים של חול, ומבדיל בראשונה, ואינו מבדיל בשניה, ואם הבדיל בשתיהן, או לא הבדיל בשום אחת מהן יצא, אבל אם לא הבדיל בראשונה והבדיל בשניה אז שניה עלתה לו, וראשונה לא עלתה לו, דכיון שלא הבדיל בראשונה גילה דעתו שהתפלל הראשונה לתשלומין וזה לא יועיל כמו שכתבתי לעיל דאין תשלומין אלא בשניה, וכן אם לא התפלל מנחה בערב ראש חודש מתפלל ערבית שתים בליל ראש חודש, ומזכיר בשניהם יעלה ויבא, ואם לא הזכיר בראשונה והזכיר בשניה צריך לחזור ולהתפלל, וכל זה כשעשה כן במזיד, אבל אם עשה בשוגג ששכח ולא הזכיר בראשונה אין צריך לחזור, הן בדין יעלה ויבא ואין בדין ההבדלה הנזכר לעיל, וכל שכן אם אומר שבשניה נתכון בפירוש לתשלומין דאין צריך לחזור, ויש אומרים דהבדלה שאני דכל שלא פירש בפירוש שהשניה לתשלומין צריך לחזור, ויש מחמירים יותר בהבדלה דאפילו פירש נמי צריך לחזור, הלכך הדין הוא אם שכח ולא הבדיל בראשונה לא יבדיל בשניה, ואם טעה חוזר תפלת החובה של אותה שעה אבל של תשלומין הואיל והוכשרה הוכשרה

וכנזכר בחסד לאלפים״: וכן מי ששכח או נאנס ולא התפלל ערבית ליל שבת קודש, יתפלל שחרית שתים ויאמר בשתיהן ״ישמח משה״, והוא הדין במנחת שבת שיתפלל בשתיהן ״אתה אחד״, זה הכלל: כל תשלומין תהיה כמו תפלת החובה של אותה שעה שמשלים בה, סימן לדבר: אורח שנתאכסן אצל בעל הבית, צריך לאכול ממה שאוכל בעל הבית, ולא יבקש לאכול כפי המאכל שאוכל בביתו:

יג אין תשלומין לתפלה בתפלת הסמוכה אלא למי שטעה או שכח או נאנס, אבל אם הזיד ולא התפלל תפלה אחת אין לה תשלומן כלל, ויש פתאים ואין מתפללים מנחה בשאט הנפש על דעת להתפלל ערבית שתים, וצריך להזהיר המון העם בזה:

יד מי שלא התפלל בעוד שיש לו זמן להתפלל, מפני שסבור שעדיין ישאר לו זמן אחר שיגמור עסק שמתעסק בו, ובין כך ובין כך עברה לו השעה יש אומרים שאין לו תשלומין, לכך יתפלל תשלומין בתורת נדבה, ויתנה ויאמר אם אני מחויב להשלים בתורת חובה תהיה תפלה זו תשלומין של חובה, ואם אין אני מחויב להתפלל תשלומין של חובה יקבלנה השם יתברך בתורת נדבה, ויזהר גם כן לחדש בה ב״שומע תפלה״ איזה דבר בקשה שאין רגיל לבקשו ברוב הימים, ועיין ״חסד לאלפים״: וכן מי שנשתכר קודם שהגיע זמן תפלה ונשאר בשכרותו ולא התפלל, חשיב אונס ויש לה תשלומין, אבל אם נשתכר אחר זמן תפלה שהיה יכול להתפלל קודם שכרות ולא התפלל, ונשאר בשכרותו עד שעבר זמן תפלה, יש אומרים דלא הוי אונס ואין לו תשלומין, ויש אומרים דחשיב אונס על כן יתפלל התשלומין ויתנה קודם כאשר כתבנו לעיל:

טו מי שהיה טרוד בצורך ממונו שלא יבוא לידי הפסד מן הקרן, ועל ידי כן הפסיד מלהתפלל יש לו תשלומין, אך ודאי לא טוב עשה להעביר זמן תפלה משום הפסד ממון:

טז אין מתפללין תפלת נדבה בשבת ויום טוב ולכן כל היכא דהדין הוא שיחזור להתפלל בתורת נדבה, או היכא דאמרינן מספק יתפלל ויתנה כנזכר לעיל, אין מתפללין כזאת בשבת ויום טוב, על כן היכא דחל ראש חודש יום ששי והוא יום אחד דוקא, ושכח להזכיר ראש חודש במנחה ונזכר אחר שחשכה, וכן אם טעה במנחה דיום אחרון של חול המועד דבלילה הוא יום טוב, בכל זה לא יתפלל תפלת התשלומין משום דהדין בזה לחזור בתורת נדבה, ואין מתפללין נדבה בשבת ויום טוב ועיין ״מחזיק ברכה״:

יז הטועה ומזכיר מאורע שאר ימים בתפלה שלא בזמנה במידי דאין לו שייכות בזמן ההוא, אף על גב דאיכא דסבירא להו דחשיב כשח בינתים, מכל מקום בדיעבד יש לסמוך על הפוסקים דסבירא להו לא הוי הפסק ועיין״ יוסף אומץ״ סימן ה׳ ״וחסד לאלפים״ סימן ק״ח:

יח אם לאחר שהתפלל התשלומין נזכר שטעה בתפלה ראשונה באופן שהדין הוא שצריך לחזור, חוזר גם התשלומין בתורת נדבה, חוץ משבת ויום טוב, דאין תפלת נדבה בשבת ויום טוב וכנזכר לעיל:

יט אם התחיל להתפלל על דעת שלא התפלל, ונזכר שכבר התפלל, פוסק אפילו באמצע הברכה, ולא מהני חידוש ושיחשוב בתורת נדבה, הואיל והתחיל בתחלה אדעתא דחובה, והוא הדין אם חזר התפלה על דבר שאין צריך לחזור מן הדין בעבורו, ונזכר באמצע התפלה שטעה בדין הרי זה פוסק אפילו באמצע הברכה:

כ אם נתבלבל באמצע תפלתו ואינו יודע היכן הוא עומד, חוזר לראש התפלה, במה דברים אמורים? אם נתבלבל עד שלא סיים שלשה ראשונות, אבל אם ברור לו שסיים שלשה ראשונות כראוי ונתבלבל באמצעיות, דאינו יודע אם הוא עומד ב״אתה חונן״ או בשאחריה, חוזר ל״אתה חונן״, ואם ברור לו על ברכה מן האמצעיות שאמרה כהוגן וחתם בה, אז חוזר לברכה שהיא אחר אותה ברכה שברור לו שאמרה כולה כהוגן ועיין ״חסד לאלפים״:

כא שליח ציבור שטעה בתפלת לחש באופן שצריך לחזור, יוצא ידי חובתו במה שחוזר התפלה בקול רם, ואין צריך לחזור ולהתפלל בלחש:

כב בזמן הזה אין מתפללין נדבה אלא רק לעת הצורך מה שמוכרח להתפלל משורת הדין, דאין לב האדם מכוין יפה מראש ועד סוף, וקרינן ביה ״למה לי רוב זבחכם״ (ישעיה א, יא), והלואי שיוכל להתפלל בתפילות החובה כראוי בכונת הלב:

תרומה · פתיחה

א ״ועשית מנורת זהב טהור״ וכו׳ (שמות כה, לא) נראה לי בסיעתא דשמיא מנורה רמז לתפלת העמידה דידוע שתפילת העמידה היא סוד המנורה אחד מתקוני השכינה כנזכר לעיל (בהקדמה לפרשת בשלח), צריך שתהיה זהב טהור לשון צח בלא טעות, ״מקשה תעשה המנורה״, רוצה לומר חבור אחד

שלא יפסיק בתוך תפלת העמידה אפילו בדבר שבקדוש הן "ירכה" הם תחנונים שאומר אחר התפלה בין "יהיו לרצון" ראשון ובין "יהיו לרצון" השני, הן "קנה" כל ברכה וברכה נחשבת לקנה אחד, כי היא מכוונת כנגד ספירה אחת כנודע- הכל צריכין להיות חבור אחד זה עם זה בלתי הפסק בנתיים:

ב ואמר עוד "גביעיה כפתוריה ופרחיה ממנה יהיו", והיינו "גביעיה" אלו תיבות הברכות של התפלה, כי האותיות של תיבות העמידה הם סוד כלים אשר יתמלאו אורות מכח המחשבה הקדושה של המתפלל כנודע, ואין אדם רשאי להוסיף ברכה בברכות התפלה שאינה מענין תיקון התפלה, דמה שהוסיפו בזמן רבן גמליאל ברכת "למלשינים", זה היה מתקון התפלה כי ברכה זו היתה כנגד ספירת הכתר כנודע, שלא תיקנו אנשי כנסת הגדולה כנגדו ברכה בתפלה מפני שאותו מזן לא היה צריך לו תיקון כנודע, ונמצא ש"גביעיה" אלו אותיות ותיבות של הברכות, צריכין להיות ממנה, כלומר מענין תיקון התפלה, ו"כפתוריה" רמז למחשבה של התפלה, כי המחשבה של האדם היא במוחא סתימאה, כדמיון הכפתור שהוא כעין תפוח הסתום, ולכן "כפתור" רמז למקום המחשבה, גם כאן צריך שתהיה מחשבתו של אדם בדברי התפלה דוקא, ואינו רשאי לחשב בתוך התפלה אפילו מחשבה של תורה או של מצוה, אלא צריך שיהיה ממנה, רוצה לומר מענין התפלה עצמה שהוא מתפלל, ו"פרחיה" זה תוספת דברים שנתנו חז"ל רשות לאדם להוסיף בתוך התפלה, אך בתנאי שיוסיף דברים בכל ברכה מעין הברכה, ולזה אמר "ממנה יהיו":

ג ועוד אמר "ששה קנים יוצאים מצדיה, שלשה קני מנורה מצידה אחד, ושלשה קני מנורה מצידה השני", רמז בזה על פי מה שכתב רבינו האר"י ז"ל בספר הכונות דשלשה ברכות ראשונות כנגד חסד גבורה תפארת, ושלשה אחרונות כנגד נצח הוד יסוד, ואלו הם עיקר ושורש, אבל ברכות אמצעיות הם כנגד ספירות שהם תוספת, ולזה אמר "ששה קנים" הם כנגד ספירות שהם עיקרים, ואינם בחינת תוספת, הנה הם "יוצאים מצדיה, שלשה קני מנורה מצידה האחד" שהם כנגד חסד גבורה תפארת, "ושלשה קני מנורה מצידה השני" שהם כנגד נצח הוד יסוד:

ד והנה נודע כי אנשי כנסת הגדולה בתחלה תקנו שתים עשרה ברכות אמצעיות אשר בין כולם הם שמונה עשרה, אך בזמן רבן גמליאל תקנו ברכה על עקירת המלשינים בשביל תיקון ספירת הכתר ונעשו בין הכל תשע עשרה ברכות, ונמצא בכל שלש תפלות שבכ"ד שעות יש צ"ה ברכות עם שתי חזרות של שחרית ומנחה כמנין "המים", ובזה פרשתי בסיעתא דשמיא "שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו" (קוהלת יא, א), דשפע פרנסה טובה לתחתונים ימשך על ידי התפילות, וגם בירור ניצוצי קדושה שהוא מזון העליונים גם כן יהיה על ידי התפילות, אך יהיה דבר יום ביומו לצורך הפרצוף וספירה שהוא כנגד אותו היום וכמו שכתב רבינו האר"י ז"ל, ולכן כתב רבינו הרש"ש ז"ל ב"נהר שלום" שצריך המתפלל לידע באיזה פרצוף היא אותה השנה, ובאיזו ספירה הוא אותו החודש, ובאיזו ספירה מספירות אותה הספירה הוא אותו שבוע, ובאיזו ספירה משה קצוות דאותו שבוא הוא אותו היום, כדי לברר ולהעלות הברורים המתייחסים לכל יום ויום כראוי וכנכון וכו' עיין שם. ולזה אמר "שלח לחמך" הוא מזון שלך "על פני המים" הם שלש תפילות שיש בהם ברכות כמנין "המים", "כי ברוב הימים תמצאנו", כלומר דבר יום ביומו דאם עבר יומו בטל קרבנו:

ה ובזה יובן בסיעתא דשמיא "לה' הישועה על עמך ברכתך סלה" (תהלים ג, ט), דידוע הגאולה תהיה בזכות התפילות, וזה שכתוב "לה' הישועה" בגאולה העתידה, יען "כי על עמך ברכתך סלה", מספר "סלה" הוא צ"ה, רמז לצ"ה ברכות של שלש תפילות עם החזרה של שליח ציבור ואמר "על עמך" כי יהיו עטרות בראש ישראל וגם עוד "חוט חסד" עולה צ"ה כמנין צ"ה הנזכר שימשך עליהם חוט חסד, ובזה יובן "עבדו את ה' בשמחה" (תהלים קה, ב) אותיות בשמחה הם חמשה תפילות הנזכרות, דאמרו רבותינו ז"ל אין עבודה אלא תפלה, ובזה יובן בסיעתא דשמיא "אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה" (תהלים צז יא), והוא כי ידוע דהחזן הוא בחינת יסוד הנקרא "צדיק". והוא יש לו "אור זרוע", הוא אור תפילת העמידה. וקרי ליה "אור זרוע" - לשון זרועות; כי הלחש בנצח הוד יסוד, והחזרה בחסד גבורה תפארת, לכך אומרים אותה בקול רם בלי פחד שם. "ולישרי לב" הם הצבור שמשימים לבם על החזרה שלו לצאת ידי חובה, אז בזה הם שלמים בשמחה אותיות חמשה, שנמצא גם הם מתפללים חמשה תפילות, מה שאין כן אותם שאין משימים לבם לשמוע החזרה, אין להם חמשה תפילות בכל יום, על כן צריך להזהר מאד על זה:

תרומה

א כשחוזר הש"ץ התפלה יהיו הקהל שותקים ומכוונים לברכות שמברך הש"ץ ולענות אמן, ואם אין תשעה בני אדם מכוונים לברכותיו קרוב להיות ברכותיו לבטלה, וכן כתב בספר "עולת תמיד" בשם רבינו יונה ז"ל דאם לא יש עשרה מכוונים הויין ברכה לבטלה, ואם כל אחד יאמר הרי יש עשרה זולתי, לא ימצא גם אחד מכוון אלא אדרבא צריך לומר להפך אין עשרה זולתי, ולכן צריכים החזנים להרים קולם בחזרה מתחלה ועד סוף, ולא כאותם שאין מרימים קול אלא בסוף החתימה בלבד, כי צריך שהציבור ישמעו כל דברי התפלה מתחלה ועד סוף בלתי גרעון, ושליח ציבור שקולו נמוך ויש אומדנא חזקה דודאי אותם הרחוקים ממנו שיושבים בסוף בית הכנסת לא ישמעו קולו כראוי צריך הבית דין להעביר אותו, ואותם שממנים שליח

ציבור שקולו נמוך חטאת הקהל תלויה בצוארם, כי זה אשר קולו נמוך בטבעו, כאשר יזדמן שיתקלקל קולו באקראי מכמה סיבות המצויים תמיד, הנה זה בודאי לא ישמע קולו חוץ לארבע אמות:

ב אף על גב דטעם הפשטי של החזרה הוא להוציא מי שאינו בקי, אין זה עיקר הטעם דבזמן הזה כמעט בטל טעם זה דהכל מתפללין בסידורים, והמתפלל בעל פה בקי הוא, ואם יש עם הארץ לגמרי הנה זה עומד כאבן ולא תועיל לו החזרה שאינו נותן לב עליה, מאחר דאין מבין כלום, אך באמת טעם העקרי של החזרה הוא שמבואר בדברי רבינו האר״י ז״ל על פי הסוד ומפורש בספר הכונות דבחזרת התפלה חוזרים ונעשים כל התיקונים שנעשו בתפלת לחש אלא דהחזרה היא מגעת במקום עליון וגבוה יותר ממקום שמגעת שם תפלה דלחש, וזה הטעם דתפלת לחש צריך לדקדק מאד לאומרה בלחש, והקפידו בזוהר מאד על המרים קולו בתפילתו מפני הפחד מן הקליפות שלא יתאחזו בה, אבל חזרה להיותה במקום עליון וגבוה אין אחיזה לקליפות שם לכך אומרים אותה בקול רם באין פחד, ולפי זה משני דברים תוכל להבין מעלת החזרה האחד דאומרים אותה בקול רם, והשני דלא ניתן רשות ליחיד לחזור התפלה כי אם דוקא לציבור שהם עשרה, לכך אין לבטל חזרה כלל אלא רק בשעת הדחק שלא נשאר זמן, או שהם עשרה בצמצום וברור לו שיש בהם אנשים המונים שאין נותנים לבם לחזרה, ואפילו על אמנים לא יתנו לב לענות, דאז כל כהאי גוונא יתפלל הש״ץ שלשה ראשונות בקול רם עם הציבור כשהם מתפללין בלחש, כדי שיאמר קדושת ״נקדישך ונעריצך״, ואחר חתימת ״אתה קדוש״ גם הש״ץ יסיים התפלה בלחש, ועיין ״מנחת אהרן״ כלל ט״ז אות נ״ו עיין שם כמנהג הזה יעוין שם:

ג קודם הקדושה של ״נקדישך״ יכוון האדם לקיים מצוות עשה זו שנצטווינו בפסוק ״ונקדשתי בתוך בני ישראל״ (ויקרא כב, לב) דפרשוהו בזוהר הקדוש שנתחייבנו לקדש שמו יתברך בסוד קדושת ״נקדישך ונעריצך״, וכשיאמר ״מלא כל הארץ כבודו״, יכוין ״הארץ״ על ספירת המלכות שנקראת ״ארץ״, ויכוין לכלול עצמו תוך המלכות כדי לקבל קדושה מן הקדושה שנמשכת למלכות באומרנו סדר קדושה זו, כי אנחנו בני המלכות מקבלים הקדושה על ידי אמנו המלכות, וכל זה יכוין באומרו ״מלא כל הארץ כבודו״, וכנזכר כל זה בדברי רבינו האר״י ז״ל בשער הכונות יעוין שם:

ד בהגיע שליח ציבור אל ״נקדישך״ צריך האדם לחזור ולפסוע שלשה פסיעות לפניו במקום שהיה עומד בהיותו מתפלל בלחש, ויסתום עיניו בכונה גמורה, גם יזהר מאד לכוין רגליו בעת הקדושה בסוד ״ורגליהם רגל ישרה״ (יחזקאל א, ז), ויאמר עם הש״ץ מן ״נקדישך ונעריצך״ עד סיום כל הקדושה כולה, אמנם שתי תיבות ״נקדישת ונעריצך״ יאמר אותם בקול רם והשאר בלחש, ורק פסוקים של ״קדוש קדוש קדוש וכו׳״ ו״ברוך וכו׳״ ו״ימלוך וכו׳״ יאמר אותם בקול רם, ובעינים סגורות, ובדלוג כלפי מעלה וכנזכר בדברי רבינו האר״י ז״ל בשער הכונות, ודע דאף על גב דהרב ״משנת חסידים״ ז״ל כתב על פי הסוד אין דלוג אלא בפסוק ״קדוש קדוש קדוש וכו׳״ ולא ״בברוך״ ו״ימלוך״, הנה נהוג כמו שכתב הגאון השל״ה ז״ל לדלג ב״ברוך״ ו״ימלוך״ שלוש פעמים ועיין ״מנחת אהרן״ כלל ט״ז אות כ״ט יעוין שם וכן אנחנו נוהגים:

ה כתוב בספר היכלות אמר הקדוש ברוך הוא ״אין לי הנאה בעולם אלא בשעה שמקדישים אותי בני ואומרים קדוש קדוש קדוש ועיניהם נשואות למרום ונושאים עצמם למעלה, ופרשתי בסיעתא דשמיא בדרשותי מה שאמר ״אין הנאה בעולם״, כלומר ה״א נאה כי באמירת הקדושה ימשך קדושה למלכות שהיא אות ה״א אחרונה שבשם, וכאשר כתבתי לעיל בשם רבינו האר״י ז״ל בכונת ״מלא כל הארץ כבודו״: וכתוב ב״חסד לאלפים״ באומרו ״קדוש קדוש קדוש״ ידלג שלשה דלוגין למעלה בעינים סגורות ונשואות למעלה, ובאמורו ״ברוך וכו׳״ כורע וזוקף בשם, ומדלג דלוג אחד בעינים נשואות למעלה וכן באומרו ״ימלוך״ כורע וזוקף בשם, ומדלג ועומד שם במקומו ברגלים מכוונות ודבוקות עד שיענה אמן ד״האל הקדוש״, זהו סדר הקדושה להקדיש את קדוש יעקב ואת אלהי ישראל עד כאן לשונו, והנה כריעה וזקיפה הנזכרת לא נזכרה בדברי רבינו האר״י ז״ל, ושאלתי את הרב הגאון מורנו הרב אליהו מני נר״ו על מנהג החסידים ב״בית אל״ יכב״ץ בעיר הקודש ירושלים בנה ותכונן, וכתב שאין נוהגים בזה אלא אומרים אותם בלא כריעה וזקיפה, והנה פה עירנו גם כן אין נוהגים בכריעה וזקיפה אלא רק עושים דלוג דוקא:

ו הדלוג הוא שידלג עקביו וגופו כלפי מעלה, ולא ידלג הרבה שיתלוצצו עליו וכנזכר בספר ״קשר גודל״, ושלשה דלוגין של ״קדוש קדוש קדוש״ כל הגבהה בתוספת מעט על חברתה דמעלין בקודש וכנזכר באחרונים, ועיין ״כף החיים״, ואם היחיד שמע קדושה באמצע תפלתו במקום שאינו יכול לענות קדושה, לא ידלג הדלוגין עם הציבור אפילו בשתיקה, אלא עומד ושותק ומכוין דעתו אל הש״ץ לשמוע ממנו:

ז יחיד שהיה מתפלל וכשהגיע למקום קדושה היו הציבור אומרים קדושת ובא לציון או קדושת יוצר אינו רשאי לומר עמהם ״קדוש וכו׳״, לפי שאין הקדושות שוות, וכן אם מתפלל שחרית ושמע קדושה דמוסף, אינו עונה עמהם כשהגיע למקום קדושה, וכמו שכתב הרב ״פרי חדש״ ז״ל, ואף על גב דמור״ם ז״ל כתב בזה יענה, שב ואל תעשה עדיף:

ח לא יענו ״קדוש קדוש קדוש״ אלא עד שיגמור ש״ץ תיבת ״ואמר״, וכן ״ברוך״ עד שיאמר תיבת ״ואומרים״, וכן ״ימלוך״ עד שיאמר ״לאמר״, דהוי לה כמו אמן חטופה אם יקדימנו לענות קודם שיגמור וכנזכר בספר חסידים ובאו דבריו באחרונים ז״ל:

ט יחיד שהיה מתפלל וכשהגיע למקום קדושה לא שמע ״נקדישך״ מן הש״ץ ורק שמע הציבור עונין ״קדוש קדוש קדוש״ יענה עמהם עד הסוף ועיין שולחן ערוך הגאון רבנו זלמן ז״ל סימן ק״ט סעיף ה:

י אם גמר אדם תפלתו קודם שסיים הש״ץ, לא ישיח ואל ילמד אפילו בדברי תורה בין לחש לחזרה, אלא עומד ושותק וממתין עד שיתחיל הש״ץ בחזרה, ויכוין דעתו לשמוע החזרה מתחלה ועד סוף, ולא ילמוד בתוך החזרה וכל שכן שלא ישיח, וצריך שיעמוד על רגליו עד סוף החזרה ולא ישב, ורק זקן או חולה וחלוש המזג הרבה דקשה לו אם יעמוד אז ישב, ואם יש יחידים מאריכים בתפלתם אין הש״ץ ממתין עליהם, ודוקא אם מאריכין יותר מדאי, אבל אם אין מאריכין הרבה אלא מתפלין מלה במלה צריך להמתין עליהם ואם נזדמן דאחד שהוא חכם וגדול והאריך, וראה שהש״ץ ממתין עליו מותר לעשות ג׳ פסיעות תכף אחר שיאמר ״יהיו לרצון״ הראשון, כדי שהש״ץ יתחיל בחזרה, ויסיים ״אלהי נצור״ ושאר תחנונים שנוהג בהם קודם אומרו עושה שלום״ בסוף פסיעותיו:

יא כששומע האדם הזכרת השם בכל ברכה יאמר ״ברוך הוא וברוך שמו״, ובסוף הברכה יזהר לענות ״אמן״ כראוי וכל ברכה שהיא של שבח כונת האמן הוא רוצה לומר ״אמת״, דהיינו אמן דשלשה ברכות ראשונות כונתם ״אמת״, ושאר ברכות של תפלה שיש בהם שבח ושאלה יש באמן שתי כונות שהוא רוצה לומר ״אמת״, וגם רוצה לומר ״כן יהי רצון״ ויש אומרים שגם בשתי ברכות של ״מגן אברהם״ ו״מחיה המתים״ יכוין בשתים, ורק ״האל הקדוש״ הוא רוצה לומר ״אמת״:

יב לא יענה אמן אחר שהתחיל הש״ץ בברכה שניה, אלא יענה תכף בסיום הש״ץ את הברכה. ואם הש״ץ מהיר ורץ כצבי שתכף בסיום הברכה התחיל בברכה שאחריה לא יענה אמן, והעונש על הש״ץ וכנזכר באחרונים:

יג לא יענה אמן חטופה דהיינו קודם שסיים המברך, ולא קטופה כאלו האל״ף נקודה בשב״א, והוא הדין שלא יאמר אותה בנקוד שור״ק או חול״ם, דאם כן לא תהיה משמעותו האמנה, וגם לא קטופה דהיינו שמחסר הנו״ן שאינו מוציאה יפה שתהיה נכרת, וכן לא יאמר ״אמני״ כאלו מוסיף יו״ד, ולא יענה אמן יתומה שאינו יודע איזו ברכה מברך, מיהו אם שמע חתימתה והיינו ״ברות אתה ה׳ מגן אברהם״ וכן באינך סגי בהכי לענות אמן, וכל זה הדין באמן יתומה הוא רק בברכה שזה העונה חייב בה שהוא מתפלל עמהם, אבל אם הוא אינו חייב בה דאינו מתפלל עמהם, כיון דשמע עונים אמן עונה עמהם ועיין אחרונים ז״ל:

יד העונה אמן לא יגביה קולו יותר מן המברך, וצריך לשים דעתו על קול המברך, כדי שיענה בקול מדה כנגד מדה:

טו כשיגיע שליח ציבור ל״מודים״ שוחין הציבור עמו, ולא ישחו יותר מדאי כי אם הרכנת הראש ואם יחיד עומד בתפלה ישתוק וישחה בשתיקה עם הציבור כששוחין בתיבת ״מודים״, ויש בני אדם מאבדים לפי תומם עניית אמן של ״המחזיר שכינתו לציון״ מרוב פחיזותם לשחות ב״מודים״ על כן ישים האדם לב על זה לענות אמן, ואחר כך ישחה בתיבת ״מודים״:

טז בני אדם שלא היה אצלם מנין שלם והוכרחו לעמוד להתפלל במקום אחר ביחידות, ובעודם מתפללים נוספו עליהם בני אדם שגם הם עמדו להתפלל, וכאשר גמרו נמצא אצלם מנין שלם, הנה לדעת הרדב״ז ז״ל אין יכולים להתפלל חזרה, כיון דהתפללו כל אחד לעצמו ביחיד פרח מנייהו קדיש וקדושה וחזרה של אותה תפלה ואף על גב דאחר כך נמצאו מחוברים ועומדים במקום מנין שלם לא מצו להתפלל חזרה וקדושה וקדיש תתקבל, וזה הוא הפך דברי מרן ז״ל בסימן סט, א, וכמו שכתב ״דגול מרבבה״ ובספרי הק׳ ״רב פעלים״ העליתי: אף על גב דאנן אתכא דמרן סמכינן עם כל זה כל כהא דיש ספק ברכות חוששין לסברת הרדב״ז ודעמיה, מיהו אף על גב דקדיש תתקבל לא יאמרו, עם כל זה יכולין לומר קדיש יהא שלמא אחר המזמורים, וגם קדיש על ישראל ו״ברכו״ שאומרים אחר ״פטום הקטורת״:

תצוה · פתיחה

א ועשית ציץ זהב טהור: הנה בספרי הק׳ ״אדרת אליהו״ פרשתי בסיעתא דשמיא ״ציץ״ רמז לכללות נשמות ישראל שהיו באדם הראשון קודם החטא. כי אשר נסתלקו ועלו למעלה הם צ׳, ואשר נשארו בו הם עשרה שהוא מספר י׳, ואשר נפלו לקליפות הם תת״ק כמנין ץ׳ פשוטה דמנצפ״ך. הרי אותיות ציץ.

ב וידוע דנשמות ישראל עלו במחשבה תחלה להברא קודם בריאת העולם, לכך מניח הציץ הרומז לנשמות ישראל על המצח כנגד מקום המחשבה. ולכן כתיב אות צד״י גדולה, רמז כי גאולה השלימה העתידה להיות לנשמות ישראל תהיה באות צד״י דמנצפ״ך שהיא גדולה. והיה הציץ מוקף מאזן לאזן רמז שתהיה הגאולה באות צד״י בזכות התורה שבעל פה שהיא תלויה באזן, וכמו שאמרו על פסוק (משלי כ, יב) ״עין רואה ואוזן שומעת ה׳ עשה גם שניהם״. ומניחו על המצח כי תחת אותיות מצח יש אותיות קטן -- רמז בזכות הענוה תהיה הגאולה. ולכן כתיב ״אל מול פני המצנפת יהיה״ - כי למעלה מאותיות מצנפת שהם אותיות העומדים למולם יש אותיות עם שפל, וכמו שכתוב ״כי את עם עני תושיע״ (תהלים יח, כח); שבהיותם עם שפל יזכו לגאולה. ולכן מניחו תחת המצנפת, לרמוז טעם שני כמו שכתוב ״ועינים רמות תשפיל״ (שם), דאין בן דוד בא עד שיכלו גסי הרוח, ולכך מניחו תחת המצנפת דהמצנפת מכפרת על הגאוה.

ג והטעם כי בענוה יהיה תקון שם י״ה שעולה כמנין גאוה, ולכך הגאה פוגם בשם י״ה. ולעתיד בשלימות העילוי, יתעלה השם ברוך הוא בסוד יהי״ה, כי אותיות ו״ה יתעלו להיות י״ה. ובזה פרשתי בסיעתא דשמיא ״ביה שמו ועלזו לפניו״ (תהלים סח, ה) -- כאשר ב׳ י״ה שמו, שיתעלה השם להיות ב׳ פעמים י״ה -- אז ״עלזו לפניו״ -- שתהיה אז שמחה שלימה שיתקיים הכתוב ״אז ימלא שחוק פינו...אז יאמרו בגוים הגדיל ה׳״ (תהלים קכב, ב) -- ׳הגדיל׳ דייקא שנעשה יהי״ה, בסוד הכתוב ״ביום ההוא יהיה ה׳ אחד״ (זכריה יד, ט):

ד ולכן ברכת כהנים ט״ו תיבות כמנין י״ה. וצריך שיהיה הש״ץ מקרא אותם כמו שאמרו רבותינו ז״ל על הפסוק ״אמור להם״ (במדבר ו, כג) -- נמצא יש בה ב׳ פעמים -- יהיה[1], בסוד עלוי השם ברוך הוא, ולכך מעלתה נשגבה וגדולה מאד:

תצוה

א יש מקומות נוהגים דהכהנים מתחילין תיבת ״יברכך״ מעצמן, ואין החזן מקרא אותם אלא מתיבת ״ה׳ וישמרך״ ואילך, וזו הסברה שכתב מרן ז״ל בשולחנו הטהור, אך יש אומרים שצריך החזן להקרות אותם גם תיבת ״יברכך״ משום דכתיב ״אמור להם״ ויש קפידה בדבר, אבל החולקים סבירא להו דאין קפידה אם לא אמר להם תיבת ״יברכך״, ועל פי הסוד יש קפידה בזה לומר להם גם תיבת ״יברכך״, וכמ״ש רבינו בחיי ז״ל בפרשת נשא טעמו של דבר שצריך להקרות גם ״יברכך״ יעוין שם, וכן נוהגים החסידים בבית אל יכב״ץ בירושלם תבנה ותכונן, והנה פה עירנו בגדאד יע״א היה המנהג מזמן קדמון כמו שכתב מרן ז״ל דאין החזן מקרא תיבת ״יברכך״, אך קודם כמה שנים תהלות לאל יתברך שעזרני לעשות המנהג בכל בתי כנסיות שבעירנו שיהיה החזן מקרא תיבת ״יברכך״ גם כן וכן ראוי להורות בכל אתר ואתר, ואהני לן טובא מנהג זה שעל ידי כן לא יאבדו הציבור אמן שאחר ברכת ״ישראל באהבה״ כי מתחלה היה דרכם של כהנים למהר לומר ״יברכך״ תכף ומיד אחר תיבת ״באהבה״ במשך אחד, ועל ידי כן לא היה אפשר לענות אמן:

ב אם אין כהנים לעשות נשיאות כפים והזמן ראוי לנשיאות כפים - אז השליח ציבור אומר ״ברכנו בברכה וכו׳״ כנזכר בסדורים, ואין הציבור עונים אמן אחר הפסוקים, אלא אומרים ״כן יהיה רצון״, אחר כל פסוק, וכתב בחסד לאלפים: מנהג ותיקין לומר אחר פסוק ראשון ״כן יהי רצון בזכות אברהם״, ואחר פסוק שני ״כן יהי רצון בזכות יצחק״, ואחר פסוק שלישי ״כן יהי רצון בזכות יעקב ובזכות משה ואהרן ויוסף ודוד״:

ג כשאומר השליח ציבור ״יברכך״ - יהיה לצד ההיכל, ״וישמרך״ - לצד ימין, ״יאר ה׳ פניו״ - כלפי ההיכל, ״אליך ויחונך״ - לצד שמאל; כן כתב בחסד לאלפים, אך הרב בנו שם כתב בשם ״אפי זוטרי״ שהביא מאגרות הרב משה זכותא ז״ל: ״יברכך״ - לצד ימין שלו, ״יאר״ - לצד שמאל, ״ישא״ - לצד פניו וכתב שם שכן המנהג פשוט בעיר הקודש ירושלים תבנה ותכונן וכן נוהגים בקהל חסידים בבית אל יכב״ץ יע״א, ושאלתי מאת ידידנו הרב הגאון מורנו הרב אליהו מני נר״ו שיודיעני מנהג החסידים בבית אל יכב״ץ בדבר זה, וכתב לי וז״ל: ״מודע לבינה דמה שכתב ״אפי זוטרי״ בשם אגרות הרב משה זכותא ז״ל אין ראיה, ואני נוהג כלשון הזוהר וכמו שכתב ״חסד לאלפים״, ולא כמו שהגיה הרב בנו, ומנהג בית אל יכב״ץ כמו שאני עושה, ועיין ״תפלת כל פה״ דף פ׳ עמוד ג ועיין ״כף החיים״ סימן טו אות עז שתיבת ״יברכך וכו׳״ - לצד ההיכל, ״וישמרך״ - לצד ימין, ״יאר״ - לצד ההיכל, ״אליך ויחנך״- לצד שמאל, ״ישא״ - לנגד ההיכל, וקו האמצעי - שהוא גופו; עד כאן לשונו נר״ו:

ד כל כהן שאין בו אחד מהדברים המעכבים, אם אינו עולה לדוכן ביטל מצות עשה, וחשוב כעובר בשלשה עשה אם היה בבית הכנסת בשעה שקרא החזן ״כהנים״, או אם אמרו לו בפירוש לעלות או ליטול ידיו, וכל כהן המברך מתברך מפי עליון, ותהילות לאל פה עירנו בגדאד יע״א נזהרים לעשות נשיאות כפים בכל יום, וכן ראוי לנהוג בכל הקהילות דעל ידי ברכת כהנים ימשך שפע לעליונים ולתחתונים, ויש בה רזי דרזין אשרי עין ראתה:

ה מקום עמידת הכהנים לברך הוא על האצטבה שאצל כותל המערב המתפללים כנגדו, כי משמעות "דוכן" רוצה לומר אצטבא, והמתרשל בזה שלא לעלות על הדוכן לעמוד שם, אלא עומד בקרקע ההיכל, הרי זה משנה מדברי חז"ל, כי לא על חנם אמרו חז"ל לעלות הכהנים על הדוכן, ופה עירנו יע"א היה מנהגם לעמוד הכהנים בקרקע ההיכל ולברך ברכת כהנים ואינם עומדים על האצטבא שבסוף ההיכל, ותהילות לאל עשיתי המנהג שיעלו ויעמדו על האצטבא שבסוף ההיכל ושם יברכו, וכן ראוי לדקדק בזה בכל אתר ואתר:

ו לא יעלו הכהנים לדוכן במנעלים ואפילו הם של בגד כגון אלו שלובשים ביום הכפורים, ויש מחמירים בבתי שוקים אם הם של עור:

ז אף על פי שנטלו הכהנים ידיהם שחרית, חוזרים ונוטלים קודם ברכת כהנים, נטילה גמורה עד הפרק שהוא חיבור היד והזרוע, והלוי יוצק מים על ידיהם, וקודם לכן יטול הלוי את ידיו, ואם אין שם לוי יוצק להם הבכור מאם שהוא פטר רחם, ואם אין שם בכור יטלו בעצמם ולא על ידי ישראל, ויש אומרים שאם הלוי הוא תלמיד חכם אינו רשאי לצוק מים על ידי הכהנים אפילו אם מקצתם תלמידי חכמים ומקצתם עמי הארץ, וכל שכן אם כולם עמי הארץ וחייב מיתה בידי שמים אם הציק מים על יד כהן עם הארץ, ואף שיש מתירין בזה- למיחש בעי ושב ואל תעשה עדיף, ואפילו אם אין שם לוי אלא הוא:

ח כל כהן ירא שמים ישמור ידיו משעת נטילתו שחרית שלא ליגע במקומות המכוסים בגופו, שאם נגע יש ספק שצריך לחזור ולברך כשנוטל ידיו לברכת כהנים, ויש אומרים דבעינן מים טהורים שלא נשתנו מברייתן, ובעינן נמי כח גברא כדין נטילת ידים, ודע שצריך שיהיה תכף לנטילה ברכה, על כן יזהר היכא דאפשר לו שלא ישהה כדי הילוך כ"ב אמה בין נטילה לברכת כהנים:

ט כשיתחיל שליח ציבור "רצה"- כל כהן שבבית הכנסת יעקור ממקומו לעלות לדוכן, ואפילו כהן שהוא בלאו הכי עומד בהיכל שנושא בו כפיו עם כל זה צריך לעקור רגליו ב"רצה", ואם לא עקר רגליו קודם שסיים שליח ציבור "רצה" לא יעלה לדוכן, ואם עקר רגליו אחר שסיים שליח ציבור "רצה", אפילו אם עלה ירד, ועקירה מביתו כדי לבא לבית הכנסת לא חשיבה עקירה לענין ברכת כהנים, ולכן אם הגיע לבית הכנסת אחר שסיים שליח ציבור "רצה" לא יעלה לדוכן, רק אם היתה העקירה מביתו אדעתא דהכי לעלות לדוכן, אז יוכל לעלות אפילו אם הגיע לבית הכנסת אחר שסיים שליח ציבור "רצה", וכתבתי בתשובה בספרי הק' "רב פעלים" דסיום "רצה" הוא כשאמר "המחזיר שכינתו לציון", כי עד כאן נקראת ברכת עבודה, אבל מן "מודים וכו'" זו היא ברכת הודאה:

י ציבור שהיו מתפללין והיה בהם שמונה ישראלים ושלשה כהנים, ויש שנים מאלו השלשה כהנים אין רוצים לעשות נשיאות כפים מפני סיבה, ורוצים לצאת חוץ לבית הכנסת ואם יצאו השנים לא ישאר בבית הכנסת אלא תשעה שהם שמונה ישראלים ואחד כהן כיצד יעשו, העליתי בתשובה בספרי הק' "רב פעלים" בסיעתא דשמיא: צריך שיצאו קודם שיתחיל שליח ציבור "רצה", וישארו בחוץ עד שיחתום שליח ציבור "המחזיר שכינתו לציון", וכשיתחיל בברכת מודים יכנסו לבית הכנסת כדי להשלים המנין, ויעשה הכהן הנשאר בבית הכנסת שעקר רגליו ב"רצה" נשיאות כפים לבדו, והשנים אין נושאין כפיהם כיון שנכנסו אחר ברכת "מודים" ולא עקרו רגליהם ב"רצה", ומה שכתב מורנו הרב איסרלין ז"ל והובאו דבריו בשולחן ערוך סימן קכח דכהנים היוצאים נהגו סלסול שלא ליכנס אלא עד שיגמרו הכהנים שבבית הכנסת את ברכת כהנים, כדי שלא יאמרו עליהם שהם פגומים, זה איירי בהיכא דהציבור אשר בבית הכנסת אין צריכים להם להשלים המנין, לכך על צד היותר טוב נהגו בסלסול זה, אבל בכהאי גוונא דצריכים להם להשלים המנין שאם לא יכנסו קודם הברכה תתבטל מצות נשיאות כפים, אין מבטלין נשיאות כפים מן הציבור בשביל סלסול זה שנהגו הכהנים, מיהו בכהאי גוונא ודאי אין הש"ץ קורא "כהנים":

יא אם התחיל שליח ציבור תפלת החזרה בעשרה, ויצאו מהם קודם ברכת כהנים, שלא נשאר עשרה - יאמר השליח ציבור "אלקינו ואלקי אבותינו ברכנו בברכה המשולשת" דברכה זו שייכה לתפלה וכיון דהתחיל בעשרה גומר ברכה זו גם כן, וכמו שכתב "עולת תמיד" ו"שיירי כנסת הגדולה" ו"אליה רבה" וכן העליתי בסיעתא דשמיא בספרי הק' "רב פעלים":

יב כשעוקר הכהן רגליו לישא כפיו יאמר "לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה וכו' הנה אנכי מוכן ומזומן לקיים מצות עשה לברך את ישראל ברכת כהנים בנשיאות כפים, לעשות נחת רוח ליוצרינו ולהמשיך שפע וברכה לכל העולמות וכו'". וכשעומדים הכהנים על הדוכן לאחר שענו "מודים דרבנן", אומרים "יהי רצון מלפניך אלקינו ואלקי אבותינו שתהיה ברכה זו שציויתנו לברך את עמך ישראל ברכה שלימה ולא יהיה בה מכשול ועון מעתה ועד עולם", ומאריכן בתפילה זו עד שיסיים הש"ץ "ולך נאה להודות", כדי שתהיה עניית אמן של הקהל על זה ועל זה:

יג לא בעינן לנשיאות כפים מקום שיש בו ספר תורה, אלא בכל מקום שמתפללים יש נשיאות כפים, וכשעולים לדוכן עומדים פניהם כלפי ההיכל, ואם הם שנים גדולים או יותר קורא להם החזן "כהנים", ואם כהן אחד בלבד- אינו קורא לו אלא הוא לבדו מתחיל בברכה:

יד יגביהו ידיהם למעלה מכתפיהם שיהיו ידיהם כנגד ראשם ממש וכמו שכתב בשער הכונות, ועיין "תורת חכם" דף קנג עמוד ב וקנד עמוד א בענין זה. ומגביהין יד הימנית קצת למעלה מהשמאלית, כדי להגביר מדת רחמים על מדת הדין, ופושטין ידיהם, וחולקין אצבעותיהם לעשות חמשה אוירים, בין שני אצבעות לשני אצבעות אויר אחד, ובין אצבע לגודל, ובין גודל לגודל ויהיה תוך כפיהם כנגד הארץ, ואחורי ידיהם כנגד השמים וכל זה כפי מה שכתב מרן ז"ל בשולחנו הטהור, אבל בזוהר הקדוש פרשת נשא דף קמו כתוב דלא יתחברון אצבען דא בדא, בדין דיתברכון כתרין קדישין כל חד וחד בלחודוהי, וכתב "מקדש מלך" דזה הפך השולחן ערוך, דכאן קאמר שכל האצבעות יהיו מפורדות זו מזו, וכן כתב "אספקלריא המאירה" על זוהר הקדוש, ושאלתי להרב הגאון החסיד מורנו הרב אליהו מני נר"ו להודיעני מנהג החסידים ב"בית אל" יכב"ץ בירושלים ת"ו, וכתב לי: בדבר הזה אין ברירה יש עושים כמו שכתב בזוהר הקדוש, ויש עושים כמו שכתב מרן ז"ל, ובדברי רבינו האר"י ז"ל לא נמצא גלוי לדבר זה, ופה עירנו יע"א נוהגים לעשות חמשה אוירים, ויש קצת נוהגים לעשות כפי זוהר הקדוש, ועוד שאלתיו להודיעני מנהג החסידים ב"בית אל" יכב"ץ אם הכהנים אצבעותיהם זקופים כמו נטילת ידים, והשיב שגם בזה לא יש היכר, יש עושין כך ויש עושין כך:

טו כשמזכירין השם בברכת כהנים יענו הצבור "ברוך הוא וברוך שמו" וכנזכר בפוסקים, ואף על גב דאיכא דלא סבירא להו הכי, המנהג פשוט לענות וכן המנהג פשוט בעיר הקודש תוב"ב ואין לשנות, ואחר גמר כל פסוק עונים הציבור אמן, ואין עונים אמן עד שתכלה ברכה מפי הכהנים, אבל הש"ץ אינו עונה אמן אחר ברכה של כהנים, ואפילו אחר ברכת "לברך את עמו ישראל באהבה" לא יענה הש"ץ אמן. ואפילו דמובטח לו שלא יתבלבל:

טז כשעולים לדוכן יהיה פניהם כלפי ההיכל ואחוריהם כלפי העם, ובעוד אחוריהם כלפי העם מתחילים לברך "אשר קדשנו בקדושתו של אהרן וצונו לברך את עמו ישראל", מחזירים פניהם כלפי העם ומסיימים "באהבה", כדי שיהיה סיום הברכה כלפי העם, וכשמתחיל שליח ציבור "שים שלום" אז מחזירין פניהם כלפי ההיכל, ולא יחזירו פניהם קודם, ואז אומרים "רבון העולמים עשינו מה שגזרת עלינו עשה אתה מה שהבטחתנו השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך ישראל" ואין מסיימין הפסוק הזה, וכן המנהג בעיר הקודש תובב"א שאומרים עד כאן ואין מסיימין הפסוק ויאריכו בתפלה זו עד שיסיים השליח ציבור "שים שלום" כדי שיענו הציבור אמן על שניהם, ובראש השנה ויום הכפורים שמאריכין לא יתחילו לומר "רבון" עד לבסוף כדי שיסיימו עם הקהל ביחד, ואין הכהנים רשאין להחזיר פניהם עד שיתחיל שליח ציבור "שים שלום", ואין רשאין לכוף אצבעותיהם עד שיחזרו פניהם ואין רשאין לעקור משם עד שיענו הציבור אמן אחר ברכת "שים שלום", וכשמחזירין פניהם בין בתחלה בין בסוף לא יחזרו אלא דרך ימין:

יז אין קורא השליח ציבור "כהנים" אלא עד שיכלה אמן של ברכת "נאה להודות" מפי הציבור, ואין הכהנים רשאין להתחיל ברכת "אשר קדשנו" עד שיכלה דבור קריאת "כהנים" מפי הקורא, ואין רשאין להתחיל "יברכך" עד שיכלה אמן מפי כל הציבור אחר "באהבה", ואין רשאין להתחיל בשום תיבה מן ברכת כהנים עד שתכלה התיבה מפי המקרא, ואין הציבור עונין אמן עד שתכלה הברכה מפי הכהנים:

יח נכון להשתדל שלא יהיה כהן שליח ציבור בשחרית ומוסף, ואם היה השליח ציבור כהן אם יש כהנים אחרים שם לא ישא כפיו, ואם אין שם כהן אלא הוא ומובטח לו שיחזור לתפלתו בלא טירוף הדעת הרי זה נושא כפיו, כדי שלא תתבטל נשיאות כפים מאותה תפלה, כיצד יעשה? יעקור רגליו בעבודה, ויאמר עד "ולך נאה להודות" ויעלה לדוכן ויברך ברכת כהנים, ואם הציבור כולם לפניו יברך אותם במקומו ויקרא לו אחר את ברכת כהנים, ואחר כך יסיים "שים שלום", וכל היכא דאיכא כהנים אחרים דאמרינן שהשליח ציבור לא ישא כפיו צריך שיהיה עומד במקומו ושותק, ואדם אחר יעמוד אצלו ויקרא את הכהנים, והשליח ציבור שותק עד התחלת "שים שלום":

יט בשעה שהכהנים מברכים את העם יהיו פני העם כנגד הכהנים ולא יביטו בכהנים ולא בשום דבר אחר, ויהיו עיניהם סגורות ולא יסיחו דעתם בדברים אחרים, ויהיו כמו שעומדים בתפלה, ויתכונו לברכה, ועם שאחורי הכהנים אינם בכלל הברכה, וכן העומדים בצדדים כל שאין עומדים באויר אשר מפניהם ואילך אינם בכלל הברכה, אבל אותם העומדים בצדדים של האויר שלפניהם הרי אלו בכלל הברכה, דלא בעינן לפניהם ממש כי אם על צד היותר טוב היכא דאפשר וכנזכר ב"חסד לאלפים", ואם אחד נכנס לבית הכנסת לבקש איזה דבר, או עובר אורח ממקום למקום ומצא הכהנים מברכין ברכת כהנים, יעמוד וישמע ברכת כהנים ולא יצא עד שיסימו ברכת כהנים, ואם הוא כהן וכבר נשא כפיו באותו היום, ובא לבית הכנסת זו ומצא ציבור שלא הגיעו לברכת כהנים, יכול לישא כפיו פעם אחרת:

כ כהן שלא התפלל עדין ומצא ציבור מתפללין: אם אין השעה עוברת נושא כפיו ואין התפלה מעכבתו, ואם אמרו לו "עלה" צריך לעלות אפילו השעה עוברת לו, דנשיאות כפים דאורייתא ותפלה דרבנן:

כא כהן הקורא קריאת שמע והרגיש דהשליח ציבור מוכן להגיע לברכת כהנים, ימהר לסיים הקריאת שמע שיקרא בה גם בדרך הלוכו לעלות כדי שיסיים אותה קודם שיתחיל לברך, ואם הרגיש בזה בעודו בברכות קריאת שמע, ימתין שם בבין הפרקים ולא יתחיל בקריאת שמע עד שיברך ברכת כהנים. ואם לא הרגיש אלא עד שהתחיל שליח ציבור ב"רצה" והוא כבר התחיל בקריאת שמע, והוא כבד פה שאי אפשר למהר לסיים הקריאת שמע קודם שיברך, הנה זה יעקור רגליו בעבודה, ויסיים הפרשה שהוא עומד בה ויברך ברכת כהנים בין הפרקים של קריאת שמע, ואחר ברכת כהנים יסיים הקריאת שמע, אבל אם לא הרגיש בעבודה, ולא עקר רגליו קודם שסיים שליח ציבור ברכת עבודה אינו עולה לדוכן לברך, וכמו שכתבתי לעיל דכל שלא עקר רגליו בעבודה אינו עולה לדוכן, וכאשר העליתי כל זה בספרי הק' "רב פעלים" בסיעתא דשמיא. ואם הכהן עומד בתפלה, כתבתי שם בספרי הק' "רב פעלים" דאפילו לסברת ה"מגן אברהם" ודעמיה דסבירא להו פוסק, זה אינו אלא אם כן אמרו לו לעלות, וצריך שיאמרו לו כשאומר השליח ציבור "רצה", אך באמת יש חולקים על ה"מגן אברהם" וסבירא להו דאינו פוסק אם עומד התפלה, כדין קדיש וקדושה, ואפילו לסברת הסוברים דאם הכהן המתפלל סיים "ולך נאה להודות" הנה זה נושא כפיו שם, עם כל זה כיון דלא עקר רגלו בעבודה אינו עולה, ובודאי דלא עקר רגליו כיון דהיה עסוק בתפלתו, ובודאי דלא יאמרו לו לעלות כיון דרואין אותו עוסק בתפלה, וכין דלא אמרו לו לעלות אז גם לסברת הרב מהר"ם מינץ ז"ל סימן יב לא ישא כפיו:

כב כהן אבל יוצא מבית הכנסת בשעה שקורא כהנים, ואחר שבעת ימי אבלות ישא כפיו, ויש אומרים דאפילו בתוך שבעה ישא כפיו ועליו תבא ברכת טוב, ובעיר הקודש ירושלם תוב"ב נהגו לעשות נשיאות כפים בבית האבל, וכן נהגו מחדש פה עירנו בגדאד יע"א, ורק הכהנים שהם אבלים לא נהגו לישא כפים, וצריך להזהירם שלא יעמדו שם, אלא יכנסו קודם "רצה" תוך חדר אחר שבבית, ועיין ב"שלמי ציבור" ועיין מה שכתב הרב המגיה ב"חסד לאלפים" בשם הרב מה"ר חיים פינסו ז"ל יעוין שם, ובקהל חסידים "בית אל" יכב"ץ נוהגים לעשות נשיאות כפים בתשעה באב בשחרית, ופה עירנו יע"א לא נהגו בתשעה באב כן, אלא רק במנחה דוקא עושין נשיאות כפים, ולא שניתי מנהגם בזה בתשעה באב, מטעם הכמוס אתי:

כג אין עושין נשיאות כפים במנחה אלא רק בתענית ציבור שדרכם להתאחר להתפלל כמו זמן תפלת נעילה של יום הכפורים, ובתשובתי בספרי הק' "רב פעלים" העליתי להורות להם לכתחלה לעשות נשיאות כפים בתענית ציבור ארבעים דקים קודם קריאת המגר"ב (הערב) שהוא חצי שעה קודם שקיעת החמה, כי פה עירנו החמה שוקעת עשרה דקים קודם קריאת המגר"ב, מיהו אותם שעושים קודם שיעור הנזכר אין למחות בידם שיש להם על מה שיסמוכו:

כד הלכות אלו שייכים לפורים דרכי לדרשם בעזה"י בשבת זכור אשר על הרוב יזדמן בפרשת תצוה וקישור שלהם יהיה בתוך הדרשה כפי מה שיזדמן בכל שנה ושנה בעזה"י:

כה הכל חייבין במקרא מגילה אנשים ונשים אך הנשים אע"פ שיודעין לקרות ישמעו מן האנשים וכן המנהג בעה"ק תוב"ב שמעולם לא נשמע שהאשה קראה מגילה ולכן כל אדם אע"פ שקרא המגילה בבית הכנסת יקראנה בביתו בשביל אשתו שלא שמעה בבית הכנסת ובשביל הבתולות ושאר נשים ומשרתים שבבית ואם קראה בבית הכנסת וחוזר וקורא לנשים לא יברך בשבילם וגם הם לא יברכו:

כו אם היה הקורא חרש או שוטה או קטן השומע ממנו לא יצא י"ח וצריך לחזור ולקרותה בברכה מיהו אם שמעה מחרש יחזור ויקראנה בלא ברכה משום דאיכא דס"ל שומע מחרש יצא ואם שמעה מקטן שהגיע לחינוך יחזור ויקראנה בלא ברכה דאיכא רבים דס"ל קטן שהגיע לחנוך מוציא את הגדול י"ח וכן נמי אם שמעה מהאשה יחזור ויקראנה בלא ברכה:

כז קראה מתנמנם הואיל ולא נרדם בשינה יצא אבל השומע אם מתנמנם לא יצא וצריך להזהר בד"ז שהוא מצוי תמיד דאלו השומעים יתנמנמו, ולכתחילה אם ראו את הקורא שקרא איזה פסוקים מתנמנם מכריחין אותו שיחזור ויקראנה, דלא אמרינן קראה מתנמנם יצא אלא בדיעבד היכא דסיים קריאת המגילה כולה:

כח הקורא את המגילה צריך לברך הברכות מעומד בין בתחלה בין בסוף אפילו הוא קוראה יחיד בביתו, אבל קריאתה אינה צריכה מעומד, ורק הש"ץ קוראה מעומד מפני כבוד הציבור, וצריך להיות פושט אותה כולה ואח"כ מברך הברכות מעומד, מיהו מאחר דפושט ומברך בעודו עומד, צריך שיהיה לפניו בימה או כסא שתנוח עליו המגילה ולא תהיה נגררת בארץ:

כט מי ששכח ולא בירך שהחיינו, אם נזכר אחר שהתחיל יברך במקום שנזכר, ובסה״ק מקבציאל העליתי דאם לא נזכר עד אחר שכבר קרא גם פסוק עשרת בני המן, אע״פ שעדיין לא גמר המגילה לא יברך שהחיינו שם במקום שנזכר:

ל אם השמיט הקורא מלות בקריאתו אפילו שהם תיבות שאין מפסידין ענין הקריאה לא יצא י״ח, ומי שיש בידו מגילה שאינה כשרה ישמע משליח ציבור וישתוק:

לא נוהגין לומר ד׳ פסוקים של גאולה בקו״ר, והם איש יהודי וכו׳, בלילה ההוא וכו׳, ומרדכי יצא וכו׳, ליהודים היתה אורה וכו׳, וכשאומר פסוק בלילה ההוא בקול רם וניגון יסיים תיבת המלך בקו״ר וניגון ביותר, ויש נוהגים לור ג״כ פסוק כי מרדכי היהודי וכו׳ ופה עירנו לא נהגו בפסוק זה:

לב צריך לומר מתחלת חמש מאות איש ואת פרשנדתא וכו׳ עשרת בנשימה אחת, ויאריך בוא״ו של ויזתא, והמנהג להכות ברגליו על הקרקע כשאומרים שמות עשרת בני המן, ויש נוהגים להכות בידם על הקרקע ואין זה מנהג יפה, אלא ראוי להכות בסנדלים שברגליהם:

לג צריך להזהר לקרות תיבת ״ואת״ הנזכרים בעשרת בני המן מתוך המגילה, כי יש טועים מחמת המהירות שלל נשימה אחת לקרות כל תיבות של ואת הנז׳ בע״פ, לכך צריך להשים לב על זאת להזהר, וכשאומר ״ויקר״ ישים ידיו על התפילין וינשק, וכשאורם את אגרת הפורים ינענע המגילה בתיבת אגרת:

לד כתב הגאון יעב״ץ ז״ל על אביו הגאון ז״ל שהיה מכה ברגלו וטופח בסנדלו כשמזכיר שם המן בקריאת המגילה ע״ש, ואני רגיל להכות ברגלים בשם המן הראשון הכתוב בפסוק אחר הדברים האלה גדל המלך אחשורוש את המן בן המדתא האגגי, וגם עוד שם המן האחרון בפסוק כי המן בן המדתא האגגי צורר כל היהודים חשב וכו׳:

לה אסור לאכול קודם קריאת המגילה, ואם יש לאדם מגילה כשרה שקורא בה לעצמו בבית הכנסת בעת שהש״ץ קורא שם בשביל הציבור, וזה אינו רוצה לצאת בברכה של ש״ץ אלא ירצה לברך לעצמו רשאי, אך יברך בלחש וכאשר העליתי בסה״ק רב פעלים בס״ד:

לו טוב שיעמדו שני אנשים אצל הש״ץ מימין ומשמאל, ויאמר הש״ץ קודם הברכה ברשות מורי ורבותי ויברך ויקרא, ומנהג עירנו שיעמדו הקהל בעת הברכה בתחלה ובסוף, וכל אדם צריך שיגלול ואח״כ יברך ברכה אחרונה, ויזהר שלא יברך בעת שהוא גולל המגילה:

לז הקורא יחיד יברך גם ברכה אחרונה של המגילה וכנז׳ בברכי יוסף ועיין מל״ח סי׳ ל״א אות ק״ח יע״ש, וכן המנהג פה עירנו וכן ראוי לנהוג בכ״מ, ולא יאבד היחיד ברכה יקרה זו:

לח אומרים על הנסים בתפלה ובהמ״ז ביום י״ד דוקא, אבל לא ביום ט״ו, ואפילו מקום שקורין המגילה בט״ו משום ספק אם היתה מוקפת חומה מימות יהושוע עכ״ז לא יאמרו על הנסים בתפלה ובהמ״ז מפני חשש הפסק, וכן, מפורש בשער הכונות, ופה עירנו בגדאד יע״א מנהגם לקרות המגילה בי״ד בברכה אבל בט״ו קורין אותה בלא ברכה כלל, וברכה אחרונה אומרים אותה בלי שם ומלכות, ומנהגם לקרות בט״ו בס״ת בפרשת ויבא עמלק, והטעם דעיר בגדאד יש בה ספק אם היתה מוקפת חומה מימות יהושוע או לאו, ולכן קורין בט״ו את המגילה בלא ברכה, ומקדמת דנא היה המנהג פה עירנו לומר על הנסים ביום ט״ו בתפלה ובבהמ״ז, אך הרה״ג עט״ר מור זקני רבינו משה חיים זלה״ה ביטל המנהג של אמירת על הנסים משום חשש פסק, אבל קריאת ס״ת לא רצה לבטל דאין כאן חשש ברכה לבטלה, ולכן עתה אין אומרים על הנסים פה עירינו בגדאד אלא רק ביום י״ד בלבד, ואם שכח ולא אמר אין מחזירים אותו, אלא דבתפלה אומר אחר אלהי נצור נודה לך ה׳ או״א על הנסים וכו׳, ובבהמ״ז יאמר אחר סיום הברכות הרחמן הוא יעשה לנו נסים כשם שעשה לאבותינו בימים ההם בזה״ז ובימי מרדכי וכו׳:

לט חייב כל אדם ליתן שתי מתנות לשני עניים לפחות, וכל המרבה ברוך יהיה, והשיעור הוא אם נותן אוכל צריך שיהיה בו ג׳ ביצים שהם ארבעה וחמשה דרה״ם, ואם מעות שיעור שיקנה שלשה ביצים מפת, ואפילו עני המתפרנס מצדקה חייב במתנות לאביונים והפר״ח פוטרו, וכתוב בספר תורה לשמה שיוכל אביון אחד ליתן לאביון חבירו וזה ג״כ חוזר ונותן לחבירו:

מ חייב לשלוח כל אדם לחבירו שני מנות דהיינו שני מיני אוכלים וכתוב בספר תורה לשמה שצריך להניח כל מין בכלי אחד בפ״ע ולא יניח שניהם בכלי אחד ומשלוח מנות צריך לשלוח לגדול אבל מתנות לאביונים אפילו נתן לקטן יצא י״ח:

מא האשה חייבת ג״כ במשלוח מנות ומתנות לאביונים, ופה עירינו בגדא״ד שקורין המגילה גם בט״ו בלא ברכה משום ספק מוקפת חומה, צריך לקיים ביום ט״ו סעודה ומשלוח מנות ומתנות לאביונים אחד אנשים ואחד נשים, ורק אין מרבין בהם כמו יום י״ד:

מב אבל תוך י״ב חודש של אב או של אם יקיים משלוח מנות אך לא ישלח להרבה בני אדם אלא יקיים המצוה הזאת באדם אחד דוקא, ולו לא ישלחו אחרים כלל:

מג מצוה להרבות בסעודת פורים, ועיקר הסעודה ביום, ואם עשאה בלילה לא יצא י״ח, ומנהג יפה לאכול זרעונים בפורים זכר לאכילת זרעונים שאכלו דניאל וחבריו ועשה להם הקב״ה נס בזה, ולכן פה עירינו מנהגם לטגן מולייתא בקטניות ובשר ביחד שקורין זה בערבי סמבוס״ך:

מד מנהג יפה לכתוב עמלק ושם המן ולמחותם, וקודם שימחם ידרוס ויכה עליהם בסנדלו, ולא ימחם ברוק שבפיו אלא במים מזוהמים, ואם יש שכר לפניו ימחם בשכר וסימן תנו שכר לאובד:

מה אין לעשות מלאכה בפורים בין בי״ד בין בט״ו, ואין לנשים לעשות כבוס וכדומה אפילו ביום ט״ו, ואין מגלחין הישראלים אפילו אם חל יום י״ד בערב שבת:

מו ילבשו בפורים בגדי שבת או בגדים אחרים שהם חשובים, ולא ילבשו בגדי חול, זה היום עשה ה׳ נגילה ונשמחה בו:

כי תשא · פתיחה

א ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך אדני ילך נא אדני בקרבנו כי עם קשה עורף הוא וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו (שמות לד, ט), ויש להבין דהוה לה למימר לחטאתינו קודם, על דרך שאומרים בודוי הקל תחלה, ונראה לי בס״ד דידוע שם אל אדנ״י הוא המאיר בעשיה ומספרו צ״ו, ואמרו רבותינו ז״ל (סנהדרין נו:) אין צו אלא עבודה זרה, לכן שם הקדוש אל אדנ״י שמספרו צ״ו מאיר בעשיה להכניע הקליפה הנקראת צו שבעשיה, וזה שכתוב (ישעיה כח, י) צו לצו קו לקו, פירוש שם הקדוש אל אדני שהוא מספר צו מכניע לצו דקליפה דעבודה זרה: והנה שם ישראל במילואו כזה יו״ד שי״ן רי״ש אל״ף למ״ד, התוך והקרב של אותיות הנזכרות עולה מספר שם הקדוש אל אדנ״י המאיר בעשיה ומכניע צו דעבודה זרה, וזה שאמר עתה, אחר מעשה העגל שהגבירו בזה קליפת צו דעבודה זרה, ילך נא אדני בקרבנו דייקא כלומר תתגבר הארה שם אל אדני הרמוזה בקרב אותיות שמינו, יען כי עם קשה עורף הוא שהגבירו בעון עבודה זרה את אלהים אחרים, דידוע הקליפות נקריאם אלהים אחרים, וזה שם אלהים שיש להם שהוא מספר פ״ו אינו פ״ו טוב אלא הוא פ״ו רע, וזהו אותיות עורף שהוא אותיות פ״ו ר״ע שהקשו אותם והגבירום ע״י מעשה העגל, לכך צריך שיהיה לנו עזר וסיוע להכנעת הקליפה של עבודה זרה מן הארת שם אל אדני הרמוזה בקרבנו, אך אין כדאין לעת עתה לעשות תשובה שתהפך העונות לזכיות בפעם אחת, אלא יהיה הפוך העונות בהדרגות והוא דבתחלת וסלחת לעוננו שהם הזדונות שיהיו במדרגת לחטאתנו שגגות ואח״כ ונחלתנו שיהיו החטאות זכיות שיכנסו לקדושה להיות נחלת סטרא דקדושה:

ב והנה הדבר הזה יפלא: משה בחיר ה׳ מה עון ומה חטאת יש בידו שהכניס עצמו בכללם באומרו לעוננו ולחטאתנו, ואולם הדבר מובן על פי מה שכתב רבינו האר״י ז״ל בשער הכונות דמלבד מה שנענש האדם על חטאיו, עוד נענש על חבירו מטעם ערבות שכל ישראל הם גוף אחד כלול מאברים רבים, ולכן תקנו אנשי כנסת הגדולה הוידוי בלשון רבים, ולא בלשון יחיד שאינו אומר אשמתי בגדתי וכו׳, ולא עוד אלא שצריך האדם לומר כל פרטי הודוי אע״פ שיודע בעצמו שאין בו מכל הדברים האלה, ואינו חושש שנראה כמדבר שקר, והיינו טעמא כי הוא יתחייב בעונות של אחרים מצד הערבות יעוין שם, ולכן מובן הדבר הזה שגם משה רבנו עליו השלום שהיה צדיק גמור כלל עצמו עמהם ואמר לעוננו ולחטאתנו מכח הערבות:

כי תשא

א כתב בחסד לאלפים יש לומר כל פרטי הודוי אע״פ שאין בו מהדברים הנזכרים בודוי, מפני דכל ישראל גוף אחד הם וכולם ערבים זה לזה ובפרט אם היה בידו למחות ולא מיחה דנקרא על שמו, וכמו שכתבו רבותינו ז״ל בגמרא (שבת נד:) על פרתו של רבי אלעזר בן עזריה שהיתה יוצאת ברצועה שבין קרניה, שלא שלו היתה אלא של שכנתו והואיל ולא מיחה בה נקראת על שמו, וגם עוד הוא עצמו צריך להתוודות על מה שחטא בגלגולים שעברו גם כן, ומי יודע מה עשה אפשר שעבר על כל דברים אלו, ולכן אומרים נוסח הודוי חטאנו אנחנו ואבותינו, כלומר גלגולים הקודמים שנקראים אבות לזה הגוף שהוא עוד עתה בו, ועוד נמי איכא טעמא באמירת כל הודוי דהאדם נידון לפי מה שהוא, דמצינו שכתוב בראובן (בראשית לה, כב): וישכב עם בלהה בעבור שבלבל יצועי אביו, ועל בני עלי שכבו עם הנשים (שמואל א ב, כב) בעבור ששהו קיניהן, ובני שמואל נטו אחרי הבצע בעבור דחלקם שאלו בפיהם (שבת נו.), ונכתב על דוד המלך עליו השלום עון בת שבע אע״פ שהיתה מגורשת, וגם טבלה מנדתה, וגם שהתה שלושה חדשים

דהבחנה (סנהדרין קו-קז), ועוד נמי יש עבירות שדש אדם בעקביו וחשובין לו כחמורות, כמו שמרו רבותינו ז״ל המלבין פני חבירו כאלו שופך דמים (בבא מציעא נח-נט), והכועס כאלו עובד עבודה זרה (זוהר ח״א כז:), והמתגאה כאלו עובד עובד זרה (סוטה ד-ה) וכהנה רבות, ולכן מצד כל הטעמים האלה צריך האדם לומר כל פרטי הודוי וכנזכר שם:

ב קודם הודוי יאמר אבל חטאנו עוינו פשענו אנחנו ואבותינו ואנשי ביתינו וכמו שכתוב בסידור רבינו הרש״ש ז״ל, וכן צריך להוסיף בחמשה אותיות מנצפ״ך שיאמר כזבנו כעסנו מרדנו מרינו דבריך נאצנו נאפנו פשענו פגמנו צררנו צערנו אב ואם, וכן הוא בסידור רבינו הרש״ש ז״ל:

ג יכה בעת הודוי ביד ימין כפוף כאגרוף על הלב שהוא עומד בצד שמאל הכאות בנחת, ועל כל תיבה מן הודוי הכאה וכנזכר בשער הכונות וכבר ידוע דמקום הלב הוא תחת הדד בארבע או חמש אצבעות נמשך לצד פנים, וכל אדם יהיה נזהר להכות שם על הלב ולא כאותם המכים למעלה מן הדד או על הדד עצמו דאין זה מקום הלב והטעם דמכה על הלב לפי הפשט להורות דהלב גרם לו כל אלו העוונות, אך באמת אין עיקר הטעם אלא יש לזה טעם נסתר כפי הסוד כמפורש בדברי רבינו האר״י ז״ל בשער הכונות שעושה האדם בהכאה זו על הלב תיקון גדול:

ד אחר הודוי תכף יאמר ויעבור וי״ג מדות, וצריך לאומרם בכונות הלב ובנחת ובמתון, ומצאתי כתוב שימנה י״ג מדות שלו ויעברו באצבעותיו כדרך שמונה י״א סמני הקטורת והוא מנהג יפה ונכון, וכן אני נוהג שיש בזה תועלת גדול למחשבה וכונה, וגם המנין מורה על מעלה וחשיבות הדברים, ויש מדקדקים כשאומרים את הי״ג מדות לצייר אותיות שלהם כראייתו אותם כתובים לפניו בסידור, אחת אחת כסדרן על דעת מה שכתב הגאון מה״ר חיים מואלאזין ז״ל בתפלת העמידה והוא מנהג יפה, אך בעוונותינו הרבים השליח ציבור והציבור ממהרין הרבה בקריאתם והנוהג כך צריך שישהה הרבה באמירתם, על כן יעשה מה שאפשר לו לעשות: וכתבתי בספרי הקטן מקבציאל אם אומר אדם י״ג מדות עם הציבור והם ממהרים לגמור אותם והוא עודנו במחציתם לית לן בה, והרי זה חשיב קוראם עם הציבור, כיון שהתחיל בהם עם הציבור:

ה אחר הודוי ואמירת י״ג מדות תכף ומיד יעשה נפילת אפים כי שלשה אלה צריכים להיות סמוכים זה לזה, יען ע״י אמירת הודוי המקטרג לוקח חלקו בעת הודוי והולך לו ונפרש ממקום הקדושה, ואז נעשים ב׳ מיני זווגים למעלה בשני בחינות האחד בעת אמירת י״ג מדות והשני בעת נפילת אפים, וזר לא יקרב אל מקום המקדש לטמא את משכן ה׳ חס ושלום, וכנזכר בשער הכונות, לכן גם בשני וחמישי אין להפסיק בין ודוי לנפילת אפים בתחנונים הנוספים בימים ההם, אלא יאמרו נפילת אפים תכף ואח״כ ועמדים ואומרים אותם התחנונים מן אל מלך וכו׳ עד הסוף, ופה עירנו בגדאד היה מנהגם מזמן קדמון לומר בשני וחמישי כל התחנונים הנוספים קודם נפילת אפים, ותהלות לאל בטלנו מנהג זה והנהגנו לומר נפילת אפים קודם, כמו שכתב רבינו האר״י ז״ל.

ו הימים שאין אומרים בהם ודוי וי״ג מדות ונפילת אפים בודאי הזווגים נעשים למעלה אך נעשים מאליהם בזכות קדושת הימים ההם, כך מרגלא בפומיהו דרבנן המקובלים ז״ל, ושמעתי אומרים שמנהג החסידים לכוין כל זה במחשבה בלבד, כי כן דרכן לכוין במחשבה כל מצוה שנדחין מחמת שבת כגון תקיעת שופר ונטילת לולב, ואם תאמר הימים שהם חול גמור שלא אמרו בהם ודוי ונפילת אפים מחמת דהיה חתן או מילה בבית הכנסת איך יהיו נעשים שלימות הזווגים למעלה בתפלת הציבור שהתפללו באותה בית הכנסת, התשובה לזה דתפלת אותם הציבור נשלמת מתפלת ציבור אחר שעשו ודוי ונפילת אפים, יען כי לבסוף נכללים כל התפילות של כל הקהלות זה עם זה ועולים יחד, ובסה״ק מקבציאל עשיתי חזוק לטעם זה ממה שכתב מה״ר חיים ויטל ז״ל בשער הכונות בדרוש הספר תורה, וזה לשונו זמן הרבה התפלל מורי ז״ל בביתו בעשרה ולא חשש שיהיה שם ספר תורה לקרות בו בין בחול בין בשבת עד כאן לשונו, ואיך תהיה תפלתו של רבינו נר ישראל חסרה חס ושלום מן הארות סוד פתיחת ההיכל וספר תורה וקריאת ספר תורה, אלא מוכרח לומר שסמך בזה על שאר קהילות שמוציאין ספר תורה באותם הימים, דמה שעושין בשאר קהילות יועיל גם לקהלה שלו כי הכל נכלל יחד, ועל דרך זה אני אומר דהמתפלל עם הציבור והאריך בתפלתו ולא שמע החזרה, שגם תפלתו תהיה שלימה בסוד החזרה, מאחר שנכללת עם תפלת אותם הציבור והא יפה מהך, מאחר שבאמת הוא מתפלל עמהם יחד:

ודע כי בסה״ק מקבציאל הבאתי דברי הרב אמת ליעקב בשפת אמת דף ק״ב עמוד ד׳ בשאלה שנשאל הרב החסיד זמירת הארץ על ימים שאין בהם נפילת אפים מכח מנהג כמו ימים אחר פסח ואחר סוכות וכן ימי מילה וחתן וכיוצא, דמניעת נפילת אפים בהם לא נזכר בדברי חז״ל, וכתב הירא את דבר ה׳ והבא בסוד ה׳ צריך שיאמר ויעבור ונפילת אפים בינו לבין עצמו וכו׳ עיין שם, ואנא עבדא פקפקתי בדבריו, וגם מה שהוכיח מן ראש חודש פקפקתי עליו בזה וגם על סברת הרב אמת ליעקב שחידש מעצמו לכוין בברכת שים שלום פקפקתי, ורק על מה שכתב לכוין במחשבה הודיתי ותבא עליו ברכה, וכתב לי ידידנו הרב הגאון החסיד מהר״א מני נר״ו, שמצא מפי הרב החסיד היר״א ז״ל, שכתב וזה לשונו מנהג קדום בבית אל יכב״ץ לכוין כל הכונות בלב בין החזרה לקדיש עד כאן:

ז צריך להתוודות מעומד, וכן תחנונים הנוספים בשני וחמישי הכל מעומד, ולא יסמוך על דבר שאם ינטל יפול אלא אם כן הוא זקן או חולה אז מותר לסמוך על איזה דבר, ואם ראה הצבור מתוודין אע״פ שהוא התוודה יתוודה עמהם, וכתב בשלמי ציבור שאין העולם נוהגין כן ויש להם על מה שיסמוכו עיין שם, ונראה לי אע״פ שנהגו כן נכון שכל הרואה צבור מתוודין יאמר חטאנו עוינו פשענו שהוא ודוי כללי וקצר, ואין לומר ודוי במוצאי שבת עד אחר חצות לילה, וכתב בחסד לאלפים אפשר דהוא הדין למוצאי ראש חודש ומוצאי חנוכה ופורים וכדומה, דשב ואל תעשה עדיף:

ח אסור להזכיר י״ג מדות בלילה, ולכן אותם המתפללים מנחה בסוף היום עם שקיעת החמה, אם בעת שהגיעו לודוי עבר קריאת המגר״ב שהוא סוף י״ב שעות ממש, לא יאמרו י״ג מדות אלא יאמרו ודוי לבדו:

ט אין היחיד אומר י״ג מדות כי הם דבר שבקדושה שצריך עשרה, והמתפלל ביחיד כשיאמר י״ג מדות אחר הודוי יאמר אותם בטעמים כקורא בתורה, ועיין באחרונים ז״ל ואני נוהג בשני וחמישי ביחיד לומר י״ג מדות דאחר הודוי בטעמים, אלא אומר כמו שהודעת לעניו מקדם ותו לא מידי, ומן ״וכן כתוב בתורתך וכו׳״ עד סוף י״ג מדות אני רואה בסידור ומכוין אותם במחשבה בלבד, כך הייתי נוהג מכמה שנים כשאני מתפלל ביחיד בשני וחמישי, מיהו אח״כ ראיתי בספר כתר מלכות כתיבת יד שכתב היחיד לא יאמר י״ג מדות בלשון תורה אלא רשאי לאומרם בלשון תרגום, שיאמר כך ואעבר ה׳ שכנתיה על אפוהי, וקרא ה׳ ה׳ אלהא רחמנא וחננא, מרחיק רגז, ומסגי למעבד טבוון וקשוט, נטר טיבו לאלפי דרין, שביק לעווין ולמרוד ולחובין, סלח לדתייבין לאוריתיה עד כאן התרגום, ואחריו יאמר בקשה זו אנא ה׳ אל חי תספיק לנו שפע אור וברכה חן וחסד ורחמים ואומץ, נא ה׳ אל פודה, עטרנו שמחנו עד כאן ובקשה זו כל דברים שבה המה מצורפים מן אותיות י״ג מדות שהם ה׳ ה׳ אל רחום וחנון וכו׳ עד כאן דברי ספר כתר מלכות הנזכר, ואני נוהג בכך אחר המחשבה שאני מחשב בי״ג מדות:

י בשעה שאומר ויעבור ישחה מעט, ויזקוף בשם, כשאומר ה׳ ה׳ אל רחום וחנון, וטוב שירים קולו ובתנאי שלא ילעיגו הבריות, כך כתב בחסד לאלפים ושאלתי לידידינו הרב הגאון מהר״א מני נר״ו להודיעני מנהג קהל חסידים בבית אל יכב״ץ בעיר הקודש תבנה ותכונן וכתב לי: המנהג פשוט ששוחין מעט בתיבת ויעבור ה׳ על פניו ובתיבת ויקרא מגביהין ראשם, וגם בתיבת ה׳ ה׳ שוחין מעט, ועיין שיורי ברכה סימן קל״ח ושלמי ציבור דף קמ״ט עמוד א׳ וכפי הסוד לא נמצא טעם לזה בהדיא אמנם הלומד הכונות בדקדוק ורוצה לעשות סמך למנהג יוכל בנקל, ואני קבלתי שבתיבת ה׳ ה׳ להגביה רגליו ולא מצאתי לזה גלוי בספרי הפוסקים ואף על פי כן אני נוהג כן, שאם לא יועיל לא יזיק עד כאן דבריו נר״ו:

יא יזהר להטעים הפסק אשר בין ה׳ ו ה׳, כי סודו גדול ומי שאינו מטעים אותו עונשו גדול וכנזכר בחסד לאלפים עיין שם, ועיין בשער הכוונות. גם עיין בספר הלקוטים הנדפס בעיר הקודש ירושלים תבנה ותכונן במהרה בימנו בפרשת כי תשא מה שהאריך בסוד הנזכר וסוד הפסק עיין שם:

יב אם הציבור בצער על כל מין צרה שלא תבא אז אם יארע מילה באותם הימים טוב שיאמרו הציבור י״ג מידות של רחמים בכונה בין מילה לפריעה, והוא דבר מסוגל כנזכר בחסד לאלפים:

יג אחר י״ג מידות יאמרו מעומד רחום וחנון חטאנו לפניך רחם עלינו והושיענו, ואח״כ מזמור לדוד אליך ה׳ נפשי אשא מיושב, ונקרא מזמור זה נפילת אפים דעיקרו נתקן לאמרו בנפילת אפים שיפיל פניו על זרועו השמאלי וצריך להזהר שלא ישים פניו תוך ידו השמאלית דיש סכנה חס ושלום, אלא ישים פניו על זרועו השמאלית, ויכסה פניו בטלית וצריך להזהר בנפילת אפים בין בשחרית בין במנחה, וכתוב בספר הכונות כונות עמוקות בנפילת אפים שמוסר עצמו למיתה שמכוין להוריד נפשו עד מקום המיתה שהם הקליפות ולכוין שיוציא משם אותם הבירורים וכו׳ וכו׳, והזוכה לעשות נפילת אפים כתקנה שכרו גדול ואויביו נופלים לפניו, אך בעוונותינו הרבים אין אתנו יודע בדבר זה ואין בנו כח לכך: והנה פה עירינו בגדא״ד יע״א אין נוהגים להשים פניהם על זרועם כלל הן אדם גדול הן קטן הן חכם הן פשוט, וגם אין שום אחד מכוין למסור נפשו על קדוש השם ולא כונה אחרת אלא רק אומרים המזמור הזה בלחש ומה שיראים ומפחדים בזה הרבה הוא כי חוששים אל דברי זוהר הקדוש שאמר (במדבר ק״ב) וי ליה למאן דאמר אליך ה׳ נפשי אשא ולאו כל מלוהי וכו׳ אלא בליבא רחיקא ולא ברעותא וכו׳, ועל דא בעי בר נש לאדבקא נפשיה ורעותיה במאריה, ולא יתי לגביה במילא כדיבא, דכתיב (תהילים קא, ז) דובר שקרים לא יכון לנגד עיני וכו׳ עיין שם, מיהו גם למנהג עירנו צריך האדם להזהר לומר מזמור זה בנחת ובלבבו יבין מה שמוציא בשפתיו, וכתבתי לידידינו הרב הגאון החסיד מהר״א מני נר״ו להודיעני מנהג קהל חסידם בבית אל יכב״ץ בירושלים ת״ו אם מניחים פניהם על זרועם, וכתב לי אין מניחים פניהם על זרועם ואין משנים משאר התפלה, ויש נותנים טעם לפי דכונות נפילת אפים ארוכות ולא אפשר על פה ומוכרחים להביט בסידור שבידם, ויש אומרים דהטיית הראש על הזרוע היא עצמה מורה על ירידת הנפש במקום הדין, ולכוין להוריד נפשו לעמקי הקליפות כדי לברור, ומאחר דאנחנו מתפחדים להוריד הנפש למקום הקליפה, אם כן למה לנו להטות על צד שמאל להורות על דבר זה של הירידה עד כאן דבריו נר״ו, ובודאי דטוב שכל אדם ימנע עצמו שלא ישים פניו על זרועו ולא יעשה שום שנוי כלל:

יד יש נוהגים שלא לעשות נפילת אפים אלא במקום שיש ארון וספר תורה, או בעזרת בית הכנסת, ואין האמת כן אלא כפי הסוד צריך לעשות נפילת אפים בכל מקום, ואפילו ביחיד, ואין לעשות נפילת אפים בלילה, וכל שיש להם ספק דהיינו בין השמשות לא יעשו נפילת אפים דשב ואל תעשה עדיף, ואחר מזמור לדוד אליך ה׳ נפשי אשא אומרים אבינו מלכנו וכו׳ והיא תפלה ותחנה נוראה:

טו כשאומר אשרי ותהלה לדוד יכוין במזמור הזה מאד, ובפרט בפסוק פותח את ידך, ומה שכתב רבותינו ז״ל (ברכות ד:): האומר ״תהלה לדוד״ שלוש פעמים בכל יום מובטח לו שהוא בן עולם הבא, היינו אם אמרו בכוונת הלב כראוי, אז יגין עליו להיות בן עולם הבא, ובאומרו ובא לציון גואל ולשבי פשע, יכוין ראשי תבות גואל ולשבי פשע הוא גוף, וראשי תבות ביעקב נאם ה׳ ואני בני״ו, ויכוין בזה כי בניו שירדו לחיצונים ע״י עון שכבת זרע לבטלה, הנה עתה על ידי תשובתו יחזרו לאוצר הנשמות הנקרא בשם גוף, ויבא הגואל וכנזכר בדברי רבינו האר״י ז״ל:

טז קדושת ובא לציון היא הנקראת קדושה דסדרא, מפני כי האחרונים סידרו אותה דוגמת קדושה דעמידה כנזכר בשבולי הלקט שהביאו ב״בית יוסף״, דפעם אחת גזרו האוייבם על ישראל שלא יאמרו קדושה בתפלה, והיו מניחים אורבים וממתינים עד שיגמרו העמידה עם החזרה והולכים, לכך התקינו לומר סדר קדושה כאן, ואחר שבטלום מקדושת העמידה וקדושת יוצר על כן תקנו לומר קדושה זו בלשון הקדש ולשון תרגום כנגד שתי קדושות, ולכך קורין אותה קדושה דסדרא שנסדרה כנגד שתי קדושות הנזכרות, ואף על גב דבטלה הגזרה לא ביטלו קדושה זו אח״כ, מפני שבאמת יש בה טעם על פי הסוד, ומה שלא תקנו אותה אנשי כנסת הגדולה מעיקרא מפני שעדיין לא היה הזמן הראוי ומתוקן לתיקון זה, וכאשר הגיע הזמן הראוי לכך סבב הקב״ה סיבה הנזכרת שבעבורה תקנו קדושה זו כאן, ולכן לא ביטלוה אח״כ אע״פ שבטלה הסיבה, מחמת כי ראו חז״ל ברוח קדשם שבאמת ראוי להיות קדושה כאן ע״פ הסוד, עוד יש טעם אחר מה שנקראת קדושה דסידרא מפני שהיא תקנה חדשה שלא נתקנה מאנשי כנסת הגדולה עם קדושת יוצר וקדושת העמידה, ונתקנה כאן מפני כי כאן היא סוד ירידת המלכות בבריאה בהיכל קודשי קודשים, ולכן אומרים עתה קדוש וברוך וימלוך לעולם ועד, כדי להמשיך שפע הקדושה, דסידרא פירוש שנתקנה ע״פ סדר העולמות ואומרים אותה כסדרן של עולמות, ונהגו לומר התרגום בלחש כמו שכתוב בשולחן ערוך, ואע״ג דכתב מורנו הרב חיים ויטל ז״ל דרבינו האר״י ז״ל היה אומרם בקול רם, ועוד שמעתי שמנהג החסידים בבית אל יכב״ץ דאין מדקדקים בזה אלא לפעמים בלחש לפעמים בקול רם, הנה פה בגדא״ד נוהגים לדקדק בזה לומר בלחש דווקא דאם לא יועיל לא יזיק:

יז קודם מזמורי הימים יאמר היום יום אחד בשבת, אם הוא יום ראשון בשבת, וכן הוא הדין ביום שני יאמר היום יום שני בשבת, והוא הדין ליום שלישי, ושאר ימים, ורק ביום ששי יוסיף אות ה״א ויאמר היום יום הששי בה״א יתירה, וכן ביום ראשון ידקדק לומר יום אחד בשבת קודש, ויכוין במנין זה בכל יום לקיים מצות זכור את יום השבת (שמות כ, ח), דאמרו רבותינו ז״ל בספרי (שם) שהוא מצות עשה מן התורה למנות בו ימי השבוע לומר אחד בשבת שני בשבת וכו׳ וכן כתב הרמב״ן ז״ל, והענין הוא להורות דימי החול תלויים ונקשרים בשבת שמשם נמשכה להם הארתם וכמו שכתב רבינו האר״י ז״ל בשער הכונות, ובימים שאין אומרם בהם ודוי המנהג פשוט דאין אומרים מזמור יענך ומזמור תפלה לדוד, וכן המנהג גם אצל קהל חסידים בעיר הקודש ירושלים ת״ו ולא ידענו טעם למזמור תפלה לדוד ואומרים דכך הוא קבלה מהראשונים ז״ל: ודע כי פה עירינו בגדא״ד יע״א היה המנהג מזמן קדמון דכל יום תענית ציבור שאומרים בו מזמור השייך לו, וכן במוצאי כפור ובחנוכה ובפורים שיש להם מזמורים השייכים להם דאין אומרים בית יעקב מזמור הקבוע לימי השבוע אלא רק אומרים מזמור השייך למאורע בלבד, ותהילות לאל יתברך תקנתי המנהג בכל בתי כנסיות שבעירנו לומר בית יעקב ומזמור השייך לאותו היום של ימי השבוע, ואח״כ אומרים מזמור השייך לאותו מאורע, ותקנתי גם כן שיאמרו באותו היום קודם מזמור של ימי השבוע היום יום וכו׳ שיר שהיו אומרים הלויים כמו שאומרים בשאר הימים, הן בימים של תענית ציבור הן במוצאי כפור, ורק בחנוכה תקנתי שלא יאמרו שיר שהיו הלויים אומרים על הדוכן אלא רק יאמרו היום יום פלוני בשבת קודש, ואומרים מזמור השבוע ואחריו מזמור של חנוכה, כי שמעתי שכן המנהג בעיר הקודש תוב״ב ועל יום ראש חודש לא דרשתי בציבור להדיא שיאמרו גם כן בית יעקב ומזמור יום השבוע, ורק אני אומר ליחידים השואלים אותי שיאמרו בית יעקב ומזמור השבוע קודם מוסף, ויאמרו גם כן היום יום פלוני בשבת קודש, ואחר מוסף יאמרו ברכי נפשי כמנהג הקדום, ויש קצת בתי כנסיות שלמדו החזנים לעשות כן בציבור שם, ומה שלא דרשתי על ראש חודש בציבור וקבעתים לחוק בכל בתי כנסיות יש לי טעם בזה, על כן כל קהלה בשאר מקומות אם יש להם מנהג כמו מנהג הקדום שהיה פה עירנו לבלתי יאמרו בימים הנזכרים לעיל בית יעקב ומזמור ימי השבוע, שצריכין לשנות מנהגם ולומר בית יעקב ומזמור ימי השבוע ואחריהם מזמור השייך למאורע שבאותו היום, ומי שאינו עושה כן הרי זה עושה חסרו גדול בתיקון חז״ל שתקנו בתפלה:

יח אין כאלהינו הוא שבח נורא ויש בו כונה גדולה ע״פ הסוד, ויאמר אותו בנחת, ואחריו אמירת פטום הקטורת בכונה גדולה, ורבו ועצמו שבחיה, ואח״כ אומרים קדיש על ישראל ונקרא קדיש יתמא - שתקנו לאומרו היתומים למנוחת נפש אביהם או אמם, ויש בו תועלת לנפש הנפטר לאו דוקא

להצילו מדין ועונש אלא יועיל לו להעלותו ממדרגה למדרגה, לכך אומרים אותו בכל יום יארצייט אפילו אחר כמה שנים משנפטר, וכן היה נוהג רבינו האר״י ז״ל לאומרו בכל שנה ביום יארצייט של אביו. כי אמו עודנה בחיים ופה עירנו בגדא״ד נוהגים לומר אחר קדיש זה רבנן ברכו את ה׳ המבורך, אבל בערי הקודש תוב״ב ושאר מקומות לא נהגו לומר תיבת רבנן, ועוד נוהגים פה עירנו יע״א לומר רבנן גם בקדיש דקודם עלינו לשבח דתפלת ערבית, וכן נוהגים לומר גם כן רבנן בעליתם לספר תורה, ולא עשינו שנוי מנהג בזה אע״פ שרוב הקהילות ובפרט בארצות הצבי לא נהגו לומר רבנן, משום דלא ראיתי שיש בדבר זה הפסד ופקפוק כדי שנשנה המנהג, לכן כל מקום שנהגו בכך ישארו במנהגם, ובספרי הקדוש רב פעלים כתבתי בס״ד בתשובה טעם לאמירת רבנן בברכו דאחר קדיש יתמא הוא כי ברכו דקודם יוצר הוא מתקנות אנשי כנסת הגדולה שתקנו כדרך שאומרים בשמים כן וכמו שכתב במדרש, אבל כאן לא תקנו כנסת הגדולה לומר ברכו אלא החכמים האחרונים תקנו אותו לכך האומר ברכו אומר רבנן ברכו וכו׳ כלומר ברשות רבנן אני אומר ברכו את ה׳ המבורך וכן הענין בברכו דעלית ספר תורה שזה גם כן לא נתקן מאנשי כנסת הגדולה, ועיין ״השומר אמת״ סימן י׳ אות א׳ יעוין שם: ואחר ענית ברכו יעמדו הקהל ויאמרו בכונה גדולה עלינו לשבח והוא שבח עליון ונורא מאד, ויש בו צורך גדול לתפלה אשר התפללנו, כדי לבטל אחיזת החיצונים, ובכריעה שאנחנו עושים בהרכנת הראש וקצת מן הגוף אנחנו מורידין אור המקיף דרך ירידה בכל העולמות עד העשיה כולה, וצריך לומר השבח הזה כולו מעומד, והזהיר רבינו האר״י ז״ל שלא יחלוץ ציצית ותפילין אלא עד גמר ה׳ אחד ושמו אחד, ויכוין שפסוק זה מתחיל באות ו׳ ומסיים באות ד׳ שהם מספר עשרה, רמז לעשרה הויו״ת במלוי ההי״ן שהוא ב״ן שנקראים עשרה בנים שיאירו בלאה, הרמוזה בראשי תיבות והיה ה׳ למלך שהוא ל״ו מספר לאה ושם הוי״ה באמצע רמז להויות הנזכרים, ואם אחד אינו מתפלל עם הציבור ושמע הציבור אומרים ואנחנו משתחוים וכו׳ גם הוא ישתחוה עמהם, אע״פ שאין כאן חיוב כמו דין מודים, וכתב בחסד לאלפים כשאומר אל אל לא יושיע יפסיק מעט, ואח״כ יאמר ואנחנו משתחוים, ואם אירע עניית אמן כשאומר ״שהם משתחוים להבל וריק״ וכן כשאומר ״ומתפללים אל אל לא יושיע״ לא יענה שם אמן, והמנהג לומר אחר פסוק והיה ה׳ למלך וכו׳ פסוק והיה אם שמוע תשמע. לקול ה׳ אלהיך וכו׳ עד כי אני ה׳ רופאך:

ויקהל · פתיחה

א ויצו משה ויעבירו קול במחנה לאמר (שמות ו,ו) נראה לי בס״ד ע״פ מה שכתב רבינו האר״י ז״ל בשער הכונות דף ע״ו שיש ש״י עולמות שהם ר״ז עולמות כמנין ״אור״ בסטרא דימינא, וק״ג עולמות בסטרא דשמאלא ואלו הק״ג הם מספר מנחה שהם מתעוררים אחר חצות אז מתעורר סטרא דשמאלא דיצחק, ולכן נקראת תפלת אותו זמן תפלת המנחה, וזה שאמר הפסוק גבי יעקב (בראשית לב,יד) ״ויקח מן הבא בידו מנחה לעשו אחיו״, דהמנחה הוא סוד ק״ג עולמות שביד שמאל שהיא הגבורה, ולכן אמר בידו - יד אחת ולא אמר בידיו לשון רבים, כי הם בסוד יד שמאלית דבחינת יעקב, ולפי שעשו נמשך מן הגבורות לכן נתן לו חלקו משם, ורמז לו עשו ״אחי יש לי רב״ (בראשית לג,ט), רצה לאמר אם ארצה לקטרג על ישראל אז כל י״ש עולמות הם לי והנה אותיות מנחה המורים על הגבורות והדינים יחזרו לעתיד להיות אותיות נחמה עד כאן דברי רבינו ז״ל שם, עיין שם, והנה ידוע כי יעקב אבינו עליו השלום, נקרא קול בסוד ״הקול קול יעקב״ (בראשית כז, כב), והוא סוד אות וא״ו בשם הוי״ה ברוך הוא, הנקרא ״קול״. ואנחנו צריכין למתק אלו הק״ג עולמות הרמוזים באותיות מנחה שאז ישלוט יעקב אבינו עליו השלום גם בק״ג עולמות אלו שהם מנחה, ולא יהי השליטה ואחיזה לעשו בהם, וזה שאמר ״ויצו משה ויעבירו קול״ שהוא בחינת יעקב, ״במחנה״ - גם כן שהוא ק״ג עולמות גם כן שם מספר מחנה אותיות מנחה, ואז על ידי כן לאמר חלק התיבה לשתים וקרי ביה לא מר, רצה לאמר לא יהיה עוד מרירות בעולם, כי המרירות באה מתגבורת הדינים והגבורות הקשים או יובן בס״ד דידוע בתפלת המנחה אין קריאת שמע אע״פ שיש בה זיווג דהא יש בה נפילת אפים, והטעם כי הרשימו הנשאר מקריאת שמע דשחרית שהוא מעולה מאד יספיק לתפלת המנחה וכמו שכתב רבינו האר״י ז״ל וכנזכר בספר הכונות, וזה שאמר ״ויצו משה ויעבירו קול במחנה״. ״קול״ - רמז לסוד קריאת שמע שפסוק ראשון הוא יחוד התפארת הנקרא קול, במחנה אותיות במנחה רצה לאמר להעביר הארה של קריאת שמע שהוא הרשימו הנשאר משחרית במנחה, ולזה אמר: ״לאמר איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקודש״, תחלק התיבה לשתים וקרי בה ״מלא כה״ כי פסוק ראשון דשמע ישראל הוא כ״ה אותיות וקורין לו בזוהר הקדוש (דברים רסד:) ״ כ״ה אתוון דיחודא״, והאותיות הם כלים שממלאים אותם האורות שצריכין להמשיך בכל עת ועת, ולזה אמר מל״א כ״ה בשביל צורך תרומת הקודש היא תפלת המנחה, וקראה תרומת הקודש כי במנחה עולה המלכות שיעור קומה עד חוכמה ובינה הנקראים קודש, והיודע סוד השבח של הפרש תפלת המנחה אשר בעבור זה אמרו רבותינו ז״ל לעולם יהא אדם זהיר בתפלת המנחה שהרי אליהו לא נענה אלא בתפלת המנחה יבין הרמז שרמנו על תפלת המנחה בתרומת הקודש כלומר תתרומם ותתעלה עד חוכמה ובינה הנקראים קודש:

ויקהל

א אמרו רבותינו ז״ל לעולם יהא אדם זהיר בתפלת המנחה שהרי אליהו זכור לטוב לא נענה אלא בתפלת המנחה, וצריך להזהר שלא לאומרה בלא חזרה כי אם רק לעת הצורך ואונס גמור, וצריך שיחבק ב׳ ידים זה עם זה ימנית על שמאלית, ויעצום עיניו ויסגרם ויתפלל:

ב אע״פ שמצינו בשער הכונות מפורש דרבינו האר״י ז״ל היה נזהר שלא להתפלל מנחה אלא סמוך לשקיעת החמה כמו שאמרו רבותינו ז״ל על פסוק ״יראוך עם שמש״ (תהילים עב, ה), הנה הוא היה לו מנין מיוחד שיתפללו עמו וממתינים עד שיגיע זמן זה ולא שייך בהו טרדה, אבל כל אדם צריך להיות זריז למצוה שאם ימתין עד זמן זה אפשר שיזדמן לו עסקים ויעבור הזמן ולא יתפלל:

ג תפלת המנחה תקנו אותה כנגד תמיד של בין הערבים, וזמן תמיד של בין הערבים התחלתו משש שעות ומחצה דהיינו חצי שעה אחר חצות היום, אך לא היו מקריבין התמיד בזמן זה שהוא משש ומחצה כי אם רק בערב פסח שחל בערב שבת שצריכין להתעסק בקרבן פסח קודם שיכנס השבת דצלייתו אינה דוחה שבת, והם מוכרחין לשחוט הפסח אחר התמיד ולא קודם, על כן מקדים אותו היום לשחוט התמיד תכף בהתחלת זמנו שנתנה לו התורה שהוא חצי שעה לאחר חצות, אבל בשאר ימות השנה לא היו מקריבים התמיד אלא בתשע ומחצה, על כן לכתחלה לא יתפללו מנחה אלא מן תשע ומחצה ולא קודם, וזו הנקראת בלשון חז״ל מנחה קטנה, ובדיעבד אם התפלל משש ומחצה יצא דהא איכא תמיד בערב פסח שחל בערב שבת שקרב משש ומחצה וזו הנקראת בלשון חז״ל מנחה גדולה: ואף על פי כן שאמרנו אין להתפלל לכתחילה מנחה גדולה, עם כל זה בשעת הדחק - כגון שרוצה לצאת לדרך או יש לו עסק גדול, וחושש שמא יטרד וישכח ויעבור זמן התפילה -אז מותר לכתחילה להתפלל מנחה גדול, שהיא משש ומחצה. וכן הוא הדין ביום שבת קודש, שרוצה לילך לשמוע הדרשה מן הדרשן, שהוא מאריך בדרשה, ואם יתפלל אחר הדרשה לא יהיה לו פנאי לעשות סעודה שלישית בהרוחה - מותר לו להתפלל מנחה גדולה.

ד שעות אלו של שש ומחצה או תשע ומחצה נקראין שעות זמניות, יען דמשערין אותם לפי ענין היום אם ארוך ואם קצר, דמחלקין היום לי״ב חלקים, וכל מקום ששערו חז״ל בשעות דמשערין בשעות אלו שהם זמניות יש אומרים דמשערין מעמוד השחר עד צאת הכוכבים, ויש אומרים מהנץ החמה עד שקיעתה, וסברה ראשונה עיקר דחישינן לחומרא לשער מעמוד השחר עד צאת הכוכבים, וכן המנהג פשוט פה עירנו בגדד יע״א לשער מעמוד השחר עד צאת הכוכבים, כי אצלינו חושבים צאת הכוכבים שליש שעה אחר קריאת המוגרב בעיר זו, וכך קבלו לשער בזה מן עטרת ראשי הרב הגאון מור זקני רבינו משה חיים זלה״ה:

ה יזהר לפרוע שכר שכיר ביומו קודם תפלת המנחה, וכתב מה״ר חיים ויטל ז״ל דרבינו האר״י ז״ל היה נזהר מאוד שאם לא היה בידו מעות לפרוע היה מתעכב מלהתפלל תפלת המנחה עד שקיעת החמה כדי לבקש מעות לפרוע להשכיר, והיה לוקח בהלואה ופורע ואח״כ היה מתפלל במרוצה תפלת המנחה, שהיה אומר איך אתפלל להשם יתברך ובאה לידי מצוה גדולה כזאת ולא קיימתיה עיין שם, על כן כל אדם יהיה זהיר וזריז בדבר זה:

ו אע״ג דבתפלת המנחה אין נתינת הצדקה מוכרחת כמו בשחרית, עם כל זה היה רבינו האר״י ז״ל נוהג לתת צדקה גם במנחה קודם שיתפלל, והיה נותן שלש פרוטות על דרך מה שכתבתי בשחרית (ויגש, יג) דהיינו שנותן ביד הגבאי או העני השני פרוטות ביחד, ואח״כ השלישית בסוד ב׳ שלישים ושליש, וכנזכר בצדקה שנותנים בתיבת בכל של ויברך דוד וכנזכר לעיל, וכל זה מפורש בשער הכונות דף ע״ו עמוד ג׳ יעויין שם וכן ראוי לכל אדם לעשות, ואשרי האיש הנזהר להתפלל מנחה בתפלין הנקרא שמושא רבא שהיה רבינו האר״י ז״ל נזהר בזה תמיד, וכבר כתבתי לעיל בהלכות תפילין (וירא, כג) שהיה עטרת ראשי אדוני אבי זלה״ה, נזהר להתפלל מנחה בחודש אלול וימים נוראים בתפילין שמושא רבא יזכר לטובה בעולם הזה ובעולם הבא, והנוהג בכך יזהר שלא יהיה מעוטף בטלית ותפילין אחר שקיעת החמה כמפורש בספר הכונות שהיה רבינו האר״י ז״ל חושש בדבר הזה מאד, ומצוה גדולה להיות מעשרה ראשונים גם במנחה:

ז זמן מנחה נמשך עד הלילה לדברי חכמים, אבל לרבי יהודה עד פלג המנחה שהוא עד י״א שעות חסר רביע דהיינו שעה ורביע קודם צאת הכוכבים, ולא נפסקה הלכה כחד מנייהו ואסיקנא דעבד כמו עבד ודעבד כמר עבד, והוא שיעשה לעולם כחד מנייהו שאם עשה כרבנן והתפלל מנחה אחר פלג המנחה, שוב אינו יכול להתפלל ערבית קודם הלילה כרבי יהודה דסבירא לה מותר להתפלל ערבית אחר פלג המנחה, וכל זה הוא לפי דינא דגמרא אך עכשיו נהגו להקל בכך ועבדי תרי קולי דסתרי אהדדי להתפלל מנחה וערבית ביחד אחר פלג המנחה ויש להם על מה שיסמוכו, מיהו לא נהגו להקל בכך אלא בציבור אבל היחיד שמתפלל בביתו אינו יכול לעשות תרי קולי דסתרי, דאם התפלל מנחה אחר פלג המנחה לא יתפלל ערבית עד צאת הכוכבים, ובערב שבת שרוצה היחיד להתפלל ערבית קודם הלילה יקדים להתפלל מנחה קודם פלג המנחה, אבל בשאר ימים לא יעשה כן אלא טוב לו

להתפלל ערבית בלילה לכתחילה אע״פ שמקדים תפלת המנחה קודם פלג המנחה, כי מצוה מן המובחר להתפלל ערבית בודאי לילה אליבא דכולי עלמא:

וכתבתי בספרי הקטן מקבציאל דבאשה אין מדקדקין עליה שלא לעשות תרי קולי בדבר זה, כיון דטרודה בעסקי הבית חשיב לדידה שעת הדחק כדין הציבור הנזכר ויכולה להתפלל מנחה וערבית ביחד אחר פלג המנחה כאשר יזדמן לה בכך, וגם באיש המתפלל יחיד בביתו שהתפלל מנחה אחר פלג המנחה ואם ימתין עד לילה ודאי לתפילת ערבית ירדם עם בני אדם הבאים, או שיש סיבות אחרות יוכל להתפלל ערבית אחר שיעבור שבעה דקים מקריאת המגרב הקורא פה עירנו בסוף שעת י״ב:

ח חשבון פלג המנחה להתפלל בו ערבית כך הוא המנהג פה עירנו בגדאד יע״א לחשוב מעמוד השחר עד צאת הכוכבים, ומנהגינו לחשוב צאת הכוכבים שליש שעה אחר קריאת המגרב שהוא קורא בסוף י״ב שעות ממש, וכן הוא החשבון הנה מנחה קטנה היא שתי שעות וחצי קודם הלילה, וחצי הזמן הזה הוא שעה ורביע קודם צאת הכוכבים, שזמן יציאתם הוא שליש שעה אחר קריאת המגרב כנזכר, ואם היום הוא י״ב שעות דהיינו מעמוד השחר אז זמן תפלת ערבית הוא בשעת י״א וחמשה דקים, כיצד מזמן פלג המנחה שהוא שעה ורביע כנזכר לעיל תסיר שליש שעה שיש מקריאת המגרב עד צאת הכוכבים נשאר שיעור פלג המנחה שעה אחת חסר חמשה דקים, על כן אמרנו כיון שנעשה שעה אחד עשר וחמשה דקים אז יתפללו ערבית: ואם היום ארוך דעמוד השחר הוא בתחלת שעה עשירית דנמצא שעות היום הם חמשה עשר, הנה אז נחלק שלש שעות היתרים האלה על הי״ב שעות ונעשית בזה כל שעה מן הי״ב שעות שעה ורביע, ונמצא לפי זה שעה ורביע של פלג המנחה שיעורם שעה וחצי וארבע דקים, יען כי בחשבון היום הזה תהיה כל רביע שעה שיעור י״ט דקים, תסיר מזה השיעור של שעה וחצי וארבע דקים הנזכרים שליש שעה שיש מקריאת המגרב עד צאת הכוכבים, נשאר כזה השיעור של פלג המנחה שעה וי״ד דקים, נמצא זמן תפלת ערבית הוא בשעה אחד עשר חסר י״ד דקים: ואם היום קצר שהוא עשרה שעות מעמוד השחר, נמצא השעות של זה היום נחשבת כל שעה בחמשים דקים, ולפי זה רביע השעה הוא י״ב דקים וחצי, נמצא שעה ורביע דפלג המנחה הוא שיעור שעה ושני דקים וחצי, תסיר מזה שליש שעה שיש מקריאת המגרב עד צאת הכוכבים נשאר שיעור פלג המנחה כולו שנים וארבעים דקים וחצי, נמצאת תפלת ערבית הוא משעה אחד עשר ושבעה עשר דקים וחצי:

ט עד מתי יכולים להתפלל מנחה, הנה נודע גם לסברת המתירים בדוחק אין להתפלל אחר בין השמשות, וידוע דשיעור בין השמשות הוא שלשה רבעי מיל שהוא שלשה עשר דקים וחצי, ועיין שולחן ערוך סימן רס״א, והנה פה עירנו בגדד יע״א בחנו ונסו הראשונים וראו שבמקום גבוה שבעיר נראית שקיעת החמה שבעה דקים קודם קריאת המגרב, ועל כן העלתי בסה״ק רב פעלים בתשובה בס״ד דפה עירנו אין רשאין להתפלל מנחה אלא עד ששה דקים אחר קריאת המגר״ב כי עד ששה דקים הוא נקרא בין השמשות ויכולים להתפלל בו מנחה בשעת הדחק לעת המתירים, ואם כן לא יתחילו להתפלל אלא עד ארבעה דקים אחר קריאת המגר״ב, כדי שתהיה תפלת המנחה רובה בתוך בין השמשות, ויש מקומות ששקיעת החמה אצלם עשרה דקים קודם קריאת המגר״ב, וכמו שכתב הרב הגאון רבי חיים פלאג׳י ז״ל על עיר אחת והם ישערו זמן בין השמשות כפי המצוי בעירם, ושמעתי מנהג עיר הקודש ירושלים וחברון תוב״ב, אם כבר קרא המגר״ב אין מתפללין מנחה לא בחול ולא בשבת, והוא כפי עדות הגאון חיד״א ז״ל ועיין במחזיק ברכה סימן רס״א אות ז׳ ובסימן תנ״ד אות ב׳, ועיין עוד בברכי יוסף ומחזיר ברכה סימן של״א ואדרת אליהו סימן י״ג ותפארת אדם סימן י״א ולב חיים סימן קל״ד יעויין שם:

י בתפלת המנחה, אם התחיל פסוק אדני שפתי תפתח, ועדיין לא התחיל בברכה, ושמע קדיש או קדושה או ברכו העלתי בסה״ק מקבציאל יענה קדיש וקדושה, ויחזור לומר פסוק אדני שפתי תפתח ויתפלל, ואף על גב דבאמת פסוק זה הוא בכלל תפלת העמידה, לא דמי לדין יהיו לרצון אמרי פי וכו׳ הראשון דכתבנו לעיל (בשלח, כב) שהוא מכלל התפלה דאף על פי ששמע קדיש וקדושה אחר חתימת הברכה לא יענה קודם פסוק יהיו לרצון, התם שאני משום דאם יענה הוי לה מפסיק באמצע התפלה ואין תקנה לדבר זה, מה שאין כאן הכא, כיון דליכא ברכה בשם ומלכות בפסוק זה אין כאן הפסק, כי יכול לחזור ולאומרו פעם שנית, מיהו שם נסתפקתי בהיכא דהתחיל ברוך אתה ה׳ אם יסיים למדני חוקיך ויענה קדיש וקדושה, ואח״כ יחזור ויתחיל מן אדני שפתי תפתח ויתפלל, או דאמרינן כיון דהזכיר ברוך אתה ה׳ לשם ברכה אינו רשאי לעשות הזכרה לשם פסוק, דלא אמרו לעשות כן אלא במקום הכרח כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה דנמצא מזכיר שם שמים לבטלה, ועדיין לא נפשט אצלנו ספק זה:

יא התספורת אע״ג דמרן ז״ל אסר סמוך למנחה גדולה, מכל מקום יש להקל היכא דיש אצל הספר ב׳ או ג׳ זוגים וכנזכר במגן אברהם סימן רל״ב סעיף קטן ג׳, ואע״ג דיש חולקין וסבירא להו לא פלוג רבנן, ועיין אליהו רבא - מכל מקום יש לסמוך על המקילין, ולכן נהגו העולם בזה היתר אפיו אחר

שהגיע מנחה קטנה, וכן המנהג פשוט פה עירנו בגדד ועין אשל אברהם סימן רנ״א סוף אות ה׳ יעויין שם. מיהו ירא שמים יחמיר בכך, משום דבלאו הכי על פי הסוד לא נכון להסתפר אחר חצות אע״פ שהתפלל מנחה:

יב למרחץ גם כן אסור ליכנס סמוך למנחה גדולה וכמו שכתב מרן ז״ל, ופה עירנו יש נכנסים אחר זמן מנחה קטנה גם כן ואין מוחין בידם, ולפי דעתי אין להם על מה שיסמוכו, ולכן טוב שיקח למרחץ אדם שומר עמו כדי להזכירו על התפלה לקיים דברי חז״ל, וגם לדון אסור סמוך למנחה גדולה וכמו שכתב מרן ז״ל, ופה עירנו אין הדיינים נזהרין בזה ואין להם על מה שיסמוכו:

יג ובענין הסעודה, הנה פה עירנו מקילין בסעודה גדולה של נשואין ומילה וכיוצא, ואפילו אחר שהגיע זמן מנחה קטנה נמי מקילין בסעודה גדולה, והסמך שלהם, הוא שיש במסובין בני אדם שאין אוכלין פת וגם אין שותין יין ושכר באותה סעודה ורק טועמים קצת ואוכלים מעט תבשיל שאין זה עיקר סעודתם דאח״כ הולכים לביתם ואוכלים, ולכן אלו חשיבי כמו שומרין דמזכירין שאר המסובין, ואם הכל אוכלין ושותין טוב שישימו להם שומר אחד שאינו אוכל ושותה עמהם, כדי שיזכירם, ויחיד האוכל בביתו אחר שהגיע זמן מנחה קטנה מחמת הכרח וסיבה, יניח שומר כדי לקיים דברי חז״ל.

פקודי · פתיחה

א כי ענן ה׳ על המשכן יומם ואש תהיה לילה בו לעיני כל בית ישראל בכל מסעיהם (שמות מ,לח), נראה לי בס״ד בהקדים מה שכתב רבינו האר״י ז״ל בשער הכונות דף נ״ב בדרוש א׳ דערבית, וזה לשונו: אבל תפילת ערבית איננה דומה לתפילת שחרית כי אז שהיה בוקר והיה החסד מתעורר בו היה בנו כח ויכולת להעלות ד׳ עולמות מן העשיה עד האצילות, ולכן נסדרו אותם סדרים של הקרבנות והזמירות והיוצר והעמידה כנזכר לעיל במקומו באורך, אבל עתה בערבית כיון שהוא דין אין בנו כח רק להעלות היכלי הבריאה בלבד שהוא עולם העליון מכולם ואין בו קליפות, ואילו היה דינא קשיא לא היינו מעלים אפילו היכלי הבריאה, אבל כיון שהוא דינא רפיא אנחנו יכולים להעלותם, ועם כל זה אין אנחנו מזכירין מהם אלא רק היכלי הרחמים בלבד עד כאן לשונו, וידוע כי הענין הוא בסוד החסד והוא השולט יומם, ואש הוא הדין והגבורה תהיה לילה בו ששולט בלילה, אך נקיט אש בטעם זקף גדול שמספרו כ״ו כמנין שם הוי״ה, לרמוז שהוא דינא רפיא שנרפא ע״י הארת שם הוי״ה מלמעלה, ולכן ענן שהוא החסד שולט יומם, לכך יהיה ממנו עזר וסיוע לעיני כל בית ישראל הם התפילות של בית ישראל שמכונים בשם עינים בכל מסעיהם רוצה לאמר בכל ארבעה עולמות כי כל עולם מסע בפני עצמו:

ב או יובן בס״ד על פי מה שכתב רבינו ז״ל ב״פרי עץ חיים״ שצריך האדם לסגור עיניו בערבית משעה שמתחיל ברכות קריאת שמע, וישאר בעינים סגורות בכל קריאת שמע ובכל ברכותיה וגם בתפלת העמידה, מה שאין כן בשחרית ומנחה אין סגירת עינים אלא רק בתפלת העמידה בלבד, והטעם שצריך לסגור מתחלת אומרו ברכת אשר בדברו מעריב ערבים עד סיום כל העמידה מפני כי בלילה הוא חושך שנחשכין עיני רחל, מה שאין כן ביום, ולכך צריך לסגור העינים לרמוז אל החושך, ובזה תבין מה ענין בחינת חושך ומהיכן נחשך וגם למה חושך בלילה ולא ביום עד כאן לשונו יעויין שם, וזה שאמר ״ואש״ שהוא הדין והגבורה תהיה לילה בו, רוצה לאמר אפילו חלק השני הנקרא לילה וזה הדין שהוא סוד החושך נרמז לעיני כל בית ישראל בכל מסעיהם בכל דייקא הן בקריאת שמע הן בברכותיה הן בתפילת העמידה:

פקודי

א וכיון דבלילה הוא שליטת הדינים לכך נתקן לומר פסוק והוא רחום קודם קריאת שמע וברכותיה דתפילת ערבית בחול דוקא, וכמו שכתב רבנו ז״ל בספר פרי עץ חיים וזה לשונו: ״והוא רחום״ שבתפלת ערבית יש י״ג תיבין כנגד י״ג מכילין דאריך אנפין, לאכפייא כולהו דינין ולמתק בהם ד׳ פרצופין דקליפה המתחילין להתעורר בערבית והם משחית עון אף וחימה וכו׳, וגם לכוין שהקב״ה מרחם על הרשעים בגיהנם שאז טיפין אש יורדין בגיהנם והם ״פר״ ושכ״ה מני דינין, וצריך למתקן, וטוב לכוין ראשי תבות ״והוא רחום יכפר״ ר״ו כמנין גבורה וראשי תבות ״רחום יכפר עון״ מספר ״פר״ עד כאן דברין, יעויין שם, ולכן אין אומרים פסוק והוא רחום אלא רק בחול, אבל בערבית דשבת אסור לומר פסוק זה כאן, מיהו אומרים אותו בשבת בזמירות, ורק כאן שנתקן בשביל שליטת הדינים אסור לאומרו בשבת, כי בשבת אין שליטת הדינים וכמו שכתוב בזוהר הקדוש תרומה דף קל״ה עמוד ב׳, ואסור לעמא קדישא למפתח לגבה פסוקא דדינא כגון והוא רחום וכו׳ יעויין שם וכמו שכתב הגאון חיד״א ז״ל בהגהותיו שם יעויין שם, ומכאן אתה למד שגם כשחל יום הכיפורים בחול גם כן אין לומר פסוק זה של והוא רחום וכאשר נכתוב זה במקומו:

ב אחר פסוק והוא רחום אומרים שלשה פסוקים "ה' צבאות עמנו וכו'" "ה' צבאות אשרי אדם בוטח בך", "ה' הושיעה וכו'" וכמפורש בשער הכונות יעוין שם, וכתב מהר"א הכהן ז"ל בשם הרמ"ק ז"ל דפסוק א' אמרו אברהם אבינו עליו השלום, ופסוק שני אמרו יצחק אבינו עליו השלום, ופסוק שלישי אמרו יעקב אבינו עליו השלום, לכן ראשי תבות יענינו ביום קראינו עם עי"ן של יענינו הם אותיות יעקב, והנה פה עירנו בגדאד יע"א נוהגים לומר תחלה פוסק כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך וכו' הכתוב בפרשת ואתחנן, ואחריו אומרים והוא רחום יכפר עון ואחריו ג' פסוקים הנזכרים, ואחריהם אומרים ויברכו שם כבודיך ומרומם על כל ברכה ותהלה ואומר קדיש ולא בטלנו מנהגם בשני פסוקים של אל רחום ושל ויברכו, כי אמרנו אע"פ שאין להם שורש כפי הסוד אין קפידא לאומרם שלא מצינו לרבינו האר"י ז"ל שהקפיד כאן אלא באמירת המזמורים:

ג כשמתחיל ברכת אשר בדברו מעריב יסגור עיניו ויחבק ידיו אם הוא מתפלל בעל פה, ויש טעם על פי הסוד לסגירת העינים בקריאת שמע וברכותיה דערבית, ומיהו כל זה בחול, אבל בערבית דשבת ויום טוב לא יסגור עיניו בקריאת שמע וברכותיה:

ד פסוקי הדברים של ברכה הראשונה הוא כך מעריב ערבים בחכמה, ואח"כ פותח שערים בתבונה, וישים ריוח ביניהם כדי שיהיה נשמע בחכמה על מעריב ערבים, ותיבת בתבונה על פותח שערים, ואח"כ יאמר משנה עתים וכו' ברקיע כרצונו, וישים ריוח ואח"כ יאמר בורא יומם ולילה כי תיבת כרצונו קאי אדלעיל, ואינה מקושרת עם בורא יומם ולילה וכנזכר בשער הכונות:

ה אין להפסיק בין ברכות דערבית לתפלה כי אם באמירת השכיבנו ועניית קדיש וחמשה אמנים דקדיש ותו לא מידי, ובמה שמכריז החזן ראש חודש בין קדיש לתפלה יש לפקפק, אך במקום שנהגו להכריז אין למחות בידם, גם אמן דברכה דשומר את עמו ישראל לא יענה כי זה אמן דברכות הוא, ואין עונין כאן אמנים דברכות:

ו אחר תפלת ערבית אומר השליח ציבור קדיש תתקבל ושיר למעלות ואחריו קדיש יהא שלמא וברכו, וכתבתי לעיל בפרשת כי תשא דפה עירנו נוהגים לומר כאן רבנן ברכו את ה' המבורך שמוסיפין לומר רבנן ואח"כ עלינו לשבח בכוונה גדולה, ונוהגים פה עירנו לומר אחר עלינו לשבח ודוי ומזמור שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון ואחריו קדיש, אבל בעיר הקודש תוב"ב לא נהגו לומר ודוי ולא המזמור הנזכר, וכמדומה לי ששמעתי טעם למנהג הודוי פה עירנו כאן הוא במקום ודוי דאומרים על המטה, וכתבתי להרב הגאון מהר"א מני נר"ו להודיעני מנהג ערי הקודש תתוב"ב וכתב לי דבעיר הקודש חברון תוב"ב נוהגים לומר אחר ערבית ודוי ושיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון וקדיש והוא שמע שם שזה המנהג נתייסד שם ע"פ רב שבא מעיר שאלונקי והיה שם חולאים גדולים ומיתה פתאומית, וחלם צדיק אחד שיתקנו ודוי אחר ערבית ותתבטל הגזרה, וכן עשו ונתבטלה, ומאותו זמן נוהגים כן בשאלונקי יע"א ובבואו לעיר הקודש חברון ת"ו הנהיג אותם בכך, ובערבית שאין בה ודוי אומרים שיר המעלות בלבד וקדיש, ומראש חודש אלול עד שמיני עצרת אומרים אחר שחרית וערבית מזמור אורי וישעי ואחריו קדיש עד כאן דבריו נר"ו:

ז אין לקרא מקרא בלילות של חול, והטעם דהמקרא בעשיה והלילה בחינת עשיה והכל הוא דינין ואין לעורר הדינין וכמו שכתב רבינו ז"ל בשער המצות פרשת ואתחנן עיין שם, מיהו בליל שבת וליל יום טוב קורין מקרא ואין לחוש, וכן בליל ששי קורין כ"ו פסוקים ואין חשש, אבל ליל ראש חודש דינו בענין זה כשאר לילות החול, והגאון חיד"א ז"ל בהשמטות ספר "פתח עינים" כתב דעם הארץ שאינו יודע לקרות אלא רק תורה שבכתב שרי לקרות בלילה עיין שם, מיהו נראה אם יודע לקרות פרק איזהו מקומן או פתיחת אליהו זכור לטוב שיש בסידורים באשורית ומנוקדים, יקרא אותם ויחזור אותם כמה פעמים וזה עדיף מלקרוא מקרא: וכתב הגאון חיד"א ז"ל ששמע מאדם גדול ומקובל דיש לחלק בין קריאת תהלים לשאר המקרא עיין שם, ויש לסמוך על דבריו בקריאת תהלים אחר חצות לילה דוקא ואם קורא המקרא בלשונות אחרים כדי להתלמד ביאור המקרא באותו לשון פשיטא דשרי וכמו שכתב הכנסת הגדולה דבתרגום לא שייך לומר דברים שבכתב אי אפשר לאומרם בעל פה, ועיין להרב ברכי יוסף סימן מ"ט סעיף קטן א' וחקרי לב אורח חיים סימן י"ב:

ח השינה לאדם בלילה יש בה צורך ותועלת גם מצד הרוחניות, מפני שיש בה סוד שההיא צורך גבוה, ולכן צריך האדם לכוין שגם בעת השינה הוא עובד את בוראו בסוד בכל דרכיך דעהו, ולכן תקנו רבותינו ז"ל ברכה על השינה והיא ברכת המפיל, אך השינה ביום רעה לצדיקים וטובה לרשעים, מלבד ביום השבת שהשינה היא טובה גם לצדיקים וכנזכר בשער הכונות:

ט טוב להיזהר שלא ישן בלילה אלא עד שיעברו שלשה שעות מן הלילה ויש סוד בדבר כדי להעמיד אורות המוחין העליונים כנזכר בשער הכונות, וכתבתי בספרי הקטן מקבציאל דשיעור שלושה שעות הנזכר מתחילים מתפלת ערבית, שאם התפלל ערבית מבעוד יום דהיינו בפלג המנחה לדעת רבי יהודה יחשוב השלש שעות מאותו זמן:

י בתחלת הלילה ישכב האדם על צד שמאל דוקא, ואחר חצות לילה אם ירצה יתהפך על צד ימינו, ומנהג זה מועיל לו לבטל כוחות החיצונים וכמו שכתוב בשער הכוונות, ויזהר שישן בטלית קטן שלא יפשוט אותו גם בשכבו בלילה על מטתו, ויועיל זה מאוד לבטל כוחות החיצונים וכנזכר בשער הכוונות, ויזהר גם כן שלא יהיה עליו ברזל כשישן, ויזהר שלא יזכיר בפיו שם סמך-מם אפילו ביום וכל שכן בלילה שאז הוא זמן שליטתו, ושם שמות השדים שיש בלשון לעז לא יזכיר האדם בפיו, שגם השדים הם בחלקו של סמך-מם ומגביר כח כאשר זוכרים אותם וכנזכר בשער הכוונות:

יא צריך להזהר מאד בקריאת שמע שעל המטה, והיא אחת מן ארבעה קריאת שמע שחייב אדם בכל יום והיא הקטנה שבהם במדרגות, ולמעלה ממנה קריאת שמע דערבית, ולמעלה ממנה קריאת שמע דקרבנות, ולמעלה מכולם קריאת שמע דיוצר וכאשר ביארנו לעיל (פרשת וארא, אות ב'), ודא עקא, שבעת שהוא קורא קריאת שמע על המטה על הרוב השינה בין עיניו, ואיכא למיחש פן יבלע תיבות ואותיות, ולכן צריך תגבורת גדולה בעת ההיא להתאזר ולקרותה כראוי, וסדר קריאת שמע זו עם כל הפסוקים השייכים לה נתפרשו בדברי רבינו האר"י ז"ל בשער הכוונות ונדפסו בסידורים והם ידועים לכל ואין צורך להעתיקם פה, ובאומרו פסוק בידך אפקיד רוחי, פדית אותי ה' אל אמת יכוין בידך אפקיד רוחי ראשי תבות באר, וכן יכוין בר"ת פדית אותי ה' שם פא"י, והוא ראשי תבות "פותח את ידך" שעולה מספרו שם יאהדונה"י ושם סא"ל, הרמוז בראשי תבות "אתה סתר לי", ויהרהר בפסוק הזה ובראשי תבות שלו עד שישן, ועם הארץ שאינו יודע לומר הפסוקים, וכן אשה שאינה יודעת, יאמרו בפיהם אותיות אלפ"א בית"א דאבג"ד, או "ברוך ה' לעולם אמן ואמן", כמה פעמים בזו אחר זו, עד שישנו מתוך דברי תורה: ודע כי בסדורים כתוב לומר השכיבנו אבינו לשלום וכו' אך בשער הכוונות לא הזכיר השכיבנו, אמנם בסידור רבינו הרש"ש ז"ל הזכיר זה, וזהו הסדר שכתוב בסידור רבינו הרש"ש ז"ל ברכת המפיל והשכיבנו וקריאת שמע, ואח"כ יעלזו חסידים וכו' ואח"כ הנה מטתו שלוש פעמים ואח"כ "יברכך וכו'" "יאר וכו'" "ישא וכו'", ואח"כ "יושב בסתר" עד "ה' מחסי", ואח"כ ודוי ואח"כ "אנא בכח" כולה וחוזר פסוק שכנגד אותו היום שלוש פעמים, ואח"כ "אתה תקום תרחם ציון וכו'" ואח"כ "בידך אפקיד רוחי וכו'" וכונת שם אלוה:

יב ברכת המפיל נתקנה בשם ומלכות וכן צריך לאמר כפי דברי רבינו האר"י ז"ל, אך יש נוהגים שאין מברכים אותה בשם ומלכות וכן מנהגי ומנהג אדוני אבי ז"ל, והטעם מפני החשש שמא יהיה מוכרח להפסיק באיזה דברים שיהיה מוכרח לדבר בם, וכתבתי לידידנו הרב הגאון מהר"א מני נר"ו להודיעני מנהג החסידים בערי הקודש תוב"ב, וכתב לי דהרוב אינם מברכים בשם ומלכות, עוד כתב שראה בכתב רבי אברהם אלזרקי ז"ל שכתב ראיתי גדולים בישראל שאינם מברכים ברכה זו, מטעם שמא יצטרכו להפסיק בדיבור, ויש כמה פוסקים דסבירא להו שאם פסק הוי ברכה לבטלה ועיין פתח הדביר חלק ב' סי' רל"ט, עד כאן דבריו נר"ו. על כן נראה להורות שכל אחד יעשה כמנהגו בזה ואזהרה גדולה להמברכים שישתדלו מאד לעמוד על עצמם שלא להפסיק בדיבור בין ברכה לשינה היכא שלא באה להם השינה תכף, וגם החושש ואינו מברך בשם ומלכות יזהר להרהר שם ומלכות בלבו: גם דע כי מצאתי כתוב בספר כתר מלכות כתיבת יד לומר תחלת הכל קודם המפיל "לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתה וכו', הרינו מקבל אלהותו יתברך ואהבתו ויראתו, והריני ירא ממנו בגין דאיהו רב ושליט על כולא וכולא קמיה כלא, והריני ממליכו על כל אבר ואבר גיד וגיד ממאתים ושמונה וארבעים אברים ושלש מאות וחמשה וששים גידים של גופי ונפשי רוחי ונשמי מלכות גמורה ושלימה, והריני עבד להשם יתברך והוא ברחמיו יזכינו לעבדו בלבב שלם ונפש חפצה אמן כן יהי רצון" - עד כאן לשונו, וכך אני נוהג:

יג בקריאת שמע זו שעל המטה יכוין לתקן עון קרי ושכבת זרע לבטלה שיצא ממנו בין בשוגג בין במזיד, שימותו הגופים הטומאים המלבישים לנשמות שנעשקה אותם הסטרא אחרא מכח אותם טיפות של זרע שיצאו ממנו לבטלה, ויחזרו אותם הנשמות הקדושות לקדושה ויבואו בעולם הזה כשאר כל נשמות הקדושות, ותועיל קריאת שמע בכונה זו גם לאותן טפות זרע שיצאו ממנו אחר ששמש מטתו שלא שהה על הבטן עד שיצאו ממנו כל הטיפין כולם, וגם לרבות אותם טיפין קטנים שיצאו ממנו לפעמים על ידי עיצור שדוחק עצמו בעשיית צרכיו, וגם לרבות טיפין קטנים שיצאו ממנו ע"י קשוי האבר קודם תשמיש, שעדין לא נכנס השמש במקומו מחמת איזה עיכוב שהיה לו הן באונה הן ברצון, וקריאת שמע זו תועיל גם לאשה בעבור זרע היוצא ממנה מחמת ריבוי תאוה שמתעוררת בה, שעל זה נאמר ונגע לא יקרב באהלך זו אשתך שנקראת אהל ועיין בספר הכוונות:

יד אם עושין תיקון כרת שנעורין כל הלילה כמו ליל שבועות והושענא רבא, יאמרו הקריאת שמע שעל המטה מעט קודם חצות עם כל הפסוקים של יעלזו וכו' הנה וכו' יברכך וכו' יושב בסתר וכו' אנא בכח וכו':

טו אין אוכלים ושותים ולא מדברים אחר קריאת שמע שעל המטה, ואם קרא ואינו יכול לישון כבר כתבנו לעיל שיתאמץ לעמוד על עצמו להרהר בדברי תורה כדי שישן מתוך דברי תורה, וישביע עצמו מדברי תורה הנותנת חיים לעושה ומוצאה מצא חיים:

ויקרא · פתיחה

א ״ואת אשר חטא מן הקדש ישלם וחמישתו יוסף עליו״ (ויקרא ה, טז), נראה לי בסיעתא דשמיא דאמרו רבותינו ז״ל (בבא בתרא עה, ב) ״עתידים הצדיקים שיאמרו לפניהם קדוש כדרך שאומרים לפני הקב״ה״, ופרשתי בס״ד הכונה שיאמרו שלוש פעמים קדוש, ולזה אמר: כדרך שאומרים לפני הקב״ה ״קדוש קדוש קדוש״, והטעם שזוכין לדבר זה לעתיד דוקא כי זכיית האדם בשלש פעמים ״קדוש קדוש קדוש״ הוא מכח שלימותו בשלש קדושות שהם קדושת המחשבה וקדושת הדיבור וקדושת המעשה, ולעת עתה אינה נמצאת שלימות שלשה קדושות אלו כראוי אצל כל הצדיקים בלי שום חסרון, מה שאין כן לעתיד ישתלמו כראוי, ולכך זוכים בשבח שלש פעמים ״קדוש קדוש קדוש״.

ב והנה ידוע דאין האדם שלם בשלש קדושות הנזכרות -- שהם של המחשבה והדיבור והמעשה -- אלא אם כן יזכה לטבוח יצרו על דרך מה שאמר דוד המלך עליו השלום (תהילים קט, כב) ״ולבי חלל בקרבי״ דקאי על יצר הרע שנקרא לב (ברכות סא, ב), ועל בעל תשובה באמת אמרו רבותינו ז״ל (סנהדרין מג, ב) ״זובח יצרו ומתוודה עליו״ ולכן בעל תשובה נקרא טבח שעושה טבח ליצר הרע, ומי שזכה להיות טבח שעושה טבח ליצר הרע אז זוכה לשלימות שלש פעמים ״קדוש קדוש קדוש״, שהם אחת במחשבה ואחת בדיבור ואחת במעשה, לכן תמצא שלש פעמים ״קדוש קדוש קדוש״ רמוזים במלוי אותיות ״טבח״ שהם טי״ת בי״ת חי״ת דשלשתם מלואם מספר קדוש, וזה שאמר: ״ואת אשר חטא מן הקודש ישלם״ - דאות אל״ף רמז למחשבה שמכונית בשם אל״ף שהיא מכוסית ונעלמת כמו שכתבו המקובלים ז״ל, ואות וא״ו רמז לקול שהוא הדיבור דאות וא״ו הוא סוד קול כנודע, ואות תי״ו רמז למעשה שהיא גלויה ואין לך אות גלוי כמו תי״ו מפני שהיא סופא דכל דרגין ואין אות אחרת אחריה לכסותה.

ג וזה שאמר ״ואת״ -- רמז למחשבה ודיבור ומעשה הנרמזים באותיות ״ואת״, ״אשר חטא מן הקודש״ פירוש חיסר אותם מן הקדושה שלהם מלשון ״ואני ובני שלמה חטאים״ (מלכים א א, כא), ״ישלם״ אותם בקדושתם ע״י ד״חמשיתו״ היא התשובה הרמוזה באות ה״א (ירושלמי חגיגה ב, א) שמספרה חמשה - ״יוסף עליו״ בתוספת מרובה. או: ״וחמישיתו״ הם שני אותיות ה״א ראשונה ואחרונה שבשם הוי״ה - תשובה עלאה ותשובה תתאה, ״יוסף עליו״ חלק תיבת עליו לשתים וקרי בה על י״ו, הם אותיות י״ו שבשם הוי״ה שמשתלם בתשובה כמו שכתבו המקובלים, תשובה -- תשוב ה״א:

ד נמצא שלימות איש ישראל הוא בשלימותו בשלשה מיני קדושות הנזכרות, ולכך כמה דברים יקרים ניתנו לישראל בשילוש, דהתורה שהיא חיותם משולשת בתורה נביאים כתובים, ונתנה בירח תלתאי על יד תלתאי, וכן המצות הם משולשים שהם מצות וחוקים ומשפטים, וכן התפילות משולשים שחרית מנחה ערבית, וכן מקום התפלה שהוא בית הכנסת הוא גם כן משולש בשלשה קדושות ששם קדושת ספר תורה היא כנגד קדושת המחשבה שבאדם, כי התורה היא חכמה ששם סוד המחשבה, ולכן נקראת תורת חסד כמו שכתוב (משלי לא, כו) ״ותורת חסד על לשונה״ ולכך נתנה ע״י משה רבנו עליו השלום שהוא יסוד דחכמה, ועוד שם קדושת ארון הקודש שהיא פחותה מקדושת ספר תורה והוא כנגד קדושת הדיבור כי כל דבור הוא סוד כלים, ועוד שם קדושת בית הכנסת עצמה שהיא פחותה מקדושת ארון הקודש וזו היא כנגד קדושת המעשה, ולכך נצטוינו לנהוג כבוד ומורא בבית הכנסת כי המכבד את בית הכנסת שהיא משולשת בשלשה קדושות שיהיה נשפע קדושה משולשת לנפש רוח ונשמה שלו יהיה קדוש בשלוש קדושות:

ויקרא

א בית הכנסת ובית המדרש נקרא מקדש מעט דכתיב (יחזקאל יא, טז) ״ואהי להם למקדש מעט״ אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות (מגילה כט, א), וכתבו הפוסקים דמצוה לירא מן המקדש נוהג בבית הכנסת ובית המדרש מדאורייתא, ולכן ראוי להזהר בכבודם ולשבת שם באימה ויראה, ואותם הנוהגים בהם שחוק וקלות ראש עליהם נאמר (ישעיה א, יב) ״מי ביקש זאת מידכם רמוס חצרי״ ובזוהר הקדוש (ח״ב קלא, ב) הפליג בעונש שלהם ואמר מאן דמשתעי בבי כנישתא רוצה לומר בדברים בטלים חיצונים אין לו חלק באלהי ישראל, ופרשנו הכונה על דרך מה שכתב אפיקי יהודה ז״ל במאמר ״אחאב כפר באלהי ישראל״ (סנהדרין קב, ב) והיינו כי הקב״ה נקרא אלהי ישראל מפני שאין ביניהם שר אמצעי, אבל לגבי אומות העלום נקרא אלהי האלהים שיש להם שרים אמצעיים, והעד שישראל אין להם אמצעי ממה שמצינו שהקב״ה השרה שכינתו אתם בבתי כנסיות ובתי מדרשו, ולכך המזלזל בהם נראה דאינו מודה שיש שם השראת שכינה, ולכן אין לו חלק באלהי ישראל רוצה לומר בזה התואר של אלהי ישראל שזכו בו ישראל:

ב יש שחים שיחת ילדים עם הילדים או שחים זה עם זה בעניני פרנסה ומשא ומתן אף על פי שאין דברים אלו בכלל דברים בטלים, אסור לשוח בהם בבית הכנסת ועיין אשל אברהם סימן קנ״א סעיף א:

ג אין אוכלין ושותין בהם, ולא מטיילין בהם, ואין מתקשטין בהם, ולא נכנסין בהם בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים ויש מחמירין גם בשתיית המים ונכון להזהר היכא דאפשר, מיהו בני אדם הבאים לבית הכנסת ללמוד זוהר הקדוש איזה שעות קודם מנחה בימות הקיץ שיש חום הרבה ואי אפשר בלא מים אין להחמיר:

ד אין מחשבין בהם חשבונות אלא אם כן הם של מצוה, כגון קופה של צדקה ופדיון שבויים, וכתבתי בספרי הקטן "מקבציאל" דחשבונות של המס כגון לחשב עם אלו שגובים המס כמה קבלו וכמה מסרו להממשלה, וכן היושבים להעריך את אנשי המס שיתן כל אחד ואחד לפי ממונו אין ראוי לעשות חשבונות אלו בבית הכנסת ובית המדרש, וגם אסיפה של יחידי הקהל לצורך תיקון העיר טוב לעשותה בבית יחיד, כי באסיפה לא ימלט מלדבר דברים בטלים וחיצונים, וכל סעודה שיש בה שכרות אע"פ שהיא של מצוה כגון סיום מסכתא אסור בבית הכנסת ובית המדרש, ובספרי הקטן "רב פעלים" העליתי בתשובה בס"ד דאסור ללמוד כתיבה וקריאה של שאר לשונות בבית הכנסת ובבית המדרש, ואפילו לשון של ערבי שלנו וכתיבתו, אבל כתיבה של ישראל שהיא חצי אשורית מותר, ושם הבאתי דברי הרב נחלה לישראל ופקפקתי בהם:

ה תלמידי חכמים ותלמידיהם מותרים לאכול ולשתות בבית הכנסת בדוחק, אבל בבית המדרש מותרים אפילו שלא מדוחק, ומותרים לישון שם אפילו שינת קבע, ודוקא אכילה ושתיה ושינה אבל שאר צרכים אסור, ושתיית עשן הוא בכלל אכילה ושתיה דמותר, והשמש של בית הכנסת אסור לשתות עשן בבית הכנסת:

ו הבריאים שנוטלים בידם מקל בימות הגשמים שיהיה להם עזר בהילוכם ברחובות המלאכים טיט, לא יכניסו המקל לבית הכנסת כשבאים להתפלל, אלא יניחוהו במקום שהשמש יושב שם ליתן טליתות לציבור אצל הפתח, אבל בזקן וחולה אין להחמיר ומותר לו ליקח מקלו בידו עד מקום מושבו ממש בבית הכנסת, והנה פה עירנו בזמן הגשמים יהיה על המנעל טיט הרבה ויזהר שלא יכנס ברבוי הטיט אלא יקנח בחוץ:

ז אם צריך ליכנס בהם לצורכו כגון לקרוא לאדם אחד, יכנס ויקרא תחלה מזמור תהלים וכיוצא בדברי תורה, ואח"כ יקרא את חבירו שרוצה בו, ואם אינו יודע לקרות ישהה שם מעט בין עומד בין יושב שגם זה מצוה, דכתיב (תהלים פד, ה) "אשרי יושבי ביתך" וישיבה זו היא לשון שהיה:

ח אין ישנים בבית הכנסת אפילו שינת עראי, ולכן אם מצא חבירו מתנמנם חייב להקיצו וכל שכן אם מצאו מתנמנם בעת התפלה וכן בעת הדרשה שבזה מסיר אזנו משמוע תורה והרי עבירה גוררת עבירה, ולצורך בית הכנסת מותר לישן שם:

ט היה לבית הכנסת שני פתחים לא יכנס בפתח זה ויצא בפתח זה כדי לקצר דרכו, ואם לא נכנס תחלה כדי לקצר דרכו הרי זה מותר לצאת בפתח השני, ואם נכנס להתפלל מצוה שיצא דרך פתח אחרת, דכתיב (יחזקאל מו, ט) "הבא דרך צפון להשתחות יצא דרך שער נגב": ואע"ג דאסור ליכנס בפתח זה ולצאת בפתח אחר כדי לקצר דרכו מכל מקום אם הולך לצורך מצוה שרי וכן אם נכנס בפתח זה ולמד בבית הכנסת מזמור תהלים שרי לצאת בפתח השני דהוי נכנס לצורך מצוה, ומיהו טוב לשהות מעט שם שאז יהיו בידו שתי מצוות לימוד ושהיה:

י מידת חסידות הוא שלא לירוק כלל בבית הכנסת, אלא יבלענו במטפחת כדי שלא יתראה הרוק באויר בית הכנסת, ואם יש שם איזה מחצלת וכיוצא פרוסה על גב הקרקע, ישחה הרבה עד המחצלת ויזרקנו תחת המחצלת, ואם אין לו לא זה ולא זה והוצרך לרוק בקרקע בית הכנסת יזהר לשפשפו ברגליו, ובשבת דאסור לשפשף ידרסנו במנעלו עד שיתמעך: ודע כי בלאו הכי צריך להזהר האדם בכל מקום ואפילו אינו בבית הכנסת שלא ישליך רוק או צואת החוטם בפני בני אדם, דאמרו רבותינו ז"ל (חגיגה ה.) "כי האלהים יביא במשפט על כל נעלם" (קהלת יב, יד) זה הרק בפני חבירו ונמאס חבירו שעתיד ליתן את הדין על זה, ולכן הרואה רוק עב שקורין "בלגם" היוצא מן כיחה או צואת החוטם מושלכים על פני הקרקע, מצוה לכסותם בעפר או ישפשפם במנעלו ויעבירם, כדי שלא ימאסו בני אדם ואע"פ שאינם שלו, ועיין חסד לאלפים סימן צ' אות ט"ו, גם יש בני אדם שצואת החוטם שלהם סרוחה, ולכן המטפחת שלהם שמעבירים בה צואת החוטם תהיה סרוחה מאד ויעלה סרחונה אצל היושבים סמוכים להמטפחת הזאת ונמאסים מאד שצריכין להזהר להחליף המטפחת בכל יום, ובעת הקנוח לא יפתחו המטפחת לעיני הרואין שנראה לכלוך רב שלה וימאסו, וצריך האדם ליתן דעתו היטב בדברים כאלה וישמר בהם:

יא אסור לשחוט בבית הכנסת גם לצורך כפרות, וכן בעזרת נשים שמתפללין שם נמי אסור. אבל בעזרה שלפני בית הכנסת שאין מתפללין שרי אם הוא לצורך כפרות, והמחמיר גם בזה תבוא עליו ברכה ועיין אשל אברהם סימן קנ"א סעיף קטן א, והמתעטש בבית הכנסת אין אומרים לו חיים טובים, ואין לנשק בניו הקטנים בבית הכנסת דאין ראוי להראות שם אהבה אחרת זולת אהבת המקום, מיהו נשוק ידי תלמיד חכם מותר כי זה עושה לכבוד התורה ואהבתה, וכן אותם הנוהגים שהעולה לספר תורה בירידתו ינשק ידי אביו או רבו ושאר קרובים שחייב בכבודם מן התורה גם זה הוא בכלל מצוה

שעושה כן לכבוד השם יתברך שצווה בכבודם, אך ידי קרובים שאין חייב בכבודם מן הדין לא ינשק, וכן משרת אצל בעל הבית בשכירות אם עלה לספר תורה לא ינשק ידי בעל הבית היושב שם בבית הכנסת דאין ראוי להראות כבוד לבשר ודם במקום המקודש הזה כי אם רק כבוד המקום ברוך הוא, וכן הוא הדין אם נכנס גביר לבית כנסת שאינו זקן ואינו תלמיד חכם אע״פ דמכבדין אותו בחוץ לקום מפניו עם כל זה בבית הכנסת לא יקום בפניו דאין בכבוד זה כבוד שמים, ומיהו אם הוא גביר מפורסם מיחידי הקהל ומקפיד על זה מותר לקום מפניו מפני דרכי השלום, דכל דאיכא בזה משום דרכי השלום הרי זה בכלל מצוה, ועל זה נאמר (משנה אבות ב יב) ״וכל מעשיך יהיו לשם שמים״:

יב יש להזהר שלא להתפלל בחצר שאחורי בית הכנסת העומד אחורי הכותל שמתפללין כנגדו בבית הכנסת, כי כאן נכנס לבית הספק יען דיש אומרים שצריך שיהיו פניו לכותל בית הכנסת אע״פ שנמצא מתפלל לצד ההפך, ויש אומרים שגם שם יתפלל לצד שמתפללים אנשי המקום ההוא, ולכל אחד מהדעות אם עושה להפך נקרא רשע, לכן יש להזהר ולא יכניס עצמו במבוכה כזה וכנזכר בחסד לאלפים סימן צ׳ אות ד׳:

יג אם יש לפניו שתי בתי כנסיות ובאחד מתפללין בו רוב עם, נכון שילך לבית הכנסת שמתפללין בו רוב עם יותר, ויזהר בזה בשלש תפילות שחרית ומנחה וערבית, ואם יש לפניו שתי בתי כנסיות והאחד רחוק מביתו יותר, כשילך לאותו הרחוק יש לו שכר פסיעות וכן בית הכנסת שמתפללין בו בקבע כל ימות השנה הוא מקודש יותר, וטוב שיתפלל האדם במקום המקודש ביותר, וכן בית הכנסת שיש בו חלונות כנגד ירושלים הוא ראוי יותר להתפלל בו, וטוב שיהיו שנים עשר חלונות, שלשה לכל צד ויש סוד בדבר וכנזכר בחסד לאלפים יעוין שם, ובתי כנסיות שלנו שיש באמצע בין התיבה ובין ההיכלות אויר פתוח, טוב שיתפלל האדם לפני האויר, כי שם קודם שיתחיל בעמידה יוכל להסתכל לשמים ויכנע לבבו:

יד התיבה שבאמצע בית הכנסת שעומד שם השליח ציבור יש מדקדקין לעשות לה שבעה מדרגות ויש בזה טעם על פי הסוד כנזכר בזוהר הקדוש, אך אין זה מעכב לפום דעתי, דאפילו אם אין בה שבעה מדרגות - דין תיבה יש לה לענין הקפות ולכל דבר, ורק אם יש בה שבעה מדרגות הוא מצוה מן המובחר:

טו אין מדליקין נר הדיוט מנר בית הכנסת, ויש אוסרין להדליק אפילו נר של מצוה וכל שכן דאסור לקרות דברים של חול, ולכולי עלמא אין להדליק סיגריה של מעלה עשן מנר בית הכנסת, וצריך להזהיר בדבר זה לשמשים של בית הכנסת דנכשלים בזה, ושמן שנפל בו עכבר ומת דמאיס לאדם באכילה, אין להדליקו בנר בית הכנסת:

טז אסור לנתוץ ולסתור דבר מבית הכנסת אלא אם כן עושה כדי לתקן ולבנות, ואפילו אבן אחת אסור לנתוץ מבית הכנסת ובית המדרש דרך השחתה, ואין היתר אלא אם כן עושה דרך תיקון ויש אוסרין לסתור כותל בית הכנסת כדי לעשות חלונות לעזרת נשים, משום דעזרת נשים אין בה קדושת בית הכנסת, וכנזכר בחכמת אדם כלל פ״ו אות ט״ו ועיין חיי אדם כלל י״ז אות י׳, ואותם העושים נקב גדול בכותל לתחוב שם יתידות שיניחו עליהם דפים לעשותם כמו זיז כדי שיניחו שם סידורים וכיס ציצית וכיוצא, לאו שפיר עבדי משום דאין נתיצה זו לצורך ותיקון בית הכנסת עצמו, ועיין חיי אדם כלל י״ז אות י׳ וחסד לאלפים סימן קנ״א סוף אות י״ג ושאר אחרונים:

יז מי שביתו שכן לבית הכנסת יכול להשתמש בחדר הסמוך לכותל בית הכנסת, ושרי לישן ולשמש מטתו בחדר ההוא, אך בכותל עצמו המפסיק בית בית הכנסת ובין החדר אסור להשתמש בו אפילו תשמיש שאינו של בזיון, ואסור לנתוץ מהכותל אפילו אבן אחת, ואפילו לתקוע בו מסמר כדי לתלות בו איזה דבר אסור, ואין רשות ביד הקהל לתת רשות על דבר זה אפילו בממון, אבל אם הכותל נבנה מתחלתו בשותפות בעל החדר עם גבאי בית הכנסת אז יש לו דין מחצה על מחצה, וישתמש בעל החדר בתוך החצי שלו, ובחצי של בית הכנסת לא ישתמש אפילו בתקיעת מסמר, ועיין עקרי הד״ט סימן א׳ אות י״ד וחסד לאלפים סימן קנ״א אות י״א:

צו · פתיחה

א הלכות אלו השייכים לחג המצות דרכי לדרשם בשבת הגדול בכל שנה ושנה בעזרת השם יתברך, וקישור שלהם יהיו בתוך הדרשה של היום הקדוש ההוא כפי מה שיזדמן הקשר בדרשה בעזרת השם יתברך:

צו

א קודם ליל ארבעה עשר צריך לכבד כל החדרים והבתים שבחצר, וגם האשה תעיין היטב בכל הבגדים בכיסים שלהם אולי הניחו בהם חמץ, ואפילו על הספק צריכה לבדוק ולראות, ואז בתחלת ליל ארבעה עשר בודקים את החמץ לאור הנר אחר צאת הכוכבים תכף ומיד, ויטול ידיו קודם שמברך על הבדיקה וכנזכר באחרונים ז״ל:

ב צריך לבדוק לאור נר אחד של שעוה, ולא יביא שנים הגדלים או דבוקים ביחד דהוי כאבוקה, ואין בודקים לאור האבוקה, והנרות שאין בודקין בהם נתנו בהם סימנא חשש״א בעלמא שהוא ראשי תבות חלב שמן שומן אבוקה ועיין ״מועד לכל חי״, והנרות הבאים בזמן הזה לעירנו מערי אירופא הם של חלב ואין מדליקין בהם:

ג צריך לבדוק בחורין ובסדקין ובכל מקום שמכניסין בו חמץ, ולא יקוץ בבדיקתו אף על גב שיש לו טרחא גדולה שכותלי הבית בנויים באבנים קטנים ואין עליהם טיחה, כי מצוה זו היא גדולה מאד ולפום צערא אגרא, ויבדוק במקום קיבול העשוי בבנין הכתלים שקורין בלשון ערבי בשם רוואזי״ן (אדני חלון ובליטות קיר) וכיוצא בזה, ואם שכח או נאנס ולא בדק בלילה יבדוק ביום תכף ומיד אחר תפלת שחרית, ותהיה הבדיקה לאור הנר, ורק באכסדרה שאורה רב אין צריך נר:

ד לא יתחיל שום מלאכה, ולא יאכל עד שיבדוק, וטעימא בעלמא לאכול פירות, או פחות מכביצה פת מותר קודם בדיקה, וגם אם יש לו עת קבוע ללמוד לא ילמוד עד שיבדוק:

ה קודם בדיקה יברך ״אשר קדשנו במצותיו וציונו על ביעור חמץ״, לפי שהבדיקה היא צורך הביעור. ואף על גב דמצוה זו היא באה מזמן לזמן אין מברכים עליה שהחיינו. מיהו כתבו האחרונים אם נזדמן אצלו בגד חדש או פרי חדש יברך שהחיינו ויכוין לפטור גם מצוה זו. ואם שכח ולא בירך על ביעור חמץ יברך כל זמן שלא סיים הבדיקה. ואם בודקים עמו בני הבית יברך הוא לבדו ויתכוונו הוא והם לצאת ידי חובה, ולא ידבר בין הברכה לתחילת הבדיקה, ואם דיבר שלא מענין הבדיקה צריך לחזור ולברך, וטוב שלא ידבר בדברים אחרים עד שיגמור כל הבדיקה. ויצניע תחלה החמץ שיש לו, בעבור אכילתו ויכפה עליו כלי:

ו המנהג שמוליכין עם הבודק קערה שנותנין בתוכה חתיכת לחם וסכין כדי לחטט בה בחורין וסדקין, ויש נוהגין לתת עשרה פתיתי חמץ בזויות הבית קודם בדיקה כדי שימצאם הבודק ויבערם, ופה עירינו בגדאד נוהגין להניח בקערה הנזכרת מעט מלח, והטעם דהשטן וגונדא דיליה מתקנאין במצות בדיקת החמץ הרבה, ולכן מוליכין עם הבודק מלח לדחות המשטינים והמקטרגים, על דרך שאמרו בהשמת המלח על השלחן, ועוד טעם אחר דעושין כן לסימנא טבא שנזכה לשנים רבות לבדוק בכל שנה ושנה, דהמלח הוא סימן לקיום דכתיב ״ברית מלח״ (במדבר יח יט) שהוא דבר המתקיים:

ז אחר הבדיקה בלילה מיד יבטלנו ויאמר ״כל חמירא וכו׳ דלא חיזתיה וכו׳ ליבטיל ולהוי כעפרא דארעא״, וצריך שיבין מלת ״חמירא״ שם הכולל חמץ ושאור, גם יבין דהביטול הוא שעושהו הפקר ואין לו רשות בו, ויאמר הביטול שלשה פעמים כמו שכתוב ב״מחזיק ברכה״:

ח החמץ אסור באכילה ביום ארבעה עשר מארבעה שעות ולמעלה, אבל בהנאה מותר בשעה חמישית גם כן, ואלו הם שעות זמניות, ונחשוב אותם מעמוד השחר, ואחר אכילתו ינקה שיניו בחתיכת עץ דקה, שיכניסנה בחורין ובסדקין שבשיניים כדי שלא ישאר חמץ דבוק שם, ואחר נקוי ירחוץ וידיח פיו היטב במים וישפשף שיניו באצבעו היטב דחמץ בפסח במשהו, מעשה באחד שהיה נזהר הרבה בשמירת המצה בלישה ואפיה ובכל הלכות פסח, והנה בליל פסח אחר שישן חלם דאומר לו אדם אחד ״אוי לו שאכל חמץ משהו״, ויקץ ויתמרמר מאד ויבך בכי גדול וחזר וישן מתוך בכייתו, ויחלום והנה איש מדבר עמו ואומר לו ״זה החמץ שאכלת הוא שנשאר בין השינים פירור קטן חמץ מאכילה שאכל בערב פסח בבוקר, ובעת שהיה אוכל ולועס המצה בלילה נפרד אותו פירור מבין השיניים ונדבק במצה ואכלו עם המצה״, על כן, כמה וכמה צריך האדם לשום לבו דבר זה להזהר בנקוי שניו היטב:

ט מי שיש לו חמץ בחנותו ואי אפשר לפנותו מחנותו למכרו לגוי שצריך למכרו בעודו בחנות לגוי, יזהר למכרו כפי הדין שיקבל מן הנכרי מעות ויאמר לו בפירוש שהוא מוכר לו כל החמץ פלוני שיש לו בחנותו, וגם הוא מוכר כל הכלים שמונח בהם החמץ, כי היכי דלא להוי ככליו של מוכר ברשות לוקח דלא קנה, וימסור לו כל המפתחות של החנות ויאמר לו בפירוש שהוא מוסר לו המפתחות כדי שיכנס לחנות בכל עת שירצה ויעשה בחמץ שבתוכו כחפצו ורצונו כאדם העושה בשלו בלי שום מוחה שבעולם מיהו עדיף טפי שלא יעשה דרך מכירה אלא דרך מתנה, שיתן במתנה גמורה

ושלמה את החמץ ואת הכלים שמונח בהם לנכרי, וימסור לו את המפתחות של החנות כדי שילך הנכרי ויעשה בחמץ כחפצו ורצונו, מפני שדרך המתנה היא יותר נכונה, דהמכירה אינם עושים כתקנה, וכל זה יעשה בבוקר תכף אחר תפלת שחרית ככדי שלא ישכח מחמת טרדא, ואף על פי שזה הגוי מחזיר לו הכל אחר הפסח ואינו נהנה כלום, אין בכך כלום כיון דבאמת הנכרי קנה כל זה כפי הדין: ואותם שיש להם מיני מתיקה שיש בהם קמח לא ישהו אותם בבית, אלא ימכרו לגוי או יתנו אותם לו במתנה גמורה, ואף על פי שהגוי מחזיר אותם להם אחר פסח, וכן אותם שיש להם דגן שקורין בורג״יל (חטה חלוטה וגרוסה), וכן משקה שקורין ״בירה״ צריכין למכור לנכרי או ליתנם לו במתנה גמורה ויקחם אצלו לבית. ואם שכחו ולא מכרום או לא נתנום במתנה לנכרי קודם פסח, ועבר עליהם הפסח אסורים בהנאה אחר הפסח. אבל, סוכר הבא מערי אינדיא (הודו) וכן קנד (גושי סוכר שקוף) הבא מערי אירופא וכן מתוק שקורין נבאת (גושי סוכר בדמות בקבוק) מותר להשהותם בבית בפסח ורק אין אוכלים מהם בפסח. ומי שיש לו חמץ בספינה או בשיירה ימכרנו לנכרי במעות ובשטר, ויבא אצל המורה ללמדנו נוסח השטר איך הוא:

י אחר שגמר אכילתו ביום ארבעה עשר ישרוף הוא בכבודו ובעצמו את חמץ הנשאר דמצוה בו יותר משלוחו, אבל אסור לזרוק החמץ ברשות הרבים משום בזיון, וגם יש בזה חילול השם בעיני הגויים, והמנהג לשרפו בחצר בערבה של ״הושענא״, ועיין ״חיים לראש״ דף יב ואחר שריפתו יבטלנו מיד ויאמר ״דחזיתיה ודלא חזיתיה וכו׳״, ויאמר הביטול שלשה פעמים, ולא יבטלנו קודם שרפה, כדי לקיים מצות שריפה בחמץ שלו, ואם לוה ככר קודם פסח, מוטב להחזירו קודם פסח ואם לא החזירו קודם יחזירנו אחר פסח ואין בזה חשש, ואם לא יחזירו יש בזה משום גזל:

יא הלובש כתונת חדשה ממין הבגדים שיש בהם חמץ נוקשא שקורין בערבי נשא (עמילן חטה), צריך לכבסה קודם פסח היטב היטב, שישרה אותה במים קודם כבוס כדי שיוכל להעביר את זה ה״נשא״ ממנה על ידי כבוס וילבשנה במועד, שאם תשאר בזה ה״נשא״ שבה אז קרוב הדבר שיבא זה ה״נשא״ בתוך פיו במועד בזמן שהחמץ אסור במשהו, יען כי דרכן של בני אדם ככשחוגרין מכנסיים בבית הכסא לאחוז הכתונת בשיניהם, וגם לפעמים מקנח פיו וכן שיניו בכותנתו, וכן יזהרו לכבס קודם המועד מטפחות החדשות באים מערי אירופא שגם אלו יש בהם חמץ נוקשא שקורים ״נשא״, וכן יכבסו המפה שפורסין על השלחן שאוכלין עליו שיש בה ״נשא״, וכן בבגד שפורסין על המטות כשיושבין עליהם בסעודתם בשלחן, שיזדמן חתיכת לחם לחה או פרי לח שנופל עליה וקולט מן ה״נשא״ הנזכר וטועם אותו בפיו וכן כיוצא בזה:

יב לא ישתמש בכלים של חמץ בפסח בלי הכשר, וכפי תשמישו הכשר שלו שאם נשתמש בו חמץ ברוטב ברותחין, הכשרו על ידי הגעלה במים רותחין, ולא יכניס הכלי תוך המים אלא רק אם הוא רותח, ואם נח מרתיחתו יבעיר עוד אש וירתיחו המים אז יגעיל בהם, וטוב להשהות מעט את הכלי בתוך הרותחין די שיכנסו הרותחין לתוך עובי הכלי וכדי יציאת הגיעול לחוץ וכנזכר בשולחן ערוך לרבנו זלמן ז״ל, ודוקא שהיה מועטת ישהה אותם, אבל לא ישהה הרבה, וקודם ההגעלה ישופם היטב ויעביר מהם כל חלודה, ואם יש גומות שאי אפשר לנקות החלודה משם צריך ליבון במקום הגומות, וגם ידות הכלים צריך להגעיל, ויזהר להגעיל קודם שעה חמישית כדי שלא יצטרך לכמה תנאים, ואפילו המגעיל קודם שעה חמישית יזהר שלא יהיו הכלים בני יומן, משום דלא לחלף בכלי של איסור, כי בשאר ימות השנה אין להגעיל כלי של איסור אלא אם כן אינו בן יומו, והמגעיל על ידי צבת יגלגל הכלי, וגם כסוי הקערה צריך הגעלה: וכתוב בשער טעמי המצות פרשת עקב אזהרה מרבינו האר״י ז״ל: ראוי ליזהר שלא ללבן הכלים של נחשת עם בדיל מהותך כדרך העולם להשתמש בהם מצה עד שיגעילם תחלה, לפי שזה הבדיל שהותך עליו נעשה קליפה על הנחשת ומונע פליטת החמץ מתוכו אם יגעילוהו אחר כך, והליבון בבדיל עצמו אינו מועיל לפי שהליבון נתנו לו חז״ל שיעור שיותזו ממנו ניצוצות, וליבון הבדיל לא יתלבן שיעור נתיזת נצוצות, ולכן יותר טוב להגעילו תחלה לפלוט החמץ, ואחר כך ילבנהו הגוי לפניו בבדיל, ויזהר שלא יכבה הכלי אחר כך במים שלפני האומן שבהם מכבה הכלים של חמץ עד כאן דבריו יעוין שם, ופה עירינו יע״א לא נהגו בכך אלא מלבנים כלים שמשתמשים בהם בחמין כל השנה בבדיל תחלה, ואחר כך מגעילים אותם להשתמש בהם בפסח, ואין אנחנו מוחין בהם, מפני דפה עירנו אין דרכם לבשל בכלים אלו בשאר ימות השנה חמץ גמור בעין כתבשיל שיש בו פת וקמח, ורק במחבת דרכם לטגן בה עיסה מקמח, ואפילו הכי אין זה רוב תשמישה, ולכן אין אנחנו מוחים בהם לעשות על פי אזהרת רבינו האר״י ז״ל הנזכרת, אך ודאי ירא שמים צריך להזהר בכך, וכן בכלי שנאסר משום בשר בחלב, וכן שאר כלי איסור שרוצה ללבנו בבדיל ולהגעילו, שצריך ליזהר כל אדם בזה להגעילו תחלה ואחר כך ילבנו בבדיל, כמו אזהרת רבינו האר״י ז״ל הנזכרת:

יג נהגו לשטוף הכלים בצונן אחר הגעלה, כדי שלא יבלע הכלי מן לכלוך מים רותחין שעל גביו, כי פליטת הכלי נתערב ברותחין, ואף על פי שנתבטל בששים אף על פי כן נהגו לכתחילה להעבירו על ידי שטיפה בצונן וכנזכר בשולחן ערוך להגאון רבנו זלמן ז״ל, ו״לבוש״ כתב טעם אחר בזה:

יד כלים שנשתמשו בהם על ידי האור ביובש, כגון שפודים ואסכלאות שקורין בערבי ״סג׳את״ (רשתות ושפודי מתכת לצלי) שנשתמשו בהם חמץ, צריך ליבון להכשירם לפסח, ולא מהני להו הגעלה, והמחבת שמטגנים בה די בהגעלה, אבל מורנו רבי משה ז״ל כתב צריכה ליבון והמחמיר ללבנה

תבוא עליו ברכה, מיהו אין צריך ליבון רב שיהיו ניצוצות נתזין ממנה, אלא די בליבון שיהיה הקש נשרף עליה מבחוץ, וכלי חרס אפילו אותם המצופין שקורין "פרפורי" (בציפוי עופרת) שמשתמש בהם רותח דכלי שני, לא יועיל להם שום הכשר, אלא ינקם היטב ויצניעם במקום סגור, כדי שלא יטעה להשתמש בהם בפסח, וקערות שהם כלי מתכות שה מצופים בהיתוך זכוכית אין להגעילם, וכל כלי הזכוכית שנשתמש בהם בצונן, אפילו שנשתמש בהם משקה העשוי משעורים שהוא הנקרא "בירה", יש להם היתר להשתמש בהם בפסח על ידי עירוי שימלאם מים וישארו בהם כ"ד שעות, ואחר כ"ד שעות ישפכם ויחזור וימלאם מים חדשים ויהיו גם כן בהם כ"ד שעות, וישפכם ויחזור וימלאם עוד מים חדשים שיהיו בהם כ"ד שעות, ובזה מותרים להשתמש בפסח, מפני שבליעתם בתחילה היתה בצונן:

טו בשאר ימות השנה אם לוקח כלי מתכות ישן מהגוי צריך להגעילו תחילה, ואחר כך יטבילנו, ויברך "על טבילת כלי", ואם הם שני כלים או יותר יברך "על טבילת כלים" כן המנהג פה עירנו יע"א, ודלא כמאן דאמר דיברך "על טבילת כלים" אפילו אם מטביל כלי אחד, והכלים שמכניסים בהם יין או שכר לקיום שקורין בערבי "קראריב" (מיכלי זכוכית גדולים) דינם ככלי מתכות, ואם קנה חדשים יטביל אותם ויברך כסברת הרב "בית דוד" ז"ל, ודלא כהרב "מטה יאודה" ז"ל כן הסכים עטרת ראשי הרב הגאון מור זקני רבינו משה חיים זלה"ה וכן הנהיג פה עירנו בגדאד משנים קדמוניות, וכן היה דורש ברבים בכל שבת הגדול, וכן היה דורש עטרת ראשי הרב מור אבי זלה"ה בכל שבת הגדול, וכן אני העבד דורש בכל שבת הגדול בעזרת השם יתברך, נמצא המנהג בזה ברור ויציב ואין כאן חשש ספק בברכות להקל:

טז אין לשין אלא במים שלנו, ושואבים אותם סמוך לבין השמשות, או בין השמשות, וכתב הרב הגאון הרב חיים פלאג'י ז"ל ב"חיים לראש": זמן המוגבל לשאיבה הוא עשרה דקים קודם קריאת ה"מגרב" (הערב), באופן דכיון שנעשה שתים עשרה שעות בשלימות וקרא "המגרב", אז תכף ומיד יפסיק מלשאוב עוד. יעוין שם, ואסור לשאוב לכתחילה למצת מצוה על ידי גוי ויזהר לרחוץ ידיו קודם שישאוב ויאמר בפיו "הריני שואב מים לשם מצת מצוה":

יז טוב שלא תגע אשה נדה במים ששואבין למצת מצוה וכמו שכתב ב"חיים לראש", ויזהרו לכסות פי הכד יפה שלא יפול דבר לתוכו, ואם מניחם בלילה בגג יזהר להורידם קודם הנץ החמה, שמא ישכחם ותזרח עליהם השמש, או שמא יהיה יום מעונן דיומא דעיבא כוליה שמשא, ואם יש לו אכסדרא טוב להניחם בלילה באכסדרא:

יח הן למצת מצוה הן לשאר מצות צריך להזהר שלא ילושו קודם עמוד השחר, יען שצריך להמתין על המים שיעור לילה אחת על כל פנים ואחר כך ילושו בהם, ובערב פסח אם מוכרח ללוש קודם עלות השחר מחמת הרבוי, צריך שישאוב את המים בין השמשות של ליל שלושה עשר, אבל אם שאבם בבין השמשות של ליל ארבעה עשר אין ללוש באלו המים קודם עמוד השחר דצריך על ככל פנים לילה אחת, אף על פי דיש מקפידים להצריך שתים עשרה שעות מעת השאיבה, הנה בשעת הדחק ולצורך גדול יש לסמוך על אותם דסבירא להו דסגי בלילה אחת אפילו אין בה שתים עשרה שעות, וצריך להזהיר כשמוציא מים מן החבית ליתן ללוש בהם שלא יכניס ידיו בתוך המים, כי הידים חמין הם ומחממין את העיסה וכמו שכתב רבינו זלמן ז"ל בשולחן ערוך, גם צריך להזהר שלא ילוש הקמח אחר הטחינה אלא עד שיעבור עליו כ"ד שעות, משום דמרתח על ידי הטחינה:

יט אין לשין לפסח עיסה גדולה יותר מן תק"כ (520) דרה"ם, ויותר טוב ללוש אותה פחות מן תק"כ (520), ושיעור עיסה שחייבת בחלה הוא קמח משקל שבע מאות ושבעה ושבעים דרה"ם, כי כן עולה מ"ג ביצים וחומש ביצה למשקל הביצה י"ח דרה"ם, וכנזכר בפוסקים ועיין "חיים לראש" דף ק"י יעוין שם, ומאחר שאנחנו נזהרים שלא יהיה בעיסה שלשין לצורך הפסח שיעור החייב בחלה, לכן טוב להניח כל המצות אחר אפיה בסל אחד והסל מצרפם לחלה, ואז מפריש חלה ומברך, ואם אין לו סל או תיבה אחת לצרפם, בתוכה, יניח המצות במקום אחד ויפרוס עליהם מפה שלא יתגלה מהמצות כלל ויפריש חלה, והברכה של החלה היא "אשר קדשנו במצותיו וציונו להפריש חלה תרומה", ואף על פי דיש מי שכתב הנוסח הוא "תרומה חלה", המנהג פה עירנו לברך "חלה תרומה", וכן היו דורשים עטרת ראשי הרב מורי זקני זלה"ה, ועטרת ראשי הרב מור אבי זלה"ה בציבור בכל שבת הגדול, ושמעתי שכן המנהג בעיר הקודש תוב"ב:

כ אם שכח ולא הפריש חלה קודם יום טוב, ונזכר ביום טוב אין מפרישין חלה ביום טוב כמו שכתוב בשולחן ערוך סימן תק"ו, כיצד יעשה? יאכל בלא חלה, וישייר מצה אחת עד מוצאי יום טוב ויפריש חלה מאותה מצה, דחלת חוצה לארץ אוכל ואחר כך מפריש, ואף על פי שיש אומרים דלא אמרינן בחוצה לארץ אוכל ואחר כך מפריש אלא דוקא בהיכא דהוה בהו שיעור חלה בעודה עיסה, אבל אם לא היה בעיסה שיעור חלה, אלא אחר כך צירפם בכלי אחד ונתחייבו בחלה לא מהני בה לשייר מצה אחת להפריש ממנה חלה במוצאי יום טוב, אלא צריך שישייר מעט מכל מצה ומצה כדי לתרום מן המוקף, הנה העליתי בספרי הקטן "מקבציאל" העיקר כסברת החולקין דסבירא להו גם בכהאי גוונא דלא היה שיעור בעיסה תחלה, אלא שאחר אפיה

נתנם בכלי לצרפם, מהני לאכול מהם קודם הפרשת חלה, ורק אחר כך ישאיר מצה אחת ויפריש ממנה חלה, על כן אם שכח ולא הפריש קודם יום טוב יסמוך על סברה זו לאכול ולהפריש אחר כך ממצה אחת ועיין בשולחן ערוך לרבנו זלמן ז״ל הלכות פסח סימן תנ״ז סעיף י׳ וי״א יעוין שם:

כא אחר שיברך ויפריש יאמר בפיו הרי זו חלה, כדי שיקרא לה שם בפיו אחר הברכה, ואע״ג דאיכא רבים דסבירא להו דלא בעינן לקרא לה שם, עם כל זה כיון דאיכא רבוותא דסבירא להו הכי, מאי הפסד יש באמירת ג׳ תיבות אלו למעבד אליבא דכולי עלמא, כן העליתי בס״ד בתשובה בספרי הקדוש רב פעלים:

כב הרא״ש ז״ל היה משתדל בעשיית מצת מצוה בכבודו ובעצמו, וכן ראוי לכל אדם לעשות, ואמר רבינו האר״י ז״ל המטריח עצמו במצת מצוה עד שמזיע יועיל לתיקון קרי, והלש אחר איסור חמץ יאמר בתחלת הלישה כל פירורין שיפלו בשעת לישה ועריכה, וכן בצק הנדבק בכלים יהיו הפקר כעפרא דארעא, והמנהג להצניע הולבין להסיק בהם התנור לאפית מצת מצוה, והנה מצות מצוה זו מצוה מן המובחר ללוש ולאפות אותה בערב פסח אחר שבע ומחצה ועיין ברכי יוסף ז״ל:

כג אם נמצא חטה במצה בעודה חיה, אם אינה מבוקעת יקח מן המצה כדי נטילת מקום, והמצה עצמה מותרת, ואם היא מבוקעת יאסור כל אותה המצה שנמצאת בה החטה אבל אם החטה נמצאת בעיסה אפילו מבוקעת, נוטל בה כדי נטילת מקום בלבד וזורקו לאש וכל העיסה מותרת, מפני שיש בזה הפסד מרובה וגם שעת הדחק וכמו שכתבתי בספרי הקטן מקבציאל:

כד אסור לעשות מלאכה בערב פסח מחצות ולמעלה אפילו בחנם. וצריך להסתפר קודם חצות, ואם שכח קודם חצות יסתפר אחר חצות ע״י גוי, אך צריך שיעמיד ישראל על גב לראות מתחילת תספורת עד הסוף, ואפילו קציצת הצפרניים טוב להזהר לקוץ אותם קודם חצות:

כה הבכורות אפילו הם כהנים או לויים מתענים בערב פסח בין בכור מאב בין בכור מאדם ודוקא הזכרים אבל הנקבות לא נהגו להתענות, והזכר אפילו נולד אחר נפל גם כן יתענה, והנולד אחר ולד שמת תוך שלשים יום וכלו לו חודשיו לא יתענה, דיש לסמוך בזה על הגאון שבות יעקב והגאון דגול מרבבה דמקילין בזה, ואם הבכור עצמו היה חתן או אבי הבן או סנדק מותר לאכול ואין צריך לפרוע תעניתו אחר החג, אבל אם נזדמן לו פדיון שפודה את בנו אין לאכול, ויש נוהגים דהחתן מזמין את הבכורות לסעוד בו ביום אצלו בסעודת חתן, וכן אבי הבן בסעודת מילה ואין אנחנו מוחין ביד הנוהגים בכך, מיהו אינו יכול להזמין הרבה אלא רק צמצום להשלים העשרה ולא יותר ועיין חק יעקב, ובסעודת סיום מסכתא אם הבכור גמיר וסביר להניח מה שאומרים בעת הסיום מותר לו לאכול שם ועיין חיים לראש:

כו אסור לומר בשר זה לפסח, אלא יאמר בשר זה ליום טוב, ואסור לאכול מצה בערב פסח, וגם בלילה של ערב פסח אין לאכול, אבל מצה מבושלת שבישלה קודם י״ד מותר לאכול בי״ד, כן העלתי בתשובה בס״ד בספרי הקדוש רב פעלים, ולא יאכל הרבה בערב פסח, כדי שיאכל בליל פסח לתיאבון משל למי שיזדמן אצלו אורח וכו׳:

כז יזהרו הנשים בבדיקת החזרת והכרפס, דכל תולע יש בו חיוב חמשה מלקיות, והדבר הזה תלוי בצואר האשה בעלת הבית דכל בני הבית סומכין עליה בזה, ואם מקילה בבדיקה אפשר שיהיה תלוי בצוארה חיוב מלקות יותר משערות ראשה, בפרט בהיות בני הבית מרובין ובמקומות אלו שהתולעים קטנים מצויים הרבה בירקות, מעשה בחכם אחד שנכנס בערב פסח לחצר אחד, וראה את האשה בעלת הבית, לפניה שני סלים גדולים מלאים חזרת, והיא רוחצת העלים של החזרת ורואה אותם במהירות כלאחר יד ומנחת בסל לפניה ויאמר לה החכם: כמה שערות יש בראשך, אמרה לו לא מניתי אותם ולפי דעתי אי אפשר למנותם, אמר לה שערות ראשך אפשר להמנות, אך חיוב המלקיות אשר בצוארך אי אפשר להמנות, אמרה לו מה אעשה בני הבית מרובין ורוצין לאכול חזרת הרבה כי ערב להם, אמר לה תשובה זו לא תצילך ביום הדין, על כן שמעי לעצתי ותשליכי העלין שצריך להם בדיקה מרובה, ותקחי הקלחים דוקא וכן הכרפס תבדקי להם שיעור מועט לצאת ידי חובה דוקא. על כן בית שאוכליו מרובין ואין בודקים הרבה יעשו כן, ונוהגים שלא לאכול חזרת בערב פסח, וכן בחוץ לארץ אין אוכלים חזרת ביום ראשון של פסח:

כח יהיה שלחנו ערוך מבעוד יום כדי שיקדש מיד כשתחשך דהיינו אחר צאת הכוכבים, וישתה בהסיבה כל ארבעה כוסות, וכולם צריכין מזיגה ויעשה המזיגה במים בשלש פסקות זו אחר זו, ובעל הבית ימזוג לו הכוס אחד מבני הבית דרך חירות, גם יקבל הכוס בשתי ידיו משתי ידיו של הנותן, גם אכילת כל ארבע כזיתות של מצה יהיו בהסיבה בין אנשים ובין הנשים בין הגדולים בין הקטנים, וההסיבה צריכה להיות על צד שמאל, ואפילו איטר מסב על שמאל כל אדם ודלא כמאן דכתב להפך:

כט צריך לשתות רוב הרביעית בבת אחת דהיינו שתייה אחת ולא יפסיקנו בשתי שתיות, ובדיעבד אפילו הפסיק כמה פעמים יצא, ורק לא ישהה מתחילת שתיה עד הסוף יותר מכדי שתיית רביעית, ומשקל הרביעית הוא עשרים ושבע דרה״ם, ולכתחילה צריך שישתה כל הרביעית, אך בדיעבד אם שתה רוב רביעית יצא ידי חובתו, וכנזכר בפוסקים, ואע״ג דברכה אחרונה אין לברך בשותה רוב רביעית, משום דיש בזה פלוגתא וספק ברכות להקל, עם כל זה בליל פסח דאיכא ד׳ כוסות וברכה אחרונה שייכה לכולהו, אם בחד מנייהו או בתרי שתה רביעית שלם, יוכל לברך אח״כ ברכה אחרונה, אבל אם לא שתה בשום חד רביעית שלם לא יברך ברכה אחרונה על היין דספק ברכות להקל, על כן ידחוק עצמו לפחות בכוס אחד לשתות רביעית שלם, ואם יש בכוס כמה רביעיות צריך לשתות רובו, וכל הארבע כוסות צריכין שטיפה והדחה שירחצם מבית ומחוץ בכל פעם:

ל מביאין לפני בעל הבית קערה שיש בה שלושה מצות ומרור וחרוסת וכרפס וזרוע וביצה, והחרוסת זכר לטיט שנשתעבדו בו אבותינו, לכך מניחים בתוכו אגוזים ושקדים, והזרוע זכר לפסח דבזמן בית המקדש היה מביא גם את הפסח בשעת אמירת ההגדה, והביצה זכר לקרבן חגיגה, ומנהגנו לעשות הזרוע צלי והביצה שלוקה במים, ואם שכח ולא צלה הזרוע בערב פסח מותר לצלותו בליל פסח, אע״ג דאין אוכלין צלי גם ביום ראשון וכמו שכתבתי בספרי הקטן מקבציאל, וצריכין להזהר בכל ביצים ששולקין בקדרה בפסח שירחצו תחילה במים צוננין בתוך כלי אחד בפני עצמן, מפני כי אצלינו אלו המוכרים את הביצים קונים אותם מן הערביים והם מניחים אותם עם הקמחים שלהם ונדבק על קליפתם קמח, לכך ירחצום היטב תחלה כי חמץ בפסח במשהו:

לא נוטל ידיו לצורך טיבול ראשון ולא יברך על נטילה זו, ואשרי הנזהר ליטול ידיו בטיבול משקה בכל השנה כולה, ועטרת ראשי הרב מור אבי זלה״ה היה נזהר בכל השנה והיה מזהיר לכמה בני אדם בזה כי באמת מנהג העולם להקל בזה בשאר ימות השנה הוא בנוי על סברה יחידאה ועיין בשו״ת מטה יוסף ז״ל מה שכתב בזה:

לב יקח כרפס פחות מכזית, שלא יתחייב בברכה אחרונה ויברך עליו בורא פרי האדמה, ויכוין לפטור המרור ויטבול אותו בחומץ ויאכלנו בלא הסיבה, וכמו שכתב הגאון חיד״א ז״ל וכן מנהגינו מזמן עטרת ראשי הרב הגאון מור זקני זלה״ה לאכלו בלא הסיבה, וטיבול ראשון זה שהוא כרפס בחומץ, הוא זכר לסיבת קושי השעבוד שהיה בשביל מכירת יוסף הצדיק עליו השלום ושהטבילו כתונת פסים שלו בדם ומכרוהו וגרמו צער ליעקב אבינו עליו השלום, וזה נרמז בכרפס והיינו אותיות ״כר״ הם סוף מכר ואותיות ״פס״ הם ראש ״פסים״, וטיבול שני שהוא מרור בחרוסת הוא זכר לקושי השעבוד עצמו שמררו חייהם במעשה הטיט הרמוז בחרוסת וכמו שכתבתי בזה בספרי הקטן מקבציאל ואע״ג שאמרנו שצריך ליקח כרפס פחות מכזית כדי שלא יתחייב בברכה אחרונה הנה אם שגה ואכל כזית צריך לברך אחריו בורא נפשות רבות, ועם כל זה לא יברך על המרור בורא פרי האדמה יען דחשיב מצרכי הסעודה הבאים תוך הסעודה, ויזהר שלא יאכל כל הכרפס שיש בקערה אלא ישאר בקערה מהכרפס עד אחר המוציא, דצריך שיהיה סוד הקערה שלם עד לאחר אכילת מצה ומרור:

לג יקח מצה האמצעית ויחלקנה לשתיים, ויתן חציה הגדול לאחד מהמסובין להצניעו לאפיקומן, וחצי השני הקטן יניח בין שתי המצות השלימות, וכפי הסוד יחלקנה להאמצעית צורת ״ד״ ״ו״ וצירו של ו׳ יניח לאפיקומן וצורת ד׳ יניח בין המצות וכשאומר הא לחמא עניא יגביה בפרוסה, ויאמר הא בציר״י, ומנהגנו לכפול פסקא זו שלש פעמים, ואח״כ יצוה להניח הקערה בסוף השלחן, גם ימזגו הכוס ויניחו לפניו כדי שישאלו ויאמרו ״מה נשתנה״, וכשיתחיל לומר עבדים מגישים הקערה לפניו, וכשאומר אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן מנהג יפה לאחוז חצי המצה הטמונה לאפיקומן להראות לבני המסיבה שהוא זכר לפסח וכנזכר בספר תניא, וכשמגיע ל״מצה זו״, יגביה המצה השלימה העליונה שלפניו לחבוב מצוה, וכן הוא הדין כשיגיע למרור זה, אבל כשאמור ״פסח שהיו אבותינו אוכלין״ לא יאחוז הזרוע בידו אלא יראנו בלבד, וכשיגיע להיא שעמדה, יאחוז בידו הכוס שמזגו לו, ויכסה הפת, ויזהר לכסות הפת בכל עת שלוקח הכוס בידו:

לד יטול ידיו ויברך על נטילת ידים, ויקח המצות שלשתם ביחד משום לחם משנה, ויברך המוציא וישמיט השלישית וישאר בידו מצה העליונה והפרוסה, ויברך על אכילת מצה ויבצע מהעליונה והפרוסה כזית מזו וכזית מזו, וכל כזית הוא תשעה דרה״ם, ויטבלם במלח שלש פעמים ויאכלם בהסיבה, ויכניס שתי כזיתות אלו בפיו ביחד, כדי שיאכל משניהם בבת אחת ואם יש לו אונס שאינו יכול לעשות כן וירצה לפרר כל כזית פרורין קטנים להכניסם בפיו, אז יכניס פרורי כזית השלמה תחלה וכנזכר באחרונים. ואח״כ יקח כזית מרור וישקענו בחרוסת, וינער מעט מן החרוסת דבעי טעם מרור, ויברך על אכילת מרור ואין צריך הסיבה, ואח״כ תכף נוטל מצה השלישית ובוצע כזית ממנה וכורכו עם כזית מרור ומטבל בחרוסת, ואומר ״זכר למקדש כהלל הזקן וכו׳״ ויאכלם בהסיבה, ויזהר שלא ידבר דברים חיצונים בין אכילת מצה לאכילת הכורך, ולכן יאכלם בזה אחר זה תכף בלא עיכוב, ואח״כ סועד וגומר סעודתו בשמחה ובטוב לבב:

לה אחר שגמר סעודתו יאכל בשמחה את האפיקומן השמור בתוך המפה זכר לפסח הנאכל על השבע, ולכן יזהר שלא יאכל הרבה בתוך הסעודה כדי שיאכל האפיקומן לתאבון, ויאכל ממנו שתי כזיתות למצוה מן המובחר, שהם: כזית אחד זכר לפסח וכזית אחד זכר למצה הנאכלת עם הפסח, ואם הוא זקן או חלוש מאד וקשה עליו לאכול שתי כזייתות יאכל כזית אחד דוקא זכר לפסח, וצריך לאכול אותו במקום אחד, ולא בשתי מקומות, ואפילו בחדר אחד בשתי שולחנות אסור, ויזהר לאכלו קודם חצות, וטוב שגם ההלל יאמר קודם חצות, ולא יתנמנם באמצע אכילת האפיקומן, ואם הוא מסב לבדו על השולחן אפילו בתוך הסעודה קודם אכילת האפיקומן לא ישן ועיין שולחן גבוה ז"ל: אחר האפיקומן אין לאכול שום דבר, משום דבעינן שיהיה טעם האפיקומן בפיו עד שישן, ורק מים מותר לשתות, ויש מתירין בקהוו"א (קפה) ויש לסמוך עליהם לצורך גדול, ושתיית עשן, שם הסכים הרב חיים פלאג"י ב"חיים לראש" להזהיר בליל ראשון, אבל בליל שני התיר, ומה שקורין אותו אפיקומן הוא נטריקון אפיקו מיני שלא יאכלו עוד, ועטרת ראשי הרב מור אבי זלה"ה פירש אפיקו מ"ן - ראשי תבות "מיין נוקבין" העולין מן מצות אכילת מצה ואכילה זו היא מצוה אחרונה ודברע פי חכמים חן:

לו אם שכח ולא אכל האפיקומן עד שנטל ידיו, או אמר "הב לן ונבריך", יאכל אותו בלא ברכת המוציא, ואם לא נזכר עד שבירך ברכת המזון אם לא שתה כוס שלישי, יטול ידיו ויברך המוציא ויאכל האפיקומן, ואם שתה כוס שלישי ואח"כ נזכר, הנה אם אכל תוך הסעודה מזאת המצה השמורה משעת קצירה שיעור כזית סומך על זה, ואם לאו אז אילו אם לא נזכר אלא עד אחר ההלל יטול ידיו ויברך המוציא ויאכל האפיקומן, ויחזור ויברך על הכוס, ועיין בית דוד סימן רנ"ט דף ע' ושולחן גבוה סימן תע"ו סעיף קטן ח יעוין שם:

לז חייב אדם לספר בנסים ונפלאות שעשה השם יתברך לנו ולאבותינו עד שתכרחנו השינה לישן, ואיתא בזוהר הקדוש (ר"מ פרשת בא) פקודא לספר ביציאת מצרים וכו' וקודשא בריך הוא חדי בהאי סיפורא, וכנ"ש לכל פמלייא של מעלה, ואמר להון זילו שמעו האי שבחא דלתתא, ובהאי סיפורא בקעי רקיעייא ויהבי חילא למאריהון, ובזה כלל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח בפמלייא שלא מעלה שקב"ה משתבח בו כדכתיב (ישעיה מט, ג) "ישראל אשר בך אתפאר":

לח צריך לומר קריאת שמע על המטה עם הפסוקים הנוהגים בכל לילה כסדר רבינו האר"י ז"ל, ואם הוא ניעור עד אחר חצות יאמר אותה מעט קודם חצות, ובחוץ לארץ כל הלכות לילה ראשונה נוהגת בלילה שניה, וצרי לברך שהחיינו בחוץ לארץ בשתי לילות הראשונים של פסח בקידוש, אבל בלילות האחרונים שהם יום שביעי ויום שמיני של פסח אין מברכין שהחיינו בקידוש, וכשאומרים שהחיינו בלילה הראשונה יכוין גם על אכילת מצה:

לט העובר לפני הנחתום גוי בפסח ולא יריח מפת חם, ומצאתי כתוב דאין מכין הכלבים בחג הפסח ובפרט ביום א' וביום ב' שבהם מספרים ביציאת מצרים, ואע"פ שאמרו רבותינו ז"ל על הכלב (שבת קנה:) "משח אודניה וחוטרא אבתריה", מסירין החוטרא מעליהם בפסח כי בליל פסח ביציאת מצרים כתיב לא יחרץ כלב לשונו ששמרו גזרתו יתברך באותה הלילה, דלכן אמרה תורה על נבלה לכלב תשליכון אותו:

מ ישגיחו מוכרי הצימוקים בשקים שלהם שלא יהיה בשקים חמץ בעין - שדרכים להיות דבק בהם חמץ, מחמת שבמקום ההוא של הצמוקים דרכם להשתמש בהם בקמח ובא עליהם מים ומתלכלך השק בקמח שנעשה חמץ בעין, והמגדל תרנגולים יברר הלול שלהם מהשעורים, ויקנה להם קודם פסח דוחן או זורא (דורה) ויתחיל להאכילם מזה קודם שיכנס הפסח, ומותר לקנות תרנגולים בתוך הפסח ויאמר בפירוש שאינו רוצה לקנות הזפק כלל, ואחר שחיטה יפתחנה תכף וישליך זפק לחוץ, ועיין בשיורי ברכה ובטוב עין, ופה עירנו יש כמה בעלי בתים שאין אוכלים תרנגולים בפסח משום גדר וסייג דחוששין פן ימצא בההם חיטין ושעורים, והרוצה לאכול תרנגולים מפני שיש לו סיבה הכרחית יעשה התרה על מנהג שלו וכנזכר בלב חיים חלק ב' סימן ר"ז:

מא פה עירנו יש הרבה בעלי בתים נוהגים שלא לאכול אורז בפסח מפני כי האורז ימצא בו תערובת חיטין ושעורים, וצריך לבדקו תחלה פעמיים ושלש, וחוששין שמא ישגו בבדיקה, וישאר באורז חיטה ושעורה ויבשלו בו לכך בדלין ממנו, ויש נוהגין לאכול אחר בדיקה, על כן אם בעל הבית אוכל אורז והמבשל שלו נוהג שאינו אוכל אורז אסור לבשל אורז ביום טוב לבעל הבית כיון דהוא נוהג איסור באכילתו משום גדר וסייג, אבל לטלטלו ביום טוב מותר, כן העליתי בס"ד בתשובה בספרי הקדוש רב פעלים, והדומה לדין זה תמצא גם בשאר ימי טובים שאם זה המבשל אכל בשר ביום טוב, אסור לבשל חלב לאחרים אלא אם כן יש שהות ביום שיעבור זמן שש שעות אחר אכילת הבשר כדי שראוי שיאכל זה מן התבשיל ההוא בו ביום, אבל אם אין שהות ביום שיאכל הוא עצמו ממנו אסור לבשל לאחרים, מיהו בטלטול שרי:

מב לא ישתו חלב מבהמת גוי בפסח שמא האכיל אותה חמץ, ואם לוקחים שאור מן הגוי אחר הפסח יזהו להפריש מאותה עיסה חלה שתהיה גדולה משיעור השאור כולו:

מג אין אומרים תיקון לאה בחול המועד של פסח ויזהרו בכל ימי המועד לעסוק בתורה הנותנת חיים לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא:

מד בודקין בליל י״ג כפי ההלכות שכתבנו לעיל בבדיקה של ליל י״ד, והבכורות מתענים ביום חמישי, על כן אם הבודק הוא בכור יטעום קודם הברכה פירות או מיני מזונות, כדי שיבדוק בישוב הדעת ובנחת, ואחר הבדיקה יבטל החמץ כמו שכתבנו בליל י״ד, אבל ביטול של היום לא יבטל ביום ששי אלא יבטל ביום שבת, ויזהר שלא ישכחהו, אך ביעור חמץ יעשהו ביום שישי שישרוף הפתיתים שאינו רוצה לאוכלם, ומשייר הפת לצורך סעודת ליל שבת וסעודת שחרית דשבת, והביעור בערב פסח יעשהו קודם חצות כדרך שעושה בי״ד כשחל בחול, כדי שלא יבואו לטעות בשאר שנים:

מה ביום שבת קודם שהוא יום י״ד ימהרו להתפלל בבוקר כדי לצאת במהרה לאכול סעודת שחרית שלא יכשלו באיסור אכילת חמץ בערב פסח אחר הזמן אך יזהרו שלא יתפללו בחפזון ובמרוצה, ואם יש חתנים באותו שבת לא יזמינו אבות הבנים אורחים הרבה לצורך עליית ספר תורה כדרכן, כדי שלא להאריך הזמן בכך, שצריך לצאת מהרה לאכול סעודת שחרית וימהרו לקדש ולאכול תכף, ויאכלו כל חמץ שיש אצלם בית קודם שיחול איסור אכילתו, ואם נשאר חמץ שאין יכולים לאכלו יתנוהו לגוי, ולא יזרקנו לרשות הרבים, ואין מבשילין לשבת זו תבשיל שדרכו להיות דבק הרבה בקדרה שלא יתקנח באצבע, כדי שלא יצטרך להדיח הקדרות והקערות מיהו אם בשל כזה ונדבק התבשיל בקדרה מותר להדיח הקדרה במים בידו, אבל לא בסמרטוט משום איסור סחיטה בשבת, והדחה זו נחשבת קצת צורך היום דאיכא בזה צורך מצוה כמו שכתבו הפרי חדש וכנסת הגדולה ושולחן גבוה, ואם אפשר לקנחו באצבע אסור להדיח כנזכר באליה רבא ושאר אחרונים, ואחר שיגמור כל אכילתו ולא ישאר אצלו חמץ אז יבטלנו ויאמר כל חמירא וכו׳ דחזיתיה ודלא חזיתיה:

מו יאכל סעודת הלילה ושל שחרית בשבת זו בחצר במקום אחד דוקא, ולא יעשו בלילה ובשחרית פירורין הרבה על השולחן, ואם נעשה פירורין ישגיח עליהם לאכלם תכף קודם שיפול עליהם משקה וימאסו, ואחר אכילתם ינערו השלחן או המפה ברשות הרבים, בשביל פירורין קטנים שאין נלקטים ביד לאכלם, גם עוד אחר אכילה יכבדו המקום שאכלו בו משום איזה פירורין שנפלו, וישליך הזבל לרשות הרבים ולא יניח הזבל באשפה שבחצרו, ומותר לאכול ביצים בשבת זו בשחרית ואין חשש בזה משום אכילת ביצים בליל פסח דאין זה דומה לחזרת וכיוצא, אך יש נוהגים שלא לאכול בשבת זו ביצים בשחרית מפני שמניחים ביצה בליל פסח בקערה ואוכלים אותה זכר לקרבן חגיגה וכל אחד יעשה כמנהגו בדבר זה:

מז בגדי מועד ילבשום בשבת זו אחר מנחה, וגם הכתונת יחליפו אותה אחר מנחה מפני שאכל חמץ בלילה ובשחרית בהיותה עליו, וחוששין שמא דבק בה איזה פירור קטן של חמץ, אבל במכנסים וטלית אין חשש זה, ומי שהוא עני ואין לו אלא כתונת אחת שלבשה בליל שבת יזהר בעת אכילתו לתחוב בית-יד של הכתונת לפנים ואחר אכילתו יבדוק כותנתו:

מח סעודה שלישית יעשנה בפירות אחר מנחה, וטוב לעשותה בפירות שברכתן מעין שלש, ויביאום לפניו בקערה על השולחן ויאמר גם כן קודם שיאכל אתקינו סעודתא וכו׳ כשאר שבת, ולא ירבה באכילתו כדי שיאכל בלילה לתאבון, ובזה השבת מנהגי לדרוש בעזרת ה׳ בבית הכנסת על ההגדה, אך צריך להקדים כדי שנתפלל בתשע ומחצה ודרוש שבת הגדול הוא בשבת הקודם:

מט מצת מצוה שיוצא בה ידי חובתו בלילה ראשונה לא יטלטלנה ביום שבת זה שחל בערב פסח, כי מוקצים הם דלא חזו למיכל מנייהו דודאי קפיד להאכיל לתינוקות, אבל שאר מצות שהם לצורך אוכלו בימי הפסח מותר לטלטלם בשבת זו, דאע״ג דהגדולים אסורים לאכול מצה בערב פסח, מכל מקום חזו למיכל לקטנים:

נ סידור השולחן לצורך הלילה לא יעשה אלא אחר חשיכה דאין שבת מכין יום טוב, אך כיון שעבר בין השמשות שהוא אחר קריאת ה״מוגרב״ בשבעה דקים, מותר להכין לצורך הלילה, וצריך כל אדם לישן ביום שבת זו אחר סעודת שחרית כדי שיוכל להיות ניעור היטב בלילה, והוא הדין הנשים והקטנים יזהרו בכך, ואחר שיקיץ משנתו ביום יעסוק בתורה הנותנת חיים לעושיה וטוב ללמוד משנה פסחים:

נא צריך לערב בפת ותבשיל, ושיעור הפת י״ח דרה״ם, ושיעור התבשיל תשעה דרה״ם, ופחות מזה אינו מועיל, והתבשיל טוב לעשותו ביצים שלוקים קשים דאלו מתקיימים במקומות אלו שהם חמים, אבל הבשר לא יתקיים בזמן החום שני לילות ושני ימים דאם חל יום טוב בחמישי ושישי צריך שתשאר חתיכת הבשר ב׳ ימים ושני לילות, דהיינו עד ליל שבת, ולכן טוב לעשות מבצים שלוקים כי אלו יתקיימו ולא יתקלקלו:

נב נוטל העירוב בידו ומברך ״אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות עירוב״, ״בדין עירובא יהא שרי לנא לאפויי ולבשולי ולאטמוני ולתקוני ולאדלוקי שרגא ולמעבד כל צרכנא מיום טוב לשבת״, והשוחט טוב להוסיף תיבת ״ולמשחט״, ואם לא הוסיף לית לן בה דנכלל זהה בכלל כל צרכנא וכמו שכתב הגאון רבנו זלמן ז״ל, ומצוה לאכול העירוב בסעודת שבת:

נג צריך לשמור עירובו שלא יאבד, ושלא יאכלו אותו עד ליל שבת אחר חשיכה, ואם אירע לו כך או ששכח ושגג ולא הניח עירוב פה עירנו יע״א יסמוך על עירוב שלי, כי אנכי הצעיר מזכה ומערב בעד כל השוגגין והאנוסין ואותם שיתאבד עירובם קודם שבת:

נד אם בערב יום טוב שכח ולא הניח עירוב והתפלל ערבית, או שאמר ברכו ונזכר, אע״פ שעדיין הוא יום לא יניח עירוב אלא יסמוך על שלי:

נה אם חל יום טוב בחמישי ושישי אע״פ שעשה עירוב ומבשל ביום שישי לצורך שבת, עם כל זה אסור לבשל ביום חמישי שהוא יום ראשון לצורך השבת:

נו אם יש שלש וארבע בעלי בתים דרים בחצר אחת, ויש בהם נשים או אנשים שאינם יודעים לערב, ורק יש שם אחד שיודע לערב יביאו כולם את העירוב לאותו האחד מן הדרים שם שיודע לערב, ויאחוז הכל בידו ויאמר יהא שרי לנא ולכל הדרים בחצר הזה:

נז בעל הבית עם הארץ שאינו יודע לומר נוסח העירוב, וכן אשה אלמנה ובניה קטנים שאינה יודעת לומר נוסח העירוב, כתב הגאון חיד״א ז״ל ב״חיים שאל״ חלק א׳ דף צ״ד מנהג עיר קדשינו ירושלים תוב״ב לשלוח הבית דין זוגא דרבנן ויסבבו ויעשו עירובי תבשילין לאלמנות ולכל מי שלא ידע, ויקחו מאתם בכל בית פת ותבשיל, וכה יאמרו״ ״בדין עירובא יהא שרי לבעל הבית הזה ולכל בני ביתו לאפויי ולבשולי וכו״, וזהו בתורת שליחות יעוין שם: ולענין הברכה אם יודע זה העם ההארץ או האשה לברך, ורק נוסח העירוב אינם יודעים, העליתי בתשובה בספרי הקדוש רב פעלים בדין חנוכה שיוכל לברך החולה בהיותו במיטה ואחר ידליק בפניו בחדרו ושם הבאתי דברי הרב חקרי לב אות י׳ חלק ב סימן ח׳ בדף ל״א, ומח״א בהלכות שבת סימן יא, והפרי חדש סימן תלב, ודברי הרב על ״ערך השולחן״, מה שכתב בספרו ״חקת הפסח״ סימן תל״ב על דברי רש״ל ז״ל, והגם דהבאתי שם דברי הרב בית דוד ז״ל בהלכות ראש השנה סימן שצ״ג שכתב שלא יהיה אחד עושה ואחד מברך עם כל זה העלתי בדין חנוכה הנזכר, שיהיה בעל הבית שהוא חולה מברך ושלוחו מדליק, והוא הדין לענין זה יכול זה עם הארץ לברך ושלוחו שעומד אצלו אומר תכף נוסח העירוב:

נח צריך להקדים צרכי שבת מבעוד יום שיהיה שהות ביום שאם היו מזדמנים לו אורחים שלא אכלו היו אוכלים ונהנים בו ביום קודם בין השמשות ממלאכתו שעשה, וכמו שכתב הגאון רבינו זלמן ז״ל בשולחן ערוך:

שמיני · פתיחה

א דע כי בשבתות אלו אשר בין פסח לעצרת, דרכי לדרוש בע״ה תחלה בפרשת השבוע ואח״כ אקשר התחלת פרק מפרקי אבות עם פסוק מן הפרשה, ואדרוש בפרקי אבות ואח״כ אקשר ההלכות עם המשנה מפרקי אבות של אותה שבת, ואגיד ההלכות, לכן בשבתות אלו כל קשור ההלכות יהיה עם המשנה דאבות מידי שבת בשבתו בעזרת ה׳ יתברך:

ב הוא היה אומר על שלשה דברים העולם עומד על האמת ועל הדין ועל השלום (אבות א, יח), נראה לי בס״ד אמת הוא חלק מצות עשה, ודין הוא חלק מצות לא תעשה, ושלום הוא חלק מצות דרבנן, שעל ידם ישא ה׳ פניו לישראל וישם להם שלום, כמו שאמרו רבותינו ז״ל (ברכות כ:): איך לא אשא פנים לישראל שאני אמרתי ״ואכלת ושבעת וברכת״ (דברים ח, י), והם דקדקו עד כזית ועד כביצה, כי מאחר דחכמים החמירו בגדרים וסייגים בזה נעשה שלום לישראל מן המקטרגים, שאין יכולים לקטרג ולומר מדוע תשא פנים להם לקבלם בתשובה ולהאריך להם עד שישובו בתשובה וכמו שכתבתי במקום אחר בזה:

ג והנה מכלל מצות חז״ל היא מצות נטילת ידים, ומשום דהיא מדרבנן נעשה לה חיזוק יותר דהמזלזל בנטילת ידים חייב מיתה בידי שמים, צא ולמד מעובדא דרבי עקיבא בעירובין דף כ״א כשהיה חבוש בבית האסורין ולא טעם כלום עד שהביאו לו מים ונטל ידיו, וכששמעו חכמים בדבר אמרו מה בזקנותו כך בילדותו על אחת כמה וכמה, ומה בבית האסורין כך שלא בבית האסורין על אחת כמה וכמה עיין שם, וכל אדם ראוי שיתפעל בזה, ושומר נפשו יזהר בה, וישתדל לדעת הלכות נטילת ידים שיש כמה דברים שמעכבין בה וכאלו לא נטל דמי, ואין בור ירא חטא (אבות ב,ה) והנזהר ינחל טוב:

שמיני

א אף על פי ששיעור נטילת ידים ברביעית יזהר ליטול בשופע, ואותם אנשים בורים שנוטלין ואין נוטלין כראוי עונשם יותר מרובה מאותם שאינם נוטלין כלל, חדא הנה הם אוכלים בלא נטילת ידים כיון דאין נוטלים נטילה ראויה כפי הדין והשני שמברכים ברכה לבטלה, והשלישי ריב לה׳ עמהם: מאחר דנוטלין למה אין נוטלין כראוי, מה הפסד יש בזה ומה עול כבד יש להם בזה, אין זה אלא רוע לב, על כן איש הירא יזהר ויזהיר אחרים בזה

לעשות המצוה כתיקונה וכמו שכתוב בחסד לאלפים סימן קנ״ח יעוין שם. אך אע״פ דאוכל כזית חייב בנטילת ידים, עם כל זה ברכת על נטילת ידים לא יברך אלא אם כן אוכל כביצה שהוא י״ח דרה״ם, ואם דעתו לאכול כביצה ובירך על נטילת ידים ובעת שבא לאכול לא היה לאכול כביצה אלא רק אכל כזית, אין כאן חשש ברכה לבטלה על אשר בירך על נטילת ידים, ועם כל זה ידחוק עצמו היכא דאפשר לו לאכול כביצה בשביל הברכה:

ב חיוב נטילת ידים הוא בין על האנשים בין על הנשים, ובעוונותינו הרבים יש כמה נשים שאוכלים בלא נטילת ידים ואין מרגישים בחטא דנעשה להם כהיתר, ויש חושבין כיון דאין יודעים לברך ברכת המזון לכך גם נטילת ידים לא יברכו, וצריך להודיעם דלא תליא הא בהא, וצריך כל אדם להשגיח על בני ביתו בדבר זה ולהודיעם חומר הדבר ויזהירם תמיד וגם יחנך ילדיו הקטנים אע״פ שלא באו לכלל חיוב כדי שירגילו בכך מקטנותם, וכתב בספר כתר מלכות כתיבת יד: בפעם האחרונה של נטילת ידים בכל יד ויד ימלא חפניו מים וכמו שאמר רב חסדא (שבת סב:): אנא מלאי חפנא מיא וכו׳, ויכוין אותה שעה: מים ראשי תבות ״מלא ידנו מברכותיך״, וגם יכוין ״מים״ ראשי תבות מעושר מתנות ידיך. עד כאן. ומנהג יפה הוא:

ג כל הנוטל ואינו מהפך ידיו אנה ואנה בשעת נטילה, הרי זה קרוב לודאי שאין המים באים על כל היד וכנראה בחוש הראות, לכן יזהר להפך ידיו בשעת נטילה אנה ואנה כדי שיבואו המים על כל היד:

ד כשנוטל יקח הכלי ביד ימין וימסרנו ליד שמאל, כדי להכניע השמאל כעבד הנכנס לשרת את אדונו, ואז תשפוך יד השמאל על הימין שלש פעמים בזה אחר זה, ותניח הכלי בארץ והימין תקחנו מאליה מעל הארץ ותשפוך ממנו ע״י שמאל שלש פעמים בזה אחר זה, ואח״כ ישפשף הימין שלש פעמים בזה אחר זה, ויחזור וישפשף השמאל גם כן שלש פעמים בזה אחר זה, כן הוא הסדר המפורש בסידור רבינו הרש״ש ז״ל דבעי לשפוך שלש פעמים בזה אחר זה וגם לשפשף שלש פעמים, ואע״ג דמדברי רבינו האר״י ז״ל בשער המצות משמע לשפוך שתי פעמים ולשפשף פעם אחת, ודאי דבר זה נתברר לרבינו הרש״ש ז״ל מדברי רבינו האר״י ז״ל במקום אחר, כי נאמן רבינו הרש״ש ז״ל שלא יחדש דבר מדעתו אם לא מצא לו גילוי והכרח בדברי רבינו האר״י ז״ל, לכן אין לזוז מדבריו, ובפרט כי בדבר זה אין נזק יוצא מן התוספת, ושמעתי שכך הוא מנהג קהל חסידים בבית אל לשפוך שלש פעמים בזה אחר זה, ולשפשף שלש פעמים בזה אחר זה:

ה אחר נטילת ידים ושפשוף יגביה ידיו עד כנגד ראשו להעלות ולרומם לבחינת ו״ה שהם סוד מים התחתונים להלביש לבחינת י״ה שהם מים העליונים, ולהגביה ולרומם את בחינת ארבע אותיות יהו״ה להלביש לבחינת קוץ היו״ד של שם הוי״ה וליחדם יחוד שלם ולהמשיך שפע לגופו ולנשמתו ולקשרם. וכאשר יגביה ידיו עד כנגד ראשו אז תכף ומיד יברך על נטילת ידים, כדי שלא תהיה הגבהת ידיו לבטלה, כנזכר בזוהר הקדוש (בלק קצח:) שאסור להגביה ידיו בריקנייא, ואחר ברכת על נטילת ידים בעוד ידיו זקופים יפשוט ידיו לקבל שפע וברכה מעשר מיני שפע הנמשך לי״ב בחינות קדושה הכלולים בעשר ספירות קדושה, הרמוזים בעשר אצבעות ידיו, ויכוין להמשיך מן אור אין סוף מוחין ושפע לי״ב בחינות קדושה הרמוזים בעשר ספירות הכוללים, והם עשר מיני ברכות הנזכרים בפסוק ״ויתן לך וכו״ עד ו״מברכיך ברוך״ (בראשית כז, כח-כט):

ו כתב רבינו ז״ל בשער המצות נטילת ידים שיעורה כל היד שהוא חמש אצבעות והכף עצמה עד פרק הזרוע וכו׳, ובזה יובן ענין נטילת ידים שהוא לשון נשיאות כמו ״וינטלם וינשאם״ (ישעיה סג, כט), אשר ביאורו הוא שבעת רחיצתם יגביהם למעלה עד כנגד ראש, ולפחות עד כנגד שתי הפנים שבו כי גם הפנים מכלל רישא אינון, וכאשר תגביה ידיך תכוין להכניס קשר הזרועות לפנים, ולא יהו יוצאין ובולטין כמנהגם לאחורי הגוף והם הנקראים קובד״ו בלשון לעז בסוד וכל אחוריהם ביתה עד כאן לשונו:

ז יברך על נטילת ידים אחר הנטילה קודם הניגוב, ואם לא בירך עד שהתחיל לאכול שוב לא יברך, ויש מי שאומר שאפילו אם לא בירך עד לאחר הניגוב שוב לא יברך, לכן צריך ליזהר לברך קודם הניגוב, וכל שכן שאסור לו לברך בהיותו מנגב ידיו כמנהג המון העם, שהרי אסור לעשות עסק אפילו כל דהוא בשעה שמברך, וכנזכר בחסד לאלפים סימן קנ״ח אות ג׳ ועיין מטה יוסף חלק ב׳ ושאר אחרונים, ולפי זה אם שכח ולא בירך קודם ניגוב לא יברך אחר ניגוב משום ספק ברכות, מיהו הרב המגיה בחסד לאלפים שם כתב דאם נגב ידיו קודם ברכה יחזור ויטול ידיו כדי לברך קודם ניגוב עיין שם, ויפה כתב וכן ראוי לעשות כדי שלא יפסיד הברכה, ואין בזה משום גורם ברכה שאינה צריכה וכמו שכתבתי בס״ד בזה במקום אחר, אך קודם שיטול יגע בבשרו בידיו ויטמאם, ויטול ויברך קודם ניגוב:

ח ינגב ידיו היטב קודם שיבצע שהאוכל בלא ניגוב ידים כאלו אוכל לחם טמא (סוטה ד:), ויש מחמירין אפילו בנוטל ידיו בבת אחת ושופך עליהם רביעית בבת אחת עם כל זה צריך נגוב קודם אכילה, ולא ינגב ידיו בחלוקו דקשה לשכחה:

ט אם עשה צרכיו ורוצה מיד לאכול, יטול ידיו תחלה בשביל עשיית צרכיו ויברך אשר יצר, ואח״כ יגע בידיו במקומות המכוסים בגופו, ואז יטול ידיו ויברך על נטילת ידים, אבל אי אפשר לעשות נטילה אחת לשתיהם דאין הנטילות שוות, מפני כי נטילת בית הכסא צריכה שלש פעמים בסירוגין, ונטילת ידים לאכילה צריכה שלש פעמים רצופין בזה אחר זה, לכך יעשה כאשר כתבנו, מיהו אם אין לו מים הרבה או שהוא צריך למהר יעשה כך, שיטול ידיו בסירוגין שלש פעמים ויכוין בנטילה זו אדעתא דהכי שרוצה לאכול ויברך על נטילת ידים והמוציא, ואחר שיאכל כזית של המוציא יברך אשר יצר, אך לא יעשה כך אלא מדוחק, דלכתחילה טוב לעשות שתי נטילות כל אחת כדינה כאשר כתבנו:

י האוכל צריך נטילת ידים אפילו אם אדם אחר נותן לתוך פיו והוא אינו נוגע במאכל, ואסור להאכיל למי שאינו נוטל ידיו, וכן אסור ליתן לאכול למי שיודע בו שאינו מברך, על כן בעל הבית שמביא פת לבני ביתו ויודע שאין מברכין ואין עושין נטילת ידים הרי קולר העון תלוי בצווארו, וכן אם יבא עני לביתו לבקש לחם ויודע בו שאינו מברך ואינו נוטל ידיו, הרי זה עושה איסור במקום מצוה ועל זה ידוו הדווים:

יא צריך שיהיה במים רביעית מכונס במקום אחד, דהיינו שבעה ועשרים דרה״ם מים שהוא שיעור ביצה וחצי, ואם לא היה בכלי רביעית ושפכם על ידו וחזר והביא מים והשלים, ידיו טמאות ואין לו תקנה אלא עד שינגבם ואז יחזור ויטיל עליהם מכלי שיש בו רביעית מים, וצריך שכל אדם ישים דעתו בדבר זה כי הוא מצוי ושכיח שהאדם לפי תומו לוקח הכלי ושופך על ידיו בחשבו שיש בו יותר מרביעית מים, ואחר ששפך ידע שהוא חסר מרביעית דאז יזהר לנגב תחלה, ואח״כ יטול ממים שיביא מחדש שיש בהם שיעור:

יב הנוטל ידיו צריך להזהר שלא יפסוק הקלוח עד שיטול כל היד בבת אחת שתתכסה כל היד במים שלא ישאר אפילו קצת ממנה שלא יתלחלח במים, ודבר זה מצוי הרבה שלפעמים שופך על היד מים רבים ועם כל זה ימצא מקום קטן ביד שלא נאחז בו המים ונשאר יבש ממש:

יג נטל מקצת ידו ונגבה, וחזר ונטל הנשאר בידו הרי ידו טמאה כמו שהיתה, דאין נטילה לחצאין אם אין על מקצת שנטל טופח על מנת להטפיח:

יד מי שיש לו מכה בידו ורטיה עליה אין צריך להסיר הרטיה בשעת הנטילה, ורק יזהר ליטול ידיו מרביעית מים בבת אחת, שאם לא כן המים שעל הרטיה יחזרו ויטמאו את היד, ואע״פ שהוא נטל מרביעית טוב שיכרוך על הרטיה סמרטוט רך משום זוהמא ועיין באליה רבה, ואם באמצע השולחן הסיר הרטיה או נפלה צריך לחזור וליטול כל היד שאין נטילה לחצאין:

טו אם נטל ידיו ובעת שבא לשפשף ראה שנשאר מקום בכף ידו שלא נאחז שם מים שנשאר יבש, ולא נשאר מים בכלי וגם לא אפשר להביא ממקום אחר כדי שיטול פעם שנית, הרי זה יזהר שלא ישפשף, שאם ישפשף יטמא כל ידיו מחמת אותו מקום שנשאר בלא מים וימתין עד שתתנגב מאליה שלא ינגבה במטפחת, והרי זה יוצא ידי חובת נטילה כמאן דאמר דסבירא להו דסגי עד האצבעות, ואע״ג דלא קימא לן כוותיה, סמכינן בכהאי גונא שהוא שעת הדחק לאכול פת ע״י נטילה זו מאחר דאי אפשר לו לתקן הדבר, אך לא יברך על נטילת ידים אלא יברך בלא שם ומלכות, ורק יהרהר בשם ומלכות ועיין חסד לאלפים קס״ב אות ג׳:

טז אם נטל ידו אחת ונגע בה בחברתה שלא נטל אותה עדיין, או אם נגע בידיו אדם אחר שלא נטל ידיו, ואפילו אם נגע בו תינוק בן יומו בידיו הרי נטמאו ולא מהני להו נטילה אלא עד שינגבם תחלה ויחור ויטלם, אך לא יברך פעם שנית, ואפילו נטל שתי ידיו ולא נזהר לשפוך רביעית על כל אחת בבת אחת ושפשף יד בחברתה נטמאו ידיו, ואין לו תקנה עד שינגבם ויחזור וינטלם בלא ברכה:

יז יש חסידים ואנשי מעשה מדקדקין שאין נוטלין הם בעצמם, אלא יהיה אדם אחר שופך לידים שלהם, מפני דלפעמים אם לא שפך רביעית על ידו האחת אז כשיבא ליתן מים על ידו האחרת יהיה צריך להשפיל ידו, ואז חוזרין המים שחוץ לפרק ומטמאין את היד, ועוד חוששין שמא בנתינת הכלי מיד ליד נוגעת היד שנטול ביד שלא נטל ותטמא, ועוד חוששין מחמת לחלוח שנטמא בנגעו ביד שאינה נטולה ומטמא אח״כ את הנטולה כשאוחזת באוזן הכלי, על כן מי שמוכרח ליטול בעצמו ישים לבו להשמר בכל אותם החששות שלא ישגה בהם ובחששה האחרונה שהיא בעבור לחלוח הכלי יזהר לאחוז פעם השנית במקום חדש, ואם אי אפשר לו בכך יש לסמוך על המקילין שאומרים המים שבאוזן הכלי או בדופני הכלי אין מטמאין בנגיעת יד שאינה נטולה דהכי קימא לן להלכה וכנזכר בחסד לאלפים אות ה׳:

יח מי שהיה במדבר או במקום סכנה ואין לו מים, צריך לכרוך ידיו במפה כדי לאכול פת, ואם ימצא לו מים בודאי עד כדי הילוך שעה ורביע ימתין ולא יאכל, ולכן אם הוא מהלך בדרך ורוצה לאכול ואין לו מים, אם יש מים לפניו עד מהלך שעה ורביע ימתין ולא יאכל עד שיגיע לשם ויטול, ואם אין מים לפניו כלל אך הם לאחוריו אם הוא שיעור מהלך רבע שעה יטרח ויחזור לאחוריו ויטול ידיו כדי לאכול, ואם הוא יותר מרביע שעה אינו מחויב לחזור

בעבור זה, והא דאמרינן בשיעור רבע שעה חוזר היינו בהיכא דליכא פחד וחשש סכנה, אבל בפחד וחשש סכנה או שהוא הולך עם השיירה ואין ממתינין לו, בכל זה יכרוך ידיו במפה ויאכל הפת:

יט קודם שיטול ידיו כדי לאכול פת, יזהר לומר "לשם יחוד קודשא בריך הוא וכו' הריני בא לקיים מצוות עשה דרבנן ליטול ידי ולשפשפם היטב קודם סעודה, כדי לעשות נחת רוח ליוצרי ולעשות רצון בוראי לתקן שורש מצוה זו במקום עליון, ויהי רצון מלפניך ה' אלוהי ואלוהי אבותי שתהיה חשובה ומקובלת ורצויה לפניך מצוה זו של נטילת ידים והשפשוף קודם סעודה, כאלו כונתי בכל הכוונות הראויות לכוין, ובזכות מצות הברכה אשר נברך על נטילת ידים קודם סעודה, יהיה עתה עת רצון לפניך וימשך מן אור אין סוף שפע מוחין ואורות גדולים לשנים עשר פרצופים הרמוזים בעשר ספירות הכוללים הרמוזים בעשר אצבעות הידים, ומשם נקבל שפע עשרה ברכות ככתוב ויתן לך האלהים (להמשיך מאין סוף מוחין ושפע) מטל השמים (חכמה) ומשמני הארץ (בינה) ורוב דגן (דעת) ותירוש (חסד) יעבדוך עמים (גבורה) וישתחוו לך לאומים (תפארת) הוי גביר (נצח) לאחיך (הוד) וישתחוו לך בני אמך (יסוד) אוררך ארור ומברכיך ברוך (מלכות):

תזריע · פתיחה

א רבי יוסי אומר יהי ממון חבירך חביב עליך כשלך, והתקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך, וכל מעשיך יהיו לשם שמים (אבות ב, יז), יש לאמר מה שייכות לעסק התורה עם חיבוב ממון חבירו דנקיט להו בהדי הדדי, ועוד מה נותן טעם בתיבת "שאינה" על מה שכתוב והתקן עצמך ללמוד תורה, ונראה לי בס"ד דמצינו שדימה הכתוב את התורה לממון דכתיב (משלי ב, ד): "אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה וכו'" וכן אמר (משלי ג, יד): "טוב סחרה מסחר כסף", וכאלה רבות והענין הוא כמו שהעוסק בממון במשא ומתן מרבה ומוסיף הממון שלו, כן העוסק בתורה ונושא ונותן בדבריה ימצא חדושי תורה הרבה ויוסיף חכמה, ולכן גם בתורה שייך לשון סחורה, אך אפשר שיחשוב האדם כמו ממונו אם ירצה להניחו בתיבה ולא יעסוק בו אלא יושב ובטל דרשאי הוא בשלו ואין עליו דין וחשבון, כן הוא מסחר התורה אם לא ירצה לעסוק במשא ומתן של התורה רשאי דשלו היא ורשאי להניחה בקרן זוית ולא יעסוק בה כדי להרויח ממנה חידושים, והנה באמת החושב כן הוא דעת שוטים כי התורה היא תורת ה' ונתנה לאדם כדי לעסוק בה ולטרוח בעסק שלה כדי להוציא לאור תעלומיה וסתריה בארבעה חלקים של פרד"ס, והרי היא אצל האדם בתורת עסקא כאחד הנותן לחבירו אלף זהובים להסתחר בהם ויקח מן הריוח מחצית שכר דאינו רשאי לבטל כיסו של חבירו להניח הקרן בטל בתוך התיבה ולא יעסוק בו כלום, וכן הענין אצל התורה לכך אמר הכתוב כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו, רוצה לאמר הן אמת לקח טוב זו התורה נתתי לכם שמסרתיה לכם אך היא עודנה תורתי שלי היא וממוני היא, לכך אל תעזובו אין אתם רשאין לעזוב העסק שלה שתהיו בטלים ממנה דאינה ממון שלכם כדי שתאמרו רשאי אדם ביטול עסק ממונו, אלא חייבין אתם לעסוק בה ולהוציא ממנה רווחא ופירי כאשר תוכלון:

ב ולזה אמר יהי ממון חבירך המסור לך בתורת עסקא, חביב עליך כשלך שאתה צריך לשומרו ולעסוק בו שלא יהיה בטל, דלא תוכל להצניעו בקרן זוית בלתי עסק של ריוח, וזהו בממון הגשמי של חבירך המסור לך, וכמו כן אתה לצריך להזהר בממון רוחני היא התורה הקדושה המסורה לך שתתקן עצמך ללמוד תורה ולא תניחנה בטלה בקרן זוית, יען כי הן אמת שנתנה לך מאת ה', אך היא אינה ירושה לך אלא עודנה של בעלה דתורת ה' נקראת גם אחר שנתנה לישראל, ובעלה רוצה שתטרח בה להוציא ממנה רווחא ופירי בחדושי תורה, וכל כונתך בלימוד ועסק שלה יהיו לשם שמים ולא בעבור לקבל פרס מן הריוח הזה שאתה מוליד ממנה:

ג ומה שאמר "לשם שמים" ולא אמר לשמים היינו כי האדם בעסק התורה צריך ליחד שם הוי"ה ושם אדנ"י, ולכן אמרו רבותינו ז"ל (עירובין נד, א): "כי חיים הם למוצאיהם" (משלי ד, כב) למוציאיהם בפה, היינו דשם אדנ"י הוא בחינת כלי ושם הוי"ה בחינת אור פנימי שהוא בתוך הכלי, לכך שם אדנ"י נקרא נרתק לשם הוי"ה, וידוע כי הפה הוא בחינת שם אדנ"י בסוד "אדני שפתי תפתח" (תהילים נא, יז), והתורה עצמה היא בחינת שם הוי"ה, לכך צריך שיוציאם בפה, ולזה סיים "ופי" שהוא בחינת שם אדנ"י "יגיד תהלתך" היא התורה שהיא סוד שם הוי"ה ולכן אם האדם מוציא דברי תורה מפיו ממש הנה בזה עושה חיבור שם הוי"ה בנרתק וכלי שלו שהוא שם אדנ"י ולזה אמר "חיים הם למוציאיהם בפה", וידוע, כי 'שמים' כינוי לשם הוי"ה שנקרא שמים, ותיבת 'שם' הוא כינוי לאדנ"י הנקרא 'שם' בסוד "ויעש דוד שם" (שמואל ב ח, יג). ולזה אמר "וכל מעשיך יהיו לשם שמים" שתתחבר בחינת "שם" עם בחינת שמים שבזה יהיו חיבור אור פנימי שהוא שם הוי"ה בתוך הכלי שהוא שם אדנ"י:

ד ולכן כל קדושה שיש למעלה מוכרח שיש בה בחינת אור פנימי ובחינת כלים, וכל העולמות וכל הספירות הם מיוסדים ועשויים בכך שהם בחינת כלים ובחינת אורות שבתוכם, ואין עולם ואין ספירה למעלה שאין בה בחינת כלים ובחינת אורות פנימיים: והנה ידוע שהתורה נקראת מים, והיא

המטהרת את האדם ודוחה מעליו כל מין טומאה, ולכן כמו שהתורה שנקראת מים שהיא חיים לאדם ע״י הטהרה שמטהרתו צריכה להיות בפה כאשר אמרנו, דנמצאת הטהרה נעשית במים שבתוך הכלי שהוא הפה כמו שאמר: ״חיים הם למוציאיהם בפה״, כן טהרת ידיו של אדם במים הגשמיים צריכין המים להיות בתוך הכלי, ובזה נטהרין הידים, שבזה תהיה טהרת הידים במים הגשמיים כמו טהרת האדם במים הרוחניים שצריכין להיות בכלי שהוא הפה, שיהיה זה דוגמת הקדושה של מעלה שהכל עשוי בחינת כלים ובחינת אורות שבתוכם, והוא בסוד חיבור שם הוי״ה שהוא אור פנימי בשם אדנ״י שהוא סוד הכלי ונרתיק שלו, ולכך הכלי שנוטלין בו נקרא בדברי רבותינו ז״ל (בבא בתרא נח, ב) ״אנטל״ שהוא מספר חיבור הוי״ה אדנ״י, וכן מפורש בסידור רבינו הרש״ש ז״ל הכונה זו של ״אנטל״ שהוא מספר שני שמות הנזכרים:

תזריע

א הנה אמרו רבתינו ז״ל (חולין קז, א): אין נוטלין לידים אלא מכלי, מפני שסמכו דין טהרת ידים על הזאת מי חטאת ועל קדוש ידים ורגלים במקדש היו צריכים כלי, יען דבקדוש ידים ורגלים נאמר (שמות ל, יח-יט) ״ועשית כיור וכו׳ ורחצו ממנו וכו׳״, ובמי חטאת נאמר (במדבר יט, יז): ״ונתן עליו מים חיים אל כלי״, ואמרו רבותינו ז״ל (חולין קז, א): כל הכלים כשרים אפילו כלי אבנים וכלי אדמה שאינם חשובין כלים לענין טומאה מכל מקום כשרים כאן, ובלבד שיהיו עשויים לקבל משקה, אבל כובעין של לבדין אפילו קשים ואפילו הם מעור שיכולים לקבל משקה פסולין לנטילת ידים כיון דאינם כלים גמורים להשתמש בהם, וגם שאינם עשויים לקבל משקה, ובשעת הדחק שאין לו כלי אחר ולא ימצא לו התיר מרן ז״ל ליטול בהם אך לא יברך על נטילת ידים, וטוב שיכרוך ידיו במפה אחר שיטול בכלים אלו ויאכל בעוד ידיו כרוכים במפה ועיין במשבצות זהב ואחרונים ז״ל:

ב גם כסויי הכלים כיון שאין התחלת עשייתן כדי לקבל אין נוטלין מהם, ועיין שולחן ערוך לרבינו זלמן סעיף ו׳ וחיי אדם ושאר אחרונים:

ג צריך שיהיה הכלי מחזיק רביעית, ואם אינו מחזיק רביעית אין נוטלין ממנו לידים אפילו שימלאנו שנים ושלש פעמים באופן ששופך ממנו על ידיו כמה רביעיות:

ד לא יהיה הכלי נקוב, ושני מיני נקבין הם האחד נקרא מוציא משקה, והשני נקרא כונס משקה דהיינו אם ישימו הכלי הזה בתוך המים יכנסו בו המים דרך הנקב ההוא שבו וזה הנקב הוא גדול מנקב שמוציא משקה, והנה אם ניקב נקב שהוא כונס משקה אפילו אם הכלי מחזיק רביעית מן הנקב ולמטה אין נוטלין ממנו, דמאחר שיש בו נקב כזה הרי זה בטל מתורת כלי, אבל אם הנקב הוא קטן שהוא רק מוציא משקה אם מחזיק רביעית מן הנקב ולמטה נוטלין ממנו, ואם לאו אין נוטלין ממנו, ומיהו אם יש לו כלי אחר אפילו אם זה מחזיק רביעית מן הנקב ולמטה לא יטול בו לכתחילה:

ה יש אומרים דלא חילקו בין כונס משקה למוציא משקה אלא בניקב, אבל אם נסדק אף על פי שאינו אלא במוציא משקה אין נוטלין ממנו משום דנסדק גרע מניקב, ואע״ג דיש חולקין וסבירא להו דאין לחלק יש לחוש לסברת המחמירין, ורק בשעת הדחק יש לסמוך על המקילין אבל לא יברך בשם ומלכות אלא יהרהר שם ומלכות בלבו: ועיין חיי אדם ושאר אחרונים:

ו כל נקב או סדק שהמים יוצאים ממנו טיפה אחר טיפה תכופים בזה אחר זה הרי בידוע שהוא שיעור כונס משקה ופסול לדברי הכל ואם אינו מוריד טיפה אחר טיפה אז יבדקנו ע״י שישימנו בתוך המים ויראה אם הוא כונס משקה או לאו:

ז כלי שנקרא בלשון ערבי איברי״ק (כד-קומקום, בעל קנה שפיכה) המנהג פשוט בארץ הצבי וטורקייא ליטול ממנו וכמו שכתב הגאון חיד״א ז״ל במחזיק ברכה וכן המנהג פשוט פה עירנו בגדד יע״א, אך יש מחמירים לומר שאם פי הקנה גבוה מפי הרחב שיטול דרך הרחב וטוב להזהר בזה היכא דאפשר ועיין חסד לאלפים אות ב׳ ושאר אחרונים ז״ל ודע כי כל כלי איברי״ק של נחשת המצוי פה עירנו יע״א דרכן להיות פה הקנה גבוה יותר. גם עוד יש הפרש אחר בזה של חרס שפיותיו הם ישרים בעיגול שאין עושין בשפתיו כעין מרזב בולט כדי ליצוק ממנו, אבל בשל נחשת עושין בראש הקנה הדק כעין מרזב בולט שיוצקין ממנו דרך שם, ובזה יש חשש אחר והוא דיש אוסרים ליטל דרך אותו העשוי כמין מרזב מפני דשם אין לו דין כלי כיון שאינו מחזיק שם משקין, ולדידהו צריך ליטול דרך הרחב שהוא ביושר ואין עשוי כמין מרזב, ואע״ג דעל זה יש חולקין וסבירא להו דשרי ליטול גם דרך שם - ועיין בה להרב מטה יהודה ושאר אחרונים וכן העיד הגאון מחזיק ברכה שכן המנהג פשוט וכנזכר לעיל, מכל מקום ירא שמים יחוש בזה ולא יטול דרך שם, אלא יטול דרך פה הרחב שהוא הישר מקום שמחזיק משקין, ומיהו אין למחות ביד הנוהגים היתר בזה ליטול דרך המרזב, ועל כל פנים אתה רואה שזה האיברי״ק של חרס המצוי פה עירנו שעומד ישר בדק וברחב הוא עדיף טפי ליטול ממנו, ויטול מן פה הקנה הדק שהוא נמוך מן פה הרחב:

ח צריך להזהר שלא יהיה בשפת הכלי שנוטל ממנו חריץ או בליטה שיעור כונס משקה, ואם נשבר הכלי בשפתו בצד אחד יטול במקום השבר שהוא התחתון והנמוך:

ט כלי נחשת שניקב אין מועיל לו סתימה בשעוה ולא בטיט ולא בזפת ולא דבק שקורין בערבי גיג״י (דבק) ולא במה שקורין קי״ג (זפת) וכן כל כיוצא בזה אלא צריך שיסתמנו בבדיל ויועיל לו, וכל כלי חרס אין מועיל לו סתימת חרסית וטיט, אבל מועיל לו הזפת והדבק, ועיין שדה הארץ סימן ג׳ ולכן פה עירנו צריכין להזהר כשקונין איברי״ק של חרס לראות אם הוא מתוקן בחרסית, כי פה עירנו ימצא נקבים חדשים והמוכר מרגיש בהם ומתקן אותם בחרסית שקורין בערבי צלא״ח (חרסינה), וזה מצוי הרבה לכך הקונה יתן דעתו לעיין היטב בכלי שמא הוא מתוקן בכך, ולא יקנה כלי כזה בשביל נטילת ידים:

י לא ימלא חופניו מים ויתן לחבירו על ידיו שאין נוטלין אלא מן הכלי, וכן הוא עצמו לא יטול ידו אחת מן הכלי ואח״כ ישפוך ממנה לידו השניה, ויש מתירין בזה בהיכא ששפך על ידו הראשונה רביעית בבת אחת מן הכלי דכיון דידו הראשונה זו נטל אותה מן הכלי, מהני אם ישפוך ממנה לידו השניה, ומכל מקום יש להחמיר כסברה ראשונה דפוסלין בכל ענין:

יא אם הכניס ידיו בתוך כלי של מים ושפשף ידיו בהם לא עלתה לו נטילה אם הוא מחובר לקרקע, דכיון דהכלי מחובר לקרקע נמצא אין כאן נטילה אלא כעין טבילה היא זו, ואין טבילה בשאובין, ואם אין הכלי מחובר לקרקע הרי זו דרך נטילה ויש מתירין בזה דסבירא להו בין שנוטל ידיו מתוך הכלי בין מכניס ידיו לתוך הכלי, הכל נקרא נטילה בכלי, ויש אוסרין בזה, ובשעת הדחק שאין לו כלי ליטול ממנו יש לסמוך על המקילין אך יברך בלא שם ומלכות אלא יהרהר שם ומלכות בלבו, וגם עוד יכרוך ידיו במפה ויאכל:

יב מי שאין לו כלי יכול לטבול ידיו בנהר או במקוה שיש בו ארבעים סאה הכשרים לטבילת נשים, או במעיין אע״פ שאין בו ארבעים סאה, ורק שיהיו ידיו מתכסים בו בבת אחת, ויברך על נטילת ידים, ואע״ג דמן הדין די לו להטביל ידיו פעם אחת דוקא, וגם אין צריך ניגוב, מכל מקום גם בזה יטביל שלוש פעמים וישפשף שלוש פעמים מפני שיש סוד בדבר, והנגוב בלאו הכי יעשהו האדם משום נקיות:

והא דשרי להטביל ידיו בנהר היינו דוקא בנהרות הגדולים הבאים ויוצאים מאליהם מן ההרים כחדקל ופרת ואמנה ופרפר נהרות דמשק וכיוצא בהם, אבל אותם נהרות שהם חריצים שעושין בעלי השדות בשדות וכרמים כדי שישקו את האילנות והזרעים ששואבין להם מים מהנהר הגדול או מן המעין על ידי הדלי ששופך לתוך הבריכה ומן הבריכה נמשך ויוצא לתוך אלו החריצין שהם הנהרות הקטנים, הרי זה אסור להטביל ידיו בנהרות אלו דאף על גב שיש בהם ארבעים סאה ויותר, מחמת שהם ארוכים הרבה אע״פ שאין בהם עומק ועוד נמי הם מים שאובין שהמשיכוה דהדלי שופך אל הבריכה ומן הבריכה נמשך המים לנהר עם כל זה הנה הם זוחלין ופסולין, וכל דלא עשה להם גדר בתוכם לעכב זחילת המים שיהיו נקווים ועומדים ולא זוחלין, אין טובלין בהם הידים: ואם יטביל ידיו בזאת הבריכה שהדלי שופך לתוכה ויטבילנה בעוד שהדלי שופך אע״ג דיש מתירים משום דניצוק חיבור דהדלי נקוב ובעוד ששופך אל הבריכה הנה הוא שופך גם למעין, עם כל זה כיון דאיכא דסבירא להו ניצוק אינו חיבור לכך אין לסמוך להתיר בזה, מיהו לפעמים בתוך אלו החריצים שעובר בהם המים בתוך שדות וכרמים עושין בריכה אחת גדולה ועמוקה שיש בה ארבעים סאה מים נקוים בתוכה, הנה בזאת הבריכה מותר להטביל ידיו, כיון דהמים נקוים בתוכה, אך צריך להזהר להכניס ידיו לתוך הבריכה למטה משיעור קרקעית החריץ השופך המים לתוך הבריכה ויוצא ממנה, יען כי השטח העליון של הבריכה השוה עם המים העוברים על פני החריץ שם נחשבים זוחלין ולכך צריך שישפיל ידיו למטה בתוך המים הנקווים אשר בבריכה, ושיעור הארבעים סאה גם כן בעינן שיהיה במים הנקווים ולא מראש הבריכה:

יג אם נטל ידו אחת וטבל ידו אחת כשרה ומברך על נטילת ידים לכולי עלמא, וכן אם יש בידו אחת מכה שאי אפשר ליתן עליה מים והיא כרוכה בבגד ונוטל רק יד אחת, דיברך על נטילת ידים ולא יברך על נטילת יד וכמה שכתבתי בתשובה בספרי הק׳ [הקטן] רב פעלים:

יד המים צריכין לבא לידים מכח גברא, ואם באו מאליהם לא חשובה נטילה, ולכן כלי שקורין בערבי מזנבל״א (דוד מים בעל ברז) שיש לו ברזא עשויה כראש תרנגול נחשת שמסבבין אותו לצד אחד ויוצאים המים, צריך הנוטל ידיו ממנו להיות פותח וסותם כמה פעמים תכופים בזה אחר זה שאם לא יעשה כן נמצא קלוח הראשון בלבד יוצא מכח גברא ובזה הקלוח הראשון אין בו מים שיעור המספיק לכסות כל היד:

טו אין ליטול ידיו מקטן שאין לו שש שנים גמורות כי נטילת ידים צריכה כונה וקטן כזה דינו כקוף שאין לו בינה וכנזכר באחרונים, וטוב להזהר שלא ליטול ידיו מנכרי, וכן נמי מאחותו ובתו שהם נדות או מאשה אחרת אפילו אינה נדה גם כן לא יטול, אבל אם הנכרי או הנדה הביאו מים בכלי והוא נוטל בעצמו שרי, והנזהר גם בזה תבוא עליו ברכה וכנזכר באחרונים:

טז יש שבעה משקין שהם מקבלים טומאה ״שלא בהכשר״, והם האחד יין וגם חומץ בכלל זה, והשני דבש דבורים אחר שהופרש מן שעוה וכנזכר במטה יוסף חלק ב׳ דף ט׳ עמוד ג׳, והשלישי שמן זית, והרביעי חלב וגם מי חלב בכלל, והחמישי טל, והשישי דם בהמה חיה ועוף, והשביעי מים, וסימנם י״ד שח״ט ד״ם, אבל שאר מי פירות אפילו עשויים משקים לשתיה אין מקבלים טומאה ״בלא הכשר״, ולכן האוכל דבר שטיבולו במשקה מן המשקים הנזכרים שמקבלים טומאה, או כגון שנשפך מהן על המאכל ועדיין הוא לח, אע״פ שהאוכל אינו נוגע במקום המשקה, ואפילו אוכל ע״י כף צריך ליטול ידיו תחלה, אבל לא יברך על נטילת ידים דלא תקנו חז״ל ברכה אלא דוקא בנוטל ידיו לאכול פת, ואע״פ שהדם אסור באכילה בלאו הכי, מנו אותו עם שבעה משקים הנזכרים משום אדם האוכלו לרפואה ובמקום סכנה, ומיהו דם דגים אינו נקרא משקה לענין זה, ולכך האוכל דג עם דמו אין צריך נטילת ידים:

יז אפילו אוכל פחות מכזית מהדברים שטיבולן במשקה מהמשקים הנזכרים חייב ליטול ידיו והראיה לזה מליל פסח שאוכלין כרפס פחות מכזית, ועם כל זה חייב ליטול ידיו משום טיבולו במשקה וכנזכר בברכי יוסף:

יח כל משקה מהמשקין הנזכרים שנתבשל עם שאר דברים ויש בהם מן המשקין הנזכרים טופח על מנת להטפיח, הרי זה צריך נטילה באכלו אותם, וכן אם שרו איזה דבר במים או רחצו פירות במים ועודם רטובים שיש עליהם מים טופח על מנת להטפיח, צריך נטילה ויש מקילין במבושל לאכלו ע״י כף בלא נטילה ויש לסמוך על המקילין היכא דאיכא דוחק וטרחא גדולה, ומיהו מרקחת שנותנין לאורח ע״י מזלג יש להתיר בשופי כי זה חשיב דבר שדרכו לאכול ע״י כף, דגנאי ליטול חתיכת המרקחת בידו לאכלה בלי מזלג והראיה דאם לא היה להם מזלג לא יביאו המרקחת בלי מזלג, מיהו כל זה הוא במרקחת דרובה מים או מחצה על מחצה, אבל היכא דסוכר והפירות הם יותר מן המים שנתבשלו בהם אין צריך נטילה, ועיין מטה יוסף חלק ב׳ דף ט׳ עמוד ב׳ ושאר אחרונים:

יט משקה מהמשקים הנזכרים שהוא מבושל מותר לטבל בתוכו לחם ולאכול בלא נטילת ידים, מפני שהמשקה הוא מבושל וגם אין נוגעים ידיו במקום המטובל, ולכן צריך להזהר בזה שלא יגעו ידיו במקום שהוא מטבלו במשקה וכמו שכתב הרב נוה שלום דף קל״ה, ומה שהוכיח הגאון חיד״א ז״ל לאותם המטבילים פת בתוך הקאפ״י ואוכלים בלא נטילת ידים היינו מפני שהם נוגעים בידיהם, והשותה מאלו המשקין הנזכרים בכלי אין צריך נטילת ידים, אבל טובל אצבעו ומוצץ, וכן השותה מים בכפיו צריכין נטילת ידים ויש מקילין בטובל אצבעו ושותה בידו דסבירא להו לא תקנו נטילת ידים למשקין אלא ע״י טבול אוכלין ולא בענין אחר, ואע״פ שהמקיל יש לו לסמוך מכל מקום יש להזהר היכא דאפשר:

כ החמאה אם היא קרושה אינה משקה אלא נחשבת אוכל, אבל אם נמוחה הרי זה משקה וצריכה נטילת ידים, ויין שרוף שנעשה מתבואה או מתמרים וכיצא אינו משקה לענין זה דלא הוי אלא זיעה, והצלי שהמוהל טופח עליו - יש אומרים צריך נטילת ידים, ויש אומרים אינו צריך ויש לסמוך על המתירים בזה:

אחרי קדושים · פתיחה

א חביבין ישראל שניתן להם כלי חמדה, חיבה יתירה נודעת להם שניתן להם כלי חמדה שבו נברא העולם, נראה לי בס״ד הנה נודע דתורה שבכתב דומה לארגז נאה ומפואר שיש חדרים וחדרי חדרים למאות ולאלפים, חלוקים זה מזה במדתם בארכם ורחבם וקומתם שכל אחד ואחד מהם עשוי בחכמה נפלאה, ומתוקן לתשמיש פרטי לכמה מיני טבעות ושירים ונזמים של אבנים טובות ומרגליות, ולכמה מיני דברים סגולת מלכים כל דבר כפי מדתו ושיעורו ויקרת ערכו, ויתן המלך לבנו יחידו את הארגז המופלא הזה להתבונן בה ולדעת מה תשמיש ראוי להשתמש בזה החדר, ומה תשמיש ראוי להשתמש בזה החדר, ועוד מסר לו כמה מיני תכשיטין העשויים ומתוקנים באבנים טובות ומרגלית, וכמה מני סגולת מלכים מינים ממינים שונים שיתבונן מדעתו להניח כל מין ומין בחדר ואוצר הראוי לו וכן השם יתברך נתן תורה שבכתב תחלה לעמו ישראל ועשה בה כמה אוצרות וחדרים בכל פסוק ופסוק והכל עשה בחכמה, ואח״כ מסר להם תורה שבעל פה - שהיא הקבלה והמסורת הרחבה מני ים, וצוה להם להתבונן ביגיעה רבה למצוא מקום בתורה שבכתב אשר יכול לשום בו כל דבר ודבר מתורה שבעל פה כראוי לו, באופן שכל החדרים והאוצרות שתקן ועשה בתורה שבכתב, צריך שימלאום מדברי תורה שבעל פה:

ב ועל כן תורה שבכתב נקראת כלי חמדה שהיא כמו כלים אשר ימלאום אבנים טובות ומרגליות וסגולת מלכים, ותורה שבעל פה היא נקראת חיבה יתירה, כי דבריה הן הן אשר יקרים מפנינים וסגולת מלכים, וזה שאמר חביבין ישראל שניתן להם כלי חמדה היא תורה שבכתב, ואם תאמר והלא גם אומות העולם העתיקו כל תורה שבכתב והיא כתובה אצלם כמו שכתובה אצלינו, לזה אמר חיבה יתירה נודעת להם, פירוש חיבה יתירה היא תורה

שבעל פה לא נודעה אלא לישראל, דעל ידי כן ימלאו את אוצרות תורה שבכתב מתורה שבעל פה שבכל פסוק ופסוק דורשים כמה דברים ועושים לו שבעים פנים, מה שאין כן אומות העולם אין בידם אלא הארגז שהוא כולל כלים רבים ואין להם דבר שיניחו בתוך הכלים למלאותם, ומה תועלת יש להם ממנה ולזה אמר (תהילים קמז יט-כ) "מגיד דבריו ליעקב" אלו דברי תורה שבעל פה, ולכן נמצא חוקיו ומשפטיו שכתובים בתורה שבכתב אינם אלא רק לישראל, ולא עשה כן לכל גוי, יען דאפילו משפטים הכתובים בתורה שבכתב אשר טעמם הפשטי גלוי לכל אדם, גם כן אני קורא על הגוים בל ידעום, כאשר יראה הרואה שגם דיני ממונות ודיני נפשות הכתובים בתורה שבכתב, ישתנה פשוטם מכח הקבלה והמסרות שיש לנו בתורה שבע"פ. ובזה יובן הטעם דתורה שבכתב נקראת מים מפני כי המים יכולים לקבל כל מיני צבע, וכן מקראות התורה יכולים לקבל ככמה מיני פירושים וביאורים, ובאמת פרטי מני הצבע הם רבים כי בשחור תוכל לעשות כמה מדרגות וכן באדום וכן בירוק, אך כללות המינים של הצבע המה נחלקים לארבעה חלקים שהם ירוק ככרתי ושחור ואדום וירוק כחלמון, ולכך גם בתורה תמצא כן דאף על פי שיש בה שבעים פנים ועוד יותר ויותר, עם כל זה בכללות נחלקת לארבע שהם פרד"ס (פשט, רמז, דרש, סוד), ולכך נמשלה למים שהם יכולים לקבל כל מין צבע:

ג ועוד נמשלה למים לומר לך מה המים מעלים את האדם מטומאה לטהרה, כן התורה מטהרת את האדם, ועוד מה המים שינוי מראה פוסל בהם לענין טהרה דאם נשתנו מראיהם הרי אלו פסולים לטהרה הן במי חטאת הן במי הכיור הן בטהרת ידים בנטילה, כן התורה אם עשה האדם שינוי בדבריה שגילה פנים בתורה שלא כהלכה ודרש את הכתוב הפך האמת המסור לנו בתורה שבעל פה הרי דברים אלו פסולים הם, ולא עוד אלא יענש על זה עונש גדול דאמרן רבותינו ז"ל (אבות ג, יא) המגלה פנים בתורה שלא כהלכה אין לו חלק לעולם הבא ועוד כמה דברים קשים נאמר על זה:

אחרי קדושים

א נטילת ידים דמו אותה חכמינו ז"ל לטהרת מי חטאת ולקדוש ידים ורגלים מן הכיור, דשינוי מראה פוסל בהם, וכן במים של נטילת ידים צריך לדקדק בזה, וכאשר יתבאר בעזרת השם ואפילו אם נשתנו מחמת עצמן כגון מים העומדים בכלים באויר בזמן ארוך, דנעשה מראיהן ירוק גם כן פסולים, ואע"ג דיש רבים חולקים וסבירא להו נשתנו מחמת עצמן כשרים, מאחר דמרן ז"ל שקבלנו הוראותיו פסק דפסולין הכי קימא לן, מיהו אם אין לו מים אחרים ואי אפשר לו להביא מים אחרים יטול מהם ולא יברך בשם ומלכות אלא יהרהר שם ומלכות בלבו, וכל מים שנשתנה מראיהם ונפסלו, אם חזרו לברייתן חזרו לכשרותם:

ב מים שנפל לתוכם עפר וטיט אע"פ שנעכרו ונשתנה מראיהם כשרים, לפי שגידול המים הוא בעפר וטיט ודרכם בכך ולא חשיב זה שינוי, ומכל מקום אם הם עכורים ביותר שאין הכלב יכול לשתות מהם פסולים:

ג עשה בהם מלאכה כגון שהדיח בהם כלים מעופשים או מלוכלכים הרי אלו פסולים, אבל הדיח בהם כלים מודחים ונקיים הרי אלו כשרים, ואם שרה בהם פירות או ירקות או ששרה בהם פתו, אפילו נתכוון לשרות בכלי אחד ונפל לזה הרי אלו פסולין, לפי כאשר האדם עושה במים דבר שיש לו צורך בו נעשו כשופכין שעומדין לשפיכה ואין נוטלין בשופכין, ויש אומרים דאפילו לא נתכוון לשרות כלל רק שנפל הפת וכיוצא בו למים מעצמו הרי אלו פסולים, ואע"ג דמלשון מרן ז"ל וגדולי הפוסקים לא משמע כן אלא משמע דכל שנפלו מעצמן כשרים מפני שלא עשאן שופכין, מכל מקום יש לחוש לכתחלה לסברת המחמירים ואם יש לו מים אחרים לא יטול מאלו, ואם אין לו מים אחרים יטול מאלו אך יברך בלא שם ומלכות אלא יהרהר שם ומלכות בלבו משום דקימא לן ספק ברכות להקל:

ד אין המלאכה פוסלת אלא במים שאובין בין שהם בכלים בין שהם בקרקע כשנעשתה בהם המלאכה ואח"כ נוטלן בכלי ליטול מהם, אבל אם עשה מלאכה במי מקוה או מעין בעודם מחוברים לא נפסלו, אבל שנוי מראה פוסל, וגם בעודם מחוברים, במה דברים אמורים? לנטילת ידים, אבל להטביל בהם ידיו רשאי אם כשרים לטבילת הגוף, כגון מעין שאין שינוי מראה פוסל בו או מקוה שנשתנה מראה המים מחמת דבר שאין בו ממש כגון הדחת סלי זיתים וענבים, או שנפלו לתוכם מי צבע כמו שכתוב ביורה דעה סימן ר"א וכנזכר בשולחן ערוך לרבנו זלמן ז"ל סימן ק"ס סעיף ט':

ה מים שהטביל בהם הנחתום את הגלוסקין אע"פ שלא נשתנו מראיהם פסולים אבל אם טבל בהם ידיו וטח פני הגלוסקין או שנתן מהם בחפניו, הנה המים הנשארים בכלי לא נעשה בהם מלאכה שטבילת ידו בהם אינה קרויה מלאכה עד שידיחן בהם בהיותם מלוכלכות לפיכך כשרים אלו המים לנטילת ידים, אבל אם הדיח בהם ידיו מהבצק הדבוק בהם הרי אלו פסולין אע"פ שלא נשתנו מראיהן, ואע"ג דיש חולקין וסבירא להו: אין הדחת הידים חשוב מלאכה לפסול המים לנטילת ידים כיון שעכשיו רוצה גם כן ליטול ידיו בהם, מכל מקום מהסברה הראשונה עיקר ופסולין לנטילת ידים וכנזכר באחרונים ז"ל:

ו מים שלפני הספר אם נשתנו מראיהם פסולים ואם לאו כשרים וכי מה שהספר טובל בהם להשרות השערות דומה לטובל ידו וטח פני הגלוסקין שהמים הנשארים לא נעשה בהם מלאכה וכנזכר בשולחן ערוך לרבנו זלמן סעיף ז׳:

ז אם צינן כלי שיש בו יין או שכר וכיוצא במים הרי מים אלו פסולין לנטילת ידים דחשיב נעשה בהם מלאכה, ומיהו אם היו היין או השכר צוננים ונתנם במים כדי לשמור צינתם שלא יחמו הרי אלו כשרים, ועל כן מה שנוהגין פה עירנו בימות הקיץ להוציא יין או שכר מן המרתף שהוא קר מכח המרתף ורק מניחין אותו תוך כלי של מים אצל השלחן לשמור קרירתו שלא יחם מן חום האויר, הרי המים שבכלי כשרים לנטילת ידים:

ח אם נתן במים שושנים או הדס כדי שלא יכמוש הרי זה חשיב עשה בהם מלאכה ופסולין לנטילת ידים, ולא דמי ליין ושכר הנזכר לעיל, דהכא שאני משום דהדס ושושנים שהיו באויר בלא מים מוכרח שיהיה בהם קצת יובש, וכאשר יניחם במים אי אפשר שלא ישביחו וכנזכר באחרונים:

ט אם מילא כלי מים כדי שיסתמו נקביו וסדקיו, וכן מים שכיבה בהם הברזל, וכן אם נתן המים בכלי שיש בו שנתות ונותן לתוכו הבשר וכיוצא בו, ועולין המים עד השנתות ובזה ידע משקלו של הבשר, חשיב נעשה בהם מלאכה ופסולין כנזכר באחרונים ז״ל:

י דרך העושין שכר או מי ורדין להניח חבית מלאה מים אצל הקדרה שעל האש שבה התמרים או הוורדים, ומניחים כלי נחשת בתוך המים שבחבית, ומביאים שתי קנים עשויין כקשת ומרכיבים קצה אחד על כסוי הקדרה, וקצה אחד על פה עלי הנחשת ההוא והזיעה תעובר דרך הקנים ותפול לתוך כלי הנחשת, הנה אותם המים שבחבית שמונח כלי הנחשת בתוכם חשובין נעשה בהם מלאכה ופסולין לנטילת ידים כנזכר באחרונים:

יא אם מילא כלים מים כדי שיהיו הכלים שבעים מים ולא יהיו מוצצין יין או שמן אשר יתן בתוכם אח״כ, גם אלו המים פסולין לנטילת ידים דנעשה בהם מלאכה, וכן הוא הדין אם נתן מים בכלי לידע אם הוא נקוב או לאו דמים אלו פסולין, וכן כלי עור שקורין בערבי מטר״ה (מימיה לדרך) או דולכ״א (כד רחצה) או קרב״י (חמת מים) שהם כלים של מים ודרכן קודם שישתמשו בהם תשמישן העקרי להניח בהם מים כמה ימים ויחליפו המים בכל יום עד שילך טעם המרירות שבעוד הנה מים אלו נעשה בהם מלאכה ופסולין והאדם יבין מדעתו בכל כיוצא בזה:

יב אם שתה מן המים כלב או חתול או חזיר פסולין לכתחילה משום דנמאסין ונחשבין כשופכין ובדיעבד התיר מרן ז״ל, אבל אם שתו מהם שאר בהמה חיה ועוף לא נפסלו אפילו לכתחילה ויש מי שפוסל אם שתו מהם תרנגולים והוא הדין שאר עופות, חוץ מבני יונה וטוב לחוש לזה לכתחילה, על כן יזהיר כל אדם את בני ביתו שיכסו תמיד את המים אשר יכינו לצורך נטילת ידים, והא דפסולין לכתחילה בכל זה היינו דוקא במים שאובין, אבל מעין או מקוה אין נפסלין אפילו לכתחילה אם שתו מהם אותם הנזכרים אין בזה חשש כלל:

יג מים שהכניסום לבית הכסא לקנח בהם פסולים לנטילת ידים כיון דמאוסים הם, וכן מים מלוחים או סרוחים או מרים פסולים, כיון דאין הכלב יכול לשתות מהם, אבל מים של בארות הנמצאים פה עירנו כשרים לנטילת ידים מפני דאין מלוחים הרבה והכלב שותה מהם, וחמי טבריא שהם מרים פסולים לנטילת ידים, מיהו אם יש ארבעים סאה במקום אחד טובל בהם ידיו דאז נכשרים ידיו ע״י טבילה, ומי הים הם מלוחים ביותר ואין ראויין לכלב לכך פסולין אלא אם כן הרתיחו אותם דאז ראויים הם, וההולך בספינה בתוך הים ואין לו מים יפים ואי אפשר להרתיח כיצד יעשה, יביא כלי מנוקב וימלאנו מן הים ויעמוד על שפת הספינה ויטול ידיו מאותו כלי לתוך הים משום דניצוק חיבור, וכיון דהכלי נקוב הנה הוא מריק מים לים וכשנוטל ממנו הוי לה כאלו הטביל ידיו בים, אך זה לא יעשה אלא ע״י הדחק, דיש חולקין וסבירא להו זה לא הוי חיבור, ואם הוצרך לכך לא יברך בשם ומלכות אלא יהרהר בלבו שם ומלכות:

יד אם נטל ידיו ואח״כ נתחדש לו איזה ספק של פסול באותם המים אע״ג דספיקא דרבנן לקולא, עם כל זה אם יש לו מים אחרים כשרים בודאי, יטול לצאת ידי ספק, אבל לא יברך שנית:

טו אם אחר שבירך המוציא נודע לו שהמים פסולים, יאכל פחות מכזית ויחזור ויטול במים כשרים ויגמרו סעודתו, ואם הסיח דעתו או הפסיק בדיבור יחזור ויברך על נטילת ידים, ואם לא הפסיק בדיבור חיצוני ולא הסיח דעתו לא יברך:

טז אם נטל חתיכת שלג בידו ושפשף ידיו בהם לא עלתה לו נטילה, אבל אם יש שלג ארבעים סאה בתוך גומא מותר להטביל ידיו בהם וכשרים מדין טבילה, ויש מתירין אפילו אם אין השלג בתוך הגומא אלא שטוח על פני הארץ, אך מכל מקום צריך שיהיה בו ארבעים סאה ויתחוב ידיו בו, ויש חולקין דסבירא להו אין טבילה מועלת לידים בשלג, על כן אין לסמוך על טבילת השלג אלא בשעת הדחק שאין לו תיקון אחר לעשות, ואם רסק השלג ועשאו מים אז נוטל ממנו ידיו, או מטבילם אם יש לו ארבעים סאה לכולי עלמא:

יז מים שהיד סולדת בהם דהיינו דכריסו של תינוק נכוה מהם, אע״ג דמרן ז״ל מתיר ליטול מהם, יש לחוש לסברת המחמירים ולא יטול עד שיצטננו מחום כזה, ובשעת הדחק שאי אפשר לו להמתין מותר ליטול מהם אך לא יברך בשם ומלכות אלא יהרהר שם ומלכות בלבו בעת הברכה, ולכן הזקנים שדרכן ליטול בחורף בחמין יזהרו שיהיו המים פושרין שלא יהיו חמין שיעור כריסו של תינוק נכוה מהם:

יח יש אומרים דאין כשר לנטילת ידים אלא מים ולא שאר משקין, ובשעת הדחק שאי אפשר במים שרי בשאר משקין, אך לא יברך אלא יהרהר בלבו כנזכר לעיל:

יט מים כשרים שנתן לתוכן מעט מים פסולין בטלים ברוב, אפילו אם הפסולים משלימים לשיעור רביעית, ויכול לבטלם לכתחילה:

כ כתוב בחיי אדם כלל מ׳ אות כ׳ הנוגע באמצע סעודה בספר תורה או בתפילין או ברצועות או במגילה מן המגילות הנכתבים על קלף כדין, צריך ליטול ידיו אך לא יברך, יעוין שם ובסה״ק רב פעלים נשאלתי על זה וכתבתי דהגאון פנים מאירות חלק א׳ סימן ט״ו נתעורר בדבר זה וכתב טעם מספיק דאין צריך נטילה ודלא כחיי אדם, ודבריו ברורים:

כא מי שנגע באמצע סעודה בשוק וירך ומקומות המכוסים באדם, או שחיכך ראשו, צריך נטילת ידים ולא יברך על נטילת ידים, אבל אם נגע בשערות ראשו ולא חיכך הראש אין צריך נטילה, ואם נגע ביד אחת במקום מטונף אין צריך ליטול אלא אותו יד, ואפילו באכילת פירות ושתית מים בלבד, אם יודע שנגעו ידיו במקום מטונף יטול בעבור הברכה:

כב המתנמנם באמצע סעודה פחות משתין נשמין אין צריך נטילת ידים, ואם יותר צריך נטילת ידים ואפילו ביום, אך אין צריך לברך על נטילת ידים אפילו נאנס בשינה הרבה ערך שעה או יותר:

כג המתפלל בתוך הסעודה יש אומרים דצריך נטילת ידים, ויש אומרים דאין צריך, על כן אם יש לו מים יטול ידיו לחוש לסברת המחמירין אך לא יברך, ואם אין לו מים יסמוך על המקילין ועיין חיי אדם וחסד לאלפים:

כד כל דבר שחוצץ בטבילה חוצץ בנטילה, כגון צואה שתחת הצפורן במקום שהצפורן עודף על הבשר, ובצק שתחת הצפורן אפילו כנגד הבשר, לפיכך לא יגדל אדם צפרניו שלא לבא לידי מכשול בנטילת ידים בחציצה. ובלאו הכי גידול הצפרנים הוא קשה ומר לנפש האדם, וגורם תגבורת ויניקה לחיצונים וכאשר יתבאר במקום אחר בס״ד, והאבל תוך שלושים יום יעמוד על המשמר לנקותם בכל יום, אבל בשבת אסור לגרר הטיט שתחת הצפורן מפני שממחק הצפורן כשמסיר הטיט מתחתיו, אלא ירחצם במים, ורטיה שעל בשרו שלא יוכל להסירה קודם נטילה מפני המכה, כבר כתבתי לעיל בפרשת שמיני (אות יד) דאין צריך ליטול במקום הרטיה יעוין שם, וצפורן שפרשה מקצתה יקוץ אותה כי חוצצת מאחר שפרשה מקצתה:

כה הדיו והצבע אם הם לחים אין חוצצין מפני שהם נמחים במים, ויבשים חוצצים אם יש ממשות שלהם על ידיו, אבל מראית הצבע אינו חוצץ כיון דאין ממשות כלל ועיקר, ומי שאמנותו צובע אין חוצץ בו הצבע אפילו שיש ממשות על ידיו, וכן הסופר שידיו מלוכלכים בדיו כיון דרגיל בכך אינו חוצץ, אבל אדם שאין אומנותו בכך אם יש ממשות דיו על ידיו חוצץ, וצריך כל אדם לשים לבו על דבר זה שהוא מצוי ושכיח בבני אדם שיתלכלכו ידיהם מחמת שכותבים ויהיה ממשות דיו בידם, וכן שוחט וקצב דאומנותם בכך שדרכם להית תמיד ידיהם מלוכלכים בדם אינו חוצץ אע״פ שיש ממשות בדם:

כו טבעת שיש בה אבן טובה, כגון מה שקורין אלמא״ס (אבן לבנה) או זמרו״ג (בגון תכלת) או יאקו״ד (בגון אדום) או פירוז״א (אבן טובה) וכיוצא - צריך להסירה בשעת נטילה, ולא מהני בה נענוע ואפילו היא רפויה יסירנה לגמרי מפני שאין אנחנו בקיאין בשיעור הרפויה כמה הוא, ובדיעבד עלתה לו נטילה אם היא רפויה, אבל אם היא דחוקה לא עלתה לו נטילה, ואם אין בה אבן טובה באנשים דאין דרכן ללוש יש לסמוך על המתירין ולא יסירנה, אבל בנשים שדרכן ללוש וקפדי להסירה בעת לישה משום דקשה להם ללוש בעוד הטבעת בידם צריכים להסירה, וגם באנשים המסירה תבוא עליו ברכה:

אמור · פתיחה

א רבי אומר אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו, יש קנקן חדש מלא ישן, וישן אפילו חדש אין בו (אבות ד, כו), נראה לי בס״ד הכונה עיקר מעלות האדם וחשיבותו הוא מצד הנר״ן (נפש, רוח, נשמה) שבו, ולא מצד הגוף לבדו, כי הגוף כל מין האדם שווה בו, ורק ההפרש הוא בנר״ן, ולזה אמר אל תסתכל בקנקן הוא הגוף, שתאמר ״כעם ככהן כעבד כאדוניו״ (ישעיה כד, ב) שוים הם, אלא במה שיש בו שהם הנר״ן שבתוכו, כי הנה יש קנקן חדש

של דורות האחרונים האלה מלא ישן נר״ן גדולים שהם מדורות הראשונים שהיו כמלאכים ויש ישן רוצה לאמר גוף של דורות הראשונים שאפילו נר״ן קטנים שהם בערך דורות האחרונים החדשים גם כן אין בו:

ב מיהו כתבו המפרשים ז״ל כיון דאין רוח הקודש לדעת מה המה הנר״ן שהיו בגופין הראשונים ומה המה שבגופין האחרונים אתנו, צריכין אנחנו לכבד את הראשונים מסתמא כי נאמר מאחר שהיו דורות ראשונים מסתמא זכו לנר״ן גדולים שאין נמצא אתנו אחד ממאה מערך מעלתם, ועוד מני שבודאי יש להם יתרון עלינו מצד קדימת הזמן, וכמו שכתוב בגמרא דסנהדרין דף ק״ב רב אשי סיים עד פרק שלשה מלכים, אמר למחר, נפתח בחברין, פירוש נדרוש פרק שלשה מלכים היו תלמידי חכמים כמותינו ואין להם חלק לעולם הבא, אתא מנשה אתחזי ליה בחלמיה אמר חבירך דאבוך קרית לן, מהיכא בעית למשרא המוציא, אמר לה לא ידענא, אמר לה מהיכא דבעית למשרא המוציא לא גמרית, וחבירך קרית לן, אמר לה אגמרה לי ולמחר דרישנא ליה משמך בפרקא אמר לה מהיכא דקדים בישולא וכו׳ עד כאן, ופירש הגאון מהר״י בי״ד חלק א׳ דרוש י״א דבחטא אדם הראשון נפלו כל הנשמות בסטרא אחרא בארסו של נחש ובכל דור ודור נלקטים הנשמות מן סטרא אחרא, ובאים לעולם הזה, ולכן אמרו רבותינו ז״ל אם ראשונים כמלאכים וכו׳ שיש להם יתרון ומעלה לדורות הראשונים על דורות האחרונים, מפני שכל נשמה שקדמה לצאת מן הקליפות זמן הרבה יותר מנשמה אחרת, יש להן יתרון ומעלה עליה שלא שקעה בסטרא דמסאבא זמן ארוך כמו האחרת שאיחרה לצאת, ואינו דומה שוקע בצואה יום לשוקע יומיים, והראה לו מנשה מעלת הראשונים ממה שקדמה נשמתם לצאת מן הקליפה זמן רב קודם האחרונים, והראה לו זה הענין בפת דמברכים על היכא דקדים בישולא, פירוש מקום שהאש שולט בו יותר שקדם להתבשל קודם, לכך יכובד זה המקום יותר לבצוע ממנו מפני שיש תערובת זוהמא בדומם צומח חי מדבר, וכל דגן ופרי ומאכל אשר יתבשל באש תתגרש ממנו חלאת זוהמת הנחש הדבקה בו בהיותו זרוע באדמה, ולכן זה המקום שיש בככר זה שקדם להתבשל נמצא נתגרשה ממנו הזוהמא ב׳ וג׳ רגעים קודם שאר הככר, לכך נבחר יותר לבציעת המוציא, ואם כן כל שכן וכל שכן נשמות הראשונים שקדמו לצאת מטומאת הסטרא אחרא זמן הרבה קודם נשמות האחרונים שיאות להם המעלה והכבוד, וכיון שהם גדולים במעלה זו לכך יצרם גם כן גדול, ועל כן אל תתפלא אם חטאו כל כך עד כאן תוכן דבריו יעוין שם, נמצא מטעם יתרון מעלות נשמות הראשונים על נשמות האחרונים מובן הטעם למה צריך לבצוע פרוסת המוציא במקום שנאפה יפה, והיינו משום דשליט בו האש יותר משאר הככר:

אמור

א צריך כל אדם להזהר לבצוע הפת שמברך עליו המוציא במקום שנאפה יפה ששלט בו האש יותר, ורק זקן שאי אפשר לו לאכול במקום שנאפה יפה מחמת שהוא קשה אז יבצע ממקום הרך:

ב אמרו רבותינו ז״ל (ברכות נב, ב) תכף לנטילת ידים סעודה, ועל כן אסור להתעסק בין נטילה להמוציא באיזה עסק, דנמצא בעסקו בו הרי זה מסיח דעתו מהסעודה, ואפילו עסק כל דהוא אם צריך לדקדק בו נמצא הוא מסיח דעתו דהיינו אפילו לראות מטבע אם הוא טוב או רע, או לראות המורה שעות לדעת כמה השעה וכיוצא בזה כי מאחר דצריך לדקדק הרי זה מסיח דעתו מסעודה בין נטילת ידים וסעודה ואסור, וכן יזהר שלא ידבר בין נטילה לברכת המוציא, ולא עוד אלא אפילו בשתיקה לא יפסיק, אלא תכף בגמר הניגוב יברך המוציא ויבצע, ובדיעבד מותר, וצריך להזהיר לכתחילה שלא ישהה בין ניגוב להמוציא כדי הילוך כ״ב אמה, וצריך זריזות רב כדי להזהר בכך:

ג הליכה מבית לבית, אפילו הילוך מעט אסור, וצריך להזהיר המון העם בזה כי לפעמים קופצים להביא מטפחת או מלח וכיוצא מחדר לחדר ובדיעבד שרי:

ד כתוב בספר כתר מלכות כתיבת יד: קודם כל סעודה יאמר ״מזמור לדוד ה׳ רועי וכו׳״, שבו ז״ן תיבות, שלא יחסר מזונו ומזון הנפש, גם יאמר בקשת יהא רעוא מן קודם עתיקא קדישא וכו׳, ויאמר פסוק (שיר השירים ה, א) ״באתי לגני וכו׳״ עד ״אכלו רעים שתו ושכרו דודים״ עד כאן. ונראה ודאי דכל זה יאמר קודם נטילת ידים, וגם נוסח ״לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתה״, שקודם האכילה והבקשה גם כן יאמר קודם נטילה, אך העולם נוהגים לומר מזמור ה׳ רועי בין נטילה לברכת המוציא, ואף על פי שיש מפקפקים בזה משום הפסק אין למחות בידם:

ה יתן שתי ידיו על הפת בשעת ברכה שיש בם עשר אצבעות כנגד עשר מצות התלויות בפת, ואלו הם לא תחרוש בשור וחמור, ושדך לא תזרע כלאים, ולקט ושכחה ופאה, וביכורים, ותרומה, ומעשר ראשון, ומעשר שני, או מעשר עני, וחלה, וגם כנגד עשר מלאכות שיש מן החרישה עד האפיה כי בכל מלאכה נעשה בירור ניצוצי קדושה כנודע, לכך יש עשרה תיבות בברכת המוציא, ועשרה תיבות בפסוק עיני כל וכו׳ (תהילים קמה, טו):

ו צריך לדקדק ולהדגיש בה״א של המוציא כאלו יש בתוך מלואה ה״א אחרת, לכן יאריך בה מעט ויגביהנה בקול כאלו מזכירה בפני עצמה כזה ״ה-מוציא״ כדי שיוכל לכוין במלואה ה״א אחרת וכנזכר בשער המצות לרבינו ז״ל, וכשיגיע לתיבת המוציא בהיותו מאריך בה״א אז יתן את הפת זקוף בין שתי ידו ויגביהנו קצת, ויזהר לתת ריוח בין תיבת לחם ובין תיבת מן הארץ, ובסידור רבינו הרש״ש ז״ל כתוב: תניח שתי ידיך על הפת, ותכוין להשפיע מכל העשר ספירות על המלכות הנקראת לחם, ותדגיש הה׳ דהמוציא, ובמלת המוציא תגביה שתי ידיך והלחם באמצע עד כאן לשונו, ואם יש לו בית יד (כפפות) צריך להסירו בברכת המוציא דצריך שתהיינה ידיו ממש על הפת:

ז לא יבצע ממקום שנתחברה בתנור עם חברתה דמחזי כחסר, גם לא יבצע במקום סדק ואפילו שנאפה אותו מקום יפה יותר, ובעל הבית הוא עצמו בוצע אע״פ שיש אורח גדול ממנו, ומיהו יכול לחלוק כבוד לאורח שיברך הוא ברכת המוציא וכן נוהגים:

ח לא יבצע פרוסה קטנה פחות מכזית שנראה כצר עין, ולא יותר מכביצה שנראה כרעבתן, במה דברים אמורים בחול ואוכל לבדו, אבל בשבת אפילו אוכל לבדו שרי לבצוע גדולה לכבוד שבת, וכן בחול אם אוכל עם בני ביתו מותר לבצוע גדולה כדי ליתן מן הפרוסה הזאת שבוצע לכל אחד ואחד כזית, ואין המסובין רשאין לטעום עד שיטעום הבוצע, לפיכך הבוצע יטעום תחילה ואח״כ יחלק למסובין:

ט הבוצע להוציא המסובין ידי חובתם יברך בקול רם בנחת כדי שישמעו המסובין את הברכה כולה בלתי חסרון תיבה אחת, ויזהר שיכוין להוציאם ידי חובתם וגם הם יתכוונו לצאת ידי חובתם בברכתו, ויש חסידים מדקדקין בכל ברכה אשר יברכו להוציא בה אחרים ידי חובתם שיאמרו בפיהם בפירוש קודם הברכה ״הריני מכוין להוציא ידי חובה כל השומע קולי בברכה זו״, והוא מנהג יפה כי יזדמן שהאדם לבו טרוד ואינו מכוין ואם ירגיל בכך בודאי יכוין, גם המסובין יהיו נזהרים לענות אמן בקול רם שגם המברך יכוין לאמן שאומרים ויוצא ידי חובת אמן, ואורח שראה בעל הבית מברך ברכה חטופה וקטופה, או שחושש שאינו מכוין עליו אז יברך האורח לעצמו בלחש על הפרוסה בהצנע כדי שלא ירגיש בעל הבית מפני דרכי השלום, וכן הענין בבן הסומך על שלחן אביו שיעשה כך אם נצרך לכך:

י מצוה להביא מלח ויטביל הפת שלוש פעמים במלח כי כן צריך ע״פ הסוד, ויכוין שהלחם הוא מספר שלוש פעמים הוי״ה שהם שלשה חסדים, והם ממתקים שלשה גבורות הרמוזים במלח שהם גם כן מספר שלוש פעמים הוי״ה כמנין מלח, ואם בירך המוציא ולא הביאו המלח לא ימתין אלא יבצע מיד ויאכל ובעת שיביאו המלח על השלחן עד אחר ברכת המזון דהשולחן דומה למזבח וכתיב (ויקרא ב, יג): ״על כל קרבנך תקריב מלח״, וגם הוא מסוגל להגן מן הפורעניות ויש נוהגין להניח על השלחן כלי שיש בו אזוב וכן כתוב בשם רבינו האר״י ז״ל, ומנהג יפה ונכון הוא דהאזוב הוא בסוד היסוד ההנקרא צדיק סימן לדבר וצדיק על שלחן יבא, ועיין בזוהר הקדוש האזינו דף רצ״ט ובביאור שם בענין האזוב יעוין שם:

יא יזהר שלא יזרוק הפרוסה לפני המסובין אלא יניח לפניהם עד מקום שידו מגעת, ולא יתן הפרוסה ביד המסובין דאין נותנים ביד אלא לאבל בר מנן, ועל כן יזהר בזה גם בבנים הקטנים שלא יתן הפרוסה בידם אלא יניח לפניהם והם נוטלים:

יב לא יתן לבהמה חיה ועוף אפילו הטהורים מן הלחם שבירך עליו המוציא, ולטמאים לא יתן לחם ושום מאכל מן הבא על השולחן כלל, וכן יזהר שלא יתן לעכו״ם מאכל מן השולחן ואפילו ישמעאלי שאינו עובד עבודה זרה, ורק אם יש חשש איבה לית לן בה, מפני שהשולחן עומד דוגמת המזבח דשלחנו של אדם מכפר עליו (מנחות צז.) לכך יזהר בזה:

יג אין רשאי הבוצע לבצוע אלא עד שיכלה אמן מרוב המסובין, ואחר הברכה והבציעה יאכל מיד ולא ישיח בין ברכה לאכילה ואפילו אמן דקדיש לא יענה עד שיטעום ובשום אופן לא ישיח בין ברכה לאכילה, ואם שח בדברים חיצונים צריך לחזור ולברך, ואם שח בדברים השייכים לסעודה אע״פ דלא שייכי לברכה כגון שאמר הביאו מלח וכיוצא אין צריך לחזור ולברך ולכתחילה יזהר אפילו בדברים השייכים לברכה שלא ישיח עד שיאכל:

יד אפילו שהכניס המאכל לפיו ולועסו כל עוד שלא בלע לא ישיח, ומכל מקום אם שח קודם שבלע אפילו בדברים חיצונים אין צריך לחזור ולברך, ולכתחילה נכון להזהר שלא ישיח כלל עד שיגמור לאכול כזית מפרוסת המוציא:

טו אם אמר תנו מאכל לבהמה הרי זה חשוב דברים השייכים לסעודה, מפני דאסור לאדם לאכול קודם שיתן מאכל לבהמתו, ואם אמר תנו מים לבהמה יש להסתפק וכנזכר בחסד לאלפים סימן קס״ז אות י׳ ועיין באחרונים על כן בכהאי גונא טוב שיהרהר הברכה בלבו:

טז אם שח הבוצע בדברים חיצונים שדינו לחזור ולברך והמסובין לא הפסיקו יצאו ידי חובתם, ואוכלים, ואין צריכים לכוין לברכה שניה של הבוצע, ואם שחו המסובין לאחר שטעם הבוצע קודם שיטעמו הם יש פלוגתא בזה וספק ברכות להקל, ולכן יהרהרו הברכה בלבבם ויאכלו:

יז יש נוהגים לאכול שיירי פרוסת המוציא בסוף הסעודה משום חיבוב מצוה וכדי שישאר טעם המוציא בפיו וכתיב ברוך טנאך ומשארתך ויש בזה תיקון לפגם הברית ומנהג יפה הוא, אך בתנאי דקים ליה בנפשיה שלא ישכחנה דאם שכח ולא אכלה מאי אהני ליה ואדרבה מגרעות נתן ועיין בכף החיים סימן כ״ג אות י״ג, לכך השכחן לא ינהוג בכך. ועל כל פנים יזהר האדם לאכול חתיכת פת מעט מן השלחן סמוך ממש לנטילת מים אחרונים:

בהר בחוקותי · פתיחה

א בן בג בג אומר הפוך בה והפוך בה דכולא בה (אבות ה, כו), נראה לי בסיעתא דשמיא דבירור של ניצוצי הקדושה הוא שתי חלוקות האחד שמתהפך הניצוץ הקדוש מגשם עכור לגשם זך וזה נקרא בירור חיצון, והשני שמתהפך הניצוץ מגשם זך לרוחניות וזה נקרא בירור פנימי, והענין הוא כי ניצוצי הקדושה הם מעורבים בדומם וצומח ובחי שהוא בשר בהמה וחיה ועוף וכולם הם גשם עכור, ואם האדם יאכל בשר עולה הניצוץ מן הבשר שהוא גשם עכור אל האדם שהוא גשם זך, וכן אם יאכל את הצומח וכן אם יאכל דבר שמעורב בו עפר שהוא דומם ובאותו עפר יש ניצוצי קדושה, ואח״כ צריך לעלות הניצוץ הקדוש מן האדם אל הרוחניות שהוא מקום הקדושה למעלה בעולמות העליונים והרי זה מתהפך מגשם זך אל הרוחניות, ושלימות שתי חלוקות הבירורים האלה שהם בחינת חיצון ובחינת פנימי לא אפשר להיות אלא רק ע״י עסק התורה, מפני שבדברי תורה יש חיצוניות שהוא הפשט שלה ופנימיות שוא הסוד שבה, וזה שאמר הפוך בה והפוך בה שני מיני הפכיות האחד מגשם עכור אל גשם זך שזה נקרא בירור חיצון והשני מגשם זך אל הרוחניות שזה נקרא בירור פנימי, יען דכולא בה היא התורה דאית בה כולא כלומר חיצוניות ופנימיות ולכן בה יהיה שלימות שני הבירורים חיצון ופנימי ועל כן אע״פ שנעשה בירור ע״י האכילה אין נעשה בירור שלם כי באכילה אי אפשר להיות אלא בירור חיצון מגשם עכור אל גשם זך, אך בירור השני שהוא בירור פנימי אי אפשר להיות ע״י אכילה ולכן הזהירו חז״ל ללמוד בדברי תורה על השלחן אפילו בחול, ולימוד פתיחת אליהו זכור לטוב היא מסוגלת הרבה לבירור ניצוצי קדושה, והרגיל בה טוב לו לעתים שהוא טרוד בהם ומה גם בשביל לילות הקיץ שאוכלים על הגגות דאי אפשר ללמוד לאור הנר:

בהר בחוקותי

א כתב רבינו האר״י ז״ל בשער המצוות צריך האדם לזכור בתוך אכילתו חורבן הבית כמו שכתוב בזוהר תרומה, וידאג בלבו על זאת שבזמן שבית המקדש קיים היתה השכינה מקבלת שפע מעולה ומשובח ממה שהוא אחר חורבן, על כן ירגיל לומר לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתא וכו׳ הריני זוכר את ירושלים אשר חרבה בעוונותינו והריני מצפה לבניינה שיבנה אותה הקב״ה במהרה בימינו אמן, ויהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו שתשכון בתוך ירושלים עירך כאשר דברת וכסא דוד עבדך מהרה בתוכה תכין ובנה אותה בנין עולם במהרה בימינו, וקיים בה מקרא שכתוב ואני אהיה לה נאם ה׳ חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה: גם יזהר לומר בתוך הסעודה פטום הקטורת ופרק איזהו מקומן, ואח״כ יאמר אלהינו ואלהי אבותינו מלך רחמן רחם עלינו טוב ומטיב הדרש לנו וכו׳ עד כברכת ה׳ אלהיך אשר נתן לך אח״כ יאמר ותמלוך אתה ה׳ אלהינו מהרה על כל מעשיך בהר ציון משכן כבודך ובירושלם עיר קדשיך ככתוב בדברי קדשיך ימלוך ה׳ לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה, וקודם פטום הקטורת ופרק הנזכר יאמר פסוקים אלו להודות להלל לשבח לפאר לרומם להדר ולנצח על כל דברי דוד בן ישי עבדך משיחך: בעצתך תנחני ואחר כבוד תקחני: והוא רחום יכפר עון ולא ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו: אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו: ואני בחסדך בטחתי יגל לבי בישועתך אשירה לה׳ כי גמל עלי: שוש אשיש בה׳ תגל נפשי באלהי כי הלבישני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני כחתן יכהן פאר וככלה תעדה כליה: ויבטחו בך יודעי שמך כי לא עזבת דורשיך ה׳: שמחו בה׳ וגילו צדיקים והרנינו כל ישרי לב: נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי: אודך כי עניתני ותהי לי לישועה: ואח״כ יאמר מזמור היום ואח״כ הושיעני ה׳ אלהינו וכו׳ עד וימלא כבודו את כל הארץ אמן ואמן, ואח״כ פטום הקטורת ואח״כ איזהו מקומן ואח״כ אין כאלהינו וכו׳:

ב צריך לישב בכבוד על השולחן הדור בלבושו כמו שיושב לפני גדולים, ובפרט בשעה שמברך ברכת המזון וככתוב (שמות טו, ב) זה אלי ואנוהו ודרשו בזה ראשי תיבות זה השלחן אשר לפני ה׳ וכמו שכתוב בחסד לאלפים:

ג מנהג החסידים קודם לכל סעודה בימי החול יפנה תחלה ובפרט אם מרגיש התעוררות בגופו ודבר זה הוא צורך גדול ע״פ הסוד, ויטול ידיו ויברך אשר יצר ואח״כ יעמוד ויתוודה ביום שיש בו תחינה, ויושב במקום שרוצה לאכול וישתה מעט מים פחות מרביעית אם תאב למים או ישתה מעט שכר ויכוין לפטור מים שבתוך המזון, ואח״כ יאמר לשם יחוד ובקשות שאמרנו לעיל ואח״כ יטול ידיו כהלכה בשביל האכילה, ובימים שאין בהם תחינה

שאין אומרים ודוי יאמרו מזמור בבוא אליו נתן הנביא (תהילים נ״א:ב׳) ויהרהר בתשובה בלבו וכל זה יהיה לו עזר וסיוע אל הבירור שעושה באכילתו ועיין חסד לאלפים סימן קנ״ז אות ט׳:

ד אסור לטעום עד שיתן מאכל לבהמתו או חיה ועוף שיש לו בביתו דמזונותיהם עליו, דכתיב (דברים יא, טו) ״עשב בשדך לבהמתך, ואכלת ושבעת״. ורק בשתיה האדם קודם לבהמה דכתיב (במדבר כ, ח) ״והשקית את העדה ואת בעירם״:

ה אין משיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט, ודין זה נזכר בגמרא (תענית ה:) ונפסק להלכה בכל ספרי הראשונים ז״ל וגם בשולחן הטהור בלי שום מחלוקת, וכתב הגאון חיד״א בברכי יוסף דלא נמצא שום חכם וחסיד שנזהר בדבר זה, ולכן דבר זה בלבו כאש בוערת לדע מה זה ועל מה זה ונחה דעתו דעת עליון בטעם שכתב הרב אליה רבה ז״ל בשם הפרישה דבחלקות ישית שבזמנם היו מסובין באכילתם ושכיח היזקא, והאידנא יתובי יתבינן כולם שוים וימין ושמאל שקולאי נינהו, וכגון דא ליכא למיחש, וגברא רבא אמר מלתא דמיתבתא דעתא ומסתברא כוותיה עד כאן דבריו, ועיין עוד להגאון הנזכר בשיורי ברכה מה שכתב בדבר זה יעויין שם, ואיך שיהיה הנה עתה אין לנו סמך לעבור על דברי חז״ל בדין הנזכר כי אם רק לפי הטעם של הגאון פרישה ז״ל ולכן בליל פסח דכולנו מסובין חייבין מן הדין להזהר בדבר זה וכמו שכתב הרב ז״ל, וגם בשאר ימות השנה אם יזדמן איזה סיבה לאדם להיות מסב על שמאלו ואוכל חייב לקיים דברי חז״ל הנזכרים שלא ישיח:

ו אם בתוך סעדתו רוצה לאכול פירות ולשתות יין שצריך לברך אך ידיו מלוכלכים בתבשיל, לא יברך בידים מזוהמות אלא יטול ידיו או יקנחם במטפחת כדי שיברך על הפירות או היין בנקיות וכמו שכתב בחסד לאלפים: גם צריך האדם להזהר בכמה הלכות דרך ארץ השייכים לסעודה אשר הזהירו אותנו חז״ל בהם ואלו הן, שנים ממתינים זה לזה בקערה, דהיינו כשהאחד מסלק ידיו מן הקערה לאיזה עסק אז חבירו מפסיק מלאכול עד שיגמור עסקו, אבל אם הם שלשה אין השנים פוסקין בשביל האחד, וכל זה אירי בשוים זה עם זה אבל אם האחד מסב עם אביו או עם אחיו הגדול או עם מי שגדול בחכמה שחייב בכבודו צריך להמתין לו, ואין הגדול צריך להמתין לקטן וכנזכר בחסד לאלפים, מיהו אם יש לפניהם תבשיל ואחד מהם סילק ידו מן הקערה לאיזה עסק שאם ימתין השני יתקלקל התבשיל מחמת שיתקרר ולא אפשר לאכלו, אין צריך להמתין אפילו קטן לגדול:

ז אין מסתכלין בפני האוכל ולא במה שאוכל כדי שלא יתבייש, ואם יש לפני המסובין קערה אחת מלאה שאוכלים כולם ממנה לא יתן אחר מהמסובין עיניו בה לברור ממנה חלק יפה לעצמו אלא יקח מן הבא בידו, וגם לא יושיט ידו אלא במה שלפניו, גם לא יקח בידו מנה גדולה ויניח לפניו או יאחזנה בידו ויאכל ממנה, ואם אוכלים על ידי כף לא ימלא הכף על כל גדותיו ויניח בפיו:

ח יזהר שלא יטנף מלבושיו באכילו, ואם אוכל בידו לא ילכלך כל הידים אלא רק ראשי אצבעותיו, וטוב ונעים שלא יאכל אלא ע״י כף, ולא יאכל אלא רק ביד אחת ולא בשתי ידים, ולא יניח לגימה גדולה לתוך פיו, ובעת שמכניס המאכל לפיו יזהר שלא יתלכלך שער זקנו, ויזהר לדחות שער שפמו לכאן ולכאן קודם אכילו כדי שלא ישתלשלו הרבה על שפתיו ויתלכלו הרבה, ובכל דברים אלו יתנהג אפילו בביתו על שלחנו וכל שכן כשהוא אוכל עם בני אדם, והמזמין אורחים בביתו ומביא לפניהם תבשיל רוטב ואינו מביא להם כפות לאכול בהם הרי זה חוטא ומזלזל בכבוד האורחים:

ט לא ימהר בלעיסתו ואכילתו אלא יתנהג לאט לאט, אפילו אם מסב עם אדם גרגרן, ואם הבשר קשה לא יהא נושך בשיניו ומושך בידיו אלא יסלק ידו ממנו, ולא ימצוץ אצבעותיו בפיו בין אכילה לאכילה, ולא יראה חיבה וחשק על האכילה, ולא ימלא פיו אלא רק בכדי שיוכל לדבר בשפה ברורה, ולא יושיט ידיו לקערה עד שיגמור לבלוע מה שבפיו, ויפסיק מעט בין לעסיה אחת לאחרת, ואם המסובין עמו סילקו ידיהם מאותו מאכל גם הוא יסלק ידו אע״פ שעדיין תאב לאכול, דלאו אורח ארעא לאכול יחידי בין המסובין: ולא יאחז ידו פרוסה כביצה ויאכל, ולא ישתה כוסו בבת אחת בלי שיור, אלא ישתה כמנהג המדינה, ולא ישתה שתי כוסות זה אחר זה ולא יפשוט ידו בקערה בפני מי שגדול ממנו אפילו אם יש קערה בפני כל אחד ואחד, וכל העובר על הלכות דרך ארץ הנזכרות לעיל וכיוצא בהם הרי זה רעבתן גרגרן מסטרא דהוא דאמר הלעיטני נא (בראשית כה, ל), והנה הוא נאחז בסבך הסטרא אחרא, ואם הוא בעל תורה ועושה כן הרי זה מחלל שם שמים ולכן אמרו רבותינו ז״ל (תנא דבי אליהו רבה, א) דרך ארץ קדמה לתורה, וכאשר האריכו בזה בספרי המוסר והיראה:

י ייטב לבו בסעודתו אם מעט ואם הרבה יאכל פיתו בשמחה ולא בכעס ודאגה, ויזהר לאכול הטוב והמועיל לו לרפואה ולא מה שערב לו לפי שעה, וישתדל לכבוש תאותו באכילה ושתיה תמיד, וכתבו חכמי המוסר דבהיות המאכל או המשקה לפני האדם והוא מתוק לחיכו וחביב עליו ביותר וימשוך ידו ממנו בשביל סיגוף לכפרת עונות, הרי זה נחשב תיקון גדול בתיקוני התשובה ויש בו תועלת כמו התענית:

יא לא יאכל מעומד ולא ישתה מעומד, לכן אפילו כוס של קידוש דליל שבת ויום טוב שמקדש מעומד, מנהג רבינו האר״י ז״ל אחר ברכת הקדוש לישב וישתה הכוס, ולא ישן סמוך לאכילה, ולא יעמוד מיד אחר אכילה וישהה כשיעור ברכה אחרונה של אותה אכילה, דאם אכל פת ישה בישיבתו שיעור ברכת המזון, ואם מזונות וכיוצא - שיעור ברכה מעין שלש:

יב הנכנס לבית בעל הבית כל מה שיאמר לו בעל הבית או גדול הבית יעשה, וישהה מעט כמנהג המדינה, ואין מסרבין לגדול, ולא יאמר הנכנס לבית חבירו תנו לי לאכול עד שיאמרו הם, ורק במים יאמר תנו לי מים לשתות:

יג לא ישוך פרוסה ויתננה לפני חבירו או לתוך הקערה לפי שאין דעת כל הבריות שוה, ולא ישתה מהכוס ויתן לחבירו דשמא שימות, ובצוואות רבי אליעזר הגדול מזהיר שלא לשתות ממה ששייר חבירו דשמא יש לו חולי ויתערב רוק בפיו באותו שיור, ומה שנוהגים העולם לטעום בני הבית מכוס של הקדוש שמקדש בעל הבית היינו מפני שיודעים שבעל הבית אין בו חולי שיזיק להם, ואע״פ שאמרו בהלכות דרך ארץ שלא ישתה כוס ויניחנו ריקן על השלחן אלא יאחזנו בידו עד שיבא השמש ויתנהו לו, מכל מקום אם מנהג המדינה דלא קפדי בהכי גם הוא לא יקפיד:

יד אע״פ שאמרו חכמים ז״ל לשייר פאה בקערה מן התבשיל, עם כל זה כתב רבינו ז״ל בשער טעמי המצות דאין דין זה נוהג עתה בזה הזמן עיין שם, ומכל מקום לאו אורח ארעא לאכול המאכל כולו עד בא עד קיצו, וכל שכן שלא להיות מלחך פינכי משום שורת דרך ארץ וכנזכר בחסד לאלפים:

טו כתב רבינו מה״ר חיים ויטל ז״ל בשער טעמי המצות היה נוהג מורי ז״ל פעמים רבות לצוות לבני ביתו שיביאו לפניו עשבי דדברא, שאין נזרעים בידי אדם, או קוצים ודרדרים שדרך בני אדם לאכלם והיה אוכלם כדי לקיים בעצמו קללת אדם הראשון שנתקלל (בראשית ג,יח) וקוץ ודרדר וכו׳ ואכלת וכו׳ עיין שם, ופה עירנו יע״א אפשר לקיים דבר זה בעשבי דדברא שקורין כאבר (עשב בר קוצני) והם דומין לקוץ ודרדר וכובשים אותה במים ומלח ונאכלים, אך צריך לבדוק מן התולעים היטב היטב:

טז אם רואה אוכלים מושלכים בקרקע אסור להניחם כך אלא צריך להסירם משם, וכן אסור לגרום לאוכלים שיאסרו בהנאה שלא לצורך, וכל פירות שנמאסים ע״י זריקה אסור לזרקן אפילו לפני חתן וכלה בעבור שמחה או סימנא טבא, ופה עירנו עושין לפעמים בליל המילה שולחן מונח עליו ענפים ופרחים מורכבים זה על גב זה לנוי, וגובלין עיסה של קמח כדי לתחוב בתוכה הענפים, וגם מביאים פרי שקורין נומי (לימונית מתוקה) שהוא מתוק או רמון וכיוצא כדי לתחוב בהם הענפים להרכיבם זה על גב זה, ופירות אלו ודאי הם נמאסים ומתקלקלים בכך, וצריך למחות בהם שלא יעשו כזאת בשום מאכל ופירות אם יהיו מתקלקלים ונמאסים:

יז אין סומכי קערה מלאה בפת שמא ישפך ממנה על הפת וימאס, ואין לזרוק פת מאחד לאחד אע״פ שאינו נמאס בזריקה, גם יש בני אדם כשיעשו פירות כבושים במי ומלח יניחו בתוכם חתיכת פת כדי שיהיה לכבושין טעם יפה וחתיכת פת זו נמאסת ומתקלקלת וצריך למחות בידם בדבר זה, וכל אדם צריך לכבד את הלחם ועליו תבא ברכת טוב:

במדבר · פתיחה

א הלכות אלו השייכים ליום טוב דרכי לדרשם בשבת כלה, וקישור שלהם יהיה בתוך הדרשה כפי מה שיזדמן בכל שנה ושנה בעזה״י;

במדבר

א ברכת שהחיינו בקדוש הלילה צריך לברך בשתי הלילות, ופה עירנו בגדאד נוהגים הנשים לברך שהחיינו בהדלקת הנרות בכל יום טוב שיש בו ברכת שהחיינו בקידוש:

ב הקדוש בלילה הראשונה צריך להיות אחר צאת הכוכבים דכתיב שבע שבתות תמימות תהיינה, אבל בליל יום טוב שני לבני חוץ לארץ אינו צריך לילה ודאי אלא יכול לקדש מבעוד יום, ואדרבא עדיף טפי לקדש מבעוד יום במקומות אלו שמצוי יתושין הרבה מחמת החום בלילות הקיץ, ואם מקדש מבעוד יום תוכל האשה להדליק הנרות מבעוד יום ולא חשיב מכין מיום ראשון ליום שני, יען כי הנרות מדלקת אותם לצורך הקידוש שמצוה להיות נרות בעת הקדוש לפי סברת כמה פוסקים הפשטנים וגם לסברת המקובלים, ולכן כיון שמקדשים מבעוד יום יכולים גם כן להדליק הנרות מבעוד יום, ודוקא נרות שמדליקים במקום השולחן שעושין שם הקדוש, אבל נרות המדליקים במקום שינה או בשאר מקומות אין להדליקן מבעוד יום, משום דאין יום טוב ראשון מכין ליום טוב שני כך העלתי בסה״ק רב פעלים בס״ד:

ג יזהרו שלא לדבר שיחת חולין כל הלילה, וצריך להם שמירה גדולה בזה בלילה זו מפני דכל עת שיש אסיפה מאנשים הרבה, דרכו של יצר הרע להכשילם לדבר דברי חול ומדבר לדבר יבואו לדברים אסורים של שחוק ושל לשון הרע, ויזהרו ללמוד כלל סדר הלימוד של זאת הלילה בחשק גדול ובשמחה רבה והתלהבות הלב, כי הלימוד המתוקן לזאת הלילה עושה פרי גדול למעלה וממשיך לנפש אדם קדושה וטהרה, ואיתא בזוהר הקדוש בפרשת אמור וזה לשונו חסידי קדמאי לא הוו ניימי בהאי לילייא, והוו לעאן באורייתא, ואמרו ניתי לאחסנא ירותא קדישא לן ולבנן בתרין עלמין, ועוד אמר רבי שמעון על חבריא דלעאן באורייתא בההאי ליליא כולהון יהון רשימין וכתיבין בספרא דדכרניא, והקב״ה מברך לון בכמה ברכאן ועטרין דעלמא עלאה עד כאן, ומי האיש אשר ישמע כזאת ויפנה לבו לבטלה בלילה הזאת, וכל שכן שלא יטנף פיו בדברים בטלים ודברי חול של משא ומתן וכל שכן בליצנות ולשון הרע, ויתגבר כארי לישב על המשמר בעינים פקוחות לדחות את השינה ולא יתנמנם כלל, כי רבינו האר״י ז״ל החמיר מאד בענין השינה בזאת הלילה יותר מליל הושענא רבא וכנזכר בשער הכוונות בדרוש הלילה הזאת:

ד סדר הלימוד בלילה הזו תחלה תנ״ך ואח״כ המדרש ואח״כ האדרא רבא, כי כן מפרש בזוהר הקדוש למלעי באורייתא מתורה לנביאים ומנביאים לכתובים ובדרשות דקראי וברזי דחכמתא, ותרי״ג מצות ילמדו קודם המדרש, ואם יש להם זמן ילמדו האדרא זוטא גם כן, וכבר נודע מנהגו של רבינו חיד״א ז״ל ללמוד בלילה זו שתי האדרות מעומד גם בעת זקנתו אשריו ואשרי חלקו, ואין ללמוד משניות בלילה זו, ומי שיש לו מנהג קבוע ללמוד י״ח פרקי משנה בכל יום מותר ללמוד הי״ח פרקי משנה ביום טוב זה ביום דוקא, ולא בלילה, ואין מניעה ללימוד המשנה אלא בליל שבועות בלבד, אבל בשאר לילות של שבתות וימים טובים אין מניעה כלל ויכול ללמוד משניות כאשר ירצה:

ה תפלת שחרית ומוסף יתפלל בהתלהבות וזריזות כדי שלא תחטפנו שינה באמצע ויבא לידי טעות, וידוע כי גמר הפרי של תיקון ספירת העומר ולימוד ליל חג השבועות יהיה בתפלת מוסף, לכן צריך להזדרז בה הרבה כי הכל הולך אחר החתום:

ו לימוד התהלים ביום השבועות הוא צורך גדול, שבו נפטר דוד המלך עליו השלום, ויעלה לרצון יותר, ולכן כל אחד ילמוד התהלים כולו ביום השבועות, ויזהר לדלג לשון מחילה וסליחה של עונות ופשעים האמור בבקשות המתוקנים לאומרם קודם תהלים ואחר תהלים כי יו״ט הוא, ונכון ללמוד ביום ראשון בדברי הימים א׳ סימן כ״ח וסימן כ״ט דדבר בעתו מה טוב:

ז בליל ב׳ של שבועות בחו״ל ילמוד התנ״ך המסודר בליל א׳ ואח״כ יישן וכן מנהגינו בבתינו, ואם יוכל ללמוד גם תרי״ג מצות ואדרא רבא ולהיות ניעור כל הלילה אשריו ואשרי חלקו, וכבר נודע המעשה שהיה בזמן מר״ן ז״ל, ויזהר ביום שני של חג השבועות לקדשו בלימוד התורה כי הוא גדול מכל יום טוב שני של שאר מועדים, וגם אסרו חג של שבועות גדול מכל אסרו חג דשאר מועדים:

ח כל מלאכה האסורה בשבת אסורה ביום טוב, ולא הותר ביום טוב אלא רק מלאכת אוכל נפש, ואע״ג דהותרה מלאכת אוכל נפש מן התורה, מכל מקום אסרו חז״ל קצירה ודישה ועימור וטחינה והרקדה וסחיטת פירות ותלישה מן המחובר וצידה וכל כיוצא בזה, ואפילו על יד שינוי אסור, מפני שדברים אלו דרכן לעשותם הרבה ביחד וחיישינן שמא יעשהה לצורך חול על כן כל דברים אלו אסורים הם מרי סופרים, וכל דבר שאסור לישראל לעשותו ביום טוב אסור לומר לגוי לעשותו:

ט בתוך חומת העיר הזאת שאנחנו עושין עירוב מותר להוציא כל דבר שמותר לטלטלו, ואפילו שאין לאדם צורך באותו דבר באותה שעה, אבל חוץ לחומה אסור להוציא דבר שאין לו צורך בו אותה שעה, ולכן אותם בני אדם שיוצאים ביום טוב בבוקר חוץ לעיר לטייל, אסור להוציא בחיקם סידור של מנחה וערבית שמנהגם להניח זה בתוך כיס שעושין בבגדיהם כי זהה צריך להם במנחה אחר שיחזור לביתו, וכן אסור לישא בחיקו מפתח של תיבה שיש בה חפצים, מאחר שיוכל להצניע המפתח בביתו או להפקידו ביד בני ביתו, וכן ישגיח על כל דבר כיוצא בזה שאין לו צורך בו אותה שעה שהוא יוצא חוץ לעיר, והסכינים יש אוסרים לישא אותם חוץ לחומה מפני שאין דעתו לאכול שם ואינו נצרך להם, ויש מתירם בזה דיש לומר אולי יזדמן לו מאכל לאכול שם ויצטרך לסכין לקלוף בו, ועל כן טוב להזהר בזה אך המיקל יש לו על מה לסמוך, אבל כלי מורה השעות (שעון) מותר לשאת אותו לכולי עלמא שזה יש לו בו צורך בכל עת, ודברים אלו שייכים גם נשים כמו באנשים:

י אסור לעשות גבינה דאין לגבן ביום טוב, אבל מה שקורבין בערבי לבן ובלשון לעז יגורטי (לבן) מותר לעשותו ביום טוב ועיין קרבן אשה יעויין שם, אך אין לעשותו אלא מחלב שנחלב בערב יום טוב, אבל לחלוב ביום טוב אסור מפני דאין מותר לחלוב ביום טוב אלא לתוך המאכל, אע״פ שההגוי חולב מבהמה שלו ולצורך הלב״ן אם יחלוב ביום טוב אינו חולב לתוך המאכל ולכן אי אפשר לעשות לב״ן אלא מחלב שנחלב מערב יום טוב וכאשר כתבתי בתשובה בסה״ק רב פעלים בס״ד:

גם העליתי בס״ד בתשובתי שם דמותר לעשות דו״ז דונדרמ״ה (גלידה) ביום טוב, דדוקא לגבן אסור משום דהתם איכא איסור בורר דנפרש הקום מן החלב, וההכא ליכא בורר דנקפה כולו כמו שהוא, וכמו שכתב הרב קרבן אשה אורח חיים סימן י״ב בהיתר עשיית היגורט״י שקורים בערבי לב״ן יעוין שם, וגם טעם הפרי חדש ז״ל גבי גבינה שהוא טעם הירושלמי דהאיסור הוא משום דאתי לגבן הרבה יותר מצורך יום טוב, לא שייך הכא, דכאן אי אפשר לעשות אלא רק לצורך אותו היום דאם ישהה נמוח והיה למים, וגם טעם המרדכי שהביאו הר״ן ז״ל, והביא דבריו בספר בית יהודה חלק ב סימן מ״ו דהוי כעובדין דחול, משום דעושהו בכלי המיוחד למלאכה זו נמי לא שייך האי טעמא הכא, דלא נאסר מושם עובדין דחול כשעושהו בכלי המיוחד לו אלא בדבר שדרך לעשות ממנו הרבה וכמו שכתב הרב בית יהודה ז״ל שם בדף קטו שהרכיב טעם זהה בטעם זה יעוין שם, מיהו לא יעשה הדו״ז דונדרמ״ה הנזכר בחלב אלא במינים אחרים מפני שאסור לחלוב ביום טוב אפילו בהמה של גוי ע״י הגוי - אלא רק לתוך המאכל והכא אי אפשר לחלוב לתוך מאכל כי הוא רוצה לעשות מעשה הנזכר בחלב לבדו לכך יעשהו במינם אחרים אם אין לו חלב שנחלב בערב יום טוב, וזהה המתקן ועוסק בדבר זה אע״פ שהוא משתכר ביום טוב מותר משום שמחת יום טוב, דיש תענוג הרבה בזה הדו״ז דונדרמ״ה ביום טוב של שבועות שהאויר חם הרבה במדינות אלו ויש בזה שמחת יום טוב:

יא עצמות וקליפין שנתפרקו ביום טוב הרי זה נולד, ואע״פ דמותר לטלטלם בשבת שראויין הם למאכל בהמה מכל מקום ביום טוב החמירו חז״ל ואסרו לטלטלן כדי דלא אתי לזלזולי ביה, מיהו שבת שחל בו יום טוב מותר לטלטלן ולא אמרינן לא פלוג רבנן, וכאשר העליתי בסה״ק רב פעלים בס״ד:

יב אסור לשקול ביום טוב אפילו בביתו כדי לידע כמה יבשל, וכן אסור להניח מנה כנגד מנה שידוע לו משקלה, ואסור ליקח ביד המשקל וביד הבשר כדי לשער, אך מותר ליקח החתיכה לבדה בידו כדי לשער משקלה באומד הדעת, ואם הוא אומן שיודע לכוין אסור לעשות כן כדי למכור, אבל אם עושה בביתו כדי לידע כמה יבשל מותר:

וגם ע״י גוי אסור לשקול דכל דבר שאסור ישראל לעשותו אסור לומר לגוי לעשותו, והנה פה עירנו יע״א הקצבים הם שותפים עם הגוים בבשר, וכשמוכר ישראל ישב הגוי אצלו ויכתוב שמות הלוקחים ומשקל הבשר ושוקל הבשר שלוקחים, מאחר דהגוי הוא שוקל וכותב להנאת עצמו ואדעתא נפשיה קעביד, ושרי. אך בימים אלו רוב מוכרי הבשר פה עירנו אין להם שותפים גוים ומביאים גוים בשכירות לשיקול וגם לכתוב וזה אסור, בשלמא מצד המשקל יש למצוא להם היתר דהוי שבות דשבות במקום מצוה שההוא שמחת יום טוב, אבל בכתיבה ההא איכא דסבירא להו אפילו כתיבה של גוים אסורה מן התורה ואין להתיר שבות באסור תורה אפילו במקום מצוה, לכן התקנה לה הוא שיאמר הישראל לגוי מערב יום טוב עמוד ושמור לי בדעתך שמות הלוקחין ומשקל הבשר שלוקחין ביום טוב, ואני אתן לך על כל ליטרא כך וכך, וכיון דמושכר הגוי על זאת הנה אם יבא לכתוב כדי לשמור שמות הלוקחין, וסך המשקל כדי שלא ישכח אחד מהם הנה הוא אדעתא דנפשיה קעביד, כי אין הישראל שוכרו לכתוב אלא לשמור את שמות הלוקחין:

יג מותר לומר הישראל לגוי תן לי ליטרא בשר, דאף על פי שזוכר לו שם משקל אינו מכוין לשם משקל אלא שידע כמה הוא צריך, ומכל מקום טוב שלא יאמר לו שקול לי אלא יאמר תן לי, ואין נוקבין הבשר בסכין כדי שישאהו בידו דרך הנקב, אבל מותר לנקוב אותו באצבע:

יד בקעת גדולה שעומדת להסקה שאי אפשר להסיקה בלא בקוע - אסור לבקעה בקרדום או מגל או מגירה כי אם רק בסכין או בידו במה דברים אמורים בעצים גדולים שאי אפשר להסיקן בלא בקוע כלל כגון קורה וכיוצא, אבל עצים של הסקה שהם גדולים קצת וראוים להסקה בלא בקוע לא יבקעם כלל, ויש להחמיר שלא ישברם אפילו בידו, וכן לא יכניס העץ בחור כדי לשברו כיון שאפשר להסיקו כמו שהוא:

טו אין מוציאין אש מן האבנים, ולא מן זכוכית נגד השמש, וכן לא יוציא אש מן עצים קטנים שיש בראשם כברי״ד (גפרית = גפרורים)המתוקן לכך, כי בכל אלה וכיצא בהם הוא מוליד את האש ע״י הכאה או חיכוך, ובתשובתי בסה״ק רב פעלים הבאתי דברי האחרונים האוסרין בפירוש בזה ודלא כהמתירין, ומפוח של בעלי בתים נופח בו ע״י שנוי מלמעלה למטה:

טז אסור לאפות ולבשל ביום טוב ראשון לצורך יום טוב שני, אבל מותר לבשל ביום ראשון הרבה שיאכל בו ביום וישייר ליום שני, אך יזהר שלא יאמרו בפירוש שהוא מבשל הרבה לצורך הלילה, ואחר שאכל יום ראשון לא יוכל לבשל כדי לאכול בליל שני ע״י שיאכל מעט ממנו ביום ראשון:

יז אסור למדוד ביום טוב, ואפילו מודד בביתו לידע שיעור הצריך לו אסור, ופה עירנו יש אצל בעלי בתים כלי שמודדים בו אורז לבשל בכל יום וצריך להזהירם שלא ימדדו בו ביום טוב אלא יקחו באומד הדעת:

יח ההרקדה אסורה ביום טוב אפילו ע״י שינוי, אבל אם רקדו מאתמול ונפל בו צרור או קיסם מותר לרקדו שנית בלא שנוי, ויש מחמירין ומצריכין שנוי, ואם לא נפל בו צרור רק רצה לרקדו שנית כדי שיהיה יפה יותר יעשה ע״י שנוי, דהיינו שירקד על שלחן וכיוצא בזה:

יט אסור ליקח עץ מבין עצים לחתות בו האש, ושפוד שנעקם אסור לפשטו אפילו בידו, ואין משחיזין סכין ביום טוב במשחזת כדי לחדדה אך מותר להשיאה על גב חברתה או על גב עץ או אבן כדי להעביר שמנונית שלה:

כ עופות שממלאים אותם בבשר ואורז מותר לתפרם ביום טוב, ובלבד שיתקן החוט במדתו ויתנהו במחט מערב יום טוב, ואם יש לו כמה עופות לתפרם ביום טוב יכין כמ מחטים וישים בהם החוטים מערב יום טוב:

כא ניירות סיגריה שהם עשויים כמו כיסים שמתוקנים ובאים כך מערי אירופ״א וכל אדם הלוקח אותם ימלאם בידו טוט״ן (טבק אישון) לשתות עשן שלהם, הרי זה אסור למלאם ביום טוב משום מתקן מנא, אלא ימלאם ויעשם מערב יום טוב:

כב אין מבשלין לצורך גוי ביום טוב, ואם הגוי בא לבית ישראל ביום טוב בשביל ואזית״א (ביקור נימוסין) מותר לבשל משקה שקורין קהוו״ה (קפה) אם ישתה ממנו בעל הבית ובני הבית, ואז ישקו גם את הגוי בכלל:

כג ביצה שנולדה ביו״ט אסור לטלטלה בו ביום, וכ״ש שאסור לאכלה, ואם נתערבה באלף כולם אסורות, ואפילו ספק נולדה ביו״ט או בחול אסורה, ושני ימים טובים של גלויות נולדה בראשון מותרת בליל שני, אבל בשני ימים של ר״ה נולדה בראשון אסורה גם בשני, ואם שבת סמוך ליו״ט נולדה בזה אסורה בזה:

כד החלה ביום טוב לא יאפנה ולא ישרפנה אלא מניחה עד אחר יום טוב ושורפה, ופה עירנו עושין עיסה מטוגנת בשמן בחג השבועות ועושין במחבת, ולזאת יפרישו חלה ממנו בלא ברכה:

כה אסור לכבות האש ביום טוב, ובקעת גדולה אפילו שהיא מעשנת הבית או הקדרה אסור לכבותה, ואסור לכבות הנר אפילו להנאתו כדי לשמש מטתו, ונר הדולק אסור להטותו לאחוריו וכן אסור ליקח שמן מנר הדולק ואסור להוציא הפתילה הדולקת אפילו להניחה בנר אחר, ומותר להעמיד נר דולק במקום שהרוח שולט, במה דברים אמורים? במניח קודם שנשב הרוח אבל אסור להעמידו אם כבר הרוח מנשב שבודאי יכבה ויש אוסרין להעמידו אפילו קודם שנשב הרוח, והמיקל יש לו לסמוך על המתירין:

כו שיורי פתילה מותרין אפילו ביום טוב אחר שבת, או בשנים ימים של ראש השנה אך יש חולקין והמחמיר תבוא עליו ברכה, ואין חותכין הפתילה לשנים בסכין אבל מדליקה באמצע אם צריך הוא לשניהם, ואין גודלין הפתילה ולא מהבהבין אותה, ואע״פ שמותר מן הדין לנפץ הפחם שבראש הפתילה בידים, מכל מקום נוהגים העולם להזהר בזה גזרה שמא ימחט בכלי:

כז לא ישחט תרנגולים ועופות אלא אותם שהם מוכנים לשחיטה ולא שעומדים לגדל ביצים:

כח כל שיש במינו במחובר, אם אינו ידוע לו שנתלש זה מערב יום טוב אסור באכילה ובטלטול וכן הוא הדין בדגים שצריכין צידה, וכל שאין במינו במחובר אם בא מחוץ לתחום אסור למי שהובא בשבילו ומותר לישראל אחר, ועירנו בגדאד היא רובה גוים ומה שמביאים מחוץ לתחום למכור אדעתא דרוב מביאין, לכך מותר הישראל ליקח מהם ביום טוב ולאכלו:

כט פירות וירקות שנתלשו ביום טוב אסורים בשבת שאחריו, וכן נתלשו בשבת אסורים ביום טוב שאחריו, וכן הוא הדין בשני ימים של ראש השנה נתלש בזה אסור בזה, אבל בשני ימים טובים של גליות נתלש בזה - מותר בזה, ואסור לומר לגוי שיקנה לו פירות ביום טוב ראשון כדי לשמרם לו ליום טוב שני, כי מאחר שהוא אסור לעשותו - אסור לומר לנכרי לעשותו, ואפילו אם מצוהו קודם יום טוב אסור כיון שאומר לו בפירוש שיקנה לו ביום טוב, ורק אם הגוי הביא מאליו פירות ביום טוב ראשון והניחם בבית ישראל מותר הישראל לטלטלם ולאכלם ביום טוב שני ואפילו דבר שאין במינו במחובר, אסור לומר הישראל לגוי להביא לו ממנו ביום טוב אם יודע שהנכרי קונה לו במעות ופוסק דמים, דכל דבר שאסור ישראל לעשותו - אסור לומר לנכרי לעשותו:

ל מי שיש לו בהמה בביתו עומדת לחלבה אסור לחלבה ע״י גוי ביום טוב, אפילו אם יחלוב לתוך המאכל, אלא יחלוב הגוי ויקח הגוי את החלב לעצמו, ופה עירנו דרכם ליקח חלב בחג השבועות מגוי שחולב מבהמות שלו כדי לבשל ביום זה אורז בחלב אך צריך שיניח הישראל האורז בתוך הקדרה

ויוליך הקדרה עם האורז שבה לבית הגוי ויחלוב גוי על האורז בפני ישראל, כי צריך לחלוב תוך המאכל, ובעיר הקודש ירושלים תבנה ותכונן נוהגים איסור בכל גוונא וטוב להזהר, וכן בביתינו אנחנו נזהרים בזה והנזהר תבא עליו ברכה:

נשא · פתיחה

א ישא ה׳ פניו אליך וישם לך שלום (במדבר ה, כו), הנה ידוע מה שכתבתי בסה״ק אדרת אליהו בשם רבני אשכנז ז״ל דברכת כהנים ט״ו תיבות, ובאצבעות האדם יש י״ד פרקים כנגד י״ד תיבות ואין בהם כנגד תיבת ט״ו של שלום, ותקנו חז״ל כוס של ברכה להשלים תיבת ט״ו של שלום, ואנא עבדא אמרתי בששת ימי השבוע יש י״ב סעודות אחת ביום ואחת בלילה, ורק בשבת יש שלש סעודות, וכן הוא דינו של עני ההולך ממקום למקום לתת לו שתים ביום החול ושלש בשבת וכנזכר במשנה (פאה ח, ז), ואלו ט״ו סעודות נשפעים מן ט״ו תיבות דברכת כהנים וסעודה שלישית היא כנגד תיבת ט״ו של שלום, ובזה פרשתי בס״ד הטעם שאומרים שבת שלום כי השבת גרם להשלים כנגד תיבת שלום, שאם לא היה בו סעודה שלישית לא היה סעודה כנגד תיבת שלום, והנה רבני אשכנז ז״ל ע״פ הקדמה הנזכרת פירשו מאמר רבותינו ז״ל (עוקצין ג, יב): לא מצא הקב״ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום. פרוש כלי - הוא הכוס של ברכה - לישראל אלא השלום - כי הכוס של ברכה נתקן כנגד תיבת שלום, ובזה פרשתי בס״ד מאמר רבותינו ז״ל (ברכות סד.): תלמידי חכמים מרבין שלום בעולם, כי חז״ל תקנו כוס בכמה דברים שהם קדוש שבת ויום טוב והבדלה וברכת המזון ואירוסין ונשואין ומילה וליל פסח, ובכולם נשלמה תיבת שלום דברכת כהנים, שאין באצבעות האדם פרק כנגדה, נמצא המה הרבו בעולם הרמז של תיבת שלום הנזכרת בכמה דברים הנזכרים לעיל שתקנו בהם כוס, ולזה אמר: ״תלמידי חכמים מרבין שלום בעולם״.

ב והנה מלבד השבח שנעשה ליין בתקנת חז״ל, שתקנו אותו בכל דברים הנזכרים לעיל, עוד עשו לו יתרון בדברים הנזכרים לעיל שחייבין לברך עליו אע״פ שאין ערב להם שתייתו, יען כי הדין הוא ביין דקדוש והבדלה וברכת המזון וליל פסח וכל דברים הנזכרים לעיל אע״פ שאינו ערב לאדם ואינו יכול לשתותו חייב לשתות, ואינו יכול לפטור עצמו ממנו אע״פ דאינו נהנה ממנו ואינו צריך לשתותו:

נשא

א מבואר בגמרא ובפוסקם הואיל והיין הוא חשוב שגורם ברכה לעצמו שמברכין עליו ״בורא פרי הגפן״ בכמה מקומות בקדוש והבדלה וברכת המזון וליל פסח וארוסין ונשואין ומילה אע״פ שאין צריכין לשתייתו ואין תאבין אליו, לפיכך אינו נחשב טפל לפת להפטר בברכתו מברכה ראשונה שהיא בורא פרי הגפן, אע״פ שטפל אליה להפטר בברכת המזון מברכה אחרונה, לפי שאינו גורם לעצמו ברכה אחרונה אלא ברכה ראשונה לבדה שבשבילה הוא עיקר הבאת הכוס בכל דברים הנזכרים שטעונין כוס, ולכן היין אע״פ שבא לשתותו תוך הסעודה מברך עליו בורא פרי הגפן ואינו נפטר בברכת הפת, אע״פ ששותהו האדם כדי לשרות האכילה שבמעיו והרי זה כדברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה שנפטרים במקום הפת, מכל מקום הואיל והיין הוא חשוב שגורם ברכה לעצמו בכמה מקומות הנזכרים לעיל אע״פ שאין צריכין לשתייתו וכמו שביארנו, על כן אינו טפל לפת, מה שאין כן שאר אוכלים ומשקים הבאים בתוך הסעודה מחמת הסעודה שנטפלים לפת אין צריכין ברכה וכאשר נבארם בעזרת השם, וכל זה מפורש יוצא בשולחן ערוך הגאון רבנו זלמן ז״ל סימן קע״ד סעיף א:

ב היין קנה עוד חשיבות ומעלה שהוא פוטר כל מיני משקין, לפיכך אם בירך על היין אין צריך לברך על שאר משקין דהיין פוטר כל מיני משקין בין בשעת סעודה בין בשאר פעמים, לפי שהיין הוא עיקר משקה והוא ראש לכל מיני משקין ולכך הוא עיקר לענין ברכה וכולן טפילים אליו, והוא שיהיו המשקין לפניו בשעה שיברך על היין או שיהיה דעתו עליהם, ואפילו אינו קובע עצמו לשתות יין, אלא שותה יין מעט דרך עראי לצורך מצוה וכיוצא, ושותה אח״כ משקין הרבה - נפטרין בברכת היין אם היה דעתו עליהם, אבל אם לא קבע עצמו לשתיה אלא ששותה מעט דרך עראי ולא היה דעתו על משקין אחרים אינם נפטרים בברכת היין:

לכן צריכין להזהר כשמקדשין בשבת על היין אם רוצה לשתות מים או שאר משקין אחר הקדוש קודם ברכת המוציא צריך שיהיו המים לפניו או שיכוין עליהם, ואז אין צריך לברך על המים או שאר משקין, גם נכון להזהיר זה השותה מים בין קדוש לברכת המוציא שלא ישתה רביעית, כדי שלא יתחייב בברכה אחרונה ויכנס במבוכה של המחלוקת דיש אומרים שצריך לברך ברכה אחרונה ואין ברכת המזון פוטרת המים ששתה קודם המוציא, ויש אומרים שאין צריך לברך, ועל כן טוב ליזהר שלא ישתה רביעית, ומיהו אם טעה ושתה רביעית יברך ברכה אחרונה על המים קודם המוציא, יען דאף על גב דיש חולקין מכל מקום סברא זו עיקר, מפני דכך היא ההסכמת רבינו הגדול האר״י ז״ל אשר צפה ברוח הקודש במצח רבינו מה״ר חיים ויטל

ז״ל בפעם אחת ששתה רביעית מים קודם המזון ולא בירך ברכה אחרונה, והוכיחו על זאת וכנזכר בשער טעמי המצות פרשת עקב יעוין שם, ואע״ג דהאי עובדא דרבינו מה״ר חיים ויטל ז״ל שהובאה בשער טעמי המצות הנזכר אפשר להיות דבחול הוה, מכל מקום נראה דהוא הדין בסעודת שבת דאית בה קידוש נמי דינא הכי לדעת רבינו הגדול האר״י ז״ל, וכאשר הוכחתי וברורתי זאת בסה״ק מקבציאל בס״ד ועיין להרב ברכי יוסף ז״ל סימן קע״ד סעיף קטן ב׳ יעוין שם:

ג יין שלפני המזון כגון הקידוש שאומרים במקום סעודה פוטר היין שבתוך המזון אם היה בדעתו לשתות בתוך הסעודה, ואם אין דרכו בכך ונמלך ורוצה לשתות, או שנתנו לו אחרים צריך לחזור ולברך:

ד אין לברך ברכה אחרונה על היין של קידוש שהוא במקום סעודה, או על היין ששותה קודם שאר סעודה ובאיזה זמן שיהיה ואע״פ שאינו שותה יין בתוך הסעודה, דברכת המזון פוטרת ברכה אחרונה של היין ששתה קודם סעודה, אבל אם אכל מיני מזונות קודם ברכת המוציא יברך ברכה מעין שלש קודם נטילת ידים שקודם המוציא, ולא יסמוך על ברכת המזון לכתחילה, ואם לא ברך ברכה אחרונה קודם המוציא ונזכר אחר שבירך המוציא לא יברך ברכה אחרונה על מיני מזונות שאכל קודם המוציא, רק יכוון לפוטרם בברכת המזון:

וכל זה דוקא במיני מזונות, אבל אם אכל פירות או שתה משקין קודם ברכת המוציא ושכח ולא בירך ברכה אחרונה קודם נטילת ידים והמוציא ונזכר אחר ברכת המוציא יברך ברכה אחרונה אפילו באמצע סעודה, מפני שאין ברכת המזון פוטרת אלא מידי דזין ודברים הבאים בתוך הסעודה ועיין אחרונים:

ה אם בתוך הסעודה שותה מים יש אומרים דמברך עליהם, ויש אומרים דאינו מברך וקימא לן ספק ברכות להקל ולא יברך אלא יהרהר הברכה בלבו, או יאמר בריך רחמנא שהכל נהיה בדברו, על כן כדי להסתלק מן הספק הזה דאיכא בין הפוסקין הנזכר - ישב קודם נטילה במקום סעודה וישתה מים ויברך עליו על דעת לפטור כל מה שישתה בתוך סעודתו, אך יזהר שישתה פחות משיעור כדי שלא יתחייב ברכה אחרונה, יען שאם יברך ברכה אחרונה לא הועיל בתקנתו כלום, דעתה לא יוכל לפטור באותה ברכה למה ששותה בתוך הסעודה, וגם יזהר שלא יצא חוצה אחר שישתה משום דהמשנה מקומו צריך לחזור ולברך כשחוזר למקומו ונמצא שלא הועיל בתקנתו וכן כתב רבינו מה״ר חיים ויטל ז״ל תקנה זו דשתית המים והזהיר שישתה פחות משיעור כדי שלא יתחייב בברכה אחרונה, ואם יש יין בתוך הסעודה אינו צריך לכל זה, כי ברכת היין פוטרת כל מיני משקים וכנזכר בשער טעמי המצות:

והנה תיקון זה שהוא לשתות מים קודם המוציא לא אפשר לעשותו בכל עת, יען כי לפעמים אין האדם תאב למים קודם המוציא כלל, וכל שאינו צמא ואינו תאב למים כלל יש להסתפק אם מותר לו לעשות כן ולברך עליהם, והגם דיש מתירי להדיא בכהאי גוונא שהוא מברך כדי לפטור המים שבתוך הסעודה, עם כל זה אין הדבר ברור אצלינו ואין לאדם להכניס עצמו בספק גבי ברכות, ועיין חסד לאלפים סימן קע״ד אות ד׳ בהגהת ״מר בריה דרבינא״ ז״ל יעיון שם, על כן אם לא יהה צמא ולא היה תאב למים כלל או שכבר נטל ידיו ולא עשה תיקון הנזכר של שתית המים, יזהר לברך שהכל על חתיכת סוכר וכדומה בתוך הסעודה קודם שישתה המים וכיוין לפטור את המים שישתה, וכך היה מנהגו של עטרת ראשי הרב מור אבי זלה״ה לברך על מיני מתיקה תמיד קודם שישתה מים בתוך הסעודה והיה נזהר בזה מאד, ולכן כל אדם נכון להזהר בזה, ומיהו בשתי סעודות של שבת שמקדש בהם על היין אינו צריך להזהר בכל זה, כי ברכת היין של קידוש שהוא במקום סעודה פוטרת כל משקין שבתוך הסעודה, וצריך שיכוין בברכת היין של קידוש לפטור המים שבתוך הסעודה, ועיין צפיחית בדבש סימן ו׳ עיין שם, ויש מדקדקין לומר קודם קידוש דשבת אחר שאומרים לשם יחוד וכו׳ והריני מכוין לפטור בברכה שאברך על יין דקידוש את כל מיני משקין שאשתה בתוך הסעודה, ומנהג זה נכון הוא כי האדם עלול לשכחה ובזה נמצא הוא זריז ונשכר:

ו שכר ששותין בתוך הסעודה אם שותהו לעורר תאות המאכל הרי הוא טפל לסעודה ואין צריך לברך עליו, ואם שותהו לחמם האצטומכא לעכל המאכל צריך לברך עליו, ומיהו כיון דהרבה פעמים תמצא כונת האדם היא לעורר בו תאות המאכל, קשה הדבר למקם עלה דמלתא בכונת השותהו ועל הרוב מכוין להא ולהא וקימא לן ספק ברכות להקל לכך לא יברך עליו, ומה גם עוד בלאו הכי הברכה על השכר אינה ברורה אצל כל אדם יען כי הוא שורף הגרון, ויש כמה בני אדם הוא להם כקוץ מכאיב ומחמת כן נוהגים לשתות אחריו מים תכף ומיד, ועל כן טוב להזהר לאכול דבר שברכתו שהכל כמו סוכר וכיוצא קודם שישתה השכר ויכוין לפטור השכר, וזכור לטוב הרב אדוני אבי זלה״ה שמימיו לא בירך על השכר אלא היה לוקח חתיכת סוכר ומברך לפטרו, ואפילו אם שותה ביום כוס קטן של שכר לאיזה צורך, שאינו בשעת סעודה, היה דרכו לברך תחלה על חתיכת סוכר כי היה מזומן אצלו

בעבור דבר זה, וכבר אמרנו שבסעודת שבת ויום טוב שמקדשים על היין אין צריך לעשות תיקון כי ברכת היין של קידוש פוטרת כל משקין, לכך יכוין האדם לפטור בו מים ושכר וכל מיני משקין:

ז דברים הבאים בתוך הסעודה, אם באים מחמת הסעודה דהיינו שהם דברים שדרך לקבוע סעודה עליהם, בין שבאים ללכת בהם את הפת כגון בשר ודגים וירקות וגבינה וביצים ומיני מלוחים בין שהם באים להזין ולהשביע כגון מיני תבשילין מעשה קדרה שאין באים כדי ללפת בהם הפת אלא כדי להזין ולהשביע, הרי אלו אינם צריכין ברכה לפניהם אפילו שאוכלם בלא פת, משום דברכת המוציא פוטרתם, ואינם צריכין ברכה לאחריהם דברכת המזון פוטרתם, יען דבאלו אין דרכם לאכול אותם כל היום כמו הפירות אלא רק בשעת סעודה בלבד, ולכך הם טפלים לפת שהוא עיקר הסעודה ונפטרים בברכת הפת אע״פ שאוכלם בלא פת: וכל מיני פירות הבאים בתוך הסעודה אם אוכלם עם הפת אין צריך ברכה כלל, משום דכיון דעתה אוכלם עם הפת נעשו טפלים לפת וברכת המוציא פוטרתן, אבל אם אין אוכל אותם עם הפת אלא אוכלם לבדם בגמר הסעודה לקנוח ותענוג בעלמא, הרי אלו צריכין ברכה לפניהם ואין נפטרין בברכת המוציא, כיון שאינם מעיקר ההסעודה ודרכם לאכלם כל היום אפילו שלא בשעת סעודה, אבל אין טעונין ברכה לאחריהם משום כיון דבאו תוך הסעודה קודם שימשכו ידיהם מן הפת ברכת המזון פוטרתן, דכל מה שבא תוך הסעודה הוא מכלל השביעה שנאמר בה ואכלת ושבעת וברכת וכמו שכתוב בשולחן ערוך להגאון רבנו זלמן ז״ל:

ח אם קבע לפתן סעודתו על דבר אחר, והביאו לפניו פירות גם כן ואוכל קצתם עם פת וקצתם בלא פת, הנה יש בזה דעות חלוקות ויש אומרים כל שהוא מלפת בהם הפת תחלה וסוף אף על גב דאוכל בינתיים בלא פת הרי אלו נפטרים בברכת המוציא, ויש אומרים אפילו אם מלפת בהם פת תחלה וסוף מאחר שאוכל בינתיים בלא פת אין נפטרים בברכת המוציא, יען כי הוא לא קבע סעודתו עליהם ללפת בהם הפת כי יש לו דבר אחר ללפת בו, ועל כן כדי לצאת ידי המחלוקת כתבו האחרונים ז״ל אם רוצה לאכול קצתם בפת וקצתם בלא פת יעשה כך יאכל תחלה מעט בלא פת ויברך עליהם, ואח״כ יאכלם בין בפת בין בלא פת, ודין זה אינו אלא בקובע סעודתו על שאר דברים אלא שרוצה ללפת הפת גם עם קצת פירות, אבל אם הוא באמת קובע סעודתו על הפירות ללפת בהם הפת אז יאכל תחלה פת עם הפירות ולא יברך על הפירות, ואח״כ אם יאכל קצת מהם בלא פת גם כן לא יברך, מיהו טוב להזהר שילפת הפת בהם גם לבסוף ועיין אחרונים ז״ל: ולכן אותם הנוהגים בימי הקיץ לאכול פת וגבינה אך אוכלים עמהם קישואין או אבטיחים והם עושין כל הליפות בגבינה, ורק בין כל ליפות שתים ושלוש חתיכות של גבינה לוקחים חתיכת קישואים או האבטיחים בלא ליפות פת כדי למתק אכילתו ממליחות הגבינה, הנה הם צריכין להזהר לאכול תחלה מן הקישואין או האבטחים עם הפת וגם לבסוף גם כן יזהרו ללפת בהם הפת, ואז בינתיים יכולים לאכול כמה חתיכות מהם בזה אחר זה בלא ליפות פת, והיותר נכון הוא לעשות כך שיאכל מהם חתיכה אחת קודם נטילת ידים ויברך על דעת לפטור מה שיאכל מהם בתוך הסעודה והרי זה אוכל מהם בתוך הסעודה בלא ליפות בלי פקפוק ועיין אחרונים:

ט כתב בחסד לאלפים קע״ז אות ו׳ פירות מבושלים בעיניהו, אפילו עם הבשר אם אי התחלת קביעות סעודתו עלהם יש מי שאומר שצריך לברך עליהם וכן בקישואים כבושים וכדומה, ויש מי שאומר דאפילו אוכלם עם הפת צריך לברך, ויש מי שאומר שאין לברך כיון שבאים לצורך סעודה ולא לקינוח, ולכך ירא שמים ישב קודם סעודה ויברך על מין אותו פרי ויאכל פחות מכשיעור ויכוין לפטור - עד כאן לשונו, ואם אי אפשר לו בהכי ובפרט אם הוא אורח אז יהרהר הברכה בלבו, או יאמר בריך רחמנא ובפרט אם הוא אורח אז יהרהר הברכה בלבו, או יאמר בריך רחמנא בורא פרי האדמה או בורא פרי העץ כפי מה שהוא הפרי:

י בסעודת ליל שבת דרכן של בני אדם להאריך על השלחן שלש וארבע שעות ובפרט בימי החורף, ומנהגם כך אחר ברכת המוציא אוכלין מיני מלוחין בחומץ, ואוכלין התבשילין של בשר מעשה קדרה שבשלו לכבוד שבת, ואח״כ מסירין התבשיל ומביאים מיני פירות ומניחין על השלחן ומברכים עליהם ומאריכין על השלחן ב׳ וג׳ שעות עד שיברכו ברכת המזון, אך דרכן להשאיר פת על השלחן עד ברכת המזון כדי שנראה שעדיין לא משכו ידיהם מן הפת, שאם משכו ידיהם מן הפת היו צריכין לברך על כל מה שביאים בין אם הם דברים הבאין מחמת הסעודה כגון דגים וכיוצא, בין מיני פירות דלפום דעתי צריך לברך לפניהם ולאחריהם דאין פוטרתם ברכת המוציא ולא ברכת המזון כיון דהביאום אחר שמשכו ידיהם מן הפת, על כן הם נזהרים להניח פרוסת פת על השלחן כדי שנראה שלא משכו ידיהם מן הפת, ואז לא יהיו נראין כמועילין בברכות כשאין מברכין עליהם, מיהו אע״פ שהפת עודנו מונח על השלחן עד ברכת המזון ירא שמים יזהר לאכול מעט מן הפת סמוך ממש לנטילת מים אחרונים, וגם בעת שעורכין הפירות על השלחן גם כן יאכל מעט מן הפת דבזה נמצא באמת שלא משך ידו מן הפת, ואצלינו בביתנו מנהג שלנו להביא גם בסעודה ראשונה וסעודה שניה של שבת דגים ונאכל מהם מעט עם הפת סמוך לנטילת מים אחרונים והוא מנהג יפה ונכון, דנמצא בכל משך שתים ושלוש שעות שאנחנו יושבים על השלחן הערוך מפירות אין אנחנו מושכים ידינו מהפת, שבדעתנו לאכול עוד מהפת עם הדגים שנאכל לבסוף:

יא אם אכל תבשיל של קשואין או כבוש של קשואין וכיוצא בתוך הסעודה שלא בירך עליו, ואחר גמר הסעודה קודם ברכת המזון ערכו לפניו פירות לקנוח ותענוג ובכללם הביאו גם כן קשואין חיין, יש אומרים שצריך לברך עליהם ויש אומרים שאין צריך לברך, ועל כן ירא שמים יאכל מין אחר אשר ברכתו שווה עם זה המין ויברך עליו ויפטור גם את זה, או קודם שיאכל התבשיל והכבוש יקח חתיכה מזה המין ולא יאכל ממנו עתה כדי שלא יכניס עצמו בפלוגתא דברכות. אבל אין לו תקנה לומר יאכל ויהרהר הברכה בלבו דאין אומרים כן אלא באונס ובדוחק ועיין זכור ליצחק הררי ז״ל סימן מח יעוין שם. ואם ימצא אדם אחר לאכול ולברך ויכוין עליו הנה מה טוב:

יב ירא שמים יזהר בכל סעודה בשעה שמברך להיות דעתו על כל שיבא לו אפילו בדרך רחוקה דאינו אורחא דמלתא, יען דיש אומרים אם אחר שבירך על הפת שלחו לו דורון מבית אחרים ולא היה דעתו על הדורון, אז אפילו אם הוא מדברים שדרכן ללפת בהם הפת עם כל זה אם אינו אוכלם עם הפת צריך לברך עליהם כדין נמלך, ויש אומרים שאין צריך לברך דסתם דעת האדם על כל מה שמביאין לו בסעודה, לכך הנזהר להיות דעתו בשעה שמברך על הפת ועל היין ועל הפירות על כל מה שיביאו לו, הן בדרך דורון ואפילו ממקום רחוק הרי הוא ניצול מסלע המחלקות הנזכרת, ועליו תבא ברכת טוב:

בהעלותך · פתיחה

א לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא (במדבר יב, ז), נראה לי בס״ד בצדיקים כתוב (ירמיה ז, ד) ״היכל ה׳ המה״, שהם משכן לאור שכינתו יתברך, וכתבתי במקום אחר דאין אור שכינתו יתברך שורה בכל האיברים כי אם רק בשתים שהם מוח ולב, ופרשתי הטעם כי על כל איברי האדם שורה כח השינה שהיא מן דרגא דמותא, מה שאין כן במוח ולב, כי לכן תמצא הישן חולם חלום והוא כאילו ער ממש, ומראה החלום הוא במוח, וכן הלב הוא ער גם בעת שינה וכמו שכתוב (שיר השירים ה, ב): ״אני ישנה ולבי ער״, והטעם כי מוח הוא מסוד חכמה, והלב מסוד בינה וכמו שכתוב בפתיחת אליהו זכור לטוב ״חכמה מוחא בינה לבא״. וידוע דחכמה ובינה כחדא נפקין וכחדא שריין, וכן הלב והמוח כחדא נפקין וכחדא שריין, וכשהמוח פועל פעולתו במחשבה -- הלב פועל בכונה, כי המחשבה במוח והכונה בלב כנודע. ולכן המוח והלב הם לבדם נקראים היכל ה׳. ואמרתי רמז נכון על זה מוח לב עם האותיות עולה צ״א מנין יחוד שם הוי״ה ושם אדנ״י הנעשה ע״י קדושתם וטהרתם, והמה כמנין היכל עם הנקודות שהם ציר״י ופתח. ומאחר שאין שינה שולטת בהם אצל הצדיקים כמו ששולטת בשאר איברים, לכך נבחרו להיות משכן לאור שכינתו יתברך. ועל כן כל מה שהאדם עושה קדושה וטהרה במוח ולב -- כן ישיג השגה ברוח הקודש שתשרה עליו ביותר.

ב והנה ידוע כי תוקף האמונה של הצדיק הם במוח ולב מפני כי פעולות איברים אלו הם המחשבה והכונה שבזה אין ניכר האדם אפילו למלאכים כי אם רק השם יתברך הוא יודע תעלומות לב, ומה שמחשב האדם במוחו, שהוא יתברך לבדו מכיר במחשבה והכונה, ולכן מלאכי מרום אומרים ״ברוך כבוד ה׳ ממקומו״ (יחזקאל ג, י), והוא כי מקומו למטה בתחתונים הוא במוח ולב, שנקראים היכל ה׳ כמו שכתוב, וכבודו יתברך נראה בהם כי הוא לבדו היודע מה שבתוכם.

ג ועל כן השגת הנביאים בנבואה ורוח הקודש תלויה בקדושה וטהרה של שני איברים אלו, וכל המקדשם ומטהרם יותר ישיג ברוח הקודש ביותר ומאחר שהיתה השגת משה רבנו עליו השלום בנבואה ורוח הקודש יותר מכל צדיק ונביא -- מוכרח שהיה לו קדושה וטהרה בשני איברי מוח ולב יותר מכולם, ולכן נקרא משה ״איש האלהים״ (דברים לג, א) כי מוח לב עולה מספר אלהי״ם, וזה שכתוב ״לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא״, כלומר ״בכל ביתי״, הם המוח והלב שהם ביתי ששם תשרה שכינתי בקבע, ״נאמן הוא״ בקדושתם ובטהרתם, ולכך השגת נבואתו היתה עליונה וגדולה, והוא ״פה אל פה אדבר בו ומראה וכו׳״.

ד ולכן אין תיקון שלם נעשה במצוה ותפלה בלתי הצטרפות קדושת המחשבה שבמוח והכונה שבלב יען כי הם כנגד חכמה ובינה, וכל בירור יהיה ע״י עזר חוכמה ובינה, וכמו שכתוב ״במחשבה אתבריר כולא״, ולכך אמרו רבותינו ז״ל (מדמ״ש ב, טו): תפלה בלא כונה כגוף בלי נשמה, וכן מצוה בלא כונה כגוף בלי נשמה, כי ע״י שלימות המחשבה והכונה נדחית ונפרדת הקליפה מן הקדושה שהיא הפרי, ובזה נשלם הבירור לעלות במקום הראוי לו. ועל כן אמרו רבותינו ז״ל נטילת ידים צריכה כונה, יען כי חז״ל תקנו נטילת ידים לאכילה בעבור להעביר הקליפה הנאחזת באצבעות ידיו של אדם האוכל, כדי שלא יתאחזו הקליפות באכילתו, וכמו שכתב רבינו האר״י ז״ל בשער טעמי המצות פרשת עקב יעוין שם, ולכך לא תספיק המעשה של הנטילה לבדה לדחות את החיצונים אלא צריך שיצטרף עמה כונה ומחשבה שהם כחדא נפקין וכחדא שריין:

בהעלותך

א בנטילת ידים צריך שיתכוין הנוטל לנטילה המכשרת לאכילה, ולכן אין נוטלין מקוף ולא מקטן פחות משש שאין לו מחשבה וכונה, זאת ועוד אחרת אע״פ שנטל כדין וכיון לנטילה המכשרת עם כל זה צריך הוא לשמור טהרת ידיו במחשבתו וכונתו, שאם הסיח דעתו משמירת ידיו זמן מרובה אע״פ שאינו יודע שנגעו ידיו במקומות מטונפים עם כל זה צריך לחזור וליטול, באופן שצריך להיות משים דעתו וכונתו על טהרת ידיו כל משך סעודתו, והיינו מפני דעיקר גירוש הסטרא אחרא היתה על ידי כונתו, ולכך ראוי שלא יסיח דעתו מטהרה זו כל זמן שאוכל, ולזה אמר הכתוב (קהלת ט, ז) ״לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב ייניך כי כבר רצה האלהים את מעשיך״, והיינו בשמחה אותיות מחשבה ואמר על ידי המחשבה וע״י לב טוב שהוא הכונה רצה האלהים את מעשיך, כי מעשה לבדה בלתי צירוף כונה ומחשבה אינה עולה לרצון, ונקיט שם אלהים על דרך שכתבתי לעיל כי מקום המחשבה והכונה הוא מוח ולב שמספרם מספר אלהים, ולכן גם התורה שנמשלה לאכילה ושתיה דכתיב (משלי ט, ה) ״לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי״ גם כן הסח הדעת מזיק בהה דלכך צוה השם יתברך (דברים ד, ט) רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך, ואמרו פן תשכח קאי על המוח ששם השכחה בר מנן:

ב כשם שהסח הדעת מעכב באכילה ושתיה לענין ברכה, כן שנוי מקום מעכב לענין ברכה, ומאחר דרבו הדעות בזה ואנו קימא לן ספק ברכות להקל אפילו נגד מרן ז״ל שקבלנו הוראותיו, לכן נזכיר פסק ההלכה מה שהעלו האחרונים לצאת ידי חובה הכלל של ספק ברכות להקל, והוא שאם סעד במקום אחר שבירך המוציא ואכל פת, ובתוך סעודתו שינה מקומו אפילו שהלך לבית אחר ואפילו לא הניח שום אדם בשולחן, אם הסיח דעתו מלאכול אז יברך על דברים שאינם מחמת הסעודה אם ירצה לאכול, בין שאוכלם בבית השני בין שאוכלם במקומו הראשון לאחר שחזר אליו אח״כ, אבל דברים שהם באים מחמת הסעודה לא יברך עליהם בין בבית השני בין כשחזר למקומו בבית הראשון ואע״פ שהסיח דעתו, מפני דכל שהוא בתוך סעודתו לא חשיב גמר סעודה יען דהפת צריך שיברך עליו ברכת המזון במקומו, לפיכך כשהוא עומד ממקומו לילך למקום אחר אין עמידתו גמר סעודתו, אע״פ שהסיח דעתו מלאכול שהרי צריך הוא לחזור למקומו לברך ברכת המזון, ולכך כאשר חוזר ואוכל דברים שהם באים מחמת הסעודה על דעת סעודתו הראשונה הוא עשה כדי לסיים סעודתו, ולכך אין לברך עליהם בתחלה, וכל שכן כשחוזר ואוכל במקומו הראשון שהוא מקום סעודתו שאין לברך תחלה:

וכל זה איירי בעבר ושינה מקומו, אבל לכתחילה צריך ליזהר שלא לעקור מסעודתו ולגמור אותה במקום אחר עד שיברך ברכת המזון, אפילו אם הניח מקצת חברים על השלחן, יען דכל דבר הטעון לאחריו ברכה במקומו מפני חשיבותו, צריך לברך אחריו קודם שיעקר ממקומו, כי כמו שמועלת חשיבותו שלא לברך במקום אחר, כך מועלת חשיבותו לדבר זה שוא לברך קודם שיעקר ואע״פ שהוא אוכל גם כן במקום השני ומברך שם דנמצא גם כן מברך ברכת המזון במקום אכילה, עם כל זה מה מועיל בכך לאכילה הראשונה שהיתה טעונה ברכה במקומה לכתחילה קודם שיעקור משם משום חשיבות, אלא שאם כבר עקר אין צריך לחזור ולברך תחלה על מה שאוכל במקום השני, שבזה לא יתקן את אשר עיוות בעקירתו, אלא משום שצריך לברך במקום אכילה אוכל הוא מעט במקום השני כדי לברך אח״כ ברכת המזון, ועל כן לכתחלה לא יעקור בלא ברכה, ואפילו דאם הניח מקצת חברים אין זו עקירה אם היה עתיד לחזור אליהם, מכל מקום כשהולך לגמור סעודתו בבית אחר הרי זה עוקר מחבורתו:

וזה אינו אלא בהיכא שלא היה בדעתו בתחילה כשבירך המוציא לגמור במקום אחר דאז הוי קביעות סעודתו מתחלה במקום זה, ולכך צריך לברך ברכת המזון במקום זה ולא במקום אחר, אבל אם מתחלה כשברך המוציא היה בדעתו לגמור בבית אחר מותר לברך במקום אחר, שהרי מתחלה לא קבע במקום זה כל סעודתו, וכמו שנוהגים הולכי דרכים שאוכלים דרך הילוכם ויושבים ומברכים במקום סיום אכילתם והיינו מפני שלכך נתכוונו מתחלה שלא לקבוע מקום לאכילתם במקום שברכו בו המוציא והתחילו שם לאכול:

במה דברים אמורים? כשעוקר ממקומו הראשון וגומר סעודתו במקום השני, אבל אם הולך למקום השני על דעת לחזור למקומו הראשון לגמור סעודתו אין זו עקירה אפילו לא הניח מקצת חברים, ומכל מקום אסרו חכמים לעשות כן משום דחיישינן שמא ישכח מלחזור למקומו לברך, ולא התירו לעשות כן אלא רק בהיכא שהולך לבית אחר ואוכל שם, דמאחר שאוכל שם אז ודאי לא ישכח הברכה ולא שכיח שיקום וילך לדרכו בלא ברכה כלל, ולכך אמרינן ודאי כשיקום אחר אכילה מבית השני יחזור למקומו הראשון כדי לברך, ומכל מקום טוב שגם בכהאי גוונא יזהר לכתחלה להניח אחד על השלחן במקום הראשון כאשר הולך משם למקום השני, ואפילו אם לא נזדמן לו אדם שיאכל עמו שם יניח אדם אחר אע״פ שלא אכל עמו שם:

וכל זה כשהוא הולך לדבר הרשות, או אפילו לדבר מצוה אך היא מצוה שאינה עוברת, אבל לצורך מצוה עוברת כגון מצות לויה וכיוצא, או לבית הכנסת להתפלל עם הציבור אע״ג דאמרינן אם במקום שהולך בו אינו אוכל דאסרו חז״ל לעשות כן שמא ישכח מלברך לגמרי, עם כל זה כיון שהוא

צורך מצוה עוברת מותר לו לכתחלה לילך למקום אחר לעשות המצוה ולברך ברכת המזון כשיחזור למקומו, ואפיו לא הניח מקצת חברים על השלחן, מפני שאין להניח מצוה עוברת משום חשש שמא ישכח ועיין בשולחן ערוך להגאון רבנו זלמן ז״ל ושאר אחרונים.

ג מיני מזונות שברכתן האחרונה היא מעין שלש, וכן פירות של שבעת המינים וכן יין, דברכתן גם כן מעין שלש, דינם כפת לענין עקירת מקום דאסור לעקור ממקומו עד שיברך ברכה אחרונה, משום דיש אומרים כמו שהפת צריך ברכה במקומו כן אלו צריכין ברכה אחרונה במקומן, לפיכך לענין שנוי מקום אזלינן לקולא בספק ברכות ואמרנין דינם כמו שאמרנו לעיל גבי פת, והוא דאם עמד ממקומו הראשון והלך לחצר אחרת אין עמידתו נחשבת גמר סעודתו אע״פ שהסיח דעתו מלאכול, מפני שצריך לחזור למקומו לברך ברכה אחרונה ולכן כשחוזר ואוכל ושותה אפילו במקום אחר על דעת סעודתו הראשונה הוא עושה לסיים סעודתו, וכל שכן אם חוזר למקומו הראשון ואוכל שאין צריך לברך ברכה ראשונה, אפילו לא הניח מקצת חברים:

ד אוכלין ומשקין שברכתם האחרונה היא בורא נפשות רבות, אלו לכולי עלמא אין צריך לברך ברכה אחרונה במקום האכילה או השתיה, אלא רשאי לעמוד ממקומו קודם ברכה אחרונה ויברך הברכה אחרונה במקום אחר, לפיכך עמידתו ממקומו לילך זהו גמר סעודתו, וכשחוזר ואוכל במקום השני צריך לברך ברכה ראשונה, ואע״ג דלא בירך עדיין ברכה אחרונה על אכילה דמקום הראשון, ואפילו שהיה בדעתו במקום הראשון ללכת למקום השני ולאכול שם עם כל זה מאחר דשינה מקומו מבית זה לבית אחר צריך לברך על מה שאוכל בבית השני, וכן נמי אם אחר שהלך לבית השני חזר למקומו הראשון ואכל צריך לברך על מה שאוכל: וכל זה אם שנוי המקום היה מבית לבית, אבל אם היה מחדר לחדר בבית אחד אם היה בדעתו מעיקרא לאכול בחדר השני אין צריך לחזור ולברך, ואם לא היה בדעתו מעיקרא לאכול בחדר השני אלא אח״כ נמלך והלך לחדר השני ואכל צריך לחזור ולברך:

ואפילו לא היה דעתו לאכול מעיקרא בחדר השני אם רואה מקום הראשון אינו חוזר ומברך, וכל שכן בחדר אחד מפינה לפינה דאינו חוזר ומברך אפילו לא היה דעתו מעיקרא על זאת, דהא הכא הוי תרתי לטיבותא שהם חדר אחד וגם רואה את מקומו הראשון, מיהו יש חולקים בזה וסבירא להו דחשיב שינוי אפילו מפינה לפינה אם לא היה דעתו לכך וכל שכן אם אין רואה מקום הראשון, לכן לכתחילה יזהר שלא לשנות כלל, וצריך להזהיר המון העם בכל זאת כי דבר זה מצוי ושכיח אצל בני אדם שקמים בתוך הסעודה מעל השולחן הקבוע להם בחדר אחד, ונכנסים לחדר אחר בשביל איזה עסק ומוצאין שם פירות ואוכלים בלא ברכה דחושבים שפטורים הם מאחר שכבר ברכו על הפירות שבשלחן ובאמת זה הוי מחדר לחדר, דאפילו היה בדעתם מעיקרא על כך כל שאין רואין מקומם הראשון צריך לברך וכל שכן היכא דלא היה מעיקרא דעתם על כך:

ה אע״פ שכתבנו לעיל כל דבר שברכה אחרונה שלו היא מעין שלש ודינו כפת הן לענין לברך במקום שקבע לאכול, הן לענין שינוי מקום וכנזכר לעיל, היינו דוקא כשאוכל כזית שנתחייב בברכה אחרונה, אבל אם לא אכל כזית דינם הוי כדברים שברכה אחרונה שלהם ״בורא נפשות רבות״ דאין טעונים ברכה אחרונה במקומן, ואפילו באוכל מהם כזית אם מתחלה לא כיון לקבוע מקום לאכילתו אלא שהיה אוחז אותם בידו ואוכל והולך, כדרך בני אדם שדרכם לפעמים לקחת פת הבאה בכיסנין או שאר פירות בידם ואוכלים דרך הילוכם בתוך הבית מחדר לחדר אין בזה דין שינוי מקום והרי זה מברך ברכה אחרונה במקום סיום אכילתו, דהא אפילו בפת כן נוהגים הולכי דרכים לאכול בדרך הלוכם ומברכים במקום סיום אכילתם ואין בזה חשש וכמו שכתבתי לעיל:

ו מי שאכל פת או שאר דברים דברכתן מעין שלש דאמרנו שאינו רשאי לכתחילה לילך לגמור סעודתו במקום אחר קודם שיברך ברכה אחרונה, הנה אם עבר על דעת חכמים ויצא ממקומו ולא בירך, בין אם יצא במזיד בין בשוגג יחזור למקומו ויברך, אם אין המקום רחוק כל כך שיש חשש דעד שיחזור יתעכל המזון במעיו, ואע״ג דכתבו הפוסקים ז״ל תקנה לזה שיאכל כזית פת במקום השני ויברך שם, אין תקנה זו ברורה לפום דעתי יען כי יכנס בזה בספק בברכת המוציא, מיהו יש תקנה אחרת מוסכמת אליבא דכולי עלמא שיהיה אדם אחר אוכל כזית פת ויברך עליו המוציא ויכוון לפטור את זה, ואם אי אפשר לו בכך צריך לחזור למקומו ויברך:

במה דברים אמורים? בהיכא דאפשר לו לחזור, אבל אם הולך בדרך ואין ממתינין לו, הנה זה אפילו יצא במזיד אין צריך לחזור מקומו, שהרי בדיעבד אם בירך במקום שנזכר קימא לן דיצא בכל גוונא ושעת הדחק כדיעבד דמי, וכן נמי אם מקום הראשון שאכל בו אינו נקי ואי אפשר לו לנקותו עתה, יכול לילך לחוץ ולברך אע״ג דאינו אוכל במקום השני, וגם בזה שהוא יוצא ממקום זה למקום השני מחמת הנקיות אם יזדמן לו במקום השני אדם שיאכל ויברך ויכוין עליו הנה מה טוב ומה נעים, ועיין חסד לאלפים קפ״ד סעיף קטן א׳:

ז אפילו מחמת סיבה קטנה מותר לקום מכאן לכאן במקום אחד בתוך ד׳ אמות ולברך, יען דכל ארבע אמות חשובים מקום אחד בכמה דברים אבל חוץ לארבע אמות אין לברך בשביל סיבה קטנה אלא דוקא בסיבה גדולה והכרח רב המכריחו על כך, ועיין חיי אדם כלל מ״ז אות וא״ו והנזהר גם תוך ד׳

אמות תבא עליו ברכה:

ח הנצרך לנקביו בתוך סעודתו אין זה חשיב הפסק, ואין צריך לברך כשחוזר ואוכל, וגם ברכה של נטילת ידים אין צריך לברך משום דיש פלוגתא בזה וספק ברכות להקל, ורק יהרהר ברכת על נטילת ידים בלבו:

ט אם הפסיק בתוך סעודתו להתפלל אף על גב דלא חשיב הפסק לענין ברכה, מכל מקום יטול ידיו בלא ברכה דנטילת ידים, משום דאיכא פלוגתא בזה ואם אין לו מים יסמוך על המקילין:

י אם אכל פירות בגן אחד והלך לגן אחר צריך לחזור ולברך אפילו אם הם סמוכים, ואפילו אם כשבירך תחלה היה דעתו על זה, והוא הדין בגן אחד אם לא היה דעתו מתחלה על הכל, צריך לברך על כל אילן ואילן הנמלך לאכול ממנו, ואפילו אכל במזרחה של תאנה ובא לאכול במערבה צריך לחזור ולברך אם לא היה דעתו מתחלה לכך, ולאו דוקא מפירות הגן אלא כל שאוכל שם דברים שאינן צריכין ברכה במקומן דינא הכי:

במא דברים אמורים? כשהגן מוקף מחיצות, אבל אם אינו מוקף מחיצות אין דעתו מועלת לכל האילנות אלא הדבר תלוי ברואה את מקומו הראשון, שאם במקום השני רואה מקומו הראשון אינו מברך, ואם אינו רואה הן מחמת ריחוק הן מחמת איזה הפסק שיש ביניהם הרי זה מברך, ובספרי הק׳ מקבציאל חקרתי בס״ד אם אינו רואה כל מקומו אלא מקצתו מאי, ואם תרצה לומר רואה מקצתו סגי ולא בעינן כולו, הנה אם רואהו כשהוא עומד ואינו רואהו כשהוא יושב מאי, והיכא דעומד ואוכל לא קמבעיא לן, אך מבעיא לן כשהוא יושב ואוכל ואינו רואהו, אי אמרינן כיון דאם יעמוד רואהו מהני, או דלמא לא מהני. ואם תמצי לומר כיון דאם עמד היה רואהו מהני, הנה אם היה עומד בתוך גומא ואינו רואהו, אבל אם היה עומד על שפת הגומא רואהו מאי, ושם הבאתי בס״ד מה שכתבתי בגמרא דזבחים דף קי״ח כל ספיקות אלו גבי אכילת קדשים בראית שילה, וספק הראשון נפשט משם דמהני ראיה של מקצתו כי כן פשיטא ליה לרב פפא שם, ומה שכתוב בברייתא תנא רואה שאמרו רואה כולו וכו׳ אין הגרסה האמתית כן וכמו שכתב ״צאן קדשים״ ושאר ספיקות דנדון דידן הם בעיות דרב פפא ורבי ירמיה שם דנשארו בתיקו, ועיין מה שכתב ב״חק נתן״ ז״ל בכונה ד״אם תמצא לומר״ דקאמר התם, וידוע דאיכא פלוגתא ב״אם תמצא לומר״ אם פשיטותא היא אם לאו, ולכן כיון דהש״ס מסיק התם בתיקו כן ספיקות דנדון דידן נשארו בספק ולא יברך, כיצד יעשה מביא אדם אחר שיברך ויכוין לפטרו ואז יאכל, ושם בספרי הק׳ מקבציאל כתבתי דספיקות אלו כולם שייכים בדין המגילה בסימן תרצ״ח גבי כרכים המוקפים חומה דכפרים הנראין עמהם קורין כמותם עיין שם, ושם הבאתי מה שיש להקשות מגמרא דמגילה דף ג׳ עמוד ב׳ בשינוי דמשני רבי ירמיה כגון שישבת בנחל וכו׳, ועל בעיא דרבי ירמיה עצמו דבעי בגמרא דזבחים הנזכרת, ושוב עשיתי חילוק נכון בין הא דמגילה להתם דזבחים הנזכרת, ואסיקנא על כל פנים נדון דידן גבי ברכות של הפירות דמי להם ממש להא דזבחים:

יא גמר סעודתו ונטל ידיו מים אחרונים, וכן הוא הדין אם אמר הב לן ונבריך אע״פ שלא נטל ידיו עדיין, הרי זה אינו יכול לאכול ולשתות עד שיברך ברכת המזון ואף על פי שיש בכל זה פלוגתא וכמה חלוקי דעות הנה זה הוא העיקר לדינא משום ספק ברכות, שאם לא נטל ידיו ולא אמר הב לן ונבריך אלא רק גמר בלבו שלא לאכול, או שסילק את השולחן או שאמר תנו וניטול ידינו ולא אמר ונבריך, אז לכולי עלמא מותר לאכול דברים הצריכים ברכה לפניהם כגון להביא פירות או משקין שלא בירך עדיין עליהם בתוך הסעודה ולברך עליהם, אבל דברים שבירך כבר עליהם בתוך הסעודה לא יאכל מפני הספק של הברכה דאיכא בזה פלוגתא ולא יכניס עצמו בידים בספק ברכות, וכל זה כשגמר בדעתו שלא לאכול, אבל אם אמר הב לן ונבריך והיה בדעתו להיות אוכל עד שיביאו לו מים ליטול ידיו הרי זה מותר לאכול לכולי עלמא ולא יברך ועיין חסד לאלפים, ומי שסומך על שולחן אחרים אפילו אמר הב לן ונבריך לא הוי הסח הדעת אם לא רצה בעל הבית, דמסתמא דעתו תלוי ברצון בעל הבית, מיהו אם בעת שאמר כן הסיח דעתו בבירור שגמר בדעתו שאפילו בעל הבית לא ירצה בכך ויבקש ממנו לאכול ולשתות עוד הוא יעשה לו התנצלות ולא יאכל וישתה, הרי זה חשיב הסח הדעת, ואם אמר בעל הבית הב לן ונבריך ושתקו והסכימו כולם לדבריו חשיב הסח הדעת לכולם, אבל אם אחד מהם לא הסכים לדבריו והיה בדעתו לאכול עוד לא חשיב הסח הדעת לזה האדם ויוכל לאכול ולשתות:

יב אם מנהג המדינה כשיש חבורה אוכלים ושותים ובא אחד מבחוץ ונכנס אצלם שמושיטין לו כל אחד כוס, לא יברך אלא על כוס ראשון דמסתמא כשבירך דעתו על כל מה שיתנו לו, ומיהו טוב לכוין בפירוש מתחלה כשיברך לפטור כל כוסות שיתנו לו אחר כך:

שלח · פתיחה

א ״ואתם אל תיראו את עם הארץ כי לחמנו הם סר צלם מעליהם וה׳ אתנו אל תיראום״ (במדבר יד, ט), נראה לי בס״ד דידוע אומות העולם תגבורתם היא מכוח נצוצי הקדושה המעורבים בקליפה שלהם, כי הניצוצי הקדושה הם חיותם וכוחם ולכן צוה השם יתברך להכרית הכנענים, כמו שכתוב ״אבד תאבדון וכו׳״ (דברים יב, ב) ו״לא תחיה כל נשמה״ (דברים כ, טז), מפני שהיה בקליפה שלהם ניצוצי קדושה רבים ועצומים ואם היו ישראל מטיבין עמהם ומקיימים אותם בעולם לא היו יכולים לברר ניצוצי קדושה ההם ואדרבא היתה הקליפה מתחזקת יותר, אך ע״י שהיו ישראל מאבדים למטה ומכריתים אותם לקיים מצות השם יתברך בזה היו יכולים לדוש ולאבד גם את הקליפה ולהוציא בלעה מפיה.

ב וכתבנו בס״ד במקום אחר דהאומות עכו״ם והקליפות שלהם דומים ללחם שהבירור יוצא ממנו ונשלם ע״י ארבע דישות,

ג האחת כשדשין התבואה להוציא המוץ ממנה שהיא הקליפה שלה ובדישה זו נעשה מדרגה אחת בבירור ניצוצי קדושה,

ד והשניה כשטוחנין החטים ברחיים לעשותם קמח ובזה נעשה מדרגה שניה בבירור ניצוצי קדושה

ה והשלישית בעת שלשין הקמח במים שצריך המגבל לדוש העיסה ולמעכה בידים ובזה נעשה מדרגה השלישת בבירור ניצוצי קדושה.

ו והרביעית אחר שנאפה הלחם והאדם דש אותו בשיניו כשלועס אותו. ובזה נשלם בירור ניצוצי קדושה ממנו.

ז וארבע מדרגות אלו של הבירור הם כנגד ארבע אותיות שם הוי״ה, ולכן תקנו ארבע ברכות בברכת המזון. וכמו שבירור הלחם צריך להיות בדישות הנזכרות בידינו, כן בירור ניצוצי קדושה מן אומה העכו״ם וקליפה, שלא צריך שיהיה על ידינו בדישה שנדוש אותם עדי אובד, ולכך לא עשה השם יתברך איבוד הכנענים בידי שמים שלא שלח להם מכות רעות במקומם עדי אובד אותם כאשר עשה להמצריים בארץ מצרים בעשר מכות, אלא גזר שיבואו ישראל לארצותם וילחמו בם ויאבדום בידים, כדי שבירור ניצוצי קדושה מקליפתם יהיה ע״י ישראל שידושו אותם בידים כדרך שעושין בלחם, ובזה מכלה אותם במקומם בידי שמים כאשר עשה להמצריים שלא הצריך לישראל להלחם בם. לזה אמר ״כי לחמנו הם״, כלומר רצה השם יתברך לעשותם כדוגמת הלחם שצריך להיות בירור שלו בידי אדם בדישה שעושה בו, וכן אלו ״סר צלם״ -- הוא חלק הטוב ״מעליהם״ כאשר יוסר חלק הטוב שהוא ניצוצי הקדושה מן הלחם שעל ידי כן ״וה׳״ - שם הוי״ה שהוא כנגד ארבע מדרגות של הבירור הנזכר לעיל הוא ״אתנו״ לעזור אותנו במלחמה כדי להשלים בירור ניצוצי קדושה על ידינו, ולכך ״אל תיראום״ עתה שהם נשארו קיימים ולא היה איבודם בידי שמים:

שלח

א מפורש בדברי רבינו האר״י ז״ל בשער טעמי המצות פרשת עקב תכוין בהמשך זמן אכילתך, ולפחות כשאתה אוכל אותה הפרוסה של כזית אשר ברכת עליה המוציא כוונה קצרה דרך כלל וזו היא כי הנה ענין הבירור הוא ע״י ל״ב שיניים שהם כנגד ל״ב נתיבות חכמה המבררין הכל דבמחשבה אתבריר כולא, והם הטוחנין ומפררין את המאכל ועל ידי כן מתברר האוכל מתוך הפסולת כדרך הרחיים הטוחנות את התבואה ואח״כ מתפרין הסובין והמורסן שהם הקליפות מן הקמח שהוא האוכל, מה שאין כן קודם שנטחן שהיו דבקים יחד בתכלית עד כאן לשונו ועוד כתוב שם לכוין בשתי בחינות של בירור במאכל שאוכל, והוא האחד הוא בירור המאכל בעצמו הטוב שבו מן הסיגים המעורבים בו ע״י חטא אדם הראשון, וגם עוד מה שהיה מעורב בהם מתחלת ברייתן משת ימי בראשית, והשני הוא ענין תיקון נפשות המגולגלים הנמצאות במאכל ומשקה עיין שם, עוד כתוב שם וזה לשונו: תכוין לבלוע המאכל אחר שנטחן כי שם באסטומכא הוא גמר הבירור, כי אז מתעכל המאכל והטוב שבו מתהפך לדם, והמזון הולך אל הכבד ומתפשט בכל העורקים והאיברים כנודע, והרע שבו יורד דרך בני מעים ויוצא לחוץ עד כאן לשונו וכל אלו כוונות פשוטות הן וצריכות מאד אפילו לאדם פשוט, וצריך שכל אדם יודע ספר להרגיל עצמו בהם ובסה״ק מקבציאל כתבתי אע״ג דרבינו ז״ל כתב דהבירור צריך להיות ע״י ל״ב שיניים שהם כנגד נתיבות חכמה ונשנה דבר זה פעמים שלש בדבריו בשער טעמי המצות, עם כל זה אם ימצא אדם שנפלו שיניו ולא נשאר לו כי אם ארבע או שש אל תחשוב דחסורי מחסרא זה מן תיקון הנזכר, אלא אפילו בזה המעט הנשאר עושה התיקון משלם מאחר דמתחלה היו לו ל״ב שיניים וזה הנשאר מחילא דל״ב נתיבות חכמה קאתי, ודוגמה לזה תמצא בדין נטילת ידים דמטהרין המים דשיורי טהרה משום דאתו משיעור שלם וכנזכר בשולחן ערוך סימן ק״ס סעיף י״ג, דיש מתירים אפילו בנוטלין זה אחר זה וכו׳ מני שבאו משיורי טהרה יעויין שם:

ב אותם שיורי מאכל הנשאים בעצמות ובקליפין של הפירות אם יש בהם נצוצי קדושה יתבררו ע״י ברכה אחרונה שאומר האדם על שלחנו אע״פ שסופם לזרקם לאשפה, לפיכך יזהר האדם שלא יסיר מעל השלחן עצמות וקליפין אלא עד לאחר ברכת המזון כמו שכתבו המקובלים וכן כתב בחסד

לאלפים סימן ק״פ אות א׳, ולכך אזהרה שמענו שלא יוציא מעל השולחן דבר להאכיל לבהמה וחיה ועוף הטמאים קודם ברכת המזון וכנזכר שם, ואותם בני אדם שדרכן לאכול תבשילין של בשר מעשה קדרה תחלה ואחר אכילתם יביאו פירות על השולחן, ואלו קשה להם להניח כלים של הפירות בהיותו השלחן מפוזר עליו עצמות של בשר וכיוצא, הנה יש לדבר זה תקנה שיפרשו על השלחן מפה אחרת כדי שיתכסו העצמות ולכלוכי התבשילין ויסדרו על מפה הנקיה כלים של פירות שיבוא, ונמצא אח״כ מברכים ברכת המזון בהיות העצמות והקליפין עודם על השלחן ובזה יושלם בירורם:

ג מאחר שברכת המזון עושה תיקון גדול על השלחן וכאמור, לכך הזהירו חז״ל לשייר האדם פת על שלחנו בעת ברכת המזון, ובזוהר הקדוש החמירו בזה ואסמכוה אקרא ד״לא תשא את שם ה׳ אלהיך לשוא״ (שמות כ, ז), ואם אכלו כל הפת קודם ברכת המזון ולא הרגישו אלא עד שעת ברכת המזון לא יביאו פת שלימה ויניחו על ההשלחן אלא יביאו פרוסה, ואם היה על השלחן פת שלימה מעת שבירך המוציא לא יסירנה בשעת ברכת המזון ואדרבה עדיף טפי למעבד הכי להשאיר ככר אחד שלם על השלחן מעת שבירך המוציא, ולא אסרו בפת שלימה אלא רק אם יביאנה מחדש בעת הברכת המזון:

ד צריך ליזהר שלא ישאר כלי ריק על השולחן בשעת ברכת המזון, כגון כפות כוסות וקערות וכיוצא, גם יזהר שלא להניח סכין על השלחן בעת ברכת המזון:

ה אסור לאבד פירורין שיש בהם כזית, לכך יזהר שלא יפלו טיפות מים מן נטילת ידים על פירורין שבשולחן כי ימאסו בכך, ואפילו אין בהם כזית אסור לאבדם ולהמאיסם דקשה לעניות בר מינן אפילו בדבר מועט, ואזהרה זו צריכה יותר לנשים שהם מצויים בבית ועיניהם תהיינה משוטטות תמיד בקרקע הבית בעבור זאת ואשת חיל תכבד בידיה תמיד מקום האכילה אחר האכילה ותזרוק לתנור, ואל תסמוך על המשרת ואז עליה נאמר (משלי לא, יא): ״בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר״, ולזה אמרו (בבא מציעא כט.): אין הברכה מצויה בביתו של אדם אלא בעבור אשתו, יען כי תשגיח שלא לאבד פירורין קטנים, ואז בעלה שלל לא יחסר כי לא יחסר לחמו, ויזהרו לנפץ המפה של השלחן בתנור, ובליל שבת ינצו אותה במקום מיוחד לזה, ואחר שבת יכבדו מקום אשר נפצו בו ויזרקו לתנור, וכן תזהר האשה לכבד מקום שמצניעין בו הלחם ולכבדו ולזרוק לתנור, כי מוכרח שיהיה שם פירורין בעת הכנסה והוצאה, וכן יזהרו מוכרי הלחם בשוק לכבד סביבות הקופה שמוכרין בה הלחם כי יפלו פירורין הרבה כשמוציאין הלחם ממנה לשקול ללוקחים, ויזרקו העפר עם הפירורין שבו לתנור, ואזהרה זו צריכה יותר פה עירינו שהלחם הוא קל ואינו עב כל כך יען דאינו מעשה פורי״ן (תנור אפיה בעל משטח מאזן, ופיו מן הצד) (בערבי צמון (ככר לחם עגולה ותפוחה)) ועל כן יפול ממנו פירורין הרבה יותר מלחם מאפה הפור״ן, לכך צריך להזהיר המון העם בזה, ובפרט ברקיקין דאי אפשר שלא יפול מהם פירורין:

ו קודם ברכת המזון יזהר ליטול מים אחרונים לתוך הכלי כי מים אחרונים חובה אפילו אכל פת בלבד דיש בה טעם גדול ע״פ הזוהר הקדוש ודברי רבינו האר״י ז״ל בשער טעמי המצות פרשת עקב, וכתוב שם בעת נטילת מים אחרונים יחבר ארבע האצבעות לבד והגודל לבד וישפיל אצבעותיו כלפי מטה:

ז במאמר רבותינו ז״ל הנזכר שאמרו: מים אחרונים חובה, רמוז כמה כונות סודיות של מים אחרונים, ולכן טוב שהאדם קודם שיושיט ידו ליטול מים אחרונים יאמר הלכה זו מים אחרונים חובה, ושמעתי מעטרת ראשי הרב מור אבי ז״ל שהיה מנהג עטרת ראשי הרב מו״ר זקני רבינו משה חיים ז״ל לומר הלכה זו קודם נטילת מים אחרונים, ולפעמים היה סמוך על הלכה זו במקום דברי תורה שאומרים על השלחן קודם ברכת המזון כשאין שהות לומר דברי תורה, כי זו הלכה מתורה שבעל פה, ודבר בעתו מה טוב:

ח יזהר שיהיו מים האחרונים מעט ולא ירבה בהם כי המה חלק הסטרא אחרא, ואם ידיו מזוהמות הרבה מן התבשיל וכן פיו ושפמו שצריך להם מים הרבה ברחיצתם, טוב שירחצם קודם נטילת מים אחרונים אדעתא לאכול עוד אח״כ, ויהיו אלו כמים אמצעים וכן יעשה, אחר שירחצם יאכל חתיכת פת מן השלחן כדי שלא תהיה נחשבת רחיצה ההיא למים אחרונים, ואחר שיאכל חתיכת הפת וכיוצא יטול מים אחרונים מעט ויברך ברכת המזון ועיין כף החיים סימן כ״ה אות ב׳:

ט כתבו האחרונים בשם המקובלים ז״ל כשנוטל מים אחרונים יאמר ״זה חלק אדם רשע מאלהים״ (איוב כ, כט), ויכוין חלק אדם רשע ראשי תיבות ״אחר״ דהוא הסטרא אחרא ועיין כף החיים, וכתבתי בסה״ק מקבציאל דהנוהג בזה יאמר דברים אלו בלחש, והמשכיל יבין:

י אין נוטלין מים אחרונים ע״ג קרקע אלא בכלי, ואם אי אפשר למצוא כלי יטול ע״ג עצים או על הרצפה דאין רוח רעה שורה על הרצפה כמו ששורה ע״ג קרקע, וגם מים אמצעיים שנוטלין בין חלב לבשר ג״כ צריכין כלי:

יא אין נוטלין בחמין שהיד נכוית בהם, ויש אומרים צריך שיהיו צוננין ממש ונכון להזהר בזה, ויש מי שאומר שצריך שיהיו ראויים לשתיה שלא יהיו מרים או סרוחים, גם צריך שיהיו באים מכח גברא, ואם עבר ולא נטל מים אחרונים יטול אחר ברכת המזון, ואם אין לו מים יטול בשאר משקין ואפילו ביין כיון דאין לו ליטול בענין אחר:

יב צריך ליטול עד פרק של האצבעות כך כתבו הפסוקים ז״ל, ונראה לי שצריך ליטול עד פרק השלישי וראש פרק השלישי בכלל, דכן נראה מלשון רבינו הרש״ש ז״ל בסידור שכתב וכוין בנטילת י״ד פרקי ימין וכו׳ יעוין שם, משמע דהנטילה היא לי״ד פרקים והכי מסתברא:

יג המודד מלח והנוגע במלח חייב ליטול ידיו אח״כ, וכן אפילו בלא סעודה כשאוכל קישואין וכיוצא בדברים שדרכן להניח עליהם מלח באצבעותיו צריך ליטול ידיו אח״כ, דאע״ג דמלח סדומית אינו מצוי יש לחוש למין מלח שטבעו כמלח סדומית וכל אדם יחוש לעצמו לקיים דברי חכמים ועיין חסד לאלפים ושאר אחרונים:

יד יש מי שאומר אם אכל מאכל לח שאז ידיו מזוהמות בו, אז מן הדין כשירחץ ידיו מברך על רחיצת ידים, ואל נהגו העולם לברך כן אע״ג דהמצריכין ברכה זו הם גדולי עולם, דקימא לן ספק ברכות להקל, מיהו צריך כל אדם להרהר ברכה זו בלבו:

טו צריך להזהר שלא להפסיק בין מים אחרונים לברכת המזון אפילו בדברי תורה, ורק פסוקים אלו יאמר אותם אחר מים האחרונים קודם ברכת המזון והם המזמור אלהים יחננו ויברכנו כולו וטוב לצייר במחשבתו בצורת המנורה, ואחריו יאמר אברכה את ה׳ בכל עת וגו׳ ויכוין לגרש הסטרא אחרא העומדת על השלחן, ואחריו פסוק סוף דבר הכל נשמע וגו׳, ופסוק תהלת ה׳ ידבר פי וגו׳ ופסוק ואנחנו נברך יה מעתה ועד עולם הללויה, ואח״כ וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה׳, ויכוין סופי תבות זה על השלחן אשר נה״ר, ויברך ברכת המזון בעינים סגורות כתפלת העמידה, וישים יד שמאל כנגד החזה ויד ימין על יד שמאל ויברך בכונה, דהסטרא אחרא עומד שם לקטרג עליו אם לא יברך בכונה:

טז ישתדל לברך על הכוס אם יש שנים עמו שאז יש להם זימון, אבל יחידי לא יברך על הכוס, וצריך שימסור לו הכוס אדם אחר כשאוחזו בשתי ידיו, וכן הוא יקבלנו בשתי ידיו, וקודם שיאמר וידבר אלי זה השלחן וגו׳ אז יקבל הכוס בשתי ידיו, ואחר שיקבל אותו בשתי ידיו יאחוז אותו ביד ימין בלבד, ואז יאמר וידבר אלי זה השלחן וגו׳ ויתחיל לעשות זימון ולברך:

יז מנהג החסידים כשמברכין ברכת המזון על הכוס שיהיה הפת שבשלחן מונח לצד שמאל המברך, כדי שיהיה כוס של ברכה בימין שלו והפת בשמאלו, ויש טעם בדבר על דרך הסוד:

יח כוס ברכת המזון צריך הדחה מבפנים ושטיפה מבחוץ, גם צריך שיהיה חי, ויש בזה כמה דעות דיש אומרים הכונה הוא דבתחלת הברכה לא יהיה מזוג שלא ימזגנו אלא עד ברכת הארץ ויש אומרים דהכונה הוא שימלאנו מן הצלוחית או מהחבית לשם ברכה ולא יהיה משיורי כוסות, ויש אומרים הכונה שיהיה הכוס שלם, ומן הדין צריך להזהר בכל הסברות הנזכרות לקיים אותם. ואחר שימזגנו בברכת הארץ יהיה מלא, אך לא יהי המלא כל כך שיהיה נשפך ממנו, ואחר שיקבלנו בשתי ידיו משתי ידים של הנותן ישאר ביד ימין בלבד בכל הברכה כולה, ולא תסייע השמאל לימין, גם צריך שיגביהנו מן השלחן טפח לפחות, ונותן עיניו בו בכל הברכה שלא יסיח דעתו ממנו, ואחר שישתהו ישייר מעט יין בו לשגרו לאשתו אפילו לא אכלה עמו:

יט איטר יד כתבו הפוסקים יטלנו בימינו שהוא שמאל כל אדם, ונראה לי בס״ד ע״פ הסוד גם איטר יד יטלנו בימין דאין תלוי ביד ככה , ועיין שלמי ציבור דף מ׳ הלכה י״ד בשם מהר״י צמח ז״ל גבי תפילין יעוין שם:

כ צריך שלא יהיה פגום שאם שתה ממנו פגמו, ואפילו שתה מן הכד או מחבית קטנה הוי פגום, ולכתחילה צריך להזהר אפילו בחבית גדולה, ויש אומרים גם במים פגומים פסולים למזוג בהם כוס של ברכת המזון, וצריך להזהר בזה:

כא כשיגיע לברכת הארץ באומרו וברכת את בתיבת את ימגנו במים שאינם פגומים, וכתב בחסד לאלפים דאם היין חזק שצריך הרבה מים וצריך נמי שיהיה הכוס מלא, לכך ימזגנו קודם ברכת המזון כדי שיהיה מלא ואח״כ בברכת הארץ יוסיף למזגו במעט מים עיין שם, ונראה לי דיש לפקפק בזה דהא איכא דסבירא להו שצריך להיות בתחלת הברכה חי שאינו מזוג וזו הסברא נראית עיקר, דהא ברעיא מהימנא נקיט לה בסתמא ולשאר סברות נקיט להו בשם יש אומרים ואם ימזגנו קודם ברכה נמצא חסר חי לסברא הנזכרת, על כן אע״פ שצריך מים הרבה ומוכרח שיהיה חסר חי לסברא הנזכרת, על כן אע״פ שצריך מים הרבה ומוכרח שיהיה חסר בתחלת הברכה חסורן הניכר לעין לית לן בה מאחר שבברכת הארץ מוזגו ונעשה מלא, מיהו נראה לי על כל פנים צריך שיהיה בו בתחלת הברכה שיעור רביעית:

כב כשימזוג הכוס בברכת הארץ יסתכל במים ההם אשר יתנם בכוס וכמו שכתב רבינו ז״ל בשער טעמי המצות פרשת עקב, ומבואר שם שיכוין המוזג מים מספר תשעים כמנין תשעה יודי״ן שבארבע הויו״ת של ע״ב ס״ג מ״ה ב״ן יעוין שם, ויזהר גם כן כשימזוג לא יטיף מי המזיג בקלוח אחד, אלא יפסיק הקלוח פעם ושתים כדי שתהיה המזיגה בשלשה פעמים זה אחר זה, כן כתבו בשם מעבר יבק ז״ל וכתבתי בסה״ק מקבציאל טעם לה בס״ד:

כג כוס של ברכת המזון וכן של קידוש צריך שיהיה שלם בשפתיו וכן בבסיס שלו שלא יהיה בו פגימה וחסרון כלל ובשעת הדחק מותר, ויש מי שפוסל אפילו בשעת הדחק, והסדק אפילו בלא חסרון פוסל וכנזכר בחסד לאלפים אות ד׳:

כד מי שנותנין לו כוס של ברכת המזון ואינו מברך מקצרין ימיו, מיהו האידנא שנהגו בכל תפוצות ישראל שכל אחד יברך ברכת המזון לעצמו ואינו יוצא ידי חובתו בברכה שמברך בעל הכוס - אין בזה חשש הנזכר, דהא כל אחד מברך בעצמו וממילא כל אחד ואחד יברך גם כן לבעל הבית ויתקיים בו ואברכה מברכך ובטל טעם של מקצרין אך ודאי צריך לרדוף אחר מצוה זו גם בזמן הזה כי יקרה היא מאד, ואין נותנין כוס של ברכה אלא לטוב עין שהוא שונא בצע ועושה חסד בממונו, שנאמר (משלי כב, ט): ״טוב עין הוא יבורך״ אל תקרי ״יבורך״ אלא ״יברך״ (סוטה לח:)

קרח · פתיחה

א ויוצא פרח ויצץ ציץ ויגמול שקדים (במדבר יז, כג), הנה נודע דשלושה נסים היו נראים על המטה: קצתו היה יוצא פרח וקצתו יציץ ציץ וקצתו יגמול שקדים, וצריך לדעת למה נראו בו שלושה נסים דדי באחד שיהיה כולו יגמול שקדים, ונראה לי בס״ד דידוע שלשה קליפות יש בסטרא אחרא שהם רע גמור, והם רוח סערה וענן גדול ואש מתלקחת שראה יחזקאל הנביא, עליו השלום (יחזקאל א, ד), וצריכין ישראל להתפרד מהם כדי שיהיו דבקים בקדושתו יתברך, ולכן מקיימים שלושה מצות בילד הנולד ביום השמיני ללידתו שהם מילה ופריעה וטופי דמא כדי להפרידו מאחיזת שלשה קליפות הנזכרות ועיין על זה בעת חיים שער קליפת נוגה פרק ב׳ וג׳ יעוין שם, ולכן תועלת הקרבנות היא גדולה מאד לישראל שע״י הקרבנות נדחין השלשה קליפות הנזכרות, ולכן שלימות העבודה צריכה להיות בשלושה, שהם כהנים בעבודתם ולוים בדוכנם וישראל במעמדם, וכן המינים של הקרבנות הם שלשה שהם פרים ואלים כבשים, וכן התמיד והקרב עמו הם שלשה, בשר בעלי חיים וסולת למנחה ויין לנסך רביעית ההין, ולכן אמרו רבותינו ז״ל (תו״כ ויקרא ג, א): הקרבנות עושין שלום בין ישראל לאביהם שבשמים, כי ע״י הקרבנות נדחין הקליפות הנזכרות וממילא יהיה דבקות לישראל בהקב״ה, ולכן קרח שדבק במחלוקת דבק בשלשה קליפות אלו, ובזה פירשתי מאמר רבותינו ז״ל (סנהדרין קט:): ״ויקח קרח״ לקח מקח רע לעצמו, והיינו ״רע״ ראשי תבות ״רוח סערה ענן גדול״, ויש לכל תיבה כולל אחד בו רמוז השלישי שהוא אש מתלקחת דראשו אל״ף וכיון דנדבק בשלשה קליפות הנזכרות נחלק על הכהונה שהיא עבודת הקרבנות שבהם נדחין שלשה קליפות הנזכרות כמו שאמרנו, ולכך כשבא עתה לעשות אות ומופת על הכהונה עשה לה אותות נסים בשלשה כנגד שלשה מדרגות שיש בעבודה שבהם מתבטלים שלשה קליפות הנזכרות.

ב ולכן השלחן שהוא דוגמת המזבח שמקריבין עליו קרבנות אין עושין עליו ברכת זימון פחות משלשה, דמפורש בדברי רבינו האר״י ז״ל שער טעמי המצות פרשת עקב וזה לשונו דע כי הסטרא אחרא עומד על השלחן כנזכר בזוהר פרשת תרומה ויכול אז לשלוט יותר משאר זמנים, ובפרט בהיות האדם יחידי ואין שם שלשה אנשים כדי לברך ברכת זימון כי ברכת זימון מסלק הסטרא אחרא משם כנזכר בפרשת בלק בעובדא דההוא ינוקא וכו׳ עד כאן לשונו עיין שם, ולפי האמור נמצא מובן היטב למה צריך שלשה בני אדם לברך זימון כדי לדחות הסטרא אחרא והרי היא ממש כמו ענין העבודה שצריך שלשה מיני אדם לדחות הקליפות שהם כהנים לוים ישראלים, ובה יובן בס״ד הטעם שפיר למה אמרו רבותינו ז״ל (עיין באר היטב סימן קפה סעיף קטן א׳) כל המברך ברכת המזון בכוונה אין בו לא אף ולא שצף ולא קצף, נקטו שלשה לשונות אלו כנגד שלשה קליפות הנזכרות ובזה מובן הטעם למה ברכת המזון מן התורה היא שלשה ברכות שהיא כנגד ביטול שלשה קליפות הנזכרות, ובזה מובן הטעם דאין מניחים כלי ריקן על השלחן בעת ברכת המזון, והיינו כדי שלא יתאחזו הקליפות שם כי הם כלים ריקים ולכן כל דבר ריקן יהיה להם אחיזה בו יותר שדומה להם:

קרח

א צריך להשתדל מאד לחזור אחר זימון כי הוא דבר גדול לסלק על ידי זה הסטרא אחרא ולדחותה וכמו שכתב רבינו האר״י ז״ל, וכשם שמצוה לחזור אחר שלשה כדי לעשות ברכת זימון, כך מצוה גדולה יותר ויותר לחזור אחר עשרה כדי לזמן בשם, ויאמר אחד מהם תחלה הב לן ונבריך למלכא עלאה קדישא וברשות מלכא עלאה קדישא נברך וכו׳, ובשבת אומר וברשות שבת מלכתא, וביום טוב יוסיף לומר וברשות יומא טבא אושפיזא קדישא, ובסוכות יוסיף וברשות שבעה אושפיזין עלאין קדישין, והמסובין עונין ברוך שאכלנו משלו, והמזמן חוזר ואומר ברוך, שאכלנו משלו וכו׳, ואם הם

עשרה לא יאמר נברך לאלהינו בלמ״ד אלא אומר נברך אלהינו כמו שכתוב ״במקהלות ברכו אלהים וכו׳״ (תהילים סח, כז) ״ברכו עמים אלהינו וכו׳״ (תהילים סו, ח) בלא למ״ד, דרק אצל שיר והודאה נאמר בלמ״ד ״שירו לה׳״ (שמות טו, כא ועוד) ״הודו לה׳״ (ישעיה יב, ד ועוד):

ב אם טעה המזמן בעשרה והעונים ולא הזכירו אלהינו אין יכולים לחזור, אבל אם עדיין לא ענו אחריו יחזור ויזמן בשם, ואם המזמן לא הזכיר השם והעונים הזכירו הוא עונה אחריהם ומזכיר השם מאחר שכבר הזכירו כולם, אבל אם הוא לא הזכיר השם והעונים גם כן לא הזכירו הנה גם הוא כאשר יענה אחריהם לא יזכיר השם:

ג בעלי בתים הדרים כל אחד בחדר בפני עצמו ובימות הקיץ זה דרכם לקבוע כולם שולחנם בחצר או על גג לרוח היום וכל אחד אוכל על שלחן שלו, הנה אם הם ישבו מתחלה על דעת להצטרף יחד הרי אלו מצטרפים לזימון, אבל אם לא ישבו מתחילה על דעת להצטרף יחד יש להסתפק בה, אשר על כן כל כהאי טוב ליזהר שישבו מתחילה על דעת להצטרף לברכת הזימון, ואז מברכים ברכת זימון לכולי עלמא ועיין ״אות היא לעולם״ מערכת הזי״ן דף קכ״ו:

ד מי שאכל בחבורה שנתחייב בזימון אינו רשאי להקדים לברך לעצמו אפילו אם יש לו עסק רב, ואם עשה כן איסורא קעביד, ואם הוא נחפז לילך אם אפשר לו לרצותם שיפסקו ויזמנו עמו מוטב, ואם לאו מוכרח להמתין להם עד שיגמרו, וכן ארבעה או חמשה אין רשאין ליחלק שכולם נתחייבו בזימון, אבל ששה נחלקים כיון שישאר זימון לכל חבורה, אבל עשרה אין נחלקים כיון שנתחייבו בהזכרת השם, ואם הם עשרים יכולים ליחלק שיש בכל חבורה עשרה להזכיר השם:

ה שלשה שישבו לאכול ואחד מהם אכל מיני מזונות או שאר פירות שנתחייב בברכה אחרונה, והשנים אכלו פת גמור יכולין לזמן עליו, אך טוב להשתדל שיפצירו בו לאכול פת ועיין חיים שאל חלק א:

ו שלשה שישבו לאכול וקדם אחד מהם ובירך אע״ג דעבד איסור, מכל מקום יכולים השנים לזמן עליו ויוצאין ידי חובה זימון והוא אינו יוצא, במה דברים אמורים? בהיכא דשלשתם אכלו פת, אבל אם השנים אכלו פת והשלישי אכל מזונות וכיוצא וקדם ובירך ברכה אחרונה, אינם יכולים השנים לזמן עליו:

ז שנים שאכלו כאחד וגמרו ובא שלישי, כל שלא אמרו הב לן ונבריך או שלא נטלו ידיהם מים אחרונים חייבין ליתן לו לאכול כדי שיצטרף עמהם, אבל אם אמרו הב לן ונבריך או שנטלו ידיהם אינו מצטרף עמהם, ומיהו אם אמרו הבו נטול ידינו כיון דלא אמרו ונבריך מצטרף, ויש מי שכתב דאם נטלו ידיהם או אמרו הב לן ונבריך דאינו מצטרף מכל מקום מצוה שיטלו ידיהם ויברכו ויאכלו מעט משום זימון, צא ולמד כמה חביבה מצות זימון וכנזכר כל זה בחסד לאלפים ז״ל יעוין שם:

ח שבעה אכלו פת, ושלשה אכלו ירק, או פירות כזית, או ששתו רביעית מכל מין משקה חוץ מן המים מצטרפים לזימון, ודוקא שבעה או יותר אבל ששה לא דרובא דמנכר בעינן, והמצטרף צריך לברך ברכה אחרונה על מה שאכל ושתה, ואינו נפטר בברכת המזון של אלו:

ט שלשה שאכלו כאחד אין השנים חייבין להפסיק לאחד כדי לזמן אלא אם כן הוא אביהם או רבם, אבל האחד מפסיק לשנים בעל כורחו ויענה להם זימון ויפסיק מאכילתו עד שיאמרו הזן את הכל, ואח״כ חוזר לאכילתו, וכל זה הוא משורת הדין, אך מכל מקום הואיל ויש אומרים שהאחד המפסיק לשנים צריך לחזור וליטול ידיו ולברך המוציא על כן טוב שלא יעשו כן להכריחו לפסוק בשבילם, אלא ימתינו עד שיגמור גם הוא ויברכו ביחד כדי שלא יכנס זה בספק מחלוקת דברכות לכתחילה:

י אם הם ארבעה והפסיקו השלושה בשביל האחד אין חוזרין לזמן על מה שיאכלו אח״כ שכבר פרח זימון מנייהו, אבל אם הם עשרה והפסיקו השבעה בשביל השלשה חוזרין השבעה לזמן אח״כ על מה שיאכלו מפני שהשלושה היו יכולים לזמן לעצמן ולא הוצרכו לאלו השבעה להצטרף עמהם כי אם בשביל הזכרת השם, ולכך יכולין אלו השבעה לזמן בלי הזכרת השם על מה שיאכלו אחר אותו הזימון:

יא קטן שהגיע לעונת הפעוטות שהוא כבן תשע הנה מרן ז״ל פסק דמצטרף לזימון, ומור״ם כתב דנהגו שלא לצרפו עד שיהיה גדול ממש, ופה עירנו בגדאד נהגו כסברת מרן ז״ל, ומכל מקום טוב שישתדלו לצרף גדול ממש היכא דאפשר:

יב אלם ששומע ואינו מדבר אע״ג דהוא עונה זימון בהרהור וגם מברך בהרהור וקימא לן דהרהור מהני כדיבור במקום אונס, מכל מקום כיון דאינו ראוי לבילה יש להסתפק בו, על כן לא יצטרף לזימון, ועיין אשל אברהם סימן קצ״ט סעיף קטן ח׳, אבל חרש המדבר ואינו שומע אם מכוין מצטרף לזימון:

יג נשים אף על גב דאין מזמנין עליהם לכולי עלמא, מכל מקום יש אומרים דחייבות לזמן לעצמן, ויש אומרים שהוא רשות אם רצו מזמנות לעצמן, הנה כי כן ראוי שכל אדם ילמד לנשי בני ביתו שיהיו מזמנות לעצמן כשהם אוכלים בשלושה, אבל לא יזמנו בשם אפילו הם מאה:

יד בני הבית שאוכלים יחד הגדול בוצע והוא עצמו מברך הזימון, ואם יש אורח בעל הבית בוצע ואורח מברך ועושה הזימון, ואם יש כהן מצוה להקדימו אם אין שם תלמיד חכם, וכהן תלמיד חכם מצוה להקדימו לתלמיד חכם שאינו כהן, רק אם הכהן רוצה לחלוק כבוד לתלמיד חכם ההוא רשאי ויאמר החכם ברשות הכהן, ויש אומרים שגם הלוי יש להקדימו על ישראל ולא נהגו בכך:

חקת · פתיחה

א "אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה" (במדבר כא, יז). נראה לי בס"ד דידוע דאנחנו מברכים ברכת המזון לתועלת המלכות העליונה להמשיך לה אורות מוחין, וידוע כי המלכות נקראת 'באר', ותרגום "ענו לה" - "שבחו לה", וזה שאמר "עלי באר" - המלכות, לקבל שפע אורות מלמעלה, לכן אתם התחתונים "ענו" רוצה לאמר שבחו להשם יתברך בברכת המזון "לה", לצורכה ולתועלתה, ולא להנאתכם:

חקת

א מפורש בדברי רבינו האר"י ז"ל בשער טעמי המצות דף ס"א וזה לשונו: גם צריך שתדע דאף על פי שנתבאר לעיל שבתוך הסעודה אם הוא בחול יתעצב אל לבו, ובפרט אם הוא ביחיד על החרבן כנזכר בשם הזוהר, אמנם בברכת המזון אדרבא צריך להראות שמחה יתירה בלבו, והטעם כי ענין האכילה הוא במלכות העליונה הנהנית משפע התפארת, ועל ידי מה שאנחנו מכוונים באכילתנו אנחנו ממשיכים לה השפע ומזון, וממה שאנחנו ממשיכים לה היא מחלקת ונותנת מזון אלינו, ולכך צריך לברך ברכת המזון בעין טובה ולא כצרי עין וכו' עד כאן לשונו, יעויין שם, על כן כל אדם יזהר לברך ברכת המזון בשמחה ובטוב לב ובכונה גדולה, ואם אין לו כוס בידו יהיו ידיו אסורות זו על גב זו על החזה, ועוצם עיניו ומברך בכונה וכמו שכתוב רבינו ז"ל:

ב כתב רבינו הרש"ש ז"ל בסידור שלו וזה לשונו קודם ברכת המזון יכוין להכין עצמו לקיים מצוות עשה לברך ברכת המזון ביראה ובאהבה ובכונה עצומה ובשמחה רבה ובטוב לבב להמשיך שפע וברכה רבה ומוחין וחיות ומזון למלכותא קדישא דאצילות, וממנה לנו ולכל העולמות הקדושים, ויעצום עיניו ויאסור ידיו זו על גב זו ימנית על השמאלית כיושב לפני המלך מלכו של עולם מלכותא קדישא דאצילות עוד כתוב שם יכוין שהוא מוכן לקיים מצוות עשה דאורייתא לברך אחר המזון שנאמר ואכלת ושבעת וברכת וכו', וע"י כונת הכנה זו אז יהיה כח בכונתו בברכה להעלות מיין נוקבין ולהמשיך ארבע מוחין לבחינת י"ה וכו' יעויין שם:

ובספרי הקטן מקבציאל כתבתי נוסח לומר קודם ברכת המזון: לשם יחוד קדשא בריך הוא ושכינתה וכו' הרי אנחנו באים לקיים מצות עשה דאורייתא לברך ברכת המזון ככתוב בתורה ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך לתקן שורש מצוה זו במקום עליון, ויהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתהא חשובה ומקובלת ורצוייה לפניך ברכה ראשונה וברכה שנייה וברכה שלישית אשר נברך עתה על המזון, ותתן לנו כח ויכולת ועזר וסיוע להעלות מיין נוקבין ולהמשיך ארבעה מוחין לישראל ורחל, וגם תהיה חשובה ומקובלת ורצוייה לפניך ברכה רביעית אשר נברך עתה ותתן לנו כח ויכולת ועזר וסיוע להעלות מיין נוקבין ולהמשיך ארבעה אורות מוחין ליעקב ורחל, ויעלה לפניך כאלו כיוונו בכל הכונות הראויות לכוין בארבע ברכות אלו של המזון ויהי נועם וכו':

ג ארבע ברכות של ברכת המזון דינם כתפילת שמונה עשרה, ואין לענות בהם אפילו קדיש וקדושה וברכו וכן לשאול בברכת המזון מפני היראה ומפני הכבוד דינו כתפלת שמונה עשרה, ואם ביתו סמוך לבית הכנסת או היו מתפללים מנין בתוך ביתו ושמע מודים ירכין ראשו לצד שהקהל משתחוים, ובשמעו קדיש וקדושה ישתוק וישמע כדין תפלת שמונה עשרה:

ד צריך לישב בשעת ברכת המזון, ולא יברך עומד או מהלך אם אינו בדרך, וגם לא יהא מסב שהוא דרך גאוה אלא ישב באימה, ויש אומרים דגם ברכה מעין שלש צריך לאומרה מיושב, וטוב לזהר בכל הברכות:

ה אסור לברך והוא עוסק במלאכתו, אפילו תשמיש קל כגון מנגב ידיו או לבוש מלבושו וכיוצא, ופה עירנו שיש חום הרבה בימות הקיץ ודרך העולם להניף בכלי שקורין מרווח"ה (מניפה מעלי לולב) על הפנים ועל הגוף, צריכין להזהר שלא יניפו בידם בברכת המזון בכלי זה דזה חשיב עסק, כי ברכת

המזון ותפלת העמידה דינם שווה בעניינים אלה ואין הפרש ביניהם כי אם בדבר זה שהתפלה מעומד וברכת המזון מיושב, והן בעוונותינו הרבים רבים מעמי הארץ מזלזלים בברכת המזון לברך אותה במהירות מאד, ויש עוסק באיזה עסק בעת הברכה גם רומז בעיניו קורץ בשפתיו מולל באצבעותיו וכיוצא בזה, וצריך להוכיחם על זאת במוסר השכל ולשומעים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב:

ו נוהגים להסיר הסכין מן השלחן בשעת ברכת המזון, והמדקדקים מסירים כל כלי ברזל כגון המזלג והמספריים של נירות, וכתבו אחרונים ז״ל דאין להקפיד על כל הנזכר לעיל בשבת ויום טוב ובשער רוח הקודש דף י״ב איתא בשם רבינו האר״י ז״ל מי שהוא משורש קין צריך להזהר להסיר הסכין לגמרי בעת ברכת המזון ולא יספיק לכסותו בלבד יעויין שם, ולכך כל אדם צריך להזהר בה דאין אתנו יודע השרשים, וכן אנחנו נוהגים להסירו גם בשבת ויום טוב:

ז בברכת המזון ישמיע לאזניו מה שמוציא בשפתיו, ואפ על גב דמר״ן ז״ל סבירא לה אם לא השמיע לאזניו יצא בדיעבד, צריך להחמיר דאם יש לו עוד פת יחזור ויאכל ויברך כראוי כדי שלא יכנס בספק ביטול מצוות עשה מן התורה, משום דיש אומרים אם לא השמיע לאזניו לא יצא ועיין חסד לאברהם סימן קפ״ה אות א׳:

ח יש אומרים אם אכל ולא שתה מים אם הוא תאב לשתות אינו חייב לברך ברכת המזון מן התורה אלא רק מדרבנן, לפיכך אם אכל ולא שתה מים והוא תאב לשתות ישתדל בכל כוחו להמציא מים ולהמתין עד שיביאו לו מים וישתה כדי שיברך ברכת המזון מן התורה ואם לא נמצא לו מים לשתות חייב בברכת המזון מדרבנן:

ט אם אכל פת ולא שתה מים משום דאינו תאב לשתות, או ששתה מים דבכל זה הוא חייב בברכת המזון מן התורה, ונסתפק אח״כ אם בירך ברכת המזון או לאו, צריך לברך שלשה ברכות מפני שהם מן התורה וספיקא לחומרא, אבל הטוב והמטיב שהיא מדרבנן לא מברך מספק. ואע״ג דאיכא דסבירא להו שיברך גם זו, הא קימא לן ספק ברכות להקל, והוא הדין אם טעה באמצע ברכת המזון ואינו יודע היכן טעה או שנתנמנם ואינו יודע באיזו ברכה עומד דחוזר לראש משום ספק תורה, ורק בברכה רביעית אם הוא מסתפק בה לא יברך, מיהו אם לא אכל די שביעה דאינו חייב מן התורה בברכת המזון, או אכל כדי שביעה אך היה צמא ולא שתה דגם כן אינו חייב בברכת המזון מן התורה, הרי זה לא יחזור לברך מן הספק אפילו שלשה ברכות כיון דאינו חייב לברך אלא מדרבנן, ואם אפשר לו לאכול מחדש ולברך שפיר דמי.

וכן האוכל פת הבאה בכיסנין ונסתפק אם בירך מעין שלש או לאו, וכן אם ספק לו אם אכל כזית פת או פחות וכן אשה שאכלה פת ושבעה ונסתפקה אם ברכה ברכת המזון או לאו, אם אפשר לאכול מחדש ולברך או לצאת בברכה של אחרים מה טוב, ואם לאו לא יברכו מספק:

י אע״פ שאמרו דשלש ברכות צריך על הספק גם כן, הנה אם נזדמן שאכל כדי שביעה ובירך ברכת המזון, ואחר שעה קטנה חזר ואכל כזית בלבד ושבע ממנו מפני כי היתה אכילתו השניה סמוכה לאכילה הראשונה, כגון סעודה שלישית של שבת ואכל אחריה סמוך לה סעודה רביעית, נסתפקו בדבר זה הפוסקים אם אכילה שניה נחשבת שביעה מן התורה כיון דבאמת שבע עתה בכזית זה, או דלמא אין זו שביעה מפני שהשביעה באה מכח אכילה הראשונה הסמוכה לה שכבר בירך עליה ברכת המזון ולכך אינו מחוייב בשניה בברכת המזון מן התורה, וכן הוא הדין אם אכל כזית שאין בו כדי שביעה מעצמו ורק מחמת שאכל מאכלים אחרים עמו נעשה שבע אם חייב בזה מן התורה, ולא איפשטו הני ספיקי היטב לפיכך אם אירע לו בהני עובדי ספק בברכת המזון שאינו יודע אם בירך אם לאו לא יחזור לברך אפילו שלשה ברכות, אלא ישמע ברכת המזון מאחרים שמברכים על אכילתם כראוי ויתכוין לצאת ידי חובה ויתכוננו גם הם להוציאו ידי חובה, ועיין ״ארעא דישראל״ מערכת הבי״ת אות י״א ופרי מגדים סימן קפ״ד סעיף קטן ח׳ ו״חסד לאלפים״ קפ״ד מחודש ג׳ ועוד אחרונים:

יא נשים חייבות בברכת המזון, והן בעון עתה רבות בנות אוכלות בלא ברכה מחמת חסרון ידיעה ועתידות הן ואביהן ובעליהן ליתן את הדין, וראוי לכל אדם ללמד את בתו בנעוריה בית אביה נוסח ברכת הנהנין וברכת המזון לפחות נוסח הקצר הכתוב בספרים, ואם לא למדה בבית אביה חייב בעלה ללמדה וכנזכר כל זה בחסד לאלפים, ואנא עבדא פה עירנו יע״א הדפסתי נוסח הקצר של ברכת המזון שבו מזכירין מעין המאורע בשבת ויום טוב וראש חודש, לחלקו לנשים בחינם, ורבות בנות באות ולוקחות נוסח זה הנדפס מביתנו, וגם עם נוסח הנזכר הדפסתי נוסח קצר ביותר לאותם המתעצלים ביותר ואין יודעים ללמוד אשורית דלפחות יאמרו זה במקום ברכת המזון והוא בריך רחמנא מרן מלכא דעלמא מריה דהאי פיתא בריך רחמנא דזן לכולא, ונוסח קצר זה יכולים ללמדו בעל פה אחר הרגלם בו:

יב יש בני אדם שדרכם לאכול לאט לאט ואין אוכלים שיעור כזית שלם שהוא תשעה דרה״ם בתוך אכילת פרס, שהוא שיעור אכילת שלש ביצים שהם נ״ד דרה״ם, ולכן צריך להזהירם מאד בדבר זה שלא לשהות באכילת כזית שיעור אכילת פרס, ואחר שיאכלו כזית כראוי אז יסיימו אכילתם כרצונם לאכול לאט לאט, יען כי רבים מן הפוסקים ז״ל דסבירא להו: אם שהה באכילת כזית שהוא שיעור החיוב יותר מכדי אכילת פרס אין מברך ברכת המזון ולא שום ברכה אחרונה, וסברה זו עיקר אע״פ דיש חולקין, ובפרט דקימא לן ספק ברכות להקל ועיין זכור לאברהם חלק ג׳ בריש קונטריס אחרון, ונכתוב עוד בענין זה לקמן בע״ה בפרשה אחרת:

יג אם אכל והקיא והוא מסופק אם נשאר במעיו כזית ממה שאכל, הרי זה נכנס בבית הספק ולא יברך ברכת המזון אלא עד שיאכל עוד אם אפשר לו לאכול, ואם לא אפשר לו ישמע ברכה מאחרים ויתכוין לצאת ידי חובה, ואם גם זה לא אפשר יברך ברכת המזון בלי שם ומלכות רק יהרהר שם ומלכות ולא יוציא מפיו, ודין זה לאו דוקא בברכת המזון אלא ישנו גם באוכל או שותה יין והקיא דדינא הכי כאשר כתבנו ועיין אחרונים:

יד בברכה ראשונה יתחיל כך ״ברוך אתה ה׳ אלוהינו מלך העולם האל הזן אותנו ואת העולם כולו בטובו וכו׳״. וכן הוא בסידור רבינו הרש״ש ז״ל דגרס ״האל וכו׳״ וכשאומר פותח את ידיך יכוין ראשי תיבות פותח את ידיך בגימטריא יאהדונה״י ויכוין סופי תבות חת״ך ובא״ת ב״ש סא״ל בגימטריא יאהדונה״י, ובתיבת ״ומשביע״ יכוין שהוא בגימטריא חת״ך, וכשאומר לכל חי רצון יכוין שימשך שפע ומזון וברכה רבה לכל העולמות וכשחותם ברכה ראשונה בשבת יוסיף לכוין בהזכרת השם של הברכה בהוי״ה דמילוי יודי״ן שהוא יו״ד ה״י וי״ו ה״י, ועוד יכוין במילוי היו״ד כזה יו״ד וא״ו דל״ת וכנזכר בסידור רבינו הרש״ש ז״ל:

טו בברכה שניה יתחיל נודה לך וכו׳, ובסידורים ושמחת הרגל כתוב ועל חיים ומזון שאתה זן ומפרנס אותנו, אך בחסד לאלפים כתב כך ועל חיים שחוננתנו ועל המזון שאתה זן וכו׳ ונראה גרסה זו יותר נכונה, ויאמר על הכל בלא וא״ו, ובחתימה דברכה שניה יוסיף בשבת לכוין בהזכרת השם בהוי״ה דמלוי ס״ג כזה יו״ד ה״י וא״ו ה״י, ועוד יכוין במלוי ה״י יו״ד וכנזכר בסידור הרש״ש ז״ל:

טז ברכה שלישית יתחיל רחם ה׳ אלהינו וכו׳, וגם יזהר לומר רענו זוננו, ולא כמו שכתוב רועינו זוננו, גם יאמר ונא אל תצריכנו ה׳ אלהינו לידי מתנות בשר ודם וכו׳, יהי רצון שלא נבוש וכו׳, וברצה והחליצנו יאמר נשבות בו וננוח בו ונתענג בו, ויאמר וגם שאכלנו ושתינו ולא יאמר ואף, ואפילו בשבת צריך לומר קודם החתימה של הברכה ותבנה ירושלים עיר הקודש במהרה בימינו ברוך אתה ה׳ בונה ירושלים, ואע״ג שיש גורסין בונה ברחמיו, שב ואל תעשה עדיף ולא יאמר ברחמיו וכנז׳ באחרונים, ובחתימת ברכה זו בשבת יוסיף לכוין בשם של החתימה במלוי אלפין שהוא יו״ד ה״א וא״ו ה״א ועוד יכון במלוי וי״ו יו״ד וי״ו וכנזכר בסידור רבינו הרש״ש ז״ל, ואחר חתימה זו דבונה ירושלים יענה אמן אחר ברכת עצמו מפני שהוא סיום ברכות דאורייתא, כי ברכה רביעית היא דרבנן:

יז ברכה רביעית יכוין בה שהוא מוכן לקיים מצוה דרבנן לברך ברכה דרבנן וע״י כונת הכנה זו אז יהיה כח בכונתו בברכה זו להעלות מיין נוקבין ולהמשיך ארבע אורות מוחין לבחינת יעקב ורחל, וכנזכר בסידור רבינו הרש״ש ז״ל, וכשמתחיל בברכה זו בשבת יוסיף לכוין בשם של הברכה בהוי״ה דמילוי ההי״ן שהוא יו״ד ה״ה וא״ו ה״ה ועוד יכוין במילוי ה״י יו״ד וכנזכר שם, ונוסח האמיתי לומר הוא הטיב לנו הוא מטיב לנו הוא ייטיב לנו, הוא גמלנו הוא גומלנו הוא יגמלנו, וזה הנוסח הוא על דרך היה הוה ויהיה ולא יאמר הנוסח שהוא מסודר על דרך מלך מלך ימלוך וכן הוא בסידור רבינו הרש״ש ז״ל, ושם תמצא כונות בכל תיבה ותיבה של ברכה זו מה שאין כן בשאר ברכות ומזה תבין מעלת ברכה זו, ואם מחמת המהירות מחסר אחת מהן או מבליע הרי זה מאבד טובה הרבה, והנזהר תבוא עליו ברכת טוב:

יח כשאומר המברך הרחמן אז כל היושב חייב לענות אמן אחר כל בקשה ובקשה דהרחמן כמו שכתב ״חסד לאלפים״ רט״ו אות ד׳, ואע״ג דאין אסור להפסיק בתחינות אלו דהרחמן מכל מקום אסור להפסיק בשיחת חול, והמברך על הכוס חל עליו החיוב טפי שלא יפסיק בין ברכת המזון לברכת בורא פרי הגפן דכוס, ועיין משבצות זהב סימן קפ״ט ומים החיים סימן ה׳ יעוין שם ועוד אחרונים, וכשאומר הרחמן יברך כל אחד ואחד ממנו, אם יש עכו״ם יושבים שם יאמר כל אחד ואחד ממנו בני ברית, וכשאומר הרחמן הוא יטע תורתו וכו׳ יוסיף לומר ויהיו כל מעשינו לשם שמים והאורח יזהר לברך את בעל הבית כי זו היא תקנת חז״ל וכל המברך מתברך, ואם הבעל הבית אינו עושה הסעודה לאורחים בביתו יאמר האורח הוא יברך את בעל הסעודה הזאת, ואם בעלי הבית הם רבים שהם אחי ושותפי בסעודה זו יאמר יברך את בעלי הסעודה הזאת ויאמר בבנים שיחיו ובנכסים שירבו ועיין כף החיים, ובסעודת חתן יברך החתן והכלה, ובסעודת מילה יברך הילד הנימול כשם וכו׳ גם כשאומר הרחמן הוא יפרנסנו בכבוד ולא בבזוי וכו׳ לא יאמר בהיתר ולא באיסור, דהא ודאי הקב״ה יפרנסנו בהיתר ולא באיסור ואיך יאמר כן בדרך בקשה לבקש מהשם יתברך על דבר זה, וכן נמי יזהר בבקשה של הפרנסה שאומרים בראש השנה וביום הכיפורים:

יט בארבע סעודות שבת וכן ביום טוב וחול המועד וראש חודש אומרים מגדול בו״ו, וכתב בחסד לאלפים בשם הרב רבי דוד פאדרו ז״ל שגם בסעודת מילה ראוי לומר מגדול בוא״ו על פי הסוד יעוין שם, ובספר כתר מלכות כתיבת יד איתא שגם בסעודת פורים יאמר מגדול בוא״ו בשביל אותה הארה המתגלית ביום ההוא שהיא תמידית כל היום כולו, ובסיום הכל יאמר פסוק עושה שלום במרומיו וכו׳, ויכוין בראשי תבות עושה במרומיו להוי״ה של ע״ב דיודי״ן, וכנזכר בדברי רבינו האר״י ז״ל בשער המצוות פרשת עקב:

כ בשבת אומר בברכה שלישית רצה והחליצנו, ופירוש החליצנו הוא רוצה לאמר ״זרזנו״, וביום טוב וחול המועד וראש חודש אומר כאן יעלה ויבא ואינו מזכיר שבת ביעלה ויבא, ואם טעה ולא הזכיר של שבת בסעודת הלילה או סעודה הראשונה של היום, אם נזכר כשאמר ברוך אתה ה׳ קודם שאמר בונה ירושלים יסיים למדני חוקיך ויזכיר רצה והחליצנו, ואם נזכר אחר שאמר בונה ירושלים קודם שהתחיל ברכה רביעית של הטוב והמטיב אומר שם נוסח זה ברוך אתה ה׳ אלוהינו מלך העולם שנתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית ברוך אתה ה׳ מקדש השבת, ואם אינו יודע נוסח ברכה זו יחזור לראש ברכת המזון די שיזכיר מעין המאורע מאחר שאינו יודע לתקן החסרון, אלא דאם ידע לומר ההתחלה והסיום סגי אף שאינו יודע הנוסח כולו כראוי, ואם חל יום טוב בשבת והוצרך לומר נוסח זה אז יאמר אותו כך ברוך אתה ה׳ אלוהינו מלך העולם שנתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית וימים טובים לששון ולשמחה את יום חג פלוני הזה ברוך אתה ה׳ מקדש השבת וישראל והזמנים, והא דסגי בהך ברכה, דוקא כשזכר קודם שהתחיל הטוב והמטיב, אבל אם לא נזכר עד שהתחיל ברכת הטוב והמטיב אפילו לא אמר עדיין אלא רק תיבת ברוך חוזר לראש ברכת המזון:

ואם טעה בסעודה שלישית של שבת יש פלוגתא דיש אומרים חוזר כדין סעודה ראשונה ושניה ויש אומרים דאינו חוזר, ואע״ג דשורת הדין מחייבת דספק ברכות להקל ואינו חוזר, מכל מקום כיון דעפ״י הסוד קימא לן אין הפרש בחיובא בין סעודה שלישית לבין שתי סעודות דשוים הם בחיוב, לכך צריך להורות גם בסעודה שלישית חוזר, מיהו בסעודה אחרת שסועד ביום אחר סעודה דשחרית שבירך בה המוציא וברכת המזון כולי עלמא מודו דאם טעה בה אינו חוזר, ועיין ברכי יוסף ומחזיק ברכה ועקרי הד״ט סימן י״ג אות י״ד:

כא אם טעה ביום טוב אע״ג דכתבו הפוסקים דחוזר כדין טעה בשבת וכן כתב מר״ן ז״ל, מכל מקום כיון דיש אומרים דאין לחזור ביום טוב קימא לן ספק ברכות להקל ואינו חוזר ביום טוב, חוץ מליל א׳ דפסח וליל א׳ דסוכות, ועיין חסד לאלפים סימן קפ״ט ומה שכתב שם בשם משה ידבר סימן א׳ יעוין שם:

כב היה אוכל ויצא שבת מזכיר של שבת בברכת המזון דאזלינן בתר התחלת הסעודה ואע״ג דיש אומרים בתר השתא אזלינן לא קימא לן הכי, וכן המנהג פשוט להזכיר של שבת, ומיהו ידלג תיבת הזה, ואם טעה ולא הזכיר אינו חוזר, והוא הדין ליום טוב דאזלינן נמי בתר התחלת הסעודה, אבל בראש חודש וחנוכה אע״ג דגם בזה איכא פלוגתא מורינן בהם דלא יזכיר, ואם התפלל ערבית באמצע הסעודה אפילו בשבת אינו מזכיר:

והא דאמרינן בשל שבת דאם נמשכה סעודה מזכיר, מכל מקום אם נתעכל המזון שאכל בשבת אינו מזכיר, ואם נזדמן ראש חודש במוצאי שבת אינו מזכיר אלא של שבת דהוי תרתי דסתרן, ובברכה אחרונה שמברך על כוס של ברכת המזון אינו מזכיר של שבת, וכן אם בבית החתן נמשכה הסעודה עד ליל שמיני אינו מברך שבעה ברכות על הכוס של ברכת המזון וכנזכר בחסד לאלפים סימן קפ״ט אות ז׳:

בלק · פתיחה

א מה טובו אוהליך יעקב משכנותיך ישראל (במדבר כד, ה), נראה לי בס״ד דאמרו רבותינו ז״ל (מנחות מ״ג:): חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום, וזו היא תקנת דוד המלך עליו השלום ע״י מעשה שהיה (במ״ר יח, יז) שהיו מתים בכל יום מאה נפשות מישראל ולא היו יודעים על מה ועל מה היו מתים, עד שחקר והבין ברוח הקודש ותיקן לברך מאה ברכות בכל יום וסר המות. ורמז לדבר (שמואל ב כג, א) ״נאם הגבר הוקם על״ בגימטריה מאה.

ב ואמרו רבותינו ז״ל (מנחות שם) סמך למאה ברכות מן התורה בפסוק (דברים י, יב) ״ועתה ישראל מה ה׳ אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה״ -- אל תקרי ׳מה׳ אלא ׳מאה׳, והן הן מאה ברכות שהם ליראה את ה׳ ולאהבה אותו ולזכרו תמיד ע״י המאה ברכות שמברך בכל יום.

ג ונראה לי בס״ד הטעם שהועיל תיקון מאה ברכות להכניע הסטרא אחרא, דרגא דמותא, וסר המות, כי ידוע דבסטרא אחרא יש ארבע מאות כוחות בסוד ״והנה עשו בא וארבע מאות איש עמו״ (בראשית לג, א) והם מספר רע עין, ונרמזים באות ת׳ של מות שנתחברה עם אותיות מ״ו באכילת חוה

מעץ הדעת, שזה גם כן נתסבב והתחיל מן ראיית עינים דכתיב (שם ג, ו) "ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים ותקח מ׳פריו ות׳אכל", ולכך נתחברה אות ת׳ עם אותיות מ"ו ונעשה ׳מות׳.

ד והנה במאה ברכות יש מאה אזכרות ובכל אזכרה יש ארבע אותיות -- הרי ת׳ אותיות, לכך במאה ברכות בטל המות של מאה אנשים שכל גוף אחד מהם בנוי בארבע יסודות שהם ארבע מאות יסודות אנשים שהיו מתים בכל יום שזה נמשך מן ארבע מאות כוחות סטרא אחרא הרמוזים באות ת׳ של מות, גם ידוע שע"י הברכה שאנחנו מברכים לשמו יתברך אנחנו קונים בזה את הארץ ומלואה, כמו שאמרו (ברכות לה.) רבי לוי רמי כתיב: (תהילים קטו, טז) "והארץ נתן לבני אדם", וכתיב (שם כד, א) "לה׳ הארץ ומלואה", לא קשיא כאן קודם ברכה, כאן לאחר ברכה.

ה וזה שכתוב מה טובו אוהליך יעקב תיבת "מה" קאי על מאה ברכות כמו שאמרו רבותינו ז"ל על הפסוק "ועתה ישראל מה ה׳ אלהיך שואל מעמך" אל תקרי מה אלא מאה, וזהו ע"י מה הם מאה ברכות "טובו אוהליך יעקב" יסתלק המות אשר טומאתו חמורה שמטמא באהל, גם ע"י מה הם מאה ברכות תזכה בארץ הלזו שנעשית משכנותיך ישראל שלך היא ע"י הברכה, וכמו שכתוב "והארץ נתן לבני אדם" היינו לאחר ברכה:

ו ודע דאף על גב דכל הברכות אנשי כנסת הגדולה שהם עזרא הסופר ובית דינו תיקנום, אל תסבור לומר דמימות משה רבינו עליו השלום עד כנסת הגדולה לא היו מברכים כלל, דדבר זה לא יתכן מכמה טעמי תריצי. אך העניין הוא כמו שהיה בתפילה דקודם אנשי כנסת הגדולה היה כל אחד מסדר תפילתו כפי צחות לשונו, עד שבאו אנשי כנסת הגדולה ותקנו שמונה עשרה ברכות על הסדר שיהיו ערוכות בפי הכל בשווה, וכן היה ענין הברכות שהיה כל אחד ואחד מברך ומסדר ברכותיו כפי צחות לשונו ובאו אנשי כנסת הגדולה ותקנו נוסח כל הברכות שיהיו ערוכות בפי הכל בשוה וכמו שכתב הרב ידי אליהו גאליפפה ז"ל דף ב׳ יעוין שם, וקודם דאתא דוד המלך עליו השלום לא היו מדקדקים לברך כל אחד ואחד מאה ברכות כפי צחות לשונו הן בדרך תפילה והן ע"פ הנאותיו אלא כאשר יזדמן יש מברך עשרים ברכות יש ארבעים יש שישים או יותר, עד שבא דוד המלך עליו השלום ותקן לברך כל אחד ואחד מאה ברכות בכל יום, אך עדיין אין הנוסח שווה ואתו כנסת הגדולה ותקנו נוסח שוה לכל אדם:

בלק

א בכל ימות החול נשלמים מאה ברכות אצל כל אדם ע"י ברכות השחר וברכות התפילה מתחילה ועד סוף, וע"י ברכות של אכילה ושתיה, ובשבת ויום טוב אשר יחסר לו מן ברכות העמידה ישלים במיני פירות ובשמים, וביום התענית יחסר לו הרבה ברכות ובפרט כשמתענה לילה ויום שאין אכילה ושתיה בלילה וביום, יזהר לשמוע ברכות הקוראין בתורה ועונה אחריהם אמן וזה יועיל להשלים בשעת הדחק היכא דלא אפשר, מיהו צריך שישמע כל הברכה מתחלה ועד סוף:

ב המברך צריך להשמיע לאזניו הברכה, ויזהר לברך במתון בכונות הלב כאותם בורים המברכים בדלוג אותיות ותיבות, ואם דלג שם או מלכות יחזור ויברך, דכל ברכה שאין בה שם ומלכות אינה ברכה, ואפילו לא ידלג אלא תיבת העולם לבד יחזור ויברך כי מלך לבד אינה מלכות:

ג צריך להזהר שלא יפסיק בין ברכה לאכילה או שתיה יותר מכדי דיבור דהיינו כדי אמירת שלום עליך רבי שהוא שלוש תיבות, רמז לדבר (משלי כד, ז): "בשער לא יפתח פיהו" בשע"ר ראשי תיבות בשיעור שלום עליך רבי, מיהו בבציעה של המוציא כשאוכל עם אחרים התירו לבצוע פרוסה גדולה כדי ליתן ממנה למסובין ואע"פ שע"י בצעו פרוסה גדולה שוהה יותר מכדי דיבור הותר לו זה משום מצוה, ועל כל פנים יזהר לאכול מאותה הפרוסה קודם שיבצע ממנה למסובין, ועל כן אם בא לשתות מים ורוצה לשפוך מהם קצת ישפוך קודם שיברך כדי למהר לשתות אחר ברכה, ובזה יש עוד טעם אחר שלא לשפוך אחר הברכה מפני הבזיון של הברכה שחלה כבר על כל המים שבכלי וכמו שכתב רבנו זלמן ז"ל, וכן יש ליזהר כששותה משקה חם שלא ינופף בשפתיו לקררו אחר הברכה אלא יעשה קודם, ויש ליזהר שלא יברך על מאכל ומשקה חם ביותר, משום דחוששין שמא ישהה מפני החום ועיין חסד לאלפים:

ד אם לבו רואה את הערוה שאין לו אזור או כסות דחוק אסור לברך, וכן ראשו מגולה אסור לברך, וכל דבר שמברך עליו יאחזנו בימין, ובספר חסידים כתב אם מושיטין לו ספר צריך שיקחנו ביד ימין ואין לתחוב הפרי שמברך עליו בסכין ויאחזנה בימינו, כי הם שני הפכיים דהימין ממנו תוצאות חיים והסכין מקצר ועיין אשל אברהם ורבנו זלמן ז"ל וצריך להזהר שהמזלג יהיה של כסף ולא של ברזל, כי יש דבר דמוכרח לתחוב במזלג ולברך:

ה העומד על אמת המים מברך ושותה מאמת המים, אע"פ שהמים שהיו לפניו בעת הברכה חלפו והולכו, מפני שדעתו היה על מים שיבא בסיום ברכתו ועליהם חלה הברכה, ולא עוד אלא אפילו אם נטל בידו פרי מן הכלי שיש בו פירות ובירך עליו, ובסיום הברכה נפל מידו ונאבד או נמאס יקח פרי אחר

מהכלי ויאכל על סמך אותה ברכה מפני שדעתו היה לאכול גם כן מן הפירות שבכלי ולכך חלה עליהם הברכה, ואע״ג דיש חולקין בדין זה של הפרי שנפל עם כל זה ספק ברכות להקל ולא יברך עוד, והיינו דוקא שהיה בדעתו בעת הברכה לאכול עוד ממה שלפנו אע״פ אם לא היה נופל הפרי מידו, והוא הדין אם בירך על כוס יין ונשפך והיה קנקן יין מונח לפניו והיה בדעתו לשתות עוד ממנו, אבל אם לא היה בדעתו אלא לאכול אותו הפרי שהיה בידו דוקא, ולא לשתות אלא אותו הכוס שהיה בידו, הנה עתה שנאבד או נשפך נמצאת ברכתו לבטלה ואומר ״ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד״, ואם ירצה לאכול פירות מן הכללי צריך לחזור ולברך, מיהו גם בזה ישתדל להביא אדם אחר שיברך על הפרי ויכוין עליו, או יביא פרי מין אחר שברכתו שוה עם אותו הפרי ויברך עליו, וכל זה אם סיים הברכה שאמר תיבת ״אלהינו״ גם כן, אבל אם לא אמר אלא ״ברוך אתה ה׳״ ונפל הפרי או הכוס מידו יסיים למדני חקיך דנראה כקורא פסוק תהלים, ואז יקח פרי אחר ויברך עליו:

ו אם נטל פרי בידו ובריך עליו וראה אחר יפה ממנו לא יחליפנו, אע״פ שבדעתו היה בעת שבירך גם על זה הפרי האחר:

ז היה אוכל פירות דרך עראי והביאו לו עוד, אם היה דעתו מתחלה על מה שיביאו לו אינו חוזר ומברך על מה שהביאו לו אע״פ שכבר אכל כל מה שהיה לפניו, ואם לא היה דעתו מתחלה אלא רק לאכול את אלו הפירות שלפניו דוקא ונמלך לאכול עוד ואמר שיביאו לו צריך לברך על מה שיביאו לו, אפילו יש עדיין לפניו מן הפרי, ואם הוא בסתם הנה כל זמן שמונח לפניו מן הפרי שכבר בירך עליו יש פלוגתא בדבר זה דיש אומרים צריך לברך ויש אומרים אין צריך לברך ומאחר דקימא לן ספק ברכות להקל לא יברך מיהו אע״ג דכתבו הפוסקים דאמרינן ספק ברכות להקל אפילו בקום אכול ועיין חסד לאלפים סימן ר״ו במחודש אות ה׳ יעוין שם, מכל מקום בקום אכול כל היכא דאפשר לנו לתקן מתקנינן והוא שיברך על מעט סוכר שהכל ויפטור גם אותו הפרי, או יבא אדם אחר ויברך ויאכל ויכוין עליו, ואם אי אפשר בכל אופנים אלו יברך בלי שם ומלכות, ורק יהרהר שם ומלכות בלבו: וכל זה אם הוא בסתם, ויש עדין לפניו מאותו הפרי שברך עליו כבר, ובהאי גונא הוא דאיכא פלוגתא הנזכרת לעיל: אבל אם הוא בסתם, ואכל כל מה שהיה לפניו, ואח״כ הביאו לו - הרי זה מברך לכולי עלמא על מה שהביאו לו, מפני שהוא היה אוכל בדרך עראי. ואין חילוק בין אם הביאו לו ממין הראשון או ממין האחר שברכתו שווה עם הראשון. ואם קבע עצמו על השולחן לאכילת פירות, אז אפילו אם אכל כל מה שהיה לפניו, ואח״כ הביאו לו עוד - אין צריך לברך, דכל שקבע עצמו לאכילת פירות אינו מסיח דעתו כל זמן שמסב על השולחן. וגם בזה אין חילוק בין הביאו לו ממין הראשון או ממין שברכתו שווה.

ח אפילו אם קבע לאכילת פירות, אם סיים אכילתו וסילקו הפרות מלפניו, וגמר בדעתו לברך ברכה אחרונה, אך לא ברך ברכה אחרונה עד שעבר זמן מה מפני שנתעסק בדבר אחר, ואח״כ מצא מאותו המין פרי שנפל על המיטה או בקרן זווית או על הארץ - הרי זה נמלך בוודאי, וצריך לברך על אותו הפרי שמצא אם ירצה לאוכלו. מיהו יותר טוב למנוע עצמו מזה שלא לאכול כדי שלא יברך.

ט אם אחר שברך על מה שלפניו ואכל ממנו הביאו לו פרי מן אחר שברכתו שווה, אך הוא חשוב וחביב עליו יותר ממין הראשון שהיה לפניו - צריך לברך על החדש, אם לא היה בדעתו לפוטרו בברכה של הראשון בפירוש, שאינו בדין שיפטור פרי שאינו חשוב לפרי החשוב לחביב דרך גררה אלא אם כן נתכוון בדעתו לפוטרו,ועיין ״חיי-אדם״, כלל ס, אות ב. וכל זה לא מירי אלא באדם האוכל משלו, אבל אוכל על שלחן אחרים כיון שבירך על מין אחד פוטר כל מה שיביאו לו עוד אפילו לא היה לפניו עוד מן הראשונות, דהכל תלוי בדעת בעל הבית, אם לא שנמלך ממש, וכל שהוא אוכל על שלחן בעל הבית אפילו לא היה בדעת בעל הבית ליתן לאורחים יותר ממה שיש לפניהם רק לבקשת האורחים נתן להם עוד, אפילו הכי אין צריכים לחזור ולברך משום דאתכא דבעל הבית סומכין שיודעין שיתנו להם כל צרכם ואין עושין הסח הדעת ועיין חיי אדם כלל ס׳ אות ה׳:

י אורח הנכנס לבית חבירו והביאו לו כוס משקה סוכר שברכתו שהכל, ואח״כ הביאו לו משקה קהוו״א (קפה) דברכתו שהכל לא יברך על קהוו״א דנפטר בברכה ראשונה מפני כי יש בני אדם שמכבדין לאורח במשקה של קהוו״א בלבד ויש שמכבדין בזה ובזה, מיהו טוב שהאורח יכוין במשקה הראשון שיביאו לו לפטור גם משקה האחר שיושיטו לו אח״כ, והאדם יעשה מזה הקש לכמה דבר דרגילי בהו אינשי במקום ההוא:

יא לקח דבר שברכתו ״בורא פרי האדמה״ וחשב שהוא פרי העץ, ובירך אדעתא דעץ שאמר ״ברוך אתה ה׳ אלהינו מלך העולם״ על דעת לומר העץ ונזכר וסיים ״בורא פרי האדמה״ יצא, וכן הוא הדין אם לקח דבר שברכתו שהכל וחשב שהוא עץ ופתח ובירך על דעת לומר העץ ונזכר ואמר ״שהכל״ יצא, וכן הוא הדין אם לקח כוס משקה שברכתו ״שהכל״ וסבור שהוא יין גם כן דינא הכי דיצא, אך לדעת הרמב״ם ז״ל לא יצא כיון דבעיקר הברכה היה בדעתו לומר שלא כהוגן, כיצד יעשה משום ספק ברכות יטעום מה שבידו שבירך עליו כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה לכולי עלמא, ומשום חששת סבר הרמב״ם ז״ל יתן לאחרים שיברכו ויאכלו ממנו ויכוונו לפטרו ואז יאכל כרצונו: ומיהו אם זה הפרי שהיה בידו ברכתו ״בורא פרי העץ״ וחשב שהוא פרי אדמה, ואמר ״ברוך אתה ה׳ אלהינו מלך העולם״ על דעת לומר ״בורא פרי האדמה״ ונזכר וסיים ״בורא פרי העץ״ יצא לכולי עלמא ואין

צריך לתקן בזה, יען שאם בירך על דבר שברכתו "עץ" "בורא פרי האדמה" יצא, וכן הוא הדין אם זה ברכת עץ או "בורא פרי הגפן" וחשב שברכתו "שהכל" ופתח לומר שהכל וסיים ברכתו העקרית יצא לכולי עלמא, משום דעל הכל אם בירך "שהכל" יצא:

יב אם בירך על פרי אדמה "בורא פרי העץ" ותוך כדי דיבור נזכר שטעה ואמר "בורא פרי האדמה", וכך היתה ברכתו "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם בורא פרי העץ, בורא פרי האדמה" יצא, ואע"ג דיש חולקין קימא לן ספק ברכות להקל, וכן הוא הדין בטעה בדבר שברכתו "שהכל" ובירך "עץ" או משקה שברכתו "שהכל" ובירך "בורא פרי הגפן":

יג טעה וברך על הלחם "בורא מיני מזונות" - יצא, ואפילו שאר מיני מאכל ומשקה, אם טעה וברך עליהם "בורא מיני מזונות" - יצא, דבלשון תורה הכל נקרא "מזון", חוץ ממים ומלח, ולכן אם טעה ובירך על המים "בורא מיני מזונות" - לא יצא, וצריך לומר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", ויחזור ויברך על המים "שהכל נהיה בדברו", וכנזכר ב"חיי אדם", כלל נח, אות ג. וכל דיני טעויות הנזכרים לעיל שכתבנו דיוצא ידי חובתו, היינו רק בדיעבד, אבל לכתחילה קודם שיברך צריך שידע ויכוון הברכה שצריך לברך, כדי שבהזכרת השם - שהוא עיקר הברכה - יהיה יודע מה שמסיים באמיתות, ותבוא עליו ברכה.

פנחס · פתיחה

א עולת תמיד העשויה בהר סיני וגו' (במדבר כח, ו) הנה נודע מה שכתב רבינו ז"ל בשער הכוונות (תפלת השחר - דרוש ג) על פסוק זה, "עולת תמיד" הוא סוד שם אב"ג ית"ץ שהוא בגימטריא תולע, והוא סוד החסד המתגבר ומתגלה ומאיר בכל בוקר ובוקר כמבואר בזוהר (ויקרא כח:), ושם זה שרשו בגבורה שהוא שם בן מ"ב, אלא שהוא בחינת החסד שבגבורות. והנה כדמיון סוד התולע הזה שבקדושה שהוא אור החסד דהוא השם הנזכר שמספרו תולע -- יש כנגדו תולע אחר בקליפה הסטרא אחרא וגם ההוא מתעורר בכל בקר לכלות העולם חס ושלום, והשם יתברך ברחמיו מגלה בחינת התולע שבקדושה שהוא אור החסד הנזכר בסוד "וישכם אברהם בבקר" (בראשית כב, ג), ובזה נכנע התולע הטמא דסטרא אחרא. וזה סוד ענין התמיד הנאמר בו "עולת תמיד" - דאותיות עול"ת הם הפוך תול"ע, ולכן היו מקריבים עולת תמיד בכל יום כדי לבטל תולע הסטרא אחרא, ולכן ישראל נקראו "תולעת יעקב" (ישעיה מא, יד) - על שמו של השם הנזכר שבקדושה, שהוא מספר תולע, לפי שהם מכלים את העכו"ם בסוד הגבורה כדמיון התולעת הרך המרקיב ומכלה את העץ הקשה והחזק עד כאן דבריו ז"ל יעוין שם: והנה יש עוד טעם אחר מה שנקראו ישראל על שם התולעת דכתיב "אל תיראי תולעת יעקב", היינו כמו שהתולעת כוחה בפיה כן ישראל כל כוחם הוא בפיהם, ולכך תמצא שכל הבירור אשר בו תלוי תיקון העולמות העליונים והתחתונים הוא תלוי בפה דמה שנברר בעסק התורה הוא בפה, וכן מה שנברר באכילה ושתיה הוא בפה, וכן מה שנברר ע"י התפלות הוא בפה, ולכך קראם תולעת יעקב. ומאחר שכל כוחם ומלחמתם של ישראל עם הקליפה הוא בפה, לכך תקנו חז"ל על כל אכילה ושתיה ברכה להקדוש ברוך הוא, יען כי היצר הרע הוא מתקנא ומתגרה בפה יותר מכל איברים של אדם כי הוא נגדי אליו, ושם האדם עורך מלחמה עם היצר הרע ואין דבר שיהיה ליצר הרע תגבורת מצידו על האדם כמו תאות אכילה ושתיה, ולכך תקנו ברכה על אכילה ושתיה כדי שלא יצא מהם נזק לאדם במלחמת היצר הרע, אלא אדרבה יחזקו כלי מלחמה של האדם שהם בפה להכניע היצר הרע, ועל כן אמרו רבותינו ז"ל" המזלזל בברכות הנהנין גורם רעה לעצמו להטמא בקרי בר מנן, כי תמשול בו הסטרא אחרא. ולהפך - הנזהר בברכת הנהנין הוא ימשול ביצר הרע ממשל רב ויתקן עצמו בזה תקון גדול עצום ורב. על כן ראה כמה וכמה צריך האדם להיזהר בברכות ולא יביא עצמו לידי ברכה לבטלה, ולא ישנה ויטעם הם אלא את הכל יוציא מפיו בכונה גדולה, ואז הוא טוב לו וטוב לעולם:

ב תפלת השחר - דרוש ג

פנחס

א על פירות האילן מברכים "בורא פרי העץ", ועל פירות האדמה מברכים "בורא פרי האדמה", ומה שלא תקנו לברך "בורא פרי הארץ" מפני כי שם "ארץ" משובח יותר משם אדמה, חדא משמעות דורשין דהארץ הוא לשון רצוי, ועוד שם ארץ נזכר תחלה בתורה בפסוק בראשית, וגם בבריאת העולם נזכר שם ארץ יותר, וגם נזכר שמו של הקדוש ברוך הוא עליה דכתיב (בראשית א, א): "בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ", וכתיב (שם ב, ד): "ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים", לכך כדי לחלוק כבוד ללחם שהוא משובח יותר מפרי האדמה הכירו בו לבדו שם הארץ בברכת המוציא לחם

מן ארץ, ושם אדמה הניחו בברכת הפירות, והרב שיורי ברכה כתב שתקנו בברכת הפירות שם אדמה מפני שיש חמישים וחמשה מיני פירות אדמה כמנין האדמה עיין שם, ונראה לי זה איירי על פירות שיש בארץ ישראל בימיהם, אבל בעולם אפשר דמצוי יותר מן חמישים וחמשה:

ב פירות של עץ שהם עודם קטנים שלא הגדילו שאז הם חמוצים, אע״ג דמר״ן ז״ל פסק אם נאכלים ע״י הדחק מברך בורא פרי העץ, מכל מקום האחרונים ז״ל כתבו לברך שהכל, ורק אם בישלום או תקנום באור מברך בורא פרי העץ מפני שבעודם חיים היו נאכלים ע״י הדחק, ולכן פירות קטנים שהם חמוצים ומבושלים בתבשיל כמנהג עירנו, הנה אם ברור להם שהיו נאכלים ע״י ההדחק יברכו עליהם אחר בישול בורא פרי העץ, ואם ספק דשמא לא היו נאכלים ע״י הדחק קודם הבישול אז יברכו עליהם אחר בישול שהכל, יען דכל פרי שאינו נאכל חי מחמת חמיצות אפילו ע״י הדחק אם אוכלו חי אינו מברך עליו כלל, ואם אכלו מבושל מברך שהכל: על כן פרי שקורין בערבי נארינ״ג (פרי הדר חמוץ) שמלקטים אותם בעודם קטנים שהם מרים כלענה, ומבשלים אותם בסוכר לא יברך עליהם אחר טיגון בסוכר אלא שהכל ועיין משבצות זהב, במה דברים אמורים? בפרי שנתלש קודם שנגמר בישולו וקודם שגדל כל צרכו, אבל פרי גמור שברייתו הוא מר אע״פ שישאר באילן ימים רבים הרי זה אם ימתקנו ע״י בישול באור או ע״י דבר אחר מברך עליו הברכה שלו אם הוא עץ או אדמה, ולכך הזיתים שברייתם מרים אפילו אחר שגדלו כל צרכן, מברכים עליהם אחר תיקונם ע״י כבישה ברכה שלהם שהוא בורא פרי העץ וכן כיוצא בזה:

ג פרי גמור המטוגן או נתבשל אם עדיין צורתו עליו יברך ברכה העקרית שלו, אבל אם נמוח לגמרי שנשתנית צורתו מברך שהכל, ולכן אותם ששורין במים וממחין לפרי שקורין בערבי ״משמש״ יברכו שהכל כי נמחה הפרי ונשתנית צורתו שאינו ניכר הפרי, וכן אותם המבשלים זה הפרי בתבשיל עם בשר וכיוצא שנמחה צורת הפרי אם יבא לאכלו לבדו יברך שהכל, וכן דבלה שעושין מזה הפרי שקורין אותו בערבי קמרדי״ן (רדיד משמש מיובש) יברכו עליה שהכל, וכן תמרים שמטגנין אותם במחבת עד שעושין אותם כמו עיסה וקורין אותה בערבי תמגי״ (מרקחת תמרים) מברך עליה שהכל דנשתנית צורתם, אבל תמרים שנתמעכו קצת בידים דלא נשתנית צורתם וניכרים שהם תמרים לא תשתנה ברכתם:

ד קליפת אתרוגים או קליפת פרי שקורין בערבי פרטקא״ל (תפו״ז) שדרככם לבשלם בסוכר, יש אומרים שמברך בורא פרי העץ ויש אומרים בורא פרי האדמה ויש אומרים שההכל, ומן הדין יברך שהכל משום ספק:

ה פירות ששרה אותם במים אפילו יש טעם הפירות במים אם שותה המים בפני עצמם יברך שהכל, ולכן פרי שקורין בערבי נבכאר״ה (משמש פרסי יבש) שדרכם לשרותם במים אם יבא לשתות המים לבדו יברך שהכל:

ו פירות העץ שטובים בין אם הם חיים בין אם הם מבושלים יברך בורא פרי העץ בין אכלם חיים בין אכלם מבושלים, ואם אין דרך לאכלם חיים אלא מבושלים אז אם אכלם חיים יברך שהכל, מבושלים יברך בורא פרי העץ, והוא הדין בפרי האדמה וירקות גם כן דינא הכי, וכן נמי אם הם מבושלים וטובים יותר מחיים אכלם חיים מברך שהכל, מבושלים יברך ברכה העקרית שלהם:

ז פירות אדמה וירקות שהם טובים חיים יותר מאם יהיו מבושלים במים לבדו, אע״פ שעתה הוא מבשלם עם דבר אחר בסוכר או בשר וכיוצא והם משביחים בבישול זה יותר מאם היה אוכלם חיים, עם כל זה לא יברך עליהם בהיותם מבושלים אלא שהכל, ולא יברך עליהם ברכה שלהם מפני שאם היו מבושלים במים בלבד בלתי תערובת דבר אחר הוי גריעי, לכך לא יועיל להם חשיבות דבר אחר שמבשלם עמו אע״פ שהשביחו בו, כן הוא סברת הטורי זהב ודעמה, ואע״ג דיש חולקין קימא לן ספק ברכות להקל ולכך יברך שהכל. וכל זה דוקא בירקות או פרי אדמה אבל פירות העץ אע״ג דאם היו מבושלים לבדם במים בלתי דבר אחר גרעי ממה שהיה אוכלם חיים וצריך לברך שהכל, עם כל זה אם בישלם אם דבר אחר והם משביחים יברך בורא פרי העץ לכולי עלמא, ולכן קישואין שקורין בערבי כייא״ר (מלפפון) שהוא פרי אדמה ומבשלים אותו עם הבשר אע״פ שהוא משביח בבישול זה, אם ירצה לאכלו לבדו עתה אחר שבשלו עם הבשר והשביח לא יברך עליו בורא פרי האדמה אלא יברך שהכל, מפני כי זה הפרי שקורין כייא״ר אם היה מבשלו לבדו במים הוה גרע שצריך לברך עליו שהכל, ולכך גם עתה שבשלו עם בשר יברך שהכל:

ח כל פירות דנטעי להו לאכלן מבושלים דאין דרכן לאכלן חיים, הרי זה אם אכלם חיים מברך עליהם שהכל, אכלם מבושלים מברך ברכה העיקרית שלהם, ולכן פרי שקורין בערבי לובי״א (רוביה, מין שעועית) וכן פרי שקורין בדנגא״ן (חציל) שהם פירות אדמה אם אכלם חיים מברך שהכל אכלם מבושלים מברך בורא פרי האדמה אם אוכלם לבדם, ותרי טעמי אית בהו חדא מני דאלו נטעי להו אדעתא לאכלם מבושלים, ואין דרכן לאכלם חיים כמבושלים, ועוד טעם אחר יש כאן כי אלו הם טובים לאכלם מבושלים יותר מהיותם נאכלים חיים, וכתבנו לעיל בכהאי גונא אכלם חיים יברך שהכל, ועל כן בליל ראש השנה שאוכלין פרי הנזכר שקורין לובי״א לסימנא טבא אם אוכלים אותם חיים יברכו שהכל:

ט דבש הזב מהתמרים בין מעצמן בין ע״י סחיטה מברך שהכל, והוא הדין על המשקין היוצאין מכל מיני פירות בין שיצאו מעצמן בין ע״י סחיטה יברך שהכל, אבל משקה היוצא מן הענבים בין מעצמן בין ע״י סחיטה יברך בורא פרי הגפן, וכן משקה היוצא מהזיתים חשוב כגוף הפרי ומברך בורא פרי העץ כברכתו של פרי, ואבטיחים השחורים שקורין בערבי רק״י לפעמים ימצא מים מכונסים בתוכם, אם שותה המים לבדו ואינו אוכל מן הפרי של האבטיחים יברך שהכל, אבל אם אוכל מן הפרי עצמו גם כן אין צריך לברך דברכת הפרי פוטרתן, והוא הדין לאגוזים הבאים מערי אינדייא וקורים אותם גו״ז אל הנ״ד (אגוז הודי, קוקוס) דימצא תוך האגוז מים כמו חלב דאם שותהו לבדו יברך שהכל, ואם אוכל מן הפרי אין צריך לברך על אותם המים:

י הקהו״ה שבשלה ועשאה משקה אע״ג דיש מחלוקת בברכה שלה, כבר פשט המנהג בכל מקום לברך שהכל, ואם אכלה קלויה בין בעוד גרעין שלה קיים, בין שכתשה ועשאה כקמח אע״ג דהסכימו האחרונים לברך בורא פרי האדמה העליתי בסה״ק מבקציאל לברך שהכל, וכן על משקה שקורין ג׳אי״י (תה) מברכים שהכל:

יא אפונים שקורין בערבי חמ״ץ (חומוס) כשהם קלויים מברך עליהם בורא פרי האדמה ולאחריהם בורא נפשות רבות, ואם כתשם עד נעשו כמו קמח מברך שהכל, וכל שכן אם עירב עמהם סוכר דמברך שהכל:

יב פה עירנו עושין מין מתיקה שקורין סמסמי״י, דמערבין שומשומין עם סוכר או עם דבש צריך לברך בורא פרי האדמה כי שומשמין עיקר, וכן שומשמין שמערבין אותם בדבר חמוץ שקורין לזה סמא״ק (עשב חריף) וזעת״ר (אזוב) יברך בורא פרי האדמה דשומשומין עיקר, ועל פסולת שומשומין שקורין בערבי כסב״א (שיירי עצירת שומשומים) מברך שהכל מפני דנשתנית צורת השומשמין ועיין חסד לאברהם ר״ג מחודש ג׳, וכן על שומשמין טחונים שקורין בערבי גאש״י (טחינה) מברך שהכל, גם פה עירנו דרכן לרסק תמרים עם שומשמין וקורין אותה בערבי מדגוג״א (ממרח טחינה עם תמרים), דשורת הדין אם נתרסקו לגמרי שאין ניכר צורת התמרים יברך שהכל, ואם עדיין נשאר חתיכות מן התמרים שניכר שהם תמרים יברך בורא פרי העץ ויפטור השאר:

יג ורדים שמתקנים אותם בסוכר וקורין אותם בערבי מעגו״ן אל ורד (משקה ורדים) יברך עליהם שהכל, חדא דצורת הורד אינו ניכר, ועוד אפילו אם יזדמן שניכר בו צורת הורד, מאחר דאין דרך פה עירנו לאכול הבריאים את זה אלא לרפואה יברך שהכל:

יד אם שותה שכר וכדי למתק החריפות שלו אוכל אחריו איזה פרי, כיון דאין כונתו לאכול את אותו הפרי אלא בשביל השכר, הוי לה השכר עיקר ופוטר את הפרי שהוא הטפלה ולכך בדין הוא שלא לברך על הפרי, ויש חולקין ומצריכין ברכה, לכן ירא שמים יזהר לאכול מן הפרי קודם שישתה השכר ויברך אז על הפרי, זה הכלל בהלכות ברכות כל שהוא עיקר ועמו מעורב טפילה מברך על העיקר ופוטר הטפילה, ולכך בכל מיני מרקחת נפטר הסוכר בברכת הפרי כי הפירות הם עיקר והסוכר טפילה, ומיני מתיקה שקורין בערבי ריח״ה חלקו״ם (רחת חלקום) שמערבין קמח שקורין נאש״א (עמילן) עם סוכ״ר, וכן נמי מה שקורין בערבי זלאביי״א (ממתקי עמילן בסוכר) ויש שקורין אותה זנגול״א, דהנש״א הוא עיקר והסוכר טפילה לכך מברכין עליהם מיני מזונות, וכן נתפשט המנהג פה עירנו בגדד לברך מיני מזונות על זה ועל זה:

טו שקדים שלמים המחופים בסוכר היה דרכו של עטרת ראשי אבי זלה״ה כשהיה אוכלם מפריד הסוכר מהם ומברך על השקדים בורא פרי העץ ועל הסוכר שהכל, אך מנהג אנשי עירנו לברך עליהם שהכל ואוכלים אותם כמו שהם שלא יפרידום זה מזה, ועיין אליה רבא סימן ר״ד סעיף י״ז ואשל אברהם סעיף קטן כ״ה כתב דאפילו הסוכר הרבה מברך עץ עיין שם, ואחרי זה בא לעירנו ספר יוסף אומץ אשכנזי וכתוב בדף נ״א כמנהג עטרת ראשי הרב מו״ר אבי זלה״ה וכן ראוי להורות:

טז על הסוכר היוצא מהקנים אע״ג דיש אומרים לברך בורא פרי העץ פשט המנהג לברך שהכל משום ספק ברכות להקל, ואם יש לפניו פרי עץ וסוכר כתב אליה רבא סימן ר״ב סעיף קטן ד׳ לברך תחלה על הסוכר שהכל ואח״כ יברך על הפרי ולא יעשה להפך, אמנם הרב פרי מגדים בפתיחה להלכות ברכות דף י״ב עמוד א׳ כתב: אם יש לפניו פרי העץ, ועוד יש פרי שהוא ספק אם הוא בורא פרי העץ או בורא פרי האדמה, שיברך תחלה על הודאי ויכוין לפטור את הודאי דוקא ולא את הספק, ואח״כ יברך בורא פרי האדמה על הספק עיין שם ובס״ק רב פעלים העליתי בתשובה כאליה רבא לברך על אותו של ספק תחלה, מיהו אם שכח ובירך על הודאי תחלה יברך על הסוכר אח״כ, דודאי כשבירך על הודאי לא היה בדעתו לפטור הסוכר, ודוקא לכתחילה עבדינן להקדים הסוכר על צד היותר טוב: ואם יש לפניו פרי שברכתו עץ בודאי ופרי שברכתו אדמה בודאי, ופרי שהוא ספק שדינו לברך עליו שהכל, אי אמרינן בזה יקדים לברך על הספק שהכל ואח״כ יברך על הודאין כדי להרויח ברכה, או דלמא הוי לה גורם ברכה שאינה צריכה דהיה

יכול לברך על עץ ואדמה הוודאין תחלה ויכוין בהם לפטור את זה הספק, והנה שם בסה״ק רב פעלים הסברתי דאריך למעבד הכי להקדים הספק ואין כאן חשש ברכה שאינה צריכה, ומצתי סברתי להדיא בספר חמד משה והבאתי הוכחות לזה, אך שוב הבאתי דברי הגאון רבנו זלמן בשולחן ערוך שלו סימן רמ״ט סעיף י״א דסבירא לה כל כהא יש בזה איסור ברכה שאינה צריכה, וסוף דבר העליתי בס״ד דבחול יקדים הודאי ויכוין לפטור הספק, אך בשבת דצריך להרבות בברכות יכול להקדים הספק תחלה וירויח ברכה, ועיין ערך השלחן סימן רי״א סעיף קטן ג׳ דמסיק בשבת ויום טוב שרי בכהאי גונא יעוין שם:

יז כל דבר שמעורב בו אחד מחמשת מיני דגן כדי ליתן טעם בתערובת מברך עליו מזונות, ואם הוא לדבק בעלמא הרי זה טפל ובטל בתבשיל, במה דברים אמורים? בחמשת מיני דגן, אבל שאר המינים שעירבן זה בזה אם כל אחד ניכר לעצמו מברך על כל אחד ברכה הראויה לו, ואם נתמעכו ונדבקו זה בזה הולכין אחר הרוב, ומברך על הרוב ופוטר השני: וכשנותנים קמח לתוך שקדים שעושים לחולה, אם עושין כן כדי שיסעוד הלב מברך בורא מיני מזונות, ואם לדבק לבד מברך בורא פרי העץ, ולפי שיש להסתפק אם מכוונים גם כן כדי שיסעוד הלב, לכן טוב להחמיר לאכלו בתוך הסעודה, או שיאכל גם כן פת כיסנין ופרי עץ, וכל כיוצא בזה ירא שמים יוצא ידי כולם וכנזכר בחסד לאלפים סימן ר״ז אות ד׳ יעוין שם:

יח אורז מבושל בין תבשיל שקורין בערבי פלא״ו (גרגירי אורז שלמים) בין תבשיל שקוררין בערבי שורב״א (אורז נימוח במרק) שנתמעך האורז, מברכין תחלה בורא מיני מזונות ואח״כ בורא נפשות רבות, ואע״ג דיש אומרים שאם לא נתמעך לגמרי עד שיהיו נדבקים זה בזה מברך בורא פרי האדמה, כבר נתפשט המנהג לברך בורא מיני מזונות בכל גוונא, ואם אכל אורז זה ואכל גם כן פת כיסנין אע״פ שאכל זה לחוד וזה לחוד יברך מעין שלש על כיסנין, ויפטור האורז גם כן בזה הברכה, ודלא כהרב המגיה בחסד לאלפים סימן ר״ח אות י״ט דכתב לברך בורא נפשות רבות תחלה על אורז ואח״כ מעין שלש על כיסנין דיש לפקפק בזה משום ברכה שאינה צריכה:

יט האוכל פת כיסנין עד נ״ד דרה״ם שהוא שיעור שלשה ביצים מברך מעין שלוש, דכל כהא לא חשיב קביעות סעודה, ועל ע״ב דרה״ם מברך ברכת המזון לכולי עלמא דחשיב זה קביעות סעודה לכולי עלמא, אך מן נ״ד דרה״ם עד ע״ב דרה״ם יש אומרים דמברך בורא מיני מזונות ומעין שלש, ויש אומרים דמברך המוציא וברכת המזון, ואע״ג דשורת הדין מחייבת דלא יברך בזה ברכת המזון משום ספק ברכות, וכל שאינו מברך ברכת המזון ממילא גם המוציא לא יברך כי אם בורא מיני מזונות, כדי שלא יהיו ברכותיו סותרות זו את זו וכנזכר בשולחן ערוך לרבנו זלמן סימן קס״ח סעיף י״ב, מכל מקום ירא שמים יזהר שלא יביא עצמו לידי מדה זו אלא או יאכל פחות מן נ״ד דרה״ם ויברך מעין שלוש או יאכל יותר על ע״ב דרה״ם ויברך ברכת המזון לכולי עלמא ועיין אחרונים, ואם מתחלה היה בדעתו לאכול מעט פחות מן נ״ד דרה״ם ובירך בורא מיני מזונות, ואח״כ נמשך באכילתו ואכל שיעור קביעות לכולי עלמא שהוא יותר מן ע״ב דרה״ם צריך לברך ברכת המזון אע״פ שבירך מזונות תחלה ונמצאו ברכותיו סותרות כי רק לכתחילה צריך להזהר בזה שלא יהיו ברכותיו סותרות זו את זה:

כ איזה נקרא פת כיסנין לכולי עלמא היינו עיסה שנלושה בדבש או בחמאה או בחלב או בשמן או במי פירות ויין או בשאר משקים, והיה הרוב דבש או חמאה וכיוצא והמיעוט קמח הרי זה פת כיסנין לכולי עלמא דמברך עליה בורא מיני מזונות וברכה מעין שלש, וכן הוא הדין פת העשוי כמין כיסין שקורין בערבי סמבוס״ך (מילוי כיסני בצק) שממלאים אותם קודם אפייתם בסוכר עם שקדים או עם אגוזים או שאר מיני פירות ותבלין, אע״פ שהעיסה עצמה נלושה במי בלבד ואע״פ שאפויים בתנור בלי שום משקה אפילו הכי נחשבים פת כיסנין לכולי עלמא דמברך עליהם בורא מיני מזונות וברכה מעין שלוש: אבל עיסה שנלושה במים לבד ועשה ממנה קודם אפייתה כמין כיסין ומלאם בשר או דגים או גבינה אין זה פת כיסנין לכולי עלמא, יען דיש אומרים כיון דבשר וגבינה ודגים הם בלאו הכי באים ללפת את הפת אין מבטלים את העיסה מתורת לחם, דשאני מאותם כיסין שממלאים באגוזים וסוכר ושאר פירות דאין דרך ללפת בהם הפת, ויש חולקין וסבירא להו כיון דאין דומין ללחם גמור יש להם דין כיסנין ומברכין עליהם בורא מיני מזונות וברכה מעין שלש, וכן עיסה שנלושה במים בלבד ואינה מתובלת ואינה ממולאת אלא שעושים אותה עוגות יבשות וכוססין אותה לתאבון, הנה גם בזה יש פלוגתא הנזכרת, ולענין הלכה נקטינן בין בזה ובין בזה לברך בורא מיני מזונות וברכה מעין שלש, דאין לברך ברכת המזון במקום ספק משום דמרבה בברכות, וברכת המוציא אע״ג דלית בה מרבה, מכל מקום כיון דמברך ברכה מעין שלש צריך לברך מזונות, דאם יברך המוציא יהיו ברכותיו סותרות זה אחר זה וכתב בחסד לאלפים קס״ח אות ח׳ אם עירב בעיסה דבש או שמן או תבלין ואין טעם של התערובת ניכר בעיסה זהו פת גמור, ומה שעושין אותם צורות גלוסקאות משונות מצורת הפת אינו מעלה ומוריד, והאיש הירא את ה׳ אם ירצה לברך בורא מיני מזונות לפחות יתן שמן או תבשלין בכדי שיהיה ניכר ונרגש בהם, או יעשה כעכין יבשין שכוססין אותם ונקראים ״ביסקויט״ דאיכא למאן דאמר דחשיבי פת הבאה בכיסנין עד כאן דבריו. ופה עירנו יע״א נוהגים לעשות פת גלוסקאות דקים וקטנים שקורין אותם בלשון ערבי גראדי״ק (רקיקים דקים ופריכים) או

בעאב״ע (רקיקי לחם בשמן רב ובתבלין) ועושים אותם מעיסה שבלילתה עבה ומניחים בה שמן שומשמין, ויש מניחין בה גם כן תבלין שקורין בערבי חווייי״ג׳ (קימל) ומברכים עליהם בורא מיני מזונות וברכה מעין שלוש, וצריך להזהירם שיתנו בה שמן שיעור מספקי שניכר ונרגש לחיך יטעם לאכול, ובודאי דאותם המניחים בה תבלי הנזכר היא עדיף טפי, כי התבלין נרגשין וניכרין יותר אך אין כל בני אדם ניחא להו לתת תבלין הנזכר:

כא לחם גמור שפיררו בפרוסות קטנות שאין בכל אחת אפילו רביע זית אך עדיין ניכר צורת הלחם בהם וזהו שקורין בערבי מגי״ס (פירורי לחם בסוכר ותבלינים) שמערבים אותם בדבש תמרים וכיוצא ואוכלים אותם, צריך להביא תחלה כזית פת ויטול ידיו ויברך המוציא עליו, ואח״כ יאכל זה המגי״ס ויברך ברכת המזון:

כב אם אוכל פת כיסנין בתוך הסעודה שכבר אכל לחם גמור בה, אינו מברך על כיסנין דברכת הפת שבירך עליו המוציא פוטרת, אבל אם הביא מיני מתיקה של כיסנין לקנוח סעודה יש אומרים דמברך עליהם בורא מיני מזונות ויש אומרים דאינו מברך, לכן אלו שדרכם להביא בתוך הסעודה זלאבייא (בצק עמילן ממותק ומטוגן) או ריח״ת חלקו״ם (רחת חלקום = ממתק עמילן וסוכר) דאלו עשוים מן קמח שקורין נאש״א (עמילן) וסוכר דכתבנו לעיל דמברך עליהם בורא מיני מזונות, יזהר להביא עליהם דבר אחר שברכתו שהכל ויברך עליו שהכל, ויכוין לפטור את אלו בברכה זו של שהכל ואז יאכל מהם בתוך הסעודה ועליו תבא ברכת טוב:

מטות · פתיחה

א ונקרב את קרבן ה׳ איש אשר מצא כלי זהב אצעדה וצמיד וכו׳ (במדבר לא, נ), נראה לי בס״ד הטעם שהביאו תרומה לה׳ מחמשת מיני תכשיטין של זהב כי כיונו בזה בתיקון ומיתוק חמשה גבורות אשר בנין המלכות שהיא סוד ה״א אחרונה שמספרה חמשה הוא ע״י חמשה גבורות, וידוע כי הזהב רומז לגבורה, ומטעם זה כתבו המקובלים דהמלכות נקראת כ״ה כי בניינה ע״י חמשה גבורות שכל אחת כלולה מחמשה הרי הם כ״ה ולכן סיימו בדבריהם לכפר על נפשותינו לפני ה׳ דהנפש היא מסוד המלכות כנודע:

ב ובזה יובן בס״ד הטעם דאמרו רבותינו ז״ל (ברכות יב.): כל ברכה שאין בה שם ומלכות אינה ברכה שלימה, דלכך תקנו אנשי כנסת הגדולה בכל ברכה לומר ״ברוך אתה ה׳ אלוהינו מלך העולם״, כי ידוע דהברכות הם תיקון המלכות שנקראת כנסת ישראל והיא סוד כ״ה כאמור לכך תקנו בכל ברכה ״ברוך אתה ה׳ אלוהינו מלך העולם״ שיש בתיבות אלו כ״ה אותיות, ואמרתי בסעתא דשמיא, רמז לזה מה שאמר הכתוב (תהילים קמה, י): ״יודוך ה׳ כל מעשי וחסידיך יברכוכה״, חלק התיבה לשתים וקרי בה ״יברכו כ״ה״ דברכה שלימה היא בשם ומלכות שיש בזה כ״ה אותיות, גם תקנו כ״ה אותיות בנוסח הברכה בשם ומלכות כמנין חיבה לרמוז שצריך האדם לברך באהבה וחיבה, כדי שברכתו תעשה פירות לגרום היחודים והזווגים למעלה. לכן צריך האדם להזהר היטב בכל הברכות כולם, ובפרט בברכות הנהנין לברכם במתון בכונה ובשמחה ובחיבה שעל ידע כן יעשה בירור שלם בברכתו מן המאכל והמשקה, וגם על ידי כן מעורר התיקון והיחוד למעלה ומוסיף כח והארה במידת המלכות בסוד תנו עוז לאלהים: (שם סח, לה).

ג ומאחר דברכת הנהנין צריך לברך באהבה וחיבה כאמור, לכן מצוה לברך על החשוב יותר ולהקדימו על שאר פירות שיהיה פוטר בברכה שאר פירות שלפניו דחלה הברכה של זה על כולם ועושה על ידי כן בירור מכולם באכלו אותם:

מטות

א אם היו לפניו מיני פירות ויש בהם פירות משבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל יש דין קדימה לפירות שנשתבחה בהם ארץ ישראל על שאר פירות האילן, ולא עוד אלא גם בפירות שנשתבחה בהם ארץ ישראל עצמן יש קדימה זה על זה כפי הסדר שסידרם הכתוב בפסוק (דברים ח, ח): ״ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש״, הרי זכר כאן חמישה מיני פירות כי דבש הכתוב כאן הוא תמרים, וזה סדר קדימתן זה אחר זה הענבים בין לחים בין יבשים קודמים לתאנים וכל שכן לרמונים, וכן תאנים קודמין לרמונים, אבל התמרים קודמין לענבים מפני שהתמרים נזכרו שניים ל״ארץ״ בתרא, וענבים שלישים ל״ארץ״ קמא, והזית קודם לתמרים, וגם קודם לענבים מפני שהזית ראשון ל״ארץ״ בתרא, אבל אינו קודם ליין אף על גב שהוא ראשון ל״ארץ״ בתרא מפני כי חשיבות היין גדולה מאד, וגם ברכתו מבוררת יותר דאין מברכין ״בורא פרי הגפן״ אלא על היין, וכל ברכה הקבועה על מין פרטי יש בה שבח להקב״ה יותר שנראה בזה השגחתו יתברך בפרטות:

ב יש אומרים שאם יש פרי שאינו ממין שבעה חביב עליו יותר, מקדימו אפילו למין שבעה. מיהו סתם מר״ן ז״ל שקבלנו הוראותיו אינו כן, והמנהג פשוט אצלינו להקדים מין שבעה על הכל כסתם מר״ן ז״ל, ומכל מקום אין מין שבעה קודם לשאר פירות כי אם אחר שנגמר פריו, על כן זיתים כבושים שהם קטנים ביותר ונראה לעין שלא נגמר פריין עדיין אין קודמין:

ג יזהר לברך על הפרי היותר נקי ויפה משום ״זה אלי ואנוהו״ (שמות טו, ב), ויקדים ״בורא פרי העץ״ ל״בורא פרי האדמה״ וכן ״בורא פרי האדמה״ יקדים לברכת ״שהכל״, ורק אם יש לפניו מיני מתיקה של סוכר היוצא מן הקנים שהם עץ דמברך עליהם ״שהכל״ מספק דפלוגתא בברכות, ויש לפניו פרי עץ ודאי דבה יקדים לברך על מתיקה דסוכר קודם פרי העץ וכמו שכתבנו בשבת הקודם (אות טז) משם הרב אליה רבא, אבל סוכר הנעשה מן פרי אדמה שקורין שפנד״ר (סלק) לא יקדמנו על פרי העץ אבל יקדמנו על פרי אדמה משום ספק ברכות הנזכר, ואם יש לפניו מין מתיקה שקורין מ״ן סמ״א (״מן שמים״ - ממתק עשוי מטל שעל עלי העצים) שהוא מטל השמים הנה זה ברכתו שהכל מן הדין ולאו משום ספק, וכן כמהין וכיוצא בזה שברכתם ״שהכל״ מן הדין דיברך עליהם אחר עץ או אדמה:

ד כל דיני קדימה שכתבנו אינו אלא היכא דשניהם לפניו ורצה לאכול משניהם, אבל אם אין שניהם לפניו אין אומרים לו המתן עד שיביאו מין זה החשוב המוקדם כדי שתברך עליו תחלה אלא מברך על מה שלפניו, וכן אפילו אם שניהם לפניו ואינו רוצה לאכול משניהם כי אם ממין אחד דוקא, יברך על מין שרוצה לאכול ממנו:

ה אפילו אם פרי של חמשת המינים שהם ממין שבעה הוא חצי פרי ושאר פירות האילן שלפניו הם שלמים יקדים מין שבעה, אבל אם שניהם מין שבעה או שניהם אינם ממין שבעה יקדים את השלם, וכן אם פרי האדמה הוא פרי שלם ופרי העץ חצי פרי יקדים ״בורא פרי העץ״ וכן הדין בפירות של אדמה עצמן גם כן יקדים את השלם וכתבתי בסה״ק מקבציאל דהא דצריך לברך על השלם היינו שיהיה שלם בעת הברכה, אבל אחר שבירך עליו לא יניחנו בפיו שלם כמו שהוא כברייתו, יען דכתבו הפוסקים דצריך להזהר שלא יאכל פרי שלם כברייתו אפילו קיטנית אחת, מפני דיש אומרים כיון שהוא בריה שלימה נקרא דבר חשוב ומברכין עליו ברכה אחרונה, ואע״ג דיש הרבה חולקין בזה וספק ברכות להקל ולא יברך ברכה אחרונה על זה, מכל מקום למה יאכל דבר שלם ויכניס עצמו לכתחלה בספק המחלוקת? לכך הוא יברך בהיותו הפרי שלם ולא יכניסנו כולו בתוך פיו אלא יכניס מקצתו ויאכל מקצתו ואח״כ יכניס שארית הפרי, אבל לא יחתוך הפרי בידו אחר הברכה משום דבזה שוהה בין ברכה לאכילה, אלא יעשה כמו שכתבנו שיכניס הפרי תיכף אחר הברכה בפיו ולא יכניסו כולו אלא מקצתו, וחותך מקצתו בשיניו ויאכל המקצת ויחזור ויכניס השארית ויאכלנה, ודין זה נוהג תמיד בין בפירות של שבעהת המינים שברכתן האחרונה מעין שלוש בין בשאר פירות האילן שברכתן אחרונה ״בורא נפשות רבות״, ועיין עולת תמיד ואליה רבא וערך השלחן וחיי אדם ושאר אחרונים: וכל זאת האזהרה שהזהרנו בדבר זה שלא יאכל פרי שלם כברייתו היינו אם אינו אוכל ממנו שיעור של ברכה אחרונה, אבל אם אוכל שיעור של ברכה אחרונה יאכל שלם כי בלאו הכי הוא אוכל שיעור ומברך ברכה אחרונה, וכן הוא הדין אם אוכל פירות אלו בתוך הסעודה דמברך אח״כ ברכת המזון יאכל שלם אפילו אינו אוכל אלא פרי אחד בלבד, ודע כי ימצא פה עירנו ענבים קטנים אדומים יבשים שקורין קשמ״ש (צימוקים, לא חרצנים) ובאלו אי אפשר לעשות תקנה שכתבנו לעיל שיכניס מקצתם לתוך פיו מחמת שהם קטנים מאד מאד לכך אם אינו אוכל מהם שיעור של ברכה אחרונה ימשוך ידו מהם ולא יאכל מעט כי בזה נכנס בפלוגתא הנזכר בברכה אחרונה וכן כל כיוצא בזה:

ו על דבר שאין גדולו מן הארץ כגון בשר ודגים וביצים וחלב וגבינה מברך שהכל, ועל כמהין יברך שהכל:

ז פירות אילני סרק שאין נזרעים בידי אדם מברך ״בורא פרי העץ״, והוא הדין עשבי דדברא שאין נזרעין ע״י אדם יברך ״בורא פרי האדמה״ כן הוא סברת רבינו האר״י ז״ל וכן עיקר, ודלא כהפוסקים דסבירא להו על זה ועל זה יברך שהכל:

ח חומץ חזק שמבעבע כשמשליכין אותו על הארץ אינו מברך כלום מפני שהוא מזיקו, אבל אם אינו חזק כל כך ודאי אית ליה הנאה מניה ומברך עליו ״שהכל״:

ט יין שבני אדם נמנעים לשתותו מפני חומצתו אין מברכין עליו ״בורא פרי הגפן״ אלא ״שהכל״ ואם טעה ובירך ״בורא פרי הגפן״ יצא:

י סירופ״י (סירופ) שהוא מי ענבים שנקפאו וקורין אותו בערבי דב״ס (דבש ענבים) מברך עליו ״שהכל״, ולאחריו ״בורא נפשות רבות״ ועיין אחרונים:

יא לימונים חמוצים וכן המין שקורין בערבי נארנ״ג (פרי הדר קטן וחמוץ): אם אין חמוצים כל כך ונאכלין ע״י הדחק יברך ״שהכל״, אבל החמוצים הרבה שאין דרך לאכלן אפילו ע״י הדחק אין מברך עליהם, וכן הבוסר שקורין בערבי חוצר״ם (ענבי בוסר) אם אינו חמוץ הרבה שנאכל ע״י הדחק

יברך ״שהכל״ מפני המחלוקת, אבל חמוץ הרבה שאינו נאכל ע״י הדחק לא יברך עליו מפני שהוא מזיק, ועיין בספר הלקוטים לרבינו ז״ל בפרשת עקב דף ק״ז עמוד ד׳ יעוין שם:

יב השותה מים לצמאו מברך שהכל ואחריו ״בורא נפשות רבות״, ואם לא היה תאב לשתות אלא חנקתיה אומצא ושתה מים להעביר האומצא אינו מברך לא תחלה ולא בסוף כיון דלית ליה הנאה מיניה, והוא הדין אם שותה מים כדי לבלוע סם של רפואה כיון דאינו תאב למים לא יברך וכן כיוצא בזה, אבל שתה שאר משקין להעביר האומצא וכיוצא הרי זה מברך על המשקין כיון דאית ליה הנאה מנייהו:

יג כל אוכלים ומשקין שאדם אוכל ושותה לרפואה אם טעמם טוב והחיך נהנה מברך עליהם תחלה וסוף, ואם אנסוהו לאכול או לשתות אע״ג דהחיך נהנה ממנו אינו מברך עליו הואיל ונאנס על כך:

יד שכח והכניס אוכלין לתוך פיו בלא ברכה ונזכר קודם שלעסו אם הוא דבר שאם יפלוט אותו לא יהיה נמאס אצלו הרי זה פולטו לתוך ידיו ויברך עליו ויאכלנו, ולא יהיה מברך עליו בעודו בפיו משום דכתיב (תהילים עא, ח): ״ימלא פי תהלתך״, ואיך יברך ופיו מלא מאכל, ואם הוא דבר שאם פולטו יהיה נמאס אצלו הרי זה מסלקו בפיו לצד אחד ומברך עליו משום דאסור לאבד אוכלין, אבל אם אירע לו כן במשקין דאי אפשר לו לסלקן לצד אחד יפלוט אלו המשקין לאיבוד, ואם הוא דחוק לאלו המשקין שבתוך פיו שצריך לשתותן נראה לי דיהרהר הברכה בלבו ויבלעם דקימא לן הרהור במקום אונס מהני וכמו שכתבנו בזה במקום אחר, אבל לא יעשה התיקון כמו שכתב הרב שלמה גנצפריד ז״ל בקיצור שולחן ערוך סימן נ׳ סעיף י׳ לבלען ואח״כ יברך ברכה ראשונה:

טו בברכה על ״שהכל נהיה בדברו״ נרמז תיקון של תערובת טוב ברע שהיה ע״י חטא אדם הראשון, דהכתוב אמר (דברים ח, ג): ״על כל מוצא פי ה׳ יחיה האדם״ כי בדבר פי ה׳ הכל נעשה במעשה בראשית שכל דבר שהיה רוצה היה אומר יהי כן ויהי כן, שבכח הדיבור של הקדוש ברוך הוא היו כל הברואים וזה נקרא ״מוצא פי ה׳״, ובכל הדיבור שלו יתברך יחיה האדם והבהמה והצומח והדומם, שהרוחניות של האמירה היה מתלבש בכל דבר ודבר, וזה שתקנו בברכת הנהנין ״שהכל נהיה בדברו״ דזו היא ברכה כוללת דקימא לן (ברכות מ.): על הכל אם אמר ״שהכל״ יצא, ולכן בכח זאת הברכה עולה כל הרוחניות והקדושה למעלה למקומה ויתוקנו מקלקולם שהיה להם מחטאו של אדם הראשון וכנזכר כל זה בדברי רבינו ז״ל ספר הלקוטים הנדפס בעיר הקודש ירושלים תוב״ב פרשת עקב יעוין שם:

טז בברכה אחרונה שהיא ברכת ״בורא נפשות רבות״ נרמז תיקון נפשות המגולגלים בצומח או בעל חי או במינים אחרים אשר מתגלגלים שם ע״י חטאם והם נתקנים ועולים משם בכח הברכה, וזה ביאורה ״ברוך אתה ה׳ אלוהינו מלך העולם בורא נפשות רבות״ - מברואיו, ״וחסרונם על כל מה שבראת״ כלומר ע״י חסרונם הם צריכים להתגלגל באחד מאלו המינים איש לפי חטאו, ולכן צריכין אנחנו בכח זאת הברכה ״להחיות בהם נפש כל חי״ שהוא מגולגל שם, ועל כן ״ברוך הוא חי העולמים״ המפליא לעשות דבר גדול כזה על ידינו:

מסעי · פתיחה

א ״ויסעו ממרה ויבאו אילמה, ובאלים שתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים ויחנו שם (במדבר, לג, ט)״

ב נראה לי בס״ד ״ויסעו ממרה״ היא הקליפה קשה ומרה כלענה שנפרדו ממנה. ״ויבאו אילמה״ -- חלק התיבה לשתים וקרי בה א״י למ״ה, דידוע שיש שני בחינות בירור י״א סמני הקטורת,

ג האחד הוא של בחינות דכורא התפארת, והם הרמוזים בפסוקי תורה של ״קח לך סמים נטף ושחלת וכו׳״ שאנחנו אומרים בכל יום,

ד והשני הוא של הנוקבה מלכות והם הרמוזים בברייתא שהיא תורה שבעל פה והיא תנו רבנן פטום הקטורת כיצד וכו׳ הצרי והצפורן וכו׳, שאנחנו אומרים בכל יום.

ה ובזה פרשתי בס״ד רמז הכתוב (ישעיה סו, א) ״אי זה בית אשר תבנו לי ואי זה מקום מנוחתי״, דקאי א״י חד על בירור בחינת י״א סימנים של התפארת, וא״י חד על בחינת בירור י״א סמנים של המלכות.

ו וידוע כי התפארת הוא בחינת שם הוי״ה במלוי אלפין שעולה למספר מ״ה, לכך מה כינוי לתפארת, ועוד נמי תיבת ״מה״ היא כינוי למלכות בסוד מה שכתב רבינו האר״י ז״ל על פסוק (תהילים קטז, יב) ״מה אשיב לה׳״. נמצא תיבת ״מה״ קאי על התפארת וקאי על המלכות. ולזה אמר ״ויבאו א״י״ --

רמז לבירור י״א סמני הקטורת, ״למ״ה״ -- נרמז כאן על בחינת התפארת ועל בחינת מלכות דשניהם מכונים בשם ״מה״, דעל ידי הפרדת ישראל מן הקליפה מצליחים בבירור של י״א סימנים לבחינת התפארת הנקרא ׳מה׳ ולבחינת המלכות הנקראת ׳מה׳.

ז ״ובאילם״, הם ישראל שהם אילי הארץ שהם העיקר בעולם, ״שתים עשרה עינות מים״, רמז לשם בן י״ב אותיות, שילוב הוי״ה אהי״ה אדנ״י, שניתן להשפיע לישראל כמו שכתב הגאון חיד״א ז״ל ב״פתח עינים״ סוף קדושין בשם רבינו האר״י ז״ל וזה לשונו ודע כי שם בן י״ב הוא שם הוי״ה אהי״ה אדנ״י בשילוב אשר הם י״ב אותיות, והנקודות הצניעום מפני הפריצים שלא ישתמשו בו, וכאשר האדם צדיק שם אהי״ה מסייעו במחשבתו, ושם הוי״ה בדיבור, ושם אדנ״י במעשהו, עד כאן לשון רבינו ז״ל שהביאו ב״פתח עינים״ הנזכר יעוין שם נמצא שם בן י״ב הנזכר הוא שתים עשרה עינות מים להשפיע לישראל אשר לא עשה כן לכל גוי.

ח ועוד יש באלים, הם ישראל, ״שבעים תמרים״ של הבינה דהתורה הנקראת יין מבינה נפקא, כי ידוע שהבינה נקראת יין אשר מספרו שבעים היא סוד הבריאה הנקראת ״עולם הבא״ ונשמות ישראל הם מבריאה, והתורה נתנה לנו מן הבריאה בסוד ״ברוך אלהינו שבראנו לכבודו ונתן לנו תורת אמת״, ולכן אמרו בזוהר הקדוש (יתרו פה.) התורה מבינה נפקא, ולכך התחילה באות בי״ת דבראשית שהיא סוד בינה, ולכך התורה נדרשת בשבעים פנים כמו שאמרו רבותינו ז״ל (במ״ר יג, טז) שבעים פנים לתורה, ובזה נתקן אות ע׳ דעור ויהיה אור כמו שכתב השל״ה ז״ל, ובזה פרשתי בסיעתא דשמיא הטעם של שבעים שמות דאמרו במדרש רבא פרשת נשא (שם יד, כד) : שבעים שמות יש לו להקב״ה, שבעים שמות יש לתורה, שבעים שמות יש לישראל שבעים שמות לירושלים יעוין שם, כי אמרו בתקונים (זוהר אחרי עג.) קודשא בריך הוא ואורייתא וישראל כולא חד, ולכן כמו שיש שבעים שמות להקב״ה כן יש שבעים שמות לתורה וכן יש נמי שבעים שמות לישראל ומאחר דהשראת שכינתו יתברך בירושלים הנקראת בית ה׳ וכן עיקר מציאות התורה בירושלים דכתיב (ישעיה ב, ג) ״כי מציון תצא תורה ודבר ה׳ מירושלים״ וכן מקום הקבוע והמיוחד לכל ישראל הוא ירושלים, דלא נתחלקה לשבטים לחד מאן דאמר, לכך גם ירושלים יש לה שבעים שמות וכתיב (תהילים קכב, ג) ״ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו״ והיינו הבינה שנקראת ירושלים של מעלה וכמו שכתב רבנו ז״ל, לכן התורה וישראל וירושלם לקחו שבעים שמות כמנין יין שהוא סוד הבינה שמספרו שבעים. ולזה אמר ״ויחנו שם״ בשבעים תמרים של הבינה, או אל תקרי שם בקמ״ץ אלא שם בצר״י כי כנגד שבעים תמרים של הבינה חנו בשבעים שם.

ט או יובן בס״ד שבעים תמרים לאותיות ו״ה שבשם הוי״ה שהם סוד שבעה ספירות חג״ת נה״י הוא סוד אות ו״ו, ומלכות היא סוד אות ה״א אחרונה, וידוע כי שבעה ספירות אלו הם כל אחת כלולה מעשר שהם שבעים וזה הטעם דכתיב (תהילים צ, י) ״ימי שנותינו בהם שבעים שנה״ כי ישראל וכל מין האדם יצאו מן בחינת ו״ה שבשם שהוא סוד שבעים ספירות כאמור, וידוע כי בחינת אות וא״ו דשמא קדישא מכונה בשם מ״ה, וכן אות ה״א אחרונה דשמא קדישא מכונה בשם מ״ה בסוד ״מה אשיב לה׳״ (שפ קטז, יב), וזה שאמר ימי שנותינו בהם בהפוך אתון ״במה״ רוצה לאמר תלוים בבחינת ו״ה שהם סוד מה, או במה ב׳ מ״ה כלומר בשני בחינות מ״ה הנזכרות ולכן הם שבעים שנה כי שתי בחינות מ״ה הנזכרות שהם סוד ו״ה הם שבעים ספירות, ובזה יובן הטעם שיש בראש האדם שבעה נקבים הנקראים שבעה חלונות כנזכר ב״עץ חיים״ שער הארות זכר ונקבה פרק ה׳ עיין שם והיינו כדי לקבל שפע משרשם העליון שהם שבעה ספירות של בחינת ו״ה שבשם וגם בהקדמה זו מובן נמי הטעם מה שנקראו ישראל בשבעים שמות כנזכר במדרש רבא שהבאתי לעיל כי נפש חיה הוא שמו רוצה לאמר השם שלא במדרש רבא שהבאתי לעיל כי נפש חיה הוא שמו רוצה לאמר השם שלו וישראל שרשם מן ו״ה שהם שבעה ספירות שכל אחת כלולה מעשר הם שבעים, ובזה יובן נמי מה שיש לירושלם גם כן שבעים שמות כנזכר במדרש הנזכר לעיל, והיינו כי ירושלים הוא סוד המלכות שנקראת בת שבע שיש בה שבעה ספירות שכל אחד כלולה מעשר הם שבעים, וכתבו המקובלים ז״ל לכך היו שנותיו של דוד המלך עליו השלום שבעים שנה כי הוא היה בסוד המלכות כנודע, וכמו שכתב באמת ליעקב במערכת הדל״ת יעוין שם:

י ובזה יובן הטעם שנשתבחה ארץ ישראל בשבעת המינין דוקא, והיינו כי ידוע דארץ ישראל כולה היא בסוד המלכות הנקראת בת שבע לכך נשתבחה בשבעת המינין כנגד שבע ספירות, ולכן תקנו רבותינו ז״ל בכל ברכה שם ומלכות בששה תיבות של ברוך אתה ה׳ אלהינו מלך העולם שהם שבעה תיבות כי בשם הוי״ה צריך להכירו באל״ף דל״ת ולכוין בו בי״ה, והיינו דידוע שתקון הברכות הוא במלכות הנקראת כנסת ישראל, ובזה יובן מה שתקנו על הלחם המובחר שבעה ברכות שהם ״על נטילת ידים״ והמוציא וארבע ברכות ברכת המזון וברכת בורא פרי הגפן לכוס ברכה הרי שבעה, ובזה מובן ״חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה הם שבעה״ (משלי ט, א) תיבות של ״ברוך אתה ה׳ אלוהינו מלך העולם״ עם השם דכונת הלב, שבאלו יהיה הבנין של הבירור השייך למלכות הנעשה ע״י האכילה ושתיה:

מסעי

א כל אכילה ושתיה המעולה יותר מצד הבירור הנעשה בה תקנו בה ברכות יותר, לכך אכילת הלחם שהיא מעולה יותר במלאכת הבירור תקנו לפניה שתי ברכות שהם "על נטילת ידים" ו"המוציא", ולאחריה חמש ברכות שהם ארבע דברכת המזון ואחת של הכוס, ואכילה של שבעת המינין כשאוכל מיני מזונות, או פירות העץ דחמשה מינין הואיל ואינה מעולה אכילה זו כאכילת הלחם הגמור, לא תקנו בה אלא ברכה אחת באחרונה אך היא מעין שלש ברכות דברכת המזון, ואכילה של פירות דשאר אילנות או פירות האדמה ובשר ודגים וכיוצא דגריעה מאותה אכילה של שבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל לא תקנו בהם ברכה מעין שלש אלא ברכה של "בורא נפשות רבות":

לכן חמשה מיני פירות שהם משבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל אם אכל מהם כזית שהוא תשעה דרהם מברך לאחריה ברכה מעין שלש שהיא על העץ ועל פרי העץ וכו' וחותם ונודה לך ה' אלהינו על הארץ ועל הפירות ברוך אתה ה' על הארץ ועל הפירות, וחמשה מינים אלו שגדלו בארץ ישראל עצמה בין אם אוכלם בארץ ישראל בין אם אוכלם בחוץ לארץ חותם ונודה וכו' על הארץ ועל פירותיה ברוך אתה ה' על הארץ ועל פירותיה, ואם אוכל מיני מזונות שגדלו בארץ ישראל עצמה חותם על הארץ ועל מחיה ועל כלכלתה וכן הוא הדין ביין אחר ששתה כשיעור שצריך ברכה מעין שלש על היין של חוץ לארץ יחתום ונודה לך ה' אלהינו על הארץ ועל פרי הגפן ברוך אתה ה' על הארץ ועל פרי הגפן, ועל יין של ארץ ישראל יחתום ונודה וכו' על הארץ ועל פרי גפנה ברוך אתה ה' על הארץ ועל פרי גפנה:

ב שיעור כזית לברך אחריו ברכה אחרונה הן מעין שלש הן "בורא נפשות רבות" שהוא תשעה דרה"ם כל זה הוא באכילה, אבל בשתיה בין יין בין מים ושאר משקין אין מברכין ברכה אחרונה אלא עד ששותה רביעית שהוא ז"ך דרה"ם, אך יש חולקין וסבירא להו גם במשקין חיוב ברכה אחרונה הוא בתשעה דרהם ואע"ג דלא קימא לן הכי משום ספק ברכות להקל ירא שמים יזהר שלא יביא עצמו בידים לידי ספק זה, אלא או ישתה פחות מתשעה דרהם ולא יברך לכולי עלמא, או ישתה ז"ך דרה"ם ויברך לכולי עלמא:

ג בברכה מעין שלש הן של מזונות הן של חמשת המינין דארץ ישראל, צריך להזכיר מעין המאורע בשבת ויום טוב וראש חודש ואם שכח אין מחזירין אותו, ואם אמר כי אתה טוב ומטיב לכל ולא הזכיר מעין המאורע לא יזכיר עוד, וכמו דקימא לן בברכת המזון דאם התחיל ברכה רביעית שוב אינו יכול להזכיר מעין המאורע כן הדין בזה, יען כי אתה טוב ומטיב הוא מעין ברכה רביעית דאע"ג דקורין לברכה זו מעין שלש הנה היא באמת מעין ארבע וקראו אותה מעין שלש מפני דהשלש המה דאורייתא לכך נקראת על שמם כן הוא סברת אליה רבא סימן ר"ח סעיף קטן ך', מיהו הרב המגיה בחסד לאלפים סימן ר"ח מחודש ד' ערער בזה וכתב דיש לחלק יעוין שם, ועל כן העלתי בסה"ק מקבציאל כיון דאמר כי אתה טוב ומטיב לכל לא יזכיר מעין המאורע בפירוש אלא יהרהר הדברים בלבו ואח"כ יחתום:

ד אכל פירות משבעת המינים וגם מיני מזונות וגם שתה יין יכלול בברכה אחרונה לשלשתם יחד, ויקדים המחיה ואח"כ הגפן ואח"כ העץ:

ה כל האוכלין מצטרפין לכזית, אבל אכילה ושתיה אין מצטרפין, ומיהו פת השרויה במשקה מצטרף המשקה הבלוע בתוכה לשיעור כזית: והא דאמרינן כל האוכלין מצטרפין לכזית היינו דוקא לברך "בורא נפשות רבות", אבל לברכה מעין שלש אם אכל חצי זית מחמשת המינין וחצי זית שאר פירות לא יברך מעין שלש אלא יברך "בורא נפשות רבות" ועיין טוב עין להגאון חיד"א ז"ל דף מ"ד, והוא הדין אם אכל חצי זית מחמשת המינין וחצי זית מזונות או חצי זית פת אין מצטרפין ויברך "בורא נפשות רבות" אבל חמשה מיני פירות של שבעת המינים מצטרפין שאם אכל חצי זית ענבים וחצי זית תאנים או רמונים או זיתים או תמרים מצטרפים זה עם זה לברך מעין שלש, ואם אכל חצי זית מזונות וחצי זית פת יברך מעין שלש:

ו אם אכל פירות שברכתן מעין שלש וגם אכל פירות שברכתן "בורא נפשות רבות" אע"פ שאכל מכל אחד שיעור כזית אין צריך לברך "בורא נפשות רבות" דאלו נפטרים בברכה מעין שלש שמברך עתה:

ז אכל חצי זית ושהה וחזר ואכל חצי זית אם אין מהתחלת חצי זית הראשון עד סוף חצי זית האחרון שיעור אכילת פרס שהוא שיעור שלוש ביצים דהיינו נ"ד דרהם הרי שתי אכילות אלו מצטרפין ומברך ברכה אחרונה, ואם לאו אין מצטרפין ולא יברך, ואע"ג דיש חולקין וסבירא להו באכילה של רשות אם אכל כשיעור אפילו אם שהה כדי אכילת פרס מברך ברכה אחרונה, דלא אתמר האי דינא אלא באכיל חובה כגון מצה דליל פסח או כזית פת דלילה ראשונה דחג בסוכה מכל מקום הא קימא לן ספק ברכות להקל, ועיין זכור לאברהם חלק ג' בקונטרס אחרון ועוד שאר אחרונים שלא הוזכרו שם, ומיהו נראה לי שיברך בלי שם ומלכות ויהרהר שם ומלכות בלבו, ואם אירע לו כך ואפשר לו להשלים שיעור בלא שהיה ולברך תבוא עליו ברכה, וכל זה באכילה אבל בשתיה אם שתה מעט ושהה ואח"כ השלים השיעור אם יש מתחלה ועד סוף שיעור שתיית רביעית אין מצטרפין:

ח המוצץ פירות חשיב אכילה ושיעור בכזית, והיינו דוקא במוצצם ע״י לעיסה שנותנם בפיו דכיון שצריך הוא ללעוס בשיניו דיינין ליה כאוכל ושיעורי בכזית, אבל מציצה שאין בה לעיסה כגון המוצץ פארטקא״ל (תפו״ז) או נארנ״ג (פרי הדר קטן, חמוץ) וכיוצא שתופס הפרי בידו ומוצצו דאין בזה לעיסה הרי זה דינו כשתיה, ואפילו אם מצץ שיעור רביעית לא יברך ברכה אחרונה יען כי בשתיה בעינן שלא ישהה מתחלה ועד סוף שיעור שתיית רביעית והמוצץ אי אפשר שימצוץ שיעור רביעית ולא ישהה יותר מכדי שתיית רביעית, ועל כן כל פרי שאין מוצצו ע״י לעיסה אין מברך ברכה אחרונה אפילו אם מוצץ הרבה ועין קול אליהו סימן ז׳ יעוין שם:

ט אין לברך ברכה אחרונה על משקה חם כגון קהוו״א (קפה) או גאי״י (תה) וכיוצא, מפני שאין שותים מהם שיעור רביעית בלתי שהיה שהוא שיעור שתיית רביעית מחמת שהם חמים, והוא הדין לשותה מים קרים בימות החורף שמוכרח לשתות מעט מעט מפני הקרירות ושוהה בשתייתו הרבה:

י אם לא היה בדעתו לאכול אלא רק חצי שיעור כי רצה לאכול רק תפוח אחד שהוא חצי שיעור והביאו לו ואכל ואח״כ נתאווה לתפוח אחר והביאו לו ובירך עליו ואכלו אע״פ שלא היה מתחילת אכילת תפוח ראשון עד סוף אכילת תפוח שני שיעור אכילת פרס עם כל זה נסתפקו הפוסקים אם מצטרפים ב׳ אכילות אלו לברך ברכה אחרונה ונשאר הדבר בספק ברכות, לכך לא יביא עצמו לדבר זה אלא אם כן יאכל בשניה שיעור שלם, ואם עבר ואכל ואין לו עוד להשלים השיעור הרי זה יברך בלי שם ומלכות ויהרהר שם ומלכות בלבו:

יא שתה יין וגם שאר משקין אינו מברך ״בורא נפשות רבות״ על המשקין דברכת על הגפן פוטרתן ואם שתה המים או שאר משקין קודם ששתה היין יש אומרים דאין על הגפן פוטרתן ויש אומרים דגם בזה פוטרת, לכן צריך להזהר שלא יביא עצמו לספק ברכות ויברך ״בורא נפשות רבות״ על המים או על שאר משקין קודם שישתה היין ואם לא עשה כן יברך ״בורא נפשות רבות״ בלי שם ומלכות משום ספק ברכות להקל:

יב אם אכל או שתה כשיעור ותכף ומיד הקיאו אינו מברך ברכה אחרונה ועיין אחרונים:

יג ברכה מעין שלש יזהר לברך אותה מיושב, מפני דיש אומרים שההיא דאורייתא, והמחמיר לברך מעין שלש בעינים סגורות כמו ברכת המזון תבוא עליו ברכה:

יד אין אדם עונה אמן אחר ברכותיו אלא אם כן אמר שתי ברכות או יותר אז יאמר בסוף הברכות אמן, ולכן המברך ברכות ההפטרה עונה אמן אחר ברכות ההפטורה, והשומע אחד מישראל מברך אחת מכל הברכות אפילו שלא שמע כולה מתחילה ועל זה חייב לענות אמן, ויכוין העונה גם על המברך להוציאו ידי חובת עניית אמן, ולכן צריך לענות בקול כדי שישמע המברך וגם צריך שיתכוין המברך לצאת ידי חובה, אך יזהר העונה שלא ירים קולו באמן יותר מן המברך והזוהר הקדוש החמיר מאוד בעונש השומע ברכה ואינו עונה אמן לכן אם המברך על איזה דבר לעצמו רואה דהשומעין מזלזלים באמן ואין עונין, טוב שיברך בלחש כדי שלא ישמעו הברכה ויבואו לידי מכשול וכנזכר בחסד לאלפים סימן רט״ו אות ג׳:

טו כששומע אחר מתפלל על דבר או מברך לישראל אפילו בלא הזכרת השם חייב לענות אמן, ולכך צריך לענות אמן אחר הרחמן בברכת המזון, וכן צריך לענות אמן כשעושה השליח ציבור מי שבירך לקהל, וכן יענו אמן כשאומר שליח ציבור קודם מוסף בשמיני עצרת וביום ראשון של פסח: ״בגשמי אורה תאיר אדמה וכו׳״ ״בטללי אורה תאיר אדמה וכו׳״ וכן בסליחות כשאומר ״אלהינו שבשמים וכו׳״ יענו הציבור אמן, וכן כל כיוצא בזה:

טז ילמד בניו הקטנים שיענו אמן, דמיד שהתינוק עונה אמן יש לו חלק לעולם הבא, ותינוקות אשר מברכים חייב האדם לענות אחריהם אמן, ורק אם הם לומדים נוסח הברכות דרך לימוד כדי להתלמד אין עונין אחריהם אמן, וכל המברך ברכה שאינה צריכה אסור לענות אחריו אמן, וכל המשנה ממטבע שטבעו חז״ל בברכות בדבר שמעכב אין עונין אחריו אמן, וכל שכן אם דלג שם ומלכות בברכה שתקנו בה שם ומלכות, דאפילו אם לא דלג אלא תיבת העולם אין עונין אחריו אמן:

דברים · פתיחה

א ״אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו היושבים בשעיר ויראו מכם ונשמרתם מאד, אל תתגרו בם כי לא אתן לכם מארצם עד מדרך כף רגל וכו׳״, נראה לי בס״ד על פי הקדמה ידועה שכתבו המפרשים בשם חז״ל דיעקב אבינו ע״ה לקח חלקו ניסן אייר סיון, ועשו תמוז אב אלול, אך נתגבר יעקב אבינו ע״ה עליו וחטף ממנו את אלול ונשאר בידו תמוז ואב בלבד ולכך שלט בהם בזמן החרבן והרע לישראל בהם. אך לעתיד גם שתים אלו יקחו ממנו וישלטו בהם ישראל ויהיו שני חדשים אלו ימים טובים לישראל עד כאן דבריהם. גם ידוע מה שכתבו המקובלים ז״ל דקליפת עשו תפול בזמן

שיקח ממנו יעקב אבינו ע״ה אות וא״ו שהיא בסוף שמו וישאר בו עש ואז יתקיים בו (ישעיהו נ, ט) ״עש יאכלם״. גם ידוע מה שאמרו רבותינו ז״ל במדרש רבא ״מאד - זה היצר הרע״.

ב וזה שאמר ״אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו״, פירוש גם לעת עתה אתם לוקחים את אלול שהיה תחלתו חלק עשו, ״ויירא מכם״, ולכן צריך שבחודש הזה תהיו נשמרים מן היצר הרע הנקרא ״מאד״ כדי שלא תתגבר אדום שהיא אותיות מאוד, אך ״אל תתגרו בם״ לפגוע לרשת ארצם ״כי לא אתן לכם מארצם״ אלא עד ״מדרך כף רגל״ כלומר עד שתתגברו במעשים טובים שתהיו יכולים ליקח מהם אות וא״ו שהוא רגל רצה לומר סוף שמו של עשו. או יובן בס״ד ״עד מדרך כף רגל״ שיהיה נקצץ ונתקן הקו״ף דקנה ויהיה מן קנה - הנה. או יובן שיושלם הבירור דאז מטו רגלין ברגלין כמו שכתוב בזוהר הקדוש (ח״ב רנח, א).

ג נמצא לעת עתה אנחנו מצפים ליקח גם תמוז ואב שיהיו ימים טובים ודבר זה תלוי בתשובה ומעשים טובים, והנה ידוע מה שכתב הרב בית עובד ז״ל כי י״ב חדשים הם כנגד י״ב אותיות שם אדנ״י במלואם ואות א׳ מתחיל בניסן עיין שם, נמצא לפי זה תמוז ואב הם אותיות ד״ל די״ב אותיות הנזכרות, ובזה יובן בס״ד אשרי משכיל אל דל הם תמוז ואב שהם בחינת אותיות ד״ל דשם אדנ״י לתקנם ע״י תורה ומצוה ומעשים טובים דאז ביום רעה ימלטהו ה׳, ואיתא בזוהר הקדוש בחדשי החורף יש טבת ושבט שהם גם כן קשים והם כנגד תמוז ואב, ונודע כפי סדר האותיות יהיו טבת ושבט כנגד אותיות י״ו דאותיות הנזכרות, וגם אלו אחר שיותקנו תמוז ואב גם הם נתקנים ונמתקים וישתלשל בהם שפע רב נמצא תמוז ואב וטבת ושבט הם אותיות דליו ובזה יובן בס״ד יזל מים מדליו כלומר שפע גדול מחודשים שהם כנגד דלי״ו, וזרעו ישראל, במים רבים היא התורה:

ד והנה תמוז אב מספרם תאנה, ובזה יובן בס״ד נוצר תאנה לעת עתה יאכל פריה לעתיד לבוא, שיתהפכו לימים של טובה, ונודע כי החרבן וכל הרעות שהיה לישראל היו מסיבת עון עץ הדעת שהיה תאנה כמו שאמרו חז״ל, ועוד איכא דסבירא להו דגפן היה, ואלו ואלו דברי אלהים חיים דהוה הכי והוה הכי, ובזה יובן כי עץ השדה נתן פריו תאנה וגפן נתנו חילם, רצה לומר עץ השדה הם אילני סרק שעתידין להוציא פרי, יען כי תאנה וגפן שחטא בהם אדם הראשון נתנו חילם שנתקנו:

ה ולכן חודש זה נקרא אב שההוא עתיד להיות אב לכל חדשים, מאחר שנעשו בו רבות רעות מוכרח שיהיו בו טובות מרובות יותר מכל חדשים על דרך מה שאמר הכתוב שמחנו כימות עיניתנו, גם נראה לי נקרא אב שהוא יתוקן ויתגבר בזכות התורה כמו שאמרו רבותינו ז״ל אל״ף בית אלף בינה ולכן שבטו יששכר, והנה נודע כי תוקף ימים רעים של חדש זה הוא בכניסתו בלבד שהם תשעה ימים שיש בהם רי״ו שעות כמנין גבורה וכמנין אריה, לכן מזל חודש זה הוא אריה תוציא מהם ד׳ שעות שהוא שליש אחרון של יום תשעה באב שאז נולד המשיח מושיען של ישראל נשאר רי״ב שעות ונעשו רי״ב שעות אלו רעים לישראל בחרבן בשביל שבזו תלמידי חכמים כמו שאמרו רז״ל לא חרבה ירושלים אלא עד ביזו בה תלמידי חכמים, וידוע כי תלמיד חכם של ארץ ישראל נקרא ״רבי״ כמו שכתבו חז״ל כל רב מבבל וכל רבי מארץ ישראל, ומאחר שביזו את רבי לכך לקו ברי״ב שעות קשות אלו של תשעה ימים הנזכרים, והנה אנחנו בוטחים כי רי״ב שעות רעות אלו יתהפכו לעתיד לטובה שיהיו מספר אור״ה שעולה רי״ב ויתקיים בימים אלו ליהודים היתה אורה ושמחה וששון:

ו ובזה יובן בקהלת י״א ומתוק האור וטוב לעינים, כי שני חדשים תמוז ואב הם כנגד ב׳ עינים ימין ושמאל ועליהם כתיב עיני עיני ירדה מים וכמו שכתב רבינו ז״ל בשער הכוונות, וידוע כי החכמים מכונים בשם עינים, לכך הקב״ה תבע עלבונם בימים אלו של תמוז ואב שהם בחינת עינים, ולכך באיכה הקדים אות פה לאות עין על שבזו תלמידי חכמים שהם עינים, והתוקף של רעות הימים אלו היה ברי״ב שעות הנזכרות, שהם כמנין האור ולזה אמר ומתוק האור שיתמתקו רי״ב שעות ויהיו אור, ובזה יהיה טוב לעינים הם תמוז ואב שהם בחינת עינים, וזה שכתוב קול צופיך נשאו קול יחדיו ירננו, כי עין בעין יראו בשוב ה׳ ציון, כי בתמוז ואב שהם עין ועין יראו בשוב ה׳ ציון:

ז ועוד נראה לי בס״ד הטעם שנקרא חודש זה אב כי הוא תלוי בתיקון ב׳ אותיות ו״ה של השם ואות אל״ף של כסא, כי כאשר יושלם תיקון שלהם שיהיה השם שלם והכסא שלם אז גם הוא יהיה לטובה לששון ולשמחה, כי לכן עתה בימי החרבן אמרו רבותינו ז״ל משנכנס אב ממעטין בשמחה להיות דהשם חסר ו״ה המורים על השמחה כמו שאמרו רבותינו ז״ל בין ״וי״ ל״וה״ ניצול רבן יוחנן בן זכאי, ולכן נקרא אב רמז באותיות אב על אותיות השם וכסא, ובזה יובן אבן מאסו הבונים היתה לראש פינה, אב״ן ראשי תבות נכנס אב, הוא תשעה ימים הנכנסין בתחלה מאסו הבונים הם החכמים שנקראים בונים כמו שכתוב אל תקרי בניך אלא בוניך שגזרו בהם כמה דברים של צער ואבלות וכאשר נבאר, אך באמת היתה לראש פנה כי יהיה חודש זה אב לכל חדשים, ואל תחשוב שהמעלה שתהיה בו לעתיד תהיה ע״י בשר ודם שאין סופה להתקיים אלא מאת ה׳ היתה המעלה לחודש זה, והיא נפלאת בעינינו חלק התיבה לשתים וקרי בה ב׳ עינינו כלומר בשתי עינים של תמוז ושל אב, זה היום הידוע שהוא יום תשעה באב שהיה קשה

ביותר שבו נשרף ההיכל, עשה ה׳ לשון תיקון כמו ובן הבקר אשר עשה שהוא יתברך תקנו בידו ולא ע״י שליח, ולכן לעתיד נגילה ונשמחה בו בכפל המורה על הקיום:

ח ובזה יובן רמז הכתוב בשוב ה׳ את שיבת ציון וכו׳ אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה, אז יאמרו בגוים הגדיל ה׳ לעשות עם אלה, הגדיל דייקא שנתגדל באותיות ו״ה ואנחנו משיבין כן האמת הגדיל ה׳ לעשות עמנו על כן היינו שמחים כיון דנשלמו ו״ה המורים על שמחה, והנה לעתה הזורעים בדמעה שבוכים בתשעה באב, ברנה יקצורו לעתיד לבוא, הלך ילך ובכה עתה מביתו לבית הכנסת ומבית הכנסת לביתו בעבור החרבן, הנה הוא נושא משך הזרע כי בבכיה של תשעה באב יתוקנו ניצוצות של קרי וכמו שכתב הרב מועד לכל חי ז״ל, בא יבא ברנה בוא בהפוך הוא אב, יבא ברנה לעתיד נושא אלומותיו כי רבות רעות נעשו בו ועתה לעתיד לבוא יהיה נושא אלומותיו טובות מרובות:

דברים

א אמרו רבותינו ז״ל בר ישראל דאית ליה דינא בהדי עובד כוכבים ומזלות לשתמיט מניה עד ראש חודש אלול, ויש אומרים עד תשעה באב דהיינו עד אחר עשרה באב, וזו ההסברה היא עיקר דאין צריך להשתמיט עד ר״ח אלול אלא רק עד אחר עשרה באב, ובפרט כי בט״ו באב צריך לעשות שמחה מפני שיש עלוי לשכינה כמו שכתוב בזוהר הקדוש חלק ב דף קצ״ה, וכיון שעלה חודש זה ביום ט״ו לא ירד דמעלין בקודש, ובזה פרשתי בס״ד רמז הכתוב בן פרת יוסף בן פרת עלי עין בנות צעדה עלי שור, דידוע מה שאמרו רז״ל לא היו ימים טובים לישראל כט״ו באב וכיום הכיפורים שבהם בנות ישראל יוצאות וחולות בכרמים וכו׳ וכנזכר בתענית יעוין שם, וידוע מה שאמרו רבותינו ז״ל במדרש שכל ישראל נקראים בשם יוסף כמו שכתוב ״תחון שארית יוסף״, וזה שאמר ״בן פרת יוסף״ אלו ישראל שיהיה להם בן פרת עלי עין הוא חודש אב שהוא בחינת עין כנזכר לעיל, אע״פ שיש בו בכיה ואנינה, ואמר אימתי יהיה החן הזה בחודש אב שהוא בחינת עין ואמר בנות צעדה עלי שור, פירוש בזמן שבנות ישראל יוצאות וחולות בכרמים שהוא ביום ט״ו באב:

ב הא דאמרו ממעטין במשא ומתן מראש חודש עד תשעה באב היינו של שמחה כגון צרכי חופה אבל שאר משא ומתן של מסחר וכיוצא עושין כדרכן ואין חוששין, ואפילו צרכי חופה אם רוצה לקנות דבר שלא יוכל לקנותו אחר תשעה באב, או דבר שאין שהות לעשותו אחר תשעה באב מותר והוא הדין דבר שיוכל לקנותו אחר תשעה באב אלא שעתה נמצא לו בזול שאי אפשר לקנות בערך זה אח״כ מותר לקנות קודם תשעה באב:

ג הבנין אם אינו דבר הכרחי אין להתחיל מראש חודש, אבל אם התחיל קודם אין מפסיקין, ואם הוא דבר הכרחי שיש לחוש להפסד וכל שכן סכנה מותר להתחיל מראש חודש, וכן מעקה מותר להתחיל גם אחר ראש חודש, אבל ציור וכיור אפילו התחיל קודם אסור לעשות מראש חודש עד תשעה באב, ואפילו בקבלנות טוב להזהר, ואם כבר עשה הקבלנות אם יכול לפייסו בדבר מועט להמתין עד אחר תשעה באב, נכון הדבר ואם לאו מותר, והא דאסרו בציור וכיור היינו בין בציור וכיור שעושין בבנין בין מה שעושים בעצים במלאכת הנגרים, ואפילו שאר בנין שאינו ציור וכיור אם הבנין הוא להרווחה דינו כציור וכיור דאפילו אם התחיל קודם לעשות מראש חודש, מיהו בבית הכנסת יכולים לבנות אפילו ערב תשעה באב, ואפילו ציור וכיור דצורך מצוה הוא:

ד אף על גב דמדינא אין איסור בנשואין אלא מראש חודש עד תשעה באב, עם כל זה נהגו לאסור מן י״ז בתמוז אבל אירוסין ושדוכין מותר, ופה עירנו בגדד יע״א המנהג לעשות אירוסין אחר י״ז בתמוז אבל מראש חודש עד תשעה באב אין עושין אירוסין ושדוכין, ועיין שיורי כנסת הגדולה תקנ״א הגהות הטור אות ה׳ שיש נוהגין שלא לעשות אירוסין מן י״ז בתמוז וכן ראוי לנהוג:

ה אסור לעשות רקודים ומחולות מן י״ז בתמוז עד אחר תשעה באב, וראוי להזהיר את מנגנים ישראלים שלא ישוררו אצל הגוים, אבל משום איבה או אם זה המנגן אין לו מה לאכול שרי לנגן אצל הגוים בעבור שכרו, וכל זה אחר י״ז בתמוז אבל מן ראש חודש עד תשעה באב ישמטו עצמן לגמרי, וכן הוא הדין ביום י״ז בתמוז עצמו לא ילך בשום אופן, וההולכין בעבור שכרם אין רואין סימן ברכה, וכן צריך להזהר בעשרה בטבת בלילה וביום שלא לעשות רקודים ומחולות, ועיין אליה רבא סעיף קטן א׳ ואשל אברהם סוף סעיף קטן יו״ד ושאר אחרונים:

ו שבוע שחל בו תשעה באב אסור לכבס מדינא אפילו אינו רוצה ללבשו עתה אלא להניחו עד אחר תשעה באב, ואפילו אין לו אלא חלוק אחד אסור, וכן המכובסים מקודם אסורים בין ללבוש בין להציע בהם את המטה, ובמקומות שיש חום הרבה בזמן זה שמזיעין הרבה ומוכרחים להחליף הכתונת ובפרט הנשים כיצד יעשה ילבש קודם שבת את הכתונת המכובסת שיש לו שיעור שעה אחת ויפשטנה ויצניענה ללבוש אחר שבת בתוך שבוע זה שחל

בו תשעה באב, אבל אם שכח לעשות תקנה זו קודם שבת ונזכר ביום שבת לא יעשה כן ללבוש המכובסת שעה אחת ויפשטנה כדי ללבשה אחר שבת, דאם כן נמצא הוא מכין משבת לצורך חול, כיצד יעשה יפשיט הכתונת שעליו שלבש אותה בליל שבת וילבש במקומה המכובסת ותשאר עליו ולא יפשטנה ביום ההוא ואז אותה כתונת שפשט ביום שבת ילבשנה אחר שבת כי עדיין לא נעשה בה זיעה ולכלוך מאחר שלא לבש אותה זמן הרבה כן העלתי בסה״ק מקבציאל, וכן יעשה באנפלאות ושאר בגדים הצריך להם בשבוע זו: ואסור לכבס בשבוע זו אפילו מטפחות הידים והשולחן, ורק מטפחת שמקנח בה צואת החוטם מותר לכבס, ואנפלאות אסור לכבס ואסור ללבוש המכובסין ועיין בית דוד סימן של״ב, ואפילו בשביל הקטנים שלא הגיעו לחינוך אסור לכבס, אבל בגדים שמלפפין בהם הקטנים שמוציאין רעי ומשתינין בהם מותר לכבס, ויש נוהגין היתר בכבוס בגדי קטנים בני שלש שנים ואין למחות בהם, ורק צריך להזהירם שלא יכבסו הרבה ביחד וגם יכבסו בצנעה, ואסור לעברית לכבס בביתה לגוי מפני מראית העין דחושבין שהוא של ישראל, ואם ניכר שהם חפצים של גוי שרי, ויש להקל לכבס בביתה בצנעה ואפילו אינו ניכר שהם של גוי:

ז אף על פי דהכיבוס בשבוע שחל בו תשעה באב אסור אפילו ע״י גוי, מכל מקום אם חל תשעה באב ביום חמישי ואי אפשר לכבס ביום ששי התיר הגאון רב יעב״ץ ז״ל לכבס ע״י גוי כיון דאי אפשר לו לכבס בערב שבת, אבל ע״י ישראל אסור ועיין מחזיק ברכה ז״ל:

ח שבוע שחל בו תשעה באב אסור מדינא ללבוש בגדים חדשים ואפילו מנעלים חדשים אסור ללבוש בשבוע זו, ומצד המנהג אסור בכל זה מראש חודש:

ט תפירת בגדים וכיוצא אסור בשבוע זו, ויש להחמיר מראש חודש, וכן אומן ישראל אסור לעשות בין בשכר בין בחינם, וכתב במחזיק ברכה בשם הגאון יעב״ץ ז״ל דנכלל באיסור זה גם מלאכת טוייה ואריגה יעוין שם, ולכן היהודים שעוסקים במלאכת הגומ״א (אריגה) לארוג טוואיי״ק (גלילי אריג) אסור לעסוק בשבוע שחל בו תשעה באב ולכן כל אחד יזהיר את בני ביתו שלא לתפור שום בגד מראש חודש עד התענית ולא לארוג אפילו אנפלאות, ולא לעשות מלאכת הרקמה בבגדים כלל דכל אלו הם בגדים ממש והם תקון גמור, ונראה לי לא מבעיא ברקמה של חגורה דראויים ללבשה תיכף אחר מעשה הרקמה, אלא אפילו רקמה שעושין בשער״י (רקמת תחרה) על חתיכות בגדים כדי שאח״כ יעשה מהם בגדים ללבוש, שצריכין עדיין חיתוך ותפירה נמי אסור, ועיין לרבינו הרמ״א ז״ל בדרכי משה שכתב לא התירו אלא טויית החוטין הא בגד עצמו אסור, עיין שם, ועיין מגן אברהם סעיף קטן כ״ג הטעם שמותר לעשות אותם שקורין קרוג״ן (קיפולי צווארון) שאורגים בעצים משום דלאו בגד הוא עיין שם, ועיין להרב מועד כל חי סימן יו״ד אות ח״י, שכתב: יש להזהיר לחיטין ולעושין מנעלים שלא יתקנו מחדש, וגם לכל אחד בביתו שלא לתפור דבר חדש ולא לעשות גוראפי״ם (גרבים) וכו׳ יעוין שם:

מיהו ישראלים אומנים אשר מחייתם ממלאכה זו של תפירת בגדים, או מעשה רקמה שהם עושים לאחרים בשכר שנותנים להם הבגדים קודם ראש חודש מותר לעסוק בהם מראש חודש, ורק בשבוע שחל בו תשעה באב אסור אפילו נתנום קודם ראש חודש, ואם לא נתנום קודם ראש חודש צריך להזהר שלא לעסוק בהם מראש חודש וכל שכן בשבוע שחל בו תשעה באב דאסור מדינא, ועיין מגן אברהם סעיף קטן כ״ד ועיין מטה יהודא ואשל אברהם סעיף קטן כ״ה, מה שנרגש מסעיף ז׳ עיין שם, ומכל מקום אין אני מתיר בזה אלא במקום שאנחנו רואין שנהגו היתר בהביאום קודם ראש חודש, דבזה אני אומר להתיר להם לעסוק בהם מראש חודש מפני דאלו מחייתם על מלאכה זו ועושין לאחרים, ורק בשבוע שחל תשעה באב יש למנוע אותם, אבל במקומות שלא נהגו היתר ודאי צריך להחמיר להזהירם בכל גוונא, יען שאנחנו הספרדים בתר מר״ן ז״ל גרירן ומר״ן ז״ל לא חילק בהכי, וסבירא להו בכל גוונא אסור מדינא בשבוע שחל בו תשעה באב ואסור מכח חומרא מן ראש חודש וכמו שכתבתי בסה״ק מקבציאל: ואם זה בעל המלאכה אין לו מה לאכול, נראה לי דיש להתיר לו לעסוק גם בשבוע שחל בו תשעה באב וכמו שכתב הרב בית דוד ז״ל סימן ש״ך ששם לא אסור אלא בהיכא דאפשר לו לשכור עצמו אצל הגוים לעשות בשבילם יעוין שם, ולכן נראה דיש להקל הכא בפועל שאין לו מה לאכול:

י דבר קרוע וכן בגד שהותרה תפירתו מותר לתפור, וכן הוא הדין דמותר לתפור טלאי על הבגד ועיין מועד לכל חי סימן יו״ד אות י״ח:

יא לתקן השתי כדי לארוג בגדים נהגו לאסור מראש חודש עד תשעה באב, מפני שפסקה אבן השתיה ושמה הוא מלשון שתי ואסמכוה אקרא כי השתות יהרסון, ולאו דוקא בעושין לעצמן הוא דאסור אלא גם בעושין לאחרים נמי אסור משום מנהג בין בשכר בין בחינם וכנזכר בבית יוסף, ומכל מקום הנשים שטוות חוטין כדי לתפור בהם בגדים אם מחייתם היא ממלאכה זו שרי לטוות אפילו בשבוע שחל בו תשעה באב שאין במלאכה זו שמחה ולא דמי לתיקון השתי שהוא בתחלת אריגת הבגדים ואיכא שמחה וכנזכר בתרומת הדשן סימן קנ״ב וכן כתב בלבוש ז״ל, ואע״ג דנראה דלא התירו אלא בחוטים של תפירה, אבל חוטין הצריכין לשתי גם הטוייה שלהם אסורה וכמו שכתב הטורי זהב סעיף קטן ז׳, מכל מקום כתבתי בסה״ק מקבציאל דאלו שמחייתם בכך יש לסמוך על מה שכתב הרב מחצית השקל להקל להם, ועל כן פועלים של הטוויה ושזירה שקורין אותם בערבי

כבאבא״ת (פקעות חוטים) וכן אותם שקורין בלשון ערבי פתאתי״ל (פתילות) כיון דמחייתם ממלאכה זו אין למנוע אותם, ועיין מחזיק ברכה ז״ל מה שכתב בשם רב יעב״ץ ז״ל ואין ספר הנזכר מצוי אצלנו, וכתבתי שם בס״ד דמותר לארוג לולאות שקורין בערבי זרו״ר (לולאות), וכן פתילים שקורין סיג״ל (גדילים) וכן מה שקורין אוי״ה (רקמה), מפני דכל אלו אינם בגדים וכלים גמורים אלא עושים אותם לנאות בהם הבגדים ועיין מגן אברהם סעיף קטן כ״ג ואליה רבא וחיי אדם יעוין שם, וכל זה הוא בבני אדם שמחייתם ממלאכה זו, אבל בעלי בתים שעושין לעצמן ואפילו לצורך אחרים בשכר ואין מחייתם ממלאכה זו צריכין להזהר שלא לעשות מראש חודש עד תשעה באב, ועיין להרב עולת שבת דאפילו בנידון תרומת הדשן כתב למעשה צריך עיון, יעוין שם:

יב תספורת אסור מדינא בשבוע שחל בו תשעה באב אחד ראשו ואחד כל שער שבו, ויש נוהגין להחמיר מי״ז בתמוז, ובזקן כל שמעכב האכילה מותר, ואפילו אבי הבן וסנדק אסורין להסתפר בשבוע זו, ואסור לגדולים לספר לקטנים בשבוע זה, ואם חל תשעה באב יום ראשון או חל בשבת ונדחה הנה מר״ן ז״ל סתם להתיר בשתי השבתות בין שקודם התענית בין אחריו, ואע״ג דכתב יש מי שאומר דנהגו לאסור כל שבוע שלפניו חוץ מיום חמישי ושישי קימא לן כסתם מר״ן ז״ל, ולכן מותר לכבס ולספר בשבוע שלפניו, וכן נוהגים פה עירנו לכבס בשבוע שלפניו דאין כאן דין שבוע שחל בו תשעה באב, מיהו לענין תספורת ראוי להורות לעם כמנהג הזקנים שכתב הכל בו שלא להסתפר כלל לפני אותה שבת כדי שיכנס ליום התענית כשהוא מנוול, ופה עירנו אין אנחנו גוערים ביד המקילין בזה בחזקה ועיין מועד לכל חי אות כ״ה:

יג אין ליטול הצפרניים בשבוע שחל בו תשעה באב, אבל בערב שבת חזון מותר ליטול הצפרנים ועיין מועד לכל חי אות י״ג, ובסה״ק מקבציאל כתבתי אם הצפרניים עודפים על הבשר מותר ליטול אפילו בשבוע שחל בו תשעה באב, מפני שיש חיוב גדול ע״פ הסוד ליטלם וכמו שכתב רבנו ז״ל בעץ חיים שער פרצופי זכר ונקבה פרק א׳ וזה לשונו: מה שעודף מן הצפורן ויוצא לחוץ מכנגד הבשר זה צריך לחתוך דשם נתלים החיצונים ויונקים בתכלית לכן עונש המגדל צפרניים קשה מאד עד כאן לשונו, לכן אם הם עודפים ויוצאים לחוץ מותר לקצצם אפלו בערב תשעה באב, ועוד אמינא ולא מסתפינא דאם נזדמן לו אבלות של שלשים שלא היה יכול לקוץ בערב תשעה באב והגיע זמן קציצתם ביום תשעה באב שמותר לו לקוץ אותם ביום תשעה באב ולא ימתין עד אחר תשעה באב כדי שלא יתן שליטה לחיצונים לינק יותר בפרט יום זה שיש להם תגבורת בו, ועיין מגן אברהם סימן תקנ״א סעיף קטן י״א ותקנ״ד סעיף קטן ד׳ דבאבילות דצנעה תשעה באב קיל מאבל, ועיין אשל אברהם על כן יקוץ בצנעה:

יד לסרוק ראשו במסרק בלי חפיפה רק על שער יבש, יש אוסרין בשבוע שחל בו תשעה באב וכנזכר בשיורי כנסת הגדולה סימן תקנ״א הגהות בית יוסף אות ל״א יעוין שם, ומיהו זה אינו אלא באיש אבל באשה מותר ועיין אליה רבה ודגול מרבבה ואשל אברהם, ואע״ג דהגאון אשל אברהם צידד להקל גם באיש לסרוק בצנעה, נכון להחמיר משום דגם הוא רפיה בידיה, ולא שבקינן פשיטות הרב האוסר שהזכיר מהר״י ברונא ז״ל שהביא הכנסת הגדולה ז״ל:

טו אסור מכח המנהג לאכול בשר ולשתות יין בשבוע שחל בו תשעה באב, ויש נוהגין בזה מראש חודש ויש מן י״ז בתמוז, ופה עירנו בגדאד יע״א נוהגין איסור מליל שני של חודש אב עד ליל עשירי כי ביום תשעה באב נוהגין לשחוט טבחי מתא בשביל אכילת ליל עשירי, גם נהגו פה עירנו שגם בסעודת מילה אין אוכלים בשר בימים אלו:

טז נוהגין שלא לרחוץ כל גופו מראש חודש עד תשעה באב אפילו בצונן, והרגיל לטבול בכל ערב שבת יטבול גם בערב שבת חזון, וכן מותר לרחוץ פניו ידיו ורגליו בחמין בערב שבת חזון מי שרגיל בזה בכל ערב שבת, וכל רחיצה שהיא לרפואה מותרת בימים אלו אפילו בחמין, ולכן מעוברת שנכנסה בחדש התשיעי שדרכה לרחוץ בחמין כדי להקל מעליה צער לידה מותרת לרחוץ, וכן מי שצוהו הרופא רחוץ בחמין - רוחץ, ומי שדרכו לטבול אחר תשמיש המטה הרי זה טובל כדרכו, וכן הסנדק מותר לטבול, ומי שראה קרי מותר לטבול אפילו ערב תשעה באב, ורק יום תשעה באב אסור לטבול לדעת מר״ן ז״ל:

יז כתוב בספר יוסף אומץ אשכנזי בימי חרפי ראיתי מנהג פשוט שלא לקנות עצים אחר ראש חודש אב עד תשעה באב, אכן עתה רבים מקילים, והדבר ידוע שבימים ההמה היו מקפידים חכמי עירנו מאד על הדבר ומי שקנה עץ לוקחים אותו ממנו ונותנים לעניי הקדש עד כאן עיין שם, ואומרים טעם לדבר זה בשביל שבטלו עצי המערכה, וכמו שכתוב בירושלמי דנהגו הנשים דלא למשתי עמרא משום שבטולה אבן השתיה, וזה מנהג יפה. ואע״פ שאין למנוע בחזקה ביד המקילים נכון כל אדם שיזהר בכך שלא לקנות עצים הן לבנין הן להסקה מראש חודש עד תשעה באב, אבל לקנות קוצים קונים שקורין שו״ך וכיוצא להסקה אין בזה שום חשש:

יח ערב תשעה באב אחר חצות לא ילמוד תורה אלא מדברים שמותר ללמוד בתשעה באב, ואם חל בשבת יש כמה דעות חלוקות בספרי אחרונים ויש לסמוך על סברת המקילין, וכן אני נוהג כסברת המקילין:

יט בסעודה המפסקת אסור לאכול שני תבשילין, אפילו מין אחד, ורק אחד עבה ואחד רך נמי חשיב שני תבשילין, ואפילו בשל דבר הנאכל כמו שהוא חי כגון תפוחים וכיוצא שבישלום בסוכר חשיב תבשיל, ואפילו אם בשל תמרים ועשאם דבש שקורין בערבי סילא"ן, ואפילו אם בשל סוכר ותקנו וסננו ועשאו משקה שקורין שיר"א (סירוף) גם כן חשיב תבשיל, כיון דאחר בשולו נעשה בו טעם אחר וגם קונה לו שם חדש, ואין לאכול ביצה עבה וביצה רכה דנסתפקו בזה האחרונים ז"ל אם חשיב שני תבשילין, ואם בשל מין אחד בשתי קדרות הריטב"א מתיר והרב חבי"ב ז"ל בתשובה אוסר וכמו שכתב בספר כנסת ישראל דף ל"א עמוד ד', וכל תבשיל שדרכם לבשלו שני מינים יחד כגון אורז ועדשים שקורין כג'ר"י וכיוצא בזה חשיב תבשיל אחד ומותר, וכן הוא הדין המבשלים אורז ומניחים בו אפונים שקורין חומץ (חומוס) דחשיב תבשיל אחד כיון שדרכו בכך תמיד וכן כיוצא בזה אבל אורז שאוכל עמו ביצים קלויים חשיב ב' תבשילין ואסור:

ופירות חיים יכול לאכול כמה מינים, וכן יכול לאכול פירות חיים עם התבשיל ביחד וכן יכול לאכול עם תבשיל אורז חלב חמוץ שקורין בערבי לב"ן, ובלשון אחר יגורט"י דאף על פי דדרכם לחמם החלב על האש קודם שנקפה אין חמום זה עושהו בתורת תבשיל מפני שאינו משתנה טעמו ושמו ומראהו בבשול זה על האש ורק מתחמם, על כן זה הלב"ן שקורין יגורט"י חשיב כפירות חיים ומותר לאכלו עם תבשיל של אורז ועדשים ביחד, מיהו טוב להתרחק מזה כדי למעט הנאותיו בסעודה זו, וכמו שכתב הרב מחזיק ברכה ז"ל שאין נכון לאכול סלאט"ה עם התבשיל בסעודה זו:

והגבינה אם אכלה חיה הרי זו כפירות חיים, אבל אם בשל הגבינה יש לה דין תבשיל ואסור לאכלה עם תבשיל אחר, ואע"ג דמותר לאכול פירות חיים כמה מינים מכל מקום נכון למעט הנאותיו בסעודה זו ולא ירבה בפירות ורק יאכל פרי הצריך לו בשביל התענית, כמו פרי שקורין רק"י (אבטיח) שצריך מאד במדינות אלו בשביל החום:

כ בסעודה המפסקת לא ישב על גב כרים אלא על מחצלת או כסות דק, ולא ישב על קרקע ממש כי דבר זה קשה הוא ע"פ הסוד, ומותר לישב על גב נסר שאינו גבוה טפח ועיין מועד לכל חי אות ל"ה, ולא ישבו שלשה ביחד לאכול בסעודה זו כדי שלא יתחייבו בזימון, והטעם נראה לי כי זימון מורה על קביעות ואנחנו אין רוצין שיהיה קבע לסעודה זו שהיא בשביל האבל כי מקוים שיבא הגואל ויבנה בית המקדש במהרה בימנו אמן ונעשה סעודה של שמחה וששון:

וכל דברים הנזכרים הן של אכילת שני תבשילין, הן בענין הישיבה לא נאמרו אלא בסעודה המפסקת שאינו אוכל אחריה סעודת קבע, וגם שהוא אוכל אחר חצות, אבל אם דעתו לאכול אחריה סעודת קבע, או שאוכלה קודם חצות, אין צריך להזהר בכל האמור לעיל:

כא לא ילכו יחפים ממש בתשעה באב, אלא ילבשו מנעל של בגד אבל של עור אסור, ואם נגע בידיו בזה המנעל צריך נטילה כדין נוגע במנעל של עור:

כב בתשעה באב לא ירחוץ ואפילו להושיט אצבעו במים אסור, ובנטילת ידים של שחרית או של בית הכסא יטול עד סוף קשרי אצבעותיו, ואם היה לכלוך בידיו או פניו מותר לרוחצו וכן מי שדרכו להיות עיניו דומעות ובבוקר אחר שיקיץ משנתו יהי הלכלוך בגבות עיניו מותר לרחצם, וכן מי שיש לו חולי עינים ודרכו לרחצם במים קרים בשביל רפואה מותר, וכן המבשלות מדיחים הבשר והירקות במים כדרכן ואין חוששין:

כג תשמיש המטה אסור בתשעה באב, ולכן אסור לישן במטה אחת עם אשתו, ונכון שלא יגע בה בלילה, ולהושיט דבר מידה ידו משום "לך לך אמרין נזירא", ואין מברכין בתשעה באב שעשה לי כל צרכי משום דכולם יחפים וכמו שכתב רבינו האר"י ז"ל, וליל תשעה באב ישים אבן תחת הכר שישים ראשו עליו, ואם דרכו לשכב על שנים ישנה מנהגו וישכב על אחד:

כד אין שאלת שלום בתשעה באב, והוא הדין דאסור לשלוח דורון זה לזה הן מאכל הן לבוש וכנזכר במגן אברהם וכמה מקומות, מיהו לעני שהוא נצרך מותר לשלוח לו כי זהו תורת צדקה וכנזכר ברוח חיים, ומלאכה אסורה בין בלילה בין ביום, ולחלוב הפרות אם אפשר ע"י גוי יעשה ואם לא יחלוב הוא בעצמו:

כה ביום תשעה באב יניח ציצית ותפילין רש"י ור"ת בבוקר בביתו ויקרא קריאת שמע בלבד, ואח"כ ילך לבית הכנסת להתפלל עם הציבור ואותם שנוהגים לעשות זאת עד זמן המנחה לאו שפיר עבדי, ופרשת קדש ופרשת והיה כי יביאך יש נוהגים לאומרם בתשעה באב ויש שאין אומרים אותם וכל אחד יעשה כמנהגו בזה, גם בליל תשעה באב אחר חצות אומרים תיקון רחל בלבד, אבל ביום אין אומרים תיקון רחל אע"פ שדרכם לאמרו בכל יום אחר חצות מיום י"ז תמוז ואילך, וכן ביום ערב תשעה באב אומרים אותו ביום אחר חצות ועיין יוסף אומץ סימן כ"ה:

כו בעמידה של ערבית ושחרית אומרים ברכת שים שלום כדרכן בכל יום, ולא יקצרו אותה לאומרה כפי מה שנדפס בסדורים, וכן אני מורה בציבור בכל שנה, ורק החזן בחזרה של שחרית יאמר כפי הנוסח הכתוב בסידורים כי הנחתי המנהג בחזרה כאשר היה מקדמת דנא, גם עוד המנהג פה עירנו בגדא״ד לומר האזינו במקום שירת הים וגם בדבר זה לא שניתי מנהגם של הציבור, ורק אני אומר שירת הים כמו כל יום ושירת האזינו אני אומר אותה אחר העמידה, וכן עושים החכמים ויראים ואנשי מעשה:

כז חולה האוכל בתשעה באב אם היתה אכילתו מזמן מנחה גדולה יאמר נחם במקום רצה והחליצנו, ואומר ותבנה ירושלם עיר הקודש במהרה בימינו ברוך אתה ה׳ מנחם ציון בבנין ירושלים, וכן הנוסח של החתימה בנחם שאומרים בעמידה לחתום כן מנחם ציון בבנין ירושלים ולא כפי מה שנדפס בסידורים:

כח יש מתחסדים ליטול ידיהם בנטילה גמורה אחר חשיכה במוצאי תשעה באב בשביל שביום לא עשו נטילה גמורה אלא עד קשרי אצבעות וכך אנחנו נוהגים, אך אין זה חיוב משורת הדין, וצריך להזהר לברך במוצאי תשעה באב ברכת הלבנה בשמחה ויאמר בקול נעים בחדוותא דלבא דוד מלך ישראל חי וקיים:

ואתחנן · פתיחה

א ושמרת את המצוה ואת החוקים ואת המשפטים אשר אנכי מצוך היום לעשותם (דברים ז, יא), נראה לי בס״ד דידוע תרי״ג מצות הם שלשה מינים יש נקראים חוקים שאין להם טעם ואין השכל מחייב אותם, ויש נקראים מצות בסתם שיש להם טעם, אך אין השכל מחייב אותם שאם לא ציונו השם יתברך לא היינו עושים אותם מדעתינו, ויש נקראים משפטים שיש להם טעם והשכל מחייב אותם שגם אם לא היינו מצווים מאת השם יתברך היינו מחויבים לקיימם מדעתנו וידוע דאי אפשר לאדם אחד לקיים כל התרי״ג מצות בפועל אך ע״י המחשבה שהוא יושב ומצפה אימתי תבוא לידי מצוה זו ואקיימנה או הלואי שהייתי שייך במצוה זו ואקיימנה נחשב לו בזה כאלו קיים כולם ולפי זה אפשר שביום אחד יקיים האדם כל תרי״ג מצות אם יהיה מחשב על כל מצוה בפני עצמה וזה שכתוב ״ושמרת את המצוה״ מלשון ״ואביו שמר את הדבר״ (בראשית לז, יא) שתהיה מצפה למין הנקרא בשם מצוה בסתם ולמין הנקרא בשם חוקים ולמין הנקרא בשם משפטים דאלו הם כללות כל תרי״ג מצות הנה בזה תרויח אפילו היום הזה כלומר ביום אחד בלבד נחשב לך כאלו עשיתם בפועל:

ב נמצא דתרי״ג מצות הם שלשה מינין הנקראים מצות וחוקים ומשפטים כאשר פרט אותם הכתוב כאן וכנגד שלשה מיני מצות אלו נתן השי״ת לאדם שלשה מיני הנאה: האחד - הנאת הטעם שהוא בפה והשני - הנאת הריח הטוב שהוא בחוטם, והשלישי - הנאת מראה הטוב שהוא בעינים, ושלשתם מצויים בגשמיות בעולם הזה אך עיקר הנאה שיחיה בה האדם בעולם הזה הוא הנאת אכילה ושתיה שהיא בפה שעומד תחתון וכשיפטר האדם מעולם הזה התחתון תתבטל ממנו הנאה זו שבפה ויחיה בגן עדן בהנאת הריח כי שם בגן עדן התחתון תתלבש הנפש בגוף ממש אך הוא חומר זך שאינו צריך לאכילה ושתיה אלא יחיה ויתקיים על הנאת הריח הטוב שמריח בגן עדן התחתון כנודע וכתבתי בספרי הק׳ רב פעלים דזהו הטעם דנוהגין פה עירנו בגדאד יע״א שבתוך שנים עשר חודש מביאים יורשי הנפטר מי ורדים או שושנים או מיני עשבים שיש להם ריח טוב ואוחזים אותם ועומדים בפתח בית הכנסת כדי שיברכו הנכנסין והיוצאים גם דרכם להחזיר אותם על כל הקהל שיברכו עליהם ומשתדלים לזכות את הרבים תמיד בבוקר ובערב בברכה זו של הריח בתוך שנים עשר חודש מפני דהנפטר נפשו בגן עדן התחתון דשם נהנה וניזון מן הריח הטוב לכך תועיל לו ברכת הריח במנוחת נפשו יותר משאר ברכות גם יש טעם בברכת הריח למנוחת נפש הנפטר מפני כי גם בהיותו בחיים חיותו בעולם הזה יש הנאה לנשמה מן הריח, כמו שאמרו רבתינו ז״ל (ברכות מג:) על הפסוק (תהילים רנ, ו): ״כל הנשמה תהלל יה״ איזהו דבר שהנשמה נהנית בו זה הריח והא בהא תליא דהנשמה נהנית מן הריח בעולם הזה מפני שזהו מזון שלה אח״כ בגן עדן, ושם בספר הק׳ הנזכר העלתי בתשובה לאותם הנוהגים להעמיד בבית האבל אדם עומד בסמוך לפתח ובידו כלי מי ורדים כדי שיברכו הבאים שם ביציאתם אין בזה משום חשש משום הא דכתב בשולחן ערוך יורה דעה סימן שע״ח סעיף ח׳, דהתם איירי להביא לפני היושבים אצל האבל בשמים או מוגמר שהוא תענוג של שמחה דלא שייך זה באבל מה שאין כן זה שתופס כלי של מי ורדים בידו הרחוק אצל בית האבל שכל אחד מברך ומריח לעצמו זה ניכר שעושין בשביל הברכות למנוחת נפש הנפטר ואין כאן חשש הנזכר:

ג ואחר עליה של גן עדן התחתון יש עליה גדולה ממנה שהיא בגן עדן העליון ושם הנשמה נזונת בראיה שמסתכלת בזיו השכינה ועל זה אמאו רבותינו ז״ל (ברכות יז.): עולם הבא אין בו אכילה ושתיה אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנין מזיו השכינה והוא הנאה בעינים שלהם ולכן עשה השם יתברך שלשה איברים אלו - פה חוטם עין - זה למעלה מזה כפי סדר מדרגות ההנאות שיש לאדם בזה אחר זה כאמור. ובזה פירשתי בס״ד רמז

הכתוב (בראשית מט, מב) "בן פרת יוסף בן פרת עלי עין" כי הצדיק נקרא יוסף על דרך שאמאו רבותינו זכרונם לברכה (שבת קנב.): תלמידי חכמים כל זמן שמזקינין דעתן מתוספת עליהם ואחר עולם הזה הוא בן פרת בגן עדן שיש לו חן מחודש בהנאתו להיות ניזון מן הריח ואחר חן זה עוד יש לו חן נוסף וזהו בן פרת עלי עין שיהיה נזון ונהנה בראיית העין וזהו תכליתת הנאתו:

ד ולכן צריך האדם להזהר בעולם הזה בפגם המגיע לעיניו יותר מכל האיברים יען כי כל אבר שחוטא הגוף בו הנה הוא פוגם כנגדו באבר של נשמתו ומאחר שתכלית המעלה של הנאת נשמת האדם הוא בעינים לכך צריך לקדש ולטהר העינים שלו בהיותו בעולם הזה יותר מכל איברים שלו:

ה ובזה מובן ענין המעשה דרבי מתיא בן חרש שהביא בעל "סדר הדורות" (ח"ב ערך ר' מתיא ב"ח) בשם מדרש אבכיר (בילק"ש פרשת ויחי לפסוק הנ"ל) וזה לשונו: רבי מתיא בן חרש היה יושב בבית המדרש ועוסק בתורה וזיו פניו דומות לחמה וקלסתר פניו למלאכי השרת מפני שמימיו לא נשא עיניו באשה פעם אחת עבר שטן ונתקנא בו אמר אפשר אדם כזה לא חטא אמר לפני הקב"ה רבונו של עולם רבי מתיא בן חרש מה הוא לפניך אמר לו צדיק גמור הוא אמר לו תן לי רשות ואסיתנו אמר לו אין אתה יכול לו ואעפ"כ לך הלך ונדמה לו כאשה יפה שלא היה כדמותה לעולם מימות נעמה אחות תובל קין (בראשית ד, כב) שטעו בה המלאכים הנפילים ועמד לפניו כיון שראהו הפך פניו לאחוריו ועמד לצד שמאל והפך פניו לימין והיה מתהפך לכל צד אמר רבי מתיא מתיירא אני שמא יתגבר עלי יצרי ויחטיאני קרא לתלמיד שהיה משרת לפניו ואמר לו לך והביא לי אש ומסמר והביא לו וביער המסמר באש ונתנו בעיניו ונסתמא וכשראה השטן כך נזדעזע ונפל לאחוריו באותה שעה קרא הקב"ה למלאך רפאל ואמר לו לך ורפא את מתיא בן חרש בא ועמד לפניו אמר לו מי אתה אמר לו רפאל ששלחני הקב"ה לרפאות עיניך אמר לו הניחני מה שהיה היה חזר לפני הקב"ה אמר לו כך וכך אמר לי אמר לו הקב"ה לך ואמור לו אני ערב שלא ישלוט בו יצהר הרע מיד ריפא אותו עד כאן. וכתב הרב ז"ל שם מדברי המקובלים ז"ל וזה לשונו: רבי מתיא בן חרש היה פלטי בן ליש שלקח את מיכל בת שאול ונעץ חרב בינו לבינו (סנהדרין יט:) ועם כל זה לא היה לו לעכבה דהיה לו לאמר לשאול המלך עליו השלום: אין אני רוצה ליקח אותה ובמקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב (ברכות יט:) ועל זה נאמר (מיכה ב, ט): "נשי עמי תגרשו מבית תענוגיה" ואע"פ שלא נגע בה מכל מקום בעל כרחו נהנה ממראית עין שזנו עיניו במה שאינו שלו כי אצלו היתה יושבת ושוכבת ולכן רצה עתה לתקן דבר זה ונתגלגל ענין זה לידו כדי שיצער עצמו ויעור עיניו: ובעבור זה נמסר בתחילה ביד השטן להסיתו והוא נתאזר נגד יצרו ולא רצה להביט בפניה ושניהם פלטי ומתיא היו ניצוץ יוסף הצדיק עליו השלום עד כאן לשונו יעוין שם: והנה בזה הדבר שכתב הרב ז"ל בשם המקובלים ז"ל יש לתרץ בס"ד דקדוק גדול שיש במאמר הנזכר דאמר השטן אפשר אדם כזה לא חטא דנראה מדבריו אדם כזה ראוי שיחטא ולהכי קא מתמה ובאמת הדבר להפך דאדם כזה שהוא צדיק גמור ראוי שלא יחטא, אך יובן בס"ד הענין על פי מה שכתב רבינו האר"י ז"ל במאמר (שבת קיח:) אבוך במאי זהיר טפי? שהיו שואלים חכמי התלמוד זה לזה . דהכונה הוא כל צדיק שיבוא בגלגול כדי לתקן דבר אחד יהיה נזהר באותו הדבר בתכלית ומוסר עצמו עליו וכמו ענין בריה דרב ספרא בזוהר תרומה (דף קסו.) שהשליך עצמו מן הגג כדי לענות קדיש והיינו בשביל שבא בגלגול בעבור אותו ענין ולכן היו החכמים שואלין זה מזה אבוך במאי זהיר טפי כדי שבזה יכירו בשביל איזה דבר בא בגלגול וכנזכר כל זה בשער הגלגולים יעוין שם והנה השטן ראה דרבי מאיר עליו השלום היה נזהר בענין ההסתכלות בתכלית כי מקטנותו היה נשמר שלא לראות פני אשה אפילו בהעברה בעלמא וראה שהיה לו בזה הדבר חסידות נפלאה שלא נמצאת בשאר צדיקים לכך אמר אדם כזה שהוא מתחסד בראיית הנשים חסידות נפלאה שנזהר מאד יותר מחבריו אפשר היה זה אצלו על מגן, שלא חטא בדבר זה של הסתכלות בגלגול הקודם כי השטן יודע דשמירה ואזהרה בדבר אחד יותר מן ראוי היא מוכחת שבגלגול הקודם חטא בדבר זה וכמו שכתב בשם רבינו האר"י ז"ל לעיל ולכן אחר שהכריח מצד שקול הדעת דודאי חטא בדבר ההסתכלות בגלגול הקודם או חשב שודאי עתה בגלגול זה יוכל להחטיאו בדבר זה ולכך נדמה לו כאשה יפה מאד ועם כל זה לא יכול לו נמצא לפי האמור דפלטי הוצרך להתגלגל ולסבול צער הגדול הזה של עוורון עינים שעוור אותם בידים בגחלת של ברזל שהוא צער דאי אפשר לאדם לסבלו, וכל זה בעבור הזנת עינים שלו שזנו מן ראיית אשה שאינה שלו בעל כרחו ושלא ברצונו, והדבר יפלא על מה היתה כל החרדה הזאת שהוצרך להתגלגל כדי לסבול צער הגדול הזה, אך כפי האמור מובן שפיר מפני שתכלית הנאת הצדיקים והזנתם הוא בעינים שלהם בגן עדן העליון לכך צריך לדקדק בדבר הנוגע לעינם אפילו בעבור דבר קל כחוט השערה לסבול עליו צער קשה ומר מאד כדי לנקותם ולזככם היטב היטב לגמרי:

ו והנה כבר אמרנו דאע"ג דעיקר חיות האדם בעולם הזה תלויה בהנאה שבפה שהוא אכילה ושתיה, עם כל זה נתן הקב"ה לאדם בעולם הזה הנאה בריח החוטם, והנאה בראיה בעינים, ולכך בכל שלשה מיני הנאות אלו תקנו חכמינו זכרונם לברכה ברכות, מפני כי היצר הרע מתגרה יותר באבר שיש בו הנאה לאדם, וע"י הברכות אשר נתקנו בהנאות שלשה איברים אלו אז נשמרים איברים אלו מנזק היצר הרע המתגרה בהם, ולכך כמו שנתקנו ברכות על אכילה ושתיה שבפה, כך נתקנו ברכות על הריח שבחוטם, וכן נתקנו גם כן ברכות על ראיה שבעינים וכאשר נבאר הלכותיהם בשבת הבאה בעזרת השם יתברך:

ואתחנן

א על הנאת הריח צריך לברך וסמכו זה אקרא בפסוק "כל הנשמה תהלל יה" (תהילים קנו, ו), איזהו דבר שהנשמה נהנית ממנו זה הריח (ברכות מג:), דאע"פ שהגוף נמי נהנה ממנו עם כל זה הנאת הנשמה מן הריח היא יותר מרובה מהנאת הגוף כי הנאת הגוף מסתלקת תיכף ומיד כשיעבור הריח אבל הנאת הנפש מן הריח מתמדת ונשארת כוחה בה, ומטעם זה אין מברכין על הריח ברכה אחרונה מפני כי אצל הגוף הנאה מועטת היא שעוברת ממנו תיכף ודמי לאכילה שאין מברכין עליה ברכה אחרונה אחר העיכול שנתעכלה, ומטעם זה גם כן אין מברכין שהחיינו על הריח אע"פ שהוא בשמים אשר יתחדשו משנה לשנה, מפני שהנאת הריח אצל הגוף היא הנאה מועטת, ואע"פ שאצל הנפש היא הנאה מרובה לא שייך לברך שהחיינו בעבור הנאת הנפש כי הנפש נצחית ולא תמות ולא שייך לגבי דידה ברכה של שהחיינו וכנזכר בפוסקים ז"ל:

ב אסור ליהנות מריח טוב עד שיברך קודם שיריח, ואם הוא מסופק אם בדבר זה יש ריח טוב או לאו, או אם הוא מסופק בעצמו אם ירגיש בריח כי לפעמים יהיה לאדם חולי נשל"ה (נזלת) ולא ירגיש חוש הריח שלו, הרי זה מריח קודם כדי לידע ואח"כ יברך ויריח כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה וכנזכר בחסד לאלפים:

ג יטול הבשמים בידו הימנית ויברך, וכמו שכתבתי לעיל גבי ברכה של אכילה ושתיה שצריך ליטול בימין דבר שהוא מברך עליו, ובספר כתר מלכות כתיבת יד כתוב טוב שהאדם ירגיל עצמו בכל פעם שיריח לומר בעת שמריח פסוק זה, והוא: "ריח נחוח אשה לה'", מפני שבפסוק זה נרמזו כל כוונות של הריח, וירגיל בכך בין בחול בין בשבת:

ד ברכת אכילה ושתיה קודמת לברכת הריח, והיינו דוקא אם שניהם לפניו, אבל אורחים שבאים בבית בעלם הבית ומביאים להם מיני בשמים תחלה, ואח"כ מביאים להם משקה או פירות אין צריכין להמתין אלא יברכו תיכף על הבשמים שלפניהם:

ה אם זה שהוא מריח בו הוא עץ או יוצא מן העץ מברך עליו בורא עצי בשמים, ואם הוא עשב מברך עשבי בשמים, ואם אינו לא עץ ולא עשב כמו מיס"ך (מוסק - שמן המור) או עמב"ר (תבלין הודי חריף) וכיוצא מברך מיני בשמים, וכן אם הוא מסופק בו בין עץ לעשב או שיש בו מחלוקת יברך בורא מיני בשמים, כי ברכה זו של מיני בשמים הוא כנגד ברכה של שהכל שאמרנו גבי אכילה: והסימן לידע ולהבחין בין מין עץ לבין מין עשב זה הכלל כל שהקלח שלו קשה ונשאר הקלח משנה לשנה ואין עליו יוצאין משרשיו אלא מגזעו וכל שכן מעציו הרי זה מין עץ לכולי עלמא, ומברך עליו עצי בשמים, וכל שהקלח שלו רך כירק או אפילו שהוא קשה אינו נשאר הקלח משנה לשנה הרי זה מין עשב ומברך עשבי, ויש אומרים דאפילו אם הקלח רך אם הוא נשאר משנה לשנה הרי זה מין עץ, וכל כהא דיש מחלוקת יברך מיני בשמים:

ו על הקלאביאינה שקורין בערבי ורד אל קנפי"ל (ורד שיח ריחני) מברכין עצי בשמים, ואע"ג דבספר זכור לאברהם הביא בשם מעם לועז (פרשת תולדות) לברך מיני משום שהוא ספק, הנה זה הגדל פה עירנו בגדא"ד יע"א אין בו ספק יען הקלח שלו קשה ואין העלין יוצאין מן השרשין וגם הוא נשאר משנה לשנה, וכן על קרנפ"ל (ציפורן) הבא ממדינת הים יברכו עצי בשמים דכן המנהג פשוט פה עירנו יע"א מזמן עטרת ראשי הרב מו"ר זקני רבינו משה חיים ז"ל כשהיו הולכין קהל רב להשתטח בכל שנה על מצבת יחזקאל הנביא ע"ה ששם אין הדס ומברכין בהבדלה במוצאי שבת על קרנפ"ל עצי בשמים, וכן עשו כשהלכו לברוח בזמן הדבר, לא תקום פעמיים צרה, וזה המנהג ברור ופשוט פה עירנו:

ז על הזא"ר שקורין בערבי קדא"ח (ניצני פרחים) הן של אתרוג הן של לימוני"ם הן של נארינ"ג (פרי הדר קטן חמוץ) יברך עצי כמו שכתב בזכור לאברהם, ועל הורד שקורין בערבי ראסק"י (שושנה ריחנית) יברך עצי וכן המנהג פשוט פה עירנו:

ח על מינקש"י (עשב בר ריחני) שקורין בערבי בנפש"ה יברך "מיני" משום דיש בזה פלוגתא וכן אנחנו נוהגים פה עירנו לברך על בנפש"ה "מיני" בפני הספק, אבל על עשב שקורין בערבי ריחא"ן (עשב ריחני) יברך "עשבי" לכולי עלמא, ועל הרוד"א שקורין בערבי סדא"ב נמצא פה עירנו בגדא"ד אין בו ריח טוב כלל ואין מברכין עליו כלום, ואם היו מינים של עצי ועשבי מחברים יחד באגודה אחת והריח שלהם יוצא מעורבב משניהם יברך מיני, אבל אם מובדלים באגודה שיוכל לצמצם בחוטמו כל מין בפני עצמו יברך על כל מין ברכתו:

ט אם במקום עצי או עשבי או מיני בירך שהכל נהיה בדברו יצא, ואם בירך על עצי ברכת עשבי או במקום עשבי בירך עצי לא יצא, במה דברים אמורים במין שהוא עשבי לכולי עלמא ועצי לכולי עלמא וטעה בהם בעת ברכה, אבל אם היה זה במין שיש דסבירא להו באותו פרי דברכתו עצי מפני סימן אחד של עצי נמצא, ואנחנו מברכים עליו מיני משום ספק ברכות להקל דאיכא דסבירא להו שצריך לברך עשבי הנה אם הטעות של הברכה היה בזה שבירך עליו עצי או בירך עליו עשבי לא יחזור ויברך מיני, משום דלמאן דאמר זה צריך לברך עצי והוא בירך עצי, או למאן דמאר זה צריך לברך עשבי

והוא בירך עשבי יצא ידי חובה ואין יחזור ויברך מיני הא הוי ברכה לבטלה, כיצד יעשה יהרהר ברכה של מיני בלבו ויריח, או יברך מיני בלי שם ומלכות ויהרהר שם ומלכות בלבו ועיין חיי אדם:

י אם יש לפניו מין עץ בודאי ועוד יש מין שהוא ספק עצי ספק עשבי יברך על הספק תחלה ברכת מיני, ואח״כ יברך עצי על עץ ודאי, ואם יש לפניו מין עץ ודאי ומין עשבי ודאי ויש עוד גם כן מין אחר שהוא ספק עצי ספק עשבי אם הוא בחול יברך על הודאין ויכוין לפטור את מין שהוא ספק, ואם בשבת יברך על מין הספק ברכת מיני תחילת הכל ואח״כ יברך עצי על עץ דוודאי ויברך עשבי על עשב הוודאי וכאשר כתבתי לעיל בפרשת פנחס (הלכה טז) גבי ברכת האכילה יעוין שם:

יא אם שלק הבשמים והוציא השמן מהם כדרך שמוציאן שכר מן התמרים וכיוצא, מברך על היוצא ברכה כיוצא בהם שאם הבשמים הם מין עץ יברך עצי ואם עשב יברך עשבי, ושמן אפרסמון מפני שגדל בארץ ישראל קבעו לו ברכה בפני עצמו לברך בורא שמן ערב:

יב מברכים על המוגמר דהיינו בשמים שעושים על הגחלים להריח בהם משיעלה קיטור עשנו, אבל לא יברך קודם שיעלה קיטור עשנו וגם בזה הברכה כפי הבשמים אם מין עץ עצי ואם מין עשב עשבי, במה דברים אמורים המוגמר שעושין להריח אבל מה שעושין לגמר בו הכלים אין מברכין עליו כיון דאין עשוי להריח בעצמו אלא כדי ליתן ריח בכלים, וכן הוא הדין מה שעושין לרפואה דאין לברך, והוא הדין נמי דאין לברך על בשמים שנכנס בהם לבית הכסא או שהובאו להעביר הסרחון או להעביר זוהמת הידים:

יג בשמים שמונחים בחדר לסחורה אפילו כשנכנס שם נכנס להריח אין מברך, ורק אם נוטלן בידו יברך עליהם, מיהו אם נכנס לחנות של בשמים ונתכוון להריח מברך משום דבחנות חשיבי עומדין להריח דניחא ליה לבעל החנות שיריחו בני אדם ויקנו ממנו:

יד ריח שאין לו עיקר כגון שהיו בשמים מונחים בכלי וקלט הכלי את הריח ונשה בו ריח טוב כיון דאין ממשות של בשמים בכלי לא יברך, והוא הדין אם קלטו אצבעותיו ריח טוב דלא יברך:

טו כל פרי הראוי לאכילה ויש בו ריח טוב אם נוטלו להריח בו, או אפילו נוטלו להריח בו ולאכלו מברך הנותן ריח טוב בפירות, ויש אומרים אם הפרי עומד לאכילה והובא לפניו לאכלו שאם לא היה רוצה לאכלו לא היה מביאו כדי להריח אין לברך עליו כשהוא מריח ויש לחוש לדבריהם משום ספק ברכות להקל ואין לברך אלא דוקא אם מביאו לפניו כדי להריח בו דוקא, וכן המנהג פשוט פה עירנו כאשר מביאים לפניהם פירות שיש בהם ריח טוב לאכילה אין מריחים בהם כדי שלא יברכו על הריח, ולפי זה אדם חולה וכיוצא שמביאים לו פרי שיש בו ריח טוב להריח דוקא ולא לאכלו צריך לברך לכולי עלמא כי זה הוא דינא בגמרא בברכות דף מ״ג עמוד ב׳, וכאשר העליתי בספרי הק׳ רב פעלים מיהו כתבתי שם שאנשי מעשה נמנעים מלהריח בשום פעם בפרי אפילו אין רוצים לאכלו אלא רק להריח, מפני שיש פלוגתא בנוסח הברכה כי מר״ן ז״ל בשולחן ערוך ודעמיה סבירא להו לברך הנותן ריח טוב בפירות, אך אליה רבא סעיף קטן ה׳ הביא הנוסח מספרי הראשונים ז״ל לברך אשר נתן ריח טוב בפירות, ויש סוברים דאיכא קפידא בין תרי לישני הנזכרים - ואין משמעותם עולה בענין אחד, לפיכך מושכין עצמן מלהריח בשום פרי בשביל המבוכה שיש בנוסח הברכה.

עקב · פתיחה

א וזכרת את ה׳ אלהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל (דברים ח, יח), הנה נודע דאין אומרים לאדם ״תזכור״ אלא אם יש דבר שמשכיחו וכמו שאמרו רבותינו ז״ל (ביצה טו:) על הפסוק (שמות כ, ח): זכור את יום השבת לקדשו זוכרהו מדבר אחר שבא להשכיחו, ופירש מורינו הרב ישראל איסרלין ז״ל הכונה כי הטבע והמנהג של האדם הוא מחייב שכחה לאדם בהלכות שבת מפני שהאדם בכל ימי החול הוא עוסק במלאכה שנאסרת בט״ל מיני מלאכות ביום שבת, ומאחר שהוא מורגל בכך בכל ימי השבוע הנה הטבע וההרגל ודאי יביאנו לידי שיכחה ביום השביעי, ולכך צריך לעורר בקרבו כח הזכרון להיות זוכר את השבת ופורש:

ב וכן הענין בהנהגת האדם בעולם הזה בכל מין עסק שעוסק הן במלאכה הן במקח וממכר הן בצרכי גופו ועניניו מאחר שרואה שהכל מתנהג בטבע, הנה הטבע הזה המוטבע בעולם יביא את האדם לידי שכחה שלא יזכור ויצייר בלבבו תמיד שכל עסקיו ועניניו נעשים בהשגחתו יתברך עלת העלות וסבת הסבות, אלא יחשוב שהדברים נעשים בטבע וממילא יחשוב שכוחו ועוצם ידו עשה לו החיל הזה כי כן הוא משפט הטבע ומנהגו של עולם, ולכך הוצרך הכתוב להזהיר האדם בזכירה מחמת כי הטבע המוטבע בעולם ודאי יביאנו לידי שכחה בדברים אלו:

ג ועל כן תיקנו חכמינו ז״ל שם אנשי כנסת הגדולה ברכת הודאה בארבעה דברים שבהם עלול האדם יותר לתלות עניינם בטבע ומנהגו של עולם וישכח הנהגתו יתברך המנהגת אותו בהם, והוא דאמרו רבותינו ז״ל (ברכות נד:) ארבעה צריכין להודות שהם: חבוש, יסורין, ים, מדבר וסימנם: ״וכל ה׳חיים׳ יודוך סלה״, מפני כי החולה על הרוב לא יקום ממטתו מאליו אלא ע״י רופא וסמנים, וכל רופא שמבין ביותר וכל סמנים שהם חשובים ביותר יהיה מהם תועלת יותר לחולה ויתרפא מחליו במהרה, ובזה האדם רואה בעיניו כי הטבע רפא אותו, וכן החבוש על הרוב לא יצא ממאסרו בלתי השתדלות שישתדלו בעדו הן בממון הן בפיוסים והפצרת רעים ואוהבים והוא רואה שעזרתו באה מסבה אנושית, וכן מדבר על הרוב לא ילך יחידי אלא עם אנשים רבים ושומרים חזקים ורואה שבהם היתה שמירתו ועל ידם בא לשלום למחוז חפצו, וכן היורד בים בורר לעצמו ספינה חשובה וקפטאן (רב חובל) מבין ומדקדק הרבה והיינו כי חושב שעל ידי כן יהיה נצול מנזקי הים ויגיע לשלום למחוז חפצו, על כן בארבעה דברים אלו שהאדם עלול יותר להיות שוכח השגחתו יתברך מפני שתולה טובתו בטבע ומנהגו של עולם לכך תיקנו בהם ברכת הודאה שיהיה מודה בפיו ומשבח להשם יתברך שבהשגחתו הוא נשמר וניצול בכל אלה, ובזה תשתרש אמונת ההשגחה בלב האדם בכל דבר ודבר מקל וחומר:

עקב

א קודם שיברך ברכת הגומל יאמר פסוק (תהילים קיא, א): ״אודה ה׳ בכל לבב בסוד ישרים ועדה״, ואח״כ יברך ״ברוך אתה ה׳ אלוהינו מלך העולם הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב״, והשומעים אומרים האל שגמלך כל טוב הוא יגמלך כל טוב סלה, והוא אומר אחריהם אמן כן יהי רצון:

ב צריך לברך בפני עשרה ותרי מנייהו דתנו הלכתא, וטוב להזהר שיהיו י״ב עם המברך וגם בהדי תרי רבנן הנזכרים, ואם לא נזדמן לו תרי דתנו הלכתא אפילו הכי יברך ואין לבטל הברכה בעבור זה, ונהגו לברך אחר קריאת התורה בציבור שעל הרוב נמצא שם תרי דתנו הלכתא, ואם בירך בפחות מעשרה יש אומרים שלא יצא ידי חובתו ויש אומרים שיצא, וטוב לחזור ולברך בפני עשרה בלי שם ומלכות אלא יהרהר שם ומלכות בלבו, והמברך בלחש הוה לה כאלו בירך שלא בפני עשרה, וגם בזה צריך לחזור בלי שם ומלכות בפני עשרה בהרמת קול ורק יהרהר שם ומלכות בלבו:

ג העשרה יושבין דכתיב ובמושב זקנים יהללוהו, והמברך עומד משום דברכה זו היא במקום קרבן תודה והמקריב עומד ומקריב, ולכן אין מברכים ברכת הגומל בלילה אלא ביום, ובדיעבד אם בירך בלילה יצא ידי חובתו ועיין חתם סופר אורח חיים סימן נ״א:

ד קטן פחות מי״ג שנים כיון שהגיע לחנוך צריך לברך, ואע״ג דיש חולקים מכל מקום במקום דאיכא מנהג לברך בשם ומלכות יברך, ובמקום דליכא מנהג ידוע יברך בלי שם ומלכות מפני סברת החולקים:

ה הנשים חייבין בברכת הגומל ויברכו בעשרה כדי לברך בשם ומלכות, ואם קשה לה לברך בעשרה מחמת הבושה תברך בלא שם ומלכות, ואם אינה יודעת ילמדו אותה בעלה או אחר כי ברכה קצרה היא:

ו מי שחלה בעניו ונתרפא היה בדין לברך אך לא נהגו, ומכל מקום יברך בעשרה בלי שם ומלכות אלא יהרהר שם ומלכות בלבו, ועיין עקרי הד״ט אות כ״ד ושאר אחרונים, וטוב שיאמר קודם הברכה שלשה פסוקים אלו ״ויברך דוד את ה׳ לעיני כל הקהל, לך ה׳ הגדולה וכו׳ והעושר והכבוד וכו׳״ ואח״כ יברך ברכת הגומל בלי שם ומלכות, ועיין פתחי תשובה יורה דעה סימן שכ״ח סעיף קטן א׳ מה שכתב בשם הרב פרי תבואה מה שקבל מרבותיו יעוין שם:

ז על מיחושין כגון מיחוש הראש וכיוצא שאינו חולי הכולל כל גוף אינו מברך, ולא נקרא חולה כדי לברך אלא אם כן נפל למטה שלשה ימים, ואין צריך לזה שלשה ימים שלמים מעת לעת:

ח מי שיש לו קדחת הבאה לעתים ידועים ומזיע ועומד אחר הזיעה על רגליו כבריא, וחוזר חלילה הרי זה לא יברך בזיעה שבין קדחת לקדחת אלא ימתין עד שינצל לגמרי שחום ההוא לא יבא ויגרשנו וילך, וצריך להמתין עד שיעברו עליו שלשה עונות כזכר בחסד לאלפים ואחרונים:

ט כל חבוש חייב לברך ביציאתו הן חבוש על עסקי נפשות הן על עסקי ממון, ואפילו היה חבוש על פרעון המס, וכן אפילו חבוש בעבור ממון שהוא יש לאל ידו לפרוע ורק מורד באלמות או חושב בעבור חבישתו יתפשרו עמו כל אלה בכלל ״חבוש״ הן ולא פלוג בהו רבנן, ועיין ברכי יוסף בשם רבינו מהר״י מיגאש ז״ל וסיים שכן המנהג דכל מין חבוש ביציאתו מברך:

י דוקא על הנך ארבעה שהם חולה חבוש ים מדבר תיקנו לברך ברכת הגומל בשם ומלכות, אבל אם נפל עליו כותל או נפל מן הסולם וכיוצא בשאר סכנות אם ניצול יברך ברכת הגומל בלי שם ומלכות, מיהו יברך בעשרה, וטוב שגם בזה יעשה כאשר כתבתי לעיל באות וא״ו שיאמר קודם הברכה

שלשה פסוקים ״ויברך דוד וכו׳״ ״לך ה׳ וכו׳״ והעושר והכבוד וכו׳״:

יא מי שנעשה לו נס באיזה מקום דבר שהוא יוצא ממנהג העולם ותולדתו, כגון שנפל עליו כותל או תקרה או אבן גדולה וכיוצא בזה שבדרך הטבע ראוי שימות וניצול מן המיתה הרי זה מברך בכל עת שיגיע לאותו מקום ״ברוך אתה ה׳ אלוהינו מלך העולם שעשה לי נס במקום הזה״ וכל יוצאי ירכו גם כן מברכים בשם ומלכות שעשה נס לאבינו במקום הזה, במה דברים אמורים כשיש בין ראיה לראיה שלושים יום חוץ מיום שראה וחוץ מיום שעומד בו, אבל ראהו תוך שלושים יום לא יברך, ואם נעשו לו נסים הרבה אז בהגיע אל אחד מהמקומות שנעשה לו הנס שם צריך להזכיר כל נסים של שאר מקומות ויכלול הכל בברכה אחת, ודוקא הוא חייב בכך, אבל יוצאי יריכו אין צריכין להזכיר שאר המקומות:

יב אם באו עליו גנבים וניצול, או שנפל אבן או ברזל סמוך לו אע״פ שהיה בסכנת מות אם היה נופל עליו, אינו מברך שעשה לי נס דאין דבר זה יוצא ממנהג העולם ותולדותיו, מיהו אם בא עליו כדור מקנה רובה אך לא נכנס בבטנו ובשאר מקומות החלל אלא בא ברגלו או בידו, וכן אם אחד תחב לו סכין בגופו ולא נכנס הסכין במקום החלל אלא בבשרו כיון שהגיע הדבר בגופו הרי זה ספק אם יברך בשם ומלכות, לכן טוב שגם בזה יעשה כמו שכתוב באות ו׳ לקרא תחלה שלשה פעמים הפסוקים הנזכרים לעיל ואח״כ יברך בלי שם ומלכות ויהרהר שם ומלכות בלבו:

יג הרואה חכמי ישראל מברך ברוך שחלק מחכמתו ליראיו בלי שם ומלכות, וכן אם ראה את חבירו אחר שנים עשר חודש מברך מחיה המתים בלי שם ומלכות, ומיהו לא ראינו ולא שמענו לברך על חברו ברכה זו אפילו בלי שם ומלכות, ויתכן משום דאנינא דעתייהו דאינשי דמברכי עלייהו בכך, על כן יהרהר ברכה זו כולה בלבו כדי לקיים דברי חכמים:

יד הרואה את חבירו המכירו כבר ועברו עליו שלושים יום שלא ראהו ועתה הוא שמח בראייתו יברך שהחיינו, אבל אם אין מכירו מכבר בראיית פניו אע״פ שמכירו ע״י מכתבים לא יברך, ואע״ג דמן הדין צריך לברך בשם ומלכות כיון דלא נהגו העולם בזה ויש גם כן סמך טעם למנהג, לכך יברך בלי שם ומלכות ויהרהר שם ומלכו בלבו:

טו הרואה קברי ישראל מברך בשם ומלכות הברכה הכתובה במחזור, אך פה עירנו בגדאד יע״א לא נהגו לברך אפילו בלי שם ומלכות, כי בערב ראש השנה הולכים כל הקהל לבית הקברות ואין מברכין כלל, ורק בחידוש מת בר מינן אחד מברך הברכה ההיא בשם ומלכות בהרמת קול והקהל המלוים את המת עונים אמן, וצריך להודיעם שיתכונו שומע ומשמיע לצאת ידי חובה, וגם כשיוצאים בערב ראש השנה ובשאר זמנים יזהרו לברך לפחות בלי שם ומלכות, ומה שלא היו נוהגין מקודם לברך אפילו בלי שם ומלכות אין זו הוכחה למנהג דיש לאמר הואיל ולא שגורה בפומייהו לכך אין מברכין, וקודם כמה שנים הדפסתי פה עירנו תפלת בית עלמין מתוקנת היטב והדפסתי בה ברכה זו בלי שם ומלכות כדי לברך:

טז על הברקים מברך ברוך עושה מעשה בראשית, ועל הרעמים מברך ברוך שכוחו וגבורתו מלא עולם, ומן הדין צריך לברך בשם ומלכות, אך פה עירנו נהגו לברך שתי ברכות אלו בלי שם ומלכות, וכתב לי ידידנו הרב הגאון מה״ר אליהו מני נר״ו דגם בערי הקודש תוב״ב נהגו לברך בלי שם ומלכות, וכתב שעמד על מנהג זה הרב פתח הדביר חלק ב׳ סימן רכ״ז וספר זה אינו מצוי אצלינו:

יז הרואה הקשת אומר ״ברוך אתה ה׳ אלוהינו מלך העולם זוכר הברית נאמן בבריתו וקיים במאמרו״, ואסור להסתכל בו, ולפי דעת הגאון מהר״י ז״ל בי״ד דיש תרי גווני קשת אם כן צריך לברך בלי שם ומלכות דאין אתנו יודע, מיהו אין דבריו הנזכרים האמורים בדרך דרש כדאין לעקור מנהג ישראל לברך בשם ומלכות, ובפרט כי כל גדולי הפוסקים דתמו מלייהו בזה מיהו הרוצה להתחסד לברך בלי שם ומלכות ויהרהר שם ומלכות בלבו אין מזניחין אותו:

יח יזהר האדם בתפלת הדרך, וראוי שיסמכנה לאיזו ברכה כגון שיאכל או ישתה ויברך ברכה אחרונה ויסמוך תפלת הדרך אליה, או יסמוך אותה לברכת אשר יצר אם נזדמן לו זה, ואם אפשר לאומרה בעמידה הנה מה טוב, ואם לא אפשר יאמר בהליכה, ואין מתפללין אותה אלא אם כן יש לו לילך על כל פנים פרסה, ואם הלך כמה פרסאות ושכח לאומרה אם נשאר לו מהלך פרסה יאמר אותה, ואין אומרים אלא פעם אחת ביום, ויזהר כל היוצא לדרך מעיר אחת שיעשה סדר לויה ככתוב בסידור בקבוץ חברים וכשיפרד מהם יאמר הלכה זו יחיד ורבים הלכה כרבים, ויכוין ראשי תבות שם יוה״כ המסוגל לשמירת הדרך שרמוז זה בסופי תבות ״כי מלאכיו יצוה לך״ (תהילים צא, יא): ודע כי מצאתי בכתר מלכות כתוב בקשה ושבח לאל מיוסדת על שם הקדוש הנזכר, שיאמר הנוסע בעת נסעו יתברך וישתבח המאציל כל יתפאר ויתרומם הבורא כל יתנשא ויתהדר היוצר כל יתעלה ויתהלל העושה כל יחיד ומיוחד הראנו כבודיך, יוצר ובורא הקם כסאך, יסד ובנה היכל כבודיך יחיד ומיוחד המהולל כבודו, יוצר ובורא המתעלה כסאו יגדיל וירבה ההתחזקות כוחינו יאמצינו ויאבדו האויבים כולם, יעזרנו ויכרתו השונאים כולם ישמרנו ויתבטלו המשטינים כולם יחזקנו ויתבטלו המקטרגים כולם,

יאמץ ויחזק האל כונתינו, ישגב יכונן האל כונתינו יברך וייטיב האל כונתינו יהדר ויצליח האל כונתינו יאיר ויצליח הדרך כולו, יתכונן ויתיישר הדרך כרצוננו, לטובה ולברכה לחיים טובים ולשלום אמן כן יהי רצון:

יט הרואה חמה בתקופתה והוא מן עשרים ושמונה שנה לעשרים ושמונה שנה, והתקופה בתחלת ליל רביעי וכשרואה אותה ביום בבוקר מברך "ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם עושה מעשה בראשית", מפני שאז היא עומדת בנקודה שהיתה עומדת בתחלת התלותה ברקיע במעשה בראשית, וזמן הברכה בשם ומלכות הוא עד שלש שעות זמניות, ואם עברו שלש שעות זמניות יברך בלי שם ומלכות עד חצות היום וכמו שכתב הגאון חתם סופר ז"ל אורח חיים סימן נ"ו, ואף על גב דיש דסבירא להו לברך בשם ומלכות עד חצי היום הא קימא לן ספק ברכות להקל, ויזהר לברך במקום שרואה גלגל החמה ולא סגי ברואה אור זריחתה בלבד וכמו שכתב מחזיק ברכה רכ"ט סעיף קטן ד'.

ברכה זו מצוה לברך אותה בקיבוץ עם משום "ברוב עם הדרת מלך" (משלי יד, כח) וכמו שכתבו האחרונים ז"ל, ואם היה ענן לא יברך עד שיעבור הענן, ואם לא עבר הענן מעליה יברך בלי שם ומלכות ואע"ג דאיכא רבים דסבירא להו דיברך בשם ומלכות - ספק ברכות להקל ועיין חתם סופר שם ובנו הגאון כתב סופר אורח חיים סימן ל"ד, והנשים נסתפק בהם הגאון חתם סופר אם יברכו או לאו, ועיין להגאון בנו כתב סופר שם ולכך יבואו הנשים ויעמדו אצל האנשים, וכשיברך החזן לבדו בקול רם יכוין להוציאם ידי חובתן והנשים יכונו גם כן לצאת ידי חובתן בשמיעתם הברכה, וכן יכוין החזן על הסומין והם גם כן יתכונו לצאת, והא דאין מברכים שהחיינו על מצוה זו כתב הגאון כתב סופר טעם לזה:

קודם הברכה יעמדו הקהל והחזן במקום אחד על הגג, ותחלה יאמרו "מזמור השמים מספרים כבוד אל" (תהילים י"ט:ב') כולו בניגון שאומרים פה עירנו קודם ברכת הלבנה, ואח"כ מזמור "הללו את ה' מן השמים" (שם קמח), ואח"כ פסוקים אלו "כי שמש ומגן ה' אלהים חן וכבוד יתן ה' לא ימנע טוב להולכים בתמים" (שם פד, יב), "ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים" (שם עב, ה), "הודינו לך אלהים הודינו וקרוב שמך ספרו נפלאותיך (שם עה, ב), "וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה, ויצאתם ופשתם כעגלי מרבק (מלאכי ג, כ), "והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שעתים כאור שבעת הימים ביום חבוש ה' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא" (ישעיה ל, כו), וכן הוא אומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו:

ואח"כ יאמרו פרשת יום רביעי "ויאמר אלהים יהי מאורות ברקיע השמים וכו'" עד "ויהי ערב ויהי בוקר יום רביעי" (בראשית א, יד-טו), ואח"כ יאמרו:

לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתה וכו', הנה אנחנו באים להודות לה' על מעשה בראשית אשר עשה, ולברך בשמו הברכה אשר תקנו חכמים זכרונם לברכה ביום זה על החמה בתקופתה שעומדת ברקיע בתחלת המחזור עשרים ושמונה שנה שלה כמו תחלת עמידתה ביום רביעי בששת ימי בראשית, כדי לעשות נחת רוח ליוצרינו ולעשות רצון בוראינו לתקן שורש מצות הברכה הזאת במקום עליון, ויעלה לפניך כאלו כונו במצוה הזאת כל הכונות הראויות לכוין ויהי נועם ה' אלהינו וכו' ואח"כ יאמרו כל הקהל הברכה בקול אחד בשמחה וששון, והחזן יאמר אחריהם הברכה לבדו לעצמו וירים קולו ויכוין להויא ידי חובה לסומים ונשים השומעין קולו:

אח"כ יאמרו מזמור (תהילים קל"ו:כ"ו): "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו" כולו עד "הודו לאל השמים" בניגון יפה, ואח"כ "אל אדון על כל המעשים ברוך ומבורך וכו'" עד "וחיות הקודש", אח"כ "עלינו לשבח לאדון הכל וכו'" עד "יהיה ה' אחד ושמו אחד", ואח"כ פיוט "אדון עולם אשר מלך וכו'":

ואח"כ יאמרו בקשה זו יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו כמו שהחייתנו וקיימתנו והגעתנו לזמן הזה לברך בו ברכת החמה לשמך, כן תחיינו ותקיימנו ותזכינו בתקופת החמה אשר תהיינה בשנים הבאים עלינו לחיים טובים ולשלום, שמחים בבנין עירך וששים בעבודתיך ותזכינו לראות פני משיחיך ויתקיים בימינו מקרא שכתוב (ישעיה ל, כו): "והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים, ביום חבוש ה' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא" ויהי נועם וכו' יהיו לרצון וכו', ואח"כ "רבי חנניא בן עקשיא אומר רצה הקב"ה לזכות את ישראל וכו'" (משנה מכות כג:) ואח"כ קדיש על ישראל:

ואנכי הצעיר המחבר אזכיר חסדי השם יתברך אשר זכני בחסדו בשנה זו שנת התרנ"ז ביום חמשה לחודש ניסן ברביעי בשבת קודש בקיבוץ קהל רב שעלינו על הגג של בית הכנסת הגדולה ועשינו בעזרת השם יתברך כאשר כתבנו למעלה, וגם נשים רבים נקבצו שם וברכתי אני בקול רם וכוונתי להוציא ידי חובה לנשים ולסומין כאשר ביארנו לעיל בס"ד, ואחר כל הסדר הנזכר אמרו הקהל קדיש "על ישראל", ועמדתי ודרשתי עזרת השם יתברך בענין המצוה דבר בעתו מה טוב, השם יתברך יזכינו ברחמיו וחסדיו לברך ברכת החמה בירושלים תוב"ב, אשר תזדמן בשנת תפר"ה ליצירה בחודש

ניסן שבו תפרה ותרבה הישועה והברכה והטובה לנו, ולכל ישראל ולארץ הקדושה, יראו עינינו וישמח לבנו בביאת הגואל משיח צדקינו במהרה בימינו אמן כן יהי רצון:

ראה · פתיחה

א "שבעת ימים תחג לה' אלהיך במקום אשר יבחר ה' כי יברכך ה' אלהיך בכל תבואתך ובכל מעשה ידיך והיית אך שמח" (דברים טז, טו), הנה אנחנו רואין נחית קרא להזהיר אותנו במועדים במצות השמחה בפרטות, מפני שיש בני אדם אשר ימי המועדים יהיו להם לעצבון הן מחמת ביטולם ממלאכתם ועסקיהם שבעת ימים שלמים רצופים, והן מחמת רבוי ההוצאה שיהיה להם עתה יותר משאר הימים, ולכך הוצרך הכתוב להיות מצווה על השמחה בימים אלו בפרטות, ואמר אע"ג דודאי "שבעת ימים תחג לה' אלהיך במקום אשר יבחר ה'" שתקיים מצות החג כהלכתו, הן בביטול עסק ומלאכה, הן בהוצאה של אכילה ושתיה ומלבוש יען "כי יברכך ה' אלהיך בכל תבואתך ובכל מעשי ידיך" ולכן בעל כרחך תשמור את החג ותקיים אותו כהלכתו, הנה אנכי מצוך שתהי' "אך שמח" שלא ימשוך היצר את לבבך לעצבון בראותך בטל מעסק תבואתך ומעשה ידיך, ולא עוד אלא שאתה מרבה בהוצאות, כי באמת יברכך ה' בכל זה ואין אתה מפסיד כלום לא מחמת הבטלה ולא מחמת רבוי ההוצאות:

ב והנה מן המצוה הזאת שהוצרך הכתוב לצוות אותנו בשמחה בפרטות, מזה נדע כמה חביבה השמחה לפני הקב"ה וכמה חייב האדם להזהר בה ואל יאמר האדם מאחר שקיימתי מצות ה' כתקונה מה מגיע למצוה יתרון מן השמחה וגרעון מן המעצבה, הנה דע שבאמת השמחה היא מצוה בפני עצמה, ובהעדר השמחה יש חסרון למצוה, וכל שכן שיגיע לה נזק גדול מן העצבון, דלכך נחית קרא כאן לצוות בפרטות על השמחה לעשות אותה מצוה בפני עצמה כדי שיהיה האדם מקבל עליה שכר שלם בפני עצמו, ועל כן תקנו אנשי כנסת הגדולה ברכות פרטיות על השמחה וכאשר נבאר בעזרת ה' יתברך:

ראה

א אמרו חכמים ז"ל קנה או עשה מלבושים חדשים מברך שהחיינו מפני שהוא שמח בהם ולכך מברך להשם יתברך על אשר זכהו לשמחה זו, והגם כי משורת הדין הוא לברך בעת הקניה או העשיה נהגו העולם לברך בעת שלובשם, אך יש אומרים שאם קנה או עשה איזה מלבוש חדש אז כשלובשו מברך ברכת מלביש ערומים, ובאזור כשאוזר בו מברך אוזר ישראל בגבורה, והכובע כשמשימו בראשו מברך עוטר ישראל בתפארה, ויש חולקין וסבירא להו דאין לברך ברכות אלו ומשום ספק ברכות אלו לא נהגו העולם לברכם, ומכל מקום טוב ללבשם פעם הראשון בשחרית ויכוין עליהם וילבשם תכף אחר ברכות השחר בלא הסח הדעת והפסק ובזה יצא ידי חובתו לכולי עלמא, ואם הוא מוכרח ללבשם ערבית יאמר עליהם ברכות הנזכרות בלי שם ומלכות ויהרהר שם ומלכות בלבו:

ב אפילו אם קנה בגד שכבר לבש אותו אדם אחר כל שהוא שמח בו יברך שהחיינו וכן הוא הדין אם נתנו לו בגד במתנה אף על פי שאינו חדש יברך עליו מאחר ששמח בו:

ג על חלוק ומכנסיים ומנעל ואנפלאות לא יברך אע"פ ששמח בהם אבל חצי בגד שקורין בערבי יל"ק (אפודה סרוגה חורפית) או מה שקורין צדרי"י (אפודה מכופתרת) אם הם חשובין ושמח בהם יברך:

ד אם הוא עשיר ועשה בגד חדש שאינו חשוב אצלו ואינו שמח בו לא יברך אע"פ דזה הבגד אם היה אצל עניים היה חשוב אצלם ושמחים בו זה הכלל כל ששמח מברך אבל אינו שמח לא יברך וכל אדם קים ליה בנפשיה איך הוא:

ה קנה כלים חדשים ששמח בהם מברך בשעה שמשתמש בהם אך לא נהגו העולם בזה ועיין משבצות זהב סוף סימן רכ"ג הטעם והואיל ונהגו אע"פ שהטעם קלוש לא יברך כי ברכת שהחינו תלויה במנהג ועם כל זה ירא שמים ישתמש בהם תחלה בליל יום טוב ויביאם לפניו בעת שאומר שהחיינו בקידוש ויכוין לפוטרם או ישתמש בהם בעת שיש לו פרי חדש לברך שהחיינו ויכוין גם עליהם, ואם לא אפשר לו בהכי שרוצה להשתמש בהם תיכף אז יברך בלי שם ומלכות ויהרהר שם ומלכות בלבו:

ו בנה בית חדש או קנה בית בנוי מאחרים מברך שהחיינו, ועתה נהגו שאין מברכים שהחיינו על הבית אלא עושים לו חינוך בסעודה להודות לה' על הטובה הקיימת הזאת ויש סמך לסעודה מדברי רבותינו ז"ל במדרש (תנחומא בראשית ד) ולכך נקראת סעודה של מצוה, ונהגו שילבוש בעל הבית בגד חדש בתוך אותה סעודה ויברך עליו שהחיינו ויכוין על הבית:

ז לאו דוקא בנה בית שלם דהיינו החצר וכל חדריו ועליותיו, אלא אפילו בנה בחצר שהיה לו מכבר חדרים ועליות מחודשים שהוא שמח בהם יעשה כן לקנות בגד חדש לברך שהחיינו ויכוין על בנין החדש אך אין צריך לעשות חנוך בסעודה:

ח אע״פ שאמרו חכמינו ז״ל ילדה אשתו זכר מברך הטוב והמטיב לא נהגו העולם לברך ברכה זו ורק נהגו שהאב יברך שהחיינו בשעת המילה, ואם לא נמצא האב ומלו אותו הקרובים אין מברכים, מיהו יש אומרים כשיבא אבי הבן אח״כ יברך שהחיינו כשרואה התינוק דאז שמח בראייתו, ויש חולקין בזה לכן במקום שנהגו לברך יברכו, ובמקום שאין מנהג ידוע וברור בזה לא יברכו משום דקימא לן ספק ברכות להקל אלא ישתדל לברך על בגד חדש או פרי חדש בעת שרואה התינוק ויכוין עליו גם כן, ובעת שדרשתי דבר זה בציבור נמצא שם מורי הרב ז״ל, והעיד על עטרת ראשי הרב הגאון מו״ר זקיני רבינו משה חיים זלה״ה שראה לאבי הבן אחד שהיה בעיר אחרת בשעת המילה ובא אח״כ ואמר לו שיברך שהחיינו כמו שכתב ״ערך לחם״ והלכות קטנות ודעמייהו, ומעדות זו אנחנו למידין דמנהג עירנו מזמן קדמון לברך, דעל כן הורה הרב מור זקני זלה״ה לאותו האיש לברך אף על גב דידע שיש בדבר זה פלוגתא:

ט כשיגיע לששים או לשבעים נכון ללבוש בגד חדש או יקח פרי חדש ויברך עליו שהחיינו ויכוין גם על שנותיו, ויש עושים סעודה כשיגיעו לשבעים, והמנהג פה עירנו יע״א המביא ספר תורה חדש לבית הכנסת בשבת או ביום טוב עושה סעודה בלילה לאוהבים וריעים, ובאמצע הסעודה ילבש בגד חדש ויברך שהחיינו ויכוין על הספר תורה, ובעמוד השחר מוליכין הספר תורה לבית הכנסת בקיבוץ קהל רב ופזמונים ושמחה גדולה וכל המרבה הרי זה משובח:

י על פרי המתחדש משנה לשנה ויש זמן קבוע לגידולו יברך שהחיינו, אבל פירות שאין בהם היכר בין ישנים לחדשים כגון אגוזים ושקדים שקורין בערבי גו״ז (אגוז פקן) ולו״ז (שקד) ובנד״ק (אגוז קטן) ופסת״ק (אגוז גן עדן, חלאבי) אע״פ שהם מתחדשים משנה לשנה ויודע באלו שמברך עליהם שהם חדשים של השנה ההיא, אפילו הכי לא יברך שהחיינו מאחר שאין בגופם היכר בין חדשים לישנים:

יא על פרי שקורין נומ״י (פרי הדר קטן, חמוץ) ופרי שקורין פרטקא״ל (תפו״ז) בדין הוא שצריך לברך שהחיינו שהם מתחדשים משנה לשנה וגם ניכרים בגופם בין חדשים לישנים, אך נהגו פה עירנו דאין מברכים עליהם שהחיינו ושמעתי שגם בארץ ישראל תוב״ב לא נהגו לברך וברכת שהחיינו תלויה במנהג, מיהו על אתרוג העיד הרב פרי האדמה שנוהגים לברך עליו שהחיינו בעיר הקודש ירושלים תוב״ב שאוכלים אותו בליל שני של ראש השנה במקום פרי חדש, ופה עירנו יע״א האתרוג הוא מתוק אך אינו מצוי הרבה כי אם מעט, ומנהגינו בביתנו שנאכל אתרוג קודם יום טוב של חג הסכות ונברך עליו שהחיינו, אבל קהל עדתינו אינו מצוי אצלם לאכלו קודם סוכות, ורק אוכלים אותו בט״ו בשבט שמביאים למכור וגם אותם הקונים אתרוג לנענוע מצניעין אותו עד ט״ו בשבט ואוכלים אותו, ואלו אין צריכים לברך שהחיינו מפני שכבר ברכו שהחיינו ביום טוב ראשון של סוכות בנטילת הלולב ובזה נפטר האתרוג גם מברכת שהחיינו של אכילה וכמו שכתבו האחרונים ז״ל, וכן העלתי בסה״ק מקבציאל:

יב על לפת שקורין בערבי שלג״ם (לפת לבנה) וכן על פרי אדמה שקורין בערבי להאנ״א (כרוב) וכן חסא שקורין בערבי כ״ס (חסה) מברכין שהחיינו שהם מתחדשים משנה לשנה, וקשואין ארוכין שקורין בערבי תערוז״י (מלפפון דק ארוך) מברכין שהחיינו, ואין לומר שהם נכללים בכלל קשואין קצרים שקורין כייא״ר (מלפפון מצוי) כי חלוקין הם בשם ובמראה ובטעם, אך ירקות שהם כרתי וכרפס וגם מה שקורין בערבי מעדנו״ס (פטרוזיליה) אין מברכין מפני שהם גדילים כל השנה ואין זמן קבוע לחידושם:

יג פה עירינו יש כמה מיני תמרים, ויש שנים שהם חלוקים זה מזה במראה ובטעם ובשם והם מין שקורין כסתאוו״י (תמר בהיר קטן ועסיסי) ומין שקורין בגב״ן (תמר צהוב בשרני) שהם שחורים ועם כל זה אם בירך על מין שקורין כסתאוו״י לא יברך שהחיינו על מין שקורין בגב״ן, מפני שדאף אל פי שיש להם שם מיוחד כל אחד לעצמו, מכל מקום דרך כלל כולם נקראים בשם תמרים, אמנם ירא שמים יביא לפניו בעת ברכת שהחיינו שלשה מינים מה שקורין כסתאוו״י ומה שקורין בגב״ן ומה שקורין זיד״י (תמר מצוי, כהה) ויברך שהחיינו לפטור את כולם וכן אנחנו נוהגים בביתינו מימי אבותינו ואבות אבותינו ויש פה עירינו תותים מתוקים יוצאים בחודש אייר ואחר חודש יוצא תותים אחרים שיש בהם טעם חמיצות וקורים אותם בערבי תותי דמשק, והמנהג לברך שהחיינו על זה וזה:

יד האוכל פרי שלא נגמר בישולו דאינו מברך עליו שהחיינו הנה אם חזר ואכלו אחר שנגמר בישולו יש אומרים יברך שהחיינו ויש אומרים דאינו מברך, ואם נזדמן לאדם דבר כזה יביא פרי חדש אחר ויברך עליו ויפטור גם לזה, או ישמע ברכת שהחיינו מאדם אחר ויתכוונו שניהם, ולכן יש להזהיר פה עירנו בדבר זה בתמרים שאוכלים אותם קודם גמר בישולם וקורין אותם בערבי גוז״י (תמרי בוסר) או כלא״ל טו״ש (טרם ההבשלה), וכן צריך

להזהירם בתפוחים, ברם מה שנהגו לבשל עם תבשיל בשר תפוחים קודם גמר בישולן אין לחוש לברכת שהחיינו מפני דאלו התפוחים שמניחים אותם בתבשיל משתנה טעמן הרבה וגם משתנית קצת צורתם, ולכן מנהג פשוט פה עירנו לברך שהחיינו כשאוכלם חיים אחר גמר בישולם:

טו אכל ושכח ולא בירך שההחיינו יש אומרים יברך על מה שיאכל אח״כ, ויש אומרים דאין לברך מאחר שכבר אכל, וספק ברכות להקל ולא יברך אלא ישמע ברכת שהחיינו מאחרים, או יפטור זה בפרי חדש אחר ואם לא מצי למעבד הכי יברך בלי שם ומלכות ויהרהר שם ומלכות בלבו:

טז כתוב בירושלמי סוף פרק עשרה יוחסין רבי חזקיה בשם רב עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל שראתה עיניו ולא אכל, רבי אלעזר חשש להההיא שמעתתא ומצמצם ליה פריטין ואכיל מכל מלה חדא בשתא עיין שם, על כן אילו עני שבישראל ישתדל לקנות מכל פרי חדש לאכול ממנו הוא ואנשי ביתו ולברך שהחיינו להודות לה׳:

יז הזכר יתחייב במצות בן י״ג שנה ויום אחד, על כן ביום הראשון של שנת י״ד יתפוס האב את בנו בידו ויאמר ברוך שפטרני מענשו של זה, ויהרהר שם ומלכות בלבבו, וישתדל לעשות סעודה לאוהבים וריעים ויזמין בה תלמידי חכמים וירבה בסעודה ושמחה כיד ה׳ הטובה עליו, שמסעודה זו יהיה סניגוריא גדולה על ישראל שיאמרו מליצי יושר לפני הקב״ה רבונו של עולם ראה בניך כמה הם שמחים על אשר נכנסים בעול מצותיך וסעודה זו נקראת סעודת מצוה והברכה הנזכרת בלי שם ומלכות ויאמר האב אותה בתוך הסעודה והיושבים יברכו את הבן שיזכה לתורה ויראת שמים וקיום המצות, והגדולים שבקרואים יניחו ידיהם על ראשו ויברכו אותו בברכת כהנים, ואם יודע הבן לדרוש בדברי תורה ידרוש דבר בעתו מה טוב, ואם לאו ידרוש האב, ואם לאו ידרוש תלמיד חכם אחד בין הקרואים, וטוב דהבן ילבש בגד חדש ויברך שהחיינו ויכוין גם על הכנסו באותו היום בעול מצות, ואם אין לאל ידו יברך על פרי חדש, וגם הבת ביום שתכנס בחיוב מצות אע״פ שלא נהגו לעשות לה סעודה, עם כל זה תהיה שמחה אותו היום ותלבוש בגדי שבת, ואם יש לאל ידה תלבש בגד חדש ותברך שהחיינו ותכוין גם על כניסתה בעול מצות, ויש נוהגין לעשות בכל שנה את יום הלידה ליום טוב וסימן יפה הוא וכן נוהגים בביתנו:

ושמעתי שיש מקומות נוהגים לעשות בכל שנה סעודה ביום שנכנס בו האדם בבריתו של אברהם אבינו, ומנהג יפה הוא וערב לי מאד אך לא נהגנו בזה בביתנו ורק אנא עבדא נהגתי לומר בכל שנה ושנה ביום שנכנסתי בבריתו של אברהם אבינו בקשה זו רבונו של עולם גלוי וידוע לפניך כי בהיום הזה שהוא יום כך לחודש פלוני שהוא היה יום שמיני ללידתי, נכנסתי בבריתו של אברהם אבינו עליו השלום בשנה הראשונה שנולדתי בה, וקיים בי עבדך אבי מצות מילה ופריעה כאשר צוית אותנו בתורתך הקדושה ונתגלה הכלי השלישי של היסוד האמיתי נקרא קודש קודשים ויצא אורו, ונתבטלה אחיזת החיצונים ונתחברו שמונה ושבעים אורות החסדים, עם שמונה ושבעים אורות הגבורות ונתמתקו אורות הגבורות באורות החסדים: אנא ה׳ למען שמך הגדול ולמען רחמיך וחסדיך תעזריני ותסייעני לשמור אות ברית קודש אשר חתמת בבשרנו, ותצילני מכל חטא ומכל הרהורים רעים ומחשבות פגומות ותצילני מכל פגם הברית הן במחשבה הן בדבור הן במעשה הן בחוש הריאות הן בחוש השמיעה הן בשאר חושים ובכולם אהיה טהור בקדושת הברית בלי שום פגם והרהור רע כלל, ותזכני שאתגבר על יצר הרע, ותהיה מחשבתי קשורה ודבוקה בקדושת תמיד, כי ברחמיך הרבים בחרת בנו מכל האומות ורוממתנו מכל הלשונות, והבדלת אותנו מכל טומאותיהם ותועבותיהם, ככתוב בתורתך (ויקרא י, כו) ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי, נודה לך ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו על שהוצאתנו מארץ מצרים, ופדיתנו מבית עבדים ועל בריתך שחתמת בבשרינו, ועל תורתך שלמדתנו, ועל חוקי רצונך שהודעתנו, ועל חיים ומזון שאתה זן ומפרנס אותנו, אנא ה׳ לב טהור ברא לי אלהים ורוח נכון חדש בקרבי, ותמשוך עלי מחשבות קדושות וטהורות זכות ונכונות, ויהיה לי לב שמח בעבודתך תמיד, ותעזרני על דבר כבוד שמך מעתה ועד עולם אמן כן יהי רצון:

שופטים · פתיחה

א ״כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום״ (דברים כ, י), נראה לי בס״ד דהאדם נקרא (נדרים לב:) ״עיר קטנה ואנשים בה מעט״ וכמו שכתוב בקהלת (ט, יד), והדבר ידוע שיצהר הרע יתגרה וילחם באדם באיסור עריות יותר מכל איסורים. ואפילו חכם וצדיק שעוסק בתורה ימים ולילות אינו יכול להכניע היצהר הרע אלא עד שישא אשה. פוק חזי מה שכתוב בגמרא (קדושין כט:): כשבא רב המנונא לפני רב הונא וראה דלא פריס סודרא ושאלו מאי טעמא?, ואמר לה משום דלא נסיבנא, ואהדרנהו רב הונא לאפיה מיניה, ואמר לו חזי דלא חזית לאפאי עד דנסבת, ואמרו בגמרא משום דסבר רב הונא כל מי שלא נשא יהיה בהרהורי עבירה כל ימיו. ולכן הרוצה להלחם ביצרו אינו יכול לו עד שישא אשה, וזה שכתוב ״כי תקרב אל עיר״ הוא הגוף שלך שנקרא בשם עיר, ״להלחם״ עם היצר הרע, ״עליה״ רוצה לאמר בשבילה, שלא יחריבנה היצר הרע, אז תחלת הכל צריך שתקרב ״אליה לשלום״ -- היא מצות הנשואין, שיהיה לה עזר במצוה זו יותר מכל המצות, דידוע מה שאמרו רבותינו ז״ל (יבמות סב:) ״כל השרוי בלא אשה שרוי

בלא שלום, שנאמר וידעת כי שלום אהליך וכו״ וכנזכר בגמרא דיבמות דף ס״ב, ובזה פרשתי בס״ד (תהלים לח, ד) ״אין שלום בעצמי מפני חטאתי״ - לשון חסרון, כי איש בלא אשה הוא פלג גופא, נמצא חסר חצי גוף:

שופטים

א כל הקודם לישא אשה תיכף ומיד אחר שנעשה בר מצוה הרי זה משובח, דאמרו בגמרא (קדושין כט:) אמר רב חסדא האי דעדיפנא מחבראי משום דנסיבנא בשיתסר, ואי נסיבנא בארביסר הוה אמינא גירא בעינא דשטנא, על כן כל אדם יהי בדבר זה זריז ונשכר, אך קודם ארביסר שלא בא לשנים דגדלות לאו יאות לישא אשה ואם יש לו איזה סיבה הכרחית להקדים בזה עיין למורינו הרב יום טוב אלנקוה ז״ל ב״שמחת יום טוב״ כיצד יתנהג בענין הכתובה:

ב כמו דמברכין ברכת הנהנין על כל דבר הנאה קודם שנהנה, כן מברכין על הנאה של האשה קודם אירוסין, לכך תקנו חז״ל ברכת אירוסין, ומשורת הדין אם מקדשה ע״י עצמו הוא יברך, ואם ע״י שליח יברך השליח במקומו, אך נהגו בכמה מקומות שאין החתן מברך אלא מסדר הקידושין הוא מברך, כדי שלא יתבייש מי שאינו יודע לברך, נמצא הברכה דמברך האחר הוא כדי להוציא את החתן ידי חובה דעליו מוטלת הברכה, לכן יזהר המברך לכוין להוציא החתן ידי חובתו, וגם החתן יתן דעתו היטב על הברכה ויתכוין לצאת ידי חובתו, וטוב להזהיר גם להכלה שתכוין דעתה ותשמע הברכה ויתכוין המברך גם עליה ועיין בית שמואל סימן ל״ד סעיף קטן ב׳, ונודע ביהודה מהדורה בתרא באבן העזר סימן א׳, ועוד אחרונים מה שכתבו בזה ולדעת הרמב״ם אם לא כיון המברך להוציא ידי חובה ולא כיון החתן לצאת ידי חובה הוי ברכה לבטלה, ואע״ג דהרב באר שבע ז״ל דף קי״א כתב טעם אחר משום דהוי ברכת שבח והודאה על קדושתן של ישראל עין שם ועיין בכנסת הגדולה, ולפי האי טעמא אם לא כיון החתן לית לן בה, מכל מקום צריך לחוש לדעת הפוסקים דכתבו טעם הראשון ומה גם דלדעת אבי התעודה הרמב״ם ז״ל מוכרח לכוין:

ג נהגו להסדיר ברכת אירוסין על היין כיון שהיא ברכה של שמחה, ומברך על היין תחלה בורא פרי הגפן ואח״כ מברך ברכת אירוסין, ואם לא נמצא יין יברך ברכת אירוסין בלבד בלא יין, וחותם בברכת אירוסין המקדש עמו ישראל ע״י חופה בקידושין וזהו נוסח האמיתי המתיישב יותר מנוסח אחר שאומרים ע״י חופה וקדושין והוא המוסכם בשולחן הטהור שקבלנו הוראותיו, מיהו אם יש מקום שיש להם מנהג ידוע שאומרים ע״י חופה וקדושין אין לבטל מנהגם דיש להם על מה שיסמוכו:

ד מה שאומרים בברכה זו והתיר לנו את הנשואות לנו, אע״ג דמרן ז״ל לא כתב כן בשולחן הטהור מכל מקום לשון זה הוא מדוקדק וברור יותר, וכמו שכתב הגאון בית חדש ז״ל שאם אינו אומר הנשואות לנו אלא אומר בסתם משמע שההתיר הנשואות לאחרים ע״י חופה וקדושין לכך עדיף טפי לומר הנשואות לנו, וכן אנחנו נוהגים פה עירנו ועיין אחרונים, ומה שכתוב ואסר לנו את הארוסות, הכונה רצונו לאמר אפילו הארוסות שנתארסו אסורות הם לארוסיהם מדרבנן עד שיכנסו לחופה:

ה אחר הברכה וטעימת הכוס יראה החתן כסף הקדושין לעדים כדי שידעו שהוא שוה פרוטה, ויתנו העדים את עיניהם לראות נתינת כסף הקדושין ליד הכלה דעל ידי ראייתם בזה תהיה מקודשת, וצריך להזהיר את הכלה שתראה פני החתן המקדש אותה ותשים לבה בעת נתינת הכסף לידה ותקבלנו לשם קדושין, כי יש כלות שהם בישניות הרבה ובשעת הקדושין כמעט קרובים הם להתעלף ואין הכלה שמה לבה על מה אומר לה החתן בשעת הקדושין ועל מסירת הכסף לידה לכך צריך להזהירם בזה:

ו יאמר תחלה הרי את מקודשת לי בזה כדת משה וישראל, ואח״כ יתן לה כסף הקדושין, אבל לא יתן לה כסף הקידושין ואח״כ יאמר דברים הנזכרים, משום דהוי כמקדש במלוה, ומה שכתוב כדת משה וישראל הכונה היא: משום דכל המקדש אדעתא דרבנן מקדש, דהיינו על דעת שהנהיגו חז״ל בישראל הוא מקדשה שיהיו הקדושין קימין לפי דברי חז״ל, ויהיו בטלים לפי דברי חז״ל ע״י גיטין שהסדירו חז״ל:

ז יתן כסף הקידושין בימין דידיה לימין שלה, ונהגו פה עירנו בגדא״ד יע״א כשמקדש בכסף או זהב שכורכין יד הכלה במטפחת משי ומקבלת כסף הקדושין בידה בהיותה כרוכה, טעם מנהג זהו הוא לסימן טוב שתקבל כסף קדושיה ביקרא, על דעת שאמרו בטעם המפה על השלחן בשבת כשמסדרין עליו פת לחם משנה וכדי שלא תהיה נראית כעניה המקבל צדקה בידה, ועיין כרם שלמה אשכנזי בחלק אבן העזר בשאלות ותשובות שבסוף הספר סימן פ״ו מה שהקפיד בזה לכתחלה משום חציצה, ובסה״ק מקבציאל כתבתי בענין זה:

ח יש נוהגין לקדש בשלש מטבעות של זהב וכסף ונחושת, ונראה מצוה מן המובחר לקדש בטבעת כסף, ויש רמז נכון בטבעת כמו שכתבתי בסה״ק מקבציאל ע״פ מ״ש רבינו האר״י ז״ל בשער טעמי המצות פרשת כי תצא דע״י הקדושין שהאדם מקדש לאשתו נמשך אליה חד רוחא מכח רוחו של בעל והוא בבחינת אור מקיף מן רוחא דיליה, אח״כ בא אליה ביאה גמורה ויהיב בה חד רוחא בסוד אור פנימי בגווה מכח רוחא דיליה ולכן צריך להקדים הקדושין דאין הרוח הפנימי נכנס בה עד שיכנס אור המקיף וכו׳ עיין שם, ולפי זה בטבעת שהיא מקפת על האצבע יש בה רמז נכון לאור המקיף הניתן לה ע״י קדושין ולכך הטבעת היא מצוה מן המובחר, ומנהגינו לחקוק על הטבעת צורת ה׳ והוא מנהג יפה, ופה עירנו בימים אלו נתפשט יותר המנהג הזה לקדש בטבעת אך עדיין יש רבים שמקדשים בכסף וזהב שנותנו ליד וכשמקדש בטבעת אין נוהגים לכרוך היד במטפחת, וגם מצד זה נמצא שיש עדיפות בטבעת:

ט כשמקדש בטבעת כפי הנראה מדברי התקונים כפי הסוד דראוי לשים הטבעת בשלישית הנקראת אמה, אך פה עירנו נוהגים לשום הטבעת באצבע הסמוך לגודל הנקרא אצבע בסתם, ובמקום אחר אמרתי טעם גם על זה ע״פ הסוד, ובספר קמח סולת מפורש טעם לזה משום כי במזמור השמים מספרים כבוד אל (תהילים י״ט:ב׳) ששם נזכרה חופת החתן דכתיב והוא כחתן יוצא מחופתו, יש חמשה פסוקים אשר תיבה שניה שלהם היא שם הוי״ה והם פסוק תורת ה׳ תמימה וכו׳, עדות ה׳ נאמנה וגו׳ פקודי ה׳ ישרים וכו׳, מצות ה׳ ברה וכו׳ יראת ה׳ טהורה וכו׳ וכשמתחיל תיבות אלו מן הגודל יבא השם ברוך הוא על אצבע הסמוכה לגודל, וידוע כי במצות הקדושין יהיה יחוד השם והוא הטבעת עצמה כנגד יו״ד, ויד החתן שתופשה בחמש אצבעותיו כנגד ה״א ראשונה, ואצבע הכלה כנגד וא״ו, והיד שלה שפושטת לקבל הקידושין כנגד ה״א אחרונה, וכמו שכתוב (משלי יח, כב) ״מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מה׳״, ולכן כיון שנעשה בזה יחוד שם הוי״ה לכך יניח באצבע הסמוך לגודל שהיא כנגד שם הוי״ה עיין שם, ושמעתי שגם בעיר הקודש ירושלים ת״ו נוהגין לשים ההטבעת באצבע הסמוך לגודל:

י אם לא בירך ברכת ארוסין בעת הקדושין לא יברך אותה בנשואין, ואע״ג דיש סוברים לברך הא קימא לן ספק ברכות להקל, ומכל מקום טוב ללמד להחתן שלא בירכו לו בעת אירוסין שיברך הוא בשעת חופה בלחש בלי שם ומלכות, וירא שמים ישתדל בכל עוז שלא לארס בלא ברכה ויבין כי ברכה זו אחת בכל ימיו, וכמה צריך האדם להזהר בה שלא לאבדה בידים כמנהג איזה בורים ההולכים אחר ניחושים של נשים בדבר זה, והנזהר תבוא עליו ברכת טוב:

יא אחר הקידושין שובר החתן כוס אחת לזכרון ירושלים, דכתיב (תהילים קלז, ה) אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני וכו׳ אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי, וטוב כששובר הכוס יאמר בלחש אעלה את ירושלים על ראש שמחתי, ופה עירנו נוהגים ששובר החתן כוס קטן חדש מאלו הכוסות ששותין בהם קהווא (קפה) והם חרס מצופה אבר נקי וטוב שקורין פרפור״י (בציפוי אבץ), ולא נהגו לשבר כוס זכוכית שקורין בלו״ר (זכוכית שקופה), ויתכן מחמת שהוא ביוקר עשר ידות ויותר על כוס זה של פרפור״י או יתכן דחוששין לתקלה מפני שברים קטנים שלו הנתזים על הארץ, כי הכוס שוברו בגבהו של כותל ונעשה שברים קטנים ונופלים לקרקע, והרמ״א ז״ל בדרכי משה סימן תק״ס כתב החתן משבר כוס שמברכין עליו ברכת אירוסין, ולכן נהגו לברך ברכת אירוסין על כוס של חרס, נמצא נקיט הרב כוס של חרס ולא נקיט זכוכית, וגם בדבריו יש לתלות שני טעמים הנזכרים, והגאון משבצות זהב בסימן תק״ס הביא מאבן השהם דצריך זכוכית, וכתב טעם לזה בשם מורינו הרב משה טיראני ז״ל דרומזים בזה בזכוכית שיש לו תקנה אחר שנשבר שיחזרו ויתקנו אותו מה שאין כן חרס, ועיין מועד לכל חי סימן יו״ד אות צ״ו, ואיך שיהיה מנהג עירנו בכלי חרס הוא מפורש בדברי מור״ם ז״ל הנזכר ואין לשנות והמנהג הוא כך דאם מארסין קודם החופה בכמה ימים ומברכים ברכת ארוסין על הכוס אז אחר שישתה המברך ישפוך לתוך זה הכוס הקטן מעט יין משיורי הכוס שבירך עליו ויטעים מכוס הקטן זה להכלה, ואז יקח החתן הכוס הקטן וישברנו בכותל, ואם עושין הקדושין בשעת החופה גם כן יעשו ככה, ואחר כך יביאו כוס יין שני ויאמרו עליו שבע ברכות החופה ולא ישבר עוד כוס אחר, ואם החתן אירס קודם החופה בכמה ימים בלא כוס אז כשיעשו החופה ויברך שבע ברכות וישתה המברך ישפכו משיורי הכוס לתוך כוס הקטן של חרס ותטעום הכלה, ואח״כ יקח החתן לכוס הקטן וישברנו בכותל:

יב אסרו חז״ל לאיש לבא על ארוסתו קודם כניסתה לחופה, וכתב הרמ״א ז״ל בהגהת השולחן דהמנהג הפשוט עכשיו לקרות חופה למקום שפורסין יריעה או טלית על גב קלונסין ומכניסין תחתיה החתן והכלה ברבים ומקדשה ומברכים שם ברכת אירוסין וברכת נשואין, ואח״כ מולכין אותם לביתם ואוכלים ביחד החתן והכלה במקום צנוע וזו היא החופה הנהוגה עכשיו עד כאן דבריו ובעיר הקודש ירושלים תוב״ב המנהג שהחתן לובש טלית מצויצת כהלכתה בברכת אירוסין, ואח״כ קודם ברכות הנשואין משליכין את הטלית גם על ראש הכלה ויהיה פרוס על החתן וכלתו יחד וזהו חופה דידהו, ופה עירנו בגדא״ד יע״א המנהג לפרוס וילון כנגד הכלה בשעת שבע ברכות של הנשואין שמברכין אחר ברכת אירוסין וזה הוילון קורין אותו

בערבי כידי״ר (אפיריון כלולות) ופרוס במחיצה כנגד הכלה בינה ובין החתן והמברך ואין נוהגים ללבוש טלית, ואפשר הטעם דלא נהגו בטלית מפני כי פה עירנו עושים חופה ושבע ברכות אחר ערבית בשקיעת החמה, או אחר שקיעתה או עד חשיכה ממש ואין ראוי ללבוש טלית אותו זמן וזה הוילון הוא סימן החופה אצלינו דכל דברים שעושין בשעת החופה אינם אלא לסימן שהם עושין דבר שנראה ממנו שמיחדה להכניסה לביתו ומפרישה להיות לו לאשה גמורה, ואצלינו פריסת הוילון שקורין בערבי כידי״ר הוא הסימן לדבר זה, וקודם כמה שנים בטלנו זה הוילון ועשינו במקומו ארבעה עמודים שפרוס עליהם בגד כאוהל הפרוס על ארבעה קונדסין ומעמידין החתן והכלה ביחד תחתיו ואח״כ נתקלקל זה המנהג וחזרנו להזהירם לעשות וילון כמנהג הקודם:

יג נוהגין שהחתן מתענה יום שנכנס בו לחופה מפני כי הנושא אשה נמחלים עונותיו וצריך שיהיה עם זה זכות התענית גם כן, ועוד כדי שע״י התענית יהיה לו שברון לב לקבלת התשובה יותר, ופה עירנו רבים נוהגים בכך, ודוקא החתן אבל הכלות לא נהגו בכך ולא נזדמן שום כלה מתענה קודם החופה כלל:

יד ברכת אירוסין לכתחלה בעי עשרה, ובדיעבד דלא נזדמן לו בעשרה שרי לברך בלא עשרה, אבל שבע ברכות של החופה צריכה עשרה ולא שרי אפילו בדיעבד ואם הוא במדינה דליכא עשרה בכל אותו מדינה ואינו יכול ללכת לעיר אחרת מסיבות הכרחיות יש לסמוך על המקילין שיעשה חופה שם ויברך אשר ברא דוקא, מיהו אם אחר הנשואין נזדמן להם שבאו האיש ואשתו לעיר אחרת ילכו שניהם ויעמדו אצל חופה שיש באותה העיר וישמעו שבעה ברכות ויתכונו לצאת ידי חובה לעצמם גם כן, כן העליתי בסה״ק מקבציאל ועיין להגאון חיד״א ז״ל בכסא רחמים ובככר לאדן:

טו אחר שבע ברכות של חופה כשעושין סעודה יברכו שבע ברכות אחר ברכת המזון על הכוס, ובכל סעודה שעושה אחר סעודה ראשונה גם כן יהיו נזהרין לברך שבע ברכות אחר ברכת המזון על הכוס, אך צריך בכל סעודה ״פנים חדשות״ דהיינו שני בני אדם מסובין באותה סעודה שלא אכלו עמהם קודם זה, וטוב לחזור אחר בני אדם חשובין שמרבין בשבילם, אבל בשבת ויום טוב אין צריך פנים חדשות, ויזהרו לברך שבע ברכות אחר ברכת המזון אלא דוקא היכא דאיכא עשרה, אבל אי ליכא עשרה דאין מברכים בשם לא יברך אלא רק ברכת אשר ברא בלבד, מיהו אפילו אי ליכא זימון בשם צריך לומר בזימון שהשמחה במעונו:

טז החתן בכל שבעת ימי המשתה לא יעשה מלאכה אפילו בדבר האבד, ולא ישא ויתן בשוק, ולא יצא יחידי בשוק מפני שהחתן דומה למלך מה מלך אינו עושה מלאכה ואינו יוצא יחידי כן החתן, אלא אוכל ושותה ושמח עם כלתו, בין אם הוא בחור, בין אם הוא אלמן שנשא בתולה, ואין האשה יכולה למחול על שמחתה, אבל שותפו של החתן יכול לעשות מלאכה או סחורה ולתת חלק להחתן, דשנייא דא מאבל בר מנן, ואלמן הנושא את הבעולה צריך לשמוח עמה שלשת ימים, אבל בחור שנשא את הבעולה צריך לשמוח שבעה ימים, ואם מחזיר גרושתו צריך לשמוח שלשה ימים כמו אלמנה:

יז חתן שאירע בתוך שבעת ימי חופתו י״ז תמוז וצום גדליה ועשרה טבת ותענית אסתר יש אומרים יתענה וישלים, ויש אומרים לא יתענה ופה עירנו נהגו דאינו מתענה, ואם אירע לו יארצייט לכולי עלמא לא יתענה כיון שהוא יום טוב שלו:

יח מצוה גדולה לשמח חתן וכלה, ולעשות להם מילי דבדיחות שישמחו, ושכר המשמחם עצום מאוד, ורק יזהר שלא ישמחם בליצנות וכל איסור קל אפילו מדרבנן, וכל שכתוב שלא ירקדו אנשים ונשים ביחד, ואפילו ריקוד נשים לבדם בפני האנשים אסור כי יתגרה יצר הרע באנשים הרואין, וצווחו כמה רבני האחרונים בדברים כאלה דאין להם היתר משום שמחת חתן וכלה, ומצוה לשמחם בכלי זמר, ואפילו שנעשו הנישואין תוך י״ב חודש לפטירת אביהם או אמם לא יבטלו מהם שמחת כלי זמר, וכבר אמרו (כתובות יז, א) מעבירין את המת מלפני הכלה, ועיין במהרי״ל ז״ל, שהורה לעשות החופה במקום אחר בשביל כלי זמר שאינם יכולים להביאו במקומם יעויין שם, ופה עירנו בזמן עטרת ראשי הרב הגאון מו״ר זקני רבי משה חיים זלה״ה רצו הקהל לבטל כלי זמר בשמחת חתן וכלה, ולא רצה הרב מורי זקני זלה״ה להסכים בזה, וביום שבת אסור להביא גויים שינגנו בכלי זמר, וכמה אחרונים קראו תגר בזה, ופה עירנו היה מנהג מקדם קדמתא כשיצא החתן מבית הכנסת בשחרית לילך לביתו ילכו גויים לפניו בכלי זמר וגם בביתו היו מנגנים כחצי שעה, ותהילות לאל יתברך קודם כמה שנים נתבטל מנהג זה לגמרי ולא יזכר ולא יפקד עוד:

יט במה שנשאל הרדב״ז ז״ל אם מותר החתן בתוך שנתו לצאת לסחורה למדינה אחרת כיון דאמר קרא (דברים כד, ה): ״נקי יהי לביתו שנה אחת ושמח את אשתו״, הבאתי בסה״ק רב פעלים להקת הפוסקים בדבר זה והעלתי דאם הולך לסחורה בשביל פרנסתו לית כאן איסורא משום האי קרא:

כ מותר אדם בבת אשת אביו שיש לה מאיש אחר, ולא חיישינן למראית העין שנראית כאחותו דקלא אית לה והכל יודעין שאינה אחותו, ולכן לאה ודינה בתה מותרים להנשא לאב ולבנו שהאב יקח את דינה והבן יקח את לאה או להפך ועל זה הדין אומרים העולם חידה אחת והוא אשה אחת פגעה בתינוק אחד ותאמר לו שלום עליך אחי, כיצד שלום אביך אחיו של בני ופתרון החידה ע״פ הצעה זו דיעקב לקח את דינה בת לאה, וראובן בנו של יעקב לקח את לאה אם דינה והנה דינה ילדה ליעקב בן שמו שמעון ולאה ילדה לראובן בן שמו לוי, ופגעה דינה בלוי שילדה לאה לראובן וקראתו אחי כי הוא אחיה מן האם שהיא לאה, ואמרה כיצד שלום אביך הוא ראובן שהוא אחיו של בני שמעון כי שמעון הוא אח לראובן מאביו יעקב והדברים ברורים:

כא מותר אדם בבת אחי אביו ובבת אחי אמו, ולא גזרינן משום אחות אביו ואמו דלא אתו למחלף בהו, וכן אחי אביו ואחי אמו מותרים באשתו ובבתו ולא גזרינן שמא יאמרו כשם שאשתו מותרת להם גם נשותיהם מותרים לו דלא אתו למטעי בהכי, יען דאתפליג דרא כלומר נתרחקה הקורבה:

כב אע״ג דיש אומרים שגם באחות אבי האב בין שהם מן האב בין שהם מן האם וכן נמי באחות אם האב בכל אלו לא גזרו ומותרות הם, מכל מקום יש אוסרים באלו משום דסבירא להו דגזרינן בהו משום הך דלמטה ממנה דהיינו אחות האב והאם שהיא ערוה דאורייתא, מה שאין כן בבת אחי אביו ובבת אחי אמו דסעיף הקודם אין מטה ממנה ואין למעלה ממנה ערוה דאורייתא לכך לא גזרו בה דנתרחקה קורבה מאד, וכיון דהוא דבר ערוה אזלינן בתר סברת האוסרין דקימא לן להחמיר בדבר ערוה אפילו בדבר דמרן ז״ל שקבלנו הוראותיו סתם כהמתירין:

כג אשת בן אשתו מותרת לו, וכן נמי בן אשתו מותר באשתו דלא גזרו באלו משום אשת בנו יען דקלא אית להו ומידע ידיע רחקייהו ולא אתו למיחלף באשת בנו, וכן שני אחים מאב אחד שאינם מאם אחת ויש לאחד מהם אחות מאמו מותר השני ליקח את האחות ההיא, וכמו שהיה בזמן הגמרא דרבי חייא ואייבו היו שני אחים מאב אחד ששמו רב אחא, והיה לרבי חיא אחות ששמה אמא שהיתה אחותו מאמו דוקא ולא מאביו ונשאה אייבו שהוא אחיו של רבי חיא מאביו דוקא ונולד רב עליו השלום מן אייבו, נמצא רבי חיא היה אחי אביו של רב ואחי אמו של רב:

כד שני חורגין הגדילין יחד בבית, דהיינו יעקב נשא את לאה ויש לו בן ששמו נפתלי שנולד לו מאשה אחרת, וגם ללאה יש לה בן ששמו ראובן שנולד לה מאיש אחר, הנה נפתלי וראובן נקראים חורגין ואע״פ שהם גדלים בבית יחד כמו שני אחרים כל אחד מהם מותר באשת חבירו, ולא חיישינן למראית העין לומר שנראה כאילו לוקח אשת אחיו משום דהני קלא אית להו ומידע ידיע רחקייהו ולא אתו למיחלף להתיר אשת אחיו ממש:

כה אע״ג דמן הדין מותר אדם באשת חמיו שהיא אינה אם אשתו שהרי דוד המלך עליו השלום נשא את רצפה בת איה שהיתה אשת חמיו (סנהדרין יח.), והוא הדין נמי דחמיו מותר באשתו, מכל מקום יש אוסרין בשניהם ואומרים אע״פ שדוד המלך עליו השלום נשא את רצפה אשת חמיו הנה אחר זמן דוד המלך עליו השלום גזרו חז״ל בזה משום מראית העין שנראה כנושא חמותו, וכן חמיו לא ישא אשתו שנראה כנושא בתו, ואע״ג דיש מי שכתב דאם מתה אשתו מותר ליקח את אשת חמיו שאינה אם אשתו עם כל זה יש פוסקים שפקפקו בזה, ולכן צריך להורות דאפילו אם מתה אשתו אסור ליקח את אשת חמיו:

כו מותר אדם באשת בן אחיו ובאשת בן אחותו, ולא גזרינן משום אשת אחיו דאתפלג דרא:

כז כתב הרמב״ם ז״ל בפרק ב׳ מהלכות אסורי ביאה הלכה י״ד נושא אדם אשה ובת אחותה או בת אחיה כאחת, וכתב הרב המגיד זה פשוט ומתבאר מהמשנה דפרק ג׳ דכריתות עיין שם, מיהו מספר הפרדס המיוחס לרש״י ז״ל שהביאו בספר הון יוסף זמארו ז״ל סימן ט׳ משמע דאסור לאדם לישא בת אחות אשתו בחיי אשתו, והרב המחבר ז״ל תמה על דין זה והשיב לו הרב הגאון מהר״ם סוזי״ן ז״ל דמן הדין מותר אך גזרו בזה משום מראית העין עיין שם, ואע״ג דדבריו דחוקים בזה דאין לנו לגזור גזירות מדעתינו עם כל זה גברא רבא אמר מלתא ויש לחוש לדבריו:

כח הרב הגאון מורינו הרב דוד פארדו ז״ל בספר מזמור לדוד סימן קע״ט הביא בשם מר״ן האר״י ז״ל דאין טוב לאדם לישא אשה ששמה כשם אמו עיין שם, ודבר זה לא מצינו בכתבי רבינו האר״י ז״ל המצויים אתנו, אך נאמן הרב ז״ל בעדות זו שמצא כן, וידוע כי דבר זה נכתב גם כן בספר חסידים עם שאר דברים, ושם נזכר גם היכא דהחתן וחמיו שוים בשם אחד, מיהו לשון רבינו ז״ל דנקיט לא טוב וכו׳ נראה אזהרה זו קלושה ויש לאמר טעמם מפני הכבוד דוקא, ועכ״פ כיון דנכתבה אזהרה זו בשם רבינו האר״י נכון להזהר, אך אם שינה השם לית לן בה, ובאזהרות ספר חסידים לא כתבתי פה כלום ואם ירצה ה׳ נכתוב בעזרת השם יתברך:

כי תצא · פתיחה

א ״לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן גדולה וקטנה, לא יהיה לך בביתך איפה ואיפה גדולה וקטנה״ (דברים כה, יג-יד). נראה לי בס״ד עיין מה שכתבתי במקום אחר (עיין לעיל בהקדמה לפרשת לך לך), דבחטא אדם הראשון נעשה ל״ט קללות, וישראל ע״י תיקון שעושין בג׳ פעמים אהבה (שהם אהבה במעשה, אהבה בדיבור, אהבה במחשבה) שהם מספר ט״ל, וגם עוד שלוש פעמים אהבה הכתובה בפרשת ״ואהבת את ה׳ אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך״ (שהם אהבה בשני יצריך ובנפש ובממון) -- הרי ג׳ פעמים אהבה גימטריה ט״ל, בזה מהפכים ל״ט שהוא לשון אירה לצירוף ט״ל, ובזה ממשיכים חיים ושפע מן ט״ל אותיות של ע״ב ס״ג מ״ה ב״ן. ולכן יש בשבת אזהרה בט״ל מלאכות.

ב (דברים כה, יג-יד)

ג וכל זה בישראל, כמו שכתוב ״הבוחר בעמו ישראל באהבה״ רצונו לומר בעבור אהבה, אבל העכו״ם ישאר אצלם צירוף ל״ט שהוא לשון אירה. ולכן לישראל מתעורר שם כוז״ו שמספרו ט״ל לפתוח קברותיהם לעתיד בתחיה, מה שאין כן העכו״ם דנשאר אצלם צירוף ל״ט. והנה ההפרש בין צירוף ט״ל ובין צירוף ל״ט, כי צירוף ט״ל אות הקטן במספר קודם הגדול במספר, וגם הוא בסדר ישר של אבג״ד, מה שאין כן צירוף ל״ט אות הגדול קודם והוא בסדר אחור. וידוע שהאותיות נקראו אבנים כנזכר בספר יצירה. ולכן לישראל -- שהולכים דרך ישר ודרך ימין -- אצלם יש צירוף ט״ל שהוא סדר ישר, מה שאין כן עכו״ם שהולכים לאחור יהיה אצלם צירוף ל״ט שהוא בסדר אחור.

ד והנה המעוות במשקלות יש בביתו איפה ואיפה גדולה וקטנה, והיינו הוא קונה בגדולה ומוכר בקטנה, וזה עול קשה ומר משני צדדין, ולכן לזה יתהפכו אותיות ט״ל לאותיות ל״ט מדה כנגד מדה, כיון שהוא קונה בגדולה ומוכר בקטנה נמצא עושה עול בשתיהם, וסדר רשעתו הוא כך דתחילה ישתמש בגדולה בעול לקנות בה ואח״כ ישתמש בקטנה בעול למכור בה, כי הדרך הוא דבתחילה החנוני יקנה מן התגר ואח״כ ימכור על יד על יד. נמצא עול שלו עושהו תחילה בגדולה ואח״כ בקטנה, ולכן בדין הוא שיתהפכו לו אותיות ט״ל לאותיות ל״ט כי בצירוף זה אות הגדולה קודמת לאות הקטנה. וידוע דהגוף נקרא ״כיס״ שהוא כיס ונרתק לנפש, וז״ש ״לא יהיה לך בכיסך״ רצונו לומר בגופך, ״אבן ואבן גדולה וקטנה״ רצונו לומר לא ישלטו בגופך אותיות ל״ט שהם תחלה אות גדולה ואחריה אות קטנה. ודבר זה תלוי בזה והוא ש״לא יהיה בביתך איפה ואיפה גדולה וקטנה״, והיינו עשיית העול שיקנה בגדולה וימכור בקטנה.

ה ובאופן אחר נראה לי בסיעתא דשמיא, ויש להקשות תחלה למה במשקלות שהם ״אבן ואבן״ נקיט ״בכיסך״ והלא המשקלות אינו מניחם בכיסו אלא גם המה מונחים בביתו וחנותו כאיפה. ועוד למה חלקם לשתי חלוקות דהוה ליה למימר ״אבן ואבן״ איפה ואיפה גדולה וקטנה? ועוד יש להקשות למה קרא לעבירה זו תועבת ה׳. ונראה לי בסיעתא דשמיא בהקדים מה שכתב הרב המקובל מורנו הרב ששון מרדכי ז״ל בכתיבת יד על הפסוק ״מאזני צדק אבני צדק וכו׳ אני ה׳ אלהיכם״, דנודע ארבע מרות יש באדם שהם מרה אדומה ומרה שחורה ומרה ירוקה ומרה לבנה, ויש להם שיעור מוגבל לקיום האדם, ואם תתגבר האחת על חברתה יתהוו חולאים באדם, ואם תתגבר ביותר לבלי חוק ימות, וכשהם שקולים זהו עיקר בריאות האדם. ושמעתי מרב אחד שהמאזניים הם כנגד שם הוי״ה, דהשלשלת שבאמצע העמוד שקורין אותה בערבי שיילאל״א (העמוד המאונך שבמאזני התליה) כנגד אות יו״ד, והעמוד כנגד וא״ו, וב׳ כפות כנגד ב׳ ההי״ן המקבלים שפע מן אותיות י״ו הזכרים, ומשפיעים לעולמות בקו המדה מה שצריך להם ומה שיכולים לסבול. ולכן השוקל חסר אינו רואה סימן ברכה. ולזאת אמר ״מאזני צדק אבני צדק וכו׳ אני ה׳ אלהיכם״ לרמוז כי המאזניים רומזת לשמי: ״״אני ה׳ אלהיכם״״ שרמוז שמי במאזניים ואיך תשקול בה עול חס ושלום עד כאן דבריו:

ו והנה ידוע דהמרות של האדם מוטלים בכיס, ועיקר בריאות האדם הוא שיהיו שקולים במדה שקצב להם השם יתברך בטבע שלא תעלה ותתגבר אחת על חברתה, ואם האדם יעשה במאזניים שתעלה כף זו על חברתה בדרך עול ומרמה, אז גם במרות יתקלקל המשקל המוטבע בהם ותעלה אחת על חברתה שלא כראוי, ובזה יהיה קלקול גדול בבריאות האדם ויחלה, וזה שאמר ״לא יהיה לך בכיסך״ הוא כיס המרה אבן ואבן הם שתי המרות שיש לך שם, גדולה וקטנה רצנו לומר לא תתגבר אחת על חברתה שיהיו אז גדולה וקטנה, אלא יהיו שקולים ושווים, אם תרצה כך אז צריך אתה להזהר שלא יהיה לך בביתך איפה ואיפה גדולה וקטנה, כי אם תקלקל בזה אז גם משקל המרות שבגופך יתקלקל שלא יהיו שקולים ביחד אלא תגבר אחת על חברתה ויהיו אז שתיהם אחת גדולה ואחת קטנה, ולזה אמר ״למען יאריכון ימיך על האדמה״ כי בריאות האדם וחייו תלויה בזה שלא יתגברו המרות אחת על אחת, ואם תאמר למה כל כך יהיה חמור עון זה שנוגע בחיות האדם לזה אמר ״כי תועבת ה׳ אלהיך כל עושה אלה״ שהוא פוגם בשם הוי״ה כאמור:

ז ובזה פרשתי מה שאמר ישעיה עליו השלום לבך יהגה אימה איה סופר איה שוקל, כי שתים רעות הם, האחד במספר שמונה מעות לחבירו ומטעהו במנין, ויש מטעהו במשקל והאדם חושב שעושה מעשהו למטה בגשמיות בלבד ולא שבאמת הוא נוגע גם למעלה שפוגם באותיות השם ברוך הוא דכתיב (תהילים קכא, ה) ה׳ צלך על יד ימינך, כלומר כדמיון הצל כן הוא, דמה שעושה אדם למטה נעשה דבר כנגדו למעלה הן בטוב הן להפך:

כי תצא

א צריך לשקול בעין יפה שנאמר (דברים כה, טו) אבן שלימה וצדק יהיה לך צדק משלך ותן לו (בבא בתרא פח, ב), וכן צריך למדוד בעין יפה שנאמר איפה שלימה וצדק וגו׳, וכמה עין יפה אחד ממאה בלח ואחד מארבע מאות ביבש לפי שהלח נדבק וכל זה השיעור הוא במקום שנהגו לשקול עין בעין, אבל במקום שנהגו להכריע חייב להכריע טפח במיני מאכל ומשתה, אבל בשאר דברים די בהכרעה מועטת ובלבד שיהיה אחד מארבע מאות, ואם הוא פחות מליטרא אף לאוכלין ומשקין אין צריך הכרעה טפח, ופה עירנו בגדד אין מנהג ברור בזה, לכך יזהרו לפחות בשיעור זה שהוא אחד ממאה בלח ואחד מארבע מאות ביבש:

ב כל המשהה בביתו או בחנותו משקל חסר או מדה חסרה עובר בלא תעשה (דברים כה, יג) שנאמר לא יהיה לך בכיסך אבן גדולה וקטנה, ואפילו אינו מודד בה כלל גם כן עובר, ונמצא לאו זה עובר עליו אפילו בעת תפילת הנעילה ביום הכיפורים, והוא הדין דבר הדומה לזה שלא ישהה שטר פרוע, גם לא ישהה מטבע שהוא נחושת ומצופה בכסף וכיוצא בזה:

ג התורה הקפידה על מדות ומשקלות בכל שהוא, שאם שקל במשקל חסר או מדה חסירה ממנהג המדינה אפילו דבר מועט עובר בלא תעשה ד״לא תעשו עול במשפט במדה במשקל ובמשורה״ (ויקרא יט, לה), ואמרו חכמינו זכרונם לברכה (יבמות כא, א) קשה עונשן של מידות ומשקלות יותר משל עריות מפני שזה גוזל את הרבים ואינו יודע למי יחזיר, ואע״פ שאמור יעשה בהם צרכי רבים אין זו תשובה הגונה:

ד אע״פ שאמרו שאין לעשות משקלות מן מיני מתכות כי אם מצחיח סלע, מכל מקום בזמן הזה נהגו לעשות משקלות של מתכות ע״פ חוקי הממשלה כי הממשלה עושה אותם בחותם שלה ומוסרתם לכל אדם הצריך לזה, ונמצא דכולי עלמא סברי וקבולי בהכי, ולכן אע״פ שברוב הימים נחסרים מעט כולי עלמא ידעי וסבירו וקבילו: מיהו חנוונים שמוכרים שמן שומשומין בכלי של מדה שיש להם, וזה הכלי לרוב הימים נדבקים בו שמרים כטיט עב בקרקעיתו ובדופניו ועל ידי כן מוכרח שהמדידה שתהיה בו היא חסרה, ולכן צריך החנווני לנקותו היטב שתי פעמים בשבוע מכל שמרים הנדבקים ומתקבצים בו כיון שהוא מוכר תדיר, אבל אלו שיש להם מקום שקורין בערבי בזאר״ה (בית הבד ליצור שמן) ששם עושין מלאכת השמן ומוכרים לחנונים בכלי גדול שקורין בערבי פאר״ג (מיכל זכוכית גדול לנוזלים) אין אלו מוכרים ומודדים בכלי זה תדיר כמו החנוני, וגם עוד אלו דרכן להשהות המדה הפוכה על כלי הלוקח אחר שנפסק ממנו הקלוח עד שיטיפו ממנה שלש טיפין, לכן אפשר שיש לאלו דין הסיטון דאמרו רבותינו ז״ל (בבא בתרא פז, א) שצריך לקנח מדות הלח אחד לשלושים יום:

ה חנווני השוקל דבר לח כמו תמרים לחים או בשר וכיוצא צריך לקנח המאזנים שנותן בהם הלח בכל פעם ששוקל בהם, גם צריך לקנח המשקל פעם אחת בשבוע מפני שידיו של חנוני מלוכלכים בלח ועל ידי כן יתלכלך המשקל ומכביד מכוח אותו לכלוך, ואע״ג דאם יכביד הוא פסידא דחנוני וטובה דלוקח, הצריכו אותו לכך מפני שפעמים החנוני קונה איזה דבר ושוקל בו ונמצא גוזל, אך הרמב״ם ז״ל (פ״ח מהל׳ גניבה ה״יח) נתן טעם כדי שלא יעלה חלודה מחמת הלכלוך דאם מעלה חלודה הוא נחסר:

ו אפילו השוקל או המודד בחסר כל שהוא לנכרי, עובר בלא תעשה וחייב להחזיר מפני שהוא מטעהו והרי זה גונב ממש, והרי הוא בכלל ״כי תועבת ה׳ אלהיך כל עושה אלה, כל עושה עול״ שהוא לרבות העושה עול לנכרי (בבא בתרא פח, א), ואיתא בתנא דבי אליהו זכור לטוב (תנדבא״ר טו) שהביאו בילקוט פרשת צו, שאמר אליהו זכור לטוב בא אחד וישב כנגדי והיה בו מקרא ולא היה בו משנה אמר לי רבי מעשה היה כי מכרתי לגוי ארבעה כורים של תמרים ומדדתים לו בבית אפל מחצה על מחצה, אמר לי אתה והאלהים שבשמים יודע במדה שאתה מודד לי, וחסרתי במדידה שלש סאין של תמרים, לאחר מכן נטלתי המעות ולקחתי בהם כד שמן והנחתיו במקום שמכרתי התמרים ונקרע הכד ונשפך, אמרתי לו ברוך המקום, ברוך שאין לפניו משוא פנים, הכתוב אומר (ויקרא יט, יג) לא תעשוק את רעך ולא תגזול וגזל הגוי אסור, ופרשו במקום אחר (יחזקאל יח, יח) כי עשק עשק עד כאן לשונו:

ז אסור לגנוב או לגזול כל שהוא דין תורה בין מישראל בין מנכרי בין גדול בין קטן, ואפילו אם הנכרי ציער את ישראל, וגזל הגוי קשה ביותר חדא דודאי לא ימחול, ועוד דגורם שהשר של העכו״ם גונב וגוזל שפע קדוש הנשפע לישראל מלמעלה מדה כנגד מדה, ויש בזה עניינים עמוקים, לכך צריך להזהר מאד:

ח אע״פ שפחות משוה פרוטה אינו ממון ואינו צריך להשיבו, מכל מקום הא קימא לן דחצי שיעור אסור מן התורה (יומא עג:, חולין צח.), ואם הוא דבר מועט שאין דרך העולם להקפיד עליו כגון ליטול קיסם מהחבילה או מהגדר לחצוץ בו שניו מותר, מיהו מדת חסידות למנוע עצמו ולהיזהר גם בזה אבל הנכנס לבית חבירו ונוטל בידו קיסם ממניפה של רוח שקורין מערבי מרווח״ה (מניפה מעלי לולב) שהוא כלי הארוג מעלי לולבין שמניפין בה בקיץ בחום, אע״פ שהקיסם הוא דבר מועט מאד עם כל זה הוא מזיק ומפסיד את המרווח״ה הנזכרת שנוטל ממנה הקיסם, ובזה ודאי מקפידים הבעלים ואסור מדינא, ורק אם היתה ישנה ושבורה אין בזה הפסד לה אם יקח חתיכת קיסם ממנה לחצוץ שניו, ועל כל פנים יש מדת חסידות גם בזה וצריך להזהיר את העם בדבר זה גם בבית הכנסת בימות הקיץ ששם מוכן מכלים אלו שקורין מרווח״ה שהם של הקדש שיש הפסד להקדש בזה ומי מוחל:

ט פה עירנו מביאים נשים ערביות כלים מלאים חלב חמוץ קפוי שקורין בערבי לב״ן ובלשון אחרת יגורט״י כדי למכור, ודרכם לטעום תחלה באצבעם מזה לידע אם הוא טוב ואח״כ קונין, אך יש בני אדם שאין רוצין לקנות כלל ומראין עצמן שרוצין לקנות כדי לטעום מכל כלי וכלי, אחר כל טעימה וטעימה אומרים שלא ערב להם והולכים ואין קונין כלום הרי זה עושה איסור שגונב דעת הבריות, וגם גזל בידו. דאע״פ שטועם דבר מועט מכל כלי וכלי, מכל מקום אין בעל הלב״ן מוחל אלא למי שרוצה לקנות באמת:

י מי שנתחלפו מנעליו בבית הכנסת או במקום אחר, אם זה שהחליף עשה זאת במרד כגון שלקח מנעל חדש והניח ישן הרי זה מותר להשתמש בזה המנעל שהניח לו אבל אם אם זה הראשון החליף בשגגה שלא הרגיש כגון שהם שווים או שלקח הגרוע והניח החשוב יותר דאז נראה ודאי דבשגגה עשה הרי זה אסור להשתמש בו, אלא יהא מונח אצלו עד שיבא בעליו ויתננו לו:

יא אסור לערב מעט פירות רעים בהרבה פירות יפים שלא יהיו ניכרים כדי שימכור הכל בחזקת יפים, מיהו כל פירות ותבואות שיש בהם פסולת או עפרורית אפילו צרורות ואבנים אין צריך לבררם אם נתערבו מאליהם, ורק לערב בידים אסור:

יב אסור לגנוב דעת הבריות אפילו בדברים שאין בהם הפסד ורק עושה כן כדי שיחזיקו לו טובה בחנם, כיצד לא יפצור בחבירו שיסעוד עמו והוא יודע שאינו סועד, אבל בלא הפצרה מותר לומר פעם ושתים אע״פ שיודע שאין דעתו לאכול עמו שזה הוא כבוד לו שמכבדו בהזמנה ע״פ שורת דרך ארץ:

יג כשם שיש אונאה במשא ומתן כך יש אונאה בדברים, וגדולה אונאת דברים מאונאת ממון שזה ניתן להשבון וזה לא ניתן להשבון זה בגופו וזה בממונו וכל שכן אם מחרפו ומבזהו ומביישו, והמכנה שם רע לחבירו אפילו הוא רגיל באותו כינוי ואינו מתבייש אם זה כוונתו לביישו אסור משום אונאת דברים:

יד אסור להשליך נבילה ברשות הרבים במבואות בתוך העיר כגון תרנגולת או חתול שמתו או דג סרוח וכיוצא, ומצוה על כל אדם שרואה נבילה מוסרחת ברחובות העיר שיתן לאחד שכר טרחו כדי שיוליכנה לחוץ לעיר והרי זה נקרא צרכי רבים, ובפרט לפי דעת רבינו האר״י ז״ל (בשער רוח הקודש ח.) שהזהיר מאד לבלתי יריח אדם סרחון נבלה, כי דבר זה מזיק מאד גם לנפש, ויש בני אדם שהם חסים על חפירה שיש להם בחצרים שקורין בערבי בלוע״ה (ביב שופכין) ואין שופכים בתוכה מים, ולכן שופכים כל מים המאוסים שיזדמן להם בבית בתוך רשות הרבים ומגיע מהם סרחון לעוברים ושבים וקצים בהם, ועתידים אלו ליתן את הדין. וכבר נודע גם כן מה שכתוב בזוהר הקדוש על אותם השופכים מים סרוחים ומאוסים לפני פתח חצר שלהם שהם מקוללים מפי המלאכים. זה הכלל: כל דבר שהאדם קץ בו ומואסו בתוך ביתו לא ישפכנו או יזרקנו לרשות הרבים:

טו הבונה ביתו אע״פ שהוא רשאי להניח העפר והאבנים ברשות הרבים כפי מנהג המדינה, עם כל זה, עפר ואבנים שאין לו צורך בהם בעבור הבנין וסופו לפנותם אל יניחם זמן הרבה שיכשלו בהם עוברי דרך, אלא יפנה אותם מיד. ולא יאמר אדם: מי מונע אותי ומי טוען כנגדי ומי רואה אותי אם אזרוק נבילה או דבר סרוח לרשות הרבים בלילה בחשיכה? אלא באמת צריך שיהיה האדם דיין לעצמו, וישים מורא שמים על פניו וידע כי על הכל יביא האלהים את האדם במשפט. אמרו רבותינו ז״ל: (בבא קמא נ, ב) מעשה באדם אחד שהיה מסיר אבנים מתוך חצירו וזורקן לרשות הרבים, פגע בו חסיד אחד אמר לו: למה אתה מסקל מרשות שאינו שלך לרשות שלך? לגלג עליו אותו בעל הבית שהוא רואה החצר שלו ורשות הרבים אינו שלו,

אח״כ לא היו ימים מועטים ונצרך אותו אדם למכור חצירו ומכרו והלך באותו מבוי ונתקל באותם אבנים עצמם שסיקל בידו ונפל לארץ, אמר: יפה אמר אותו חסיד, ולכך צריך לזהר מאד בדברים אלו וטוב לו:

כי תבוא · פתיחה

א ״ונתנך ה׳ לראש ולא לזנב והיית רק למעלה ולא תהיה למטה, כי תשמע אל מצות ה׳ אלהיך אשר אנכי מצוך היום לשמור ולעשות״ (דברים כח, יג), נראה לי בסיעתא דשמיא: דידוע, תואר ישראל גדול מתואר יעקב ולכן לעתיד לא יקראו אלא בשם ישראל, ובשניהם יש אות יו״ד בראש, אך יו״ד דשם ישראל הוא כנגד יו״ד דשם הוי״ה הרומזת בחינת הראש שהוא כתר וחכמה כנודע, ולכן אותיות ישראל הם י׳ לראש, כי יו״ד דשם ישראל היא עומדת בראש שם הוי״ה וגם בראש השילוב שהוא שם יאהדונה״י. אבל יו״ד דשם יעקב הוא כנגד יו״ד דשם אדנ״י שעומדת בסוף שם אדנ״י ובסוף שם בשילוב הנזכר והיא בחינת מלכות שהיא עקב הספירות. ונרמז זה בשם יעקב שהוא אותיות י׳ עקב, רוצה לאמר יו״ד העומדת בעקב, מה שאין כן בשם ישראל נרמז י׳ לראש שהוא רוצה לומר יו״ד העומדת לראש. וזה שנאמר ״ונתנך ה׳ לראש״ שתהיו נקראים בתואר ישראל שהוא י׳ לראש, ״ולא לזנב״ שלא תקראו עוד בשם יעקב שהוא י׳ עקב כלומר זנב, ״והיית רק למעלה ולא תהיה למטה״ פירוש ההפרש שיש בין מעלה ובין מטה הוא מספר צ״א, דאמצע אותיות מעלה הם אותיות ע״ל ואמצע מטה אות ט׳, וההפרש בין מספר ע״ל למספר ט׳ הוא צ״א שהם מספר חיבור הוי״ה אדנ״י, והיינו כי ע״י שהאדם מקיים תורה ומצות לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה, שהוא חיבור אדנ״י, אז יוסיפו לו על אות ט׳ של מטה מספר צ״א ויהיה מזה אותיות ע״ל ואז אותיות מטה יהיו אותיות מעלה. ולזה אמר ״והיית רק למעלה ולא תהיה למטה״ יען ״כי תשמע אל מצות ה׳ אלהיך אשר אנכי מצוך״ כלומר לשם שמים בשביל שאנכי מצוך שבזה יהי יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה, שהם חבור הוי״ה אדנ״י שמספרם צ״א, ואז ע״י תוספת מספר זה תתעלה מאותיות מטה להיות אותיות מעלה וכאמור.

ב או יובן על דרך המדרש (דברים-רבה א י) ״ואשימם בראשיכם״, משל למה הדבר דומה לנחש, שאמר הזנב לראש עד מתי אתה מהלך תחלה אני אלך תחלה אמר לו לך והלך ומצא גומא של מים והשליכו לתוכו מצא אש והשליכו לתוכו מצא קוצים והשליכו לתוכו מי גרם לו על שהלך הראש אחר הזנב, כך כשהקטנים נשמעין לגדולים הם גוזרים לפני המקום והוא עושה ובשעה שהם הולכים אחר הקטנים נופלים על פניהם, והכוונה אם ישראל עושים רצונו של מקום מעמיד להם מנהיג טוב שהוא ראש, כלומר יש לו עיניים לראות כי החכם עיניו בראשו, ולזה אמר: ״ונתנך ה׳ לראש ולא לזנב״ שלא יהיה פתי שאין לו עיניים לראות שאז הוא כמו הזנב שאין בו עיניים לראות אלא יהיה ראש שיש בו עיניים לראות, וכמו שכתוב בגמרא (בבא קמא נב.) ״כד רגיז רעיא על ענא משוי להו נגידא סמייא״, ומאחר דנתנך לראש לכך ״והיית רק למעלה״ ולא תפול למטה, ותזכה לכל זה ע״י שתשמע אל מצות ה׳ אלהיך:

ג ובאופן אחר נראה לי בס״ד דידוע מה שכתבו המפרשים ז״ל מה שמקבל הקב״ה בתשובה את ישראל הוא מדין השבת אבידה, והיינו כי השם יתברך קרא לישראל אחי ורעי, וכתיב (דברים כב, א)״לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים והתעלמת מהם השב תשיבם לאחיך״, ומחמת כן עשה הקב״ה מחצב הנשמות למעלה ממחצב המלאכים, כי בזה יהיה מחצב ישראל קרוב אליו, וצריך שעל ידו תהיה השבת אבידה שהוא ישיב את האבידה שבזה מקבלם בתשובה כאשר אמר דסגי להו בודוי וחרטה בעזיבת החטא, אך אם היה מחצב המלאכים למעלה ממחצב הנשמות היה צריך שתתקיים מצות השבת אבידה של ישראל על ידי המלאכים הגבוהים מהם, והיו מפסידים בזה ישראל הפסד רב כי השבת אבידה אצל המלאכים לא היתה נעשית ע״י תשובה של חרטה ועזיבת החטא בלבד, אלא היה צריך שתהיה ע״י מיתה ויסורין קשים, וכמו שאמרו הנבואה והחכמה (ירושלמי מכות ב): ״נפש החטאת היא תמות״ (יחזקאל יח, כ) ו״חטאים תרדף רעה״ (משלי יג, כא), מה שאין כן עתה שעשה מחצב הנשמות ראשון ומחצב המלאכים אחרון שנעשו נשמות ישראל קרובים אליו יתברך, השתא צריך שתהיה השבת אבידה ע״י יתברך וכמן שנאמר (דברים ד, ז) ״כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה׳ אלהינו בכל קראנו אליו״, ונאמר (דברים ד, ד) ״ואתם הדבקים בה׳ אלהיכם״ דבקים דייקא לכן ״חיים כולכם היום״ שצריך שתתקיים השבת אבידה בכם ע״י יתברך בעל הרחמים הרוצה בתשובה לבדה שלא יחפוץ במות המת כי אם בשובו מדרכו וחיה, וזה שאמר ״ונתנך ה׳ לראש ולא לזנב״ שמחצב הנשמות הוא ראש ומחצב מלאכים בסוף, ועל ידי כך: ״והיית רק למעלה ולא תהיה למטה״, והיינו למעלה -- למעל ה״א, ששם תשובה עילאה בה״א עילאה דשם הוי״ה, ולא תהיה למטה -- מט ה״א. וכל זה בעבור ״כי תשמע אל מצות ה׳״, תיבת ״כי״ משמשת בארבע לשונות (ראש השנה ג.) והאי ׳כי׳ דהכא לשון ׳אם׳ כלומר אם תשמע וכו׳. נמצא לפי זה דין השבת אבידה בו תלוי חיות ישראל וקיום שלהם כי התשובה המחיה את ישראל בעולם הזה ובעולם הבא הנה היא מטעם השבת אבידה כאמור, לכך כמה וכמה חייב אדם להזהר במצוה זו ולא יתנו היצר הרע על חמדת הממון ועל ביטול מצוה זו הן מחמת עצלות הן מסיבה אחרת:

כי תבוא

א הרואה אבידת ישראל ונתעלם ממנה עובר בלא תעשה שנאמר (דברים כב, א) "לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים והתעלמת מהם", וביטל עשה שנאמר (שם): "השב תשיבם לאחיך", ואם לקח האבידה לעצמו על מנת לגזלה ולא להשיבה ביטל מצות עשה ועובר בשני לאוין על לא תגזול ולא תוכל להתעלם, ואם חזר בו והשיבה תיקן את הכל:

ב מצא מציאה דבר שאין בו סימן אם דבר זה סתמו שידעו הבעלים מנפילתו מיד כגון מעות מפוזרים הרי אלו שלו, דנתלה לומר ידעו הבעלים קודם שמצאן זה ונתייאשו מפני שאין בהם סימן ולכן אין חייב להכריז, ואפילו נודע לו אח"כ ממי נפלו אינו חייב להחזיר דאמרינן מסתמא נתייאשו הבעלים קודם שמצאן, ורק איכא מידת חסידות להחזיר להם:

ג מצא אבידה שיש בה סימן חייב להכריז בבית הכנסת ויאמר מין המציאה שמצא מה היא, ואם אדם יגיד סימניה יתן לו, אבל אם הוא לא אמר מין המציאה מה היא ובא אדם ואמר מה היא אין זה סימן, כי אם עד שיתן סימנים מובהקים כגון מדה או משקל או מנין וכיוצא:

ד אם מצא מציאה שיש בה סימן במקום שרוב העוברים הם עכו"ם (עובדי כוכבים ומזלות) אינו חייב להכריז דתלינן שהיא של עכו"ם והרי זה של מוצאה, ואם בא בעל האבידה ונתברר שהיא שלו כגון שנתן כל סימניה הנה אם זו האבידה היא מדברים שהאדם מרגיש בהם מיד כגון מעות או טבעת או דבר שנושאו בחיקו, אינו חייב להחזיר לו דאמרינן ודאי נתייאש קודם שלקח זה האבידה כיון דנפלה במבואות שרובם נכרים:

ה המוצא מעות בחצר חבירו בשעת חופה וכיוצא שיש רבים נכנסים בחצר, אם זו המציאה אין בה סימן זוכה בה המוצאה אע"פ שנודע לו אח"כ דאלו המעות נפלו מן בעל הבית, יען כי בעל הבית ודאי מתייאש, אבל אם מצא דבר שיש בו סימן חייב להכריז כיון שהוא מקום ישראל, במה דברים אמורים? בעת שיש רבים נכנסים בחצר ההוא כגון חופה וכיוצא, אבל בזמן אחר שאין רבים נכנסים אם נכנס אדם לבית חבירו ומצא מעות מפוזרים אע"פ שאין בהם סימן אם ידוע שהם של בעל הבית יחזירם לו דלא מתייאש, וכן אפילו בסתם אמרינן מסתמא דשל בעל הבית הן וחייב ליתנם לבעל הבית, אך אם יודע בבירור שאינם של בעל הבית אלא נפלו מאחרים הרי הם של מוצאן דאין לומר חצירו של אדם קונה לו בכהאי גוונא:

וכן חנויות שבשווקים שמוכרים בהם סחורות או מיני כלים או מיני כסות וכיוצא, שנפלו שם מעות מן הלוקחים הבאים לקנות ומצא אותם המשרת של בעל החנות או אדם אחר הרי הם של מוצאם ואינו זוכה בהם בעל החנות:

ו מצא תרנגולת במקום שרבו ישראל והכריז לפני כל השכנים ובעלי בתים שבמבוי ולא נמצא לה בעלים, מניחה בביתו שנים עשר חודש וכל הביצים שיולדת מוכרם או שם אותם בדמים עליו ואחר שנים עשר חודש מוכר התרנגולת או שם אותה בדמים עליו ויהיו דמי הביצים ודמי התרנגולת מונחים אצלו עד שיבוא אליהו זכור לטוב, ואם מצא תרנגול זכר מטפל בו שלשים יום, ואם הוא קטן ביותר שטיפולו קשה יותר מטפל בו שלשה ימים ואח"כ מוכרו, או שם אותו בדמים עליו ויהיו הדמים מונחים אצלו עד שיבוא אליהו זכור לטוב:

ז מצא ספרים שיש בהם סימן הרי זה לא יקרא בהם אלא ישמרם כראוי, ואם ירצה למסרם למי שנאמן אצלו לשמרם אתו הרשות בידו, מיהו כל זה באבידה, אבל בפקדון אם אדם הפקיד אצלו דבר אחד אינו רשאי למסרו לאחר לשמרו אצלו, ואם ירצה לילך למקום אחר ואינו רוצה להוליכו עמו משום אחריות או טורח רשאי ליתנו לבית דין והם ימסרוהו לאיש נאמן:

ח אבידת עכו"ם מותרת, אך אם מחזירה כדי לקדש שם שמים, כדי שיתפארו הנכרים בישראל שהם בעלי אמנה הרי זה משובח, והא דאמרינן מן הדין אבידת העכו"ם מותרת היינו במקום שלא יש חלול השם, אבל במקום שיש חלול השם כגון שנפלה מן העכו"ם במקום רוב ישראל, והעכו"ם ידמה שישראל גנבה ממנו הרי זה חייב להחזיר מן התורה:

ט מציאת בנו ובתו הסמוכים על שלחנו אע"פ שהם גדולים הרי היא שלו מתקנת חז"ל, אבל אם אין בנו סמוך על שלחנו אפילו שהוא קטן הרי זה לעצמו, ואם אחד זן יתום בתוך ביתו אין המציאה של היתום לבעל הבית הזן אותו אלא היא שלו דלא תקנו חז"ל זה אלא לאב, והבת עד שתבגר מציאתה לאביה אע"פ שאינה סמוכה על שלחנו והוא הדין מעשה ידיה לאביה וכן האשה מציאתה ומעשה ידיה לבעלה:

י אם נתנו מתנה לבנו ובתו הקטנים הרי הם של האב, ואם הם גדולים הרי היא שלהם:

יא מותר מן הדין לישב חנווני אצל חנווני צורף אצל צורף וכיוצא בזה ואין בזה השגת גבול, וכן להוזיל השער מותר ואין לבעלי אומנתו תרעומת עליו, אך ישראל שעושה מלאכה אצל נכרי אסור לחבירו להוזיל השער כדי שהוא יעשה במקומו:

יב שואל שלא מדעת גזלן הוא, לכך אסור ליקח שום חפץ או ספר מיד בנו של בעל הבית שלא ברשות בעל הבית:

יג כלי אכילה כגון קדרות ומדוכה ומחבת וכיוצא מותר לשאול מאשתו של בעל הבית ואין צריך רשות מן בעל הבית, דאפילו אם מקפיד אין שומעין לו ואשתו משאלת בעל כורחו מפני דמשיאה שם רע בשכונותיה, ואדעתא דהכי נשאת לו שדברים אלו מסורים בידה, אבל שאר חפצים כגון מלבושים של בעל הבית או כיסאות ומיטות וכן כלי שתיה של בילו"ר (זכוכית שקופה, קריסטל) ושאר כלים יקרים צריך לשאול מן בעל הבית וכלים של פרפור"י (בציפוי אבץ) יש הפרש בזה בין מעט להרבה, וגם דנידון לי חשיבות בעל הבית ועושרו דאין כל בני אדם שוים בדבר זה:

יד אם משכן אצלו חבירו חפץ אסור להשתמש בו, דשולח יד בפקדון הרי זה גזלן, מיהו בעכו"ם יש מתירין להשתמש בו:

טו אם הפקידו אצלו ספרים של תנ"ך כשהוא פותחן לצרכן יש לו רשות לקרות בהם, אבל לא יפתחם לכתחלה כדי לקרות בהם, במה דברים אמורים? בתנ"ך אבל ספרים של תורה שבעל פה אסור בכל גוונא, וכשם שאסור ללמוד כן אסור להעתיק מהם אפילו אות אחת, מיהו אם זה הנפקד הוא תלמיד חכם יש מתירים ללמוד ולהעתיק אם אין לו כיוצא בהם דאמרינן מסתמא על דעת כן הפקידו אצלו, אבל אם יודע בבירור שבעליו מקפיד הרי זה אסור גם התלמיד חכם, מכל מקום אם זה הלווה לו מעות על ספרים אלו שהניחם משכון אצלו אפילו תלמיד חכם אסור משום רבית:

טז אם הפקידו אצלו מעות מותר להוציאן לצרכו, לפי דסתם אדם עסקו במשא ומתן והכל צריכין למעות והיה לו למפקיד לגלות דעתו מעיקרא לצוות לו שלא ישתמש, אבל אם נתנו לו חתומים או קשורים קשר משונה הרי זה גילוי דעת שאין רצונו שישתמש זה בהם, ולכן אסור להשתמש בהם:

יז כל החומד ביתו של חבירו או כליו שאין בדעתו למכרם, והפציר בו בדברים או הרבה עליו רעים עד שמכרם לו הרי זה עובר בלאו דלא תחמוד, ואינו עובר בלאו זה אלא עד שיקח החפץ שחמד, ומשעה שנפתה לבו וחשב איך יקנה החפץ עובר בלאו דלא תתאוה כי אין תאוה אלא בלב, מיהו אם רק נתאוה בלבו שאמר הלואי שיתרצה זה למכור ואקנה ממנו אינו עובר בלאו, אבל אם חשב בלבבו לעשות המצאות של השתדלות והפצרות הרי זה עובר משעה שחשב אופני ההשתדלות וההפצרות, וכל זה להרמב"ם (פ"א מהלכות גזילה ואבידה ה"ט), אבל להראב"ד (שם ה"ו), גם בכהאי גוונא אינו עובר, אלא אם כן חשב ליקח החפץ בעל כרחם של בעלים, אבל אם חושב איך יעשה לרצות הבעלים אינו עובר בלאו וקימא לן כרמב"ם ז"ל, ועיין בספרי הק' רב ברכות במערכת הלמ"ד מה שכתבתי בלאוין אלו ועוד כתבתי בספרי הק' מקבציאל:

יח אפילו התאוה שיקח החפץ מחבירו במתנה אסור, וכן אפילו התאוה וחמד ספר אחד מספרי הקודש נמי אסור, ועיין בספרי הק' רב ברכות מערכת הלמ"ד הנזכר לעיל ועוד כתבתי בזה בספרי הק' מקבציאל:

יט מצות עשה לתת שכר שכיר בזמנו, ואם אחרו עובר בלאו, אחד שכר אדם או בהמה או כלים, ובשכר קרקע אע"ג דיש אומרים (הרמ"ה בטוח"מ סימן שלט) דאינו עובר משום דכתיב (דברים כד, יד) "אשר בארצך" ולא ארצך (בבא מציעא קיא:), מכל מקום לדעת הסמ"ג ולדעת רבינו אליעזר ממיץ ז"ל עובר גם בשכירות קרקע, ועוד איכא טעמא אחרינא בזה לאיסורא וכיון שזה הוא איסור תורה יש לחוש לדעת האוסרין ועיין שער משפט וקצות החושן סימן של"ט, וכל הכובש שכר שכיר כאילו נוטל נשמתו (שם קיב.) ועובר בחמשה לאוין ועשה: משום "בל תעשוק את רעך" (ויקרא יט, יג), "בל תגזול" (שם), "בל תעשוק שכיר עני" (דברים כד, יד), "בל תלין" (ויקרא יט, יג), "ביומו תתן שכרו" (דברים כד, טו), ומשום "ולא תבוא עליו השמש" (שם) ובמקום שנוהגים שאין הפועלים עושים מלאכה עד הלילה כיון ששקעה עליו חמה עובר משום ביומו תתן שכרו:

כ איזהו זמנו, שכיר יום יש לו זמן ליתנו לו כל הלילה לפי שנתנה תורה לבעל הבית זמן עונה י"ב שעות לבקש מעות לשלם השכירות ואם לא נתנו לו אז עובר בבוקר משום בל תלין פעולת שכיר אתך עד בקר, ושכיר לילה זמנו ליתנו כל היום, ואם לא נתנו לו עובר בערב משום ביומו תתן שכרו:

כא שכיר שעות ביום שכלתה פעולתו בחצי היום יש לו תשלום כל אותו היום דהא חלה תשלומים מיד שהשלים מלאכתו, וקרינן עליו ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש, וכן שכיר שעות בלילה שכלתה מלאכתו בחצי הלילה, יש לו זמן תשלום כל אותו הלילה וקרינן עליו לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר וכן שכיר שבת שכיר חודש שכיר שנה אם יצא ביום גובה שכירותו כל אותו היום, יצא בלילה גובה שכירותו כל אותו הלילה, ושכירותו של כובס או כובסת דינה כשכיר שעות:

כב אין בעל הבית עובר משום בל תלין ולא תבוא עליו השמש אלא אם כן תבע השכיר ממנו את שכרו ויש לו מעות ליתן לו, אבל אם לא תבעו השכיר או שתבעו ואין לו מעות ליתן לו אינו עובר אפילו יש לו מטלטלין הרבה:

כג אמר לשלוחו לשכור לו פועלים ושכר השליח פועלים ואמר להם שכרכם על בעל הבית שניהם אין עוברים, ומכל מקום בעל הבית עובר משום אל תאמר לרעך לך ושוב אם הוא מתכוין לדחותם, וגדולי החכמים היו נוהגים לשכור ע״י שליח שיאמר להם שכרכם על בעל הבית כדי שלא יבואו לעבור בלאו אם יהיו טרודים, ומה שאשתו של בעל הבית שוכרת היא בעצמה כגון כובסת וכיוצא אין לה דין שליח וחייבת היא באיסור לאו אם תבעה הכובסת את שכרה והיא יש לה מעות שתתן לה, וכן הוא הדין אשת בעל הבית ששוכרת משרתת בבית:

כד מדת חסידות אם אין לאדם מעות לפרוע שכר שכיר יקח בהלואה מאחרים ויקיים מצות שכר שכיר בזמנו, והעיד רבינו הרב חיים ויטל ז״ל על רבינו האר״י ז״ל שלא היה רוצה להתפלל מנחה עד שיפרע שכר שכיר, ולפעמים אין לו והוא לווה ונותן:

כה קבלנות שקבל עליו האומן לעשות מלאכה כולה בכך וכך ולא כשכר לימים, הרי הוא כשאר שכירות ימים ועובר עליו משעה שנותנה לו, כיצד? נתן טליתו לאומן לתקנו בקבלנות וגמרה כל זמן שהטלית ביד האומן אפילו אחר שגמרו אינו עובר עליו, אבל אם הביא לו את הטלית ותבע שכרו אפילו בחצי היום חייב זה מיד בתשלומיו, ואם שקעה עליו חמה עובר עליו, וצריכין הנשים להזהר בדבר זה שהוא מצוי אצלם הרבה שדרכן לשכור בגדים הן לתפור הן לארוג הן לשאר מעשה של אומן:

כו אין שמיטת כספים נוהגת מן התורה אלא בזמן שהיובל נוהג, אך מדברי סופרים שמיטת כספים נוהגת בזמן הזמן בכל מקום אפילו בחוץ לארץ כן פסק מר״ן ז״ל וכן כתבו רוב הפוסקים, אך רבנו זרחיה ז״ל ודעמה כתבו שאינה נוהגת בזמן הזה בחו״ל וכתב מור״ם ז״ל בהגה״ה דעליהם סמכו במדינות שלהם שאין נוהגין דין שמיטה בזמן הזה בחו״ל וכתב הגאון אורים ותומים (תומים סימן ס״ז סעיף קטן א׳) אפילו אם היה האמת שהדין כרבנו זרחיה וסיעתו היה מהראוי לנו להחמיר בזה ולנהוג דין שמיטת כספים וכי מה מאד מזהיר אותנו הנביא בגולה (ירמיה לא, כ): ״הציבי לך ציונים״ לעשות זכר למצות ה׳ שהיו חובה עלינו בהיותינו בארץ ישראל וכו׳ (ספרי עקב מג.) וזהו אם הדין כרבנו זרחיה הלוי, אבל באמת רבו עליו חכמי הדור וממש רובם ככולם קיימו וקבלו כפשט הגמרא דנוהגת בזמן הזה מדברי סופרים, ולדעת הרמב״ן ז״ל נוהגת בזמן הזה בחו״ל מן התורה, על כן חייב כל אדם לעשות על כל פנים זכר למצוה זו בפרוזבול, ופירוש פרוזבול הוא פרוז לשון תקנה בול הם עשירים כלומר תקנה לעשירים:

פרוזבול זה הלל הזקן עליו השלום תקנו בשביל העשירים שלא ימנעו מלהלוות ויעברו על מה שכתוב בתורה השמר לך פן יהי דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמיטה וכו׳, ואכתוב בזה מעשה, גאון אחד יושב בליל פסח על השולחן ובנו היה עשיר וסוחר גדול והיה הבן יושב ואוכל הכורך של מצה ומרור והיה אומר קודם אכילה בהרמת קול כהלל הזקן שהיה כורכן ואוכלן וכו׳ ככתוב בסדר הלילה, ואמר לו אביו בני תזכור את הלל הזקן גם בערב ראש השנה הזאת הבאה לחיים טובים ולשלום, אמר לו אבי וכי אוכלין כורך בערב ראש השנה, אמר לו בני שנה זו שמיטה היא ואני מזהירך שתעשה פרוזבול כתקנת הלל הזקן עליו השלום זיע״א, על כן כל אדם לא יתרשל בדבר זה ונמצא הוא מקיים מצות שמיטת כספים, והנה הפרוזבול הוא שאומר שמוסר שטרותיו וחובותיו לבית דין, וענין המסירה הזאת שהם יהיו גובים לו חובותיו ואז לא קרינן ביה ״לא יגוש״ (דברים טו, ב) אלא הבית דין הם הם הנוגשין, וכיון שביד בית דין לנוגשם ולא הוא אז הוא יכול לקבל חובו מן הלווה אחר השמיטה:

והנה יש מתחסדים אחר שכותבין הפרוזבול מלווה לחבירו סך מה עשרה גרוש או פחות או יותר ועל זה הסך לא יחול הפרוזבול כיון שהלווהו אחר זמן הפרוזבול ואז אחר ראש השנה כשיביא לו חבירו המעות לפרעו יאמר לו משמט אני ולא יקבלם ממנו, ויאכל הלווה ולחדי במעות אלו, והמלווה לחדי במצות שמיטת כספים שקיים אותה בפועל, ותהילות לאל יתברך, הנהגתי מצוה זו פה עירנו בגדד יע״א הדפסתי שטרות של פרוזבול וחלקתי אותם לכמה בני אדם ועשאום, וגם למדתי אותם שיעשו כן להלוות אחר זמן הפרוזבול סך מה ולקיים המצווה בפועל כאמור לעיל, אשריהם ישראל אוהבי מצות ה׳ ועושים אותה בשמחה:

וגם אם לווה אדם מחבירו ככרות לחם אפילו ככר אחד נוהג בזה דין שמיטה, על כן טוב שתלווה האשה יום ערב ראש השנה ככר או שתים או שלוש לחברתה ואחר ראש השנה כשתפרע לה תאמר לה משמטת אני והרי זו מקיימת מצוות שמיטה, ועיין חיים שאל חלק ב׳ סימן ל״ח אות י״ג, וכן עשו קצת נשים פה עירנו יע״א כי דרשתי דבר זה בעזרת ה׳ יתברך ברבים, אשריהם ישראל:

נצבים · פתיחה

א ״כי קרוב אליך הדבר מאד, בפיך ובלבבך לעשותו״ (דברים ל, יד). נראה לי בסייעתא דשמיא, על פי מה שכתב מהרי״א אבוהב, מדברי רבותינו זכרונם לברכה, באגדת בראשית, בפסוק ״שמעו דבר ה׳״ (ירמיהו ב, ד), ׳אין ״דבר״ אלא שמירת שבת כמה דאמרינן, ״ממצוא חפציך ודבר דבר״

(ישעיהו מח, יג), אמר הקדוש ברוך הוא לישראל, אפילו אם עברתם על עשרת הדברות, שמרו שבת ואסלח לכם׳, עד כאן:

ב עוד אמרו רבותינו זכרונם לברכה, ׳אמרה שבת לפני הקדוש ברוך הוא, לכל ימים נתת בן זוג, ולי לא נתת, אמר לה ישראל יהיו בן זוגך׳, עד כאן:

ג נמצא יש קורבה גדולה לישראל עם השבת, ברם ודאי אין קורבה זו נוהגת ביניהם, אלא אם כן יהיו ישראל שומרים שבת כהלכתו, במחשבה ודבור ומעשה, דאף על פי שאמרו רבותינו זכרונם לברכה, דבור אסור הרהור מותר, אין קדושתו של שבת שלימה, אלא אם כן יזהר בו גם בהרהור, וכמו שכתוב בשלחן ערוך, וכנזכר בפוסקים ז״ל, וזהו שכתוב ״כי קרוב אליך הדבר מאד״, זה השבת המכונה בשם דבר, וכל זה הוא כאשר ״בפיך ובלבבך לעשותו״, דלא סגי בשמירתו במעשה בלבד, אלא צריך בדבור שבפה, ובהרהור הלב גם כן, ואז אתם תהיו בן זוג לשבת:

ד או יובן בסייעתא דשמיא, דאיתא באותיות דרבי עקיבא: ׳אין דבר אלא לשון מצוה, שנאמר ״כי דבר ה׳ בזה״׳ עיין שם:

ה וידוע דרמ״ח עשה ושס״ה לא תעשה, הם מכוונים כנגד רמ״ח איברים ושס״ה גידים, שכל אבר וגיד של האדם, אחוז במצוה אחת ודבוק בה. אך מקשים, והלא אי אפשר לאדם אחד לקיים כל תרי״ג מצות, ונמצא שהוא חסר באיבריו, ומתרצים דנשלם בתרי״ג מצות, על ידי הדיבור, דקורא בהם כאלו קיים, וגם במחשבה שמחשב אימתי תבוא לידי מצוה פלונית ואקיימנה:

ו וזהו שכתוב ״כי קרוב אליך הדבר״, הם תרי״ג מצות, כי המצוה מכונית בשם ׳דבר׳, ואף על פי שאי אפשר שתבא לידי מעשה בהם, והיינו כי ״בפיך״ בדיבור, ״ובלבבך״ במחשבה, נחשב לך ״לעשותו״, רצונו לומר כאילו עשיתו:

ז או יובן בסייעתא דשמיא, דאיתא באותיות דרבי עקיבא, אין דבר אלא רפואה, שנאמר ״ישלח דברו וירפאם״, וידוע דהתשובה היא רפואה לעולם, שנאמר ״ארפא משובתם״, ועיקר התשובה שתרפא את האדם, היא אשר תהיה בפה ובלב יחדיו, וזהו שכתוב, ״כי קרוב אליך הדבר״ הוא רפואת התשובה, על ידי ש״בפיך ובלבבך לעשותו״:

ח או יובן בסייעתא דשמיא, פה לב במילואם כזה - פ״ה, ה״י, למ״ד, בי״ת, עולים מספר תוקף, לרמוז תוקף האדם על ידי התחברות הפה והלב ביחד, ולכן מספר הנזכר, עולה מספר קדושה עליונה, שעל ידי שלימות פה ולב יחדיו, יזכה אדם לקדושה עליונה:

ט גם פה לב במילואם הוא מספר שופר לרמוז דהתעוררות התשובה הרמוזה בשופר כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה ׳שופר - שפרו מעשיכם׳ צריכה להיות שלימה בפה ובלב ביחד ולא תהיה בפה דוקא. והנה ידוע דכל ענייני השופר רומזים לתשובה לכן אמרו רבותינו ז״ל מצותו בשל איל ופירשו בו לרמוז שצריך לעשות תשובה בעודו בתוקף החומר, ולכך שופר מספר תוק״ף. גם צריך שיהיה השופר כפוף רמז לבעל תשובה שיהי לבו כפוף ונכנע, וכאשר האריך הגאון השל״ה ז״ל ברמזי השופר על עניני התשובה:

י ומה שתוקעין תקיעה ושברים ותרועה ותקיעה בסדר זה תחלה, היינו כי התקיעה רומזת לשמחה וטובה, ושברים ותרועה רומזים לצער ויסורין כי זה ילולי יליל וזה גנוחי גנח, ולכך אין עושין תקיעה ושברים במשך אחד ונשימה אחת וכנזכר בספר ה׳לבוש׳ ז״ל מפני שזו רומזת לשמחה וזו להפך ואין לערבם יחד. והנה ידוע המעשה באותו שעשה טבעת וכתב עליה גם זה יעבר, ואם הוא בצער אז יראנה ויתנחם, ואם הוא בטובה יראנה ולא יבא להתגאות בטובו ועשרו, כי יחשוב שגם זה יעבור ואין לו קיום. וכן כאן תוקעים אחר תקיעה (הרומזת לטובה ושמחה) שברים שהם רומזים לצער ויסורים, לרמוז לאדם שלא יתגאה בטובתו ויגבה לבו כי צריך לחשוב, אחר שמחה יבא לתוגה, ותוקעים אחר התרועה (הרומזת לצער ויסורין) עוד הפעם תקיעה (הרומזת לטובה) לרמוז, אם עומד בצער אל יתייאש מן הרחמים אלא יחשוב, סוף הכבוד לבא ויראה ימי טובה ושמחה, גם התקיעה הרומזת לטובה היא ארוכה במשך אחד, לרמוז הטוב יבוא בלתי הדרגות במשך אחד, אך שברים כוחות קצרים לרמוז שהצער יבא מעט מעט, וכמו שמרו על הפסוק (תהילים ט, י) ״ויהי ה׳ משגב לדך משגב לעתות בצרה״ שיחלק עת אחד גדול של צרה לעתות קטנים כדי שיסבלם האדם ולא ימות:

יא והנה תמונת השופר הרומז בו התעוררות התשובה הוא צד אחד רחב וצד אחד קצר והאדם צריך לתקוע בצד הקצר ונמצא שמקום תפיסתו בשופר מתרחב והולך, לרמוז כי בעל תשובה צריך להיות מוסיף והולך בעבודת השם, על דרך שאמר רבותינו ז״ל (שבת קנב.) תלמידי חכמים כל זמן שמזקינין דעתם מתוספת עליהם, גם רמוז בזה התמונה שצידו אחד קצר וצידו אחד רחב ותוקע בצד הקצר לרמוז כי אות של התשובה שהיא אות ה׳ יש לה שני פתחים אחד רחב ואחד קצר ובעל תשובה ליעול בקצר דבזה מסתייעא מלתא וכנזכר בגמרא. או יובן, נרמז בתמונה זו שהקצר למטה והרחב למעלה, דבעל תשובה בדברים של מטה דהם שייכים להנאת עולם הזה יקצר ויקמץ בהם, אבל דברים השייכים למעלה שהם ענינים הנפשיים יתנהג בהרחבה ורבוי:

יב ובאופן אחר נראה לי בס״ד בתמונת השופר על פי המעשה דרבי יהושע בר חנניה הנזכר בגמרא דערובין דף נ״ג ע״ב, אמר רבי יהושע בן חנניה מימי לא נצחני אדם חוץ מאשה ותינוק ותינוקת, אשה מאי היא, פעם אחת נתארחתי אצל אכסניא אחת עשתה לי פולין ביום הראשון אכלתים ולא שיירתי מהם כלום, ביום שני לא שיירתי כלום, ביום שלישי הקדיחתן במלח כיון שטעמתי משכתי ידי מהן, אמרה לי רבי מפני מה אינך סועד אמרתי לה כבר סעדתי מבעוד יום, אמרה לי היה לך למשוך ידיך מן הפת, אמרה לי רבי שמא לא הנחת פאה בראשונים, ולא כך אמרו חכמים אין משיירין פאה באלפס אבל משירין פאה בקערה, תינוקת מה היא, פעם אחת הייתי מהלך בדרך והיתה דרך עוברת בשדה והייתי מהלך בה, אמרה לי תינוקת אחת רבי לא שדה היא זו, אמרתי לה לא דרך כבושה היא, אמרה לסטים שכמותך כבשוה, תינוק מאי היא פעם אחת הייתי מהלך בדרך וראיתי תינוק יושב על פרשת דרכים, ואמרתי לו באיזה דרך נלך לעיר, אמר לי זו קצרה וארוכה וזו ארוכה וקצרה, והלכתי בקצרה וארוכה כיון שהגעתי לעיר מצאתי שמקיפין אות גנות ופרדסים חזרתי לאחורי אמרתי לו בני הלא אמרת לי קצרה, אמר לי ולא אמרתי לך ארוכה, נשקתיו על ראשו ואמרתי לו אשריכם ישראל שכולכם חכמים גדולים אתם מגדולכם ועד קטנכם עד כאן, ופירש הגאון חיד״א ז״ל ב׳פתח עינים׳ שמעשיות אלו לא היו ממש אלא רבי יהושוע בן חנניא נקיט הכי בדרך משל ללמד בזה תוכחות מוסר, דנודע ימי האדם חלוקים לשלשה זמנים שהם ימי עליה וימי עמידה וימי ירידה, והאדם בשני הפרקים שהם עליה ועמידה נמשך אחר חומר עולם הזה וממלא תאותו בהבלי עולם הזה ותענוגיו ולא יפנה לעסק עולם הבא, ורק בימי הירידה שתש כוחו אז הוא פורש לעשות לו דרך תשובה, וזה שאמר נתארחתי אצל אכסניא היא עולם הזה עשתה לי פולין אותיות פלוני, שהזמינתו לתאוות החומר העכור של העולם הזה הנמשך מן ׳פלוני׳, ויום ראשון שהוא זמן העליה אכל מהנאות ותענוג עולם הזה ולא שייר מן הזמן כלום לצורך עולם הבא, ויום שני הוא זמן העמידה גם כן עשה כך, אך יום שלישי שהוא זמן הירידה הקדיחתן במלח שלא נשאר בו כח לתענוג עולם הזה והקיפוהו מכאובים בגופו וכוחות אבריו מכל צד ואז כיון שבא לטעום בעל כורכו משך ידו מהתענוגים ואז התחיל לשוב בתשובה, ובאה הנשמה לעורר אותו בתשובה ביותר שמצאה מקום לדבר אתו דברים המתישבים על הלב, וכדי להכנס עמו בדברים לעורר אותו בתשובה אמרה לו בתחילה מפני מה אינך סועד היום בתענוגי עולם הזה כאשר היית נוהג בזמנים הראשונים והשיב כבר סעדתי באותם הזמנים שנתמלא הכרס זיני בישי ועד מתי יהיה זה, ואמרה הנשמה היה לך למשוך ידיך מן הפת, כלומר אם את מעשיך הראשונים אתה זוכר ומתחרט עליהם לא די לך בזה שאתה מושך ידיך רק מן התענוגים, אלא צריך סגופים ותעניות שתמשוך ידיך גם מן הפת שהוא צורך גדול לקיום הגוף, ואמרה לו שמא לא הנחת לעולם הבא בימים שעברו, ולא כך אמרו חכמים אין משיירין פאה באלפס רמז לזמן המיוחד לעסק התורה שהיא אל״ף ס׳, רוצה לאמר לימוד ס׳ מסכתות אין משיירין ממנו פאה לצורך עולם הזה, אבל משיירין פאה בקערה, רוצה לאמר מזמן המיוחד לעסק עולם הזה שנדמית לקערה והיא חיי שעה גימטריא קערה משיירין ממנו פאה לעסק עולם הבא שיחטוף מזמן זה לקדשו בקדושת התורה ואיך אתה כל ימי הראשונים אבדת כל זמנך כולו בהבלי עולם הזה:

יג ומעשה התינוקת מוסר לילדי הזמן שעושין דברים נגד דין תורה, ואם יאמר להם החכם שזה אסור יאמרו כך הוא מנהג העולם, וראוי להשיב להם לסטים שכמותכם כבשוה לדרך זו, שאותם שנהגו בכך הם היו גוזלים להקב״ה לעבור על דת. ועל ידי כך הקליפה יונקת משפע הקדוש ואין גזלה גדולה מזו:

יד ומעשה התינוק רמז ליצר הטוב שנקרא ילד מסכן וחכם (קהלת ד, יג), אמר לו באיזה דרך נלך לעיר האלקים היא גן עדן ואמר זו קצרה וארוכה רוצה לאמר דרך הרשעים שמראה להם היצר הרע דרך קצרה בעולם הזה שאין בה טרחא בעבודת השם, אך ארוכה מצד עולם הבא כי לא במותו יקח לו מקומו הראוי לו בגן עדן אלא צריך לחזור בגלגולים רבים וגם לידון בגיהנום שנים רבים עד שיהיה ראוי לבא אל מקומו בגן עדן, אך דרך הצדיקים שעוסקים ועמלים בעולם הזה בתורה ובמצות ומעשים טוסים היא ארוכה וקצרה, כי בעולם הזה ארוכה שיש טורח ויגיעה רבה לגוף, אמנם מצד עולם הבא היא קצרה כי אחר שנפטר מעולם הזה ילך תכף ומיד לעיר אלקים לאור באור החיים, עד כאן תורף דברין עיין שם:

טו נמצא החוטא הולך בדרך קצרה וארוכה, שהוא נמשך אחר הנאת החומר הנראית לעינים ואינו מביט בתכלית, ולכן השופר שבא לעורר החוטאין בתשובה צריך התוקע לתקוע בצד הקצר כדי שיהיה הקול הולך תחלה בקצרה ואח״כ בארוכה, יען כי הוא בא לעורר לבבות החוטאים שהם הולכים בקצרה וארוכה, אבל הצדיקים שהולכים בארוכה וקצרה אין צריך לעורר אותם בשופר:

טז ומה שמצינו בהלכות השופר דאינו כשר אלא אם כן הוא שפופרת שיש בתוכו זכרות מתחלת ברייתו, אבל אם לקח הזכרות שבו וחקק בתוכה ועשאה שפופרת בידי אדם היר זה פסול, כל זה הוא רמז למשל האמור במעשה התינוק שבני אדם עושים מעשים אסורים כפי דעת תורה וטוענים שהוא מנהג, ובאמת אם המנהג הוא יש לו היתר על פי תורת ה׳ הרי זה מנהג טוב ויש לקיימו דנמצא דרך זה פתוח בידי שמים, אבל אם המנהג הוא הפך תורת ה׳ ורק פתוח דרך זה בידי אדם שהתירו לעצמם דבר זה הרי ׳מנהג׳ זה הוא אותיות גהינם ואסור ללכת בדרך זה, וכמו כן דבר זה דהשופר

הוא לשון שפופרת ולא הוכשר להוליך בו הקול אלא אם כן שפופרת זו היא פתוחה בידי שמים, אבל אם אדם עשה שפופרת בעצמו שחפר הזכרות ועשאו שופר הרי זה פסול:

יז ומה שאמרו שרבותינו ז״ל (ראש השנה כז:) בשיעור השופר כדי שיאחזנו בידו ויראה לכאן ולכאן הוא רמז למוסר הרמוז במעשה האשה הנזכרת לעיל דהוכיחה הנשמה לאדם על אשר איבד כל זמנו בהבלי עולם הזה ולא שייר פאה בימי העליה והעמידה לצורך עולם הבא, דהא ודאי אין האדם יכול לעסוק בתורה כל הימים וכל הלילות, כי הרבה עשו כרשב״י ולא עלתה בידם (ברכות לה:) דמוכרח לעסוק בעסקי עולם הזה, אך צריך שיקבע עתים לתורה ועת לעסק עולם הזה באופן שהוא יאחז דרך התשובה תמיד כל הימים בידו ויראה לכאן ולכאן, כלומר יראה איזה שעות מן היום בעסק עולם הזה להביא טרף בני ביתו, ואיזה שעות מן היום ומן הלילה בעסק התורה ודרך התשובה יאחזנו בידו ולא ירפה ממנו, וזהו הרמז בשיעור השופר הרומז לתשובה שיאחזנו בידו ויראה לכאן ולכאן:

יח ובאופן אחר נראה לי בס״ד בדין שיעור השופר הנזכר שיאחזנו בידו ויראה לכאן ולכאן, רמזו כאן חכמינו ז״ל בזה שגם בתשובה צריך שילך אדם במידת המצוע כי זה כלל גדול הן בענייני הגשמיות וגופניות הן בענייני הרוחניות והנפשיות, וכמו שכתב בספר בן המלך והנזיר מלך אחד היה עומד לפני רבו בשעת מותו ויאמר לו הריני וצוואני! אמר לו השמר שלא תהיה לח ותתעצר ולא יבש ותשבר, ולא מתוק ותמצץ, ולא מר ותימאס עד כאן עיין שם, ופרשתי הכוונה שעשה לו שני חלוקות האחת כנגד עניינים הנפשיים באומרו ״לא תהיה לח ותתעצר״ שאם האדם ירצה לעשות תשובה באופן שירבה בתעניות וסגופים יותר ממה שמזגו סובל, אז זה ודאי מריק כל כוחו מגופו וימות ואין חפץ לה׳ בזה, ולזה אמר לא תהיה לח ותתעצר שיעצרו התעניות וסגופים כל כח וליחות שבגופך שאז יתרוקן גופך ותמות, וגם לא תהיה יבש ותשבר, רוצה לאמר שלא תקשה לבך כעץ יבש לא תכנע ולא תשוב שאז תשבר בעונותיך כמו שכתוב (משלי כח, יד) ״ומקשה לבו יפול ברעה״, וחזר ואמר חלוקה הב׳ כנגד עניינים הגופניים שלא תהיה מתוק להרבות מתנות ולהנות בני אדם יותר מדאי ואז תמצץ, שיקפצו עליך בני אדם ויכלו ממונך ותשאר ריקם ובזה לא חפץ ה׳, וגם לא מר ותמאס שלא תהיה קמצן וכילי מאד שאז תמאס בשמים ובארץ, ומאחר שגם דרך התשובה צריך האדם ללכת בו באופן המיצוע לכן אמרו השופר הרומז לתשובה יאחזו באחיזת המיצוע שיהיה נראה לכאן ולכאן באחיזתו בו:

יט ובאופן אחר נראה לי בס״ד שיאחזנו בידו ויראה לכאן ולכאן, דאותיות שקודם ׳שופר׳ הם אותיות ׳עקרה׳ ואחר שופר - תשצ״ז שהוא מספר ׳שכרך הרבה מאד׳, רמז שהחוטא קודם התשובה היתה נשמתו עקרה שאין לה בנים אלו מצות ומעשים טובים כמו שכתוב ע״פ ״אלה תולדות נח נח״, ואחר שעשה תשובה שאז הפך הזדונות לזכיות נאמר לו ״שכרך הרבה מאד״ שיש לו שכר עצום מזה שבמקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד, וזה שכתוב יאחז השופר בידו ויראה לכאן לכאן, רוצה לאמר יראה אותיות שקודם השופר ואותיות שאחר השופר וילמוד מזה מוסר גדול. גם יראה קודם שופר יש מספר שע״ה שהוא מספר ׳כלל ופרט׳, רמז שהשב יביט בתשובתו על הפרט מה שעשה בעצמו, וגם על הכלל מה שנעשה בכללות ישראל כי ישראל ערבים זה לזה, ואחר שופר תשצ״ז שהוא מספר ׳ישוב הדעת׳ רמז לתיקון עון שיכבת זרע לבטלה שהוא תיקון הדעת בסוד אין קשוי אלא לדעת, ולזה אמרו רבותינו ז״ל אין בן דוד בא אלא בהסח הדעת:

כ או יובן בס״ד יראה לכאן ולכאן על דרך מה שכתב רבינו מהר״מ אלשי״ך ז״ל בפרשה זו, דחסיד אחד היה מכבד כל אדם הגדול ממנו בשנים באומרו זה עשה מצות יותר ממני והגדול ממנו בחכמה אומר ודאי זה חייב אני לכבדו, והקטן ממנו בשנים אומר זה לא עשה עונות כמוני, והקטן ממנו בחכמה אומר זה לא יתחייב על עונותיו כמוני דנידון כשוגג לגבי דידי עיין שם, ומזאת העצה גם כן יש תועלת להיות מתקנא מן בני אדם במצות ויראה עצמו שפל מכולם, וזהו יראה לכאן ולכאן בהגדולים ממנו בשנים ובקטנים ממנו, גם נראה לי ״יראה לכאן ולכאן״ בעבירות שבין אדם למקום ובעבירות שבין אדם לחבירו, גם נראה לי בס״ד על דרך שאמר התנא (אבות ג, א) ׳דע מאין באת ולאן אתה הולך׳, כי בשתי ראיות אלו יקנה האדם הכנעה ושפלות לעצמו, וקבלת התשובה תלויה בהכנעת הלב דכתיב (תהילים נא, יט) ״זבחי אלקים רוח נשברה״, וכתיב (שם) ״לב נשבר ונדכה אלקים לא תבזה״:

כא ולכן תיקנו להתענות ערב ראש השנה כדי שיכנס האדם לעשרת ימי תשובה בהכנעה ושברון לב כי התענית עושה הכנעה בלב האדם, ורוב ציבור נהגו בתענית זה של ערב ראש השנה ואין בזה יוהרא אם יכירו בו אחרים שהוא מתענה, ויש סמך לתענית זה ממדרש תנחומא כמבואר ב׳לבוש׳ ז״ל, ולכן טוב שכל אדם ינהוג בתענית זה חוץ מחלוש הרבה וזקן וקטן:

נצבים

א מי שלא ישן בליל ערב ראש השנה יכול לאכול עד עמוד השחר, אבל מי שישן לא יאכל אחר שינה, ורק משקה של קהוו״א (קפה) מותר קודם עלות השחר:

ב אין תוקעין בערב ראש השנה לא ביום ולא בלילה אפילו בביתו, ואם התוקע של הקהל רוצה להרגיל עצמו וצריך הוא לכך יתקע בחדר סגור או בבור. ואין נופלים על פניהם בערב ראש השנה, אבל במנחה שלפניו נופלים ואומרים ודוי דהא בליל ערב ראש השנה אומרים ודוי וסליחות ונוהגים לילך בערב ראש השנה על הקברות ולומר בקשות שם, ואל ישים מגמתו נגד המתים אלא יתפלל להשם יתברך שיתן לו רחמים בזכותם, ויכול להשתטח על קבר הצדיק ויאמר הריני מבקש מנפש הצדיק הקבור פה שתתפלל עלי לפני הקב״ה כך וכך, ויזהרו בתפלת מנחה של ערב ראש השנה כי היא תפלה האחרונה (של אותה השנה):

ג מסתפרין בערב ראש השנה, וטוב להזהר להסתפר קודם חצות, ובעת שמסתפר יכוין להעביר כוחות הדינין, ולקיים מצות הפאות ולובשים לבנים בראש השנה באמונתינו ובטחונינו בחסדי השם יתברך, והוא ע״פ מה שדרשו רבותינו ז״ל במדרש וכנזכר בלבוש ז״ל, ונוהגין לטבול בערב ראש השנה משום קרי דאפשר שיצא ממנו איזה טיפה בהשתנה ולאו אדעתיה, וגם משום טומאה דתשמיש המטה, וגם כדי לקבל הארת קדושת יום טוב של ראש השנה לחיים טובים ולשלום, לכן טבילה ראשונה יכוין בה בשביל טהרה, ושניה יכוין בה לתיקון הכעס, ושלישית למתק הדין והגבורה בחסדים, ורביעית לפשוט מעליו בגדי החול, ויכוין בזה גם כן ׳תכלה שנה וקללותיה׳, וחמישית לקבל עליו הארת קדושת יום הזכרון ויכוין בזה ׳תחל שנה וברכותיה׳ וגם הנשים יהיו זהירים לטבול בערב ראש השנה ואפילו הבתולות, וצריכין לסרוק שערות ראשם תחלה משום חציצה, וכן יבדקו גופם משאר דברים החוצצין, ורק אין צריכין להסיר שיער בית השחי ובית הערוה ועיין במטה אפרים:

אם האיש אנוס שלא יוכל לטבול, ישפוך על גופו תשעה קבין מים (בערך שתים עשרה ליטר ושש מאות גרם) בהיותו עומד ערום ויבא אדם אחד וישפוך עליו המים מראשו ועד רגליו, ותשעה קבין אלו הם כל קב הוא תל״ב דרה״ם, כי כל קב הוא ארבעה לוגין וכל לוג הוא ק״ח דרה״ם וכנזכר בבית דוד דף קל״ו, ואם אין לו כלי אחד שיכיל כל תשעה קבין יחלקם בשנים או שלש כלים אבל יותר משלשה כלים אין מצטרפין, ויזהר לשפוך השני קודם סיום קלוח הראשון וכן יעשה בשלישי, וכנזכר במשנה פרק ג׳ דמקואות ועיין שולחן ערוך הגאון רבנו זלמן ז״ל סימן תר״ו ומה שכתב בטורי זהב סימן פ״ח הוא טעות סופר, ואם גם זה אינו יכול לעשות טוב שיטול ידיו ארבעים פעמים, וכך הסדר יערה תחלה על יד ימין פעם אחת ויכוין באות ראשונה של שם ע״ב, וכן פעם אחת על יד שמאל ויכוין גם כן באות ראשונה של שם ע״ב, ועוד יערה פעם שניה על ימין ויכוין באות שניה דשם ע״ב, וכן פעם שניה על שמאל ויכוין באות שניה וכן על זה הדרך עד עשרה פעמים ויחזור ויערה עשרה פעמים בזה אחר זה על ימין ויכוין בכל פעם באות אחת דעשרה אותיות שם ע״ב ויערה אח״כ עשרה פעמים בזה אחר זה על שמאל ויכוין בהם בעשרה אותיות שם ע״ב על הסדר נמצא סך הכל ארבעים פעמים וכנזכר בספר ״אמת ליעקב״ ניניו ז״ל בקונטרס ׳שפת אמת׳ יעוין שם:

ד יהיה רגיל לאכול בראש השנה בשתי הלילות על שלחנו בסדר זה, תחלה תמרים ויברך ׳בורא פרי העץ׳ ויאכל תמרה אחת, ואח״כ יאמר ״יהי רצון שיתמו אויבנו׳ וכו׳, ויאכל תמרה השניה, ויכוין בבקשה זו על אויבים התחתונים, ואח״כ יאכל רוביי״א והוא מה שקורין בלשון ערבי לוביי״א ויאמר ״יהי רצון שירבו זכיותנו׳, ולפי מה שכתב הגאון מגן אברהם ז״ל שיבקש גם לפי המשמעות הנראה מלשון המדינה, על כן אנחנו אנשי בגדא״ד שקורין אותה לוביי״א צריך לומר ״שירבו זכיותו ותלבבנו׳, וכאשר נוהגים לומר בקרא שתי בקשות ׳שתקרע רוע גזר דיננו׳ ׳ויקראו לפניך זכיותינו׳ שהוא משמעות קריעה על שם קר״ע, וכן הענין ברוביי״א לפי לשון מדינתינו, ואחר רוביי״א יאכל כרתי ויאמר ׳שיכרתו אויבנו ושונאינו׳, ויכוין בזה על כוחות הרעות שנבראו מהעוונות של אדם ומנצוצי קרי אשר עליהם מכוונים בקריאת שמע שעל המיטה ועליהם נאמר ״אויבי איש אנשי ביתו״, ואחר כרתי יאכל סלקא ויאמר ׳שיסתלקו אויבינו׳ וכו׳ ויכוין בזה על המקטרגים וכוחות הדין המשטינים למעלה, ואח״כ יאכל ״קרא״ ויאמר ׳שתקרע רוע גזר דיננו׳ (ויכוין בשם קר״ע) ׳ויקראו לפניך זכיותנו׳, ואח״כ יאכל רמון מתוק ויאמר ׳שנהיה מלאים מצות כרמון׳, ואח״כ יאכל תפוח מבושל בסוכר ויאמר ״יהי רצון שתתחדש עלינו שנה טובה ומתוקה׳, ואין אומרים כדבש, וכתבו האחרונים ז״ל הטעם שמביאין תפוח רמז לחקל תפוחין קדישין בסוד ״ראה ריח בני כריח שדה״, ונראה לי בסיעתא דשמיא טעם לתפוח בליל ראש השנה כי התפוח יש בו שלשה הנאות טעם ומראה וריח, והוא לסימן טוב לבקשתינו שפע הכללי שהוא ׳בני חיי מזוני׳ לכל השנה כולה, ועוד נראה לי בסיעתא דשמיא טעם אחר ע״פ מה שכתב בזוהר הקדוש פרשת שמיני דף מ׳ בפסוק ״רפדוני בתפוחים״, תפוח אפיק חמרא ומכוין רעותא דלא יזיק חמרא, והיינו דאוכלין תפוח אחר יין כדי שלא יזיק להם היין, ולכן מנהג בני אדם לתת תפוח לתוך כוס היין וכמו שכתוב בספרים, וידוע שהיין הם גבורות ונמצא התפוח הוא מבסם הגבורות, ועתה בראש השנה כל מגמתינו הוא

לבסם ולמתק הגבורות לכך אוכלין תפוח, ועוד נראה לי בס״ד טעם אחר, דאיתא בזוהר הקדוש כל הפירות שורשם במלכות ורק התפוח שורשו בדוכרא שהוא סוד תפארת וכמו שכתבתי הקדמה זו במקום אחר, וידוע מה שכתב רבינו האר״י ז״ל דחדשי הקיץ הם בנוקבא שהיא סוד המלכות מניסן ועד תשרי, וחודשי החורף מתשרי ועד ניסן הם בדוכרא שהיא סוד התפארת, ולכן בליל ראש השנה שהוא התחלת חודשי הדוכרא אוכלין תפוח ששורשו בדוכרא:

ואחר התפוח נוהגין לאכול ראש כבש, ומבקשים ׳יהי רצון שנהיה לראש ולא לזנב׳ ׳ותזכור לנו עקידתו ואילו של יצחק אבינו בן אברהם אבינו עליהם השלום׳, ואם לא היה יכול להביא ראש כבש לא יביא ראש של עז כי הוא ׳דינא קשיא׳ כנזכר בזוהר הקדוש פרשת שמיני דף מ״א עמוד ב׳ ועיין עוד בזוהר חדש סדר תולדות, ולכן טוב שלא יגדל אדם עז בתוך ביתו ולפחות יזהר בזה בראש השנה ושאר עשרת ימי התשובה שלא ימצא בביתו עז, ועל כן לא יביא לפניו בראש השנה ראש עז דאם לא נמצא לו ראש כבש יביא של עוף, וצריך שיביאו מבושל ולכך ינקוב ראש הגולגולת שלו וימלחנו ויבשלנו, וראש עוף זכר הוא יותר טוב מראש עוף נקבה לסימנא טבא, וכשמביא ראש עוף לא יאמר בבקשה אלא רק ׳שנהיה לראש ולא לזנב׳, אבל אין אומרים ׳ותזכור לנו עקידתו ואילו של יצחק אבינו׳ אלא בראש כבש, ויש עושין סדר הנזכר לעיל במאכלים הנזכרים לעיל גם ביום ראש השנה בשחרית וכנזכר ב׳מטה אפרים׳, וכן אנחנו נוהגים בביתנו להביא כל הנזכר לעיל על השלחן גם ביום:

ה לא יאכלו בראש השנה דבר חמוץ ולא תבשיל מבושל בדבר חמוץ, וכן יזהרו מפירות חמוצים הן רמונים הן ענבים הן אגסים, וכתב ב׳מטה אפרים׳ דהוא הדין שלא יאכל פרי שלא נגמר עדיין בישולו, ומנהג טוב לאכול בשר שמן ומיני מתיקה לסימנא טבא אך לא ירבה בהם למלאות כריסו אלא ׳טועמיה חיים זכו׳, וישתה שתיות עריבות על פי הכתוב בעזרא ״אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו כי קדוש היום לאדונינו ואל תעצבו כי חדות ה׳ היא מעוזכם״, דפסוק זה נאמר על יום ראש השנה כידוע:

ו יזהר שלא יכעוס, דמלבד חומר איסור הכעס שהוא קשה בכל זמן, הנה הוא ביום ראש השנה אינו סימן טוב לאדם, והאשה צריכה להיות זריזה לערוך השלחן ולכסותו במפה יפה קודם שיבא בעלה מבית הכנסת כדי שבבואו ימצא השלחן ערוך והוא לסימן טוב, אם אם נזדמן שבא ולא ראה השלחן ערוך לא יתקוטט עם אשתו ויכעס דהכעס הוא סימן רע ביותר, אלא יסבול ולא יקפיד אפילו בלב:

ז קודם קידוש ישב במושבו על מטה מוצעת ויאמר פתיחת אליהו זכור לטוב עד ׳קום רבי שמעון ויתחדשון׳ וכו׳, אח״כ יאמר פסוק (בראשית ו, ח) ״ונח מצא חן בעיני ה׳״ שתים עשרה פעמים, ואח״כ פסוק (שם כו, יב) ״ויזרע יצחק בארץ ההיא״ וכו׳ שתים עשרה פעמים, ואח״כ פסוק (תהילים לו, י) ״כי עמך מקור חיים באורך נראה אור״ עשרה פעמים, ואח״כ פסוק (שם כו, יב) ״אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה״ שבעה עשר פעמים ואח״כ (שמואל א כה, ו)״ואמרתם כה לחי ואתה שלום וביתך שלום״ וכו׳ עשרה פעמים, ויאמר ׳תחל שנה וברכותיה׳ ויעמוד לקדש:

ח בקידוש בשתי הלילות יברך ׳שהחיינו׳, ואם נזדמן לו פרי חדש יניחנו לפניו על השלחן בליל שני כשמברך ׳שהחיינו׳ ויכוין עליו, אך אין צריך להקפיד לחזור על דבר זה, וכל סדר ליל א׳ יעשה בליל ב׳, וילמוד על השלחן בשתי הלילות משנה מסכת ראש השנה ויכוין כנגד שם אדנ״י, אך יזהר ללמוד אותה בנעימה, ונוהגין ללמוד גם לשון זוהר הקדוש הנדפס במחזורים:

ט אם חל טבילת מצוה בליל ראש השנה ישמש ויטבול בבוקר, והמתחסד לדחות התשמיש של טבילת מצוה הרי זה חסידות של שטות ואפילו אם אינה טבילה של מצוה אם רואה שנתעוררה תאותו הרבה על אשתו ישמש ויטבול בבוקר כדי שלא יבא חס וחלילה לידי טומאת קרי, וכל אינש ידע בנפשיה:

י שני ימים של ראש השנה קדושה אחת הן, וביצה שנולדה בזה אסורה בזה, וכן הניצוד או נתלש בזה אסור בזה, ואם ראש השנה חל ביום חמישי ושישי אסור גם בשבת שאחריהם, וספק נולד בערב ראש השנה ספק ביום ראש השנה הרי זה אסור:

יא אין ישנים ביום ראש השנה, וצריך להזהר שיתעורר משינתו בלילה קודם עלות השחר, ואם יש לו כאב הראש או שאר מיחוש שמוכרח לישן ביום, יתאפק וישן אחר חצות היום:

יב סדר התשליך עושין אפילו חל ראש השנה בשבת וכן נמצא כתוב בכתיבת יד הרב מוהר״י ענתבי ז״ל בשם רבינו הרש״ש ז״ל, ואם נאנס ולא עשה התשליך ביום ראשון, יעשה ביום השני אחר מוסף, כן מצאתי כתוב בספר ׳תורה לשמה׳ כתיבת יד:

יג בראש השנה אין אומרים ׳מחול וסלח לעונותינו׳, וצריכין להזהר בבקשה שאומרים קודם תהלים ואחר תהלים לדלג לשונות אלו, ואע״ג דכתב בזוהר הקדוש אסור לפרשא חטאיו בהאי יומא, היינו דוקא בקול רם אבל בלחש בעת תקיעת שופר דמיושב כששוהה התוקע בין תשר״ת לתש״ת ובין תש״ת לתר״ת יתודה בלחש על חטאיו בפרטות, ובסידור רבינו הרש״ש ז״ל מסודר נוסח ודוי להתודות בין הסדרים הנזכרים:

יד יאמר בפירוש קודם שיתקע ׳הריני מוכן בתקיעות אלו של מיושב ושל העמידה בכולם להוציא כל השומע ידי חובתו׳, דאע״פ שהוא מוכן לכך מסתמא, טוב לפרש בפיו, ובין התוקע ובין הציבור לא ישיחו בין תקיעות דמיושב לתקיעות דמעומד, והפסוקים ופיוט שנוהגים הציבור לאומרם קודם תפלת מוסף אחר חזרת ספר תורה להיכל לא יאמרם התוקע:

טו יכסה השופר עד גמר הברכות, וצריך שיאחזנו בידו בעת הברכה מכוסה ועיין ׳ראש משביר׳ סימן ל׳, וקודם הברכה יכה בידו על הבימה כדי שירגישו כל הציבור שהוא מוכן לברך ויתנו דעתם על הברכה, ויאמר ׳ברשות מורי ורבותי׳ ויברך בקול רם ויכוין להוציא הציבור ידי חובתם, ואם יש אדם יושב רחוק מן התוקע וחוש השמע שלו חלוש דודאי אינו שומע הברכות היטב אז יברך לעצמו כשמברך התוקע וישמע התקיעות, ויש מקומות נוהגים לעמוד בעת הברכה של תקיעת שופר ויש מקומות שלא נהגו לעמוד, ופה עירנו לא נהגו לעמוד:

טז יאחז השופר ביד ימין ומעמידו גם כן בצד ימין אם אפשר לו, וגם תקיעה ראשונה יאמר לו המקרא, ויזהר שלא יהיה השופר פגום במקום הנחת פה אפילו פגימה כל דהו, ויתקנו קודם ראש השנה:

יז מי שנאנס ולא בא לבית הכנסת ובא התוקע לביתו לתקוע לו שלוש פעמים תשר״ת ושלוש פעמים תש״ת ושלוש פעמים תר״ת צריך זה לעמוד בעת התקיעות, כי אלו הם אצלו חיוב של תורה וצריך להיות מעומד דומיא דספירת העומר, יען כי הוא אינו שומע תקיעות בסדר תפילת מוסף ובאלו יוצא י״ח מדאורייתא, והנשים פטורות מן הדין כי זו מצות עשה שהזמן גרמה, אך רוב הנשים קבעו מצוה זו עליהם בתורת חיוב ובאים לבית הכנסת לשמוע קול שופר, ולכן האשה שנהגה בכך כמה שנים נעשה עליה חיוב, ואם נאנסה שלא היתה יכולה לבא לבית הכנסת יבא התוקע אצלה לביתה ויתקע לה אך לא תברך וכן נהגו בביתנו, ואשה שנהגה במצוה זו ונזדמן לה פעם אחת שלא תוכל לבא לבית הכנסת וגם לא תוכל להביא תוקע לביתה תעשה התורה בערב ראש השנה על קבלת המנהג:

יח מן ראש השנה עד יום הכיפורים אומרים ׳המלך הקדוש׳, ואם אמר ׳האל הקדוש׳ או שהוא מסופק חוזר לראש התפלה, ואם אמר ׳האל הקדוש׳ ותכף נזכר וסיים ׳המלך הקדוש׳ וכך היתה אמירתו ׳האל הקדוש המלך הקדוש׳ יצא, ואם השליח ציבור טעה בחזרה גם כן חוזר לראש וחוזר ואומר קדושה, וכן בברכה ׳מעין שבע׳ נמי הדין כן ואע״פ שיש חולקין בברכה ׳מעין שבע׳ לא אמרינן ׳ספק ברכות להקל׳ נגד סברת רבינו האר״י ז״ל דסבר ברכה ׳מעין שבע׳ היא במקום חזרה וכמו שכתבתי בספרי הקדוש ׳מקבציאל׳:

יט בברכת ׳השיבה׳ אומר ׳המלך המשפט׳, ואם טעה ואמר ׳מלך אוהב צדקה ומשפט׳ כיון דזכר ׳מלך׳ אינו חוזר, ואע״ג דמר״ן סבירא להו חוזר קימא לן ׳ספק ברכות להקל׳ אפילו כנגד סברת מר״ן ז״ל וכמו שכתבתי בסה״ק ׳מקבציאל׳:

כ אם סיים הברכה ולא אמר ׳זכרינו׳ ו׳מי כמוך׳ אינו חוזר, ואפילו אמר ״ברוך אתה ה׳״ ונזכר אינו רשאי לסיים ׳למדני חוקיך׳ כדי לומר ׳זכרנו׳ ו׳מי כמוך׳, ואיתא בספר ׳תורה לשמה׳ ד׳זכרנו׳ כיון שהיא בקשת רחמים אם לא אמרה במקומה יאמר אותה ב׳שומע תפלה׳ ובשבת ובראש השנה יאמר אותה קודם שיעקור רגליו, מה שאין כן ׳מי כמוך׳ אין לה תשלומין דאינה בקשת רחמים, וכן באמירת ׳וכתוב׳ וכו׳ ׳ובספר׳ וכו׳ דאם שכח אינו חוזר, אך יאמר אותה קודם שיעקור רגליו דהם בקשת רחמים:

כא במוסף של ראש השנה ושבת שובה ויום הכיפורים יאמרו ׳מי כמוך אב הרחמים׳, וכן הוא הדין במנחה של שבת שובה, וגם אם חלו ראש השנה ויום הכיפורים בשבת יאמר במנחה ׳אב הרחמים׳, וכשאומר במוסף ראש השנה פסוק ״ה׳ צבאות יגן עליהם״, יעשה תנועה של סוף פסוק כי זהו פסוק בזכריה וסיומו זה, אבל מה שאומר אחרי זה ׳ה׳ צבאות יגן עליכם׳ וכו׳ זהו בקשה, וכשאומר ״ואתם הדבקים״ וכו׳ כשיגיע לאות ת׳ של ״תכתבינו״ ידלג תיבת ״היום״ דאין להחזיק עצמו כצדיק גמור שנכתבים בראש השנה וכנזכר ב׳לבוש׳ ז״ל, ויזהר לומר ׳תכתבינו ברחמיך לחיים טובים׳ בשביל הראשי תיבות שלא תהיה תל״ט, וכן באות פ״ה יאמר ׳היום תפקדינו ברחמיך לחיים טובים׳:

כב כשאומר ׳זכרנו לחיים׳ יכוין להמשיך חיים לנשמה, וכשאומר ׳כתבינו בספר חיים׳ יכוין להמשיך חיים לגוף, ויכוין ראש ׳זכרינו׳ ז׳ והסוף מ׳, מספר הוי״ה אהי״ה שהם חכמה ובינה, וכשאומר ׳זוכר יצוריו ברחמים לחיים׳ יכוין זה על הנשמות שזוכר אותם ברחמיו להחזירם לחיים להחיותם בעולם הזה בסוד חזרתם בגלגול ומזה יתאמת אצלינו ענין תחית המתים, וכשאומר ׳היום הרת עולם אם כבנים אם כעבדים׳, כתב רבינו הרש״ש ז״ל כשאומר כן כל עצמותיו יאחזמו רעד לכי יפקוד הקב״ה: ׳אם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני איה מוראי׳, ולכן יאמר זה במתון ושברון לב, ולכן המנהג שגם בחזרה אומרים זה בציבור בקול רם מלבד השליח ציבור:

כג בנוסח יהי רצון של תהלים כתוב ׳ונזכה ונחיה שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה׳ ואיך יאמר כן הזקן ששניו יותר משמונים ועוד אפילו שלא הגיע עדיין לשבעים למה ישאל דבר קצוב ושמא הקב״ה נתן לו חיים יותר, על כן לא יאמר זה הנוסח, אלא יאמר כך ׳ונזכה לחיים ארוכים טובים ומתוקנים׳ ובנוסח זה ודאי יש סוד שבו מברכים כהן גדול במוצאי כפור בצאתו לשלום מן הקודש:

כד בעשרת ימי תשובה אין עושין הפסקה של תענית דאין נכון להתענות בלילה גם כן, מפני שבימים אלו עיקר התקון נעשה ע״י אכילה ושתיה, ולולי שאנחנו מוכרחים להתענות ביום בעבור תקון עונותינו לא היינו מתענים גם ביום, ועתה שאנחנו מתענים ביום אנחנו סומכים להשלים התיקון ע״י אכילה ושתיה שבלילה, ולכן כתוב בספר ׳תורה לשמה׳ שצריך לאכול פת בכל לילה בעשרת ימי תשובה כדי לברך ׳ברכת המזון׳:

כה כלה שהיא ובעלה סומכים על שלחן חמיה וחמותה, ולכך בכל השנה כולה חמותה תוציא חלה מן העיסה ותברך, הנה בעשרת ימי תשובה תשתדל ליקח הכלה מעות מבעלה ותקנה בו קמח שיעור חלה, כדי שתקיים היא בעצמה הפרשת חלה בברכה לפחות פעם אחת בשנה:

וילך · פתיחה

א ״הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה׳ אלהיכם, ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת״ (דברים לא יב), הלא זאת מודעת כי קיום מצות התורה וכל פרטי הלכות שלה לא יהיה אלא רק על ידי חכמי הדור שמקהילים קהלות ברבים ללמדם את הדרך אשר ילכו בה, ואת המעשה אשר יעשון; לפיכך משה רבנו עליו השלום תקן להם לישראל לדרוש להם מדי שנה בשנה הלכות חג בחג הלכות פסח בפסח הלכות עצרת בעצרת, ווכמו שנאמר: ״הקהל את העם וכו׳ למען ילמדו וכו׳ ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת״:

וילך

א אמרו חכמינו זכרונם לברכה: ״מצוה לאכול בערב יום הכפורים ולהרבות בסעודה״, וכתבו המקובלים ז״ל שצריך לאכול שיעור שני ימים, אם יוכל האדם לאכול כ״ל כך, כדי לתקן יום זה באכילה מה שצריך ליום זה ומה שצריך ליום מחר שהוא יום הכפורים הקדוש, והאדם יעשה כל מעשיו לשם שמים והשם יתברך לא ימנע טוב להולכים בתמים, וכתבו האחרונים ז״ל שמצוה לאכול דגים בערב יום הכפורים בשחרית דוקא, ויש לזה קצת סמך מן המדרש ועיין ב״מטה אפרים״, ונראה שיש טעם לזה כי הדגים רומזים לעינא פקיחא המאירה ביסוד שהוא בחינת היום הזה בסוד הפסוק ״בן פרת יוסף בן פרת עלי עין״ (בראשית מט כב), וטוב עין הוא יבורך:

ג בסיבוב כפרות יכוין לשם חת״ך בראשי תבות: זה חליפתך, תמורת, כפרתך, והוא יוצא מסופי תבות ״פותח את ידיך״ (תהלים קמה טז), ולנקבה יאמר״ ״חליפתך למורתך כפרתך״ בציר״י תחת ת׳ כנזכר ב״מטה אפרים״, ועושין בהם כנגד ארבע מיתות בית דין לכפר על האדם, ולכן צריך האדם להרהר בתשובה באותה שעה, וכפי הסוד ענין שחיטה זו היא למתק הגבורה לכן זמן הראוי יותר לדבר זה הוא באשמורת סמוך לעלות השחר שהוא עת רצון, ופה עירנו אשר בן פורת יוסף יש קהל רב אי אפשר לעשות הכל באותה שעה על כן מוכרחים שוחטי מתא להתחיל בדבר זה מתחלת הלילה, ואף על פי שסובבים בעיר שוחטים רבים יותר משלשים עם כל זה אין יכולים לגמור כל הלילה כולה אלא משלימים עוד בשלש וארבע שעות ראשונות מן היום, ובטוחים בה׳ שהכל יקובל ויעלה לרצון לפניו כאלו נעשה הכל כראוי:

ה כל בעל הבית שיבא השוחט לביתו לשחוט לא יניחנו לשחוט עד שיבדוק הסכין תחלה כראוי, ויחזור ויבדוק אותה אחר שחיטה, ויזמין בעל הבית אפר כירה בידו כדי לשחוט לתוכו והנחת העפר תחלה היא התחלת המצוה של כסוי הדם, לכן טוב שיניח בעל הבית את העפר בידו, ונהגו שבעל הבית מברך על כסוי הדם, והברכה היא ״על כסוי הדם בעפר״, ומאחר שיש הרבה עופות לשחוט יברך בעל הבית על הראשונה ואחד מבני הבית על השניה והשלישית וכן על זה הדרך; וכן השוחט יכסה גם הוא לבסוף, ואין כאן מרבים בברכות כיון שכל אחד מברך על שחיטה בפני עצמה ודם חדש. גם צריך שיזמינו לשוחט נר שיש בו שתי פתילות והפתילות במקום האור יהיו פרודות ורק השלהבות שלהם נוגעים יחד כדי שישחוט לאורם:

ו בסעודה המפסקת נוהגים בביתנו מזמן קדמון לטבל הפת בסוכר, וכן כתב ״מטה אפרים״ במנהג אשכנז; אך צריך גם כן להביא מלח על השלחן ולטבול הפת במלח, ונוהגין באשכנז לומר בגמר הסעודה המפסקת ״שיר המעלות בשוב ה׳ את שיבת ציון״ (תהלים קכו) וכנזכר ב״מגן אברהם״, ויש טעם למנהג זה ונכון לאומרו, והנהגתי פה עירנו יע״א לומר מזמור לתודה בשחרית כמנהג החסידים ב״בית אל״ יכב״ץ בעיר הקודש תוב״ב:

ז עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכפורים מכפר עד שיפייסנו, ועל כן כל אדם צריך לבקש מחבירו בערב יום הכפורים או קודם בעשרת ימי תשובה, וטוב שהחזן יכריז קודם "כל נדרי" לומר: רבותי, תמחלו זה לזה! ויאמרו הקהל: מחלנו! כדי שיתעורר אותה שעה סנגוריא למעלה על ישראל דבר בעתו מה טוב, וכן הנהגתי בעזרת השם יתברך פה עירנו יע"א:

ח כל אדם ינשק ידי אביו ואמו בערב יום הכפורים לעת ערב קודם שילך לבית הכנסת ויבקש מהם מחילה, ודבר זה הוא חיוב גדול על כל אדם, ומי שאינו עושה כן נקרא חוטא ומזלזל בכבוד אביו ואמו, דאם בין אדם לחבירו חייבו חכמינו זכרונם לברכה לבקש מחילה קודם יום הכפורים כל שכן מאביו ואמו שאין אדם ניצול מחטא זה בכל יום, ואם הבן שוטה ולא ביקש הם יתנו לו מחילה, שיאמרו בפיהם: אנכי מוחל לבני פלוני על כל מה שחטא לי מחילה גמורה, וכן הבעל יתן מחילה לאשתו על אשר בזבזה מן הבית שלא כרצונו, וכן כל תלמיד שיש לו רב בעיר ילך אצלו קודם יום הכפורים ויבקש ממנו מחילה:

ט יזהרו הנשים בערב יום הכפורים בניקור התרנגולים שהם רבים ושכיח בהם כינים שקורין בערבי קיגא"ד (כיני עור העוף) שהם דבוקים בעור התרנגולת ודבר זה מצוי ושכיח הרבה פה עירנו, ואם תראה האשה שקשה הניקור מחמת רבויים תפשוט העור כולו ותזרקנו:

י יזהרו בטבילה בערב יום הכפורים, ומי שאנוס ואינו יכול לטבול במקוה יעשה תשעה קבין כמו שכתבתי לעיל פרשת נצבים בהלכות ראש השנה, וגם הנשים יעשו טבילה בערב יום הכפורים בשביל טהרה, וכבר כתבתי לעיל פרשת נצבים סדר הטבילות, וכן יעשו בערב יום הכפורים האנשים והנשים, ועיין ב"מטה אפרים" סימן תרו סעיף קטן ח שכתב: אפילו נערים ובתולות שהם בני מצוה יש להם לטבול, וידקדקו בחציצה, ויעשו הטבילה אחר קציצת צפרנים וסריקת שער; עיין שם:

יא הנשים מדליקין נרות כמו ליל שבת, ומברכים: "להדליק נר של יום הכפורים", ומנהג עירנו שהנשים מברכים "שהחיינו" בנרות יום טוב ויום הכפורים, ואם חל בשבת מברכים: "להדליק נר של שבת ויום הכפורים", וכיון שהדליקו חל עליהם קדושת יום הכפורים ואסורים במלאכה ובכל חמש עינויים:

יב נוהגים הנשים באשכנז לתקן ביום שמונה לחדש תשרי הפתילות של נרות יום הכפורים, ושל נרות המוליכים אותם לבית הכנסת להדליקם בשביל יום הכפורים, מפני שאותו היום הוא יום ראשון של חנוך בית המקדש ומנהג יפה הוא:

יג תוסיף מחול על הקודש, ובליל שבת הקבלה היא באמירת "בואי כלה" ו"מזמור שיר ליום השבת", אך בליל כפור חל התוספת בברכת "שהחינו", ואם קבל התוספת בפירוש בפיו חל מעת קבלתו, והמנהג שזה האוחז ספר "כל נדרי" הוא יברך "שהחינו" בקול רם ויכוין להוציא הציבור ידי חובתם בברכה, והשומעין יכוונו גם כן לצאת בברכתו, ואם יש אדם שחוש השמע שלו חלוש ואינו שומע הברכה היטב יברך לעצמו בשעה שזה מברך, וזה המברך יאמר תחלה שני פעמים פסוק: "אור זרוע לצדיק" בקול רם, והציבור יאמרו עמו בלחש, ואחר כך יאמר: "ברשות מורי ורבותי" והקהל משיבים: "שמים", כלומר ברשות שמים. ופרשתי דרך רמז בראשי תבות "שמים", שומע משמיע יחדיו מכוונים:

טו קטן קודם אחת עשרה שנים לא יתענה, ואחר כך אם יכול יתענה, וחיוב דאורייתא- הזכר בן שלש עשרה שנה ויום אחד והנקבה בת שתים עשרה שנה ויום אחד, ומדרבנן יש חיוב קודם שנה לחנכם:

טז אפילו אם חל בחול לא יאמרו פסוק "והוא רחום"; אלא יאמר: "כי אל רחום וכו'" "ה' צבאות עמנו וכו'" "ה' צבאות אשרי וכו'" "ה' הושיעה וכו'", והטעם כמו שכתב בזוהר הקדוש פרשת תרומה דף קל על השבת; יעוין שם, וכל שכן ביום הכפורים שיש בו הארת הבינה, ואפילו השטן אין לו רשות לקטרג, דודאי אין לאומרו, ולא גרע חס ושלום יום הכפורים משאר ימים טובים דאין אומרים אותו, ואין לסמוך בדבר זה על ספר "חמדת ימים" ביום הקדוש הזה שהוא חמדת הימים של כל השנה:

יז יזהר שלא יניח בליל כפור כלי של מים דשתיה אצל מטתו אף על פי שצריך למים בשביל להשקות הקטנים, אלא יניחנו רחוק, דיש לחוש פן יעמוד משנתו צמא הרבה וישכח שהוא יום הכפורים וישתה חס ושלום, ומותר לבלוע הרוק ביום הכפורים, ויש מחמירין, ומי שאפשר לו יזהר בכך:

יח לא יגע באשתו בין בלילה בין ביום כמו נדה, ויש אומרים דבלילה דוקא אסור ליגע אבל ביום לית לן בה, ולאיזה צורך יש לסמוך על המתירים ביום, ויזהרו גם כן שלא ישנו איש ואשתו במטה אחת אף על פי שיש לכל אחד מצע בפני עצמו:

יט אף על פי שיש מתירים ליגע באוכלים ביום הכפורים וכנזכר בהגהת השולחן, מכל מקום יש אוסרים; ולכן דוקא אשה שצריכה לכך, שמוכרחת ליגע כדי לתת לבנה וכיוצא אז יש לסמוך על המקילים אבל שאר אדם שאין לו צורך גדול ליגע צריך ליזהר:

כ "לקדוש ה' מכובד" (ישעיה נח, יג) זה יום הכפורים- כבדהו בכסות נקיה, ואמרו חכמינו ז"ל: מציעין המטה, והשלחן- פורסין עליו מפה יפה כמו בשבת, ויזהר כל אדם שלא יגע במנעליו שאף על פי שהם בגד יטמאו ידיו, וברכת "שעשה לי כל צרכי" לא יאמרו ביום הכפורים מפני שכל העולם יחפים:

כא יתפללו בבכיה כל תפילות של יום הכפורים, שהם: שחרית מנחה ערבית ומוסף ונעילה וסליחות והודויים, ואם אינו יכול להוריד דמעות אומרם בקול בכי כמו שנאמר: "כי שמע ה' קול בכיי" (תהלים ו, ט) וקודם קריאת התורה יתעוררו בבכיה על מיתת בני אהרן הכהן עליו השלום, ויכולה בכיה זו שתגין, ויזהר כל אדם לסדר התפלה והסליחות בינו לבין עצמו מקודם יום הכפורים, כדי שיכוין מה שהוא מוציא מפיו כי קדוש היום לאלהינו, והכל הולך אחר כונות הלב, וצריך לומר נוסח "על חטא" בסדר תשר"ק גם כן שהוא בסוד אור חוזר וכנזכר בסידור רבינו הרש"ש ז"ל וכן כתב הגאון חיד"א ז"ל ב"ברכי יוסף", ובעת הודוי יכה על הלב ממש, ואצל רוב בני אדם תמצא הלב תחת הדדים בארבע אצבעות, ויזהר בזה בכל עת שאומר ודוי בכל ימות השנה:

כב יאמרו שלש עשרה מדות במתון וכונה ושברון לב וזה העיקר, ויש חסידים כשאומרים שלש עשרה מידות מונים אותם באצבעותיהם כדרך שעושין באמירת אחד עשר סמנים של "הצרי והצפורן" ומנהג יפה הוא, שבזה תתעורר הכונה, וגם יש בזה חיבוב מצוה:

כג אפילו חל יום הכפורים בחול הנהיג עטרת ראשי הרב הגאון מו"ר זקיני רבינו משה חיים זלה"ה פה עיר בגדאד לומר "את מוספי" בלשון רבים, ועיין "חקרי לב" אורח חיים דף צז מה שכתב בזה:

כד ביום הכפורים ילמדו ביחזקאל מריש סימן מ' עד סוף ס' מ"ג ששם נבואה שנתנבא יחזקאל הנביא עליו השלום על בית שלישי ביום הכפורים עצמו, דכתיב "בראש השנה בעשור לחודש" (יחזקאל מ, א) והיינו ראש השנה דיובל, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה במדרש: אמר לו הקדוש ברוך הוא ליחזקאל הנביא עליו השלום: ילמדו ישראל נבואה שלך על צורת הבית ומעלה אני עליהם כאלו עוסקים בבניינו; עד כאן:

כו ביאור "ארים ימינך ואצמח פורקנך" הכונה על לידת היחידה למלך המשיח, ומה שכתוב "גלי גבורתך עלן" הוא על דרך מה שאמר הכתוב: "עוררה את גבורתך ולכה לישועתה לנו (תהלים פ, ג), ויש מדקדקים לומר "גלי גבורתך ופרוק לן" וכן אני נוהג, דצריך אדם לפרש דבריו בתחנונים, על דרך מה שכתב מורנו הרב חיים ויטל ז"ל במה שכתוב "ותקוה טובה" ומה שכתוב "דינן אפיק לנהורא" רוצה לומר בחסד הנקרא "אור", ובאמירת "עשה למען אברהם אזרח תמימך" שאומרים בסליחות יוסיפו ביום הכפורים בכל הסליחות שבכל התפילות לומר: "עשה למען עבדך רבי עקיבא בן יוסף אשר נהרג על קדושת שמך", ויאמר זה קודם שיאמר: "עשה למען הרוגים ושרופים וכו'":

כז אחר שיאכל סעודת התענית בליל מוצאי כפור יאמר על השלחן פתיחת אליהו זכור לטוב, וכתב רב יעב"ץ ז"ל ללמוד ברעיא מהימנא פרשת אמור דף צט עמוד ב: "יומא דראש השנה איהו יומא דדינא וכו'", עד דף ק: "זכאה חולקיהון בהאי עלמא ובעלמא דאתי", ואחר כך יברך ברכה אחרונה על סעודתו ויקום בזריזות לעשות איזה הכנה לסוכה:

האזינו · פתיחה

א "ה' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר" (דברים לב, יב), נראה לי בסיעתא דשמיא דאמרו רבותינו זכרונם לברכה: עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת, נמצא עתה האדם טורח באכילה לחרוש ולזרוע ולהשקות ולקצור ולדוש ולטחון וללוש ולאפות עד שתהיה גלוסקא לפניו, אך לעתיד תוציא ארץ ישראל גלוסקא שלימה ויתלוש ויאכל, וכן עתה האדם יגע בכסות הן בבגדי פשתן הן בבגדי משי לעשות כמה מלאכות עד שיהיה בגד ארוג לפניו, ולעתיד תוציא הארץ כלי מילת שהם בגדים ארוגים שהאדם תולש ומתכסה בהם, ועוד אמרו רבותינו זכרונם לברכה בענין שתיה- אם רוצה לשתות יין צריך לעשות כמה מלאכות עד שימצא היין לשתות, ולעתיד יביא ענבה אחת גדולה כחבית גדולה ומניחה בזוית ביתו ונוקב אותה ומוציא יין מתוכה ושותה בכל עת שירצה, ולפי זה הנאה העתידה לבוא תדמה להנאת התינוק שיש לו מן דדי אמו שהדדים נותנים לו חלב שיש בו טעם וכח של כל מאכלים שהאם אוכלת, ואין התינוק טורח להשיג הנאתו זאת, אלא כל פעם שירצה לינק מנחת לו אמו הדד בפיו ויונק חלב שכל כח המאכלים שאכלה אמו ישנם בו, וזה שאמר "ה' בדד ינחנו" קרי ביה "בדד" בשו"א תחת ב' כדי שתהיה אות ב' אות השמוש ועיקר התיבה "דד", כלומר דוגמת

הנאה שתהיה מן הדד, ואותו זמן "אין עמו אל נכר" כי יתקיים מה שאמר הכתוב: "ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ" (זכריה יג, ב), אי נמי "בדד" רמז לתורה שבעל פה שיש בה שמונה דרגין שהם ארבע וארבע דהיינו כשר ופסול וטמא וטהור חייב וזכאי אסור ומותר ולכן נקראת "דד". או יובן- "דד" רמז לשני דלתי"ן של שם שד"י ושם אדנ"י שנפגמו בחטא שהחטיא הנחש את חוה, כמו שכתבו המקובלים בפסוק "הנחש השיאני" (בראשית ג, יג) שנשאר "שי" ו"אני", ועליהם רמז הכתוב: "לשקוד על דלתותי יום יום" (משלי ח, לד), ולעתיד יתוקנו ויושלמו ואז בשלימות ה"דד" הנזכר "ינחנו" לישראל ואז "ואין עמו אל נכר". או יובן בסיעתא דשמיא "דד" רמז לסוכה שהיא מספר הוי"ה אדנ"י שהם כ"ו ה"ס אותות סוכה, וכל שם הוא ארבע אותיות ובזה ה"דד" שהוא הסוכה ינחנו לישראל דוקא כי רק ישראל ישמח בצל סוכתו מפני שהסוכה היא סוד אור מקיף, ואין יניקה מן אור מקיף אלא לישראל מה שאין כן אומות העולם, "ואין עמו אל נכר" שאין הקליפות יונקים מן אור זה בסוד "והנחש היה ערום" (בראשית ג, א), ולכן נהגו לסכך בענפי אילן מפני כי "אילן" עולה מספר "סוכה" לכן ענפי אילן הם מצוה מן המובחר, ופה עירנו המנהג לסכך בענפים של דקל- "צדיק כתמר יפרח" (תהלים צב, יג):

האזינו

א צריך לישב באויר סוכה, והישן תחת המטה אם יש מגג המטה עד לארץ עשרה טפחים לא יצא ידי חובתו, וצריך ליזהר שלא ישן תחת שלחן שגבוה עשרה טפחים:

ב יזהר לעשות הדפנות קודם הסכך ואם להפך פסולה, ויזהר שלא יניח דבר המקבל טומאה בסכך, ולכן העצים של הסכך לא יהיה בהם בית קיבול דאז מקבלים טומאה, ומחמת כן יזהר גם כן שלא יניח עצים של המטה בסכך מפני שהם מקבלים טומאה, והפירות הם מקבלים טומאה ולכן לא יתלה רמונים וכיוצא בסכך, אלא רק בפחות מארבעה טפחים ביניהם לבין הסכך, דאז אף על פי שהם מקבלים טומאה כיון דהוא תולה אותם לנוי בטלי לגבי סכך ולא מפסיל משום סכך פסול אבל אם יש ארבעה טפחים לא בטלי לגבי סכך והוי פירות אלו סכך פסול, ואף על גב דאין רחבים ארבעה טפחים גזרינן אטו רחבים ארבעה, מיהו במנורה דאיכא חשש דליקה אם יתלנה בפחות מן ארבעה טפחים מותר לתלותה שיעור ארבעה טפחים או יותר דחשיב זה כדיעבד, אך יזהר שלא ישן תחתיה:

ג לא יאכל בערב סוכות מחצות ואילך, כדי שיאכל בלילה לתאבון כי האכילה בלילה הראשונה דאורייתא וכאשר נבאר בעזרת השם, והא דסגי בערב פסח משעה עשירית וכאן צריך להזהר מחצות, היינו כי בליל פסח אוכלים המצה אחר קריאת ההגדה ששוהין זמן הרבה ואם יזהר משעה עשירית יש זמן הרבה עד שיגיע אכילת מצה, מה שאין כן בסוכות הוא אוכל מיד כשתחשך לכך צריך להזהר למנוע האכילה מחצות וכנזכר באחרונים:

ד יקדש אחר שיהיה לילה ודאי, ובליל ראשון יברך "לישב בסוכה" ואחר כך "שהחיינו", כי ברכת "שהחיינו" קאי על הסוכה ועל קדוש יום טוב, אבל בליל שני יברך "שהחיינו" ואחר כך "לישב בסוכה":

ה בכל עת שיש קדוש יברך "לישב בסוכה" אחר ברכת קדוש ובעת שלא יש קדוש יש נוהגין לברך "לישב בסוכה" קודם ברכת "המוציא" אחר ברכת "על נטילת ידים"; ויש נוהגין לברך "לישב בסוכה" אחר ברכת "המוציא" קודם שיאכל ואין חשוב הפסק דהוי כ"גביל לתורי", ואנחנו בביתנו מזמן עטרת ראשנו הרב הגאון מו"ר זקיני רבינו משה חיים ז"ל מנהגינו לברך "לישב בסוכה" קודם ברכת "המוציא" וכן עיקר, ובכל פעם שמברך "לישב בסוכה" יברך מעומד ואחר כך ישב וכנזכר באחרונים. ואם שכח ולא בירך קודם אכילה יברך כל זמן שלא סיים אכילתו, ואם הוא מסופק אם בירך או לאו לא יברך ואם ירצה לברך ברכת המזון כדי שיטול ידיו ויברך "לישב בסוכה" ויאכל הרשות בידו, ואין בזה חשש גורם ברכה שאינה צריכה:

ו בליל ראשון ובליל שני לדידן דיתבי בחוץ לארץ צריך לכוין באכילתו בכזית ראשון שהוא חיוב דאורייתא כמו כזית מצה בליל פסח, וטוב שיפרש דבר זה בפיו כשאומר "לשם יחוד קדשא בריך הוא ושכינתה" קודם אכילה, וצריך לאכול יותר מכביצה פת לכולי עלמא:

ז בכל לילה קודם שיכנס לסוכה יאמר "לשם יחוד קדשא בריך הוא ושכינתה וכו' כמו שצונו ה' אלהינו על ידי משה רבינו עליו השלום "בסוכות תשבו שבעת ימים כל האזרח בישראל ישבו בסוכות למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציאי אותם מארץ מצרים" (ויקרא כג, מב), שגם לפי דעת הפוסקים הפשטנים יש חיוב לפרש פסוק זה כולו בפיו במצוה זו, ויזהר ללמוד משנה מסכת סוכה בכל לילה בכל ימות החג בתוך הסוכה, והמבדיל בביתו יבדיל בסוכה:

ח לא יברך לישב בסוכה אלא בפת גמור, אבל בפת הבאה בכסנין שברכתו "מזונות" לא יברך משום ספק ברכות להקל, ובכל עת שיברך "לישב בסוכה" יכוין לפטור בברכה זו ישיבתו ואכילתו ושינתו עד זמן אכילת פת השנית אחר זו, ואף על פי דמן הדין מותר לאכול אכילת עראי חוץ לסוכה, עם כל זה המחמיר שלא לשתות אפילו מים חוץ לסוכה תבא עליו ברכה, אבל שינה אפילו שינת עראי אסור לישן חוץ לסוכה, לפיכך אם רואה אדם חבירו בבית הכנסת מתנמנם בעת קריאת ספר תורה וכיוצא צריך לעורר אותו:

ט בכל לילה ישלח קערה תבשיל לאיזה עני, והוא חלק שבעה אושפיזין קדישין, והסוכה היא צילא דמהימנותא זכר לעננ כבוד לכן לא ינהוג בה שחוק וקלות ראש, גם לא יכניס קדרות וקערות גדולות של תבשיל שדרכם להניחם בבית התבשיל, וכן לא יניח בה כד הגדול של המים, והנר אחר שכבה יסירנו מן הסוכה ולא ישאר שם אחר שכבה וכנזכר בלבוש, גם לא ירחץ בתוך הסוכה כלים ואפילו כלי אחד בלבד וכנזכר באחרונים, מיהו כלי קטן ביותר ששותין בו קהוו"א (קפה) אם הוא לבדו- לית לן בה, ועביט מי רגלים לא יכניס לסוכה אף על פי שדרכו בשאר ימות השנה להכניסו בחדר שהוא ישן בו, מיהו תשמיש המטה מותר בסוכה:

י אסור ליהנות מן האוכלין שתולין בסוכה לנוי בכל יום טוב כולו דהוקצו, ומותרין בליל אסרו חג אם לא חל בשבת, ואם נפלו ביום טוב מוקצין הם ואסור לטלטלם אלא יביאו קטן בן שלוש או ארבע שנים ויטלטלם למקום אחר להצניעם שם עד אחר יום טוב; ואפילו קיסם לחצוץ שיניו אסור ליקח מן הסוכה ואפילו מן הדפנות, מיהו אם ירדו גשמים יסיר הסדינין שתולין בדפנות דוקא כדי שלא יתקלקלו, לפיכך כשתולה הסדינין בדפנות קודם יום טוב יזהר שלא יתלם על ידי קשרים, דאם כן אם ירדו גשמים ביום טוב אסור להתיר קשרים של קיימא, אלא יתלם באופן שלא יצטרך להתיר קשרים:

יא קטן החריף מתחלת חמש שנים חייב אביו לחנכו במצות סוכה, ואינו חריף מתחלת שש שנים, ויש אומרים: החריף עד שיגמור החמש שנים, ואינו חריף עד שיגמור שש, והנשים אף על פי דמן הדין פטורים משום דסוכה מצות עשה שהזמן גרמה, עם כל זה אם ישבו בסוכה יש להם שכר מצוה:

יב חולה אפילו חש בראשו או חש בעיניו פטור אם יש לו מנוחה חוץ לסוכה, ואם אין הפרש חייב, אבל לילה ראשונה אפילו חולה חייב לאכול כזית בסוכה, והמצטער מפני הריח או יתושין וכיוצא פטור מן הסוכה, מיהו צריך שיהיה לו צער שיעור שדרך בני אדם להצטער בו, אבל אם הוא מפונק ומצטער על דבר מועט אינו פטור, וכל זה דוקא אם יצא מן הסוכה ינצל מצער זה, אבל אם אף על פי שיצא יגיע לו זה הצער של ריח או יתושין וכיוצא אינו יכול לפטור עצמו מן הסוכה, וסוכה שישנים בה בני אדם הרבה ואינו יכול לישן בפשוט ידים ורגלים, לא חשיב זה צער לפטור עצמו בכך ולצאת מסוכה:

יג יברך "על נטילת לולב" ו"שהחיינו" קודם שיטול האתרוג, אבל הלולב יטלנו בידו קודם שיברך, ואם כרוך בגד על ידו משום חבורה יסירנו קודם הברכה מושם חציצה, ויש אומרים שיסיר גם הטבעת מאצבעו, ואם שכח ולא הסיר יטול שנית בלא ברכה, ויזהר שישים השדרה של הלולב כנגד פניו בעת הברכה והנענוע, ואסור לאכול קודם שיברך על הלולב:

יד אפילו חולה יברך ויטול לולב מעומד, וצריך שיטול הלולב בימין והאתרוג בשמאל, ויזהר בכך גם בהקפות כשמקיף בלולב, כי יש טועין בזה שאוחזים הלולב והאתרוג ביד אחת והסידור שקורין בו ההושענא ביד השנית, וזה אינו נכון אלא גם בהקפות יאחז האתרוג בשמאל ולולב בימין, ויזהר שלא יפריד האתרוג מן הלולב בשעת ברכה שפוגם בכך, וצריך לחבר האתרוג עם הלולב בסופו וכמו שכתב רבינו ז"ל בספר הכונות וזה לשונו: לכן מקום חיבור ההאתרוג על יד הלולב הוא בסיומא, במקום אחיזתו מלמטה כי כן העטרה היא בסוף היסוד; עד כאן לשונו; עיין שם; ולכן צריך להזהר בזה:

טו ההקפות בלולב בכל ימות החג יוכל להקיף את התיבה שבבית הכנסת אף על פי שאין עליה ספר תורה, דאין הנחת ספר תורה על התיבה מעכבת בדבר ההקפות כי העיקר לפי הסוד בזה הוא התיבה, מיהו אותם בני אדם שאין הולכים לבית הכנסת מחמת אונס ומניחים כסא אחד מן הבית ומקיפים אותו אין זה כלום דאין זה נחשב "תיבה", ועם כל זה נראה לי- מי שהוא חולה ואי אפשר לו להקיף תיבה בבית הכנסת יניח כסא בביתו ויניח עליו ספר תנ"ך ויקיף כדי שלא לבטל מצות ההקפה, והשם יתברך ברחמיו לא ימנע טוב להולכים בתמים:

וזאת הברכה · פתיחה

א "וליוסף אמר מבורכת ה' ארצו ממגד שמים מטל ומתהום רובצת תחת", נ"ל בס"ד יוסף הצדיק עליו השלום הואר בחינת היסוד, אך הוא למעלה בדוכרא שהוא סוד שם הוי"ה בסוד התפארת, ולא בנוקבא שהוא סוד שם אדני במלכות, ולכן מבורכת ה' ארצו בשם הוי"ה הנקרא שמים שהוא בתפארת, ולז"א ממגד שמים מטל הוא ט"ל אותיות דשם הוי"ה בארבע מילואיו ע"ב ס"ג מ"ה ב"ן שיש בו ט"ל אותיות, וידוע שכל צדיק מכונה בשם יוסף על שם שהוא מוסיף והולך כמ"ש רז"ל ת"ח כל זמן שמזקינין דעתן מוספת עליהן, ושלימות עבודת הקודש של הצדיק הוא שיעבוד מאהבה במחשבה ובדיבור ובמעשה נמצא צריך שיהיה שלם בג"פ אהבה שעולה מספרם ט"ל לכך הוא ראוי להיות נשפע מן ארבעה מלואים ע"ב ס"ג מ"ה ב"ן דשם הוי"ה ב"ה שהם ט"ל אותיות, ולכן ישראל נקראו גוי אחד בארץ על שם שהם עובדים את השי"ת מאהבה שהיא מספר אחד ולכך אנחנו נשפעים עי"כ מן י"ג מכילן דרחמי בזכות עבודה באהבה, ולכך מקיפין בחג השמחות את התיבה בלולב בכל יום משש ימים הקפה אחת וביום הו"ר שבעה הקפות, הרי סך הכל הם שלשה עשר הקפות כמנין אהבה וכמנין אחד, וכנגד י"ג מכילן דרחמי, ובזה יובן בס"ד אחד באחד יגשו ורוח לא יבא ביניהם, פירוש ישראל שהם גוי אחד ועובדים מאהבה, באחד הם י"ג הקפות שמספרם אחד יגשו לפני הקב"ה ועי"כ רוח הטומאה של חיצונים לא יבא בינהם שיזכו להיות ביום שמיני עצרת אינון בלחודייהו קמי מלכא קדישא, ונ"ל בס"ד דע"י הקפות אלו שהם ששה ושבעה יתמתקו אותיות ז"ו של כוז"ו שהם מספר ששה ושבעה דידוע מ"ש רבני אשכנז ז"ל בביאור מאמר נחום איש גם זו שהיה דרכו לומר גם זו לטובה היינו כדי למתק אותיות זו דשם כוז"ו שהם דין כנודע:

וזאת הברכה

א מרבים בתפילות ותחנונים בהושענא רבה, כי הוא סיום נ״א יום שנתנו לישראל בחסד עליון לעשות בהם תשובה ותתקבל תשובתם, והם שלשים דאלול מיום ראשון של ר״ח וכ״א יום דתשרי רמז לדבר אין נא אלא לשון בקשה לכך נתנו נ״א יום לצורך הבקשות ותחנונים ויום זה הוא סיום יום נ״א, ולכן נקרא הושענ״א רבא כלומר הושע את יום נ״א שהוא רבא דהכל הולך אחר החתום:

ב בליל הו״ר בעת חצות לילה נגמר ונעשה בחינת חותם החיצון למעלה, כי ביוה״כ נגמר חותם הפנימי שהוא העיקר יותר, ולכן בהו״ר נמסרין הפתקין, ואע״פ שנמסרו הפתקין יש עוד זמן להצלה עד יום ח׳ עצרת, ולכן צריך להתעורר בתשובה גדולה בהו״ר ויהיה לבו חרד בתשובה כל היום כולו:

ג ילמוד סדר המתוקן בשמחה ובהתלהבות כי בלימוד ספר משנה תורה נעשה עיקר התיקון הראוי להיות ביום זה, ומעט קודם חצות לילה יאמרו ק״ש שעל המטה עם הפסוקים שיש עמה, ואחר חצות לילה יאמר ברכות השחר, ורק ברכת התורה לא יאמר אלא עד אחר עמוד השחר:

ד יתפללו שחרית ומוסף בכונה והתלהבות, כי מלבד החיוב שיש בזה מכח קדושת היום עוד צריך להתפלל בהתלהבות כדי שלא תגבר עליו השינה ויבא לידי כמה טעיות בתפלה וברכותיה ולכמה חסרונות מאחר שהיה ניעור כל הלילה, גם צריך לדקדק היטב שלא יטעו באור הלבנה ויתפללו קודם עמוד השחר, דידוע בזמן מהרי״ל ז״ל טעו בכך וגזר מהרי״ל ז״ל על הציבור תענית ג׳ ימים בעבור זאת:

ה אין רגילין לעשות מלאכה של חול ביום הו״ר עד אחר יציאתם מבית הכנסת ויש מסירין אפילו הכיס של המעות מחיקם, מיהו אם דרכו ליתן צדקה לעניים בבית הכנסת וגם ג׳ פרוטות בפסוק ואתה מושל בכל אשר בפסוקים ויברך דוד, לא יבטל מצות יקרות אלו בשביל חסידות זו:

ו אחר שנכנסו כל החסדים ביום זה ע״י סוכה ולולב ושבעה הקפות, אז נכנסים החמשה גבורות אחר קדיש תתקבל, ואלו החמשה גבורות נכנסים ע״י חבטת חמשה בדים של ערבה, על כן אחר קדיש תתקבל של סדר ז׳ הקפות יקח כל אדם חמשה בדים של ערבה שיהיו כשרים כדין ערבה שבלולב, ויחבוט חמשה פעמים על הקרקע, ויכוין בחבטות אלו כדי לתת בבחינת ה״א אחרונה שבשם הוי״ה ב״ה שהיא סוד המלכות חמשה גבורות מנצפ״ך, ויכוין בכל חבטה באות אחד דמנצפ״ך כפי סדר זה ולא כסדר כמנפ״ץ:

ז יקשור חמשה בדים אלו ביחד, ויחבוט בהם בכח על הקרקע, ולא תהיה מרוצפת באבנים או בעצים, דקרקע צריך בדבר זה, ויחבוט בהם בכח, ואע״פ שכתב בס׳ בכורי יעקב דטוב לחכות עד שיסיר העלין, לא מודינא בזה כי ראוי שיהיו הבדים בכשרותם ושלימותם בכל החבטות כולם:

ח ערבה זו דינה כערבה שבלולב שאין לפסוע עליה ולא לזלזל בה, ומנהגינו להצניע ערבה זו עד הפסח לשרוף בה את החמץ, והלולב ישרפו אותו בתנור שמסיקין בערב פסח למצת מצוה:

ט יש לקרות ביום הו״ר נבואת חגי סי׳ ב׳ בשביעי בעשרים ואחד לחודש וכו׳ עד אתן שלום נאם ה׳ צבאות והם ט׳ פסוקים כמ״ש רב יעב״ץ ז״ל, גם קורין ביום הו״ר ביהושע סי׳ ו, וסבותם את העיר כל אנשי המלחמה וכו׳, עד ויאמר יהושע אל העם הריעו כי נתן ה׳ לכם את העיר, וידוע מ״ש בירושלמי בהא ששנינו על הו״ר שהיו מקיפין המזבח שבע פעמים שהוא זכר לנס הנזכר ביריחו ע״ש, ובאמת כל איש בלבבו יבין כי סוד הקפות אלו שהם שש ושבע, הקפות אלו הכל עולה בקנה אחד על כן דבר בעתו מה טוב:

י אתרוג של לולב בשביעי אסור לאכלו, ולבני ארץ ישראל מותר ביום שמיני עצרת, אבל לבני חו״ל אסור בשמיני עצרת ומותר בשמחת תורה שהוא יום טוב שני, ואם חל שמיני עצרת בשבת יש אוסרין האתרוג לבני חו״ל גם בתשיעי שהוא אחר השבת:

יא סוכה ונויה אסורים לבני חו״ל ליהנות מהם גם בתשיעי שהוא יום ש״ת, והוא הדין דאסור לטלטלם, ויזהר כל ימי המועד לבלתי יקח מן הסוכה אפילו קיסם לחצוץ בו שיניו בין מהסכך בין מהדפנות וגם אחר המועד כשמוריד סוכתו לא יפסע על עצי הסוכה דתשמשי קדושה הם, אך מותר לשרפם בתנור, ונהגו להצניעם להגעלה לצורך הפסח:

יב ליל ש״ע אומר בתפלה את יום חג שמיני עצרת הזה, ואם טעה ואמר את חג הסוכות הזה חוזר, ואם נזכר שהוא יום ש״ע ורק טעה בלשונו ואמר חג הסוכות אינו חוזר:

יג אין מברכים בחו״ל בש״ע על הסוכה, אבל חייבים לישב בה ולישן בה כשאר ימי החג ואין לזלזל בזה כלל, ורק תהיה הישיבה בלא ברכה, ומברכין שהחיינו בליל ש״ע ובליל ש״ת בקדוש הלילה, וצריך לילה ודאי בקדוש בש״ע בשביל ברכת לישב בסוכה דיאן מברכין, ובשמחת תורה בשביל ישיבת סוכה דאין יושבין בה ואוכלין בחוץ:

יד אסור להזכיר היחיד גשם בתפלת מוסף ביום ש״ע קודם שיכריז ש״ץ, ולכן המתפלל יחיד בביתו ימתין עד שידע בבירור שהכריז הש״ץ באיזה בית הכנסת שאותה העיר וכל אדם ששכח ואמר מוריד הטל ולא אמר מוריד הגשם אינו חוזר:

טו שנים מקרא ואחד תרגום של פרשת וזאת הברכה יקראנה ביום הו״ר ולא ביום ש״ע מפני התרגום, ואם שכח ולא קראה ביום הו״ר יקראנה ביום ש״ע אחר מנחה:

טז בליל תשיעי ויום תשיעי בחו״ל אסור לאכול ולישן בסוכה משום בל תוסיף, ואין תקנה לפרוס על הסכך סדין על כולו דהוה לה סכך פסול, משום דזה אינו ניכר כמו אויר וכנז׳ בס׳ בכורי יעקב, מיהו ביום תשיעי אחר שקידש ואכל חוץ לסוכה, מותר לו לאכול בצהרים או במנחה בתוך הסוכה שכבר ניכר דלא עבר על לא תוסיף מאחר שבלילה וגם ביום אכל חוץ לסוכה, ולא חישינן למראית עין דאורחים שנכנסין לביתו בשעת מנחה ורואין אוכל בסוכה ועיין בכורי יעקב:

יז ההקפות עושין בחו״ל בש״ע ובש״ת ואין לחוש לחששה של הגאון חיד״א ז״ל, כי הזמן נשתנה עתה ונפתחו עיניהם של בני אדם ולא אתו לזלזולי, וכפי רבינו הרש״ש ז״ל צריך להניח ס״ת על התיבה ויאחזנו אדם ירא שמים כל משך ההקפות, ומנהגו של רבינו האר״י ז״ל להקיף בס״ת, גם מנהגו של רבינו האר״י ז״ל לעשות הקפות ליל אסרו חג אחר תפלת ערבית, וכן ראוי לעשות כל אדם:

יח מה שמרבים בשמחה לכבוד התורה היא מצוה גדולה, ובכל דבר יכוין האדם לשם שמים ויזהר מלערב בתוך השמחה של תורה שחוק וקלות ראש ח״ו, ואיתא במדרש ודוד מכרכר בכל עוז לפני ה׳, מהו בכל עוז בכל כוחו, מהו מכרכר שהיה מכה ידיו זו על גב זו וטופח ואומר וכו׳, ופירש באור שבעת הימים שהיה מכוין להגביר הימין על השמאל, וחסד על גבורה ורחמים על הדין, והיה מכוין למתק עי״ז חמשה גבורות הרמוזים בחמש אצבעות הימין, וחמש פעמים חמש בהכאה הם כ״ה, סימן לדבר כה תברכו את בני ישראל ומכאן סמך למנהג ישראל בשמחת התורה: